

8/2135

BUDAPESTI SZEMLE

A MAGYAR TUD. AKADÉMIA MEGBIZÁSÁBÓL

SZERKESZTI

GYULAI PÁL.

HETVENNYOLCZADIK KÖTET.

(208. 209. 210. SZÁM.)

BUDAPEST
FRANKLIN-TÁRSULAT

MAGYAR IROD. INTÉZET ÉS KÖNYVNYOMDA.

1894.

542/18
rotés boríték
26 db
21+5

TARTALOM.

CCVIII. SZAM.

	Lap
RAINER FŐHERCZEG PAPIRUS-GYÜJTEMÉNYE. — Goldziher Ignácztól	1
ÚTI LEVELEK AMERIKÁBÓL. (I.) — Ottlik Ivántól	21
MIKOLT, ARANY CSABA-TÖREDÉKÉBEN, — Beöthy Zsolttól	65
A BOTRÁNY. Regény. (I.) — Alarcon Péter után, spanyol eredetiből. — T. I.	76
KÖLTEMÉNYEK: <i>A szerelem iskolája.</i> — Némethy Gézától. — <i>Babér és szőlő-tő.</i> Zanella Jakab után, olaszból. — Szász Károlytól	112
AZ 1843—44-IKI ORSZÁGGYÜLÉSRŐL. — Zichy Antaltól	117
AZ ELSŐ JÁTÉKTANFOLYAM HAZÁNKBAN. — Szigetváry Ivántól	127
TÖRVÉNYJAVASLAT A HÁZASSÁGI JOGRÓL. — Joób Lajostól	134
ÉRTESITŐ: Cherbuliez V.: <i>Művészet és természet.</i> — I. m. — Dowden: <i>Introduction to Shakespeare.</i> — sz. — Kriza János költeményei. — I. a. — Duret Th.: <i>Histoire de France de 1870 à 1873.</i> — I. — <i>Revue d'histoire littéraire de la France.</i> — h. — <i>Új magyar könyvek</i>	142

CCIX. SZÁM.

BAROSS GÁBOR RENDSZERE ÉS MŰVEI. (I.) — Szabó Jenőtől	161
UTAZÁS AZ AKADEMIA KÖRÜL. — Grenier után. G. E.	212
UTI LEVELEK AMERIKÁBÓL. (II.) — Ottlik Ivántól	234
ÚJABB TÉRKÉPEINK ÉS A FÖLDRAJZI NEVEK. — Simonyi Jenőtől	259
A BOTRÁNY. Regény (II.) — Alarcon Péter után, spanyol eredetiből T. I.	280
KÖLTEMÉNYEK: <i>A régi seb.</i> — Szász Károlytól. — <i>Sonettek I—VI.</i> Heredia után, francziából. — Vargha Gynulától	305
ÁBRÁNYI EMIL ÚJABB KÖLTEMÉNYEI. — a—s.	310
ÉRTESITŐ: Fagniez G.: <i>Le père Joseph et Richelieu</i> I—II. — Pierre Loti: <i>Pêcheur d'Islande.</i> — Góbi Imrétől. <i>A Revue des deux Mondes</i> Kossuthról. — d. — Havas Rezső: <i>Magyar földrajzi könyvtár.</i> — s. — <i>Új magyar könyvek</i>	324

BRUNETIÈRE SZÉKFOGLALÓJA A FRANCZIA AKADÉMIA-

BAN. — K. A.	337
BAROSS GÁBOR RENDSZERE ÉS MŰVEI. (II.) — Szabó Jenőtől	351
UTI LEVELEK AMERIKÁBÓL. (III.) — Ottlik Ivántól	398
A BOTRÁNY. Regény. (III.) — Alarcon Péter után, spanyolból T. I.	416
KÖLTEMÉNYEK: <i>Az Ócsay-fiú.</i> — Kozma Andortól. — <i>Sandalphon.</i> — Longfellow után, angolból, Szász Bélától	457
A NÖVÉNYVIZSGÁLAT ÉS A RENDSZEREZÉS ELVEI LINNÉIG. — Richter Aladártól	466
ÉRTESÍTŐ: Szaboleska M.: <i>Hangulatok.</i> — v. e. — Pálffy A.: <i>A régi Magyarország utolsó éviben.</i> — I. b. — <i>A földrajzi nevek helyesírásáról:</i> I. Brózik Jánostól. II. Simonyi Jenőtől. — <i>Új magyar könyvek</i>	475

RAINER FÖHERCZEG PAPYRUS-GYŰJTEMÉNYE.

I.

Ez év február 19-ikén Bécsben, kevés zajjal egy okirat-gyűjteményt adtak át a nyilvánosságnak, melynek tanulmányozása hivatva van a történelem számos fejezetében haladást idézni elő, eddigi fölfogásainkat sok tekintetben módosítani és kiegészíteni.

Értem a bécsi Stubenring mellett épült osztrák múzeumban elhelyezett papyrus-gyűjteményt, melyet már ide s tova egy évtized óta mint *Rainer főherczeg papyrusait* sűrűen emlegetik a tudományban. Azaz, hogy nem is csupa papyrusok; úgy szólván a potiori nevezik e néven. Van ott a papyruson kívül ezer meg ezer papírosra, hártyára, bőrre, fára, vászonra, viasz-táblára, cserépre, szóval a valamikor e célra használatban volt bármely anyagra írt régi titokzatos okirat, melyeknek tartalmából a bécsi tudósok, kik földolgozásukkal vannak megbízva, évek óta önmegtagadó buzgalommal olvassák ki és valóságos lelkesedéssel hirdetik a kíváncsi világnak azokat a meglepő adatokat, melyekkel e nemében páratlan irattár tíz különfélenyelven szolgál 2700 év történetének, kezdve Sesostris pháráo idejétől, le egészen a Kr. u. XIV. század végéig, melyből egy cserkesz mameluknak arab nyelvű levélkéjét őrzi a gyűjtemény.

A Kr. e. XIV. századba nyúl vissza a gyűjtemény legrégebb hieroglyph írású darabja; Kr. u. 1388-ból van keltezve a legifjabb okirat. A több mint 100.000 darabból álló gyűjtemény végig kíséri Egyiptom fejlődését azon időtől kezdve, midőn hatalmas pháraói «Rá napisten fiának» címezték magokat, le majd csaknem azon idő küszöbéig, midőn a Nilus völgye a

török szultánság tartományává válik. Tanúi vagyunk velök Nagy Sándor utódai, a ptolemäusok, uralkodásának, majd a római császárságnak, szemmel látjuk a keresztyénség keletkezésének hasonló hírmondóit, végig megyünk a keletrómai császárság hatásán Egyiptom művelődésére és közigazgatására, míg végre az arab próféta hívei vetik meg lábukat a pyramisok és obeliszkek, a vén Egyiptom sérületlen köemelei között és különféle nevezetű uralkodóik, mint omajjádok, abbászidák, fátimidák, ejjubidák, mamelukok vezetik az ősi nagy birodalom sorsát.

Páratlan egy levéltár; hozzá foghatót Európa egy gyűjteménye sem képes fölmutatni.

1877—78-ban történt, hogy a régi Arsinoë helyén (a mai El-Fajjúmtól éjszakra) trágyát hordó felláhok, ásás közben egy régi épület romjaira akadtak, melyek között rakás számra gyűjtve, találtak mindenféle régi írásokat. Mai nap Egyiptomban nincsen az a paraszt, a ki előtt titok tárgya volna, mennyi aranyat mér Európa az ilyen régi, ákom-bákommal tele írt papírokért. Nem is siettek velök a falu bírāja elé, hanem gondjok volt rá, hogy «saját hatáskörük»-ben adjanak túl becses leleteiken. Így kerültek lassan-lassan a kairói bazárra, onnan aztán franczia, német és angol*) gyűjteményekbe.

Erre aztán a keleti régiségeiről, újabb időben különösen a nálunk is kiállítva volt ó-egyiptomi arczképgyűjteményéről ismert Graf Tivadar figyelme is reájok irányult. A bécsi kereskedő kipróbált ügyességével kiszimatolta a papyrusokat fölfedező felláhokat és a mit azelőtt kiástak, semmi ahhoz képest, a mit egy tömegben Graf vásárolhatott tőlök. 1884-ben volt teljes azon, nemcsak Arsinoë tájáról, hanem a Delta egyéb vidékeiről is összeszerzett okirat-gyűjtemény, melyet Rainer főherczeg nagy pénzen szerzett meg és megszerzése első pillanatától egy nagy közintézetben elhelyezve, a tudomány használatára nagylelkűen átengedett és ez értelemben közkinccsé tett.

Alig, hogy a napvilágra hozott ereklék Bécsben biztos menedékre találtak, a tudományos munka szerveződött a talányos írások körül. A bécsiek közül Karabacek József, a híres

*) Ez utóbbiakat csak nem rég ismertette S. D. Margoliouth, oxfordi tanár: *Arabic papyri of the Bodleian library. Reproduced by the collotype process with transcription and translation.* London, 1893.

régiségkutató és palaeograph volt és maradt a méhszorgalommal folytatott munka vezére. Körülötte a különböző szakok tekintetéből nagy illetékességű szaktudósok csoportosultak, különösen Krall és Wessely tanárok. Míg Karabacek mesteri módon birkózott meg az általános palaeographiai kérdésekkel, melyek a gyűjtemény általános méltánylása és megértése körül fölmerültek és a mohammedán időből származó emlékek tanulmányozásába, megfejtésébe és méltatásába merült, a mire, mint e dolgokban első rendű mester, különös hivatással bírt, addig társai a hieroglyph, kopt, görög-római okiratokkal próbálkoztak. Közreműködött még többek között az egyháztörténeti dolgokon uralkodó Bickell; a zsidó vonatkozású okiratokkal Müller bécsi és Kaufmann budapesti tudósok foglalkoztak.

A tudós munkát sok tekintetben technikai munkának is kellett kísérnie. Az évezredes meg évszázados iratok számos esetben oly makacsul voltak összegöngyölítve, hogy külön chemiai eljárásra volt szükség arra nézve, hogy a szövegek veszélyeztetése nélkül használható és olvasható állapotba helyezzék azokat. Mint azonnal látni fogjuk, még a botanikusnak is akadt munkája a papyrusok körül.

Az ilyenén szervezett munka haladásáról és eredményeiről lassan-lassan hírt is adtak a tudományos világnak. Karabacek tanulságos cikksorozatai az *Oesterreichische Monatsschrift für den Orient* 1884. és 1885-iki évfolyamaiban, a bécsi cs. akadémia emlékiratai során megjelent értekezései és tanulmányai majd általános szempontjai szerint, majd pedig a részletekbe beható szakszerűséggel ismertették az előre haladó munka fontosabb mozzanatait. A részletes tanulmányok közlésére Rainer főherceg egy külön gyűjteményes munkát adat ki Karabacek szerkesztése alatt: *Mittheilungen aus der Sammlung der Papyrus Erzherzog Rainer*, melynek vaskos negyedréti kötetekben (ez idő szerint a hetedik van megjelenőben) jelentek meg az okiratokra vonatkozó legfontosabb tanulmányok és eredmények.

Már 1892-ben a bécsi tudósok buzgósága olyannyira vitte előbbre e tudományos ügyet, hogy az orientalisták Londonban tartott IX. nemzetközi congressusa elé lehetett egy catalogue raisonné első kötetét terjeszteni, melyet most tetemesen kibővítve és a folytatással kiegészítve egy vaskos, kiállításra

nézve a typographia remekei közé sorolható kötetben a kiállítás megnyitása alkalmából újra kiadtak. *)

A *Führer* a gyűjteménynek csakis biztos megfejtésű, legfontosabb darabjairól szól; szemben a gyűjteménynek a százezeret meghaladó darabjaival, e munka csakis 1400 számot tartalmaz. A gyűjtemény tanulmányozása és földolgozása még nincsen befejezve és még talán évtizedeken át fogja a kutatók szorgalmát igénybe venni.

De már a mint az eddigi tanulmányok eredményei részint a fent említett kiadványokban, részint a legújabb összefoglaló munkában élénk vannak tárva, nem gyözzük bámulni azt a dús aratást, melylyel már az első rövid évtized tanulmányai jutalmazták a tudományos ügynek szentelt fáradozást. Már eddig is a történettudomány számára oly gazdag apparátus van hozzáférhetővé téve, a belőle földerített tények oly mélyen belevágnak a történelmi kutatás számos fontos fejezeteibe, hogy bátran mondhatjuk, hogy a fontos fölfedezésekben oly meglepően gazdag korunkban a *sokoldalú* tanúság tekintetében alig nyílt meg a tudomány számára gazdagabb segédeszköz, a Rainer főherceg által közkincscsé tett gyűjteménynél.

E gyűjtemény nemcsak az okiratok tartalmából kiderülő históriai mozzanatok miatt nevezhető nagy fontosságúnak. Fontosságát nagyban fokozza a tartalomtól független kultur- és írás-történeti tények egész sorozata, melyek a gyűjteményben található okiratok külsőségei révén derülnek ki.

II.

Mindez eredményekről csak halvány képet mutathatok be azon néhány lapon, melyeket ez alkalommal a nevezetes gyűjteménynek szentelek. Az általános jelentőségű tényekből is csak kettőt óhajtok külön kiemelni. Az elsőt Karabacek legelőször a *Mittheilungen*ben kiadott egy külön értekezésben,

*) *Papyrus Erzherzog Rainer. — Führer durch die Ausstellung.* Mit 20 Tafeln und 90 Textbildern. (Wien, 1894. Selbstverlag der Sammlung. Alfred Hölder.) XXIV és 294 lap. — Az 1892-ben megjelent első részt (XXIV és 150 lap) kézirat gyanánt és csak 100 példányban adták ki.

most rövidebben összefoglalva a *Führer* egy bevezető cikkében (a XVII—XXIII. lapokon) a tőle megszokott világos és meggyőző előadással ismerteti: ez azon újdonság új tanúság, melyet a gyűjtemény legrégibb papírdarabjaiból e fontos író-anyag, a papír, történetére nézve kideríteni lehetett.

Egészen a legújabb időig e tárgyra nézve két sarkétel uralkodott, melyet a Rainer főherczeg gyűjteményének megvizsgálása során teljességgel halomra döntöttek. Azt hitték és tanították ugyanis, hogy a rongyokból készülő papír föltalálását a németeknek vagy olaszoknak köszönjük, kik legelőször a XIII. században foglalkoztak volna az ily fajta papír előállításával; némelyek már a XII. században megtalálják az ily papír említését, midőn Petrus Cluniacensis egy kifejezését reá magyarázzák.*) A rongyokból előállított papírt, e fölfogás szerint a gyapotból készülő papír használata előzte meg, melyet aztán amaz lassan-lassan kiszorított a használatból.

E tételek most teljesen meg vannak czáfolva azon górcsővi vizsgálat eredményei által, melyeknek Wiesner, híres növényphysiologus a Rainer főherczeg gyűjteményében lévő papír-okiratokat alávetette és azon forráskutatások által, melyekkel Karabacek a mikroszkopikus vizsgálatot históriai módszerrel kísérte. Wiesner ugyanis a gyűjteményben lévő legrégibb keltezett (a IX. század elejéből való) papírban kétséget kizáró módon lensejteket talált. Nem lehet tehát kételkedni abban, hogy ez időben Egyiptomban nem gyapotpapírt használtak. Sőt az derül ki, hogy az úgynevezett gyapotpapírt egyáltalán soha nem is létezett és hogy föltételezése nem egyéb, mint példa azon nem épen ritka jelenségre, hogy naiv módon félremagyarázott kifejezések alapján, hamis képzetek honosodnak meg a köztudatban. Karabacek ugyanis főntemlített beható dolgozatában pontosan körülírja azon utat, melyen távol Keletről a papír ismerete és használata Európába eljutott.

Voltaképen azon véletlenségnek köszönjük, hogy a VIII. században Közép-Ázsiában hódító muhammedánoktól ejtett hadi foglyok között a papírgyártáshoz értő khinai emberek találkoztak. Khinai segítséggel védték Közép-Ázsia népei

*) Wattenbach: *Das Schriftwesen im Mittelalter*. (Lipsee, 1871.) 94. lap.

◻ nemzeti önállóságukat a hódító arabok ellen. E papírgyártó foglyok segítségével indult meg 751-ben a papírgyártás Szamarkandban, a hol a legelső papírgyárat állították föl. Rohamos sebességgel terjed az új iparág a khalifai birodalom egyéb részeiben. 794-ben Hárún al Rasíd khalifa Bagdádban állította föl azt a nagy állami papírgyárat, mely Karabacek szerint a papír nyugoti elterjedésének első kiinduló pontja volt. Híres papírgyárak támadnak Syriában is. A Charta damascena hirdeti a damaskusi gyártmány kitűnőségét; Mandidsben (görögül Hiéropolis), az ó-korban Kybele istennőnek szentelt városban is híres papírgyár virágzott, mely e város későbbi elnevezéséről (Bambyke) afele népetymológiával charta bombycina néven jutott az európai forgalomba. A bambyki papír ilyenképen a bambyx (illetőleg bambax) görög szó appellatív jelentése alapján (ebből lett a török pambuk és az utóbbiból a magyar pamuk, pamut) gyapotpapírrá vált. Pedig eredetileg csak annyit mond, hogy a Bambyke városban létező gyárból került ki. Így tehát csakis a népetymológiában van meg a gyapotpapír alapja.

A legelső papírfaj, melylyel Európában megismerkedtünk, mindjárt lenpapír volt, miként a IX. századból fönmaradt egyiptomi papír okiratok is ily papírt mutatnak. Papírunk keleti eredetére még számos műszó is vall, melyek a papírkezelésben általános európai keletűvé váltak; ezek közül elég a nyelvünkben is meglevő s az arab rizmára visszamenő *rizsma* szót kiemelnem, mely eredetileg rsomót jelent.

Nem csekély meglepetéssel állunk e katalógusban 929—948. számok alatt jelzett tárgyak előtt. *Die ältesten Druckwerke auf Papier* czímen foglalja őket össze Karabacek leírása (247—250. lapjain). A X. században a könyvnyomtatás Khinában már általánosan el volt terjedve, csakhogy nem mozgatható betűket használtak e célra, hanem úgynevezett «tábla-nyomtatást» alkalmaztak. Ezt, mint erről a Rainer főherceg gyűjteményeiből most szemlátomást meggyőződhetünk, az arabok, épen úgy, mint a papírgyártást, a khinaiaktól sajátították el. E tényről eddigelé mit sem tudtunk. Azt hittük, hogy az ulemák nem csekély ellenzése mellett, csakis a modern korszak reformjaként honosodott meg a könyvnyomtatás a muhammedánok között, kiknek köreiből még most is idegenkednek attól,

hogy a szövegsokszorosítás e módját a Koránra, mint ők nevezik az «Isten szavára» is kiterjeszszék.*)

Lám, pedig a bécsi gyűjtemény most azt mutatja, hogy már a X. században szorították a Koránt a sokszorosító prés alá. Az iszlám szent könyvéből egy fél ezreddel előbb voltak nyomtatott példányok, mielőtt a Biblia valamely részét sajtó útján kezdték sokszorosítani. Három századdal a Korán keletkezése után, már is a khinaiaktól eltanult könyvnyomtatási módszerrel előállított példányokat adtak a hívők kezébe. Ezt bizony az öreg Muhammed még legvérmesebb perceiben sem merte elképzelni! Persze, teljes példányát a X. században nyomtatott Koránnak, a gyűjtemény nem bírja fölmutatni; de a fönmaradt lapból arra következtethetünk, hogy egy teljes példány reánk maradt töredékeül tekinthetjük.

Nevezetes, hogy a könyvnyomtatás ez első kísérletei a Koránon kívül leginkább amuletekre, talizmánokra és óvó imádságformulákra terjedtek, Ezekből tizenhet darabot mutat föl a Rainer főherczeg gyűjteménye. Kapósabbak lehettek a nép körében, mint azon költészetnek termékei, mely a X. században már túllépte volt classikus korszakát, vagy azon tudományos értekezések, melyek épen ez idő tájt éltek fénykorukat. A muzulmán nyomdász sem akarta pénzét népszerűtlen, bár mélységes tartalmú munkákba beleölni.

De mind ezek láttára az a kérdés merül föl: hová lett a X. század után e fontos mesterség ismerete a muhammedánok között? Se híre, se hamva az irodalomban, sem pedig a könyvtárakban és gyűjteményekben fönmaradt emlékek között. Meglehet, hogy a Rainer főherczeg gyűjteménye IV. termében ékeskedő arab ösnyomtatványok csak kísérletet mutatnak, mely már abban az időben sem találkozott a közhangulatot vezérlő vaskalaposok tetszésével. Talán már akkortájt is voltak zúgó-lódó ulemák, kik nem egyeztek abba, hogy az Isten szavát, meg egyéb ájtatos formulákat holmi khinai szerszámmal másolják.

Kisebb kört érdekel ugyan e gyűjtemény száz meg száz darabjából most világosan kiderülő egy másik tény, mely a palaeographia egy felreértett fejezetét teljesen új alapra fekteti.

*) Lásd *Jelentésemet a Magyar Tud. Akadémia számára Keletről hozott könyvekről, tekintettel a nyomdaviszonyokra Keleten.* Buda-Pest, 1874. 4. l.

Az arab írás fejlődésében eddigelé két egymásra következő fokot szoktunk megkülönböztetni: az egyiket, melyet az ősz eredetinek tekintettünk, az úgynevezett *kúfiai* írásmód képviseli, a betűk otromba, esetlen, csúcsos-hegyes alkatával; a másikat az állítólag csak az iszlám III. századában amabból fejlődött és folyékonyabb, finomabb betűalakokat mutató úgynevezett *neszkhi-írás*. Az arab írástörténet eddig ismert legrégibb adatai csakugyan a kúfiai írásmódot képviselik;ilyent látunk az úgynevezett kúfiai pénzekben, a legrégibb időkből fönmaradt épület-föliratokon, ilyent az első muhammedán századoknak tulajdonított és különféle európai könyvtárakban őrzött régi Korán-töredékekben. Ámde csak az van a dologban, hogy mindeddig az iszlám első idejéből nem bírtunk írott okirattal, mely az iszlám legelső idejében dívó írásmódra nézve biztos adatot nyújthatott volna. Így tehát csak azon már magoktól az araboktól a priori alkotott fölfogásra voltunk utalva, hogy az otrombább írásból fejlődik rendszerint a finomabb cursiv-írás. Bár a kúfiai írás elsőbbségi jogait már e század elején egy De Sacy által ismertetett régi papyrus-emlék*) is megingathatta, mind a mellett csak most vagyunk abban a helyzetben, hogy biztosan tudjuk, hogy az írás két neme nem egymásból, hanem párhuzamosan egymás mellett alakult. Ugyanis az Egyiptom arab hódoltságának legeslegelső éveiből való nyilvános és magán okiratok, melyeket a Rainer főherczeg gyűjteménye nagy mennyiségben tartalmaz, ugyanazt a neszkhi írást mutatják, melyet rendesen egy későbbi század fejleményének hittünk. Most már nem lehet kétségbe vonni azon tényt, hogy azok, kik Muhammed idejében arabul írtak, már a neszkhi írást használták, hogy a Koránt legelőször nem kúfiai, hanem neszkhi jellegű betűkkel írták. Ez okirati alapon kétségtelenül bebizonyított tényt igazolják azon kutatások is, melyek nyomán a neszkhi az írás azon ősiebb fajaival áll fejlődéstörténeti kapcsolatban, melyet a Kr. u. VI. századból származó arab fölirati emlékeken szemlélhetünk**) és melyeknek semmi köze a kúfiai

*) Néhány arab papyrus ugyanis régibb időben is fölmerült; a párisi könyvtár őriz belőlök néhányat.

**) Lásd ezekről: *A Színai télsziget régiségeiről* az *Archaeologiai értesítő* 1892-iki évf. 58. lapján.

írásmódhoz. Ez utóbbi nem anyja a neszkhinek, hanem a monumentalis és ünnepélyes czélokra használt mellékfaja, mely oly időben keletkezett, midőn a cursiv írás már teljesen ki volt fejlődve.

Aztán még egy tudományos babona is füstté vált a Rainer főherczeg papyrusainak vizsgálása alkalmával. Még most is szeltében azt tanítják, hogy az iszlám a külső világ tárgyai-nak művészi ábrázolását tiltja, vagy legalább is akadályozza, útjában áll neki. Innen magyarázzák a képzőművészet hiányát a muhammedán népek között. Schack a spanyol arabok költészetről és művészetéről szóló híres munkájában már 1865-ben czáfolta e téves fölfogást. Karabacek, a műtörténelem e fejezetének legjobb ismerője is évek óta harczol ellene. *) De semmi irodalmi adat e kérdés eldöntésére nézve nem bírhat annyi súlylyal, mint a tények logikája. A Rainer főherczeg gyűjteménye a X. századból, midőn a muhammedán törvényeket nagy szigorúsággal emelték érvényre, bír egy arab művésztől rajzolt, igaz, vajmi primitív képet, mely egy lovas harczost abban a pillanatban ábrázolja, midőn kardjával veszedelmes csapást mér ellenfelére (954. sz.). A művész e rajzát érdemesnek tartotta arra, hogy egy arab «pinxit» mellé nevét is oda ig-tassa. «Sikerem Isten segítségétől függ, benne bízom! Dicsőség és hála Alláhnak, az egyetlen-egynek. Készítette Abu Temmám Hajdara.»

E példák-ból is láthatjuk, hogy a Rainer főherczeg gyűjteményének tanúságai alapján mily biztonsággal módosúl fölfogásunk a tudomány legelemiebbnek kepzelt néhány kérdésére nézve is.

III.

Az általánosságokról azonban térjünk át a részletekre.

E tekintetben különösen egy mozzanat az, melynél fogva a gyűjteményt a kutatás forrásainak oly fontos meggazdagodásául üdvözölték. Irattári anyagot nyertek általa oly időkből,

*) Legújabbán: *Ein römischer Cameo aus dem Schatze der Ajjuben-Sultane von Hamáh.* (Bécsi akadémia értekezései. Böles. tört. oszt. 129. köt. 5. sz.) 1893.

melyekre nézve ily apparátust, legalább ily mennyiségben, bajosan lehetett remélni. Sok apró részlet tekintetében mennyire elevenebb, gazdagabb, úgy szólván kézzel foghatóbb képet fognak ezentúl adhatni a római császárság hatásáról a keleti provinciákban, ha a történetírás azon dús okirat-gyűjteményt használja föl, mely itt előtte megnyílt.

Domitianus császár idejétől egészen Heracliusig, azaz 81—641-ig Kr. u. száz meg száz eredeti szerződés, bérleti okirat, üzleti level, adó-nyugta, adó-intés meg kataszteri okirat, népszámlálásra vonatkozó lajstrom, építési számlák, birtokjog-átruházás, halottas jelentés, végrendelet, alapító okirat, örök-fölosztás, mindenféle pörirat, gyűlési jegyzőkönyv stb., melyek a lehető legközvetlenebb és leghitelesebb módon avatnak be a közigazgatás és magánjogi élet minden csínjábínjába. A 219. sz. alatt egy *eredeti házasságszerződés* van megőrizve Hadrián császár idejéből (136. Kr. u.), mely egy fiatal egyiptomi jegyes-párnak, a körülbelül 20 éves Suchammonnak («különös ismertető jele nincsen», úgy mond a szerződés) és arájának, a körülbelül 44 éves Aphroditének (különös ismertető jeléül «a homloka bal részén lévő jegy» van kiemelve), kit a szerződés-kötésnél közbenjáró hatóság előtt gyámja, ugyanis 35 éves testvér öccse, Aurelius képvisel, jövődöbeli vagyoni viszonyait állapítja meg és rendezi. Apróra felsorolja a hozomány részleteit, ingóságokat és ingatlanokat, jogászai körülményességgel reserválja az anyós jogait a «Görbe utcza»-ban levő egy házrészre nézve. Azt is megmondja, hogy «ha a házastársak között oly egyenetlenség támadna, mely a házasság fölbontását vonná maga után», mi történik a rengeteg sok vagyonnal, melyet Aphrodité hozott a konyhára és azzal végezi, hogy «az elvált nőnek a hozandó törvényszéki ítélet alapján a végrehajtás joga adatik meg Suchammon személyét és jövedelmeit illetőleg». A katalógusban az egész terjedelmében szó szerint lefordított okirat eredetijének hű facsimiléjét is szemlélhetjük és egyúttal meggyőződhetünk arról is, hogy mennyi palaeographiai nehézséggel járhatott az ily okirat kibetűzése.

S mily nagy számmal vannak itt elénk tárva az okiratok, melyekből a régi világ embereit a házi élet legaprólekosabb körülményei között leshetjük meg! A 467. sz. két asszony levelezését tartalmazza, melynek tárgyát egy vendégségbe várt

barátné számára szükséges házi előkészületek képezik; a 484. sz. nem csekélyebb dolog egy három napra terjedő mészáros-számlánál; a 494. sz. egy ünnepélynél közreműködő művészek és mesteremberek összeírása, azon összegek megjelölésével, melyeket közreműködésökért nekik fizettek; a 247. sz. erkölcsi bizonyítvány, melyet Severus Alexander uralkodása alatt a hatóság a helyi papság számára a főpapnál való bemutatás céljára kiállított. — Eddig is tudtuk ugyan, hogy mily fokon állott az orvosi tudomány a II—III. században, midőn a Galenos bölcsesége igazgatta a művelt világ gyógyító művészeit. De e viszonyokról is alaposabb fogalmunk lehet, ha a gyűjtemény 241. sz. alatt egy valóságos receptet olvashatunk abból az időből, utasítással együtt arra nézve, hogy a szegény patiens miképen használja a számára fölírt mixturát.

Alig volnék képes, az egy római korszak óriási anyagából csak a legfontosabbakat és legérdekesebbeket kiemelni, annak föltüntetésére, hogy e gyűjtemény mennyire kiegészíti a történelmi tudást azon korszak belső, intim viszonyaira nézve is, hogy azon túl mennyi adattal szolgálnak az okiratok nyelvökkel és írásukkal — több százra terjednek az eddigelé megfejtetlen görög stenographiai és tachygraphiai följegyzések — a philolognak és palæographusnak, sőt hogy az általános történetnek is nem egy hézagát pótolják. Ez utóbbi tekintetben hadd igtassam ide magának Wesselynek, ki a gyűjtemény e részét rendezte, saját méltató szavait: «Igaztalanság volna — úgymond — ha gyűjteményünknek csak palæographiai előnyeit emelnők ki. A nyelvészt különösen érdekelnie kell a görög nyelv sajátzerű jargonja, mely Egyiptomban fejlődött ki, és melyet a papyrusokból tanulmányozhatunk. Különösen a történelem és segédtudományai részesülnek dús aratásban. Csak a római császárok nagy sorára kell reámutatnunk, kik itt képviselve vannak; a Pupienus és Balbinus császárok 90 napi uralmára emlékeztető egyetlen okiratot itt találtuk; a római császári korszak nem egy kortani adatát csak ez emlékekből állapíthatjuk meg; a 234. szám alatti okirat rendkívüli emléket mutatja Caracalla testvérgyűlöletének, midőn azt látjuk, hogy Geta nevét egy okíratból kitorültette . . . Aztán szemünk előtt elvonúl Diocletianus és Constantinus hatalmas államreorganisációja, az új időszámítás legeslegesítő említése» és — tegyük hozzá — sok egyéb nevezetes mozzanat, mely a

történelem tényeit eleven actualitásuk pillanatában jeleníti lelkünk elé.

A görög irodalomtörténet ugyan nem valami óriási nagy kincsekkel bővül az e gyűjteményben megőrzött leletek által. Az igaz, hogy ma, a *Herondas* és az Aristoteles *Politeiája* fölfedezése évtizedében, kissé követelőkké lettünk e tekintetben és nem igen bámulunk apróságokon. Nem tudom, a nagyobb dolgok által joggal elkényeztetett philologus-világ mennyibe veszi a Kallimachos *Hekaléjából* fölfedezett eddig ismeretlen 60 hexametert (az V. századból), melyek a Rainer-féle gyűjtemény kincsei között a 34. számú fatáblán vannak megőrizve, hátsó oldalán 23 sorral Euripides *Phoenissaeiből*. Ott találunk az 530—533. számok alatt töredékeket Aeschinesnek egy beszédéből, Euripides *Oresteijából*, az utóbbit pláne hangjegyekkel kísérve (Augustus idejéből), Isokratesből, Homeroszból (200 vers), és Epicharmosból, melyek e művek hagyományának legrégebb tanúiként vannak beigazolva.

Nagyon sokat fog meríthetni e gyűjteményből a keresztényen egyháztörténet, úgymint az egyházi irodalom története is. Bickell híres bécsi (akkor még insbrucki) theologusnak sikerült egy papyrustekeresben a Kánonban levő evangeliumoknál régibb evangelium-darabot fölfedezni, melyről az a véleménye, hogy az aramäus nyelven írott ősz evangelium egyetlen megmentett maradványa. Ezt a papyrusban fönmaradt négy versnek Márk evangéliomának illető helyével való összehasonlításával tárja szemünk elé; a kánonikus íratban bővítést és körülírást találja az általa proto-evangeliumi maradványnak tartott papyrusban megőrzött rövidebb szövegnek. E nézete nem szenvedett módosulást az újabb időben szintén egyiptomi papyruson fölfedezett *Petrus-evangelium* szövege által, mely köré két év óta egy egész nagy irodalom csoportosúl. — A (IV. században írt) 542. számot ugyancsak Bickell a legrégebb liturgiai emlékek tartja, melyet eddigelé az irodalomból kimutatni lehetett. Csak egy oldalnyi szöveg ugyan (szintén papyruson), de korra nézve az eddigelé ismeretes legrégebb liturgiai emléknél is két századdal idősebb.

A későbbi egyháztörténetre nézve a görög szövegeknél sokkal gazdagabb a kopt osztály. A kopt egyház volt a monachismus szülő anyja a keresztyénségben. S nem csudáljuk ennél fogva, hogy ép e nyelven találunk egy egész nagy csomót

a martyriologiumokból, *Szentelek életéből*, azon kívül egyéb egyházi szövegeket és a népies hittel kapcsolatos írásdarabokat (amuletumokat, varázsló formulákat stb.), leginkább pergamenre írva, tehát oly időből, midőn a papyrus használatát e fejlettebb íróanyag már Egyiptomban, a papyrus hazájában, is kiszorította helyéből.

De e mellett számos világi ügyíratot is nyújt a kopt osztály, és ez annál fontosabb, minthogy eddigelé a kopt nyelv ismert emlékei kivétel nélkül a vallási körből valók voltak. Itt legelőször állunk szemközt a kopt nyelven írt világi, köznapi szövegekkel, nyugtákkal, magánlevelekkel, hivatalos iratokkal a muhammedán hódítást közvetlenül megelőző időből, úgymint a muhammedán uralom legelső idejéből.

Mert biz a kopt nép, az őс egyiptomi nemzet örököse, egy ideig ellentállott az arab nyelv hódításának, melynek Előázsia-ban sikerült a görög és syr nyelvet kiszorítani. Nemcsak az egyházban őrizte meg a kopt nép nemzeti nyelvét, hanem egy ideig az élet egyéb vonatkozásaiban is makacsúl ragaszkodott hozzá, míg végre a X. században e nyelv is a holt nyelvek közé temetkezik, melyeket csak a papok tanulnak könyvekből, de a közéletben nem használnak.

IV.

Egyiptom viszonyainak ép jelzett változásával azon korszakhoz jutottunk el, melynek történelmi adatai a legnagyobb bőségben lépnek eléink azon gyűjteményben, mely e czikkünk tárgyát képezi: a muhammedán korszakhoz.

Vajon azért-e, mert szám szerint e korszak van legdúsbabban képviselve Rainer főherczeg papyrus-kincsei között, vagy talán azért is, mert szaktudománya tekintetéből a gyűjtemény e része áll legközelebb e sorok írójához, és így személyes érdeklődésével leginkább e szakaszhoz vonzódik, történelmi tanúság dolgában legimpozánsabbnak találtam a papyrus-gyűjtemény muhammedán osztályát, mely a VII. századtól kezdve a görög okiratokat fölváltja és szakadatlan folytonossággal a XIV. század legvégeig terjed. Azaz, hogy nyelv tekintetében nem rögtön és minden közvetítés nélkül váltja föl a görögöt. Karabaceknek ép e papyrusokon eszközölt kutatásai

nyomán már más alkalommal *) volt szó azon tényről, hogy az arab hódítók közigazgatás dolgában az alávetett tartomány régi viszonyait nem igen bolygathatták, sőt kénytelenek voltak, jó ideig a régi rendszert, az alávetett nép közül kikerült hivatalnokok segítségével a régi institutiók épségben tartása mellett folytatni. Ezzel az is járt, hogy a hódítás első évtizedeiben az administrációban nagyban járta a görög hivatalos nyelv. Csak 693-ban fejlődtek a viszonyok annyira, hogy a khalifátus a megelőző uralom hivatalos nyelvét, a görögöt, a nyilvános életből kiküszöbölhesse. E tényt csak nagyon zavarosan ismertük az arab történetírók nyomán, kik csak nagy általánosságban és könnyen érthetőleg, nem minden csűrész-csavarrás nélkül engednek reá következtetni. Most már nincsen szükségünk arra, hogy a történelmi forrásmunkák ketes kifejezéseit magyarázgassuk és a való tényállást a múzeumokban elvértve található holmi ritka éremmel találgassuk.

Az arsinoë-i levéltár okiratai teljes alapossággal tájékoznak az arab hódítási korszak közigazgatási viszonyaira nézve. Azok alapján, a miket belőlök tanulunk, minden kérdésre hímezés-hámozás nélkül biztos feleletet adhatunk. Okiratárunk a képzelhető legkorábbi ideig terjed vissza. S épen azon körülmény adja meg neki sajátyszerű becsét, épenséggel páratlan értékét, hogy ezerszámra ad elénk hasonkorú okiratokat oly időből, melyekből a muhameddán világ eddigelé semmiféle írott emléket nem nyújtott. Rövid pár évvel Muhammed halála után kezdődik e csodálatos levéltár anyaga; az iszlám legrégibb korszakai, a négy első khalifa és az omajjádok uralma oly dús anyaggal vannak képviselve, hogy csupán belőlök is azon idők közigazgatási viszonyait a leghitelesebb módon rekonstruálhatjuk.

Omar khalifa uralkodásának ideje (a hidsra 13—23, Kr. u. 634—644) egy tuczat hivatalos íráttal van képviselve a kiállítás harmadik termében (*Führer*, 137—140. lapjain, 550—562. szám alatt). Ott találjuk 643 Kr. u. kelettel eredetijét maga a hódító hadvezér Amru által a heracleopolosi kerület pagarchájához intézett rendeletnek, melyben a kerületet megszálló arab katonák és lovaiknak eltartásáról részletesen rendelkezik. A rendelet görög nyelven van írva; ezt ugyan

*) *Akadémiai Értesítő* 1893. évf. 664. lapján.

Amru maga meg nem értette, teljesen rá kellett magát bíznia író diákjára. Ott van azonban az okíraton az arab hadvezér pecsétje: egy öklelő bika. Hasonló okiratokkal rendelkezünk most a hódításban közreműködő egyéb hadvezérek részéről is. S midőn a hódítás teljesen végre hajtván és a belső béke nehézség nélkül helyre van állítva — hisz a lakosság nem nagy ellentállást fejtett ki az őket a gyűlölt byzáncki uralomtól megszabadító arabok ellen — a biztos alapokon nyugvó adminisztráció minden ágára nézve a leghitelesebb hasonlókorú tanúságokkal rendelkezünk.

Pontos adatokat meríthetünk a föld- és fejadó viszonyaira nézve; az adózás viszi a legfontosabb szerepet az okíratokban. Magunk előtt látunk egy részletes utasítást a conscriptio módosataira, az illető jegyzékek beosztására és rovataira nézve (599. szám). Egy Rasid ibn Khálid nevű pénzügyigazgatótól kopt nyelven egy körülményes utasítás maradt fenn (még a VII. századból) az adóbevallást vagy inkább vallatást, tartalmazó lajstromok vezetéséről. Az adó-kivető bizottság a templomban tartja üléseit, a vallomási íveket a templomban kell elhelyezni (577. szám). Ez az egyházi adóvallomási rendszer nem csak a benszülött keresztyénekre nézve volt divatban; a muhammedánok adóbizottsága is a főmecsetben tartotta üléseit.

Csakhogy a nem-muhammedán lakosságra nézve az adónak egy különös neve is kötelező volt: a türelmi adó (dsizja). Már Muhammed rendelte el a Koránban, hogy a kinyilatkoztatott könyvvel bíró vallásfelekezetekhez tartozó embereket (*ahl al-kitáb*, ezek közé számították a zsidókat, keresztyéneket, később Perzsia meghódítása alkalmával a tűzimádókat is bele foglalták) ily türelmi fejadó fizetése mellett háborítlanul kell megtérni. Ez adónem kirovásának és behajtásának rendezése mindig nagy gondozás tárgya volt a muhammedán kormányoknak. A közigazgatás ez ágának minden részlete most eleven közvetlenséggel jelenik meg előttünk azon öt évszázadra terjedő irományokban, melyek ez adózásra vonatkoznak. Régibb időkben a zsidó vagy keresztyén nyakába aggattak az adókezelő pecsétjével és az adóév keltével ellátott táblácskát. Ezt mindig nyilván kellett viselnie a célra, hogy minden pillanatban látható legyen, vajon megfelelt-e azon föltételnek, melynek teljesítésétől volt függővé téve a muhammedán országban való tartózkodásának lehetősége.

Későbbi időben e megalázó módozattól eltértek és valóságos nyugtatóványt adtak az «oltalmazottak» (dzimmi) kezébe. A legrégebb, 812-ből való, Abbákire, fajjúmi keresztyén pékmester nevére szól: «Alláh nevében, az irgalmasnak és kegyelmesnek. Nyugtatóvány Júnusz ibn 'Abd el-Rahmántól, 'Abbád ibn Muhammed emirnek (hogy Alláh életét megtartsa) az El-Fajjúm kerület és a hozzá tartozó közigazgatási járások rendes és rendkívüli adói számára meghatalmazott kezelőjétől. Abbakire, pékmester El-Fajjúm városában, lakik az Abba Batreh negyedben, férfi, érettkorú, fehér testszínű, sasorrú, hosszú szempillájú, kopasz halántékú, síma hajú, hízott testű. Valóban átvettem a 195-ik (hidsra-) évre járó fejadó czimén egy fél denárt. Bárki találkoznék vele az emirnek (kit Alláh tartson életben) adószedői vagy ezek segédei közül, jól bánjek vele — ha Alláh úgy akarja.

Kelt 196-iki ramadán hónapban.

P. H.: Alláhban hisz: Júnusz ibn 'Abd el-Rahmán.»

Hasonló okiratok, úgy mint a türelmi adóra vonatkozó kirovási lajstromok, a legkülönbélebb korszakokból fölötté nagy számmal vannak a gyűjteményben és könnyen érthető, hogy a belőlök meríthető adatok révén részletesen okulhatunk a más-vallásúak helyzetére nézve az iszlám birodalmában.

Ép oly részletes tanúlságot meríthetünk az adminisztráció egyéb ágaira, a gazdasági viszonyok sok apróságaira, az üzleti forgalomra, a földbirtokok beosztására s kezelésére és sok egyéb dologra nézve. A hivatalos iratok bármely faja — még útlevel is — képviselve van e dúsgazdag levéltárban. Az a mindennapi élet legkülönbélebb vonatkozásaihoz fűződő tenger sok szerződés, jegyzékes összeírás, mely itt rakásra van halmozva, a legalaposabb belepillantást enged a nép társadalmi, gazdasági, sőt művelődési és családi viszonyaiba is (házassági ügyekre vonatkozó iratok, váló levelek). Leltárszerű lajstromok alapján megtudhatjuk, mily árúczikkekkel szerelte föl a IX. században az egyiptomi fűszeres az üzletét; mily gyógyszereket tartott raktárán a patikárius; — az elnevezések nagy érdekűek a nyelvészre is. Ha azon korszak szövetiparának vagy divatjának ismeretere nézve akadna kíváncsi kulturtörténetirő, négy jegyzéket is talál a ruházat és toilette köréből: egyet a VII., kettőt a IX. és egyet a X. századból, sőt még egy divatczikkkel kereskedőnek

intő levele sem hiányzik, melyben két női ruha árát sürgeti a fizetéssel nem igen siető adóstól. «Hisz átvetted az árúkat — így végezi — ez még sem illik».

Mindenféle levél útján, melyek nem igen voltak oly nyilvánosságnak szánva, melynek most ki vannak téve, az emberek belsőbb életviszonyaiba avatkozhatunk. A 639. számú írat a VIII. század egy szerelmesének lelki fájdalmát ecseteli; azt is megtudjuk belőle, hogy e szerelmes levél nem kocsipostán indult a levélíró szíve választottjához, hanem, hogy a «galamb szárnyaira bízta azt». Karabacek bizonyára nem kevés olvasót kötelezett le azzal, hogy ez ötletből egy képekkel ellátott érdekes jegyzetet közöl a postai közlekedés e módjának történetéről keleten. A 615. szám alatt egy árva fiú írásban fordul a helytartóhoz apai öröksége ügyében, (VIII. század). «Senkim sincs a világon — úgymond — Alláhn kívül és kívüled, oh uram. Ma halt meg édes atyám, mikor én kis fiú vagyok. És mikor atyám meghalt, négy denára volt, melyek az ajtó fölött voltak elrakva. Ekkor eljött Szamba, elvitte a négy denárt azon helyről és nekem semmit sem adott belőle. Most nincsen atyám, nincsenek szülőim, szegény ember vagyok. Kérlek, uram, parancsold meg, küldj azon emberhez, a ki a négy denárt elvitte, hogy e tekintetben a jogot és igazat elismerje. Istenhez imádkozom hosszú életedért és áldásaiért.»

Az eddig fölhozott szempontok koránsem merítik ki azon kategoriákat, melyekbe a gyűjtemény muhammedán osztályában kiállított okiratok sorolhatók volnának. Különös súlyt kellene még helyezni azon defterszerű összeírásokra, melyek az ország egyes részeinek administratív beosztására, egyes vidékek topographiai mozzanataira derítenek fényt és így a történelmi földrajz tekintetében nagy fontosságúak.

S még a politikai viszonyok ismeretére is néhány, valóban meglepő, tanúbizonysággal találkozunk. Ezek a 775, úgymint a 763, 788—789. számok alatt vannak kiállítva. Egyiptom muhammedán korszakában folytonosan a politikai pártok tusakodásainak volt színtere. A khalifátusban soha sem hiányoztak ily villongások, melyek az uralkodó családok folytonos váltakozását vonták magok után. Hiszen az abbászidák hosszú időtartamúnak látszó uralma alatt, a dynastia tagjai csak külsőleg képviselték a hatalmat, melyet valóságban a tartományokban fölülkerekedő vasallusaik gyakoroltak. A köz-

ponttól távol eső Egyiptom még inkább lehetett színhelye a szüntelen villongásoknak és nyugtalankodásnak. Állandó volt az 'Ali családja pártjának összeesküvése az e családot jogaitól megfosztó uralkodók ellen. Midőn Mutavakkil abbászida khalifa (kinek még hiteles arczképét is közli a *Führer* 206. lapján), a IX. század közepe felé kegyetlen üldözés alá fogta az 'alida párt híveit, a 775. számú papyrusdarabon megőrzött okiraton, az üldözött párt egy tagja imádság alakjában ecseteli a szomorú helyzetet. Ez írat alkalmasint a párt között való csendes terjesztésre volt szánva.

Ugyanabban az időben veszi kezdetét a török elem elhatalmasodása a khalifai birodalomban. Bagdadban az uralkodó az udvar személyes biztonsága érdekében török testőrsereget szervez. E testőrség csakhamar a legnagyobb befolyást gyakorolja az állam ügyeire. Valóságos soldatesca-uralom fejlődik Bagdadban. A hasonló költészeti irodalom alapján már más alkalommal *) vázoltam azon elkeseredett hangulatot, melyet a török elem fölülkerekedése és az általa támasztott belső társadalmi viszonyok az arab nemzetben keltettek. A török befolyás, mint a főherczeg gyűjteményének főntemlített darabjaiból látható, az egyiptomi viszonyokat is belevonta körébe.

Legérdekesebb e tekintetben a 763. szám alatti papyrusdarab: Al-Muntaszir-billáh trónörökös sajátkezü rendelete, melylyel 856-ban a török Abbásztt Egyiptom és Barka helytartójává nevezi ki. Ez okírat legelső hiteles, hasonló nyoma a török elem elharapódzásának az iszlám közügyeinek vezetésében. Mint az iszlám politikai fejlődése egy nevezetes fordulópontjának közvetlen kortársa nagy fontosságú.

De nem telt sok időbe és már az egyiptomi arabságnak is elégtelenségét látjuk a hatalmaskodó törökök ellen, kik a politikai és vallásos életben a hegemoniát az arab aristokraták kezéből kiragadták. A mit a történeti források a Középgyiptomban kitört lázadásokról elbeszélnek, annak most actualis megvilágításával találkozunk a papyrus-gyűjteményben. A 788. szám alatti írat nem egyéb egy 867-ben kibocsátott lázító körlevélnél, «a földbirtokosokhoz, bérlikhez és szolgálkhoz, úgy mint a parasztsághoz elnyomóik ellen, ugyanis az adófelügyelők, a török rendőrfőnök és a helytartó ellen».

*) *Muhammedanische Studien*, I. kötet, 150—153., II. köt. 60. lap.

A következő szám is a törökök garázdálkodása ellen fordul, de nem lázító kiáltvány vagy körlevél, hanem ismét csak írásba foglalt imádság alakjában, mely a nép között terjesztve, egy forradalmi fölhívással ért föl. «Az imádság nyilai — úgy hiszi a muhammedán ember — soha sem tévesztik céljokat».

Hadd emeljük ki még a sok nevezetes dolog közül, hogy ez íratban találjuk legelső actaszerű nyomát a török szultánok névalírásában használt úgynevezett tugrának, melyet ezek szerint nem, úgy mint hagyomány szerint előadni szokták, legelőször az írni nem tudó I. Murád szultán használt névalírás helyett. A Rainer főherczeg papyrusai azt mutatják, hogy Egyiptom mameluk-szultánjai is éltek e jelvényekkel (1384—1390. számok alatt), melyeket különben Karabacek kimutatása szerint (277. lap) már sokkal régebben a szeldsuk szultánok is használtak. — A heraldikát érdekli az 1323. szám alatt a XIII. századból bemutatott keleti czímer, két századdal régiebb, mint azon cserkesz czímerek, melyekről négy évvel ezelőtt Artin basa, egyiptomi tudós, egy nagyérdekű értekezést tett közzé.*)

Már bevezetőleg mondtam, hogy a kiállítás és a tájékoztatóul szolgáló *Führer* csak legkisebb részét mutatják be a Rainer főherczeg egyiptomi kincses házának. Azon egy évtized alatt, melyet tanulmányozásának szentelhettek, nem is volt elvárható, hogy a teljes gyűjteménynek végére járjanak. Amúgy is, vajmi futólagos ismertetésünk is tanúskodik róla, óriási a munka, melyet Karabacek és társai eddig végrehajtottak. A teendők nagy része a jövőnek van föntartva.

Hogy csak egyet említsek: nem csekély fölvilágosítást remélhetünk még e gyűjtemény adataiból Egyiptom történetének a byzáncezi írók tudósításai alapján eddig csak vajmi föl-színesen ismert korszakára, ugyanis azon pár évre nézve (615—618. Kr. u.), mely alatt a keletrómai hatalommal merköző, a szép Sirín-nel való szerelméről híres, Khosrau Parviz szaszanida király (590—628. uralkodott) Alexandriát megszállta és uralmát egészen Egyiptom déli részeig kiterjesztette. Történetírásunk nagyon kevés hírt bír adni Egyiptom viszonyairól e perzsa hódoltság idejében. Most több száz okírral

*) *Trois différentes armoiries de Kaït Bay* (Bulletin de l'Institut égyptien 1888, 67—78. lapjain).

rendelkezik a tudomány e korszakból: papyrusra, hártyára és bőrre írott okiratokkal, az akkori Pezsia hivatalos nyelvén, a pehlevi nyelven.

Még nem akadt tudós, ki a VII. század első negyedének egyiptomi tanúit a tudomány számára hozzáférhetővé tette; a pehlevi palæographia ez idő szerint még csak fejlődőben van. De kétségtelen, hogy e perzsa okiratok tartalma nyomán fogja az utókor annak a pár évnek kulturtörténetét megírni, melyek alatt a Cyrus és Dárius hatalmának megújítói uralkodtak a keresztyén Egyiptomban, mely számos perzsa hangzású helynévben mai napig is föntartotta a perzsa befolyás nyomait, és melynek temetkezési helyeiből már régebben is a perzsa műipar meghonosodását bizonyító tárgyak kerültek napfényre.

GOLDZIHÉR IGNÁCZ.

ÚTI LEVELEK AMERIKÁBÓL.

Első közlemény.

I.

A *Vancouver* földéjzeten, 1893 július havában.

Tehát elérkezett végre, gyermekéveimtől táplált egyik kedves álomom megvalósítása: útban vagyok a csodákkal teljes újvilág felé!

Zakatolva robog velem a gyorsvonat nyugat felé. Kerekének minden fordulása közelebb visz ahhoz a világrészhez, a hol valóban nem tudjuk: a természet ezerféle csodáit, vagy az állam és a társadalom bámulatos szervezetét, az emberi elme hihetetlen találékonyságának oly sok ezernyi tanújelét, az emberi vállalkozó szellem, a szívós kitartás, a rettenthetetlen akaraterő és munkásság által teremtetett megmérhetetlen értékeket, vagy a jólétnek azt a mindenfelé észlelhető magas fokát bámuljuk-e jobban, melyhez foghatót az ó-világnak annyi sanyarúsággal, a létért való küzdelem annyi nehézségével küzdő társadalma hírből is alig ismer!

Miniszterem kegyességéből a chicagói világtárlatnak, valamint a ránk nézve, különösen mezőgazdaságunk boldogulása szempontjából, oly sok tekintetben életbevágó fontosságú amerikai gazdasági viszonyoknak tanulmányozása céljából az Egyesült Államokba kiküldve: július első napjaiban indultam el tanulmányútamra.

Úti tervem akképen lévén megállapítva, hogy első sorban Britt-Amerikának egyes érdekesebb pontjait legyen alkalmam meglátogatni: Liverpoolban kellett hajóra szállnom, miután Kanadába csakis onnan indulnak közvetlen hajójáratok.

Ha pedig már Liverpoolba kellett mennem: önként értető volt, hogy odamenet Párist is, meg Londont is útba akartam ejteni.

De midőn Páris felé vettem útam, titokban, senki előtt be nem vallva, az a remény is kecsegtetett — s épen ezért vettem föl programmunkba a pár napi párisi időzést: hogy az ott épen akkortájt oly szép arányokban megindult socialista mozgalmak és utczaí háborúk ritka látványosságának lehessenek szem- és fültanúja. Szándékom levén útból a hazai sajtónak néha tudósításokat küldeni: minő pompás alkalom lett volna — gondolám — újságcsináló „tanoncz” éveimet innen Párisból, ily feltűnést keltő közlésekkel kezdeni meg!

De hát ismét bevált a közmondás, hogy: szegény ember szándokát boldog Isten bírja. Úgy látszik, a hírhedt párisi socialista mozgalmakat egyáltalán nagyobbra fűjták föl, mint a minők azok valójában voltak. Hisz alig 24 órával előbb még ott dúltak a véres tüntetések a Szajna balpartján, a Quartier latinnek különben oly csendes utczáin, s a Boulevard Saint-Michel fasorai közt. És íme: alig 24 órával később, midőn ott termettem, hogy lássam hogyan kerekedik fölül az anarchismus, miként csinálódik a commune és a forradalom: Párisban már minden csendes! Városszerte mindenütt teljes nyugalom uralkodott; — az utóbbi napok dolgai már csak a történeti események érdekével bírtak; s magokon ez állítólag bevértzett, befüstölt, fölforgatott boulevardokon sem volt a tüntetéseknek legkisebb nyoma sem észlelhető. Sőt már a képviselőházban sem igyekezett senki a lefolyt napok eseményeit kedvező ürügy és alkalom gyanánt használni föl botrányok rendezésére. A honatyák békésen morzsolgatták a budget-vita unalmas themáját. Legfőlebb csak a Morgue üvegtáblái mögött a szokottnál nagyobb számban látható zord alakok: az átlőtt fejű, hürkolt nyakú, zúzott tagú vagy Szajna-víztől puffadt hullák emlékeztettek némileg a lefolyt izgalmas napok véres óráira.

Ily körülmények közt nem maradt más hátra, mint jó keresztyénhez illően, örülni azon, hogy nincs érdekes themánk párisi tárcza írására. Noha az igazat megvallva, e tekintetben a jó reporter nem mindig hajlandó egyetérteni a jó keresztyénnel.

Békésebb foglalkozást keresve tehát, be kellett érünk

azal, hogy először is a híres lavillette-i állatvásárt és vágóhidakat apróra megszemléljük. Érdekes látványosság volt ez is — azonban az itt tapasztaltakról más helyen tartozom beszámolni.

Páris képén, sajnos, erősen látszott már a saison morte beköszöntése. Az a kevés számottevő ember, a ki még Párisban volt — részben csak a képviselőház ülései miatt, részben pedig a küszöbön lévő július 14-diki ünnepély miatt, nem szökött még meg Párisból.

Az Avenue du Bois de Boulogne-ra is hiába mentünk ki délután. A rastaquères és cocottok kocsi ugyan most sem hiányoztak onnan; de azért az egész kép távolról sem nyújtotta azt a fényes látványt, melyhez Páris látogatói a haute saisonban, például a grand prix idején, szokva vannak.

Az estét meg már épen alig volt hol töltenünk. A párisi nagy színházak az év e szakában már mind zárva vannak; és így be kellett érniük olyan harmadrendű színi előadásokkal, mint a minővel egy pár kis boulevard-színház, például a Théâtre des Nouveautés szolgálhatott. Vagy ha az orpheumok muzsáját akartuk élvezni, elmehettünk a Champs Elysées mulató helyeire, melyek közt a legelső — mert legdrágább — a *Concert des Ambassadeurs* című, Yvette Guilbert chic-jével, még most is minden este sikeresen csábította a látogatók-sűrű tömegét helyiségeibe. A többiek közül azonban ez is csak mesés áraival és a most nevezett énekesnő sikamlós dalaival tűnik ki. Ezeket nem tekintve, a productiók bármelyik helyen is kevésbé emlékeztetnek arra, hogy az emberi civilisatio egyik fő emporiumában vagyunk.

Ily viszonyok közt — miután még a köteles Eiffeltoronymászást is elvégeztük — könnyű szívvel siettünk Párisból a legközelebbi tengeri fürdőbe, ott remélve találni a fényes tout-Parisnak legalább egy csillogó töredékét. Dieppe felé vettük tehát útunkat; de, sajnos, várákozásunkban itt is csalatkoztunk. Úgy látszik, hogy ilyenkor, július elején, a híres «tout Paris» még falun vadászik és halászik; — vagy pedig annyira megszlott a sok nyári üdülő hely közt, hogy Dieppenek még mutatószámba is alig jutott belőle. De nemcsak tout Paris, hanem egyáltalán mindenféle fürdővendég még erősen hiányzott Dieppeben, úgy hogy ottlétünk alkalmával — igaz talán részben a rossz viharos idő miatt is — mi ketten vállalkozó

magyarok majdnem egyedül vettük igénybe a La Manche hullámcsapásait. A máskor bizonyára igen élénk kaszinó tágas termeiben sem találtunk valami pezsgő életet. A min nem is igen csodálkoztunk, mert egy kis zenén kívül az egyedüli szórakozást, a melylyel a kaszinó vendégeit a három frankos napi belépti díj fizetésére csábította: egy lóverseny-féle valóban primitív játékszer képezte, mely az egyik teremben volt fölállítva. Egy oszlop körül forgott 12 egymás mellé állított bádoggal lovas alak. Ezeket a lovasokat a croupier egy rúgó szerkezet megnyomása által azonnal útnak indította, midőn a lovasok mindegyike egy-egy játészó által «backolva» volt; azaz mikor már mindegyiknek numerusát megvette valaki a két frankos betét árán. A melyik ló legközelebb állt meg a nyerő oszlophoz, azon ló numerusának birtokosa kapta a többiek betéteit. A mint tetszik látni, nem nagyon bonyolult, de nem is nagyon szórakoztató játék. Mindenesetre bárminő egyéb mulatságban való nagy hiányról tanúskodott az, hogy mégis átlag minden két perczen lehetett egy-egy startot tartani — vagyis mindannyiszor akadt 12 ember, a ki nem tudott egyébbel szórakozni, mint hogy az ólombabákra rakja két frankosait.

Ily körülmények közt tehát Dieppeből sem esett valami nagyon nehezünkre a távozás — hogy tovább siessünk útunk legközelebbi állomására, Londonba, hol még az angol seasont teljes fényében reméltük találni.

A dieppe-newhaveni átkelés mintegy öt órai tengeri útja — hála a rossz időnek, mely átkelésünket kísérte — némi ízelítőt adott abból, hogy mit fogunk élvezni óceáni útunkban, ha az idő ott is hasonlóan fogja kedvünket keresni. A mit sajnos, később tetemesen fokozott mértékben meg is cselekedett.

Newhavenből Londonba a gyorsvonat minden megállapodás nélkül röpitett alig másfél órai idő alatt. Útunk mindenütt gyönyörűen mívelt s befásított tájakon vezetett keresztül — mintha az egész nagy darab föld egy óriási park lett volna.

Midőn a Britt birodalom metropolisa felé közeledtünk — már mérföldekkel előbb észlelhettük e páratlan kolosszus ütéreinek lüktetését. Az egész vidék, mondhatni egy folytonos kapcsolatos sorozata az üdülő és nyaraló helyek sötétzöld lombozatainak.

A merre a vonatunk röpített: a tájék buja zöldjén teljességgel nem látszott meg az, a miről az angolok, — mint száz évnél régebb idő óta nem tapasztalt csapásról — panaszkodtak: hogy immár hónapok óta tartó teljes szárazságuk van.

Rendkívül kellemes benyomást tesz az idegenre — sajnos, a Magyarországból érkező idegenre nézve ez egyszersmind meglepő új látványt is nyújt: — a mindenütt nagy csapatokban látható gyermekeknek és ifjaknak ép, erőteljes, egészséges és üde kinézések. Ennek a tapasztalatnak mindjárt ott a helyszínén magyarázatát is láttuk: minden kisvárosnak, sőt falunak, de sőt minden nagyobb munkás-telepnek is megvolt a maga külön, tágas, zöld játszóhelye. Itt szokott az illető helyfiatalsága mindennap alkonyat felé tömegesen összegyűlni. Ott láttuk most is mindenütt sűrű csoportjaikat, a vasuti kocsi ablakából, a mint versenyt üzték egészséges, testet edző és kedélyt élénkítő játékaikat és gyakorlataikat, az erősítő ifjúsági sportok különböző neveit.

Ugyanezt láthattuk később Londonnak nagy terjedelmű szabad téerein. Ezrével és ezrével nyüzsög ott a város fiatalsága a szabad téren, szabad légben, zölt mezőkön, erdők között: — mintha mérföldekre volna bárminő nagy várostól, nem pedig ott a Regents-parkban, a millióktól lakott városóriás közepén. Megsajdult a szívem, ha rád gondoltam: szép Buda-Pestnek, büszke fő- és székvárosunknak szegény fiatalsága! Hisz neked ilyenről még csak álmodni sem szabad. Ki merné például indítványozni, hogy a lebontandó Újépület telkét — nyereséges teleküzletek helyett — ilyen fontos közcélra áldozzák! Hanem tegyünk is le arról a reményről, hogy az angolhoz hasonló ép, erőteljes nemzedékké lássuk ifjúságunkat serdülni!

Azt meg már épen említeni sem merem, hogy miként gondoskodnak itt a gyári munkások sorsáról. London külvárosáiban a vasút hosszú darab úton folyton a munkás-házak végtelennek látszó sorai közt halad. Ugyanazon chablon szerint épített, de céljoknak a lehető legtökéletesebb módon megfelelő egyszerű tiszta kis házak ezrei ezek. Mindegyik ház előtt külön kis udvar, mögötte külön kertecske; s mindegyik ilyen ház egy-két családnak szolgál állandó, biztos és kellemes otthon gyanánt. Az a munkás, a ki ilyen otthon tud maga számára biztosítva, melyről még szegény munkás létére is, csak

úgy mint Anglia első lordja, elmondhatja a büszke angol jelszót hogy: *my house is my castle!* — az ilyen ember bizonyára soha sem lesz communista proletárrá, hanem mindig igaz odaadással fog sorakozni a társadalmi rend föntartásának leghívebb védői közé.

Általában az angol főváros egyik jellemző vonásaként mindjárt első tekintetre föl fog tűnni az idegennek, hogy nem látja ott a nálunk megszokott fényes külsejű és kaszarnya nagyságú óriás bérházakat. Az ottani házaknak legalább kilencz tizedrésze kicsiny, két-három ablak szélességű s két-három emelet magasságú, egyszerű és tiszta, minden fölösleges fényűzés nélkül épített magánház. A ház többnyire már úgy van építve, hogy egy család igényeinek lehető teljes mértékben megfeleljen. Ez az építési mód — az óriás terjedelmű parkokkal együtt — szintén hozzájárul ahhoz, hogy Londonnak azt a mesés nagyságú területi kiterjedést adja.

De nemcsak kiterjedésénél és lakóinak számánál, hanem minden más tekintetben is, egész megjelenésénél fogva, megérdemli London a világ-emporium büszke elnevezést. Nincs város a föld kerekén, mely az arányaihoz és méreteihez nem szokott idegenre oly megkapó hatást gyakoroljon, mint az angol főváros, óriás területi nagyságával, szédítő forgalmával, s embertömegeinek kábító nyüzsgésével.

Ha a város minden főbb utcáján majdnem szakadatlan sorokban közlekedő óriási omnibuszok egyikének imperiáljára fölülve, például az Oxford-circus vagy Piccadilly-circusról neki indulsz, hogy a Regenstreeten, Pall-Mall, Charing Cross- és TrafalgarSquare-en, a Strandon és Fleetstreeten át a Citybe, s onnan le egészen a Tower középkori köhalmazáig végig kocsizál: akkor fogsz csak némi halvány fogalmat nyerni arról a forgalomról, melynek London naponként állandó színhelye.

Több angol merföld hosszúságú utcasorokon végig tekinthetsz, melyek az embereknek és kocsiknak minden irányban hangyabolyként nyüzsgő-mozgó sűrű tömegét képezik. És hullámszik London összes utcáin és téerein az emberek milliói: nek, a kocsik és egyéb járművek százezreinek tömege — kora reggeltől késő éjtszakáig. És ez embergomolygás ellenére sehol a legkisebb rendetlenség: ez az, a mi a budapesti embernek legjobban föltűnik; ez az, a mit leghihetlenebbnek tart. Ebben a szép rendben úgy a példásan szervezett londoni rendőrségnek,

valamint a fönnálló szabályok tiszteletéhez szokott közönségnek egyaránt megvan a maga érdeme. Bármily sűrű falanxot képezzenek is a sietve húzódó kocsisorok: a mint közbelép a mindenütt látható policeman s kezével jelt ad a legközelebbi kocsinak — mintegy varázsintésre, megáll a kocsi s utána az egész tolongó kocsisor, hogy utat csináljon az útczán átkelőnek. És mint hogyha áttörhetetlen sziklafal emelkednék előtte — úgy áll ott mozdulatlanul a kocsik egész nagy tömege mindaddig, míg a rendőr kézmozdulata jelt nem ad a tovább indulásra. Ezt látva, budapesti ember önkéntelenül ismét haza gondol. Mi a mi forgalmunk a londoni útczák nyüzsgéséhez képest. És mégis próbálja megkísérteni nálunk az ilyen föllépést a rendnek bármelyik erélyes öre, például egy élénk tavaszi versenynapon!?

A tulajdonképeni «season» vagy magyarul idény, mint hallottuk, már itt is vége felé járt. De azért mégis fogalmat nyertünk arról, hogy milyen látványt nyújthat a Hydepark a season tetőpontján: délelőtt a lovasok s délután az úri fogatok ezreivel.

A színházak itt még mind nyitva voltak — bár legtöbbje már hirdeté, hogy «closed next week».

Önként értető dolog, hogy első sorban a legspeciálisabb angol színházat, az angol dráma otthonát, a Lyceum theatret igyekeztünk megnézni.

E színpad korunk egyik legnagyobb drámai művészenek, Henry Irwing-nek, igazgatása alatt — az angol dráma legfényesebb színhelye.

Lord Tennyson egy híres darabját, *Becket*-et néztük itt meg. A darab hőse Anglia történetének egy kimagasló alakja: Becket Tamás, volt canterbury-i érsek, II. Henrik király hírneves kanczellárja. Választásunk jól sikerült, mert *Becket*-ben Irwingnek — ki a czímszerepet adta — s Miss Ellen Terrynek (a londoni Márkus Emiliának) legjobb szerepeit láttuk.

Talán még érdekesebb látványt nyújtott azonban, a mit másnap délután láttunk: az angol house of commons ülésterme. A great old man vezetése alatt (mint Gladstonet hívei czímezik) nagyobb kitartással, mint valaha, folyt a home-rule-vita.

Nagykövetségünk szíves pártfogásával sikerült az ülésre

jó helyet szerezünk — a mi most az angol parlamentben nem tartozik a könnyű dolgok közé.

Az ülés lefolyása igen érdekes volt. Nehány heves ellenzéki felszólalás miatt három minisztert is láttunk sorompóba állni, sőt maga a great old man is három ízben vélte magát felszólalásra kényszerítettnek. De, úgy látszik, kárba veszett fáradság lesz Gladstone nagy erőlködése. Legalább a jelek eddig arra mutatnak, hogy bármennyire erőltesse is kedvencz eszméjének, az önálló ír alkotmánynak megvalósítását — alig van kilátása arra, hogy ezt egyhamar sikerrel keresztül vigye. Ha a legkülönbözőbb pártáryalatokból alkotott többség az alsóházban 30—40 szótöbbséggel elfogadja is a homerule-javaslatot — a house of lords már e csekély parlamenti többségre való utalással is, bizonyára vissza fogja azt utasítani. A conservativ főrendek az angol alkotmány és államjog ilyen nagyszabású módosítását, a törvényhozás oly csekély többségétől megszavazva nem fogják elfogadhatónak találni. Azért a felsőház követelni fogja, hogy ha Gladstone javaslatát keresztül akarja vinni: próbálja meg új választások útján az angol nemzet túlnyomó többségének kívánságát megismerni.

Főconsulunk szívességből sikerült belepti jegyet kapunk a Bank of England helyiségeibe is.

Már az épület külseje mutatja rendeltetését, hogy nagy kincsek biztos óvóhelye akar lenni. A négy útcza közti teljes négyszöget betöltő nagy épületnek egyetlen egy ablaka sem nyílik utczára. Összes helyiségei kizárólag az udvar felől kapják a napvilágot.

Vezetőnk legelőször a bankjegy-nyomtató műhelyekbe vezetett. Bámulatosan pontos és találekony szerkezetű sajtógépek működnek itt. A kizárólag e célra gyártott víznyomatu, vastag, merített papíron ezek a gépek készítik a kincseket jelentő kis czédulákat: az angol bank jegyeit. Az 5, 10 és 100 font sterling értékű bankjegyeket készítő prések alól naponkint, ha kell, milliókat érő összegű utalványok kerülhetnek ki. A bankjegy-prések csodálatra méltó pontossággal működnek. Perczenkint három-négy kész bankjegy kerül ki mindegyik pres alól. A közbeeső idő elég arra, hogy a gép önműködő szerkezete minden egyes jegy kinyomtatása után számozását megfelelően módosítsa; úgy hogy mindegyik bankjegy az öt megillető sorozat-

és sorsszámokat kapja; tehát soha két jegy nem viselheti ugyanazt a számot.

Ugyanitt működő külön gépeken készítik az India számára szánt ezüst értékű (rupee) utalványokat. Ezeket azonban egyenesen Kelet-Indiákra s Kelet-Ázsiába küldik, miután ez ezüst utalványok csak azon vidékeken vannak forgalomban.

Egy másik teremben lyukasztják át s gyűjtik csomagokba a bankhoz visszakerült bankjegyeket. Az ilyen jegyeket — még ha vadonatújak is — a bank nem bocsátja többé forgalomba; hanem — átlukasztás által érvénytelenítve — nagy faládákba, koporsókba, zárva pinczéiben öt évig őrizteti. Az itt öt éves kort elért jegyeket, az e célból havonként rendezett nagy autodafé-ünnepélyeken, máglyákba rakva elégetik. A szegedi boszorkány-máglyákra emlékeztetnek ezek a bankjegy-égetések. A vagyonnak néha száz és száz milliót jelentő czédulák hálnak itt tűzhálalt. Pedig e czédulák mindegyike bizonyára sokkalta nagyobb bűverővel bírt, sokkalta igazibb varázsló volt, mint a középkorban máglyatűzön elpusztult boszorkányok egész serege.

A nyomtató helyiségből leszállottunk oda, a hol a bank hatalmának igazi tűzhelye van; oda, a hol az a varázslat fészkel, mely az ismert egyszerű czédulákat bűbajos erejökkel fölruházza, tudniillik a bank aranypinczéibe. Itt vannak a bank egyeinek földözetéül szolgáló, valamint a megőrzés végett reá bízott aranytömegek mérhetetlen kincshalmazai összegyűjtve.

Ez aranypinczék előszobáiban egy más hivatalnok vette át kalauzolásunkat. A kalauz elől haladt — az általa adott jelre pedig nyomon követett bennünket egy szolgáló, kinek herculesi erőtől duzzadó testalkata bizonyára gondolkodóba ejtette volna a netalán ide férkőző vakmerő vállalkozót; még ha nem gondolt volna is a mindkét kísérő által rejtve viselt fegyverekre.

Vezetőnk megnyomva egy rejtett rúgót, fölnyílt előtünk a pinczékbe vezető hatalmas vasajtó; s egy másik rúgó megnyomása után egyszerre minden oldalról előtörő nappali világításban tárult föl előttünk a pinczének eddig titokteljes félhomályba burkolt rejteke. Körülöttünk mindenfelől vakító fényben ragyogtak, s mindenfelé vakító fényt árasztottak a hirtelen kigyulladt villámos lámpák reflectorai.

Mintha csak az *Ezeregyék* meséinek tündérvilágába lettünk volna áthelyezve: Harun al Rashid kincsesházában képzelhetjük magunkat. Mint a csatarendbe sorakozott ágyú-ütegek — úgy vonultak föl előttünk hosszú sorban a négy kerekű tömör vastaligák, melyek mindenike milliókat érő kincstömegnek hordozója volt. E taligák mindegyike tele volt a több rétegben egymásra rakott nagy aranytégglákkal. A téglák pontosan meg vannak mérve, és minden darabnak súlya reá van bélyegezve az illető darabra. Jól két kézre kellett fognunk egy ilyen hatalmas téglát, hogy el ne ejtsük. De nem is csodálkoztunk rajta, hisz egy tekintélyes vagyoniérték volt kezünkben, melynek bírása sok embert egész életére elégedetté s gazdaggá tett volna. És az ilyen téglák csak abban az egy pinczében százával és százával voltak fölhalmozva! A pincze másik oldalán nagy zsákokban heverték a világ mindenféle aranypénzei és érmei, milliókat érő összegekben.

Egy másik pinczében nagy ládák állottak, a bizományba kapott ezüst tömegekkel. Másutt meztelenül heverték a nagy idomtalan ezüst rudak — azon feketeroszdásan, a mint az olvasztóból kikerültek. Nem részesültek valami kényes gondozásban; de hisz itt ez a fém viszonylag alig számottevő értéket képvisel. Annyival inkább, mert itt mindenki közel küszöbön lévőnek látja az ezüst uralkodásának végét; bármit tegyenek is a nagy amerikai ezüstkirályok a fehér fém hatalmának megóvása érdekében.

Feljöve a pinczéből, meglátogattuk azt a termet, a hol a bankhoz befolyt használt aranypénzek súlyának megállapítása történik. Geniális szerkezetű s rendkívül finom érzékű önműködő mérő eszközök dolgoznak itt, melyek egy vezető csőből egyenkint veszik mérőlapjokra a csőbe helyezett aranydarabokat. A kellő helyre jutott fémdarabot az eszes kis gép egy valóságos értelmes, gondolkozó lény modorosságával rövidke pillanatig mintegy megfontolva ott tartja tenyerén, s azután a tapasztaltakhoz képest alakult gyors elhatározással jobbra vagy balra veti: a szerint a mint kifogástalan teljes súlyúnak, vagy pedig bármi csekély mértékben hiányosnak találta a megmért fémdarabot. A hiányosnak talált darabokat a bank nem bocsátja többé forgalomba, hanem beadja közvetlenül az állami pénzverőbe. A pénzverő e hiányos súlyú darabokat újveretű érmeikkel cseréli ki, amazokat pedig beol-

vasztás és újra veretés végett minden értéklevonás nélkül átveszi.

Ha az emberek által elfogadott értékmérőben: az aranyban és ezüstben, s az ezeket helyettesítő bankjegyekben rejlő conventionális kincsek ekkora tömegének látása szédítőleg hatott a szemlélőre: nemkevesebbé megkapó látványt nyújtottak az óriási dockokban fölhalmozott, tényleg kincset érő árúkészletek tömegei; melyek itt a világ minden tájékáról összegyűlve, viszont a világ minden tájéka felé útra kelnek.

Óriási mennyiségekben láttuk itt fölhalmozva az Indiák, Khina és Japán, Éjszak- és Dél-Amerika, Afrika és Ausztrália mindenféle értékes terményeit. Kelet-Ázsia és az Indiák gyarmatárúi, Ausztrália és Dél-Afrika gabnaneműi, gyapjúi és állati bőrei, Amerika búzája, lisztje és hústerményei, milliókat érő tömegekben voltak itt raktározva.

Sajnos, hazánk terményeiből semmit sem tudtunk itt fölfedezni. Hiába kerestük a magyar gyapjút s a magyar búzát és lisztet. Nyomukat sem láttuk, daczára annak, hogy a London utczáin mindenfelé olvasható czég-fölratok nagy betűkkel hirdetik, hogy az illető üzletben az annyira kedvelt «hungarian flour and bread» kapható.

Bámulatos gyorsan múlik az idő Londonban — különösen, ha az ember rövid egy hét alatt igyekszik e csodaváros főbb nevezetességeit megtekinteni.

Így mi is meglepetve győződünk meg a naptárból, hogy midőn még alig hittünk egy-két napot Londonban eltöltöttnek, a Londonra szánt időnk máris letelt. Igaz ugyan, hogy egy vasárnap is esett közbe, a mely nap Londonban tudvalóleg nem számít; oly szigorúan megtartja mindenki. Lehet ez igen helyes és hasznos szokás, sőt szabály a munkás-osztályra nevezve, mely e napon okvetetlenül megpihen. Lehet igen üdvös, a nép valláserkölcsei érzelmeinek, a vasárnap hűsége megünneplése és a templomok szorgalmas látogatása által szándékolt conserválása szempontjából. A Londonban időző idegenre nézve azonban, ki ezen a napon még ebédelésre is alig talál helyet és alkalmat: az angol vasárnap semmi esetre sem tartozik a kellemes polgári intézmények sorába. Azért ezt a napot tulajdonképen haszon nélkül voltunk kénytelenek eltölteni; különösen, ha nem tekintjük azt, hogy fogalmat nyertünk

az angol fővárosnak egy ily vasárnapon majdnem teljesen kihalt képéről: a mihez még a sűrű sárga köd is járult, mely — talán a vasárnap tiszteletére — London utcáit takarta. Az egyetlen dolog, mit az idegen vasárnap tehet: kirándulás London környékére. De ezzel is vigyázni kell az idegennek: nehogy 11 és egy óra közti időre tüzze ki elindulását. Ebben az időben még a vasutállomásokat is bezárják, vonatot sehová sem indítanak. Délután azonban mégis szerencsésen kijutottunk a híres kewgardeni parkba, s megtekinthettük az ottani óriási pálmaházakat, hol a tropikus őserdő sűrűjében képzelhettük magunkat.

Július 20-ára volt hajónk indulása kitűzve — hiába maradtunk volna tehát tovább is örömet Londonban, indulni kellett, ha le nem akartunk maradni a *Vancouver*ről.

A Liverpoolban töltött pár órai idő bizonyára nagyon is kevés arra, hogy a világkereskedelemnek ez egyik fő gőcpontjáról, megmérhetetlen forgalmáról, dockjairól és kikötőiről bármit is mondani akarhassak.

Déltájzt szálltunk hajónkra, és siettünk otthoniasan berendezkedni kabinunkban, mely szerény kis fülke létére is a «stateroom» hangzatos elnevezéssel büszkélkedik. Érdeklünk aztán a zűrzavaros nyüzsgést, szaladgálást, folytonos sürgés-forgást, mely egy nagy útra menő gőzös elindulását jellemzi; s melyből végre úgy három óra tájban a lassú elindulás ténye bontakozott ki.

Egy órával előbb indult el a mellettünk elhelyezve volt kisebb hajó, a Cunard-line *Laurentian* nevű gőzöse. Ezt azért emlitem, mert tengeri útunk első eseménye volt: még az nap este megnyugvással konstatálhatnunk, hogy a *Vancouver*, mely minket vitt földélzetén, tetemesen gyorsabb hajó amannál, melyet egy órai térelőnye ellenére utolért és el is hagyott. Az igaz, hogy a nyert előnyt mihamarább ismét elvesztettük; mert hajónk a «Royal mailship» címének viselhetéseért egy fél-napi stációval adózott Irland éjszaki partján Londonderry kikötőjében, hol mint «mailship»-nek a kanadai postát kellett átvennie.

Irland sziget bizonyára méltán viseli a «zöld» Erin czímét: legalább e tájon barátságos sötétzöld színben mosolygó partjai legjobb tehetségek szerint igyekeztek kárpótolni a pár órai vesztelésért. De mi siető utasok igen udvariatlanul azt talál-

tuk, hogy a zöld partok szíves mosolyából sokkal kevesebbel is beértük volna.

Elhagyva Londonderry kikötőjét, s ezzel az Irish Sea aránylag simatükrét — hajónk gorombább mozgása mihamarabb figyelmeztetett, hogy immár az Oczeán hullámain szeljük.

Csúnya, megbízhatatlan Northern Atlantic! Első vendéglátásod valóban nem volt barátságos. Dícsérték nekünk július végét, mint az év legjobb szakát az átkelésre. — Borzadva gondoltunk arra, hogy hát akkor milyen lehet az év legrosszabb szakában az átkelés? Mondhatni, egész útunk alatt szélvész viharral, sűrű köd esővel, metsző hideg dermesztő hideggel váltakozott. Plaidjeinkbe takarózva, vaczogó fogakkal, irigykedve gondoltunk a Buda-Pest porában s forró aszfaltján izzadó otthoniakra. A tengeri betegség is halmazával szedte áldozatait. Másodnap, harmadnap már alig voltunk az ebédlőben egynehányan ellenállóbb alkatúak, kik ott az evés-ivás jongleur-művészetét próbáltuk produkálni. Hát még ötödik nap, mikor a vihar teljes erejével kitört. A födélzetet elzárták a közönség elől, mert azt folyton végig söpörték a házmagasságra korbácsolt hullámok. Szép látvány volt a vihardúlt tenger, s nem mondom, hogy nem csábítja tollamat a kísértés: hogy az átélt viharnek egy költői epithetonoktól duzzadó leírását kövessem el. De talán mégis egyszerűbb, s az olvasókra nézve könyörületesebb cselekedet lesz, ha Captain Marryat bármely regényének vihar-fejezetére utalom őket. Ott ugyanezt sokkal szebben megírva olvashatják. De annyit mégis megemlítek, hogy bukdácsoló hajónk kétszer volt kénytelen gépét megállítani. Egyszer azért, hogy az árboczlámpákat fölhúzhassák; mert az ide-oda dobált hajón valamennyi jelzőlámpás összetört volna, mielőtt csak félárbocz magasságra is érkezhett. Másodszor meg azért kellett stoppolni, mert a kémény tetején keresztül csapó hullámok által bevert víztömegek eloltással fenyegettek a hajó tüzét.

A vihar még másnap delutánig eltartott, — ekkor pedig valódi sarki hidegnek adott helyet. Ennek magyarázatát is mindjárt megkaptuk; tudniillik a Grönland és Labrador partjai felől érkező «arctic stream»: a sarki áram közepén jártunk. Mihamarább még a hirtelen beállt zord hidegnél is ékebben szólóan bizonyították ezt a sarki áram vizén lebegő jéghegyek festői csoportjai, melyek közt hajónknak vigyázva

kellett útját keresnie, hogy a könnyen végzetessé válható összeütközést kikerülje.

Másnap, midőn Newfoundland partjaihoz közeledtünk, a ködkürt (Nebelhorn) örökös túlkölése tette lehetetlenné a földézetten tartózkodást. Késsel vágható sűrű ködben haladtunk, melyben a hajó orrától tíz lépésnyire is alig lehetett látni; a hajó kürtjének folytonos bögése tehát az útunkon haladó vagy útunkat szelő más hajókat akarta közellétünkre figyelmeztetni és így az összeütközéstől visszatartani.

Az átélt viharok, majd a 24 óráig tartott sűrű köd, mely felerővel való haladásra kényszerített, — erősen visszatartott útunkban, úgy hogy több mint egy napi késedelemmel érkezünk az első kanadai kikötőbe, Quebecbe.

Az utolsó estét a társaság azzal iparkodott élvezetessé tenni, hogy összeverbuválva az utazók közül mindazokat, kik valamely zene-szerszám kezeléséhez értettek, vagy más módon tudtak muzsikális zajt csinálni, avagy bármi fajta egyéb szórakoztató művészetet végezni: ez amateur-művészek segélyével egy jótékony célú műkedvelő előadást rendezett.

Úgy hét óra tájban a hajó nagy ebédlő terme színig megtelt közönséggel: az összes I. és II. osztályú — valamint a földézeti útasok ide gyűltek a «concert» hallgatására; és elkezdődtek a mutatványok. Elsőnek Khevenhüller herczeg — ki családjával együtt szintén a *Vancouveren* hajózik amerikai kéjutazásra, — mint Liszt egykori tanítványa, zongora-játékával kedveskedett a közönségnek. Azután gyors egymásutánban következtek: komikus előadások, jókedvű meg búsuló énekek zongora-kísérettel és a nélkül; mandolínjáték és hegedülés (utóbbi Miss Clench, fiatal amerikai hegedűvirtuóztól valóban élvezetes módon előadva); — majd solók és quartettek, szavalások és egyéb hasonló előadások tarka egyvelegje jött. A rendezők csinosan megrajzolt programokat osztottak ki, egy shilling csekély áron: a szerencsétlenül járt tengerészek özvegyeinek és árváinak istápolására szánt alap javára. Az előadás végeztével ugyane humánus célra gyűjtést indítottak a hallgatók között, melynek eredményeképen a kérdéses jótékony alapot a hangverseny mintegy 15 font sterlinggel gyarapította. Az ünnepély befejezéseül az egész közönség fölállva énekelte el a *God save the queen*t, az angol néphymnust.

De sokkal kellemesebb ünnepélyt készített az útasoknak

a másnapi virradat. Az oly régóta nélkülözött napfény végre elűzte a felhőket, és a győzelmes napnak első sugaraitól megvilágítva, Britt-Éjszakamerika barátságos lankás dombjai, szep zöld fenyvesekkel benőtt partjai: a világ legszebb tájéka-nak tünnek föl előttünk, kik immár nyolcz nap óta csak eget, vizet és ködöt láttunk. Általános öröm, meglegedés, és szüntelen látcsövezés jutalmazta Amerika partjait szívességökért, hogy végre megjelentek föld után éhező, zöld után sovárgó szemeink előtt.

Benn voltunk tehát végre a St. Lawrence folyam óriás æstuariumában. De azért még korai lett volna a közeli kikötésnek örülni, mert bizony másnap reggel lett, mire Quebecbe érkeztünk. Miután itt hajónk pár órai állomást tartott, iparkodtunk ezt az időt e régi franczia-angol város és környékének megtekintésére fölhasználni.

Quebec egyike az új világrész azon kevés városainak, melyek valóban európai fogalmak szerint is régi, ócska falakkal dicsekedhetnek; s melyeknek e régi falaihoz valódi történeti emlékek fűződnek. A város fölött magasán emelkedő fellegvárnak széles sánczai még ma is komoly erősség számba mennek; a század elején pedig e sánczok Quebecnek a megvívhatatlan erősség híret, s az «amerikai Gibraltár» elnevezést szereztek. A várfalak lörései mögül a hegy lábainál hömpölygő St. Lawrence folyamra nehéz várágyúk tágasra nyílt torkai feketellnek, melyek segélyével e fellegvár messze távolságig uralkodik a folyam tágas medre fölött, gyors megsemmisítéssel fenyegetve a vízen netalán fölfelé törekvő ellenséges hajórajt.

S a szűk ablaknyílásaikon kipislogó öreg ágyúk torka csak tetteti az ásítást, mert alig unatkozhatnak igazán, e szédítő magasból szemlélve a lábaik elé borúlt tájék szépségeit. Melyen alattok rajzolja a hegyek zöldje közül üdén fölcsillogó ezüst vonalát a nagy folyam, mely az öt amerikai tó vizét vezeti az Óceánba. Itt két magas hegy közé szorúlva, kissé szűkebb mederrel kénytelen beérni a tenger felé siető óriás víztömeg; — de kevéssel amodább egyszerre tengerként szélesedik ki ágya: előbb balpartján mély öblöt képez, azután keblebe fogadja az itt belé torkoló St. Charles folyó vizét — s mindjárt utána több ágra oszolva, nagy szigeteket övez körül, úgy hogy a szem alig bírja mindkét partját belátni.

A kikötőktől és dockoktól befelé haladó fő-útca az egye-

tem es a parliament, a fő törvényszék, a kormányzói lak és az epen elkészült új vendéglőnek egy középkori lovagvár-ra emlékeztető fényes épületsorai közt kanyarogva, meredek hegyoldalon vezet föl a felső városba és a fellegrvárba, s onnan még meredekebben le a hegy sziklás oldalához ragasztott régi városrészbe. E régi városrésznek padlózott szűk sikátorait két oldalt az ócskaságtól szürkülő, feketéllő régi bagolyfészkek szegélyezik, melyek között a rajtok végig döcögő kocsi majdnem teljesen betölti, a házak mélyen kinyúló ereszei pedig majdnem befödik; míg fölöttünk, emelet magasságban, födött hídformájú deszkapadlók kötik össze a szemben lévő házakat. Mintha csak Genuának legszűkebb zúgsoraiban, vagy Maltának hegyoldalakon kapaszkodó sikátoraiban volnánk!

A szakadó eső és a sűrűn ereszkedő köd, mely lassanként majdnem teljesen eltakarta előlünk a kilátást — de hajónk füttyülése is sürgetett a visszaindulásra. Hajónknak amúgy is közel két napi késése volt, és így nem kockáztathattuk, hogy lemaradjunk. Le kellett tehát mondanunk arról, hogy a pár óra járásnyira lévő (Montmorenci, Lorette és Chaudière nevű) vízeséseket megtekinthessük. Vigasztalt érte az a remény, hogy nemsokára meglátjuk a Niagarát, s a Yellowstone park és a Yosemite-Valley szédítő magasságú vízeséseit, melyek mellett emezek úgyis semmivé törpülnének.

Hajónk a St. Lawrence folyamon fölfelé haladva útját, a mint besötétedett, megszakította, nehogy azt a keskeny vízösvényt, mely a mély járatú óceán-hajók számára van kijelölve, az éj sötétjében eltéveszsze; s csak hajnalban folytatta ismét fölfelé haladását; úgy hogy delutáni egy óra lett, mire itt Montreálban partra szállhattunk.

II.

Chicago, aug. 25.

Montreálból — meglátogatva a St.-Lawrence folyamnak «Lachine Rapids» nevű híres örvényeit és sellőit, és a «thousand islands» néven ismert, nem kevésbé híres szigetcsoportjait: Toronto városon s Britt-Éjszakamerika (Kanada) délnyugati részein áthaladva, a Niagara-vízeséseket kerestük föl, hová a nagy britt-amerikai vasut: a Grand Trunk Railway

vonalán, nappal fényes szalonkocsikban, éjnek idején kényelmes sleeping carban, igen kellemes utazást tettünk.

Az európai viszonyokhoz szokott útas Amerika vasutain, különösen kezdetben, meglehetősen tájékozatlannak érzi magát. Az egyéni függetlenséget itt a vasutak sem zavarják azzal a gyámkodó gondoskodással, melyet a közönség, különösen minálunk, olyannyira megszokott; s mely által elkényeztetve, viszont önállóságát veszíti el. Itt a vasut fölteszi, hogy az útasnak megvan a kellő értelmessége ahhoz, hogy egyéni biztonsága fölött őrködjék, ha ezt az őrködésre érdemesnek tartja; hogy helyesen kiválaszsa a vonatot, mely őt rendeltetési helyére fogja szállítani; hogy idejekorán gondoskodjék podgyászának továbbbittatásáról, vagy — amerikai nyelven szólva — checkeléséről, stb.

A hosszú vasúti kocsikban, melyeken keresztül az egész vonaton kényelmesen lehet közlekedni, rendszerint 12—14 sor ülés van. — A középütt végig vezető út e sorokat kétfelé választja, és jobbról-balról minden sorban két-két személyre való ülőhelyet hagy. Az ilyen rendes személyszállító kocsik mellett azonban azok számára, kik e fényűzést megfizetni hajlandók: minden nagyobb forgalmú vonalon közlekednek a már említett fényes berendezésű palace- és sleeping-car-rok, melyek minden kívánható kényelmet megadnak.

Niagarától New-Yorkba a festői tájékairól híres Hudson-völgyön keresztül vettük útunkat.

Vonatunk a városnak majdnem közepén fekvő Central-Depot-ba szállított, honnan minden jobb vendégfogadót lóvasuton, villamoson vagy elevated-en el lehet érni. Amerikai városokban ugyanis bérkocsit nagyon ritkán szoktak használni, — s a ki csak teheti, szívesen el is kerüli használatukat, mert aránytalanul drágák. A podgyász-szállítás miatt pedig épen nem szükséges bérkocsit fogadni, mert a bóröndöket a különböző szállító vállalatok rendszerint darabonként 25 cent (mintegy 60 krnyi) áron haza szállítják.

New-York — váramozásunk ellenére — nem tette ránk azt a valóban kábító hatást forgalmának óriás arányaival, mint kevéssel-előbb London s kevéssel utóbb Chicago. Jórészt annak lehet ezt tulajdonítani, hogy az itteni forgalom majdnem kizárólag vasuton történik: a villamos, a gőz- és a lóerő segélyével. S e mellett még ez a vasuti forgalom is két emeletre oszlik

az utczákon; a mennyiben e forgalomnak igen jelentékeny részét az emeletek magasságában haladó ú. n. elevated railway közvetíti.

Még egy nagy előnyük az amerikai városi közlekedési eszközöknek az, hogy jegyekkel és ellenőrökkel nem zaklatják az utast. Ez egyszerűen megfizeti az öt centjét — a conductor meghúz a kocsin vagy tarsolyán egy billentyűt, mely megcsendül és számával jelzi, hogy ezen az úton hányadik útastól vette be a szállítási díjat — s a dolog végérvényesen el van intézve, conductor és közönség kölcsönösen ellenőrzik egymást. Jegyet csak az olyan útasnak ad, a ki más kocsira kénytelen szállni, hogy rendeltetési helyére érjen s ezért nem akar újabb öt centet kiadni, tehát átszállójegyet kér.

New-Yorkból útunkat az Unió politikai fővárosába: Washingtonba kellett folytatnunk.

A vasut itt az amerikai continensnek mondhatni legrégibb városain, Philadelfián és Baltimore-on vezet keresztül. Ennek ellenére itt is mindenütt szembetűnő volt az a jelenség, melyet az utas Amerikában mindenütt láthat, t. i. mindenütt mint hogyha csak ideiglenes tartózkodásra akartak volna a lakók megtelepedni. A házak legnagyobb része fából készült könnyű alkotmány, mindannyi jobbára ugyanazon minta szerint, magyarul mondva «schimmli» szerint készült, valószínűleg gyári porteka, melyek talán egyazon gyárból százával ide szállítottak.

Washington város szép parkszerű berendezésével tesz kellemes benyomást az érkezőre. Mindenütt, bárhová tekintsen a szem: üde zöld növényzeten pihenhet meg. Sokszor szinte nehéz elhinni az embernek, hogy nagy város közepén van, mert inkább valamely üde nyaraló-telepen képzelne magát. Az utak, terek, parkok, utcák, mindannyian óriás méreteikkel imponálnak. A város egész tervezésén meglátszik, hogy alkotói itt tulajdonképen egy sokkal nagyobb metropólist terveztek, mint a minővé később Washington tényleg fejlődött. Mert e város — legalább amerikai fogalmak szerint — különösen mikor a törvényhozó testületek nem üléseznek, valóban csendes kis vidéki hely. New-York zaja után kétszeresen meglepőnek találtuk az itteni csendességet. Főleg, midőn már bealkonyodott — ha azt az egypár élénkebb forgalmú központi fekvésű utcát csak néhány lépéssel is elhagytuk — a majdnem kihalt-

nak látszó utcák fekete üressége, lépteinknek e teljes csendben messziről visszhangzó kongása szinte nyomasztó hatással voltak ránk.

Washingtonban első dolgunk volt követségünk szíves bemutató levelével az Egyesült Államok földművelési miniszterét fölkeresni, ki rendkívül szívesen fogadott; érdeklődéssel kérdezősködött országunk gazdasági és földművelési viszonyai, s földművelési adminisztrációja és politikája felől. Az általunk kért tájékoztató fölvilágosítások megadására pedig az e czélból rögtön behívott szakreferenseket azonnal utasította. Sorra vezettek azután bennünket a földművelésügyi minisztériumhoz tartozó különböző tudományos intézetek laboratoriumaiban, kísérleti telepein, növényházain stb. Különösen érdekes volt a bakterologiai intézet, mely a világnak egyik leggazdagabban felszerelt hasonló intézete.

Nem kevésbé érdekes volt az a látogatás is, melyet a bankó- és értékjegy-készítő gyárban tettünk. A gyár állandóan 1600 munkást foglalkoztat. A gyárnak egyik mellékosztálya a forgalomból kivont, elviselt bankjegyeket közönséges nyers papírossá dolgozza föl. Látva, hogy mily óriási mennyiségben semmisítik itt meg a rongyos, piszkos bankjegyeket, el nem tudtuk képzelni, hogy miért van mégis forgalomban kizárólag piszkos és gyűrött bankó, úgy, hogy az európai ember szinte undorral veszi a kezébe. Mikor aztán láttuk, hogy az amerikai ember milyen komiszul bánik a bankjegyeivel (egy csomóba gyűrve a legelső zsebébe dugja), ezen sem csodálkoztunk.

Az ellenőrzési rendszer e bankógyárban a képzelhető leg-tökéletesebb. Minden bankjegy tizennyolczszor meggy kereszttül a különböző ellenőrzési retortákon, ennyiszor olvassák meg, vizsgálják meg, veszik számon, mielőtt kikerülne az intézetből, s a forgalomnak átadatnék.

A kalauzolásunkra rendelt főtisztviselő komolyan állítá, hogy soha elő nem fordult — mert teljes lehetetlenség, — hogy ez intézetből csak egyetlen darab bankjegy is elsikkasztott volna.

Természetes, hogy Washingtonban lévén, majdnem kötelességünknek kellett ismernünk, hogy a Washington emlékére emelt óriás emlékszobor tetejébe is fölmenjünk, vagy helyesebben mondva: az emelő géppel fölvitessük magunkat. Mert ilyen melegben több mint 900 lépcsőt gyalogszerrel megmászni

csakugyan nem lett volna könnyű vállalkozás. A lift-szerkezet is nyolcz perczetigényelt, míg a nagy magasságba föl húzott. Így kezdtünk aztán a Szent-István tornyát jóval meghaladó magasságból az ott uralkodó kemence-hőség kellemetlenségeért a Potomac folyó mentére nyíló szép kilátás élvezésével kárpótolni magunkat.

A Washingtonból Chicagóba való utazásról jobb lesz nem beszélnem. Vonatunkat az útasok nagy tömege miatt két részben indították el. De persze erről az útasok mitsem tudtak; ha valaki egyáltalán megtudta, az csak véletlenségből történhetett. E két felé választás alkalmával az összes étkező- és hálókocsik az első szakaszba osztattak be — mi pedig szépen lemaradtunk a másodikba. Hogy mit tesz ez: Amerikában több mint 24 órát utazni egyfolytában, gyorsvonaton, Pullman-palace- és sleeping-car nélkül: azt elmondani alig lehet, de megpróbálni még kevésbé ajánlhatom. Ily körülmények közt — bármily szép vidéken vezetett keresztül útunk, bármily érdekesek voltak is, különösen éjjel, midőn az Amerika vas- és kőszén-iparának főhelyeként ismert Pittsburg felé közeledtünk, a nagy távolságból felénk világító vasolvasztó és kokszegető kemenczéknek mértföldekre terjedő lángsorai: a rendelkezésünkre álló közönséges amerikai coupék kellemességei meglehetősen megfosztottak hasonló szépségek élvezése iránt való fogékonyságunktól.

Másnap déltájban kezdtek Chicago külvárosainak első házsorai vonatunk ablakai előtt elvonulni. Fogalmat adhat e város-óriásnak valóban páratlan kiterjedéséről, ha megemlítem, hogy délután felkeltőig folyton Chicago házsorai közt haladt vonatunk, mielőtt a város közepe táján lévő állomására beérkezett volna.

Az idegenre Chicago első látása alig fog kellemes hatást tenni. Pedig Chicagót méltán lehet a kertek városának nevezni, oly bőven van ellátva parkokkal, és hosszú avenuit oly sűrűn árnyékolják be a lombos fák sorai. De Chicago utczáinak is megvan a legtöbb amerikai nagyvárossal közös vonásuk: a hihetetlen szenny és piszok s az utcزابurkolatok ázsiai állapota. Igaz, hogy az utcák gondos kövezésére nem érdemes sokat költeni, mert hiszen itt a közönséges utcái forgalomnak is több mint kilencz tizedrésze vassíneken történik.

Házai építésében az amerikaiak kizárólag a gyakorlati

czélokot tartják szem előtt — sehol sem látjuk ezt oly szembetűnően, mint épen itt Chicagóban.

Európai szemeinkkel az itteni házkolosszusok legnagyobb részét holmi órási gyárépületeknek vagy malmoknak nézhetnők, melyek főleg magasba törő méreteikkel imponálnak. A 10—12 emeletes ház a rendes átlagos magasság, de a 17—18 emeletesek sem tartoznak a ritkaságok közé; sőt akárhány van már, mely a 20 emeletet is meghaladja. E toronyházak jobbára a főbb üzleti központokban sorakoznak egymás mellé, hol ennelfogva helyiségeik magán lakás gyanánt nagyon is drágák volnának; de meg ezekben a zajos utcákban nem is volna kellemes lakni. Ezért e házakban föl, a 20-dik emeletig is, — csupa üzleti helyiségek vannak. Természetes, hogy bennök a forgalom majdnem kizárólag emelő gépek segélyével történik, mely nélkül a felsőbb régiókat alig lehetne használni. A lakásokat ellenben jobbára a kevésbbé poros-füstös külső városrészek avenui-ben látjuk. Ez utcákat csupa kisebb villaszerű épületek szegélyezik, melyekbe a chicagói ember lázas napi munkájának végeztével pihenni tér.

A város belső utcáiban az üzleti órák alatt hihetetlenül elénk forgalom pezseg, — mely még a Broadway tolongását, sőt talán még a Strand nyüzsgését is meghaladja. Egy tömeggé gomolyodva, örvöngéssel határos sietéssel rohan mindenki dolga után. Nem gondol mással, csak rohanása céljával; mintegy öntudatlanul lök oldalba vagy taszít el úttjáról, ha elébe kerülsz. Igaz ugyan, hogy ép oly öntudatlanul tűri, ha ugyanez vele esik meg: nincs más gondolata, nincs más eszméje, mint az üzlet, melynek érdekében fárad. Pedig a gyalog járók teszik az eltűnő kisebbséget; csak az megy gyalog, kinek épen a közvetlen közelbe kell mennie: az útczai forgalom legnagyobb részét azonban itt is a mindenüvé közlekedő, mindenféle fajta lóval, gözzel és villamos erővel mozgatott, de majdnem kizárólag vassíneken haladó, járművek közvetítik. A mi az itteni hihetetlen távolságok mellett még akkor sem volna másképp lehetséges, ha az idő nem a legdrágább vagyion — hanem csak olyan értéktelen valami volna is, mint például Konstantinápolyban vagy Teheranban.

Igen természetes, hogy Chicago sok reménynyel várta a kiállítást; minden chicagói egy-egy vagyonnal fölérő nyereséget remélt e kiállítástól. Mutatják ezt azok a nagy arányú elő-

készületek, melyeket a várt idegenforgalomra számítva, csináltak; például a mindenütt szinte gomba módra termett vendégfogadók és boarding-house-ok stb. Majdnem minden második-harmadik ház ilyen fogadó, vagy legalább is kiadó lakásokat kínál, kiáltó színű hirdető tábláján. E reményeiben Chicago — talán a kiállítás utolsó hat heti idejét kivéve — nagyban csalatkozott. Pedig tagadhatatlan, hogy e csalatkozást nem annyira a látogatottság hiánya — mint inkább a várakozásoknak hihetetlen mértékre fölesigázott volta okozta. Hisz, ha tényleg oly mérvű volna e kiállítás látogatottsága, mint azt a chicagóiak kívánnák — akkor a kiállítás területén mozogni nem lehetne. Mert még most is, a felhangzó panaszok ellenére, akárhányszor megakad ott a forgalom, s élénkebb helyeken csak lépésről lépésre küzdve, tolongva lehet haladni, s a tér is, az épületek is mindenütt feketellenek a nyüzsgő embertömegektől. Európai fogalmak szerint tehát a látogatottság óriási mérveket öltött. Hanem az csakugyan valószínűnek látszik, hogy e nagyszámú látogatókat majdnem kizárólag Amerika szolgáltatja, míg az európai látogatók száma, az összeség arányában, eltűnő csekélynek mondható.

A tett előkészületek valószínűtlen nagy arányai magyarázzák azt, hogy a kifejlett verseny hatása alatt a kezdetben tényleg nagymérvű drágaság lassanként csökkent és az életviszonyok és árak amerikai fogalmak szerint — normálisabb arányokat öltöttek. Persze azért ez árak nálunk még mindig igen nagyoknak látszanának, főleg olyan esetekben a hol bizonyos munkabeli szolgáltatás díjazásáról van szó; s különösen ha feledjük, hogy itt a dollár valójában csak forintot jelent, vagyis nincs nagyobb vásárló ereje, mint nálunk a forintnak, habár két és fél forintot kell is egy dollárért fizetnünk. Tény azonban, hogy a többi amerikai városokhoz hasonlítva, a drágaság tekintetében túlságos panaszra nem volt okunk. Persze, a ki a vendéglőben tisztítatja cipőjét, s egy pár cipő megkefelését 25 centtel látja fölszámítva — a mit aztán siet a mi pénzünk szerinti 70 krajczárra lefordítani: az méltán szörnyűködni fog. De elfelejti, hogy önmaga oka e zsarolásnak, mert az utczasarkon a négergyerek ép oly jól megtisztítja cipőjét 10 centért. De még a cipő-wixelésnél is drágább dolog a fehérenemű-mosás. Mert például egy ing mosatása körülbelül egy korona 60 fillérbe kerül. S hozzá ezért még úgy van az

ing kimosva, hogy odahaza visszadobnánk a mosónénak. Itt ezt nem ajánlom, mert másodszer már csak foszlányokban kapná vissza ingét a kényes útas. Háromnál több mosást normális minőségű ing alig fog kiállni.

De ha nem tekintjük ezeket az apró-cseprő hátrányokat, Chicagóban nincs panaszra oka az idegennek. S aztán mindaz, a mit itt látunk, valóban bőven kárpótol fáradságunként, költségünkért.

Mert ha belépünk a «Worlds Fair» tündérországaiba, természetesnek fogjuk találni, hogy Amerika minden polgára büszkén és örömmel siet megbámulni ezt a mesterművet, melynek igaz csodálattal kell eltöltenie mindenkit az amerikai vállalkozó szellem alkotó képessége iránt. A chicagói kiállítás valóban a hasonló alkotások netovábbját képezte. Följebb liciztálni e téren annál, a mit Amerika itt a Jackson-parkban létrehozott, és bármi tekintetben többet, szebbet, nagyobbyszerűet teremteni, alig fog egyhamar bármely nemzetnek, bármilyen nagy áldozatok árán is sikerülni.

A kiállításnak szemkápráztató fénye ellenére, azonban kétségtelennek látszik, hogy úgy Chicago, valamint egész Amerika, de sőt a kiállításban résztvevő egyes kiállítók is — kénytelenek lesznek, az elért fényes erkölcsi sikerrel beérni. Ellenben a várt anyagi sikerek tekintetében e kiállítás a legtöbbnek csak csalódást fog hozni, és az áldozott olvasatlan miliókat aligha fogja visszatéríteni.

De hiszen az olyan gazdag föld és az olyan gazdag nép, mint a minő Amerika és nepe — bőven beérheti ezzel a fényes erkölcsi sikerrel is, melyre büszkén mutathat, mint e téren eddig páratlan eredményre.

Az egész kiállítás berendezése, külső megjelenése, de főleg gazdag tartalma, s ezek közt mindenütt legelső sorban az, a mit maga Amerika az emberi haladás és fejlődés terén, de leginkább az anyagi boldogulás terén — a mi végre első alapja és létföltétele a szellemi előmenetelnek is — minden irányban fölmutatni képes, mint aránylag oly rövid idei munkásságának eredményeit: mindezeknek észlelése bámuló csodálkozásra kellett, hogy ragadja még azt is, a ki talán előítéletekkel terhelten lépett az új világrész földjére.

Emberkéz alkotta dolgokból összeállítva — alig lehet szebb látványt képzelni, mint a minőt a Jackson-park és a

belőle kiágazó «Midway-Plaisance» nyújtanak, bármely oldalról vegyük is szemügyre a bennök elterülő kiállítást. De különösen, ha a park délkeleti sarkán, a Michigan tóra néző fő bejárat pompás oszlopcsarnokán hajózunk be a főtér közepét betöltő vízmedenczébe: az *Ezeregy éj* meséből kiszakított, s itt egyszerre valósággá varázsolt tündérrege fölvonulását véljük látni. Hosszúkás négyszögletű teret képeznek itt a kiállítás főbb épületei. A négyszög két hosszú oldalát éjszokról a nagy iparcsarnok déli frontja, s a villamossági és bányászati csarnokok, dél felől a földművelési palota és a gépcsarnok szegélyezik. Keskeny oldalát elülről azaz kelet felől a fő bejárat remek oszlopcsarnoka — hátul azaz nyugatról pedig a kiállítási térre vezető vasutak végszárait egyesítő nagy állomásépület határolja. A bejáratától a tér közepéig — alabastromfehér partjai közt hosszú ovális tóvá terül el a Michigan smaragdzöld vize, jobbra balra egy-egy oldalágat küldve, egyrészt a földművelési és gépészeti paloták, s másrészt a nagy iparcsarnok és a villamossági csarnok épületei közé. Az oszlopos bejárat előtt a Szabadság óriási aranyszobra emelkedik magasba, a tó vizéből. — A tó belső sarkában hatalmas szökőkút csillogtatja a nap fényében játszó vizsugarait. — E mögött pedig a tér közepén az igazgatóság csillag alakú palotája emeli ég felé büszke kupoláját. Igazi csillag ez a kis palota, az építő művészet valódi gyöngye, mely méltóbb helyet e térnél, s e tér méltóbb központot amannál nem találhatott volna. Az egész teret és a tavat minden oldalról allegorikus szobrászati remekművek díszítik. — Mindez egyszínű fehér anyagból készült, mi által az egész tér azt a benyomást teszi, mint hogyha egészében és minden részletében is egyetlen óriás darab vakító fehér márványból faragta volna ki a szobrász vésője.

Órák hosszáig szemlelhetjük e képet és mindig új meg új, szebbnél-szebb részleteket fogunk benne fölfedezni — bárhová fordítsuk is elbűvölt tekintetünket.

Igazi helyes benyomást azonban csak úgy nyerhetünk a kiállítás egész beosztásáról, ha a kiállítás területén megteszszük a három körutat, melyet a belső körvasuttal a szárazon, a kis gőzyachtokkal a Michigan tó felőli front előtt, és a picziny villamos yachtokkal a belső bassinok vizein lehet bejárunk.

Vakmerő vállalkozás volna, s mindenesetre avatottabb tollat igényelne enyémmel, ha szavakkal akarnám lefesteni azt,

a miről a művész ecsetje is csak halvány fogalmat adhat: a szebbnél szebb képeknek azt a tömegét, melyek a körülkocsizás és körülhajózás alatt egymást kergetve, folyton forgó kaleidoszkóp tarka képei gyanánt repülnek el szemeink előtt. Az érzékek kifáradnak, az elme szinte elkábúl ily rövid idő alatt ennyi sok, egyre újabb és újabb, mindinkább meglepő, mindegyre szebb látványok benyomása alatt; melyeknek ily futólag nyert első benyomásai eleinte valódi zürzavaros khaosz-szá válnak agyvelőnkben. Többször ismételtten kell megtenni e körutakat — s bejárni a kiállítás egész területét, ha azt akarjuk, hogy a nyert benyomások elménkben kellőképen rendeződjenek s tiszta képet nyerjünk a látottakról.

Ha kissé megismerkedtünk s mondhatni bizalmasabb viszonyba jutottunk a kiállítás egész elrendezésével, külső képének benyomásával, akkor kezdjük csak megkísérteni körutazásunkat az épületek belsejében. Ha aztán néhány nap alatt, s csak a főbb épületeken mondhatni rohanva végig haladtunk, alig állva meg itt-ott, s mindenre csak futó pillantást vetve: akkor fogunk némi fogalmat nyerni arról, hogy mi mindent lehetne látni, ha időt tudnánk találni minde látni valók megnezésére.

Meg kellett tehát alkudnunk a kényszerűséggel, hogy beérve a kiállítás nagy egésze által nyújtott általános benyomással — a részletes megtekintésben és tanulmányozásban csak azokra a dolgokra szorítkozzunk, melyek legjobban érdekelték.

Végig jártam tehát az összes épületeket; megcsodáltam a nagy iparcsarnokban a világ majdnem összes nemzeteinek szebbnél-szebb ipartermékeit. Meg kellett vallanom, hogy monarchiánk másik állama valóban szépen sikerült kiállítást rendezett; s az amerikai a jól megérdemelt elismerés hangján sorolta Ausztriát vendégei közé. Ezzel szemben annál sajnosabban észleltem, hogy az itteniek közül igen sokan Magyarországról vajmi halvány fogalmakkal bírnak, s legfőlebb mint a khinaival is versenyző — tehát az amerikai előtt gyűlölt — olcsó „hungarian», értsd tót napszámosoknak, hazáját ismerik.

A legfényesebben sikerült kiállítások egyikét a nagy iparcsarnokban a Németbirodalom mutatta be. Itteni kiállításából ítelve, Amerika joggal tarthatja Németországot az ó-világrész legelső iparos államának.

De általában mondhatjuk, hogy a kerek világnak majdnem mindegyik országa tudott olyan kiállítani valót találni, melylyel méltán kimagaslik a többiek sorából. Még a kis néger birodalom: Hayti szigetének St.-Domingo köztársasága is külön csinos pavillonban mutatja be országa termékeit, és keletkező iparának, sőt tudományának haladását; úgy hogy minden látogató készséggel írja be a kitett vendégkönyvbe az elismerés szavait; mely elismerést önkénytelenül éreznie kell az egykor annyira megvetett rabszolga-fajnak szép haladása iránt. A tornáczon csinos néger és mulatto meg quadronne vérű barna Hébék adnak 10 centért egy-egy csésze jó hayti kávét kóstolóra a vendégnek; s a nádczukron fölül biztató mosolylyal is igyekeznek az italt édesíteni.

Ugyanott, a hol Hayti sziget pavillonja áll, sorakoznak a többi exotikus államok festői házcsoportjai: a középamerikai és délamerikai köztársaságok mindegyike külön pavillonban mutatja be tropikus égövének, kincsgazdag bányáinak s gyermekkorát élő iparának tarka-barka termékeit. India, Khina, Japán ugyanitt állítják ki drágaságaikat, puha szőnyegeiket, szebbnél-szebb faragványaikat gyöngyházból, elefántesontból, illatos fákból; bronz- és lakkárúikat, nehéz selyemszöveiteket; s az illatos théák százféle változatait.

Valamivel amodább, sűrű tömegben egymás mellé sorakozva, a szépművészetek óriás csarnokát veszik körül az Unió egyes államainak pavillonjai. Ezeknek legtöbbje az épület eredetisége, a berendezés változatossága, a tartalom gazdagsága, vagy az egyes kiállított tárgyak rendkívüli érdekessége által tudja a látogatót meglepni, figyelmét lekötni. Legnagyobb és leggazdagabb mindannyi közt természetesen a kiállítás szülőföldének, Illinois államnak, hatalmas épülete; melynek tartalma egy magában elég volna arra, hogy a látogató figyelmet több napra lekösse. Egyike a legérdekesebb és legjobban sikerült kiállításoknak a tengeri-ország, Iowa állam, pavillonja. Ennek az államnak egész kiállítása kukoriczából áll; de ebből az egy termékből oly változatos, oly tarka és mégis oly szép tartalmat tudott adni a tágas pavillonnak, hogy csodálva nézi a szemlélő nemcsak azt, hogy mily gyönyörű kukoriczát tud Iowa termelni, hanem, hogy e termésnek dekoratív czélokra való fölhasználásában mily hihetetlen mérvű ügyességet és találékonyságot — sőt mondhatni művészetet tudott kifejteni.

Hasonlóan kitűnnek még a többiek közül Kentucky, Texas, Kansas és Arkansas államok, valamint a legújabbban oly gyors fejlődésnek indult nyugati és éjszaknyugati államok Nevada, Montana, Wyoming és Idaho pavillonjai. A mormon terület: Utah különösen az érdekes régi szirtlakók, az úgynevezett cliff-dwellerek szikla-sirjaiban talált leletek gazdag gyűjteményének bemutatásával köti le figyelmünket. De talán legmeglepőbb valamennyi közt Kaliforniának egy régi ó-spanyol jezsuitakolostort utánzó pavillonja, mely zöldelő pálmaligetből nyújtja a magasba mór stílú kupoláját; odabent pedig a gazdának, kertésznek, pomologusnak, gyümölcskedvelőnek, szőlősgazdának valóságos földi paradicsomot nyújt, a gazdag föld és aldott éghajlat ezerféle remek termékeivel. Különösen mindenféle gyümölcsnek oly nagy számú és oly hihetetlen méretű példányait láttuk itt, hogy láttukra az ember szinte kételkedik érzékeinek ép voltában. Óvakodni is fogok, hogy méreteikről számokban beszéljek; hisz magamról tudom, hogy ha nem láttam volna, alig tudnám elhinni a látottak valóságát. Pedig mindezeket újra ismételve látjuk nem sokkal odább a kertészeti csarnokban, hol az összes államok gyümölcs termékeiket tárják elénk, melyek közt azonban itt is kétségtelenül Kaliforniát illeti meg az elsőség pálmája. Tovább haladva körutunkban — a szállítási és közlekedési eszközök óriás csarnokába érünk. Talán az eddig létezett legteljesebb gyűjteménye van itt mindannak, a mit ember valaha bármi módon való közlekedésre eszközül felhasznált. Itt van az eszkimó ebszánkója, az indián hóczipője, a japáni jinriksája, a hindu hordószéke; a mexikói ökrösszeker, egyetlen vasdarab nélkül; — s itt van a párisi dandy coupéja, a trab-versenyző két könnyű kereke; itt van a velocipéd minden formája, s a legnagyobb kényelemmel berendezett Pullman sleeping- és saloon-car királyi fényű darabja. Nem kevésbbé tökéletes gyűjteményét látjuk itt mindannak, mit ember valaha a vízen való közlekedésre eszközül fölhasznált. A szakember ebben az egy épületben haszonnal eltölthetné a kiállítás egész hat hónapi tartamát.

Amodább a bányászati pavillon tünteti föl Éjszak-Amerika mindazon kincseinek mérhetetlen gazdagságát, miket földje a becses ásványok kimeríthetetlen tömegében magába rejt. A drága nemes fémek: az arany és az ezüst, melyekből pedig a világ leggazdagabb bányáival Amerika rendelkezik — nem is foglal-

ják el itt az első helyet. Mert talán ezeknél is nagyobb kincs az, mit Amerika földje például a legértékesebb gyémánt — a fekete gyémánt vagyis kőszén alakjában tartalmaz. Mindjárt utána sorakozik a legbecsesebb, mert leghasznosabb fém, a vas ; majd a réz, ólom és egyéb fémek, a drága és a hasznos kövek és ásványok hosszú sorozata ; köztük a leghasznosabbak egyike : a petroleum.

Párhuzamosan a bányászati pavillonnal, s közvetlen szomszédságában, áll a villamossági épület. A villamosság kora : évtizedünk, — s a villamosság hazája : Éjszak-Amerika — egyesülten mutatják itt be e csodaerőnek oly ezer- és ezerfele gyakorlati használatát, hogy mindezek láttára el kell hinnünk, hogy különösen Amerika, ma már talán egy napig sem tudna a villamos erő nélkül létezni.

A most említett két épülettel szemben, a főtér túlsó oldalán, emelkedik a gépcsarnok óriás épülete, mely az ipar szolgáltatásban álló legkülönbözőbb munkagépeknek állandóan teljes működésben lévő gyűjteményét tartalmazza. A ki ezt végig tanulmányozza, kimerítő képét fogja nyerni mindazon ipari munkáknak, melyeket mai napság emberkéz helyett a gőz vagy a villám erejével hajtott munkagépek végeznek.

Mielőtt a gépcsarnok mellett lévő földművelési palotába térnénk, kimegyünk a kiállítási tér déli csúcsára, hol a tér egész szélességében óriás terjedelmű istállók állnak az állatkiállítások elhelyezése céljából (épen ottlétem idejére esett a ló- és szarvasmarha-kiállítás). Az istállók előtt, nagy cirkuszerű épület emelkedik, melynek rendeltetése az, hogy itt történhessék a kiállított állatoknak nagy tömegekben való bemutatása és bírálata. Aztán itt sorakoznak egymás mellé a legkülönbféle mezőgazdasági eszközök, szélmotorok, mozgatható kerítések, önműködő kapuk s ajtók, birka-úsztatók, gazdasági mérlegek s más hasonló eszközök. Egy kisebb épületben van a különféle műtrágyák, takarmánypótlékek, baromfiköltő szerszámok, nyíró gépek s más ilyféle, gazdasági czikkek ezerfele gyűjteménye. Még odább látjuk a tejgazdasági kiállítást, azután az erdészeti pavillont, mellette a bőripari czikkek csarnokát. Közvetlenül e békés iparághoz szomszédul csatlakozva : a nagy porosz ágyúkirálynak, Kruppnak, külön pavilonja emelkedik. A kiállítási terület, a Michigan tükre és egy kis belső tó között, itt egy keskeny felszigetté válik, melynek

legbelső csúcsán mogorva egyszerűségével tűnik föl a komor régi spanyol kolostor: La Rabida, Kolumbus Kristóf lakóhelye, mely Kolumbus-muzeummá van alakítva; majdnem teljes gyűjteményével mindannak, a mi Kolumbus életére vonatkozólag egyáltalán megszerezhető volt. A kolostor lábainál elterülő kis öbölben áll pedig három hű másolata annak a három picziny fabárkának, melyek földéltetén a nagy genuai tengerész az ismeretlen óceánok végtelenjének indúlt, hogy az új világot fölfedezze. Érdekes ellentét kedvéért innen a nagy iparcsarnok előtt a tóparton végig menve, a másik kikötőbe megyünk, hol viszont e három törekeny kis bárka helyett, melyek az új világ fölfedezése által az emberiség előbbvitelének egyik fő eszközévé lettek, ott láthatjuk a hajó-kolosszust, a jelenkor hatalmas vaspánczélos hadi hajóját; a tudomány minden kigondolható segédeszközével fölszerelve, hogy minél tökéletesebben végezhesse nemes hivatását: a pusztítás és öldöklés művészetét. És ott himbálódzik közvetetlenül a vaspánczélú óriás mellett a piczinyke dióhéj, az a kis vékony fabárka, közepén vászontakarta sátorföldéltettel, a régi kis «wiking,» melyen bátor norvég kalózok már a XI. században szembeszálltak a zord éjszaki óceán szeszélyeivel, s ellátogattak Amerika éjszaki partvidékeire. E kis csónak előtt két hatalmas, másfél láb vastagságú vaspánczél-darab van fölállítva; mindegyikben 3—4 ugyanoly mélységű ovális lyuk, melyeket a 11¹/₂ meg a 13¹/₂ cm. átmérőjű hegyes golyók ütöttek bennök. Újra látjuk ott azt a végtelen versengést, melylyel az ember gyilkos ösztönének sugalmazásától vezérelve, a romboló golyó ellen a védő pánczél a védő pánczélon áttörni igyekvő golyó folyton igyekezik egymásra liczitalni. Alig találunk ki ma olyan pánczél, mely a még tegnap mindent szerteromboló golyó erejével dacolni képes: s már holnap újabb golyót fognak föltalálni, mely a tegnap legyőzhetetlennek vélt pánczél könnyű papírlemez-ként áttöri. Vajon hol és mikor fog ez öldöklő versengés véget érni? nem önkénytelenül ezt kell-e kérdeznünk, mikor még itt a béke, a haladás, a civilisatio és a fejlődő jólét fényes ünnepén is büszke fenhéjázással mutogatja a mézszárlás tudománya fényes eredményeit!

Szívesen sietünk el innen, az emberpusztítás múzeumából, hogy betérjünk oda ahol az ember legtermészetesebb s legbékésebb működésének eredményeit látjuk fölhalmozva: a földművelési pavillonba.

Legelőször tűnnek szemünkbe s talán legjobban lekötik figyelmünket a különböző gazdasági munkagépeknek ezrei, melyek itt egymás mellé sorakozva tanúskodnak az emberi szellem, de különösen az amerikai szellem találékonysága mellett. Alig van már gazdasági munka, melyet az amerikai az itt oly nagyon drága, sőt sokszor teljesen hiányzó emberi munkaerőt pótló gazdasági gépekkel ne tudna ellátni. Valóban majdnem azt mondhatnók, hogy a legmerészebb képzeletet fölülmúlja az, a mit Amerika a gazdasági gépipar terén e kiállításon fölmutat. Az itt található gépek számot vetnek a legkülönbözőbb viszonyokkal, igényekkel és körülményekkel — és mindenütt azt a szerkezetet alkalmazzák, mely a főforgó viszonyoknak legjobban megfelel. Minden gyáros kimerítő leírásokat s rajzokat ad gépeiről úgy, hogy ezek segítségével bárki fáradság nélkül könnyen megtalálhatja mindazt, s kikeresheti azokat a gépeket, melyek az ő speciális viszonyainak leginkább megfelelnek.

Továbbhaladva ecsarnokban, csodálatra ragadó teljes gyűjteményét látjuk itt úgy az egész Unió, valamint minden egyes amerikai állam részéről külön-külön is fölmutatva mindannak, a mit Amerika a gazdasági termelés terén elérni képes volt.

Alig lenne itt helyén a kiállításnak ezt a legfényesebben sikerült osztályát részletesen ismertetni. Hisz ez maga nem egy szerény úti levél szűk keretét, hanem egy külön tanulmány teljes kötetét igényelné.

De nem fejezhetem be e levelemet a nélkül, hogy pár szóval meg ne emlékezzem arról a szép ünnepélyről melylyel az osztrák kiállítási bizottság s az osztrák kiállítók aug. 18-án ő felsége születésnapját megünnepelték.

Délután két órakor kezdődött az ünnepély a nagy hangversenyteremben. Csupa meghívott vendégekből nagy és válogatott közönség gyűlt össze az ez alkalomra fényesen földíszített terembe. Zierer bandája az osztrák himnus és az amerikai himnus: a Hail Columbia eljátszásával kezdte az ünnepélyt, s azután a szónokok egész sorozata többé-kevésbé sikerült beszédekkel igyekezett a közönség ünnepi hangulatát emelni. Az ünnepély lefolyása egészben véve az alkalomhoz méltó volt — csak a fölszólalók némelyike csalt önkénytelen mosolyt ajkainkra azzal a naiv tájékoztatlansággal, melylyel monarchiánk két államának közjogi viszonyairól nyilatkozott.

III.

Fargo, North-Dakota, 1893 aug. 30.

A nagy éjszaki vasuti társaságok, nevezetesen a Chicago-Milwaukee-Saint-Paul és a Great-Northern vasutak érdekes gazdasági kirándulást rendeztek az Egyesült Államok legdúsabb gabonatermő vidékeire: Dakotába, s különösen a híres Red River folyó gazdag völgyébe. A kirándulás főczélja az volt, hogy e vasuttársaságok a vonalaik mentén fekvő nagy gabna-földeken, ahol egy-egy búzatábla sokszor mérföldekre terjed: az épen folyamatban lévő aratást, s azzal e gazdag vidék buja termékenyséjét bemutassák a földkerekség majdnem összes művelt nemzeteit képviselő azon szakértnaknak, kik ez időszert a chicagói kiállításon épen jelen voltak.

E czélból a kiállításban résztvevő nemzetek kormányainak képviselőit, valamint a világsajtónak itt lévő megbizottait e társaságok meghívták az említett kirándulásra, hogy nemzeteik előtt tanúságot tehessenek nemcsak arról, hogy mily csodálatosan munkás nép lakja ezt a földet, de egyszersmind arról is, hogy e szorgalmas nép lakta föld egyike a világ leg-gazdagabb vidékeinek, mely százszáz kamattal hálálja meg a gazda munkáját.

Aug. 23-án este gyűlt össze a nagy nemzetközi társaság Chicago egyik pályaházában a Union Depot-ban. Mindenki sietve iparkodott a kirándulást rendező két nagy vasuti társaságtól rendelkezésünkre bocsátott külön vonaton a számára eleve kijelölt «sleeping-berth»-et elfoglalni, és így az ismerkedést legtöbbször másnapra halasztották.

Milwaukeebe — a nagy amerikai német városba értünk, midőn reggelihez szólítottak a dining-carba, hol végre együtt láttuk az egész társaságot.

Tagadhatatlanul érdekes gyülekezet volt ez. Képviselve láttuk a földnek majdnem minden részét; — az öt világrész minden művelt nemzetét. A résztvevő mintegy 50 útas 27 különböző nép fiának vallotta magát — s 15 különböző élő nyelvet beszélt.

Nevezetesen volt a társaságban:

Európából: 1 angol, 3 belga, 1 bolgár, 1 dán, 5 francia,

2 magyar, 3 német, 5 norvég (köztük Magnus Andersson kapitány: ugyanaz a ki a picziny «wiking» bárkán a vakmerő tengeri utat megtette Norvégiából Amerikába), volt továbbá 2 olasz, 2 osztrák, 3 orosz, 1 lengyel, 1 spanyol, 1 svéd és 1 török.

A többi világrészek közül a társaságban Amerikából a házi gazdán, t. i. az Egyesült-Államokon kívül még Brazília, Britt-Guyana, Columbia, Costa-Ricca, Guatemala, Jamaika, Mexiko, Paraguay, Trinidad sziget és Uruguay voltak képviselve;

Ázsiából Japán;

Afrikából Oranje-állam és

Ausztráliából New-South-Wales állam gondoskodtak volt képviseltetésökről.

A vendégek hivatalos névsorának első kiadásában «Ausztria» neve alatt, tehát osztrákok gyanánt szerepeltettek bennünket, magyarokat is, a mi sajnosan illusztrálja azt, hogy Amerikában még az úgynevezett «műveltebb körök» is mily kevéssé vannak tájékozva Magyarország létezése felől, és arról, hogy hazánk önálló külön államot képez. Országunkat a legtöbben Ausztria egyik tartományának vélik, s e véleményökhöz sokan még akkor is ragaszkodnak, midőn fölvilágosítani törekszünk őket az ellenkezőről. Így az ez alkalomból kiadott hivatalos névsorban is — annak ellenére, hogy világosan «magyarok» gyanánt voltunk bemutatva s e minőségünk névjegyeinken is olvasható volt — először Ausztria czíme alá sorolták neveinket. Csak később, ismételt fölszólalás árán sikerült kieszközölnöm, hogy e névsort második helyesbített példányban bocssássák ki, melyben legalább «Austria-Hungary» czímen jelölték államunkat.

A reggelinel együtt látva a világ legkülönbözőbb országainak itt lévő képviselőit, a rendezők büszkén siettek konstatálni, hogy egy vasuti vonaton a nemzeteknek ilyen tarka gyülekezete eddig még bizonyára soha együtt nem volt található.

Elhagyva Milwaukeeet, útunk lankás, jól művelt síkságon vezetett keresztül. Tizenegy óra tájban érkezünk Kilbourn City állomáshoz, hol útunkat pár órára megszakítva, a Wisconsin folyó meredek partján levezető keskeny deszka-lépcsőkön leszállottunk az ott lent reánk váró kis gőzös födelzetére. Ugyanott már készen várt egy élelmes amerikai fotografus, ki sietve

lekapta a társaságot — s megrendeléseket gyűjtve képeire — rövid félóra alatt pár száz dollár keresetre tett szert.

Kis gőzösünk innen mintegy két órai utat tett velünk a Wisconsin folyón fölfelé, meg vissza. Valóban meglepően festői látványt nyújtott ez a rövid pár órai út. A folyónak azt a részét látogattuk itt meg, mely a «Dalles of the Wisconsin» néven lett híressé. A Colorado folyam világhírű óriási kannyonjának (Grand Cañons of the Colorado) kópiáját láthatjuk itt — persze tetemesen kisebbített méretekben — a Wisconsin folyó partjait képező meredek sziklák közé ékelve.

Két oldalról majdnem teljesen függélyes falakként szegélyzik e sziklák a folyónak keskeny mederbe szorított kékes vizét. E falak nem a folyó felszíne mellett, azaz nem a part széléről emelkednek magasba, hanem lent gyökereznek a víz fenekén, mely itt néhol 30 méter mélyen hömpölyög tova ágyában, úgy hogy a legtöbb helyütt nem is lehet a víz szélén kikötni és partra szállni; s a víz közvetlen a part mellett ép olyan mély, mint bárhol a folyó közepén.

A part mindkét oldalt szebbnél-szebb festői részletekben bővelkedik. Buja növésű fenyvesek és sötét smaragd színben zöldelő páfrányok sűrű lombbal fedik a sziklás partokat. Néhol még magok a meredek sziklafalak is, le a víz színéig, zöld lombozattal vannak prémezve.

Egyes helyeken oly szűkre szorúl a folyó medre, s a két sziklafal oly közel jön egymáshoz, hogy a partokat képező kőzet palaszerű tábláinak itt-ott kinyúló élei szinte horzsolják a hajó kerékházát.

Kissé amodább sajátyszerűen öblözötté válik a folyó sziklafala: — közel egymáshoz, alig 8—10 lépésnyi térközökben egy-egy mély öblözetet képez a fal, egész magasságában. Az ennek következtében mintegy csipkézetté váló partok azt a benyomást teszik, mint hogyha régi, középkori velencei hadi bárkák állanának ott, közvetlenül egymás mellé sorakozva, félkör alakú farukkal a folyó felé fordúlva.

Az egész társaság őszinte elragadtatással gyönyörködött a természetnek e sajátyszerű játékában; egyhangúlag elismerve, hogy a világ legkülönbözőbb részeiből összegyűlt útasoknak, kik már mindannyian messzeföldet bejártak, s földünknek érdekes pontjait ismerik: Amerika itt oly látványt nyújtott, melyhez hasonlót, s melynél a maga nemében még nagyobb-

szerület ismét csak Amerika tud az útnak szolgáltatni: ezek egyrészt fönt éjszaka a Yellowstone folyam, s másrészt lent délen a Coloradofolyam világhírű canyonjai.

Délután folytatva útunkat éjszaka felé: négy óra tájban La Crosse városhoz értünk s itt keltünk át először a Mississippin. E folyamóriás — bár itt még csak kicsiny gyermekkorát éli, még távol van attól, hogy hullámaint mellékfolyóival, s főleg a hatalmas Missouri vizével egyesítve, a föld egyik legnagyobb folyamává legyen: mégis már itt is mérkőzhetik a Duna felső részeivel.

Mielőtt St.-Paulba érkeztünk volna, különvonaton jött elénk a város küldöttsége, a polgármester vezetése alatt. A küldöttség tagjai melegen üdvözölték a nemzetközi vendégtársaságot, s másnap estére St.-Paul város legelőkelőbb társas-köre, a Commercial Club, helyiségeiben tartandó estélyre hívták meg.

Másnap délután hosszú kocsisor állott vendéglőnk előtt: a város legelőkelőbb polgárai küldték fogataikat értünk, hogy azokon körülkocsizzuk a várost s megtekintsük nevezetességeit. A városnak valóban festői fekvése meg is érdemelte a fáradságot: négy különböző pontról nyertünk szabad áttekintést St. Paulnak zöld lombozattal tarkázott hatalmas háztengere, a környező pompás villasorok, s a város alatt mesze elhúzódó Mississippi-völgy fölött.

Mielőtt kör-kocsizásunkat befejeztük volna, még egy látogatást tettünk a Great Northern vasúttársaság elnökének, Mr. Hill-nek fényes palotájában. Megszemláltuk kincset érő múzeumát s különösen képtárát, melyben az újkor legelső mesterei: Corot, Rousseau, Daubigny, Troyon, Diaz, Courbet, Millet, de Camp, Delacroix, Fromentin, Dupré, Maris, Breton, Cazin, Munkácsy, Detaille, Ribot, Fortuny, Pettenkofer, Henner stb. stb. mindannyian néhány remekművel voltak képviselve. Szakértők Hill úr képtárát egy millió dollár, azaz több mint két millió forint értékre becsülik.

Midőn vendéglőnkbe visszatértünk, kellemes meglepetés várt ott reánk. A St.-Paulban és környékén lakó magyar kolónia küldöttsége a hírlapokból értesülve ott létünkről, keresett föl minket, hogy a honfitársakat a távol idegenben magyar nyelven üdvözölve, társaskörükbe vendégül hívja. A küldöttség tagjai voltak Kádas Károly, nagybányai származású gazda-

ember, büszkén vallva magát «farmer»-nek, Árgay József otthon gyógyszerész, itt «khémiai gyáros», Petrás András szücs-mester és Lencsés Pál csizmadiamester. Mindannyian önérzetesen hívatkoztak arra, hogy ők a szabad Uniónak szabad polgárai. Nagyon meg vannak elégedve sorsukkal, de azért még sem bírnak egészen elszakadni a haza földétől; egy-egy titkos vágy mindvégig oda húzza vissza őket. És bár az otthoni politikai viszonyokkal nagyon elégedetlenek (különösen a «farmer» a finánczra szörnyen haragszik) — mégis idővel, ha sikerülend egy kis vagyont szerezniök, a hazába visszatérni szándékoznak.

Az esti lapok már amerikai szokás szerint hosszú közleményeket hoztak a nagy nemzetközi társaság fényes fogadtatásáról, ügyesen bókolvá benne úgy az utazó tarsaságnak, valamint a vendéglátó városnak. A társaság egyes érdekesebb, különösen nagyon exotikus származású tagjait pl. a japáni urakat vagy a wiking bátor hajósát, Anderssent, a norvég kapitányt, azzal is ünnepezték, hogy a lapok az illetőknek arczképeikkel kísért teljes életrajzokat közöltek.

Este tiszteletünkre a város legelső társaskörének, a Commercial Clubnak helyiségeiben úgynevezett «Great receptiont» rendeztek. Ez abból állott, hogy a vendégeket, esti öltönybe bújtatva, fölvezették a casino helyiségeibe, hol a tömegesen oda gyűlt st.-pauli polgároknak és polgárnőknek érdekes látványosság gyanánt szolgáltak. Persze kisebb-nagyobb speechekben itt sem volt hiány — s jó késő este lett, mire az exotikus vendégeikkel fecsegni óhajtó csinos saintpauli hölgyecskék köréből hazatérve, a jól megérdemelt nyugalomra hajthattuk egy teljes napi vendégségtől fáradt fejünket.

Másnap már jókor reggel fölkeresett vendéglőnkben Minneapolis város küldöttsége — a város ékesszavú polgármesterének William H. Eustis úrnak vezetése alatt, hogy üdvözljék s a szomszéd városba átvezessék az öt világrész küldötteit. A testvérvárosokat összekötő villanyvasút csupa házsorok, villák és nyaralók közt haladva, félóra alatt átvitte a társaságot Minneapolisba, a nagy malom-metropolisba. A két ikerváros közül ez a fiatalabb, de — St.-Paul nagy boszúságára — kiterjedésben, s forgalom és népesség dolgában máris túlszárnyalta idősebb testvérét. Már messziről mintegy üdvözölve integettek felénk az óriási gyárkémények, s a számtalan emelet magasságú elevátorok fekete alakjai, melyek a kimagasló

épületek dolgában itt az európai városok templomtornyait pótolják. Villamos különvonatunk a szép új tőzsde-épület előtt állt meg, melynek nagy termében — a karzatokra gyűlt hölgy. közönség jelenléte által ékeesebbé téve — történt az első üdvözlés. A kereskedelmi kamara elnöke, s egyszersmind a város és így a világ legnagyobb malmának szerencsés tulajdonosa, Mr. Pillsbury szíves szavakkal mondott a társaságnak istenhozottat. Üdvözlő szavaira természetesen többszörös viszonz választ kapott — a mint már az ilyen alkalmak Amerikában csak úgy, mint minálunk, szónoklatok nélkül el nem múlhatnak.

Megszemléltük ezután a mutatóra kitett érdekes gyűjteményt Amerika majdnem minden fajta búzájának, melyet az itteni malmok lisztté örölnek. — Aztán lesiettünk a reánk váró kocsikba, melyek mindegyikében két-két vendég és a városnak két-két előkelő polgára mint cicerone foglalt helyet. Elhajtattunk innen a város egyik nagy gőzmalmához, a Washburn-Crosby Cy. féle malomhoz, mely a legmodernebb segédeszközökkel felszerelve, teljes működésben mutatta be magát a társaságnak. Innen egy másik malomhoz a Pillsbury-féle «A» malomhoz hajtottunk, mely Minneapolisnak — tehát a kerek világnak is legnagyobb hasonló ipartelepe; a mennyiben e malom — mint mondják — évenként közel tíz millió bushel búzát öröl; és így egymaga több lisztet készít, mint bármely más két malom a föld kerekiségén együtt véve. E két malomnak napi munkaképessége meghaladja a 12.000 barrelt; míg a város 24 malma együtt naponként közel 400.000 barrelt, évenként pedig mintegy 10—12 millió barrel lisztet öröl.

Minneapolis raktárai mintegy 20 millió bushel gabna elhelyezésére elégségesek.

Tovább folytatva körútunkat, a város egyik nagy fűrész-malmához hajtottunk. Azon nagy ipartelepek egyike ez, melyek Minneapolis fa- és deszkakereskedésének az évenként 400 millió köblábnyi mennyiségre becsült anyagot szolgáltatják.

Sorban állnak és dolgoznak itt egymás mellett a hatalmas fűrész-szerkezetek. A mozgató erő, melyet e gyárművek üzemben tartására az emberi találékonyság itt a Mississipp vizétől kölcsön vesz — mintegy 50.000 lóerőnek felel meg. Az egyik szerkezet az elébe tett óriási gömbölyű fenő törzset négyszögletes formára fűrészeli, s az ekként előkészített rönköket a másik szerszám elé hengeríti, melyből ez nagyságához

képest 12—24 szál, teljesen egyforma méretekkal bíró deszkát fűrészsel. Minde munkát a gépek valóban szédületes gyorsasággal végzik, úgy hogy a szemlélő rövid néhány perc alatt százával láthatja a szemei előtt készült deszkákat fölhalmózódni.

Távozva a fűrészmalomból, bejártuk a város főbb utcáit és tereit, azután elhajtattunk a város legmagasabb épületéhez, a 12 emeletes «Guaranty-Loan» épülethez. Itt az elevátor segítségével fölhúztattuk magunkat a ház tetejére, és onnan lépcsőn mentünk még három emelettel följebb, a torony tetejére, hol a városra és egész vidékére nyíló pompás kilátás jutalmazta fáradságunkat.

Meggyőződhattünk itt arról, hogy Minneapolis ép úgy mint a testvérváros St.-Paul — méltán dicsekszik azzal, hogy Amerika legszebb városai közé tartozik.

E két ikervárost ma ugyan még mintegy 9 angol mérföldnyi távolság választja el egymástól; de a rendkívül kényelmes és gyors közlekedési eszközök ezt a távolságot minimumra csökkentik, úgy hogy — miként a vérmesebbek mondani szeretik — a két várost tulajdonképen már most is egynek lehet nevezni. A mely vérmes állítást a nem nagyon távoli jövő bizonyára meg fogja valósítani.

Leszállva a magasból, honnan a szép kilátásban gyönyörködtünk, s két szíves vezetőnkkel: W. O. Dodge és Henry Porhler urakkal újra kocsinkba ülve, a Minneapolis Club fényes helyiségebe hajtottunk, hol a mintegy 100 személyből álló társaságra királyi fényvel terített asztalok vártak.

Lakoma végeztével, angol szokás szerint megindult a toastok árja; melyben különösen a polgármester, Mr. William H. Eustis, a szónak kiváló mestere gyanánt vált ki a többiek sorából.

Ebédnek és szónoklatoknak csak öt óra tájban lett vége, a mikor is sietve ismét kocsikra ültünk, hogy — ezúttal a város környékén — folytassuk délelőtt megkezdett körútunkat. Végig kocsiztunk a várost környékező pompás nyaraló-telepek közt, hol — bár jobbára csak fából épített, de azért szebbnél-szebb villák és úri házak gyönyörködtették szemeinket.

Egészen kiérve a városból, láthattuk, hogy mennyire a «tavak országában» vagyunk, a hogy ezt a vidéket, s általában Minnesota államot nevezni szeretik. Folyton váltakozva szebb-

nél-szebb tavak és tavacskák tűntek föl előttünk, míg végre valamennyi közt a legszebb tó, a Lake Harriet, mellett megállva, elhagytuk kocsinkat, hogy az itt lévő nyári mulatóhelyen a tiszteletünkre kirendelt zenekar előadásai mellett egyszersmind a szónoklatoknak újra megindult áradatát is hallgassuk. Természetesen első sorban ismét a szóra felhívott amerikai fölfedezőknak, a kis norvég bárka, a wiking és a három Columbus-hajó parancsnokának Anderson és Concas uraknak kellett szónokolniok, a mi hálás föladat volt, mert a nép e két ünnepelt férfiút — bármit mondtak is legyen — mindannyiszor lelkesen meg hip-hip-hurrazta.

Jó késő este lett, mire bevégezték az újabb szónoklatokat s mi a villamos vasúttal vendéglőnkbe térve, szíves házi gazdáinknak búcsút és köszönetet mondhattunk.

Másnap korán reggel különvonatunk már ismét a tavak száza közt robogott tovább, éjszaknyugat felé. Ezúttal egy csomó amerikai hírlapíró is hozzánk csatlakozott körútunk tartamára. Persze útközben a reporter urak az exotikusabb vendégeket — közöttük csekélységemet is — amerikai módra alaposan meginterviewolták. Különösen behatóan kérdezősködtek országom mezőgazdasági, földművelési és általános közgazdasági viszonyai felől.

Útközben még egy kellemes meglepetés ért a vendéglátó vasútat és városok szíves figyelméből. A vendégek mindegyike egy érdekes könyv- és képgyűjteményt kapott, mely könyvek és képek az általunk bejárt vidékekre vonatkoztak. Különösen szép volt a St. Paul város által ajándékozott pompás kivitelű aczélmetszetek gyűjteménye.

Útunk innen föl éjszak felé mindenütt termékeny kinézésű, lankás síkságon vezetett keresztül, melynek képe sok tekintetben emlékeztetett a mi alföldünkre.

A nagy kiterjedésű gabnaföldeken (többnyire tavasz-búza vetések voltak) a termés már legtöbb helyütt le volt aratva s kicsiny kékéből rakott gúla-alakú csomókba volt állítva.

Itt kezdődött a gazdag Red River Valley, Éjszak-Amerikának egyik legdúsabb gabnatermő vidéke. Az itt-ott már fölszántott tábláknak porhanyós, kövér — szinte zsíros kinézésű fekete földje tanúskodott e talaj majdnem kimeríthetetlen termékenységről.

Késő este értünk a kanadai határ közelében levő Neche

állomáshoz, kirándulásunknak legmagasabban éjszakra fekvő pontjához. Bár éjtszakára járt az idő, a gyönyörű holdvilágos este néhányan a társaságból elsetáltunk a közeli Britt-Amerikába. Az augusztusi este ellenére, meleg ruháinkon át is erősen érezhető csípős hideg mutatta, hogy — Amerika égalji viszonyai szerint — mily magas éjszakon vagyunk. Az esti hidegből szürkületkor erős dér lett, mely azonban az ilyesmihez úgy látszik hozzá szokott növényzeten, semmifele nyomot nem hagyott. De minket — kik az augusztusi fagyhoz nem voltunk szokva — a sleeping-berth kényelmes meleg ágyában is korán reggel fölébresztett a mindent átható csípős hideg, úgy, hogy dideregve vártuk a vonat elindulását, de főleg a melegebb nap-sugarak megjelenését.

Útunk Nechetől Grand Forksig, mindenütt a Red River Valley épen learatott gazdag búza-földjein vezetett keresztül. Vonatunk útközben többször megállott, hogy kiszállhassunk közelről megnézni a gyönyörű termést és mustrákat gyűjteni a gazdag kalászbokból. A vonatunktól érintett állomásokon, a környező vidék lakói összesereglettek, hogy zenével, szónoklatokkal s lelkes hip-hip-hurrah-kkal üdvözlőjkék az átútazó idegeneket.

Deltájban érkeztünk Grand Forks városába, mely a Red River völgyének egyik fő kereskedelmi góczpontja. Alig tíz év előtt alapított városka ez, de lakóinak száma a tízezeret már is megközelíti; s a város a modern civilisatio minden igényeinek megfelelő felszerelésekkel el van látva. A lakóházak ugyan itt is nagyobb részt fából vannak, de azért nem hiányoznak a nagy és sok emeletű igazi amerikai épületek sem. Van a városnak pompás vendéglője, a Dakotah-Hôtel, mely akár-melyik európai nagy városnak becsületére válnék; és van szép színháza, a melyhez hasonlót a vidéki magyar városokban hiába keresnénk.

Mint minden új amerikai város, ez is oly arányokban van tervezve és kezdeményezve, hogy bátran egy jövőendő Chicago magvát képezheti; s lakói nagy bizalommal reménylik is, hogy városuk tíz év múlva St. Paullal és Minneapolissal fog vetélkedni.

A polgároktól rendelkezésünkre bocsátott kocsikon indultunk körútunkra a városba és a város körül elterülő nagy búza földekre, s egy felóránnyira innen — a város leendő köz-

pontján, most azonban még csak a búzaföldek közepén emelkedő «egyetem» csinos épületeihez. Így hívják itt ugyanis azt a felsőbb gymnázium-fele intézetet, melyben a város fiai kiképeztetésöket nyerik.

Visszatérve a vendéglőbe, ismét 100 terítékű asztal várt fényes ebédre. Az amerikai vendégszeretet sehol sem tagadja meg magát: mindegyik hely túltenni igyekszik elődén, a vendégek szíves látása dolgában, melyért aztán emezek — a tapasztalt lelkes vendéglátástól elragadtatásukat tolmácsoló toastok tömegében igyekeznek hálásak lenni. Persze a toastok ilyen özönével az idő is rendszerint úgy elmulik, hogy alig van érkezésünk átöltözni az esti «reception»-hoz. Mert este mindig az illető hely hölgyeinek mutatják be az exotikus vendégeket. Persze ezt a közszemlére állítást — a nyert vendégszeretet némi halvány viszonzásaképen — mindannyiunknak jó kedvvel kellett elviselni.

Az estély végeztével vonatunk még az éjjel átrándult a közeli Larimoreba, hogy másnap jókor reggel ott lehessünk s végig nézhessük a valóban mondhatnók gyárilag való aratási és cséplési munkálatokat, melyek ott épen javában folytak.

Az alig ezer lakosú kis Larimoreban a vidékbeli gazdaktól rendelkezésünkre bocsátott kocsi-sereg várta érkezésünket. E kocsikra szállva, végig kocsiztunk a városkán és azután kihajtottunk a gazdag gabnaföldekre, különösen az úgynevezett «Elk Valley Farming Company»-nak 15.000 holdnyi kiterjedésű larimore-i birtokára. A termésnek ugyan már nagy része le volt vágva; de egy nagy körül belül 400 holdas tábla tisztele-tünkre még vágatlan maradt.

Itt 43 darab Deering-féle arató gép volt munkára kirendelve. Mindegyik gépbe 3—3 erős öszvér volt befogva. Csatarendbe állítva vártak ezek reánk, a nagy búzatábla szélén. Odaérkezésünkkor, adott jelre munkának indult az egész, szinte beláthatatlan sor, s rövid egy-két óra alatt az egész óriási búzaföldet szemünk láttára learatták. S hozzá e gépek nemcsak gyors, de valóban szép és tiszta munkát is végeztek. Kis kévekbe kötötték a learatott gabonát és szabályos rendekbe rakva lökték ki a kész kévéket, melyeket aztán a gép után járó csekély számú segédmunkások egy-egy rakásba halmoztak össze. E 43 gép mellett — a gépeken ülő kocsisokkal együtt — összesen 105 munkás dolgozott. Egy-egy ilyen gép naponként —

napi tíz munkaórát számítva — állítólag 18—20 acre területet képes learatni, úgy, hogy az itt működő 43 géppel körülbelül 800 holdnyi munkát lehet végezni naponként.

Alig készültek el a gépek munkájokkal, már ott állott készülékével a fotografus és az egész nagyszerű jelenet: a munkában levő gépsereget, a vendégekkel megrakott buggyket és egyéb kocsizó szerszámokat, a lovasokat és gyalognézőket — középtűt pedig minket: a világ minden nemzetéből összetoborzott küldöttséget, az épen learatott búzaföldön, a még ott heverő friss kékék garmadáit közt fölállítva, — sikerült fényképben örökítette meg.

Aztán újra fölkaptunk a könnyű, filigrán művű buggykra s az egész sereg vágatva indult tovább: réteken és tarlókon át, csak néhol kissé járt csapáson haladva, az itt-ott elszórva álló magános farmer-házak közt, a legközelebbi nagyobb typicus farm-gazdasághoz. William (azelőtt Wilhelm) Schramp farmernek 800 acre nagyságú birtoka volt ez. Itt épen a gabnacséplést láttuk teljes folyamatban. W. Schramp, a gazda, e vidék egyik legregibb farmerje, mintegy tizenöt évvel ezelőtt került e tájakra. A Red River völgye erre felé akkoriban még majdnem teljes vadon volt. Az egész láthatáron köröskörül, az ő kicsi farmerházán kívül egyetlen emberi lakóhely, egy épület, egy árva fa nem volt látható: a végtelen sík prairie hullámzó fűtengere volt mind az, a min a szem pihenhetett. Ma ott emelkedik a közelben Larimore City ezer lakosával — s bár merre tekintsen a szem, mindenfelé zöldelő farmokat, barátságos faházakat s művelt földeket lát. Maga házi gazdánk, a szépen rendezett 800 holdas gazdaságnak szerencsés birtokosa; birtoka közepén áll szép majorja, abban kényelmes úri háza: boldognak érzi magát, s mint mondja, nem cserélné senkivel.

Künn a tarlón fölállítva, teljes működésben volt a cséplő gép, mely Mr. Schramp 400 holdas búzaföldjének termését verte ki. A cséplő gép szerkezete sok tekintetben eltérő volt a nálunk használt gépekétől. Első előnyös tulajdonsága, hogy könnyen mozgósítható. Később délután Hillsboro mellett a híres Dalrymplefarm egyik (Casseltoni) majorjában mutatták előtünk a következő productiót, mely legjobban illusztrálta az itt használt gépek előnyeit. Mikor oda értünk: az egész gépezet teljes működésben volt. Önműködő etető szerkezete négyesével vitte

a cseplő dobba a két ember által oda hányt kévét — s a másik végén a kicséplelt szalmát magasra emelve, folytonos zuhatagként vetette messzire a géptől. Innen a szalmát két öszvér nagy petrencékben húzta tova, részint hogy rögtön fölhasználják a gép fűtésére, részint pedig, hogy amodább a földeken elterítve, elégessék. E szalma hamuja képezi az egyetlen trágyát, mit e földek kapnak. Egész útunkban mindenfelé láttuk e meggyújtott szalmakazlak szomorú örömtüzeit.

Egy másik elevátor-szerkezet a cséplelt és megrostált magot emeli magasra. Legfölül egy mérő készülék mindig egy-egy bushelt önt a melléte lévő, mozgatható nagy deszka-magtárba. Egy másik szerkezet jelzi az illető nap folytán szolgáltatott bushelek számát.

Mind ezt cselekedve, teljes működésben volt a gép: egyszerre adott jelre levetette a hajtó szíjat s a locomobil becsületes igás állattá válva, oda farolt a cséplő szerkezethez, elébe fogta magát s azzal torony iránt neki indult a tarlónak, hogy a közelebbi alkalmas helyen folytassa munkáját. Ezer lépéssel odább megtalálva új helyet, megállt és ismét fölvéve régi szerepet: öt percz múlva már itt végezte rendes munkáját, teljes erővel verve a gabonát. Gazda embernek érdekesebb productiót alig lehetett volna mutatni.

Igen czélszerű berendezés a gépek mellé fölállított deszka-magtár is. Erős deszka-szerkezetű óriás láda ez, — a mit Schramp farmján láttunk, 1800 bushel befogadására volt alkalmas. A cséplő gép egyenesen ide üríti a kicséplelt termést. Ha a magtár megtelt, a gazda egyszerűen elzárja a ládát s ott őrizheti azt addig, míg el akarja adni. Ha pedig eladta, úgy innen — a fölösleges zsákolás mellözésével — à la rinfusa önti a nagy gabnaszállító kocsikba, melyek a legközelebbi, itt minden nagyobb állomáson található elevátorba szállítják a termést. Ezekbe az elevátorokba gyűlik az egész vidék gabonája s itt elkeverve, kezelve, lesz a szép egyenletes minőségű termény, melyet a malmok oly szívesen vásárolnak.

Schramp úr farmjából az Elk-Valley farming company legközelebbi majorjába hajtattunk. Itt az ez alkalomra fölállított nagy vászon sátrakban lucullusi lunch-höz ültették a pár száz személyre fölszaporodott társaságot, melyet az egész környező vidéknek messze földről ide gyűlt szépségei kellemes néző közönség gyanánt vettek körül. A lunch egyik fénypontját

pár száz «prairie-chicken» képezte, melyet a közel múlt napokban lőttek tiszteletünkre.

Persze lunch után ismét megindult a toastok árja, úgy, hogy délután öt óra lett, mire a gyors buggyk a larimori vasút-állomásnál váró különvonatunkra vissza szállítottak; s alkonyodni kezdett, mire vonatunk újra elindult, hogy tovább vigyen a kévékkel gazdagon megrakott sárga tarlóföldek végtelen tengerén keresztül, legközelebbi állomásunkig: Hillsboro városkába. Itt ismét a fogatok hosszú sorával vártak a vidékbeli gazdák, hogy az erre elterülő híres Dalrymple farm 70.000 holdas gazdaságának közelebbi majorjait s az ott folyó cséplést bemutassák. Itt láttuk azt az érdekes productiót is, melyről főntebb regéltem: midőn ugyanazt a gépet öt percznyi idő alatt, több mint ezer lépés távolságra lévő két különböző helyen láttuk dolgozni.

Vonatunk aztán behajtott Hillsboro városába, hová összegyűlt az egész messze vidék intelligens közönsége. Az «opera-house» nevű színház termében több, mint ezer ember tolongott, midőn este bemutatták az öt világgrész távoli országainak küldötteit, kik közül a kevésbbé ismert és így érdekesebb nemzetek képviselőinek — köztök csekélységemnek is — szónoklattal kellett a társaságot üdvözölnünk. Öröömre szolgált látni az élénk tetszést és lelkesültséget, mely szavaimat kísérte, midőn — magasztalván a tapasztalt páratlan vendégszeretetet, mely még engem, Európa leginkább vendégszerető népének fiát is meglepett — hivatkoztam arra, hogy nem csak vendégszerető népénél fogva, de a környező végtelen síkság, az arany kalászszal gazdag rónaság láttára is, az ó-világ egyik legáldottabb tájékának, magyar hazám alföldi rónaságainak édes testvérére véltem ismerni North-Dakota áldott mezőiben.

Közel éjfélig tartott a színházi fogadtatás: úgy látszik, Amerika népe a speechek csinálásában és hallgatásában soha sem tud kifáradni!

Másnap korán reggel tovább indult vonatunk Fargo felé. Elindulás után itt is kiosztották köztünk a szép emlékeket, melyekkel egyik amerikai város sem mulasztja el vendégeit megörvendeztetni, s melyhez hasonlót kevésbé később ismét Fargo polgárai bocsátottak rendelkezésünkre.

A kiránduló társaság innen Milwaukeeba sietett. Ez oknál fogva Fargóban, — hol nekünk a társaságtól el kell válnunk,

hogy útunkat a távol nyugot, a Csendes óceán partjai felé folytathassuk — a kirándulók csak rövid pár órát időzhettek. Itt vettünk búcsút házi gazdáinktól: a Chicago-Milwaukee & St. Paul és a Great-Northern vasutak igazgatóitól, köszönetet mondva érdekes és tanulságos útunkért s az egész tartama alatt tapasztalt fényes vendégszeretetért.

Fargo város ott létünk idején szomorú képet nyújtott még majdnem füstölgő romjaival, melyek az alig két hó előtt pusztított óriási tűzvész nyomait jelzik. E tűzvész, mint mondják, közel három millió dollár értékű vagyont pusztított el e kicsiny, hét-nyolcz ezer lakosú városban. De másrészt érdekes és tanulságos képét is nyújtja e város a kimeríthetetlen yankee-erélynek. Alig hamvadtak el az égő házak utolsó üszkei: már ott dolgozott a csákány, hogy a füstölgő romokat eltakarítva, helyet csináljon az új épületeknek. És augusztus végén, midőn ott jártunk, alig rövid két hó elmúltával, a legtöbb elhamvadt ház helyén már a szilárdabb, erősebb, tűzállóbb anyagból készült új épületek emelkedtek, hogy mire a tél beáll, a nem rég még hajléktalan polgárok a réginél szebb otthonban találjanak védelmet a tél zord hidege ellen. Valóban önkénytelen kalapot kell emelnünk a semmi csapástól, meg nem törhető amerikai energia előtt.

Mielőtt tovább folytattuk volna útunkat, mely innen a Yellowstone-park mese-országába s onnan a Csendes óceán partjain fejlődő legeslegújabb államokba s városokba vezet: Fargóban talált új barátaink és szíves házi gazdáink kíséretében érdekes kirándulást tettünk egy pár környékbeli nagyobb farmerhez, s az ottani gazdasági iskolába s annak érdekes kísérleti telepeire, mely helyeken szerzett tapasztalataimról azonban másutt tartozom beszámolni.

OTTLIK IVÁN.

MIKOLT, ARANY CSABA-TÖREDÉKÉBEN.

Arany Jánosnak egy kevésbé ismert s behatóbb figyelemben és méltánylatban nem részesült töredékéről szólok. Az ő gazdag költői kincsházának egy gyémántdarabjáról, melyet már kiköszörült, de befoglalatlanul s beillesztetlenül hagyott. Tudjuk, hova szánta; de a nagy compositio, melyben ragyognia kellett volna, nem készült el, s a gyémánt külön, magára maradt. Azonban fénye oly erős, tüze oly mély, mindenek fölött pedig színjátéka olyan új és szokatlan varázsú, hogy benyomásához hasonlóra a költészetnek legváltozatosabb, leggazdagabb kincstáraiban is alig emlékezem. Az éneknek épen ez a sajátos jelleme az, mely a *Hátrahagyott Iratok* megjelenése óta számtalanszor vonzott vissza hozzá. Sokszor olvastam át, de egyszer sem oly mély fölindulás nélkül, melyet csak akkor érzünk, mikor egy új gondolat eredeti hangulatát egy nagy költő művészete tolmácsolja; mikor abba a magasságba ragad bennünket, mely szárnyalásának legfelső határául kiméretett.

Hún eposzának tervével Arany, tudvalevőleg életének egész második felében, harmincz évnél tovább foglalkozott: 1850-től haláláig. Kétségtelenül a forradalom utáni szomorú viszonyok hatása volt az, a mely a kor két epikusát — Vörösmarty már húsz éve búcsút vett az eposztól — ősmondáinkhoz vezették: a beteg Garayt a hét vezér regéihez, Aranyt pedig a hún-mondákhoz, melyek a magyar faj isteni védelmének és föltámadásának képeiül jelentek meg lelke előtt. Nemzete halálos sebben, letiporva és reménytelenül vonaglott. Hamvadó hitét és ernyedő erejét mivel táplálhatta volna jobban és méltóbban a költő, mint a nemzeti lélek ezer éves álmainak s ezekben ezer éves hitének költői hangoztatásával, hogy, ha hívek maradunk, őseink szelleme folytatja értünk a küzdelmet, s ha összeszedjük

magunkat, a magyarok Istene visszavezet az ígért földre. A hún mondák közül Arany képzelete eleinte csak azokkal foglalkozott, melyek e gondolattal szorosabb kapcsolatban vannak: Csaba mondáival, a ki Krimhilda világcsatája után honavesztetten futott népével, s míg az elesettek árnyékai a levegőben folytatták a germánok és húnok örök harczát, fiait megeskette, hogy visszafoglalják az elvesztett hazát, a mit késő unokája, Árpád, be is váltott. Nem tudom, hogy még a *Buda halálának* tragikai gondolata is, az erőben és sikerben való elbizakodás nemezése, nem fűződik-e, talán öntudatlanul, egy fekete szállal a forradalom emlékéhez? Annyi bizonyosnak látszik előttem, hogy a hún regék képeinek sora Arany lelkében Világos képével indult meg, s bizonyos typologikus kapcsolatban maradván a közelmúlt es jelen viszonyaival, mikor a költő, a nemzeti lélekből a nemzeti lélekhez biztató szóltában, conceptiójának végfejeményeül Árpádra és a honfoglalókra mutatott: újonnan való nemzeti föltámadásunk képével zárult be.

A hún eposzt folyton tervezte s kidolgozásához, hosszabb-rövidebb időközökben, négyszer fogott hozzá. Először, *Csaba* czimen, 1852-ben vagy 53-ban s «ez időből valók a legrégibb maradványok, melyek alexandrinekben és még egészen az első *Toldi* népies hangján vannak írva»; mindössze egy ének s még kettőből töredékek. Ezeket félre téve, Arany az egészet újra kezdte dolgozni 1855-ben, még pedig nibelungi versekben. Ekkor már trilogiát tervezett, *Etele és Buda, Rika és Ildikó s Csaba királyfi* címekkel. Elkészült az első részből másfél, az utolsóból negyedfél ének s a gyönyörű *Előhang*. Ez az előhang, melyet kisebb verseinek 1867-iki gyűjteményébe is fölvettem, nem nibelungi sorokban, hanem alexandrinekben zeng, még pedig a magyar tizenkettesnek már ama choriambikus lejtésű fejlesztésében, mely utóbb Aranynak legkedvesebb és legművészibb rhythmusává lett. Egészen az ötvenes években följegyzett tervvázlat alapján, de a kidolgozott részek mellőzésével, 1862 elején harmadszor vette elő a költő a munkát. Újra az alexandrinekhez tért vissza s a *Buda halálának* nevezett első részt körülbelül egy év alatt befejezván, az akadémia Nádasdy-pályázatának koszorújával közre is bocsátotta. De a munka innen kezdve, majdnem húsz évig pihent. Halála előtt egy esztendővel, 1881-ben látott a folytatáshoz, *Csaba királyfi*ban úgy látszik, össze kívánván foglalni a korábban két részre osztott anyagot.

Elkészült összesen két énekkel s a hún királyfi képe örökre elszállott szemei elől.

A töredék, melyről szólni akarok, az ötvenes évek közepéről, a nibelungi strófás második dolgozásból való, melynek pontos beosztása és részletes tervvázlata is megmaradt. Az előzményekből elég a következőket idéznem. Etele, ki kedves nejének, Rikának halála óta öt évig szerelmet nem ismert, új nászt ünnepel egy szép királyi szüzzel, Mikolttal. Jó kedvében még régi feleségének, a Rika miatt elűzött Ildikónak is megbocsát s meghívja lakodalmára. «Az el is jő, de titkos boszúval szívében, s fiát a trónon szeretné látni, mit már bizonyosnak velt vala s mitől Csaba most megfosztotta. Átilla kegyétől távolabb érzi magát, mint valaha. Mikolta a kedves nő, Csaba a kedves fiú. Nem tűrheti boszúját. Vele a ködsüveg, mely látatlanná teszi. Azt tévén fejére, látatlanul bemegy a hálóterembe és megöli Átillát, — így a gyanú fiatal vetélytársán lesz.» Ez a *Csaba királyfi* első énekének tartalma, a költő kivonatában; s az itt elmondottakhoz kapcsolódik *A menyasszony ébredése* című második ének.

A szörnyű tette fölérez Mikolt s a gyilkosságot észrevévén, sikoltozásával fölveri az őrseget, a szolgál népet, a főket. A remhírt ég és föld meghallja. A riadás elhat a főemberekhez s Zoárd, Bulcsu, a táltos és a kádár fáklyákkal a palotába sietnek. Döbbenve állnak meg az ajtóban; a király vérében fekszik az ágyon: csak ember volt tehát! A megdöbbenésnek ez az egyszerű és természetes kitörése újra, mintegy nagyító lencse mögé idézi Átilla alakját: ime nemcsak a köznep, nemcsak katonái, hanem főemberei is kételkedtek benne, hogy hozzájuk hasonló, múlásra szánt ember-e; többnek, nagyobbnak, hatalmasabbnak tartották. Most emberi véget érve, egy másik ember kezétől meggyilkolva, holtan hever előttök. Mikolt, a menyasszony, mellette föl sem tekint a zajra, zokogva sír külön s gyöngé teste remeg, mint fűvön a harmat.

Nem tűrheté ezt Bulcsú, kivonta pallosát,
Emelte a királyué fejére nagy vasát.
De visszarántva Zoárd: «megállj, embertelen!
Megállj, — kiált, — ez asszony, nem látod? büntelen!»

Még egy szót sem hallott tőle; semmit sem tud a gyilkosság részleteiről és a gyilkosról; tudja, hogy a királylyal

egyedül Mikolt volt a teremben; de látja, hogy ez az asszony büntelen. Sőt csodálkozik rajta, hogy Bulcsú is nem látja ezt épen úgy, mint ő. Íme e kis vonásban Arany, a jellemzés mes-tere. Egy szóval sem írja le a királynét; nevének első említésekor, az előbbi énekben is csak annyit mondott róla, hogy «szép királyi szűz», ezúttal sem többet, mint hogy zokog és remeg. De hogy Zoárd az iszonyatnak és fájdalomnak kitörő vérszomját visszafojtja Bulcsúban; hogy büntetlennek látja Mikoltát, mielőtt hallaná bizonyágtételét: a mi szemünk elé is oda varázsolja gyöngé alakját, mindazokkal a vonásokkal, melyeknél fogva mi is ártatlannak látnók. Előttünk áll ijedtségtől reszkető üde szép testével, értetlen de nyílt tekintetével, könnyben ázó, nagy őszinte szemeivel; zavara nem a bűnös, hanem a gyermeké, ki csak annyit tud, hogy valami iszonyú történt vele. A szemmel látható ártatlanság. Csak figyelmeztetni kell rá, már a lesújtani készült Bulcsú is annak látja. Csak az erős és határozott benyomásról hallottuk Zoárd egyetlen szavát, s alakját képzeletünknek a költő által megindított sora tisztán és élesen megrajzolja előttünk. A szó igazi értelmében semmi rajz, semmi leírás; de épen az ilyenek a költészetnek talán legfinomabb, minden esetre leghatásosabb rajzai.

Mikolt tehát ártatlan. Látják a fő emberek valamennyien, de hát akarnák hallani, hogy mint esett? A szegény királyné bátorodva szólani kezd. Elmondja, hogy neki tudni kellene a dologról, mert a teremben vele senki más nem volt. De mély álomba esett: öljék meg, ő a vétkes! Csak annyit tud, hogy egyszer nyöszörgést hallott, kinyújtotta balját s keze vérbe halt. Egyébre nem emlékezik.

«Miér' kellett az éjjel álomba esnem így!
Mindég oly ébren szoktam szunnyadni és nem így:
Testvéreim között a tenger zöld szigetén,
Király atyám lakában, legébrebb voltam én.

Hárman valánk testvérek: én, Mirha és Lele,
Mi hárman egy terembe szoktunk fekünni le,
Fekünni, de az álom sokáig elkerült;
Jaj is volt a leánynak, ki tán elszenderült!

Hányszor megloptuk ágyán a szunnyadó Lelét,
Csiklandva pávatollal arcát vagy kebelét!
Minő játszás, nevetség támadt köztünk ezen!
Éjfél után ha ért ránk álom, nagy nehezen.

De én nem látom őket, édes testvérimet,
Többé velök nevetnem, játszódba, nem lehet;
Azt kérdenék: Mikolta, hát férjed hol vagyon?
Szegény, miér' aludtál mellette oly nagyon?

Kinek lennél, Mikolta, e földön már neje?
Miféle gyászt viselnél Átilla özvegye? —
És e beszéd úgy fájna, úgy fájna majd: tudom:
Jobb nékem is urammal elmenni egy uton!

Csupán a tisztességet kérem ma töletek,
Hogy, bár méltó vagyok rá, most meg ne öljetek,
Hogy Etelét kísérnem önként szabad legyen,
Mint hű özvegy, ki önként ura után megyen.

Mily természetes, megfelelő, épen ahhoz az alakhoz illő beszéd ez, melyen Zoárd első pillantásra meglátta a gyermek ártatlanságát. Már Bulesú is látja, érzi, tudja s épen ő, ki az imént kardját emelte rá, hajol le vigasztalólag föléje. Biztatja, hogy Isten az éjjelt álomra rendelé; a királyné nem bűnös. Kár volna föláldoznia szép ifjúságát; de ha vére hull is Etel fölött: ennél szebb tisztelet nem érheti e világon, melyet nevével be fog tölteni. A másvilágon, lábához símúlva, híven fogja szolgálni a királyt. Mikolta örvendve szentelte magát az áldozatra s mosolygva nyújtotta gyöngé karját a fő táltos felé. Torda elvezette, lilium-fehérbe öltöztette s elrejté, hogy halandó szem a király temetéseig ne láthassa. Eddig az ének, mely után ugyan e résznek ugyanebből a kidolgozásából még másfél ének maradt ugyan, de Mikoltnak neve nem fordul többé elő s a szerencsétlen királyné bájos gyermek-alakja mindörökre eltűnik szemünk elől.

Nem tudom, ez a néhány idézet és ez a rövid kivonat, melyben különben lehetőleg ragaszkodtam a költő szavaihoz, adhat-e tiszta fogalmat az egészről, s ha nem is gyakorolja, legalább megérteti-e hatásának sajátyszerűségét és mélységét? Ha nem, könnyű hozzájutnunk a tárgyalt éneknek szó szerinti szövegéhez, mely Arany hátrahagyott verseinek gyűjteményében olvasható.

Miben áll már ez éneknek az az újszerű művészi eszméje s ezzel kapcsolatban az az eredeti hangulata, melyet főntebb érintettem s a mely a vele való foglalkozást nemcsak élvezetesnek, hanem æsthetikai tekintetben tanulságosnak is igéri?

Gyümölcséről a fát, hatásáról a ható okot, benyomásából a jelenséget: a modern æsthetika legbecsesebb tanulságait inkább lelki életünknek, mint a tárgyi világnak vizsgálatából nyerte. A hangulat, melybe a menyasszony szörnyű ébredése ragad bennünket, tragikai fölindulás: megdöbbenés, félelem a nagyság bukásán, mely szédítő hirtelenséggel történt; a léleknek azon rögtöni és megzavaró borúja, melylyel a végzetnek egyszerre fölötünk termő fekete felhői árnyékolják be; de a szájalomnak egy sugara is megcsillan benne a szerelem ölen eloltott királyért s árván maradt nemzetéért. Körülbelül a tragikai érzések, egészen ellentétes képek által s a bukás váratlan gyorsasága, a catastropha óriás kiterjedése által fokozva erejükben. De mégis érezzük, hogy valahonnan a részvétnek, a vonzalomnak, a szeretetnek erősebb árja szakad ez ismert s az élet és művészet körében sokszor átélt fölindulásunkba, melynek valamely új szint ad, némileg jellemében módosítja. Meg kell keresnünk s meg is találhatjuk mind ez érzelmi mozzanatok forrását, melyek az ének hatásában megfigyelhetők és fölismerhetők.

A világtörténet órája kong, melynek hangját úgy szólván az egész emberiség szorongva hallgatja. Átilla meghalt. Milliókat illet, milliók életérdekét illeti a kép, melynek leplét a költő szétvonja szemeink előtt.

... A világ négy sarka megrázkódott belé,
A csillagok ijedten futkostak lefelé,
A szolganépek arczán halálszín látható,
S a hún szívek keserve, — az nem kimondható!

A világ egyik fele, az elnyomott, a rémhírnek első, megfélemlítő benyomása után föllélegzik; a másik pedig, a hódító, elborúl. A hún világhatalom: ő maga volt; birodalmának sorsa: az ő nagyságához, erejéhez, életéhez kötve. Ennek sejtelve milliók szívében támad föl: a szolga népekében a szabaddulása, a húnokéban a bukása. Egy ember fekszik előttünk tehetetlenül, némán, holtan, kinek csak teteme előtt lesz környezőinek lelkében bizonyossá, hogy: ő is csak ember volt. Nekünk már megmagyarázta a költő, hogy nemcsak emberi vége bizonyítja ember voltát, hanem az a nemezis is, mely íme teljességre jutott. Az ő mélyebb belátása szerint egész pályája tragikai, melyre Átillát nagysága és emberi gyarlósága sodorták. Ez a gyarlóság, hirtelen haragjával, kegyetlen vérszomjáj-

val, Buda meggyilkolásával megsértette a kijelentett isteni akaratot, mely a világ uralmát maga-mérséklésének föltételéhez kötötte. Arany írja második tervvázlatának elején: «A körülményekben rejlő végzetesség által, melyet Detre ármánya elősegít, Etele oda sodortatik, hogy bátyját, Budát megöli. Nagy tulajdonai s a látszó igazság bocsánatot nyernek neki a nép-nél; de az isteni nemesis ily könnyen ki nem engesztelhető.»

Átilla jóslatot kap, hogy Rikától született fia, Csaba lesz az, a ki elenyészendő birodalmát helyreállítja. Ebből következik a kedves fiú anyjának megkülönböztetése; ebből meg a mellözött Aladár anyjának, Ildikónak féltékenysége, ármányai, száműzetése és boszúja: Átilla halála. Íme a tragikai okozatosság, a mint előttünk megnyilatkozik s a tragikai érzéseket fölgerjeszti lelkünkben. De a költő tervének ismerete nélkül is, maga az a véres kép, melyet vázoltam, a világhódító halála, a ravatallá lett násznyoszolya, a földön «tóval sötétlő alutt vér», a fáklyák világa a környezettel és mind azzal, a mit történeti tudásunk, mondai emlékezéseink és izgatott képzeletünk hozzá fűz: tragikai jellemű és hatású. A négy sarkában megrázkódó világ megrendít bennünket is.

Ez a kép az, melyből hangulatunk fő árja foly, de nem az egész. A véres nászágy mellett egy fiatal nő áll, föl sem tekintve, zokogva, remegő testtel: előbb halálos gyanúval fején, utóbb halálos elszánással ifjú szívében. Még csak bimbó, gyöngye testű gyermek, kinek «fehér öle anya nem volt». Oly igaz ártatlan, hogy képe eloszlatja a nehéz gyanút, mely reá nehezedik. Minden körülmény az ő bűnösségére mutat és sehova másfelé; de a hún vezéreknek csak rá kell nézniök, hogy inkább hígyenek a megfoghatatlanban, mint őt vádolják. E szép gyermeket a tengernek egy ismeretlen szigetéről hozta magának feleségül a fél világ királya. A szerelemnek az a barbárabb keleti formája köti hozzá, mely ura szolgálatával teszi boldoggá az asszonyt, annál boldogabbá, minél nagyobb urat szolgálhat. Kezdetlegesebb lelki életű népek azt, a mit mi szeretetnek, hálának, engedelmességnek, tiszteletnek mondunk, közös szóval fejezik ki (Müller Miksa említi a havaii *alohát*), bizonyosságául annak, hogy ez érzések szétágazását sem ismerik határozottan. Az ilyen női szerelemnek ethikai jellemét inkább a gyermeki ragaszkodás adja meg, mely Mikoltában oly költői kifejezést talál. Sok ország és sok nemzet trónjának zsámolyán,

urának édes szolgálatában tölteni életét: ezt álmodta, mikor végzete ma fölriasztotta álmából. Alig élvezte a szerelem mámorát s íme magával temeti urának sorsa. Meg kell halnia így, a mint van, ifjan és szépen, mert ugyan kinek lehetne Átilla után felesége, hogyan gyászolhatná másképen őt? Földön képzelt jövőjének képeit Bulcsú átjátszsza szemei előtt a másvilági életbe:

Rövid az út, királyné, mely visz uradhoz át,
Rövid nap serlegébe töltesz kámot, bozát,
Midőn szilaj csatáktól, vadásztattól pihen,
Te, lábához símulva, szolgálod őt hiven.

Mikoltnak könnyáztatta szemében mosolygás fénye kel; menni készülvén, a táltos felé nyújtja karjait; s előttünk öltöztetik föl fehérbe, halotti ruhába.

Az életnek és a költőknek tragikai meséiben épen nem ritkák az olyan combinatiók, a milyennel itt találkozunk: az ártatlanság és védtelenség, a gyermek, a szűz, a nő, kiket sorsuk a tragikai hős pályakörébe sodor, s a kik általa vagy miatta pusztulnak el. Ilyen Artur herczeg *János királyban*, Kordélia *Learben*, Porcia *Caesarban*, Klärchen *Eqmontban*, Placidia a *Kegyenczben*, a fiatal Rostow gróf a *Háború és békében* s némileg Dóra a *Zord időben*. Szomorú és kikerülhetetlen sorsuk a tragikai végzetesség megrendítő érzését erősíti bennünk, de egyszersmind némi megindulással enyhíti borzalmát, midőn a szenvedés pillanataiban látjuk őket s igaz tisztaságukat, lelkök szépségét tetőpontján, a megpróbáltatás tüzeinek fényében szemlélhetjük. Részvetünk kíséri őket, a tragikai érzelmek egyike. Ez a szájalom nem a hőst illeti ugyan; de a tragikai cselekvény szerves elemeiből fejlődik s a tragikai hatás egységébe olvad. Így történik ez a *Menyasszony ébredésében*, Mikolt alakjával és sorsával is. A koronás tölgygyel, melybe villám csapott, elpusztul a reá kúszott virág is.

De azt mondtam, hogy ez nem kivételes benyomás. Annak a fölindulásnak pedig, melyet Arany költeménye kelt, van valami szokatlan, valami kivételes jelleme, mely a gondolatnak és kifejező képének újságára, szokatlanságára, kivételességére mutat. Érezzük, a részvét itt gazdagabb árban ömlik s a vegyületben dúsabbnak mutatkozik, mint a hogy tragikai fölindulásainkban megszoktuk; s hogy midőn a catastrophát képzeletünk

előtt sejtelmesen nagyítja, ugyanakkor érzésünkben szokatlanul meg is enyhíti felelmisségét. Úgy látszik, a költő ezt a hatást különösen azzal az új és eredeti gondolattal s művészi megvalósításával éri el, hogy a tragikai catastrophát a pusztító körébe került naivitással világíttatja meg. A világrendítő eseményt egy mesteri tükröződésben tünteti elénk, abban, a mint egy naiv, gyermeteg lélek mutatja: Mikolt, ki a test és lélek egyszerű, természetes bájában önti ki fájdalmát, fejezi ki csodálatát, búcsúzik kis emlékeitől és készül ura után. A naivnak, a gondolkodás és érzés gyermeteg, ártatlan egyszerűségének ilyenmő bevonása a tragikai hatás motivumaiba: ez az, a minek Arany költeménye sajátos varázsát köszöni. *Julius Caesar*ban, a nagy catastrophá küszöbén, Shakspere is megüt egy kedves, naiv hangot: a philippii csatát megelőző éjjelen, közvetlen Caesar lélekjelenése előtt, ilyen motivum a kis Lucias szíveskedése a halálra szánt Brutus körül, dala és elszunnyadása. De ez egészen mellékes, futólagos, epizódikus természetű s inkább csak arra való, hogy Brutusnak gondokkal terhelt, álomtól került, kísértetekkel népes éjjelét némi ellentétesség hatásával tüntesse föl.

Mikolt szerepe nagyobb, alakja és sorsa beszövdik Átilla tragédiájába s benyomása tisztán fölismerhető a tragédia hatásában. Urának halála, a világnak megrázkódása körülötte e szegény, kedves, hű lelket is fölforgatja, egészen az életről való lemondásig. És mi került elő mélyéből? A tenger zöld szigetének, évődő testvérek enyelgéseinek, vidám tréfálkozásának, gyermekjátékainak emléke. A korán elszunnyadó Lele, a pávatoll, az ingerkedő nevetség között töltött esték! A reá váró örök éjjel küszöbén Mikolt együgyű lelke ezeket a napsugaras emlékeket veti föl s hozza vonatkozásba a jelennek rémes pillanatával. Nem mintha nem érezné, mi történt, de csak naiv lélekkel érezheti s ennek kevéske tartalmából idézheti föl, a mit bolygó képzelete hozzá kapcsolhat. Elaludt, mint otthon Lele szokott. Mily édes esték voltak azok; de hát hogy is tudott most elaludni? Mennyivel mélyebb és meghatóbb igazság rejlik a gyermeteg okoskodásnak és képzeletnek e játékában; mennyivel jellemzőbb és hatásosabb ez a néhány játszi szó; mennyivel igazabban nyilatkozik bennök komoly és egyszerű elszánása a halálra: mintha érzelmes vagy pathetikus sirámokban törne ki. Egyszerű eszével és szívével egyszerűen természetesnek

találja, hogy meg kell halnia s nem jajgat, hanem pillantása búcsúzóúl életének egy verőfényes emlékére szökik. És más felől, mily rémes, félelmes világot vetnek éppen ezek a gyermeteg képek a vérében heverő királyra, az ő óriás alakjára és ki-aludt életének emlékeire, melyeknek nyoma mindörökre ott van a világ történetében.

Mikoltnak erről az óriás alakról, nagyságának tényezőiről, hatalmának mértékéről talán nincs igazi fogalma, hisz egy kis sziget partjai határolták eddig egész látkörét; de kétségkívül meg van benne teljes érzése. És ennek az egyszerű, hamisítatlan érzésnek tükrében mily sejtelmes nagyságban mutatkoznak a meghalt király alakjának körvonalai! Mikolt ha nem tudja is tisztán, de érzi, hogy ki volt s hogy «esése mily esés». Egyetlen szóval sem magasztalja, nem dicsőíti, nem siránkozik utána; csak egyszerűen a nevét emlegeti. Átilla! Ki az a földön, a ki utódja lehetne, bár hol, bár miben, bár csak az ő szívében is? A gyermek bámulata ez, mely csak a szóbeszéd-ből, a hírből, a mások, mindenek bámulatából alakul, s nem is tudatosabb képzetekhez, hanem csak a névhez kapcsolódik. Nem tud magyarázni; de hisz senki sem magyaráz és senkinek sem kell magyarázat. A legőszintébb és legnagyobb bámulat az ilyen a nagyság előtt: éppen ebben a naiv bámulatban fogannak és általa alakulnak a mondák hősei, óriásai, félistenei. Így jelennek meg a leghatásosabb nagyítással Átilla alakjának arányai e kis, gyermeteg agyban és szívben s általa a mi képzeletünkben.

Éppen a király nagyságának érzete az, a minél fogva Mikolt a maga felelősségét is óriási nagyításban érzi. Oldalán nem lett volna szabad elaludnia; örködni kellett volna fölötte. Elszunnyadására valóságos büntudattal gondol s Bulesú vigasztaló szavaira sem nyugszik meg, hogy: «Isten az éjet álomra rendelé». Fél, hogy hazatérvén, testvérei majd azt találják kérdezni tőle: «szegény, mér' aludtál férjed mellett oly nagyon?» Ettől a kérdéstől igaz együgyűségében, úgy reszket, mint a halálos ítélettől. Nem, inkább elmegy önként ura után. Világosan érzi, hogy meg kell halnia; hogy Átilla halála eltemette őt is. Cziczoma, érzelmés, panasz nélkül készül a halálra, melynek borzalmát el is oszlatják előtte a másvilági élet képei, hol urát, lábához símúlva, szolgálhatja tovább. Lehetne-e Átilla halálának végzetességét meghatóbban éreztetni, mint a fölfogásnak e

naivitása, az érzésnek e panasztalan megadása által? Mintegy természeti vésznek tűnik az föl, mely ellenállhatatlan erővel pusztít s a melynek csak megadhatja magát, a ki sodrába került, ellene nem szegülhet.

Íme Átilla és bukásának képe Mikolt naiv lelkének tükrében. A kettő: a világ urának s a szegény gyermeknek alakja és sorsa együtt hat bennünk, az ellentéteknek közös hatásba olvadó erejével. Az egész eposz naiv színe is mennyit nyer igazságban és erőben, midőn épen legmeggrázóbb mozzanatát képes a naivság módján a legigazabban és legerősebben fejezni ki. Aranyt, a compositio mesterét, ez az ének a conceptio genialitásában mutatja be. Élete megáldott óráinak egyike volt, melyben alkotta. Talán magára gondolt, midőn Bulcsúval azt mondatta Mikoltnak: «Örül, mikor dalában említ a *hegedős*».

BEÖTHY ZSOLT.

A BOTRÁNY.

Regény.

E l s ő k ö z l e m é n y.

ELSŐ KÖNYV: FÁBIÁN CONDE.

I. A közvélemény.

1861 farsang utolsó hétfője volt s a nap azon órája, melyben pokoli mód nyüzsgöttek Madridban mindenütt, a többé-kevésbbé tréfás s illedelmes álarczosok, a jókedvű diáktársaságok, pénzleső személyek, a tánczosnők csapatai, a jelképes díszítményekkel föltornyozott czifra szekerek, a dominós kocsisú pompás fogatok, a férfiruhát öltött nőcskék s a nőknek átöltözött főrangú úrfiak. Szóval délután fél négyre járt, mikor egy előkelő, csinos fiatal ember, ki maga hajtotta könnyű, nyílt kocsiját, az *Espoz y Mina* utczából jövet végig haladt a *Puerto del Solon*, a *Preciados* utczának tartva, miközben nagy erőfeszítésébe került el nem gázolni valakit, a mint átküszködött a vele szembe özőnlő emberáradaton, mely viszont az *Alcala* utczára vagy a *San Jeronimo* corsóra törekedett, hogy onnan a *Pradóra* juthasson el, — mert ilyenkor itt volt a góczpontja minden mozgalomnak, vidámságnak.

Azon úrkocsis 26—28 éves lehetett. Magas, izmos alak volt, nem testes, sőt meglepően arányos termetű. Eltökélt, merész arczkifejezésével sajátos ellentétben állt a vonásain most előmlő mély bánat. Szép fekete szemei voltak, arczzsínje sápadt, haja rövid s göndör, mint Antinousé; szakállja kicsiny, de selymes, finom, mint a nemes araboké; ábrázatá-

nak többi része nagy szabályosságot mutatott. Vagyis körülbelül a férfiszépség mintaképének volt mondható, legalább napjaink fölfogása szerint; olyan, milyet a legilletékesebb ítélőszék, a szépnem juryje legtöbbre becsül s a maga rózsas és töviskoszorújával tüntet ki. Perikles Athénje nem látott volna Apollót e fiatal emberben, de a Byron Athenjében bizvást beillett volna Don Juannak. Valóban hasonlított is a század e nagy költőjének romantikus hőseihez, s a mi egyremegy, magához Byronhez is.

Balján egy alig tizenkét éves kis groom ült, vagy inkább meredt mozdulatlan, mintha odaszögezték volna. Úgy ki volt cziczomázva, akár csak valami milordocská; oly kecses és nevetséges alak volt, mint egy sèvres-i gyárból került báb. Amolyan megelevenedett fogvájó-tartónak nézhette volna az ember, mert úgy látszott, nincs más rendeltetése e földön, mint keresztbe tett karjai közt tartani ura arisztokratikus pálczáját, ki maga a plebejusi ostort fogta. — E groom bérruhájának gombjain és a lószerszám csattjain pár tuczat grófi korona ékeskedett. Míg az, kit e rang bizonyára illetett, tüntetően egyszerű, rideg ruhát viselt, mely se azon ünnepnap hangulatával, se az ő életteljes fiatalságával meg nem egyezett, noha különben öltözeke is ép oly előkelő volt, mint mindene. Feketébe volt öltözve, habár nem is gyászba, mert nem hordott sötét keztyűt; testhez álló felsőjét egészen begombolva tartotta, de egyébiránt semmi takaróval, lábszönyeggel nem védekezett a csipős hűvösség ellen; pedig ha derült volt is a délután, csak február 27-ike volt az nap, még pedig olyan, a milyen Madridban szokott lenni. — Kétség kívül nem azért hajtattott erre, hogy a farsangi multságokban részt vegyen. Valami szomorú kötelesség mozdíthatta ki lakásából... Látszott, hogy tört hord szívében. Midőn az előkelőbb álarczosok megpillantották őt, fülsiketítő zajjal kiáltoztak feléje közelből s távolból tréfás megjegyzéseket: egyikre sem válaszolt, sőt bossúság, gyötrődés, majdnem rettegés ült ki arczára; még rá sem mert nézni azokra, kik nevén szólították vagy magánéletének viszonyaira tettek célzásokat. Pedig e tréfák szembetünően ingerelték, bántották. Több ízben harag villáma gyúlt ki szemében, s kétszer-háromszor fenyegetően akart fölemelkedni ostora. De e dührohamok mindannyiszor keserű mosolyba vagy lemondó sóhajba fúltak, mintha hirtelen eszébe ötlött

volna valami, mi visszafojtani kényszeríté az arcán tükröződő heves fölindulást. Világos volt, hogy fájdalom s büszkeség vívnak kegyetlen harczot ez ember lelkében. Egyébiránt az is igaz, hogy a szemtelenkedőbb álarczosok mindíg a kellő távolból s a tolongó tömegtől fedezetten kiáltozták élezeiket.

— Adiós, Fábíán! — szólt egy előkelő hölgynek öltözött ifjú, kendőjével s legyezőjével integetve, miközben nevetésséges bakugrásokat tett.

— Lám! Lám! Ez Fábíán Conde! — kiáltá egy másik, újjal mutatva rá a körülállóknak, mintha meg akarná szegyeníteni fölfedezésével. Fábíán Conde visszajött Angliából!

— Adiós, conde *) Fábíán! — rikoltozott egy harmadik, közelébe tolakodva s esetlenül bókoltatva.

— Tehát conde! — szóltak hangok a népből.

— De hogy is állunk hát, te Fábíán? — hangzott föl távolabbról egy éles, átható szózat, mint a trombitáé. Valóban conde vagy te? Vagy csak a neved Conde? Vagy se neved, se rangod? . . . A közönség habotában tört ki. — Mily rettentő egy közönség a nép, — a névtelen nagy tömeg, ez az avatatlanokból, értelmetlenekből álló ítélőszék, a közvélemény! Fábíán összeresztette a borzasztó kacaj hallatára.

— Ne beszélj! — Csak olyan csinált conde! — mondá egy igen rut újságárús asszony.

— De azért csinos legény! — veté ellen egy másik, meglehetősen külsejű nő, ki citromot s narancsot árult, s kire hősünk a hála egy nemével pillantott.

— Nem tudott másfelé hajtani, ha neki nem a *Pradóra* tetszik menni? — Itt mindenki arra tart! — Vágott vissza az előbbi, irigységtől emésztődve.

— Bizony piperkőcz uracskám, nézzen is utána, hogy tovább álljon innen! — lármázott egy suhancz s kihívólag tekintett a megszólítottira. — Fábíán azonban csak beharapta ajkát; s mintha nem is hallotta volna, lassan előre hajtott, s most még nagyobb óvatossággal, bár kemény munkájába került fékezni lovát, mely szintén kedvet látszott érezni arra, hogy összetiporja e rakoncátlan csöcseléket.

— Adiós! dicső Don Juan! Byronek Byrone! Gyilkol-

*) *Conde* = gróf. Egyszersmind a hős vezetékeve. A szójátékok miatt meghagytuk eredetiben e szót mint rangcímet is. *Fordító.*

tál-e sok szívet Londonban is? — kérde egy újabb álarczos. Női ruhám van, hát nem merek közelebb menni hozzád! Te ellenállhatatlan hódító vagy!

— Helyet, helyet! — lármázott arrább egy ugyanily hermaphrodita. Helyet Fábíán Condenak, a nők Cäsarjának, Dzsengiszkhánjának, Napoleonjának! — S a közönség tapsolt, mert úgy vélte illőnek.

— Csuda történt, nagy csuda! — kiáltozta egy elegans pierrot, mindenfele fintort vágva. Fábíán Conde nem öltözött föl álarczosnak az idei farsangon! A férjek bátran alhatnak!

— Tudod is te! — válaszolt egy khinai mandarin. Vörös bársony ruhában teszi ő tiszteletét a kékselymes hintó úrnőjénél! — Mely szavakra újabb taps hangzott föl, noha a tömeg egy kukkot sem értett a czélzásból.

— Fábíán, Fábíán! — kiáltozott végül messziről egy tarka kámzsájú mágusz, már nem oly vékonyan sivitva, hanem azon sötét komor, végzetszerű hangon szavalgatva, a hogyan a színpadon a «köszobor vendég» szerepét adni szokás. — Fábíán! Hova tetted Gabrielát? Mit csináltál ez angyalal? Elkárhozol! Fábíán Conde, első ízben hívlak, szólítlak, idézlek!

Ez utóbbi szavak némi borzalom hatásával voltak a körülállókra s tompa moraj zúgott föl Fábíán körül, szilaj kárhoztatás hullámaiként. Hősünk, ki — mint említők — az előbbi támadásokat is nehezen tűrte, a legutóbbira már nem bírta tovább fékezni magát. Fölszökkent helyéből, a mint a Gabriela név megütötte fület, s vérben forgó szemekkel kereste azt az alávalót, ki e szót ajkára vette.

— Várj csak! — kiáltotta oda neki. — Hadd mutatom meg neked, mint tepem ki nyelved!

Hanem a másik perczen észre vette, hogy a tömeg kört alkot körülötte, mintegy neki készülve a kínálkozó ingyen látványosságnak. Azt is látta, hogy a mágusz az *Alcala* utcának iramodott, a kocsiknak egész labirinthjével fedezve nyomát. Világos volt, hogy bármit tesz, csak fokozni fogja a botrányt: tehát ismét átadta magát az előbbi fájdalmas közönynek, noha ezúttal türelme már nem volt többé oly határtalan; rávágott lovára, immár nem törődve az eshetőségekkel. Így aztán utat nyitott magának a tömegben, habár ijedelemkeltes, rohanások s eszeveszett tolongás árán. Elvégre sikerült szabad területre vergődnie s ügetésnek eresztette lovát.

— Fábíán! Fábíán Conde! Conde Fábíán! — ordította e közben mögötte húsz-harmincz hang a népből. Előtte azonban úgy rémlett, húsz-harminczezer torok hangja az, — talán az egész világ hangja, mely az összes emberiség nevében kiált reá átkot.

— Gabriela! Gabriela! Hová tetted Gabrielát! — üvöltötték e közben kocsija után szaladva az útcagyerekek, kik hallották a mágusz szavait.

— Utána! Utána! — kiáltoztak némelyek arrább, azt hivén, hogy valami tolvajt vagy gyilkost kergetnek, s magok is dühösen üldözőbe vették.

Rádásúl néhány kutya is előkerült s a vágatató kocsi után rugaszkodott; sívító ugatásuk belevegyült a gyalázatos fütyülésbe, a mivel a tömeg rendesen fűszerezni szokta a maga kiátkozásait. Ily nemtelen kíséretben vonúlt Fábíán be a *Preciados* utczába, s ott is jó darabig elkísérte a dæmonok e fekete serge, mely a végítélet munkáját végzi. Az útca közepe táján aztán lemondva az utolérhetés reményéről, megálltak a suhanczok, néhány követ dobtak a menekülő jármű után, melyhez elég közel estek le azok. A kutyák szintén abba hagyták a futást s még egyszer utoljára kifejezést adtak mély megvetésöknek, legünnepélyesebb ugatásukkal . . . Ekkor tanúk nélkül s immár szabadnak látva magát a boldogtalan üldözött e pokoli hajtóvadászat rémeitől, oda dobta a gyeplőt a groomnak, kezébe temette arczát s oly zokogásroham tört ki egy pillanatra melléből, mint a haldokló oroszlán ordítása.

— Hová hajtunk, señor? — kérdé kis vártatva az inasfiúcska, kinek rémületét s ámulatát elképzelhetni.

— Add ide! — felelt a gróf, s ismét kezébe vette a gyeplőt. Fölemelte homlokát, melyen megint teljes nyugalom honolt s mely e hirtelen átalakulásért még bámulatosabb volt. Hogy így kiderüljön, valóban emberfölötti erőfeszítés kellett hozzá. — De így is egy elkésett könnycsepp gördült végig arczán.

A *Preciados* utczából a *Santo Domingo* terecskéjére vágott át, hol lépésben haladt, a nélkül, hogy az ott ödöngő szegényes álarczosok beléje kötöttek volna. Befordult az elhagyatott *Leganitos* utczába, mely jóformán a városon kívül esvén már, nyugalomával különös ellentétet nyújtott azon örületes napon. Majd az ódon, omlatag *Duque de Ossuna* utczában végre meg-

állt a kocsi egy elhagyott régi nagy épület előtt, melynek kapuja zárva állt, mintha nem laknék benne élő lény.

Ez épület a paulinusoknak volt zárdája, vagy helyesebben mondva congregatió-háza.

Fábián leszökölt a kocsiból. Gyorsan a kapuhoz ment, egy hajótörött mohóságával megragadta a vaskopogtatót s bezörgetett.

II. A másvilág kapuja.

Azon épület, mely még ma is létezik a *Duque Ossuna* utczában s «Paulinusok» nevet visel, már nem e rend tagjainak menhelye. A szabadelvű türelmetlenség erre is rátette kezét. De 1861-ben még olyan titkos, mintegy a világ előtt szégyenkező zárdá volt, mely a *Férfi szerzetes rendek eltörlésének törvénye* ellenében azzal védekezett, hogy *Paulai Szent Vincze congregatio-háza* szerény név alá rejtőzött, mint a melylyel 1828 július 6-ikán alapítottatott. — Itt éltek tehát ez idő tájt tovább is közösségben némely paulinus atyák, eltűretve az akkori kormánytól, egy házfőnöknek vagy tartományi kormányzónak közvetlen igazgatása alatt, ki maga viszont a Párisban székelő rendfőnöknek volt alárendelve. Tanulmányok, ájtatos elmélkedések s vallásos gyakorlatok közt tölték itt napjaikat e szerzetesek, távol a világ zajgásaitól, hiúságaitól s tévelygéseitől, a csöngetyű szavára szabályozván életüket, mely őket hol közös imára, hol a rectoriumba, hol czellájukban magokba szállni szólította. Koronkint itt szoktak megszállni, a helyett, hogy világi szállodákba menjenek, egy-egy püspök, jeles hitszónok vagy bármilyen kiválóbb egyházi férfiú, ki magán vagy hivatalos ügyben Madridba érkezett. — Ilyen volt az a ház, hol Fábián bezörgetett.

Pár percig tartó siri csönd állt be. Hősünk már ismét hozzá akart nyúlni a kopogtatóhoz, midőn nehézkes, csoszogó lépteket hallott lassan közeledni. Aztán megint néhány percnyi csönd következett, mely alatt Fábián észrevette, hogy őt belülről nézik egy lyukon át, mely a kopogtató alatt volt a kapuba alkalmazva. Végre megcsikordult a zár s kissé megnyílt a kapu . . . E szűk nyílás mögött egy aggastyán alakja tűnt föl, ki teljességgel nem hasonlított a földön járó többi emberekhez. Félig börtönörnek, félig sekrestyésnek látszott; fekete posztó

újjast viselt, ugyanolyan nadrágot és cipőket. Bár fényes nap-pal volt, hálósüveg fődte fejét, szintén fekete, s mely paróká-nak látszott; arcza és egész alakja bizalmatlanságot és embe-rektől való visszariadást árult el, hasonlóan azon madarakhoz, melyek nem szeretik a napvilágot. Egyike volt azon lények-nek, kiknek számára tulajdonkép látszott megírva lenni min-den evangéliumi boldogság, valamint minden carlista újság. Mert valóban azt kellett mondani róla, hogy természetből fogva «békességes, jámbor» volt, «mocsoktalan szívvel és együgyű elmével»; hogy az igazság után «szomjúhozott és éhezett», sok «könnyeket hullajtva», s hogy érette már «ül-döztetést is megszenvedett». Mindazonáltal, mikor megpil-lantá a fiatal embert, a groomot és azt a világiás kocsit, magatartását épen nem lehetett volna «könyörületesnek» mondani.

— Rossz helyt jár az úr, szólt nyersen, alig nyitva meg kissé a kaput s egész testével fődözve a nyilást.

— Nem a paulinusok zárdája ez? — kérdé szeliden Fabián.

— Nem az.

— Lehetséges? Pedig megesküdném. . .

— Rosszúl tenné! Nem léteznek már zárdák. Ez a Pau-lai Szent Vinceze missionáriusainak congregatiója.

— Az, az. Egyre megy.

— Nem egyre megy. . . . Nagy a különbség.

— Itt lakik Manrique atya?

— Nem lakik.

— Az ördögbe is! — tört ki Fabián.

— Ave Maria purissima! — dörmögé a kapus, s be akarta csapni a kaput.

— Bocsánat — vágott közbe Fabián, gyöngéden föl-tartóztatva őt. — Hisz tetszik tudni, kiről beszélek. A híres jezsuitáról, a kitünő . . .

— Nincsenek már jezsuiták! — szakítá félbe a portás. — III. Carlos kiüzte őket Spanyolországból. . . Az a Manrique atya sem lakik itt, a kit az úr keres. Csak épen itt van szállva, mint útas ember. S ő is csak egy-két napra.

— Hála Istennek! — szólt Fabián Conde.

— Adassék a magasságban! — folytató az öreg, kissé jobban megnyitva a szárnyat.

— S itthon van e perczben az a caballero? — kérde a gróf a lehető legudvariasabban.

— Igen is, jó uram.

— S látható-e?

— Meghiszem azt. Épen úgy látható, mint uraságod vagy magam.

— Úgy értem: lehet-e vele beszélni?

— Már miért ne lehetne? Nem mondtam az úrnak, hogy itthon van?

— Hát akkor legyen szíves, bejelenteni.

— Már azt nem tehetem. Menjen föl az úr maga. Nekem az a kötelességem, hogy a kapura vigyázzak. — S ezzel az evangélium boldogja egészen kitérte az ajtót s bebocsátotta Fábiánt.

— Czella, izé, szoba ötödik szám — dörmögé. — Ott a lépcső, első emelet.

— Nagyon köszönöm — felelt a másik, mélyen megemelve kalapját.

— Nincs mit — válaszolt a kapus, még egy bizalmatlankodó pillantást vetve a groomra s a hintóra. Azzal hirtelen bevágta a kaput. Mintha gyönyörűsége telt volna benne, hogy teheti és oda kint hagyhatja rekedni a kocsit inasostúl.

— Hm, hm! — dünnyögé aztán. — Ezek a hitehagyott nagy urak okai minden bajnak. — Mely szavak után megint visszavonúlt fülkéjébe, keresztet vetett magára s imát kezdett mormolni.

Fábián pedig haladt fölfelé a tágas lépcsőn, — kezében tartva kalapját s többször meg-megállva, mintha mohón be akarná színi e lak békéjét s csöndjét. Mint a ki régi ismerősökre lel, oly örömmel nézegette a falakat díszítő mysticus képeket, a kis fekete fakereszteket, melyek teljes statiót (via sacra-t) alkottak a magok összeségében, — a szentelt vízzel telt medenczét, mely a lépcső-kanyarulat zugában állt, s melybe alkalmasint nem hitte magát lelkiismeretétől feljogosítotttnak, belemártani ujját, mert bár eleinte tenni akarta, az utolsó pillanatban mégis elhagyta. — Mikor aztán fölért az első emeletre, pár lepest haladt egy hosszú, elhagyatott pusztá folyosón, hol a számos zárt ajtók egyike fölött megpillantotta az ötödik számot. Megállt, végig simította még mindig forró homlokát, megkönnyebbülten sóhajtott föl, mintha mondaná: Tehát itt va-

gyok! Azzal félénken előrelépett s könnyedén kopogtatott az ajtón.

— Szabad! szólt belülről egy komoly, zengzetes s nyugodt hang.

Fábián megnyomta a kilincset és az ajtó kinyílt.

III. Manrique atya.

A szoba, mely eléje tárult, szerény, de kellemes volt. Természetes színű gyékény kárpitozta. Négy szék, egy brasero, egy karszék s egy íróasztal alkották egész bútorkészletét. Az íróasztal mellett volt az ablak, melynek üvegtábláin át néhány cserép-
virág zöldelt s besütöttek a nyugvó nap vízszintes sugarai. Nagy virágú perkál függöny borította kétfelől a hálófülke ajtócskáját. Az íróasztalon feszület állt ébenfából s márványból, továbbá számos könyv, íróeszközök, egy téli virágokkal díszített váza s egy rosarium. Az asztalra könyökölve s kezét egy pergamenkötésű kinyitott infolión nyugtatva, melynek eddig olvasásába volt merülve, ott ült a karszékben egy hajlott korú szerzetes. Balandran (spanyol papi hálóköntös) volt rajta és fekete posztó reverenda, hófehér kápával. Nem kevésbé fehér volt arcza és feje; a színeknek vagy a feketeségnek legcsekélyebb nyoma sem árnyalta arczbőrét, illetve a rövid és gyér haját, mely tar koponyáját övezé. Mintha nem is keringett volna vér e bőr alatt, mintha nem is rezegtek volna már az idegek e testben — mintha egy mumiaié lett volna e test. E hideg, fehér fej, akár csak egy halott feje lett volna, melyet úgy tettek rá a fekete posztóval bevont koporsóra. Sőt még e nagy szemeknek sötét tekintetéből is hiányzott minden életkifejezés, minden szikra, a szenvedély vagy érzés minden jele; a feledés éjjele sötétlett bennök. Mindazonáltal e fej nem volt ellenszenves, sem félelmet keltő; ellenkezőleg, a koponyának nemes alkata, az arcvonások finomsága, az egésznek szelídsége s arisztokratikus előkelősége, szintúgy a léleknek, habár nem is az életnek, valami sajátos, határozatlan visszfénye, mely minden póruson átszűrődni látszott, tiszteletet keltett az emberben — szerető rokon-szenvet, gyermeki bizalmat, mint a szentek képei. — Fábián valóban úgy érezte, mintha magával Loyolai Szent Ignáczzal állna szemben.

A szerzetes, midőn belépni látta a fiatal embert, kissé

fölemelkedett, de a nélkül, hogy odahagyta volna székét, sőt helyzetét sem változtatta.

— Főtisztelendő Manrique atyával van szerencsém beszélni? — kérde tiszteletteljesen a gróf, megállva az ajtónál.

— Én vagyok az Úrnak azon méltatlan szolgálója, ki e nevet viseli! felelt méltósággal az agg, és az íróasztal túlsó felén álló székre mutatva, lekötelező udvariassággal hozzátette: — Méltóztassék helyet foglalni s értésemre adni, miben lehetek szolgálatára? — Azzal maga is leült, s becsukta a könyvet, miután előbb megjegyezte a lapot.

Fábián nem mozdult az ajtótól. Égő szemei pontról pontra átfutották az egész lakást, aztán a lelki atyára szegeződtek, aggódásnak, hálának, a múlttól borzadásnak s a visszanyert nyugalomnak sajátos vegyülékével, mi gátolta, hogy előre lépjen, megszólaljon, sőt talán még lélegzését is elállította. Volt magatartásában valami gyermekes, félszeg tehetetlenség, melyet az indulatok zajgó árja idézett elő benne, melyek addig lenyügzőve álltak, de most forró könnyben és kínos nyögésben voltak kitörendők. . . . A jezsuita kétségkívül fölismerte a helyzetet, mert fölkel, odament Fábiánhoz s megölelte őt e szavakkal:

— Csillapodjék, édes fiam.

— Oh atyám! — tört ki most Fábián — én nagyon szerencsétlen vagyok! Halni akarok! Könyörüljön lelkemen! — és ifjú fejét Manrique atya ősz fűrtjeire támasztva, keserves zokogásra fakadt.

— Csak sírjon, fiam, sírja ki magát, — szólt az öreg pap, az oly orvos szelid nyugalomával, ki biztos benne, hogy meg fogja gyógyítani a bajt. — Hisz talán az egész nem lesz oly nagy dolog. Majd meglátjuk! Tessenek csak ide leülni s tegye lábát a braserora. Ön nagyon át van fázva, pedig úgy látszik, egy kis láza van. — S tettel kísérve a szót, a tűz mellé ültette Fábiánt, kissé fölszítva a parazsat. Egyszersmind bement a hálófülkébe, honnan csakhamar egy pohár vízzel tért vissza.

— Ime, ezt a testnek! — szólt nyájasan. — Azután, majd ha ön lecsillapodott kissé, a lélekkel is foglalkozhatunk; annak számára is létezik tiszta forrás, melyet Isten sohse tagad meg az igazán szomjuhozóktól.

— Köszönöm atyám! — sóhajtott Fábián, miután ivott.

— Ne nekem köszönje — válaszolt amaz. — Istennél az

irgalom, et gratis datur. Erre a lelki vízre czéloztam az imént.

— Istennél! — sóhajtott Fábián, véghetetlen szomorúsággal, mellére hajtva fejét. Mindössze ennyit mondott. A jezsuita darabig szintén hallgatott. Másik széket vett, leült szembe a gróffal s megint a braserót igazgatta.

— Folytassa, kedves fiam, — mondá aztán jóságosan. — Isten nevét említette az imént.

Fábián fölemelte fejét, végig simította kezével szemét, hogy teljesen letörülje könnyeit s így szólt:

— Ön nagyon jó, atyám. De én nem akarom önt ámítani, sokaig sem akarom föltartóztatni, tehát megmondom, ki vagyok, a mit ön még nem tud, s elmondom, miért jöttem ide.

— Teved, ifjú barátom — viszonzá Manrique atya. — Bár nem ismerem önt, még is tudom, kicsoda, s miért jött. Már beléptekor mindent megmondott azzal, hogy szerencsétlennek nevezte magát. Ez untig elég arra, hogy úgy tekintsem önt, mint barátomat, öcsémet, fiamat. — Különben ma elég idővel rendelkezem. Odakünt ma zajos vígságnak engedte át magát a hiú világ, mint már tegnap is tette s holnap is fogja még tenni. Holnapután, hamvazó szerdán, majd beállítnak ide azon nagy ütközet sebesültjei, melyet a sátán vív e perczben a lelkek ellen. — Ön tehát tetszése szerint beszélhet, még pedig első sorban a mi Urunk Teremtőnkéről.

— Mindazonáltal — felelt Fábián, kitérve a fölszólítás elől, — az én történetem nagyon hosszú s egyenesen rája kell térnem. Bár nem tudom, mi módon beszéljek el önnek bizonyos dolgokat. Az én világias nyelvem, úgy vélem, nem méltó az ön szent füleire.

— Csak beszéljen úgy, mint a mikor gyónni szokott, biztatá a szerzetes, egész egyszerűen.

— Atyám, én sohsem szoktam gyónni — dadogta Fábián, elpirúlva.

— Ön már megkezdte a gyónást, folytassa, fiam.

— Rosszúl fejeztem ki magam — sietett megjegyezni a fiatal ember, kinek zavara nőttön nőtt. Én igen is gyóntam már nehányszor, de még bűnbeesésem előtt, kis gyerek koromban, mikor anyámmal, az én szent életű anyámmal szoktam járni templomba. De azóta. . .

— Nos, azóta?

— Anyám meghalt, — sóhajtott föl Fábián.

— Ő hall bennünket, — szólott Manrique atya, égre emelve szemeit, miközben ajkai mozogtak, mint az imádkozónak. — Fábián nem imádkozott ugyan vele, de benső megindulást érzett lelke mélyéig, a mint ily jóságosan imádkozni látta a szerzetest, a ki imája végeztével így szólalt meg:

— Tehát ott hagytuk el, hogy a miért anyját elvesztette, ön feloldottnak hitte magát az alól, hogy az egyház keblébe visszatérjen.

— Nem ez volt az igazi oka, — szakítá felbe Fábián még nagyobb zavarral. — Kétségkívül ez a veszteség is meglehetősen befolyással volt új életem módjára; de azon fölül még. . .

— Nos, azon fölül még? — Rajta, szedje össze még egyszer erejét, s szóljon hozzám egész nyíltan. Bármit mond is, nem lesz ellenemre.

— Tudom, hogy főtisztelendőség a mi aristocrata hölgyeinknek kedvelt gyóntatója, — felelt szeleskedve az ifjú. — Főtisztelendőség névével, valamint erényeinek és tehetségeinek hírével az összes madridi szalonok telve vannak; mint szónoknak pedig hírneve. . .

— Hizelgő világfi, — vágott közbe a páter, szánakozó mosolyt nyomva el ajkán. — Talán meg akar vesztegetni bókjaival?

Fábián a pap keze után nyúlt s őszinte alázattal megcsókoltá, mondván:

— Szerencsétlen vagyok, csak az ön jóságában van még reményem, atyám, s minden pillanatban jobban örvendek, hogy e czellába jöttem. . . Itt föllélegzek, itt sírni is tudok.

— Dicsőség érte Istennek! — folytatá a szerzetes, kinek mosolya önkénytelenül megenyhült. — Nos tehát, halljam, mi történt még azon fölül? A mi urunk Jézus Krisztus egyházáról kezdtünk beszélni.

— Oh ön tehát csakugyan hallani akarja! — kiáltott föl restelkedve a gróf. — Ám legyen! De nem egészen az én hibám: ennek a kornak hibája az, századunknak gyarlósága. Ön nem képzei, mily mohón óhajtozom én a hitet, — nem képzei, mi mindent meg nem adnék, csakhogy megszűnhessem kételkedni!

— De hát végre is, meggyónja-e vagy nem gyónja meg?

— Igen, atyám, meggyónom, — szólott sötéten Fábián. — Nem hiszek Istenben.

— Nem igaz! — tört ki a jezsuita, kinek szemében szikra gyúlt ki, de mely azonnal könnyörület könnyébe fúlt.

— Hogyan ne volna igaz?

— Legalább nem bizonyos, bár ön oktanul annak veszi. De hát mondja meg szerencsétlen, ki vezérelte akkor önt hozzá? Mit keres ön itt? Miben lehessenek én szolgálatára, ha nincs Isten?

— Tanácsot jöttem kérni — hebegé a gróf. — Lelki harc az, mi engem ide hozott.

— Tanácsot jött kérni! kiáltott föl szomorúan az agg. — Hát nincs-e telve az önök nagyvilága ott künt, mindenféle bölcsesekkel, jogtudósokkal, moralistákkal, politikusokkal? A meny nyire egyéniségéből megítélhetem, ön közvetlen közelében élhet a század e vezércsillagainak, kik kitepték szívéből a hitet, melyet anyja oltott bele. . . . Miért is akar hát egy ó-dívatú scolastikustól kérni tanácsot, olyantól, ki ahhoz a párthoz tartozik, melyet önök obscurantismusnak neveznek, — olyan embertől, ki nem ismer más tudományt Isten szaván kívül.

— Igaza lehet, — felelt Fábián őszintén. — De most jut eszembe, miért jöttem még is ide. Épen az emberek ítéletét akarom önnél megföllebbezni. Egy felsőbb bíróságot keresek itt önnél. Azonban ne téveszszük össze a dolgokat; nem azért jöttem, mintha én magam hinnék e bíróságban, hanem, mert tudtam, hogy ön hisz benne.

— Szép okoskodás! — kiáltott föl a jezsuita. — Ön azért jön, hogy másnak tévelygesétől nyerjen magának útbaigazítást. Azért jön, hogy az én babonás hitem sötétsége világítsa meg az ön útját. Vajon nem helyesebb volna-e azt mondania, hogy azért jött ön ide, mert nem bízott a saját ítéletében, kétség fogta el a maga atheista nézetei iránt s megengedi annak lehetőségét, hogy csakugyan létezik Isten, kiből én hiszek?

— Oh nem, atyám, nem! Ön nem tart engem olyan boldogtalannak, mint a milyen vagyok. Nem a kételkedés, de a tagadás pontján állok én! Akaratom ellenére is tiltakozik eszem annak hívése ellen, a mit meg nem magyarázhat.

— Teljesen téved, válaszolt az öreg megvetőleg. Bezzeg, hisz ön elég sok másféle dologban, melyek szintén meg nem magyarázhatók. Így mindjárt hisz a saját esze csallhatatlanságában, bár az annyira korlátolt, hogy még önmagát sem ismeri. Mert hiszen képes megmondani, miért gondolkozik ön és mivel

gondolkozik? Tudja ön, miként képes az anyag gondolkozásra? És ha esetleg ön nem materialista, tudja-e mi a szellem? Tudja-e, miként képes az anyagfölötti a physikaival közlekedni? S tud-e végül valamit annak az észnek eredetéről és tárgyáról, a melyben annyira *hisz*, s a melynek olykor arra is szabadságot ad, hogy tagadja, hogy az eredményeknek okaik is vannak, hogy a világnak teremője van, s hogy a végtelen világegyetemben az embernél felsőbb lény is lakozik? Tud ön egyebet is, mint arról számolni be magának hogy *sokat nem tudunk* ez életben? — «Csak azt tudom, hogy nem tudok,» mondá valamennyi századnak legnagyobb philosophusa.

— Atyám, ön világot áraszt ugyan lelkembe, de nem győz meg! — felelt Fábíán, csüggedten kulcsolva össze kezeit.

— Majd lassanként a meggyőződés is elkövetkezik, — viszonzá Manrique atya megpihenve. — De térjünk a dologra. . . Azt mondá, hogy lelki harc az, a mi önt ide hozta hozzám . . . Fejtse föl előttem s majd meglátjuk, vajon nem fog-e az ön története is annak a szegény Istennek ismeretéhez vezetni, kinek szent neve folyton ott van az úgynevezett atheisták ajkán, mintha nem is tudnának egyébről beszélni, mint azon szerencsétlenségről, hogy megsértették őt. . . Bizonyára ön sem azért keresett föl engem mert reverendát s palliumot viselek, a helyett, hogy orvoshoz vagy jogtudóshoz fordúlt volna. . . Azért említettem orvost, mert nézetem szerint maholnap meg a boncz-tani szakmunkákban is ott fog szerepelni a lelkiismeret. — Halljuk tehát az ön lelki harcát!

— Ah, igen, — mormogá az ifjú mintha egyedül volna. — Van oka, miért kerestem föl papot. A világ tudománya, bölcsessége nem nyújthat nekem gyógyírt bajomra, nem oldhatja meg az irtózatot problémát, mely reám súlyosodik. Vas körbe zárt be engem a világ, melyből még a halál útján sem lehet kiszabadulnom. Oh, ha legalább ezt az egy lehetőséget meghagyta volna! Ha öngyilkosság révén kijuthatnék azon örvényből, melyben látom magamat! Úgy bizonyára már három nappal ezelőtt minden befejeződött volna rám nézve!

— Nem minden, — szakítá félbe Manrique atya. — Még mindig függőben maradna *a lélek számadása*; épen az, a mi bizonyára tulajdonkép gátolja önt az öngyilkossá levésben.

— A lélek számadása! — ismétlé Fábíán. — Tehát tényleg ez is létezik? Azt hittem, hogy ily számadás csak a világ

előtt, az ártatlanok előtt vár reánk. . . De úgy látszik alapjában. . .

— Alapjában véve egy és ugyanaz! nyilatkoztatá ki a pap, és pedig nem egyéb, mint számadás Istennel. Beismerie már ön, hogy nem istentagadó? — Ha az volna ön (hagyja, ne erőlködjek a bizonyítgatással,) úgy golyót röpitett volna agyába egész nyugodtan, mint a ki bizonyos benne, hogy bajainak ezzel véget vet, örökre elfeledi. . . Leolvasom az ön kétségbeesett arczáról. . . Azonban önnek nem nyújtott ily menekvést azon *bizonyosság* tudata: ön barátom, kétségkívül attól tart, ne-hogy midőn testét elpusztítja, lelkét is meg találja ölni; attól tart, hogy majd a síron túl is vissza kell emlékeznie földi szenvedéseire; attól tart, hogy ott fönt számon kérik majd földi tetteit.

— Oh bár csak hihetném, hogy ott csakugyan beszámolhatunk tetteinkről, — tört ki Fábíán, tiszteletet keltő fönséggel. — Már rég leszálltam volna a halál birodalmába, hogy igazoljam magam azon aljas rágalomra nézve, mely itt e földön oly nyomorúlttá tesz.

— Nem szükség oly messzire s kivált oly rossz úton mennie, hogy Istennel érintkezhessék! Itt e földön is könnyen megteheti ön, hogy tisztázza magát annak szemei előtt, ki mindeneket lát! viszonzá Szent Ignác tanítványa. . .

— Csakhogy nekem nem lehet tovább is élnem. Rémítő az, a mi velem történt, borzasztó; emberi erő képtelen elviselni.

— Fiatal ember, nagyon kevésre becsüli ön az emberi erőt, veté ellen a jezsuita. Semmi sem erősebb nálánál ezen a földtekén, ha a szellem erélyének aczéla a türelem nyugodt vizében van megedzve. Tagadom, hogy az ön baja gyógyíthatatlan volna. Hány borzasztóbbnál borzasztóbb kint láttam én már rövid időn mennyei megnyugvássá változni! — De hát halljuk, mi az, a mi önnel történt. — A mi pedig még ezen fölül van, majd azt is megbeszéljük, mert bízom benne, hogy a mi barátságunk hosszabb tartamú lesz. Nem lesz nehéz megértenünk egymást egy ilyen derék fiatal emberrel, ki oly nemes külsejű, ki oly könnyen fakad könnyekre s fakasztja könnyekre hallgatóját. . . Várjon kissé. . . Kiveszem a kulcsot az ajtóból, hogy senki se zavarhasson. Aztán szolgálok még egy pohár vízzel, minthogy oly jól ízlett önnek az első. . . Az élet! Az élet!

Az egész élet két-három ily válságból áll, mint a minő ez volt!

Így szólt Manrique atya. S miután szavai szerint cselekedett, ismét leült szembe vendégével. Összefonta karját mellén; behúnyta szemét s ünnepélyesen mondá:

— Beszéljen.

Fabián elkényeztetett gyermeknek, vagy dédelgetett betegnek elégtétellel követte a jezsuita szavait és tetteit. Elámúlva tapasztalta, hogy máris nem csak nyugodtnak, de elégedettnek érzi magát. Pár percnyi elmerengésre volt szüksége, hogy a rája zúdult csapásoknak egész súlyát átérezze megint és sorrendbe szedje emlékeket az elbeszéléshez . . . Csakhamar aztán újlag fürgetegbe borult lelkének ege s következőleg kezdte elbeszélését.

MÁSODIK KÖNYV: FÁBIÁN ATYJÁNAK TÖRTÉNETE.

I. Első változat.

— Atyám, az én nevem Antonio Luis Fabián Fernandez de Lara y Alvarez Conde, Conde de la Umbria . . .

A jezsuita fölnyitotta szemét, figyelmesen szemlélte Fabiánt, azzal megint lehunyta pilláit.

— Ha nem csalódom, — kiáltott föl az ifjú hirtelen hangot változtatva, — ez a nev nem ismeretlen szentséged előtt?

— Ismerem, mindenki ismeri, — válaszolt nyugodtan Manrique atya.

— Atyám esetére céloz ön?

— Igen, señor.

— Nos hát akkor azon kell kezdenem, hogy kijelentsem: ha ön is csak úgy ismeri az ő történetét, mint mindenki, akkor épenséggel nem ismeri . . . Bocsánat, hangom heveségeért.

— Ismerem az ön atyja urának rehabilitációját is, kinek örök üdvösséget adjon az egek ura. A senatus nem rég hirdette ki! jegyezte meg a jezsuita, a nélkül, hogy fölpillantana.

— Ez az ő történetének csak második változata, mely

semmivel sem kevésbé hamis, mint a minő az előbbi volt! — viszonzá Fábián fájdalmasan.

— Ah! . . . Akkor hát mit sem szoltam, — mondá tiszteletteljesen az agg. — Folytassa, édes fiam.

— Elbeszélem önnek az ő történetét a maga valóságában, úgy a mint volt! — felelt Fábián. — Előbb azonban el kell mondanom, mily fokozatosan és mily alakban jutott tudomásomra az a tragédia, mely életébe került atyámnak, s melylyel szoros kapcsolatban áll mostani balsorsom. — Alig voltam tizen-négy éves, Valenciában éltünk egy falusi lakban. Nem is emlékeztem, hogy valaha máshol laktunk volna, mikor az én szent életű édes szülő anyám, ki nekem mindenem volt e földön, valamint én is mindene voltam neki, elérkezettnek látván korai végét, mit annyira siettetek a bú és aggodások, odahívott halálos ágyához, s miután meggyónt és megáldozott ott, gyóntató atyjának, a szomszéd kis helység papjának jelenlétében, ily rettentő szavakat intézett hozzám:

— Gyermekem, meghalok, egyedül kell hagynom téged a földön; Isten rendeli. Itt az ideje tehát, hogy úgy beszéljek hozzád, mintha valóban fölnőtt ember volnál: holnap már valóban az léssz, ifjúkorod ellenére is; fölnőtt ember, szabad ura tetteidnek; s nem lesz senkid, ki tanácsot adjon s vezéreljen az élet tengerén! . . . Gyermekem, eddig azt hitted, hogy a te atyád, az én néhai férjem, igénytelen tengerész volt, ki Amerikában halt meg, csekélyke vagyont hagyva hátra. Ebből egy szó sem igaz! A valóság, az rettentő; de föl kell tárnom előtted, nehogy a világ kegyetlen megvetéséből kelljen majd rájönnöd; vagy pedig nehogy valaha oktanul hivalkodni találj nemesi származásoddal, melyet utóvégre is fölfedeznél, hallgassam bár én el előtted. — Fábián, az én férjem Don Alvaro Fernandez de Lara ezredes volt, Umbria grófja. A polgárháború idején egy tartománynak volt főparancsnoka, mint ilyet ostrom alá fogta az ellenség egy erődtényben: és ő pénzért eladta azt a carlistáknak. Egy Gutiérrez nevű rendőrbiztos közvetítésével cselekedte, ki összeköttetésben állt a trónkövetelő hadseregével. Azonban egyikök sem vehette hasznát árulásának, mert midőn éjfélkor atyád kilopózott a várból s átadta a kulcsokat az ellenségnek, a tartományi rendőrfőnök, ki értesült a dolgokról, eltorlaszolta a kapukat, hősieen megvédelmezte az elárult helyőrség élén, s így sikerült vissza-

vernie a carlistákat, bár őt is az a balsors érte, hogy elvesztette nejét, kit egy ellenséges golyó ölt meg, mely a kormányzói palotába hatolt. A carlisták, midőn látták, hogy a helyett, hogy hatalmukba keríthetnék a várost, mennyi veszteséget szenvednek e sikertelen küzdelemben, megölték atyádat és Gutiérrezzt, visszavéve tőlök a pénzt, melyet épen azelőtt adtak át nekik. — A kormány erre a rendőrfőnököt Marques de la Fidelidad rangjára emelte, Umbria grófját pedig hazaárulónak jelentette ki, elkobozta összes birtokait, elvette tőle grófi címét, hogy a hitszegésnek még nyoma se maradjon. — Képzelheted, miket szenvedtem azóta. Elég, ha elgondolod, hogy harminczkét éves koromban kell sírba szállnom. — Én épen Madridban voltam veled, mikor atyádat e gyalázat érte. Föl nem foghattam, mert addig minden tette, szava arra vallott, hogy nemes, feddhetlen jellem, odaadó híve a liberalizmusnak s rettenthetetlen bátor. Nem szereztem magamnak bővebb értesítést e dologról, csak te reád, a te jövődre gondoltam. Siettelek is elrejtetni tehát a világ szeme elől, hogy ne szerepelj mint annak a szerencsétlennek gyermeke, kinek nevétől mindenki irtózott. Így jöttem veled e falusi lakba, melyet e célból megvettem, s hol senki sem sejtette kilétünket. — Csak azon szent férfi tudta meg tőlem gyónás titka alatt, ki most hallgat bennünket, s a kinek te azt köszönheted, hogy oktatást nyerhettél a magányban, én pedig azt a sok vigaszt és igazán atyai tanácsot köszönöm, melyben részesített. Az ő kezében van letéve egész vagyonom, mely jóval nagyobb, semmint képzelnéd, mert két millió reálra (600.000 forint) rúg aranyban, bankjegyben, ingóságokban. Minden aggályoskodás vagy lelki furdalás nélkül élvezheted. Én örökölttem szüleimtől. Összes birtokaim értéke ez, melyeket mind eladtam előzvegyülésemkor, hogy nyomom se maradjon. Mindig azt mondd te is, hogy apád tengerész volt s Juan Conde-nak hívták, a ki sohasem létezett. Senki sem fog meghazudtolni téged, mert tíz év óta halottnak hiszi már az egész világ Umbria grófjának özvegyét s árváját. A Fábíán Conde név, melyhez már hozzá szoktál, a te egyik keresztnevedből s az én családi nevemből van csinálva; senki sem sejtí, hogy Antonio Fernandez de Lara rejtőzik mögötte. — Én azt tanácslom, azt kívánom, hogy mihelyt meghalok, menj azonnal a főtisztelendő plébános úrral Madridba; ő majd kieszközli, hogy valamelyik colle-

giumba vagy akadémiába fölvegyenek, hol aztán befejezheted tanulmányaidat, — vagyonodat pedig ugyanő valamelyik bankban fogja elhelyezni. Ne pusztítsd el, a mid van! Gondolj jövődre! Előbb tanulj minél többet! Aztán utazzál. Dolgozzál, habár nem is szorúltál rá; teremts saját magad nevet magadnak s felejtsd atyádét. Légy oly boldog ez életben, a milyen boldogtalan én voltam.

Az ifjú megállt, midőn idáig ért. Majd oly tompa hangon, melyben a régi zokogás utóhangja hallatszott, hozzá tette:

— Anyám még azon éjjel elhunyt.

Manrique atya égre emelte szemét pár perczig s aztán szomorúan félre tekintett. — Megint rövid ideig tartó csönd állt be.

II. Egy névtelen ember.

— Tizenegy évvel anyám halála után, — folytatá Fábián, — olyasmi voltam már Madridban, mit divatos világfinak hívnak. Négy évet töltöttem egy collegiumban, hol nyelveket, zenét, számtant, irodalmat s világtörténelmet tanultam, meg lovaglást, rajzot, vívást, testgyakorlást, s más ilyféle divatczikkekét. Cserébe érettök viszont majdnem tökéletesen elfeledtem a latin nyelvet s a scholastikus philosophiát, melynek tudását az én öreg papomnak köszönhetém. Három évig utaztam Franciaországban, Németországban, Angliában, Olaszországban; különösen ez utóbbi helyen időztem sokat, szobrászatot tanulmányozva, mely mindig kedvencz szórakozásom volt s melyben — úgy mondják — vittem is valamire. Végre aztán visszatértem Spanyolországba s a fővárosban és az udvarnál nem sokára elég ismeretessé lettem, mint olyan ember, ki mindig előkelő megjelenésű, félelmes párbajozó, kitűnő lovas, rettenthetetlen játékos, éles és maró szavú élczelő, kinek kegyetlen megjegyzései másoknak gyöngeségeiről szájról-szájra szálltak; egyike a legellenállhatatlanabb nőhódítóknak, kikről a szalonok története emlékezik . . . Bocsánat a féktelen szavakért: a nagyvilág beszédmodorában fejezem ki magam, nem pedig úgy mint mai lelkiismeretem készítetne.

Ez időtájt huszonöt éves voltam s vagyonomnak már felét elvertem, busás évi jövedelmemen fölül. Olykor-olykor azon kezdtek tünődni az emberek, vajon ki is lehetek

A rágalom, a képzelődes, az elfogúltság, vagyis ellensegeim és vágytársaim tömege, továbbá közvetlen környezetem, mely érdekből bűneimnek hízelgett, valamint a nők, kik kegyemmel dicsekedtek, ki-kigondoltak valamilyes történetet, komort vagy fényest, borzasztót vagy eszményi szépet, de mely csakhamar tévesnek bizonyult. S én tovább is állandó alakja maradtam a szalonoknak, annálisinkább, mert Madridban fölöttébb csekély megerőltetésébe kerül egy illendő külsejű férfinak, hogy bejárás-szerezhessen magának a magasabb körökbe is. Emlékszem, hogy darabig mint egy német fejedelemnek fel-testvére szerepeltem, majd mint egy római bíbornok szentségtörő fia, majd mint egy nemzetközi tolvajbanda feje, a francia császár titkos ügynöke, egy második Mozte Cristo, megfelelő gyémántbányákkal stb. De azért még is mind e mellett Fábían Conde maradt nevem, a hogyan névjegyeimen állt.

III. Még egy névtelen ember.

Ily körülmények közt tehát, ezelőtt egy évvel csak beállít hozzám egy napon egy nyegle kalandor, ki lehetett úgy ötvenöt éves. Öltözete inkább fényűzésre, mint előkelőségre vallott; csak úgy ragyogott hímzett ingelője a gyémánttól, bár nem egyszersmind a tisztaságtól is. Durva s közönséges modorú volt, természeténél s műveletlenségénél fogva; de oly merész s elszánt, mint azon emberek szoktak lenni, kik már nem egyszer kezdtek előlről az életet. Izmos alak volt, kit minden éghajlat napja összeégetett, minden tenger levegője megedzett, s ki az egész világ rendőrségével ismeretségben állt. — Azt mondta nekem, hogy nem rég érkezett meg Amerikából, s igen fontos dolgokat akar előttem felfödözni . . . Már e szavakra is összereztem, mert azonnal megsejtettem, hogy e gyanús külsejű egyén ismeri titkomat s szívem régi sebébe akar nyúlni újjával. Miként helyezhetett volna nekem fölfedezéseket kilátásba, ha nem ismeri igazi nevemet?

— Kérem, várni egy pillanatig! — szóltam, s magára hagytam.

Átmentem a másik szobába, revolvert tettem zsebembe s azzal visszatértem gyanús vendégemhez. A ház legfélreesebb szobájába veztettem, kulccsal s tolózárral becsuktam az ajtót s nyersen szóltam:

— Üljön le, s halljam mindenekelőtt, ki ön s kinek tart engem?

— Már ezt szeretem, helyes elővigyázat! — szólt az ismeretlen, a lehető legnyugodtabban nyújtózva el egy kar-székben.

Én ott álltam szemben vele s nem tagadhatom most, arra gondoltam, mit fogok tenni holttestével abban az esetben, ha sejtelmem helyesnek bizonyul; vagy nem volna-e czélszerűbb, ha magamat lövöm agyon, beérve azon huszonöt évvel, melyet eddig éltem, a nélkül, hogy a világ felfedezte volna balsorsomat?

— Ha megbizonyosodom felőle, hogy ez ember csak egymaga tudja titkomat, úgy meg kell ölnöm őt, — okoskodám. De ha azt hallom, hogy mások is tudják, úgy nekem kell meghalnom.

— Hogy ki vagyok, — szólalt meg az idegen, — nem tartozik most a dologra. De ha ön mégis kíváncsi nevemre, szívesen szolgálhatok valamelyikével azon neveknek, melyeket Ázsiában, Amerikában s Európában használtam. A mi pedig azt illeti, hogy kinek tartom önt, annak tartom, a ki: ön Antonio Luis Fabián . . .

— Elég! — kiáltottam előrántva a revolvert. — Készüljön meghalni!

— Derek fiú! — szólt a gyémántos ember még sem moccanva, sőt nem is hunyorítva. Ráismerek nemes véredre! Nem cselekedett volna másként néhai atyád sem.

— Hogyan tudja ön nevemet? S ki tudja még önön kívül? — ordítottam magamon kívül. — Szóljon igazat! Gondolja meg, hogy élet-halál forog koczán!

— Csillapúljon s tartsa jobb alkalomra azt a fegyvert, — felelt a rettenthetetlen világpolgár. — Minden kérdésére megfelelek; nem mintha félnék, hanem, mert sajnálom mostani állapotát, s mert szükségesnek vélem, hogy visszanyerje nyugalma, mielőtt ügyeink megbeszéléséhez fognánk. Senki sem ismeri, rajtam kívül, az ön igazi nevét; én pedig, ha ismerem, azért van, mert ha én egyszer fejembe veszem, hogy valaminek végére járok, az meg is történik. Négy hónapja érkeztem Spanyolországba, pusztán azért, hogy kikutassam, hol tartózkodik Umbria grófjának özvegye. Mondhatom önnek, hogy más ember bizony le is mondott volna a reményről az

első lépések után. Roppant ügyesen eltüntették nyomaikat. A jobban értesültek azt mondták, hogy önök csak pár hónappal éltek túl a grófot; mások meg hogy Oroszországba, a Filippi szigetekre, Afrika belsejébe költöztek; némelyek szerint pedig az özvegy eladta birtokait s eltűnt fiával: még a grófnak, sőt anőnek magának rokonaisem bírták kinyomozni, elnek-e vagy meghaltak. Alkalmasint álnév alatt útaztak a tengeren s így szenvedtek hajótörést. — Én azonban nem csüggedtem, a Puerta del Sol mellett telepedtem meg, vagyis Spanyolország kellős közepén, ott álltam lesbe, szaglászva, mert bíztam benne, hogy finom orrom végre is nyomukra vezet önöknek. Barátságot kötöttem Madrid valamennyi titkos rendőrével, éjjel-nappal nem tettem egyebet, mint kilétét tudakoztam, a hány negyven éves nővel vagy huszonöt éves ifjúval találkoztam: s ha valami kétesnek vagy homályosnak tetszett múltjokban, azonnal nekifogtam s kifürkészttem magamnak.

Így történt, hogy végre a titokzatos Fábián Conderól is hallottam, kinek származását mindenféle mesebeszéddel cifrázták föl. Igyekeztem találkozni önnel s a Pradón csakugyan láttam önt; úgy találtam, eléggé hasonlít a néhai grófhhoz. «Ő az» szoltam habozás nélkül. Ekkor aztán igénybe vettem kitűnő emlékező tehetségemet, s visszaemlékeztem, hogy Fernandez de Lara tábornok fiát is Antonio Luisnak hívták, hogy január 20-án született, Szent Fábián és Szent Sebestyén napján, s hogy a tábornoknének Conde volt családi neve. — De ezzel nem értem be. Utána jártam, hogyan s mikor tűnt ön föl Madridban. Csakhamar megtudtam, melyik collegiumba hozták 14 éves korában. Oda mentem; ott azt mondták, hogy önt mint egy bizonyos falusi plébánosnak unokaöccsét és gyámfát vették föl. Elutaztam abba a faluba. A plébános már nem élt; de azért mindenki elevenen emlékezett rá, hogy Fábián egy falusi lakban töltötte gyermekkorát, egyedül anyjával, egy szent életű asszonysággal, kit, mint Conde nevűt emlegettek előttem. Kivettem halotti bizonyítványát s ebben megtaláltam a grófnő kereszt- és családi nevét, de a férj neve látszólag véletlenül, oly erősen le volt öntve tintával, hogy sem az új plébános, sem én nem voltunk képesek kibetűzni, kinek volt özvegye e nő . . . De fölösleges is lett volna. Én nem perelni kaartam talán, csak megbizonyosodni arról, a miről megbizonyosodtam. Fábián Conde, vagy is ön, Umbria grófjának volt

fia . . . De ismétlem, tessék ügyelni arra a revolverre, mert megeshetik, hogy éppen azt nem tudja meg, a mi pedig nagyon érdekelheti önt.

— Beszéljen hát gyorsan, — feleltem, újra célba véve őt a revolverrel.

— Miféle semmiskedés! — szólt az ismeretlen, cseppet sem jöve zavarba. — Nos arra, hogy ez a nyomorúlt revolver földre hulljon, elég annyit mondanom, hogy Umbria grófjának nevét emelt homlokkal ejtheti ki bárki, az egész világ előtt, s hogy ön lesz a legelső holnap, ki büszkén fogja e nevet magáénak vallani. Nem is egyébért jöttem Amerikából ön után!

Fölösleges mondanom, mily ámulat, s öröm rohant meg e szavakra. E gyűlöletesnek látszó ember egyszerre úgy tűnt föl előttem, mint az ég angyala.

— Kicsoda ön? Mit mondott? Kérem, magyarázza meg szavait! Könyörüljön egy szerencsétlenül! — kiáltottam nem bírva legyőzni fölindulásomat. Félájultan rogytam az idegen karjai közé, ki éppen fölkel, hogy segélyemre legyen s aztán egy székbe ültetett. Mikor látta, hogy magamhoz térek, így folytatá:

— Ne ítéljen elhamarkodva felőlem, ne hálálkodjék s ne legyen irántam fölöttebb jóindulattal! Én önnek csak gyűlöletére és megvetésére tarthatok ígényt! Mi több, azt a jót is, mit most tenni akarok, pusztán érdekből teszem. Hajh; bár csak ne volna így! Kezdem sejteni, mekkora öröm lehet az, ha másnak boldogságát előmozdíthatjuk! De én nem arra születtem, hogy ily erényt s egyáltalán erényeket gyakoroljak. Minden embernek megvan a maga végzete. — Hanem fogjunk már neki a dolognak s hallgasson végig nyugton, mert mind a ketőnket nagyon érdekel a történet.

IV. A történet második változata.

«Umbria grófja Valladolidnak egyik legrégibb családjából származott, rendkívül gazdag volt. Harmincz éves korában már mint tábornok nőül vett egy nagyon derék úrhölgyet. Szép ember volt, a mit szükséges kiemelnem; bátorságával és erejével egyedül jellemének szilárdsága s a liberalismus ügyéért rajongása vetekedett. Csak egy gyöngéje volt, a legtöbb nagy emberrel közös: a nők. Tartományi főparancsnoksága alatt örülten bele-

szeretett a polgári kormányzónak, vagy mint akkor nevezték, a rendőrfőnöknek feleségébe, egy rendkívül szép nőbe, ki csakhamar aztán teljes odaadással viszonzta érzelmeit, a nélkül, hogy a rendőrfőnökben, ki pedig nagyon féltékeny volt, a legcsekélyebb gyanú támadt volna. Emezt Don Felipe Nuñeznek hívták, nejét pedig doña Beatriz de Haró-nak.

Ez időben a főkelőknek egy egész serege tört be azon tartományba, s az ön atyja, ki csak néhány csapattal rendelkezett, pusztán védelemre kényszerült szorítkozni, — kétségkívül ebben is nagy hősiességet fejtve ki: mígnem végre a tartomány fő székhelyébe kellett zárkoznia, mely szerencsére erődítvény volt, habár nem is épen a legkitünőbb fajtából, de meglehetősen. Lőrésekkel ellátott nagy sánczfal övezte e helységet s fő védelméül egy elég jó karban levő várkastély vagy fellegrvár szolgált, melyet nem lehetett rendszeres ostrom nélkül bevenni.

A carlisták tehát beérték egyelőre azzal, hogy erősen körülzárolják a helységet, várva míg újabb segítségök érkezik ostromlásához. Az ön atyja pedig azonnal elrendelte, hogy a közpénztárak s a közhivatalok mind azon várkastélyba helyeztessenek át, meghagyva, hogy a hatóságok is ott aludjanak ejjel, «a végből, úgymond, hogy rögtön tanácsot lehessen velök tartani, ha a város hirtelen megtámadtatnék». De midőn a szerelmes tábornok e rendeletet kiadta, csak azért tette, hogy ezzel távol tartsa lakásától ejjel a rendőrfőnököt s magának meg lehetővé tegye, hogy a szép es odaadó Beatriz oldalán tölthesse zavartalanul az éjt. Így aztán, mihelyt a többiek aludni tettek a várkastélyban, a gróf kisurrant onnan egy rejtékajtón, mely a mezőségre nyílt. A várost körülvevő falhoz lapúlva haladt, míg egy vasajtóhoz elért, mely a polgári kormányzó kertjébe nyílt. Ez épület valamikor barátklastrom volt; itt várt rája szerelmi kalandjának meghittje s közvetítője, kit Gutiérreznek hívtak. Rendőrbiztos volt, legmeghittebb embere a rendőrfőnöknek, de a ki még is jobban szerette az ön atyját s bájos kedvesét (sok szép jutalmat kapott is tőlök), mint azt a hitvány rászedett férjet. Nem is szerette ezt senki sem, mert nemcsak kegyetlen és gögös volt, hanem rettentő gyáva, ravasz, alatto-mos, cselszövő, maga az irigység és tehetetlenség. Felesége megvetette, Gutiérrez undorodott tőle, a tábornok pedig folyton gúnyt üzött belőle.

Már számos éj folyt le az említett módon. Gutiérrez, kire

a rendőrfőnök neje s háza fölügyeletét bízta, mindig kinyitotta a vasajtót a tábornoknak, fölvezette őt doña Beatriz lakosztályába, a nélkül, hogy a cselédség valamit észre vett volna, s még pitymallat előtt visszakísérte a kertből. . . Így álltak a dolgok, midőn egy nap a rendőrfőnök magához hívatta Gutiérrezt, bezárkózott vele s így szólt hozzá:

— Mindent tudok. Magam követtem a tábornokot a múlt holdvilágos este, s láttam mint ment be az ajtón, melyet ön nyitott ki neki. Azt hiszem, mi ketten eléggé ismerjük egymást; fölösleges volna a sok beszéd. Ön föl tudja fogni, mire vagyok én képes s mi vár önre menthetetlenül, ha csak a legcsekélyebbet is eltér utasításaimtól. A felől is tisztában vagyok, mi mindenre képes ön, csak hogy megmeneküljön a végveszélytől, a sánczmunkától vagy épen a haláltól, kivált ha ráadásul még huszonötezer durót is szerezhethet (60.000 forint). Tehát nem kerülgetem a dolgot, egyenesen rátérek. A carlista hadsereg alig egy órányira táborozik innen. Ma éjjel, mihelyt besötétedik, s tudtára adta a tábornoknak, hogy nőm okvetetlenül várja a szokott órában, ön lóra kap s elvágtat a vezérhez, kinek a következőket fogja mondani a gróf nevében: Bár a múlt héten visszautasította azt az ajánlatot, hogy egy fel millió reálért kezökbe adja a várkastélyt, most hajlandó rá, nem ugyan pénzvágyból, hanem mert megharagudott a madridi kormányra; azonfölül úgy érzi, hogy ősei érzés- és gondolkozásmódjának megfelelően az abszolút kormányhoz kezd hajolni lelke. — Ha megalkudtak, ön aztán tudatni fogja a vezérrel, hogy a tábornok még ma éjfélkor kijön az erődből s magával hozza a rejtekajtó kulcsát. Az ön bölcs belátására bízom a többi részleteket; úgy hiszem, tudni fogja módját, hogy kezébe kaparíthassa azt a huszonötezer durót, a mivel aztán elmegy olyan helyre, a hová az igazságszolgáltatás keze el nem ér, s úgy, hogy én soha többé viszont ne lássam önt. . . Megegyeztünk?

Gutiérrez e beszéd alatt mind azt latolgatta, mit lesz jobb tennie. Belátta, hogy ha nem vállalkozik e gaszágra, úgy a rendőrfőnök engesztelhetetlen s kegyetlen dühét vonja magára, ki viszont a tábornokon azért csak álnok és gyáva boszút fog állni; mert meggyaláztatásáért nyílt elégtételt kérni sohasem lesz bátorsága. Így aztán a szegény Gutiérrez, látva, mily nyomorúlt sors vár rá egyfelől, másfelől meg, hogy némi kockáztatással fél millióra tehet szert, ő bizony, mondom, elfogadta az ajánlatot. Miért

háborítsam föl önt azon éj előkészületeinek elmondásával? Elég az hozzá, hogy midőn a gróf egy óra tájt egyesegyedül a vasajtó felé haladt, zsebében vive a rejtekaajtó kulcsát, melyen kijött, nem vette észre, hogy két ember lesi ot a holdfényben, a sáncz bozótja közé rejtőzve; még kevésbbé látta, pár száz lépésre azt a három lovast, kiket a fák eltakartak, — sem végül azt, hogy még arrább, a folyó ágyának mélyedésében nyolczszáz fölkelő gubbaszt a földön, kiknek fehér csákójuk s fénylő fegyverök mintegy a hold bizonytalan visszfénye látszott lenni.

Az a lesben álló két gyalogos: carlista tisztok voltak, kik jól ismerték a tábornokot. Az a három pedig ott a cserjés mögött Gutiérrez volt, ki már ott tartotta a lovára csatolt bőrszámban a 25.000 durót, továbbá a fölkelő sereg két ezredese, kik pisztolyal kezökben őrizték a rendőrbiztost, mindaddig nem akarván őt az összeggel futni engedni, míg a két tiszt a megbeszélte jellel értésökre nem adja, hogy fölismerték a grófot. . . Egyszer aztán fölhangzott a sánczárokban a fürj pityapattya, pompásan utánozva egy csalogató vadászsípval, — ismét hangzott, harmadszor is, mindig ugyanazon számú ütemben.

— Barátaink jelentik, hogy a gróf megtartotta szavát s kijött a várból, — szóltak ekkor Gutiérrezhez örei, leeresztve pisztolyaikat. — Mehet Isten hírével! — Gutiérrez nem várt újabb fölszólítást, megsarkantyúzta lovát s rohanvást eltűnt egy közeli járhatatlan hegyláncz felé. Az alatt pedig, egyfelől a két ezredes, másfelől a két tiszt a rendőrfőnök vasajtójának indultak, a hol Gutiérrez szerint a tábornok várandó volt őket. A tábornok még egy mozdulatával sem tanúsította, mintha gyanút keltett volna benne a fürj éneke, vagy hogy észre vette volna az alakokat; hanem a mint odaért szerelme édenének ajtajához s nem találta nyitva szokás szerint, kétség kívül azt hitte, valami baj történt. Gyanúja csakhamar tenynek is bizonyult, mert könnyed lódobogás zaja ütődött fülebe, egész közlelől.

A carlista tisztok beszéltek, még pedig nekem magamnak, hogy ekkor lassankibontakozni látták felöltőjéből: átvette vállán köpenyét, balkezébe fogta meztelen kardját, melyet addig hóna alatt vitt, jobbába pisztolyt ragadott. . . Meg kell ugyanis jegyezni, hogy az ön atyja, bár polgárruhába szokott átlőltözni azon kirándulásokra, mindig ellátta magát fegyverrel, nem annyira, hogy saját személyét, mintsem a rejtekaajtó kulcsát megvédje, ha netalán valami bajba kerülne ez elhagyott

vidéken. Így harcra készülve, vissza akart haladni a már megtett úton s a várba térni; azonban alig tett húsz lépést ez irányban, épen a rendőrfőnökség palotájának egyik erkélye táján, mely a mezőségre nézett, a két carlista ezredes, a két tiszttel, amazok lóháton, emezek gyalog, nyíltan elébe mentek, fehér kendőkkel integetve s óvatos halkan kiáltoztak:

— Tábornok! tábornok! itt vagyunk!

A tábornok erre két pisztolylövéssel felelt, mitől földre bukott a két ezredes.

— Árulás! — ordította egyhangon a négy fölkelő.

— Árulás! árulás! Torlaszolókat el az ajtót! — kiáltá viszont Umbria grófja, karddal kezében rátámadva a két tisztre.

A két ezredes közül az egyik már halott volt, a másik pedig halállal vívódott.

— Árulás! árulás! — viszhangozá erre száz meg száz hang — bent a várban s a városban.

— Árulás! — orditozák ugyanekkor a táborban rémítő lármával.

— Torlaszolókat el az ajtót! — kiáltozá mindegyre stentori hangon a gróf.

— Éljen II. Izabella, éljen Mária Krisztina! — hangzott a falakon belül.

— Előre! lödd-vágd! — Éljen V. Károly! — viszonzá a fölkelők, a várkastély felé nyomulva.

— Tábornok adja át a kulcsot s mi kezeskedünk meneküléséről! — mondá e perczen a két carlista tiszt az ön atyjának, rászögezve pisztolyát, de rettentő kardja elől folyton hátrálva. — Mi nem akarunk ilyen vitéz katonát megölni! Mi ön alatt szolgáltunk. Adja a kulcsot szép szerével! — Mi vagyunk megbízva átvételével!

— Lőjetekek, gyávák! — felelt a gróf, hol egyiket, hol másikat üzve, bár egyiket sem érhetette el. — A kulcstól csak életemmel válok el.

— Úgy hát ön kétszeresen áruló, gróf úr, — felelt az egyik tiszt. — Áruló saját pártja iránt, és velünk szemben is! Mert ön nem tevedésből de hitszegésből lőtt reánk.

— Semmiféle áruló nem vagyok, — felelt az ön atyja. — Ti vagytok az árulók! Rántsatok kardot s jöjjetek egyszerre ellenem.

— Úgy hát haljon meg! — viszonzá az egyik tiszt s két

szer rálőtt. A tábornok térdre rogyott, de nem ejtette el kardját.

— Adj meg magát! — szólt a másik tisztt! Majd megmagyarázza magaviseletét s királyunk megkegyelmez önnek.

— Őlj meg egészen, kutya, vagy jőjj ide mellém karddal kezeden, — szólt a gróf, borzasztó erőlködéssel talpra állva. S a tisztek beszéltek, hogy e pillanatban egy női hang ezt sikoltotta a rendőrségi palota erkélyéről: «Ne öljétek meg.» — Azonban mikor föltekintettek az erkélyre, úgy mondják, már senkit sem láttak; eltűnt onnan, a ki lekialtott.

— Rajta, gyávák! — folytató a tábornok, fogyni érezvén lélegzetét.

— Nesze, ha erővel halni akarsz! — viszonzá a második tisztt, s három lépésről szíven lőtte őt.

— Úgy, — szólt az ön atyja s holtan összerogyott.

A két tisztt aztán kikutatta a holttestet s elvette a rejtekajtó kulcsát. Azzal rohantak vissza pártfeleikhez, ezt kiáltozva: «Előre, fiúk! — Itt a kulcs, mienk a vár.» — De a gaz rendőrfőnök nem aludt, hanem hozzá látott azon silány komédia rendezéséhez, melylyel aztán a *Marqués de la Fidelidad* címét érdemelte ki. Elég volt a rejtekajtót erősen eltorlaszolni — a mint csakhamar parancsolta is — s a vár bevehetetlenné vált, legalább azon nyolczszáz gyalogosra nézve. Így aztán, a rendőrfőnök vezérlete alatt végrehajtott éjjeli védelem, melyet annyira magasztaltak az általa megfizetett egyének, mindössze arra szorítkozott, hogy ő maga egy toronyban vonult meg, míg a csapatok a várfalakhoz közelítő carlistákra néhányszor rálövöldöztek. Ezek csakhamar észrevették, minthogy nálok volt a kulcs, hogy az ajtó el torlaszolja s erősen védve van. Miután tehát elvesztették néhány emberöket e sikertelen kísérletben, visszavonultak táborukba, magokkal vivén a tábornok holttestét, mint egyetlen, drága áron szerzett diadalmi jelt.

Annál jobban sikerült minden a polgári kormányzónak. Gutierrez, mielőtt távozott volna, alkalmat talált pár szóval tudtára adni doña Beatriznek, hogy férje mindent fölfedezett. Mikor e nő aztán látta, mint veszt el életét, becsületét ő érette imádott kedvese, még azon éjjel öngyilkos lett: míg oda künt a liberalisták s carlisták lövéseket váltottak, szíven lőtte magát. Így beszélté másnap reggel két cseléd, kik a lövés zajára befutottak a szobába s még füstölögve találták a szerencsétlen nő

kezeben a fegyvert. Hanem aztán a kormányzó úgy intézte a dolgokat, hogy azt hitték el az emberek, miszerint egy carlista golyó özvegyítette meg őt: ezzel újabb fátyolt borított az öngyilkosságnak rája nézve meggyalázó okaira, egyszersmind még egyetemesebb szánalmat és jól kamatozó hálát keltett polgártársaiban, kikért aztán a kormány s a képviselőház rőtta le a tartozást. Nem kevésbé torzították el azon szomorú éj eseményeinek többi részét is. Azon egymásnak ellentmondó mende-mondákból, melyek a carlista táborban szállongtak, valamint a kormányzó által ügyesen terjesztett álhírekből megalakult aztán a hivatalos tényálladék, melynek értelmében Umbria grófja tényleg eladta az erődítvényt s megfizettette magát; de a carlisták, kik rászedettnak vélték magokat, mikor látták, hogy a helyőrség védi magát, megölték őt s Gutiérrezt, a pénzt pedig visszavették.

Az utóbbi pontot tagadták ugyan a fölkelők, de minthogy a két ezredes közül az egyik még ott a hely színén, a másik pedig pár óra múlva meghalt, a nélkül, hogy szólni bírt volna, semmi bizonyosat sem lehetett megtudni Gutiérrezre vonatkozólag. Azon két tiszt pedig, ki rendkívül szégyelte, hogy utolsó lehelleteig úgy félt a gróftól, óvakodott tovább adni a tőle hallott nemes, hősies szavakat, melyek alkalmasint megakadályozták volna, hogy oly gyalázat foltjával szennyeződjék be emléke. Végül Gutiérrez egészen eltűnt az országból, senki sem hallott többé róla s így lehetetlenség volt eddig megczafolni azt, mit az újságok, a kormány, a képviselőház és az egész világ mint tényt hirdetett, szégyen bélyegét sütve az ön atyjára, — viszont magasztalva, dicsőítve a politikai kormányzót, ki ma marqués és grand, birodalmi tanácsos, pénzügyminiszterjelölt s Madrid egyik leggazdagabb embere.

Azóta ugyanis másodszor is megnősült, egy öreg asszonyt véve el, ki aztán ő rá hagyta számos millióit.

Most már tudja ön atyja halálának történetét. Gondolja el, minő előnyt vonhatunk belőle.»

V. Harmadik változat. — Szerződés-terv. — Manrique atya világot gyűjt.

— Alig fejezte be elbeszéléset az ismeretlen, — folytatá Fábión — leráztam magamról azt a kábultságot és tehetetlen-

séget, mibe e borzasztó fölfedezés ejtett. Nem egyszer, e történet hallgatása közben, édes könnyeket fakasztott szememből szegény atyám szomorú alakja, mely elvégre a gyalázattól tisztázva s fiúi kegyeletemre, tiszteletemre méltón állt előttem. Majd meg haragtól sírtam s boszút szomjaztam annak gaz eljárása miatt, kit Marqués de la Fidelidad néven ismer a világ. Majd egész valómat megrázta, midőn halni láttam doña Beatriz de Harót s a két ezredest azon borzasztó szerelem következtében, mely egyszersmind imádott anyám balsorsát juttatá eszembe. S e mély fölindulásoknak végeredményeként szilaj, vad gyönyört érzék, melybe sok önzés vegyült. Most már büszke lehettem! Most már fönn hordhattam fejem, mint bárki más! Volt nevem, volt becsületem, volt atyám már! Mit törődtem én egyébbel! — Mindazonáltal csakhamar újabb aggodalmak támadtak lelkemben. Ki lehet ez ember, e fontos titkok fölfedezője? Ki kezeskedik nekem arról, hogy elbeszélése igaz? S ha az is volna, miként bizonyítani be azt a világ előtt? Miként választani el atyám politikai s katonai történetét, mely oly tiszta s oly fényes, azon sötét drámától, mely életébe került doña Beatriznak? Miként igazolhatni Umbria grófját honfiúi tekintetben a nélkül, hogy mint családapát vád ne érje s föl ne kelljen fedezni azon kettős házasságtörést, mely okvetetlenül gyűlöletessé tenné őt a nagy közönség s a bírák szemében, — a nélkül, hogy meg ne gyalázzuk azon szerencsétlen nő hamvait, ki öngyilkossággal bűnhődött bűneiért? . . . Az ismeretlen sejtette gondolataimat s e derültebb zárbeszéddel szakítá félbe:

— Soli'se töprengjen az úr tovább! Mindent tisztességgel elintéztem én, — előre számoltam azon nemes aggályokkal, melyek e perczben bántják. Gyakorlati ember vagyok én; rehabilitálva lesz az ön atyja, a nélkül, hogy napvilágra kerülne halálának igazi oka.

— Miként lehetséges?

— Majd meglátja! Az a két carlista tiszt, ki akkor megölte őt, hogy elvegye tőle a kulcsot, szintén amnestiát kapott a vergarai békekötés alkalmával; ma csapatparancsnokok itt, Madridban.

— Még ma megölöm őket! Mondja meg nevöket!

— Megmondom, de csak azért, hogy ön köszönetet mondhasson nekik. E derék katonák, kik akkor csak kötelességöket teljesítették, készek megvallani az igazat, vagyis eskü

alatt bizonyítani, hogy a mint a tábornokkal harczoltak, ismételtén így hallották kiáltozni: «Árulás! Fegyverre! Torlaszolókat el az ajtót! Éljen II. Izabella!» Azon kívül van még néhány emberem, kik akkor részint a királynő, részint a fölkelők katonái voltak, s kik azon csetepatéban részt vettek. Ezek mind bizonyítani fogják azt . . . a mit majd én mondok nekik. Pénzzel mindent nyélbe üthetni. Végül maga Gutiérrez is tanúságot fog tenni.

— Gutiérrez! — törtem ki, hirtelen gyanútól megkapva. — Gutiérrez tehát él! Most már tudom ki ön! Ön Gutiérrez!

Mily borzadályal szemléltem őt, elképzelhetni.

Az ismeretlen szomorúan tekintett rám, zsebéből néhány íratot vett ki s így folytatá:

— Tessék, itt van a halotti bizonyítvány, melyből látható, hogy Gutiérrez ezelőtt egy évvel elhunyt, Buenos-Airesben. Itt van továbbá egy levele, melyet halála előestéjén írt Umbria grófjának fiához, s melyben bevádolja magát, mint egyetlen okozóját a nagy hős szomorú végének, halála utáni meggyaláztatásának. Ez a lelkiismeretfurdalástól sugalt levél lesz alapja azon vizsgálatnak, melyet a senatus majd elrendel. Gutiérrez ez íratban mindarról hallgat, mi a marquést s első nejét illeti, a végből, hogy a tábornok védelme ne járjon oly botrányos leleplezésekkel, melyek elidegenítenék tőle mint embertől a közönség s a kamara rokonszenvét. Tehát csak arra szorítkozik, hogy ő mint rendőrbiztos tudta, hogy a tábornok néha éjjelenként kimegy a rejtekajtón a várból, álöltözetben s egyedül, minthogy senkiben sem bízott, hogy lássa vajon nem szándékozik-e az ellenség valamely hirtelen támadást intézni. Így aztán Gutiérrez azt az ördögi tervet gondolta ki, hogy kicsalja, — a mint ki is csalta — a carlistáktól azt a huszonöt-ezer durót. Végül megjegyzi, hogy látta, mint halt hősi halált az ön nemes atyja; megnevezi a tanúkat, kik mind ezt bizonyíthatják, s legutoljára az ön bocsánataért könyörög, hogy Isten is megbocsáthasson neki. Mikor Gutiérrez e végszavakat leírta, bizonyára keserű könnyeket hullatott.

— Megbocsátok neki, — válaszolám ünnepélyesen, — s halás vagyok azon jóért, mit most velem tesz. Különben is ő nem gyűlölségből s nem szabad akaratból cselekedett atyám ellen. A mit tett, azért tette, hogy megmentse magát, s mert nem

bírt ellenálni azon nagy összeg csábításának. Legyen megbocsátva e nyomorútnak!

Az ismeretlen nem elsápadt, de valósággal földszínüvé változott, midőn e szavakat hallá. Majd térdre esett előttem s tompán mormogá: «Köszönöm gróf úr, köszönöm! Én vagyok Gutiérrez».

Nem akarom leírni, mily jelenet következett erre. Tovább egy óránál képtelen voltam szólni s ránézni azon emberre, ki ott hevert lábaimnál, tőle telhetően mentegelve magát s mind azt ismételve, hogy én már megbocsátottam neki. Esküdözött, hogy egy hét alatt rehabilitálni fogja atyámat. Ez utóbbi gondolat minden mást elnyomott bennem s ekkor, de csakis ekkor így szóltam Gutiérrezhez, rá nem pillantva: «Ön 2500 duróért halálba, gyalázatba döntötte atyámat: mennyit kíván most emléke tisztázásáért?»

— Öntől gróf úr semmit, ha maga nem kíván adni, — felelt Gutiérrez fölkelve és székem mögé lépve, hogy megkíméljen látásától. Szegény vagyok. Azt a pénzt eljátszottam, családom van Amerikában; de önnek semmijébe sem fog kerülni (kivéve a mit saját tetszésétől ad), hogy vissza nyerje, a mint vissza is fogom önnek szerezni, mert a senatus vissza fogja adni a grófi címet s atyjának elkobzott javait, melyek értéke — köztünk legyen mondva — több mint nyolcz millió.

— De hát ki fogja önnek megfizetni ez újabb szolgálatait, ha én esetleg vonakodom?

— Először is ön épen nem fog vonakodni, ha majd az én jóvoltomból ily rengeteg vagyonnak lesz ura. Ismerem önt, elég csak arczára tekintenem. Másodszor mindig eléggé megleszek jutalmazva az ön bocsánatával s azzal, hogy megszabadulok a lelki furdalásoktól, melyek — őszintén szólva — meglehetősen zaklatnak, a mióta férj s atya lettem. Ön csodálkozik? Tudja, ha nem is vagyok valami angyal, vadállat sem vagyok s Isten látja, mindig szerettem az ön atyját s doña Beatrizt. Aztán minden más jutalom hiányában (nyíltan beszélek) drágán szándékozom megfizettetni Európába visszatértemet az igazi bűnössel, az igazi Judással . . .

— S ki az?

— A ki mindennek oka. Marqués de la Fidelidad! Tizenötezer durójába fog neki kerülni az én megjelenésem itt.

— Ezt ugyan ne remélje. Holnap ilyenkor már megölte őt.

— Bátorkodom hinni, — vágott vissza Gutiérrez, — hogy ezt az örültséget sem fogja elkövetni a gróf úr; mert ez annyi volna, mint lehetetlenné tenni atyja rehabilitációját. Csakis a nagynevű senator, a mi marquésünk, képes ezt kivinni; egyedül neki, a pénzügyminiszter-jelöltnek, van elég tekintélye és befolyása kivinni, hogy az országgyűlés megváltoztassa azon rendeleteket, melyekkel régebben a vélt honárulót sújtotta.

— De hisz, jegyzém meg, csak nem fog a marqués atyámnak, az ő neje kedvesének, védelmére vállalkozni?

— Épen azért, mert az ön atyja az ő nejének kedvese volt, fog vállalkozni védelmére, sőt jobban mondva, már el is határozta, hogy megteszi.

— Nem látom be okát.

— Semmi sem egyszerűbb. Mielőtt ide jöttem volna, több ízben találkoztam s beszéltem vele, úgy a mint én tudok beszélni a gonosztevőkkel. Az eredmény ez: a marqués kötelezi magát, hogy a gróf érdekében nyilatkozatot tesz; a senatusban kijelenti, miszerint azon éjjel valóban fölismeri vélte hangját, mely így kiáltozott: «Árulás! Torlaszolójátok el az ajtót!» Fölhasználja befolyását a minisztertanács elnökénél, hogy kedvezően tárgyalassa le a dolgot, nekem pedig tizenötezer durót ad. Mindezt azért, hogy ki ne fecseggem a világnak, mint különben tenném, kerüljön életembe bár, az ő saját gyalázatát, vagyis neje szerelmét a tábornok iránt, — az ő saját nyomorúlt gyávaságát, mely gátolta, hogy számon kérje becsülete megrablását, — a gaz megbízatást, melylyel engem a carlistákhoz küldött, — a várvédelem nevetséges komédiáját, — az ön atyjának hősi halálát, — továbbá azon gyalázatosságok következményét: doña Beatriz öngyilkosságát, — szóval azt a sok hitványságot, minek azt a nyomorúlt marqués rangot köszönheti. Mindenre s mindenről vannak tanúim: kezdve azon eselédeken, kik doña Beatriz mellett voltak, mikor meghalt...

Látja ön, nem vesztegettem hiába időmet azon négy hónap alatt, mióta Spanyolországban vagyok. Azt is megmondtam a marquésnek, hogy él a gróf fia; bár eltitkoltam, hogy ön az, — s azzal fenyegettem, hogy ha nem egyezik bele, úgy nem

kevésbé rettentő karddal fog szemben állni, mint a minő azon vitéz apáé volt, kinek utódja nem csak hősiségét, de a boszút is örökölte. Elhiheti tehát ön, hogy az egykori polgárkormányszó mindazt meg fogja tenni a senatusban, a mit én tőle kívánok. Annál is inkább, mert ő ismer engem, s tudja, hogy mit sem nyerne azzal, ha fölfedezné kilétemet s a törvényszéknek adna át. Ő tudja jól, hogy én sohasem feledkezem meg a magam fedezéséről.

— Jól van! Végezzünk! — kiáltám végül lázas izgatottsággal s nem bírva már kiállni okoskodását, stíljét, társaságát e vészthozó embernek, kihez balsorsom így lánczolt. — Mit kell tennem?

— Önnek? Jóformán semmit, — felelt Gutiérrez, egy íratot nyújtva át nekem, a székem háta fölé. — Ezt a kérvényt kell aláírnia s a senatushoz beadatnia. Mikor tárgyalás alá kerül, a marqués támogatni fogja, bizottságot fognak kiküldeni az ügy megvizsgálására, ön ekkor benyújtja a néhai Gutiérrez íratait s előállítja a tanúkat, kiket majd én megjelölök, — s azzal kész. A mi marquésünk elvégzi a többit.

— Hagyja hát itt azt az írást. Holnap eljöhet érte — szóltam végleg kimerülve.

— Vagyis ön beleegyezik?

— Mondom, jöjjön holnap. Gondolkoznom kell. Rosszúl vagyok. Lázam van. Kérve kérem, távozzék!

Oda dobtam a földre a szoba kulcsát. Gutiérrez szó nélkül fölvette, kinyitotta az ajtót s lábujhegyen távozott. Én pedig ott maradtam a karszékekben elmerülve, míg az est árnyai nem figyelmeztettek, hogy hat óra van s hogy én még mind ott ülök egyedül, nem annyira gondolataimnak, mintsem a láz önkívületének rabjaként. Valóban beteg voltam.

Pedig haj, mi volt ez a lelki küzdelem ahhoz képest, mely ma dúl bennem! Akkor, ha nehezen is, de gyorsan s minden nagyobb nehézség nélkül vergődtem partra az első örvényből, mely előttem föltárult. De ma miként lehetseges kimenekülnöm ama mélységből, hová most zuhantam? Miként meneküljek, ha ön nem ment meg?

— Tartsunk sorrendet, — szakítá itt félbe Fábiánt Manrique atya. — Most azt kell megtudnom, miként vergődött partra az ön lelkiismerete, hogy saját szavával éljek, amaz első örvényből?

Fábián nem látszott elérteni e szavak célzását s egyszerűen így felelt:

— Ön nem fogja tagadni, hogy a Gutiérrez ajánlata megfontolástigényelt; azon sem fog csodálkozni, hogy iszonyodtam ez emberrel vállalni közösséget. Valóban az én helyzetem rémítő s hihetetlen nehéz volt.

— Rémítőnek rémítő volt, de nehéznek épen nem mondható.

— Mit akar ezzel mondani, atyám?

— Később majd meg fogja érteni, fiam. De most veszem észre, hogy ránk esteledett. Engedelmevel, világot gyújtok. Milyen rövidek most a napok! Mint az élet! De itt mi világossággal rendelkezünk. Dicsértessék a szentséges oltári szentség!

Fábián homlokát érinté e szavakra, de azonnal elpirúlva vonta vissza kezét, mintha nem merne keresztet vetni. Manrique atya, ki oldalt rápillantott, gyöngéd jósággal elmosolyodott s közönyt negéyezve szólt:

— Tessék folytatni történetét, gróf úr!

Fábián erre hirtelen keresztet vetett s könnyed fejhajtással bókkolt az agg felé.

Ünnepélyes csend állt be.

— Nagyon köszönöm, — szólalt meg végre a szerzetes. — Ön igen figyelmes, igen előzékeny.

— Miből gondolja? — kérdé habozva Fábián.

— Azon tisztességből s udvariasságból, hogy akarata ellenére is keresztet vetett. Bizonyára jobb szerettem volna, ha ez ünnepélyes órában azt láthatom, hogy ön lelke mélyéből üdvözli azt, kinek e földön minden világosságot köszönhetünk, s ki verét ontá érettünk. De ez is valami. Mikor ön az en mozdulatomat utánozta, nem vélt rosszat cselekedni, s meglehet, hogy idővel saját szántából is hódolni fog a mi Urunk Jézus Krisztusnak, kinek annyit köszönhet az emberi nem!

— Atyám, — felelt a gróf, hajáig elvörösödve s büszkén fölegyenesedve, — mikor ide beléptem, őszintén megmondtam önnek . . .

— Tudom, tudom, — szakítá félbe a jezsuita. — Önnek nincs vallása. Ne beszéljünk többet erről. Legyen nyugton. Én perczig sem gondoltam arra, hogy erőszakot tegyek az ön lelkiismeretén.

— Én szeretem s becsülöm Jézus Krisztus morálját, —

válaszolt Fábián, — de képmutató csaló volnék, ha azt mondanám . . .

— Hagyjuk, hagyjuk, fiatal barátom. Legyen tetszése szerint! — vágott közbe megint az agg, sokatmondó taglejtéssel iparkodván meggátolni szavai folytatását. — Még nincs ideje, hogy erre a tárgyra térjünk át. — Csak folytassa. Az első örvénynél maradtunk. — Lássuk, miként sikerült partra vergődnie belőle.

Fábián megadással csüggeszté le fejét, s pár percz múlva így folytatá . . .

ALARCON PÉTER után, spanyol eredetiből

T. I.

A SZERELEM ISKOLÁJA.

Leverten ültem könyveim között ;
Görnyedve rajtok lettem férfiúvá
És elvesztém ifjúságomat.
Mit ér dicsőség és mit ér a név
Nekem, ki csak hiréből ismerem
A tudományok legkülönbikét,
Mi nélkül nincsen élet, nincsen üdv :
Mindent tanultam, csak szeretni nem.

Pedig hát bölcsek legbölcsebbje az,
Ki teljes éltét ennek szentelé.
Tán megtanulnám én is. Mért ne ? Hisz
Még most se' késő — biztatám magam
S könyvből akartam ezt is kezdeni.
Lapoztam néhány régi fóliánst,
A gyermekifjú szép emlékeit,
Melyek ma is még kedvesen beszélnek
Két ezred óta porló szív bajáról,
Míg rányiték egy dalra ; hajdanán
Ez zengte bé dús Samos völgyeit :

Jer, kövess, ifjú, kikelet van újra,
Artemis berkét belepé virággal,
Zöld galyak mélyén csevegő madárka
Kergeti párját.

Homlokod csúf gond minek is redőzné ?
Majd jön a vénség s a halál nyomába,

S Hercules sem hoz fel az égi fényre
Hades öléből.

Ámde, míg élted tavaszán virágzol,
Míg erő, épség dagadoz szívedben,
Minden áldását te reád pazalja
A kegyes Isten.

Még hevít a bor koszorús kehelyből
S rád tekint lánykád nevető szemével,
Arcza gödrében valamennyi Charis
Játszadosz együtt.

Ülj pohár mellé terebély fa árnyán,
Halk morajlással fut az ér mögötte.
Ládd-e a nymphát? Elegyíti nekünk
Bacchus italját.

Illatos fürtid koszorúzza rózsza :
Fődet a kedves kebelén pihentesd,
Zengje víg lantunk aranyos Cÿthere
Égi hatalmát.

Így zenge egykor Hellas lantosa,
Ki őszen is még egy gyermek szívével
Élvezte a percz röpke örömét.
De könnyed hangja, kedves éneke
Lelkem borúját el nem oszlatá,
Hisz az, ki szédült agygyal annyiszor
Megjárta a tudás örvényeit,
Gyermekeké többé nem lehet soha.

Merengve nyúltam másik könyv után
És bámulattal olvasám belőle,
Hogy tudtak egykoron szeretni lányt,
Hogy énekelt hölgyéhez a dalos
Provence szülötte, méla troubadour :

Nem földi asszony volt szülő anyád,
Oh drága hölgy! Halandók rád ha nézünk,

Hogy legyen égi szent örömbe részünk?
Isten leküldte legszebb angyalát.

Ölelni téged vajh ki merne hát?
Ruhád széléhez is remegve érünk
És mennyet sejtve áll meg szívverésünk!
Ki lenne méltó, oh dicső, te rád?

Fogadj utolsó szolgálid sorába,
Ki rózsát hintsek lépteid nyomába,
Imádatodba, szüz kép, elmerülve.

Nem élem által éltemet hiába,
Ha engeded, hosszú rabság díjába',
Hogy lábaidnál haljak üdvözülve.

Ez volna hát szerelmes szív dala?
Ez ájtatos, buzgó fohász, minőt
Ma csak templomban szoktunk hallani?
De, hajh, e szép idő letűnt örökre,
Ez égi szózat hozzánk nem beszél;
Lelkünköl a kétség kitepte régen
Mult századoknak egyszerű hitét.

Csalódva dobtam félre könyveim,
— Ez egyszer cserbe hagytak — s fölkerestem
Jó czimborámat, a világ fiát,
Ki egykor vélem együtt lelkesült
Az iskolában Virgilen s Horáczon.
De míg négy fal között maradtam én,
Az élet tengerére szállt ki ő
És vészszel és viharral szembe állt,
Majd révbe jutva, nyugvó harczia,
A legszebb asszonyt nyerte el díjul.
Lelkem baját ő néki mondtam el,
Ki megtanulta, mit könyv nem tanít,
És büszke szóval így taníta engem:

Ha szeretni akarsz, légy férfi, ne gyáva,
Ki szerelmet a lánynak sírva ígér;

Légy férfi, ki tudja, vitézi tusába'
Lesz bére a kincs meg a hír s a babér!
Mi valódi javat kínál ez az élet,
Nem nyerheti meg, csak az érte merő;
Harczban, szerelemben — bűnre ne véljed —
A cél: hatalom s a fegyver: erő.

Ha van, kit örökre ölelni kívánnál
S hordod kebeledben az Aetna tüzét,
Akkor, de csak akkor időzz a leánynál,
Vesd rá szemeid vulkáni hevét.
Villámi sugár, mi vakítva, hevítve
Vészt nem gyanító, szűz szembe lövell,
Lobbantsa magasra a lángot a szívbe,
Érezze a lányka: szeretnie kell.

S míg reszket az árva, te csapj le reája,
Mint gyenge galambra a saskeselyű;
Nyílják meg előtte a mennyei pálya,
Míg fölragadod, hol az égi derű,
Majd lássa a mélyt fenyegette, sötétül
Tátongani tört szemefénye előtt,
Hogy lelke midőn meginog gyönyörétül,
Rettegje hatalmad, félje erőd.

Ha leszállsz vele fönn fészked meredélyén
S ő félig alélva szívedre borúl,
Víjjogsz diadalt sas módra kevélyen,
Visszhang viszonozza hegy ormairúl.
Havasok kara zeng ég s föld e határán
És százszor a nagy szót dörgi feléd:
Diadal! Diadal! Hisz az isteni zsákmány,
A férfiú bére örökre tiéd!

NÉMETHY GÉZA.

BABÉR ÉS SZŐLŐ-TŐ.

Gyülölöm a babért! — mikor az erdőnek
Utolsó lombját is zord tél elsöpörte :
Jó takarójának ő sértetlen örvend
És zöldel örökre.

Halmok dísze ő ; de zöldje alatt nincs, egy
Éhes madarat mi megörvendeztessen.
Szép fényes bogyóját (hasztalan érik meg!)
Nem csipkedi egy sem.

Téged, szerény szőlő! szeretlek, ki hogyha
Tél szele rongálja a szomszéd cserjéket :
A mások bajában gyöngéden osztózva,
Fürtidet letéped.

És árva fejeddel ott búsongsz egyedül,
Szeles hegyoldalban. — De szűk kunyhájában
Ha tűzhelye mellé az agg letelepül,
Fellobogsz vidáman.

Telt poharat nyújtasz s aranyos nedvedből
Torka csatornáján egy-egy korty lesuhan,
S aranyos vetések, zöld rétek tűnnek föl
Álmában, boldogan.

ZANELLA JAKAB után, olaszból

SZÁSZ KÁROLY.

AZ 1843—44-IKI ORSZÁGGYÜLÉSRŐL. *)

Önök bizonynyal nem fognák megengedni nekem, ha minduntalan, vagy csak időnként is mint laudator temporis acti se puero, óhajtanák önök színe előtt megjelenni, esetleg oly átlátszó czélzattal, hogy nem annyira elődeink érdemeit, szép és nagy tulajdonait magasztalni, mint inkább a jelen nemzedék satnyulását, hibáit és gyöngeségeit szándékozom mintegy laterna magicában föltüntetni. De ha még e téren is talán a hallgatólag szájalom mosolyával s elnézésével találkoznom, melyet egyébiránt nem akarok kiérdemelni, — ez esetben is határozottan visszautasítanak a napi politika csábító mezejére való átkalandozás s az úgynevezett actualis kérdések bármily leplezett érdemleges tárgyalásainak megkísérlését. De ha ezt részemről e helyen valóságos merényletnek tekinteném: ezzel nem vélem kizártnak a magasb színvonalra törekvő elméletek s elvi fejtegetések napi rendre hozatalát még akkor is, ha azok a gyakorlati életet egy vagy más részben érintenék, ha a jelenkor pártküzdelmeit kedvező vagy kedvezőtlen színben, de elfogulatlan tárgyilagossággal megvilágítanak.

A könyv, melyre a tek. Akadémia és a komolyabb tanulmányok iránt érdeklődő közönség figyelmét fölhívni bátorokodom, ilyféle elmélkedésekre bő anyagot szolgáltat.**)

*) Fölolvastatott a m. tud. Akadémia 1894. márczius 5-én tartott ülésében.

**) *Az 1843—4-ik évi országgyűlési alsó tábla kerületi üléseinek naplója. Szerkesztette és saját költségén kiadta Korács Ferencz. Buda-Pest. Franklin-Társulat. 1894.*

Meltóztatnak emlékezni, hogy néhány évvel ezelőtt egy indítvánnyal léptem föl e teremben, mely meleg visszhangra talált s az erre illetékes II. osztály helyeslő javaslata nyomán a kormány akkori elnökének, Tisza Kálmán tiszteletbeli tagtársunknak is figyelmet és pártfogását érdemelte ki. Indítványom lényege az volt, hogy mentsük meg, gyűjtsük össze, használjuk föl a 48 előtti rendi országgyűlések, s különösen azok legfontosabb tényezői az úgynevezett kerületi ülések szétszórt s talán enyészetnek is induló actáit: jegyzőkönyveket, naplókat, hírlapi s egyéb tudósításokat, követjelentéseket, magán följegyzéseket, stb. Pár év múlva volt szerencsém az eredményről is jelentést tehetni, mely egészben nem volt ugyan kielégítő, a mennyiben a megkeresett törvényhatóságok egy jó része még felelettel is adós maradt; de még sem kicsinyelhető, mert sok becses anyagról nyertünk tudomást, mely szakíróinknak biztos útbaigazításul fog szolgálni, míg az ügy iránti érdeklődésről, a vidéken is, tanúságot tesz. Egy idő óta csend állott be, a mozgalomnak, a mindennapi élet egyéb behatásai alatt, általam óhajtott folytatása elmaradt. Mintha elaludtunk volna! S íme, egyszerre előáll Hódmező-Vásárhelyről egy a maga körén kívül alig emlegetett, derek polgártársunk, közéletünknek mint országos képviselő és alispán fáradhatatlan munkása, ki a közügyektől való látszólagos visszavonulását, egész csendben arra értékesíti, hogy az 1843—4-iki országgyűlésnek hat vas-kos kötetben kezünkbe adja egész történetet.

A szerző költségén (a Franklin-Társulat kiadásában) megjelenő, nagy fáradságot, önmegtagadást, áldozatot igénylő munkának első kötete negyvenhárom ívre terjed s tájékoztató bevezetés után az akkori rendek táblájának 1843 május 17-étől július 12-ig tartott 34 kerületi és 21 országos ülését foglalja magában, a hozzá tartozó hivatalos okiratokkal, úgy mint királyileíratokkal, fölíratokkal, izenetekkel, törvényjavaslatokkal együtt. Nem hiányzik a követek névjegyzéke s egy gondosan kidolgozott tárgymutató; sőt a szerző figyelme arra is kiterjed, hogy a tanácskozási terem helyrajzát is bemutatja.

Nem kétlem, hogy ily munka érdeme szerint magára fogja vonni a Történelmi Társulat, Akadémiánk II. osztálya, s különösen történelmi bizottságának figyelmét, melyek hatáskörébe voltaképp tartozik, s hogy azon méltánylásban fog részesülni, melylyel azt, mint hézagpótlót, sőt irodalom-történelem

tekintetben is érdekes gyűjteményt, első indítványom kapcsá-
ban üdvözölni némileg kötelességemnek tartottam.

Kevesen élünk még, a kik közvetlen benyomásaink után és személyes visszaemlékezéseinkből beszélhetünk azon letűnt jó táblabíró-világról, annak fény- és árnyoldalairól, már-már feledésnek szánt vezérférfiairól. Szónokok és államférfiak, a szónak mai követelő értelmében, igaz, hogy gyéren tűnedezték föl soraikban; Széchenyi mondásaként többnyire csak a vármegyeház ablakából nezték a világot, látkörük ritkán, de egyeseknél mégis elég tisztán, terjedt túl «extra Hungariam», akár a szomszéd «tartományok», akár az európai államok színvonalaig. Érezve szavoknak kevés súlyát, nem is igen próbálták azt a magasb politika mérlegébe vetni; meglegegték volna, ha saját otthonunkban, köz- és magánjogunk terén, országrendezési terveinkben, döntőnek ismertetik vala el.

A közvélemény, habár nem emlegették is még a világot vezető nagyhatalmak sorában, túl volt már azon kezdetleges tapogatódzáson, melyben még Széchenyi első fölléptekor 1825-ben is leledzett; sőt e reformerünk már aggodásaival töltötte be a levegőt, hogy az akkori astheniát, mint mondá, már hypersthenia váltotta föl. A nagy várakozás, mely a megnyíló országgyűléshez kötve volt, de melyet már kezdetben is két körülmény eléggé lehangolt, nem csak kielégítést nem nyert, hanem szinte általános csalódássá s fokozódó elégtelenséggé változott. A lehangoló két körülmény, hogy egyik szavamat a másikba ne öltsem, egyike: a Széchenyi és Kossuth, illetőleg a mérséklő és rohanó, de egyaránt szabadelvű két elem közötti viszály, másika: az a sajnos eset volt, hogy Deák, a megyében történt kortes-botrányok miatt, nem vállalt követséget s így nem volt vezér, ki a széthúzó elemeket, úgy mint az előző 1839—40-iki jó sikerű országgyűlésen egyesíteni s úgy a haladás mint a mérséklet terén vezetni képes lett volna. E nagy hézagot érezték minden párt jobbjai, s fájdalomoknak és aggályaiknak siettek kifejezést adni. Mindjárt az első ülésben, május 17-én a követigazolás tárgyalásakor Tolnamegye követe, Bezerédj István, beszédét félbeszakítva, nem fojthatja el, úgymond, tovább fájdalmát, üresen látva maga előtt azt a követi széket, melyen azon férfiú ült, kiben oly sok szeretet, tisztelet, bizalom és oly méltán egyesült, ki országgyűlési pályáján a honnak annyi kitünő és hasznos szolgálatokat tett, stb. Egyút-

tal azon, — nem teljesült — reményét fejezi ki, hogy úgy e csapás, mint annak okozója (tudniillik választási visszaélések!) orvoslásra fogna találni. Utána Beöthy Ödön hasonló érzelmeknek ad kifejezést, a következő nagy hatást tett szónoki fordúlattal: Valamint Franciaország dicső hadsorában Latour d'Auvergne leghíresebb granatéros neve annak holta után is az ezredben minden lajstromozásban érdemeinek emlékére fölolvastatott; valamint a német császárok megkoronázása alkalmával megszokott kérdeztetni: vajon nincs-e egy Dalberg jelen? úgy méltán és szívszakadva kérdezhetjük mi is törvényhozó testületünk első ülésében, ha vajon Deák jelen van-e? stb. Szint oly meleg szavakkal tolmácsolja fájdalmát Bónis Samu, s utána nyomban Zsedényi, ki, mint mondá, hol utasításánál, hol politikai elveinél fogva Deákkal gyakran ellenkezett; de se párt-erdek, se utasításban vagy nézetökben való különbség nem tette őt soha Deák szeplőtlen tiszta jelleme, páratlan értelmi tulajdonai s hazafiúi érdemei iránt elfogúlttá, s azért annál őszintebben osztozik az ő távolléte miatti fájdalomban, minél bizonyosabb az, hogy az élénk szellemi mozgalom korszakában kiengesztelésre s kiengesztelőre kétszeres szükség van; pedig nem tud férfiút, kiből minden párt annyi bizalommal megnyugodnék, stb. Egy politikai ellenféltől jövő ily elismerést lovasgiasan viszonzoz Klauzál Gábor, kire már akkor a vezérszerep keresetlen öröksége nézett, országos csapásnak nevezve Deák távollétét, s kettőzött szorgalommal s legbuzgóbb honszeretettel is alig pótolható hézagoknak, mely vajha következményeiben súlyosan érezhető ne legyen. Nyilatkoztak még Hertelendy, Sebestyén, Géczy, s a többenél ékebben Szemere, hivatkozva az országos közvéleményre, mely mint száz karú óriás felkarolván a nélkülözöttet, a maga illetékes körébe visszahelyezendi. Sokáig kellett erre még várni! Deák, mint e töredékből is láthatjuk, tekintélye oly magaslatán állott, mely őt Széchenyi mellett is, az ország első emberévé tette. Senki sem hitte volna, ő maga sem sejtette, hogy szinte pár évtized múlva, egy nagy visszaesés után ismét az ügyek élére állítva, egy korszakalkotó államférfiúi pálya delelő pontját fogja elérni s hazájának újraalkotója lesz.

Az országgyűlés nem oly könnyen s nem is oly hamar tudott megalakulása nehézségein átesni, mint a tettek emberei s a haladás őszinte barátai óhajtották. Sok idő telt belé míg

csak az adresse-vita napi rendre kerülhetett. Adresse-vita? a szó is új volt, a fogalom is új, az egész eljárás szokatlan. Klauzál volt hivatta, a parlamenti szokás e meghonosítását, a trónbeszédre adandó s a kormány egész politikáját fölkaroló, illetőleg bírálat alá vonó válaszfölrirat alakjában indítványozni. Ezt csak május 31-én kerületi ülésben, egy igazán parlamenti társnak nevezhető hosszú beszéd kíséretében teheté. Megelőztek s követték azt számos beható és ingerült vitatkozások a legkülönbözőbb tárgyakról, melyek, mint például az ország területi épségére, vagy a szólásszabadságra, aztán a vallásra s különösen régibb és újabb sérelmekre vonatkozó, s több ilyenféle sürgősnek, égetőbbeknek találtattak, s a tervezett fölrirat szövegének is utólagos módosításait tették szükségessé. Aztán át kelle mennie a főrendekhez, kik a magok szájok íze szerint javíttattak rajta, — mert csak a két tábla együttes beleegyezésével volt felküldhető a trón zsámolyához s az ungi Bernátnak még az 1832—6-iki országgyűlésen megpendített azon merész indítványa, hogy a két (alsó és felső) ház külön csinálja meg válaszfölriratát, — figyelmen kívül hagyatott. Az előttünk fekvő vastag kötetnek majdnem utolsó lapjaira kell fordítanunk, hogy Klauzálunk híres válaszfölriratának végleges elfogadása s fölküldése napját megtalálhassuk. A július 12-iki «elegyes ülés-ben» tehát szinte két hónapi vajudás után, történt meg az. Utána a termek bezáródtak, hogy az immár elodázhatatlan berendezések, különösen a karzatok bejáróinak, a hallgatóságnak, laptudósítók, gyorsírók, helyeinek elkülönítése stb. foganatba vétethessék, a mi képzelhetni, mily gyarló módon, csak három hetet vett igénybe.

Bocsánat! Rosszszokásomat követve, talán többet is tettem hozzá a magaméból, mintsem, hogy könyvismertető föladatom korlátai közt sietnek az ez időszakba eső nevezetesebb mozzanatokat előtérbe állítani.

Különösen kettő, a *horvát ügy* és a *vallásügy* volt az, mely legnagyobb ingerültséggel s a kedélyeknek legfőbb fokra hágó, bár, mint látni fogjuk, legkevésbé igazolható, fölháborodásával tárgyalatott. Ma már másképp ítélünk mindezekről; s jöni fog egy kor, midőn a mi mostani küzdelmeinket fogják ismét egészen más színben látni az emberek.

A Zágrábmegyébe keblezett turopolyai (túrmezei) kerület s annak magyar érzelmű grófja, Jozipovics, intézték az első

támadást, a horvát követek ellen, kiknek, az ő kirekesztésekkel történt választását kifogásolták. A követigazolás kérdése a legvitásabbak egyike volt: e souverain parlamenti jog gyakorlásának az akkori municipális rendszer, a hozzákötött utasítási és visszahívási joggal, áthatatlan gátját képezvén. Egy törvényhatóság sem nézte volna el önállósága ily csorbitását; hát még egy egész tartomány, mely magát országnak szerette czímeztetni!

A követek az akkori alsóház minden ily irányú beavatkozását visszautasították s óvással kísérték. Az országos ülésekben utasításaikra hivatkozva, latinul szólaltak föl, bár tudva volt, különösen Ozegovicsról, ki a kerületi ülések szívesen meghallgatott szónoka volt, hogy nem csak bírják a magyar nyelvet, de ékesen is fejezik ki magokat, ha kell. Hallatlan ingerültséget, mérges kifakadásokat idézett föl e föllépések. Egymással vetelkedtek indulataik féken eresztésében. Meggyült a baja minden mérséklőnek, minden közvetítőnek, első sorban az elnöklő személynöknek. Elöttem áll a derék, hazafias érzelmű Szerencsy, a mint hol jobbra, hol balra fordúlva, igyekszik a nagy zajban szóhoz jutni, sűrűen törülgetve fehér zsebkendőjével kerek homlokáról, kissé ragyás arczatáról a verejtéket, nem csillapítva neptuni felsőbbiséggel a fölvert habokat, hanem inkább kérésre fordítva a dolgot, itt régtől kiérdemelt népszerűségét, ott elismert tekintélyét, s általában soha kétségbe nem vont jó akaratát vetve a mérlegbe. Háttérben állott az ily mozgalom, melynek a Bánátot, Bácsot, Boszniát s más tartományokat egy új déli szláv országgá egybeforrasztó, merőben forradalmi irányzatait a bécsi kormány sem merte, nyíltan legalább pártfogásába venni. Hogy kéz alatt teszi, azt Perczel már nyilván hirdeté, bár különben a magyar nyelv kérdésében a legmérsékeltebb álláspontot foglalta el. (Jún. 6.) Különvált Szerém m. követe, Szallopek, a ki magát és küldőit mindvégig «szívre lélekre is» magyaroknak vallotta; vele tartott Pozsega is. A mérséklésre Perczelnek ez esetben következtelen dühösködései ellen, Klauzál is vállalkozott, kit régi jóhírnevén kívül az imént kapott fáklyás zene is némileg fedezett. A szólásszabadság nevében kérte a latin beszéd végig hallgatását, mely aztán csak magyar fordításban mehetett be a hivatalos naplóba (jún. 20). Beöthy, heves kifakadásai ellenére, és saját álláspontjának föntartása mellett, Klobucharics horvát követnek eszköz-

lött kihallgatást. A délután három óráig tartott hosszas vitatkozásnak eredményeként kimondá az elnök a többség akarata szerint s «kénytelenségből», a Torontálmegye által indítványozott végzést, hogy az országos tanácskozások nyelve ezentúl a magyar lesz, minden más nyelv kizárásával. Hozzátevén saját meggyőződésének ismételt kifejezését, hogy e határozatot «se törvényesnek, se tanácsosnak» nem tartotta. Másnap, a hitelesítéskor, megújulván a vita, új alkalma támadt nézetei nyilvánítására. «Isten látja keblemet, — mondá, — hogy semmi tekintetben, se külső, se belső befolyás által lekötve nem vagyok; de nem bírnám ez helyet és nem volnék méltó rá, ha vagy oly gyöngé vagy oly elfogúlt volnék, hogy vélekedésemet és meggyőződésemet őszintén ki ne mondanám,» stb. Vele szemben újra Beöthy és Klauzál, aztán Bezerédj, Szentkirályi és Szemere, nagy beszédekkel (mai kifejezés szerint) tündökölnek. Ez utóbbi és a conservatív színezetű ifj. Mailáth, emelkednek leginkább a parlamenti szónoklat színvonaláig.

A talentumok nem kevésbé fényes mérkőzésere adott alkalmat az úgynevezett vallásügy. A nézetek azóta ez irányban is, ha nem csaldódom, változtak, tisztultak. Visszapillantva az akkori izgalmakra, melyek ismétlődését vajha ne érjük meg többé, csak ismételnem kell, mit más körben egy alkalommal mondtam: akkor az egész ország — delirált. A kath. papság, Rómából is nyert utasítás következtében, állást foglalt a vegyes házasságok ellen, s ha térítvényt nem kapott a születendő gyermekeknek kath. hitben leendő neveltetéséről, megtagadta tőlök papi áldását s csakis tanúként szerepelt azok megkötésénél. Egy imát mondani, áldást adni, szentséget kiszolgáltítani, stb. bizonynyal az egyház benső körébe tartozik, mely előtt meg kell hátrálnia minden világi hatalom beavatkozásának, kényszerének. Az állam, akár törvényhozó, akár végrehajtó hatalmát tekintjük, e téren illetéktelenné válik. Egyaránt illetéktelenné, ha mellette, ha ellene bármely hitfelekezetnek vet súlyt a mérlegbe. Tiszta elméletet mondok; tartózkodom minden alkalmazástól. De ezt akkor még vajmi kevesen látták be, úgy egyik mint másik részen. E kevesek közt a távollevő Deákot, a jelen voltak közt Ghyczyt, a főrendűek közt, de ezek e tárgyaláson kívül esnek, a korát megelőző báró Eötvös Józsefet kell megemlítenem. A többség az áldás megtagadásában sérelmet, törvénysértést látott, azt a vallás szabad gyakorlata olya-

tén megakadályozásának bélyegezte, minő a nyilvános erőszakoskodás, templomrablás, stb. Vármegyénként üldözőbe vették a papokat, s egy régi törvényczikkben megszabott erős pénzbírsággal fenytgették; püspökeiket pedig — a rozsnyói és nagyváradai körlevelek szerzőit vagy pártolóit — az angolos «No popery» jeligének hangoztatásával, — lemondásra kényszeríteni, sőt feleletre vonatni kívánták. Míg Palóczy, régi indítványa fölújításával, a papi javak államosításával rémitgeté őket, a mérsékeltebbek a Placetum bírálatával s az összes breveknek az országgyűlés elébe terjesztésével érték be. E közben zsinattá váltak a gyűléstermek, s a dogmák fölött folytak hosszas és beható értekezések.

Az eszmék és indulatok ily zűrzavarában valóságos eseménynyé vált a június 12-diki kerületi ülés, melyben a szónokoknak már mutatkozó kifáradásakor, a győri káptalan követe, Wurda Károly, mondá el általános megdöbbenés, csodálkozás közt, azon egyházpolitikai beszédét, melyre ma, ötven év múlva is, büszkén hivatkozhatunk. E nevezetes beszéd, egész terjedelmében megolvasható az ismertetett kötetben (300 stb. l.); mi e helyen csak egyes gyöngyszemeket emelhetünk ki belőle.

Támaszkodva Deák Ferencz egy mondására, miszerint minden politikai hiba századokon át is megboszúlja magát, ily súlyos hibának bélyegzi a vallásos türelmetlenséget, mely a legembertelenebb törvényeket, majd véres harczokat szült s a békét soha helyre állani nem engedte. Ovakodnunk kell, úgy mondá tovább, nehogy elődeink hibáiba esve (melyeket részletesen felsorolt), mélyebben ereszkedjünk az e téreni intézkedésekbe, mintsem a közjó megkívánja. Az egyedül biztos gyógyszer csak a teljes vallásszabadság lehet. Ovakodni kell a kényszerítő törvényektől, mert a vallás az embernek legdrágább kincse, «Religio est res liberrima» s a törvények nem csak külső engedelmisséget, hanem belső tiszteletet is igényelnek. Az anyagi világban az, hogy az emberek egymás mellett békével megélhessenek, kényszerítő törvények nélkül nem valósítható meg; de a szellemiben ily kényszerítés nem alkalmazható. — Az egyedüli óvószer a béke helyreállítására: szabad ország, szabad alkotmány, szabad vallás. Ki kell mondani törvényben, hogy minden vallás saját körében szabadon mozoghat, de nem csak egyénileg, hanem egyházzilag is. Ha ez elv kimondatik, az eddigi szomorú surlódások, elkeseredettségek meg fognak szűnni

stb. A reversalisokról, mint non sens.-ről többé szó sem lesz. Megszűnik a transitus (áttérés) kérdése is, mert polgári törvény nem avatkozik bele. Ez elvből kiindulva, az iskolákra nézve is szabadság lesz, ezeket nem lesz többé szükség egymástól elkülöníteni, mert nem vallási hanem státus-szempontra lesz azok elrendezésének vezérelve. Az egyházak önállóságuknál fogva, a vallásoktatásról fogván intézkedni, a világi tudományok — grammatica, rhetorica, philosophia, medica, stb. — a status hatáskörébe esvén, a nemzet a fejlődés azon fokát érendi el, hogy nem lesznek többé katholikus vagy protestáns, hanem lesznek egyedül magyar nemzeti iskolák!

A hatás, melyet e nyilatkozat keltett, — mint élő tanú bizonyíthatom azt, — leírhatatlan volt, s azon a napon senkit sem lehetett többé meghallgatni. Másnap nagy dologra virradtunk. Az «Eppur si muove» egy újabb kiadása várt reánk. Fogarassy, nagyvárad kanonok (a későbbi erdélyi püspök), volt az első, a ki megkezdte a támadást az új Galilei ellen; majd ennek követő társa, a győri Dresmiczer, állott föl s kijelenté, hogy társa nem az ő küldöik, a győri káptalan, utasításából beszélt, hanem csak saját agyának szüleményeit adá elő, melyek ellen az egyház nevében óvást tesz. Az üldözött végre kiáll az emelvényre, s a harsány és hosszas éljenek csillapultával elmondja nem kevesebb nevezetes második beszédét: «Ha miattam támadt e zivatar» — mondja egy hajdani püspöknek a trienti zsinaton tett nyilatkozatát utánozva — «úgy dobjatok engem a tengerbe második Jónás leszek.» Ha mondott volna valamit, folytatja, mi a katholikus egyház méltóságával, tanításaival, elveivel, avagy érdekeivel ellenkező: azt ünnepélyesen visszavonja. De lelkiismerete ilyesmivel nem vádolja. Fölszólalt azért, hogy a keresztyéni kölcsönös szeretet alapján engesztelést, békét eszközöljön; elveket mondott ki, melyeket megczáfolni lehetetlen, melyek a kath. vallás tanaival s elveivel teljes összhangzásban vannak, s figyelmeztetni akará a rendeket, nehogy ismét oly törvényeket hozzanak, melyek idővel megboszulandják hibás voltukat. Szabad országot, szabad vallást, szabad egyházat óhajt, s bővebben ismétli, miket a vallások nem egyenlőségéről, hanem viszonyosságáról, az áttérésről, térítvényekről, közös iskolákról, stb. mondott. Követő társait pedig, kik bizonyynyal «gyöngédtelenek» és «kisdedszívűek»-nek mutatkoztak iránta, biztositá, hogy ő szintolyan jó katholikus, mint bármelyikök, s

egyháza fölvirágoztatására, dicsőítésére kész egész holtá napjáig minden erejét szentelni.»

Fölösleges mondanunk, hogy követársai, — a kanonok urak — közül egyet sem térített meg; csak a pozsonyi Jekelfalussy (utóbb fehérvári püspök) mondott egy pár enyhítő szót. Ez annyiban is érdekes adalék, mert tudjuk azt, hogy épen ő volt az, már az újabb alkotmányos ærában, ki egy brevének placetum nélküli kihirdetése miatt, «ad audiendum verbum regium» idéztetve gróf Andrássy Gyula miniszter, mint királyi biztostól, ódon szertartás szerint megdorgáltatott.

Ne feledjük megemlíteni, hogy szabadelvű részről is volt ellenmondás. Szalay László, akkor Korpona városa követe, a szabad egyház elvének, az akkor még fönnálló viszonyok közt alkalmazása, s az oly hatalmas, gazdag, külön státust képező kath. klérusnak az állam ellenőrző hatalma alól való fölszabadítása ellen tiltakozott.

A szabadelvű követek nagyobb része, velök Somsich Pál és Zsedényi Ede, stb. lelkesedve sorakoztak Wurda mellett, nagyra becsülték az egyházi jog és történelem szerény tanárának erkölcsi bátorságát, elveinek érvényesíthetése végett nagyobb hatáskört, püspökséget s minden jókat kívántak neki. Természetes, hogy e jókívánságok nem mentek teljesedésbe, sőt ellenkezőre fordultak.

Horváth Mihály püspök, a történetíró, különben elveinek is egyik örököse, kései elégtételt szolgáltatott neki *Huszonöt év Magyarország történetéből* című munkájában.

Lesz-e napjainkban, a ki e nyomokba lép?! . . .

Míg e sorokat írom, Kovács Ferencz szűk keretben ismertett nagy érdemű munkájának immár II. sőt III. kötete is megjelent; s nyomban fogja azt követni a többi. Ajánlom a tek. Akadémia, s különösen a II. osztály figyelmébe.

ZICHY ANTAL.

AZ ELSŐ JÁTEKTANFOLYAM HAZÁNKBAN.

A testi nevelésnek az a módja, a melyet torna néven ismerünk, a németek alkotása. Jahn, a «Turnvater», a kinek arczképe díszíti Németországban a tornatermeket, nemcsak a turnen, Turnkunst, Turner, Turnplatz stb. szavakat alkotta, hanem egyszersmind a mai tornázás megalapítójának is ő tekinthető. Történtek ugyan kísérletek már ő előtte; ő maga is ismerte Guths-Muths, Vieth, Arndt törekvéseit, de hogy e törekvések csak törekvések maradtak és csupán neki sikerült a tornát a német iskola és német nép tulajdonává tenni, azt úgy a kortársak, mint az utókor elismerik.*) Az 1811. évet tekinthetjük a tornászat születése évének; ekkor nyitotta meg Jahn az első tornateret Berlinben, a Hasenheidén. Éveken át szolgált az irodalomban és a gyakorlati életben a tornázás ügyét, talán első sorban hazafiúi szempontból. Mint a német egység rajongó híve és harczosa, hazaszerető, bátor és erős katonákká akarta nevelni honfitársait; az 1813-diki hadjáratban tornász társainak nagy részével együtt ő is részt vett.

A tornázás elég gyorsan hódított más államokban is; egy francia munkában azt olvassuk, hogy a XIX. század kezdetén Európának még csak három állama bírt tornatermekkel: Németország, Svájc és Dánia, de már 1819-ben Franciaországban is három torna-intézet volt.***) Nálunk, Felméri szerint, 1848-ban nyitotta meg Buda-Pesten az első tornatermet Teichengrüber (Tavassy) Lajos.***)

*) Euler: *Geschichte des Turnunterrichts*. Gotha, 1891.

**) A. Dally: *Enseignement de la gymnastique et des jeux scolaires*. Páris, 1889.

****) Felméri: *A neveléstudomány kézikönyve*. Kolozsvár, 1890. 127. l.

Hogy nálunk a tornázás legfőképp Németország hatása alatt terjedt el, gondolom, az is bizonyítékul szolgál, hogy az országnak évtizedekig fő tornásza, a tornázás legfőbb terjesztője és szervezője, Bokelberg Ernő, egyenesen Németországból jött hozzánk.

Ez adatokból látjuk már, hogy a tornázás mindössze sem régi intézmény és íme, néhány évtized elég volt annak fölismerésére, hogy nem elegendő a testi nevelésre. Sőt nálunk azt látjuk, hogy ez intézmény még meg sem honosult teljesen, még iskoláink egy jó része tornateremmel sem bír és már is tisztában vagyunk vele, hogy a legjobban fölszerelt tornaterem, a legjobban vezetett tornatanítás sem felel meg céljának. Miért? Hadd idézzünk itt egy német író: «Az ifjúság szűk, zárt helyiségben tornázik, nem mosolyog rá kék ég, nincs közelében árnyékos fa, nem tágítja tüdejét éltető szabad levegő, nincs vidám futkározás és ujjongás nyílt mezőn, nincs kirándulás, hangos énekszóval. Bevezetjük őket szűk, poros terembe, néhol pinczébe, a hol a torna-oktatás heti két órában 28—30 órai ülő munka után, csak egy új iskola, a melyben mozgásokat tanítanak.»*)

Íme, így nyilatkoznak a németek, a kiknek volna okuk elfogultnak lenni, mert hiszen a torna saját alkotásuk. Hogy az idézett nyilatkozat a mi helyzetünkre is az utolsó betűig talál, mindenki láthatja.

Hogy miért nem elegendő a torna a testi nevelésre, röviden így foglalhatjuk össze az okokat: 1. a szellemi munkához képest, aránytalanul kevés időre szorítkozik; 2. nem üdülés, hanem szintén nehéz szellemi munka; 3. nem elég természetes, ennél fogva nem szórakoztató; 4. legtöbbször nem szabadban történik; 5. a kivitelben (fölszerelés, helyiség stb.) mindig vannak olyan hiányok, a melyek az eredményt megrontják.

De ha a torna nem elegendő, mit tegyünk helyébe vagy melléje? Abban a szerencsés helyzetben vagyunk, hogy e kérdésre nem kell keresni a feleletet, mert mindenütt, a hol e kérdéssel foglalkoznak, egyértelemmel megállapodnak abban, hogy a torna pótlója csak a játék lehet. Nem föladatunk itt a játék hatásával, szerepével a nevelésben foglalkozni; azért röviden csak annyit mondunk: a játék a gyermekkorban épen úgy természeti szükség, mint a táplálkozás. Megkívánja tehát kielégítését, elnyomása pedig bűn, a mely megbosszúlja magát.

*) *Zur Schulgesundheitspflege*. Berlin, 1883. (A tanító-egylet kiadása.)

Ez, a tudomány mai álláspontján, igazságnak van elismerve. Ez az igazság kezdi meg most hódító útját Nyugat-Európában, ennek hatása alatt honosítják meg a játékokat Német- és Franciaország, Ausztria és Svájc iskoláiban. Csak Angliában nem kezdik, hanem folytatják, mert itt mindig játszottak. Ez a játéknak, a sportnak classikus hazája. Előttünk, kik e tárggyal foglalkozunk, szinte útszéli, szinte kopott már az a néhány mondás, a mely legjobban jellemző e tekintetben, mint például az agg Wellington mondása az etoni iskola játszótérén: Itt nyertük meg Waterloot, vagy azé az iskola-igazgatóé, a ki szerint nálok inkább lehetne képzelni egy iskolát tantermek, mint játszótér nélkül.

Az utóbbi évek alatt nálunk is sokat foglalkoztak már a játékok ügyével; nemcsak irodalmilag tárgyalták többen, hanem néhány iskolában a lehetőség szerint meg is honosították. Nagy lökést adott az ügynek Berzeviczy Albert államtitkár, a ki nemcsak az országos közegészségi egyletben hozta napi rendre, a mely beható vitának egy igen derék, tudományos munka lett az eredménye (lefordították németre is),*) hanem a képviselőházban is a játékok mellett nyilatkozott. Legnagyobb, mondhatni korszakalkotó fontosságú azonban a közoktatásügyi miniszternek ez évben tett két intézkedése. Egyik az év elején kelt leírata, melyben felszólítja az összes törvényhatóságokat, hogy az iskoláknak játszó tért szerezzenek; a másik pedig a játéktanfolyam rendezése. Az elsőnek hatása már is többfelé tapasztalható, a másodikról részletesebben fogunk szólni. Szolgáljon mentségeül e kissé talán hosszúra nyúlt bevezetésnek az, hogy az előzményekről is szükségesnek tartottuk tájékoztatni olvasóinkat.

A játéktanfolyam intézménye nem a játék igazi hazájában, Angolországban keletkezett, — épen mert ott mindig tudtak játszani — hanem keletkezett Németországban, ezelőtt pár évvel. Gossler, porosz közoktatásügyi miniszter, 1882 október 27-kén adta ki híres rendeletét, a melyben határozottan a játékok mellett nyilatkozott s a mely rendeletnek hatása alatt, csakhamar Németország különböző részeiben megkezdtek az iskolai játékokat. Különösen sikerrel karolták föl Görlitzben (Porosz-Szilázia), a hol két buzgó apostola van az ügynek: Schenckendorff képviselő és Eitner gymnasiumi igazgató. Ezek az eszme terjesztésére fölhasználták a német philologusok congressusát is, a mely 1889-ben Görlitzben tartatott meg; bemutatták nekik az ifjúság játékát, tetszésre találtak, de az

*) Dollinger-Szuppán: *Az ifjúság testi neveléséről*. 1891.

egyik tag sajnálatát fejezte ki, hogy nálok nem mehetnek semmire, nincs a ki az ügyet kezébe venné, mert nem ismerik többé a játékokat, indítványozza tehát, hogy tartsanak Görlitzben tanfolyamot. Tetszett az eszme, előterjesztették Gossler miniszternek, ki szintén pártolta és így nyílt meg az első tanfolyam 1890 június 9-én. Azóta évenként két tanfolyamot tartanak: tavasszal és ősszel; a példát követte egy év múlva Berlin is; több tanfolyamot tartottak már nők számára is; az elmúlt 1893-dik évre nem kevesebb, mint 24 tanfolyam állapított meg 17 városban, köztök hét női tanfolyam.*) Százakra megy már azok száma, a kik Németországban játéktanfolyamon vettek részt, — csak a múlt évben 396 férfi és 284 nő — nemcsak Németországból, hanem nagyon sokan Ausztriából is, a hol a múlt évben tartották meg Bécsben az első tanfolyamot. A résztvevők természetesen legfőképp tanítók — rendes tanárok és tornatanítók — van azonban köztök író, katonatiszt, bankigazgató, pap (Bonnban két angol pap) is.

A mi tanfolyamunkat 1893 szept. 25-ikére tűzte ki a közoktatási miniszter, azonban a cholera miatt elhalasztatván, október 9-től 14-ikéig tartatott meg. A program, melyet a résztvevők nyomtatásban megkaptak, három részből állott: elméleti előadás, gyakorlat és tanulók játéka. A tanfolyamot a közoktatási kormány képviselőjében Klamarik János, miniszteri tanácsos, nyitotta meg, október 9-ikén reggel. Az elméleti előadások naponként reggel nyolcz órától kilencz óráig tartattak, a következő sorozatban: 1. A játék föladata a nevelésben. 2. A játékok szervezése. 3. A játékok ügye a különböző államokban. Irodalom (két előadás). 4. A játék physiologiai tekintetben. 5. Játszóterek és játékeszközök. A játék módszere. A három első előadást e sorok írója, a negyediket dr. Dollinger Gyula egyetemi orvostanár, az ötödiket dr. Ottó József realiskolai tanár tartotta.

A gyakorlati rész, tudniillik a tanfolyam tagjainak játéka, naponként tíz órától egy óráig volt a játszótéren (városligeti mesterséges jégpálya), dr. Ottó József vezetése alatt. A programmba fölvevett játékok kétfélék: futó- és labdajátékok; az előbbieket különösen a kisebb, az utóbbiakat a nagyobb fiúk kedvelik. Mindenik fajtából naponként programmon volt három—négy; összesen a következő futójátékok: Fehér és fekete. Futva ütő. Róka, róka gyere ki. Kör-

*) Schenckendorff und dr. Schmidt: *Ueber Jugend- und Volksspiele*. Hannover-Linden, 1893.

futó. Kötelkedő. Vadember. Előőrs játék. Fogoly. Hátulsó pár előre. Medvefogó. Tolvajűző. Kotló és kánya. Harmadikat elütni. Tolóharcz a körben. Fogolyszabadító. Khinai fal. Botrablás. Harczoló kör.

Labdajátékok ezek voltak: Labdakergető. Határrugó labda. Harpastum. Róta. Dominó. Körrugó labda. Cricket. Kapós. Kanászos. Angol rugólabda. Futó-stuck. Magyar méta. Várjáték. Hajító gömb (füles labda). Határvédő. Guruló. Körlabda. Labdahajszoló.

Mindezek legnagyobb részt magyar játékok, vagy mondjuk: a magyar föld játéakai. Idegenek közül, a mennyire ezt ma már megítélhetjük, különösen két játék fog meghonosodni: a német Schlenkerball (hajító gömb vagy füles labda) és az angol football (rugólabda). Kimondhatjuk már, hogy a cricket, az angolok legfőbb nemzeti játéka, soha sem lesz magyar játék, de — tapasztalásból mondhatom — német sem. Angol temperamentum kell hozzá. Terjed azonban nálunk is a lawn-tennis, szintén angol játék; erre azonban az angol azt mondja, hogy leányoknak való.

Különben a játékok nemzetiségében ne nagyon bízunk meg. Nem mondom, hogy a játékoknak nincs nemzetisége; nem tagadható, hogy egyes nemzetek egyes játékokat kiválóan szeretnek, de hogy ez még nem bizonyíték a játék nemzetisége mellett, arra jó példa a mi méta-játékunk. Ez a magyar föld legkedvesebb labdajátéka, a mivel úgy együtt növekedtünk, mint a magyar szóval és ez a játék nem más, mint a deutscher Schlagball, a németek legkedvesebb játéka (Ausztriában is), annyira, hogy német játéknak nevezik. A tudomány kimutatta már, hogy a népmesék nem képezik egy nemzetnek kizárólagos kincsét, hanem vándorolnak az egész világon; körülbelül így áll a dolog a játékokkal is; a mi jó, a nép temperamentumának megfelel, ott marasztják.

A tanulók játéka tanfolyamunkon délután fél négy órától öt óráig volt a játszótéren; az V. kerületi reáliskolából kerültek ki a játékosok, néhányan a VII. kerületi gymnasiumból.

A tanfolyam tagjai október 13-án testületileg tisztelegtek gróf Csáky Albin közoktatásügyi miniszternél és Klamarik miniszteri tanácsosnál. Úgy a miniszter, mint tanácsosa, kifejezte teljes érdeklődését az ügy iránt és buzdította a megjelenteket a játékok ápolására. Berzeviczy Albert államtitkár a képviselőházban lévén elfogalva, nem fogadhatta a küldöttséget, hanem e sorok írójához intézett levélben fejezte ki teljes elismerését.

A tisztelegés után a budai Ferencz József intézetbe mentek, ahol Erődi Béla kormányzó és főigazgató, a kinek meghívását követ-

ték, fogadta és kalauzolta őket. Megtekintették az egész intézetet, első sorban természetesen a növendékek játékát.

A miniszter érdeklődésének azzal is kifejezést adott, hogy más nap délelőtt meglátogatta a játszó-tért, a hol ez alkalommal a tanfolyam tagjai és a tanulók egyaránt részt vettek a játékokban. És ezzel a tanfolyam befejeztetett; kiosztották a bizonyítványokat, a melyeket a tanfolyam vezetői (Dollinger, Ottó és Szigetvári), a miniszterium részéről Klamarik tanácsos írtak alá és a miniszterium pecsétjével láttak el.

A tanfolyam középiskolák számára rendeztetett, a résztvevők legnagyobb része tehát innen került ki. Az 52 tag 48 középiskolát képviselt az országnak — mondhatni — minden részéből: Árva-megyétől Pancsováig, Pozsonytól a Székelyföldre; köztök 26 rendes tanár, azonban kivétel nélkül mind tornát is tanítók. Hogy milyen általános volt az érdeklődés, mutatja az, hogy a tanfolyam tagjai között képviselve volt mindenféle középiskola: állami, községi, katolikus, református, evangélikus. De mutatja az is, hogy bár a kormány olyan tekintélyes számot vett föl a tanfolyamra, még így sem vehette föl az összes jelentkezőket. Minden arra mutat, hogy a játékok eszméje érett gyümölcs már Magyarországon is.

Ha még megmondjuk, hogy a tanfolyamot a közoktatásügyi miniszter rendezte, költségeit ő viselte és hogy mind végig a leggyönyörűbb idő kedvezett, — az a kivételes októberi nyár éppen a tanfolyammal együtt ért véget — körülbelül mindent elmondottunk az első játéktanfolyamról, mely hazánkban tartatott.

E tanfolyam nagy lépéssel vitt előre egy teljesen megérett, időszerű reformot és rendezésével gróf Csáky miniszter kétségkívül nagy érdemet szerzett. Azonban itt nem szabad megállanunk. Magyarországon a középiskolák száma jelenleg 185, az első tanfolyamon képviselve volt közülök 48. Egészen méltányos az a kívánság, hogy a többieknek is módot kell nyújtani arra, hogy testületök egy-egy tagja a játékok vezetésére és szervezésére magát kiképezze. Kell tehát még a középiskolák számára is néhány tanfolyamot rendezni. De gondoskodni kell más iskolákról is. Még ha az elemi iskolákat mellőzzük is, — kis gyerek magától is csak eljátszik valahogy — a polgári-iskolák, képezdék, leányiskolák, éppen olyan joggal megvárják, hogy a játékok áldásaiban ők is részesüljenek. Szükséges minél hamarább nők számára is tanfolyamot nyitni. Azt azonban nem tartjuk okvetetlenül szükségesnek, hogy minden tanfolyam a fővárosban tartassék. Nem a 17 német városra utalunk, a hol az idén

tanfolyamot tartottak; nem utánczásképp, hanem az ügy érdekében kívánjuk, hogy vidéki városokban is legyen tanfolyam. Talán az egyik városban ez maga elég lenne játszótér megszerzésére, másokban viszont, hol nagy áldozatkészség nyilvánult, mintegy elismerésül szolgálna.

Tanfolyamok rendezése a kormány föladata s az eddigiekből ítélve, meg is felel föladatának; a játékok ügye azonban még más tényezők közremunkálását is megkívánja. Játsszóterek megalkotására a kormány a törvényhatóságokat kérte föl; kívánatos, hogy e kérelemnek mindenütt sikere legyen, legalább is középiskolával bíró városoknak el kell odáig jutni, hogy az iskolának játszóteret adjanak rendelkezésére. Néhány vidéki város már eljutott eddig, a fővárosban még nincs játszótér; a mit a tanfolyam annak használt, az csak épen az ő céljára engedtetett át. Reméljük azonban, hogy itt is, másutt is nyilvánulni fog az áldozatkészség, tudva azt, hogy a mit áldozunk, saját gyermekeink javára áldozzuk.

SZIGETVÁRI IVÁN.

TÖRVÉNYJAVASLAT A HÁZASSÁGI JOGRÓL.*)

Ez a füzet a házassági jogról szóló törvényjavaslat részletes bírálatával foglalkozik és igen alkalomszerű most, a mikor a képviselőházban a törvényjavaslat részletes tárgyalása van küszöbön. Szerző gyakorlati ügyvéd, specialista a házassági jog terén és ezért hivatva van, a javaslat részletei fölött véleményét mondani. Ezen kívül látni, hogy azon kevés magyar ügyvédek közül való, kik gyakorlati tevékenységüket a tudomány elveivel termékenyítik. Bírálatában talán kevésbbé azok az észrevételek igényelnek figyelmet, melyek az eszmék általánosítására, a házasságjogi intézmény alapvető elveinek megállapítására vonatkoznak, mint inkább azok, melyeket a törvényjavaslat részleteinek módosítása, a belső szerkezet szilárdabb kiépítése érdekében tesz. Nem mondhatni, hogy észrevételei egyaránt abszolút becsűek; vannak közöttök többé, vannak kevésbbé elfogadhatók, többé és kevésbbé fontosak, de mindannyi éleselműséget tanúsít és az olvasót, ha nem is ért velök mindig egyet, gondolkodásra serkentik. Nem szándékozom a részletekbe bocsátkozni: az érdeklődő önálló véleményt alkothat magának, ha az amúgy is nem nagy terjedelmű, de világos és szabatos nyelven írott füzetet, a törvényjavaslattal összevetve, elolvassa. Csak néhány vezéreszme fölemlítésére szorítkozom.

Szerző egyet ért a törvényjavaslat alapelveivel, mely a házassági jogot a felekezetiiség bilincseiből kiszabadítva, a jogi egység és

*) *Az igazságügyminiszter által beterjesztett javaslat bírálata.* Írta Sztehlo Kornél, budapesti ügyvéd. Külön lenyomat a *Jogtudományi Közlönyből.* Budapest, 1894.

az állami jogrend alapul vétele mellett szabályozza. Azt véli és méltán, hogy a diadal már abban nyilvánult, hogy az alapelveket a többségen alapuló felelős kormány, az apostoli király jóváhagyásával, helyeseknek ismerte el. E diadalt sem a főrendiháznak esetleges visszautasítása, sem a clerus meg nem rendíthetik, különösen ha figyelembe vesszük a közvéleménynek folyton fokozódó fölbuzdulását a szabadelvű megoldás mellett.

A törvényjavaslat elvi álláspontján állva, szerző föladatává tette szerkezetét, szövegezését és részletes intézkedéseit a kritika bonczkése alá venni.

Először is kifogása van czíme ellen. Helyteleníti a *házassági jogról* való elnevezést, mint hogy a házassági vagyong jog nincs benne; ajánlja helyette ezt az elnevezést: *törvényjavaslat a házasság megkötésének és megszűnésének föltételeiről*. — Igaz, hogy a törvényjavaslat általános elnevezése többet jelent, mint tartalma, de tény az is, hogy a szerző ajánlta cím igen is szűk, mint hogy a törvényjavaslat a házasság megkötésének és megszűnésének föltételein kívül sok más dolgot is tartalmaz. Van benne sok olyan intézkedés, mely a közigazgatási jogba, a peres eljárásba, a büntető törvénybe és a magánjogi törvénykönyv általános részébe vág belé. Ezért a törvényjavaslatot inkább jellemzi általános elnevezése, mint a szerző javasolta szűkebb értelmű.

Szerző több helyen kifogásolja a javaslatban azt, hogy sok törvényidézést tartalmaz, melyek fárasztó utánnévezést igényelnek és hogy a túlságosan bő casuistika igen terjengőssé teszi. Ezek miatt a törvényjavaslat gyakran nehezen érthető és megjegyzi, hogy ezekben a szerkezeti fogyatkozásokban újabb törvényeink általában sínlenek. E kifogás nem alaptalan. A sok törvényidézésen az idézett törvényszakaszok szövegének kitételével lehetne segíteni; és hogy a különféle törvények és szakaszaik közti kapcsolat ne hiányozzék, azokat fölöslegből még zárjelben számszerint is ki lehetne tenni. A bő casuistika azon törekvésben leli magyarázatát, hogy a törvényhozó mentül kevesebbet kíván a bírói belátásra bízni és lehetőleg ki akarja meríteni a fölmerülhető eseteket. Ez megvalósíthatatlan és a magasabb szabotosság hiányát vonja maga után. Ezt azonban nem történetességgnek, hanem jellemző kortünetnek tartom és nem hiszem, hogy rajta a részletes tárgyalásnál gyökeresen segíteni lehetne, még úgy sem, ha a képviselőház a törvényjavaslatot, vagy egyes részeit vissza is küldené az igazságügyi bizottsághoz, átidomítás vagy újabb szövegezés végett. Törvényhozásunk az utolsó három évtized

alatt sokat és gyorsan termelt; az elmaradottságra bekövetkezett rohamos fejlődés és a haladás szükségszerűsége vitte erre. Innen van, hogy némely tárgyról több törvényt mutathatunk föl, melyek közül az utóbbi, természetesen, mindig megszüntette az előbbinek hatályát. Több törvény alig megalkotva, már-már novellás intézkedést igényel. A törvényalkotás rohamosságán alig lehetne enyhíteni a tevékenység lassításával, hiszen még most is sok tárgy van, melyről szerves törvényünk hiányzik. Bizonyos dolgokban pedig, melyekre a pártszenvédelem és a változékony közhangulatnak közvetlen befolyásuk van, előnyösebb a reformot gyorsan létesíteni, mint létesítését a részletek kétkedő és aggodalmas latolgatása miatt kockára tenni. Általában véve, a törvényszerkesztés módjában és irányában tükröződik vissza valamely nemzet értelmisége, lelkületének időszerinti hangulata és jellemének fejlettségi foka. Ha szabad mérés állítást kockáztatni, a törvényszerkesztésben nyilatkozik a nemzetnek, mint egyéniségnek írói jelleme és megvan az analogia közte és általában az irodalom, sőt az egyszerű egyen, mint író között. Sokszor évtizedek nem hoznak nagy írókat a fölszínre, de azért, ha csak a szellemi élet elszunnyadni nem akar, az új meg új szellemi táplálék szükségének folyton tevékenységben kell tartania az írókat.

Úgy van a codificálással is. Korunk egyáltalában nem alkalmas remek törvények szerkesztésére és ámbár nemzetünk egyénisége fejlődik és halad, jelleme még távolról sincs megállapodva. Mégis a törvényalkotási szükséglet folytonossága megvan és ha csak a közviszonyok elmaradását nem kívánjuk, törvények alkotása föltétlenül szükséges, daczára annak, hogy a közviszonyok fejlődésének rohamossága a tárgyak megérlelésére, remek törvények alkotására kedvezőtlen és daczára annak, hogy (mi tagadás benne) nagy codicatoraink nincsenek. — Azért, ámbár megengedem, hogy a házassági törvényjavaslat, a mint eddigis javításon ment keresztül az igazságügyi bizottságban, úgy a részletes tárgyalás alkalmával a képviselőházban némelyekben ezentúl is javítható lesz: mégis, hogy a törvényjavaslatnak általános, mondanám korszerű jellemét megváltoztatni lehessen, azt nem hiszem. Szerencsére, a törvényjavaslat részleteiben is jobb, mint a hogy sokan elhitetni szeretnék.

Pessimista nézlet kifolyása azok az észrevételek, melyeket szerző a házasságkötést tárgyzó harmadik fejezet ellen hoz föl. Némi pessimismus helyén van ugyan oly intézmény megalkotásánál, melynek, mint a házasságjogi reformnak, az emberek gyöngeségeivel

és szenvedélyeivel kell számolnia, de a pessimismus kellő mértéken fölül a cselekvő képességet bénítja és könnyen megghiúsíthatja a reform létesítését, a mit szerző, mint a szabadelvű megoldás őszinte barátja, bizonyára nem akar. Szerző pessimismusában túlozza az előfeltételek hiányára vonatkozó rajzot és elfogadhatatlan javaslatokat tesz. Nem bízik közigazgatási szerveink értelmiségében és megbízhatóságában. Túlozza az anyakönyvvezetés nehézségeit, holott vidéki közigazgatási közegeink nehezebb teendőket is végeznek és az anyakönyvvezetés nem nagy elfoglaltságot tételez föl, nem is sok időt veszén igénybe. Kétkedni látszik azon, hogy vidéken, a hol szükségesnek mutatkozik, más alkalmasan helyettesíthető közegek is találhatók és főképen abban a balhiedelemben látszik lenni, hogy a mostani egyházi anyakönyvvezetés minden hitfelekezetnél, mindenütt és minden nemzetiségnél egyaránt pontos és megbízható. Ezért szerző a vidéken mindenütt anyakönyvvezetői hivatalokat akar fölláttítani, az anyakönyvvezetőket legalább 1000 forintnyi évi fizetéssel javadalmazná, a miből az államra vagy öt millió forintnyi kiadást állapít meg.

Nem akarok túlságig részletekbe terjeszkedni, de kétségtelennek tartom, hogy a kormány ajánlta polgári anyakönyvvezetés, még a közigazgatás államosításáig és a községek szervezéséig is általánosságban legalább oly jó és oly megbízható lesz, mint a mostani egyházi anyakönyvvezetés és hogy az új anyakönyvvezetés távolról sem lesz oly költséges, mint a hogy szerző számítja.

Abban igaza van szerzőnek, hogy a házassági reformot addig életbe léptetni nem lehet, míg az anyakönyvvezetői ügy rendezve nem lesz. De pessimismusa helytelenül sugalmazta őt, a mikor ebből azt következteti, hogy «előbb kell tehát megcsinálni az anyakönyvvezetőkről szóló törvényt és azután a házassági törvénynek (a házasságkötésről szóló) harmadik fejezetét». Mintha bizony az anyakönyvekről szóló törvénynek előző megalkotása jobb megalkotásának biztosítéka is lenne. Elégséges a két törvény közötti kapcsolatoságot kimondani, mely szerint azok egyszerre kerülnek szentesítés alá és egyszerre lépnek életbe. A törvényalkotási sorrend megfordítására vagy megszakítására nincs szükség, de logikátlan is lenne, minthogy előbbre való a sarkalatos elveket megállapító törvény megalkotása, mint a kivített megállapító, a gyakorlatiség követelményei szerint könnyebben megalkotható törvényé.

Pessimismus kifolyásának tartom azt az indítványt is, mely

szerint a polgári házasságnak kötelező formáját esetleg partiális módon kellene életbe léptetni oly módon, hogy a polgári kötés egyelőre csak azokon a helyeken hozatnék be, a hol az anyakönyvvezetési tisztség behozatalának nincsenek akadályai. E szerint azokon a helyeken, a hol az anyakönyvi hivatalok szervezése nehézségekbe ütközik, egyelőre csak a facultativ megkötési mód lenne behozandó és itt a törvényhatóság első tisztviselői volnának megbízandók az anyakönyvvezetői tisztséggel. A partiális behozatal szerencsétlen gondolat; megvalósítása nem is lenne egyéb, mint a társadalmi sürölődások és felekezeti viszályok tartóssá tétele. A partiális behozatal, avagy az egyházi kötés kötelezettségének részbeli megszüntetése annyi volna, mint trivialis hasonlattal élve, a sebészi műtét fájdalmasságát hosszadalmassá tenni, az amputálásra ítélt beteg testrészét több ízben, darabonként levagdalni.

Szerző túlszigorúnak tartja azt, hogy a törvényjavaslat az elválást csak a vétkes fél ellenében adja meg, azaz, hogy nem engedi meg az elválást a házasság felek kölcsönös beleegyezése alapján. Szerzőnek kifogása népünknek, megengedem, nem alaptalan, de kissé sötét megbírálásán sarkal. Szerinte, ugyan is, a magyar nép egyik jellemvonása, hogy az egyéni szabadságérzet benne erősen ki van fejlődve.

Különösen a magyar középosztálynak erényei közé soha sem tartozott az a keresztyén lemondás, mely az egyéni kívánságokat elvont eszméknek alárendelni tanítja. Az egyéni szabadság kultusának tulajdonítható nagy részben az a laza törvénykezési gyakorlat is, mely a váloperekben nálunk lábra kapott. A magyar bíró, a mikor a házasságot engesztelhetetlen gyűlölség czímén ugyan, de tényleg kölcsönös beleegyezés alapján bontja föl, csak a magyar népi jogi életében uralkodó erkölcsjogi nézeteknek ad kifejezést. Ámbár szerző ezt erkölcsi bajnak tartja, attól fél, hogy a törvényjavaslatban foglaltató puritán rendelkezés erős orvosság lesz, ezt a gyakorlat majd be nem veszi és épen úgy túl fogja magát tenni a korlátokon, a mint a József-féle nyílt parancscsal szemben tette. Attól tart szerző, hogy a vétkeességi elvnek rideg alkalmazása következményeiben erkölcstelen állapotokat fog teremteni. A legtöbb elválás új házasságkötés céljából történik. Ha már most a válni akaró felet keresetével elutasítjuk, mert ellenfele vétkeességét bebizonyítani nem tudta, attól kell félni, hogy ez a célba vett új házasság házasságtörési viszonynyá fajul és azok, a kik talán már antici-

pálták a szándékba vett házasságot, ezentúl ágyasságban fog-nak élni.

Ez bizony gyakran meg fog történni, de egyszersmind sok könnyelmű válás és sok megfontolatlan új házasság lehetetlenné válik. Mostani zilált házassági rendszerünknek az is egyik nagy hibája, hogy igen megkönnyíti az elválást, ha a felek hitváltóztatásra szán-ják el magokat. Azért daczára annak, hogy nem kicsinylem az em-beri gyöngeségek hatását és a szenvedélyek hatalmát, a szigorú erkölcsi fölfogás mellé, a törvényjavaslat álláspontjára állok. Lehet, sőt valószínű, hogy a törvénykezési gyakorlat egyes esetekben (kü-lönösen, a hol gyermekek nincsenek) enyhíteni fog a törvény szigo-rán de a szigorú erkölcsi alapon nyugvó törvénynek erkölcsnevelő hivatása is van és azért helyesebbnek tartom, ha a szigorú törvény egyes esetekben a bírói belátás szövétnekénél enyhébb alkalmazást lel, mint ha maga a törvény laza fölfogása könnyíti meg az elválást, szinte ösztönöz az elválásra. Végtére is az ember erkölcsi lény, a ki önkorlátozó mozzanatok által vezéreltetheti magát és ezt az erkölcs-nemesítő, érzelemtisztító ügyfolyamatot a törvénynek elősegítenie kell, nem pedig korlátoznia. Elég, ha a törvény emberi lehetetlen-séget nem kíván és az elválást csak az erkölcsi szükség eseteire szo-rítja. Nézetem szerint a botrány elkerülésének célzata sem teszi indokolttá az elválásnak a kölcsönös beleegyezés alapján való meg-engedését; mert a botrány (közönségesen szólva: a társadalmi föl-tűnés, a pletyka) már az elválás tényében és az azt megelőző körül-ményekben van meg. A válóper, bár mily jogcímen kerüljön folyamatba, a társadalmi drámának utolsó jelenetét képezi, mely nem a nagy közönség előtt játszódik le. De ha valamely undok le-folyású válóper le is leplezi az előző botrány egyes részleteit, melyek a kölcsönös beleegyezés jogcímen indított válóperben részben talán titokban maradtak volna: viseljék a felek fékezetlen szenvedélyeik következményét. Törvény útján kifeszíteni felettök a leplet, inkább a társadalmi pruderie ápolása, mint az erkölcsiség megvédése leune.

A tanulmány legjobb fejezete az, mely a házasság fölbontásá-nak következményeivel foglalkozik. Gyakorlati tapasztalatokra vall; látni, hogy a házasság peres ügyei szerzőnek mesterségét több, mű-vészetét teszik. Kifogásolja, hogy a javaslat nem mondja meg, hogy a házassági viszonyból folyó vagyoni kérdések magában a válóperben lesznek-e megoldhatók, vagy csak a válóper befejezte után külön perben. Ez a kérdés tulajdonképen a házassági perrendtartásba tar-

tozik, a melynek tárgyalás alatt levő előadói tervezete a vagyoni kérdéseket a válóperből ki akarja küszöbölni. Eddigi jogunkban mind a két szabályozási mód élő jog és mindennap tapasztalhatni előnyeit és hátrányait. A Királyhágón inneni protestánsok válópereiben a válás kérdésével együtt a házassági viszonyból folyó összes vagyoni követelések tárgyaltnak és a válóperben hozott ítélettel nyernek eldöntést. Az egyházi bíróságok előtt befejezett válóperekből a vagyoni kérdések ki vannak zárva. A zsidóknál a nő- és gyermektartási követelések a válóperben nyernek eldöntést, de a többi vagyoni követelések ki vannak zárva a válóperből és külön perre maradnak.

A tapasztalás tanítja, hogy ott, ahol a vagyoni per a válóperrel össze van kapcsolva, a váló per akaró fél már csak azért, hogy célját minél hamarább elérje és hogy a per a vagyoni kérdések miatt fönnakadást ne szenvedjen, siet a vagyoni kérdéseket lehetőleg még a válóper megkezdése előtt rendezni. Ez már magában véve sok vagyoni pernek elejét veszi. Az esetek többségében a vagyoni kérdések megvitatása csak akkor marad a válóperre, mikor a vagyoni kötelezett, rosszakaró fél a másik félnek, rendszerint a nőnek jogos igényeit kielégíteni nem akarja, sőt kielégítőket esetleg rosszhiszemű fondorkodással meghiúsítani iparkodik. Ha már most a vagyoni kérdések rendezését a válóper befejezte után külön perre utasítjuk, a rosszakaró fél malmára hajtjuk a vizet, a ki kötelezettségei teljesítésére több évi halasztást nyer.

Ez a fölfogás annyira meggyőző, hogy az ellene tehető észrevételek semmivé foszlanak. Nem akadályozza a két pernek együttes tárgyalását különböző, még pedig a válópernek hivatalos, a vagyoni pernek magán természete, ha az együttes, de különböző elvek szerinti tárgyalást a perrendtartás elrendeli. A közérdek nemcsak a botrányos válópernek gyors megszüntetését kívánja, de sőt a vagyoni pernek gyors megszüntetését is, minthogy a közérdek ellen való dolog sok egyénnek, egész családoknak ingadozó vagyoni állapota. Az az elméleti érv pedig, hogy a vagyoni kielégítésre való kereseti jog csak az elválásnak jogerős tényekor nyílik meg, a kérdés fő súlyát nem a dolognak velejére, hanem formai oldalára helyezi, kétségtelen lévén, hogy mindenik házas félnek jogigénye bizonyos mennyiségű vagyonhoz már a házas élet tartama alatt létezik és a vagyoni elkülönítés szüksége már a tényleges elválás pillanatában nyilvánul, még ha az elválás csak hosszabb idő múltán, a jogorvoslatok kimerítése után válik is jogerőssé. De a czélszerűségi szempont

is a való és a vagyoni pernek együttes tárgyalását igényli, mert a két pernek elkülönítése által a surlódások szaporodnak ; ez pedig társadalmi szempontból épenséggel nem lehet közönyös dolog.

Kíváncos, hogy az együttes tárgyalás elve a hozandó házassági perrendtartásban érvényesüljön. Általában, a jó perrendtartás sokban pótolhatja az anyagi törvény egyes hiányait, kisimíthatja egyes érdekességeit.

JOÓB LAJOS.

É R T E S I T Ő.

Művészet és természet. Irta Cherbuliez Viktor. Fordította Geőcze Sarolta. Buda-Pest, 1893. (A m. Tud. Akad. könyvkiadó vállalata. Új folyam. XVI. kötet.)

Cherbuliez könyvét valóban érdemes volt lefordítani. Szellemes csevegés a művészetről, annak a természethez való viszonyáról; egy művész csevegése, ki a mellett finom gondolkozó is. Innen van, hogy könnyed beszélgetése mind végig eszünket is leköti; csevegése mögött egy rendszeres gondolkodó munkáját érezzük, ki a művészet kérdéseiről komolyan elmélkedett. — Cherbuliez azon ritka francziák egyike, kik előtt a német æsthetika története nem ismeretlen; Vischer nagy művének is ő volt legszemélyesebb bírálója. Az æsthetikai kérdésekkel ismerős így nem fog sok új gondolatot találni a könyvben, hanem azért e kérdések eleven tárgyalása le fogja kötni figyelmét. — Logikai szörszálhasogatások, elvont okoskodások, elméletek pókhálója helyett, az olvasónak képeket, adomákat, művészi érzéstől áthatott hangulatokat ad; mint igazi poéta előtt, képzelmében a természet s a művészet megszemélyesül; úgy beszél rólok, mint emberfölötti hatalmú élő lényekről, kiktől az emberre nagy bánat s még nagyobb boldogság származhatik. Gondolataival gyakran a dolgok mélyét érinti, de előadásában mindig könnyed, gazdag képzelmű, «a gratiáknak áldozik».

Könyve négy részből áll. Az első részben a műalkotás s az æsthetikai élvezet eredetiségét és sajátságait fejtegeti. Legérdekesebb benne az a természetes dialektika, melylyel kimutatja, hogy ha a művészetek utánzáson alapúlnak is, ez az utánzás mennyire átalakul a látszat természete szerint; hogy ez utánzás tulajdonképen fordítás, melyben a dolgok természete mellett első sorban a művész jel-

leme nyilatkozik meg. «Tolmácsa a művész a természetnek és szíve tükör, mely híven mutat mindent, a mit magába fogadott; csak hogy bűvös tükör, a melyben a tárgyak nem olyanok, a minőnek a hétköznapi ember látja, hanem olyanok, a milyeneknek látni kell, hogy érdemes legyen őket nézni.» A második rész a képzeletről szól. Elemzi benne a képzelet természetét, különböző irányait s az æsthetikai képzelet sajátosságait. A gazdag példák, finom megjegyzések, eleven előadás egy kis elméleti regénynyé változtatják a képzelet cselekvését. — Elméleti értéke a könyv e részének az, hogy lerontja azt a szigorú válaszfalat, a melyet sokan a természet szemlélete s az æsthetikai szemlélet közt megvonnak. — Minden emberben, kinek lelkéhez az élet s a természet hozzá fér, rejtőzik egy művész, ki pillanatra legalább a tiszta látszatban gyönyörködni tud. Az élettelennek személyesítése, az emberi dolgoknak egységes keretbe foglalása az emberi elme kiírthatatlan sajátága. A szépnek, bájosnak, fontosnak, a torznak rudimentumait érezzük mindannyian a művészetben kívül is. — De ebből fakad épen a művészet föladata, melyet a harmadik szakasz tárgyal. — A mit az ember æsthetikai képzeletében csak pillanatra, csak gyöngén valósíthat meg, azt a művészet megörökíti, s a nagy harczot az ember szív s a természet közt azzal dönti el, hogy megemberiesíti, az összhang s átlátszóság bűbájával megneemesíti a természetet. El kell olvasni, mily könnyedén s szellemesen írja le Cherbuliez a természet s művészet harczát. A természet a nagy Pán, a félelmes Isten. De aztán a művész boldogsága hasonló ahhoz, melyet Arkádia pásztorai élveztek, kik elég ügyesek voltak, hogy Pánt álmában meglepjék, elég vakmerők, hogy lánczra verjék és a titkok és rettegések istenét kényszerítették, hogy oly dalt énekeljen nekik, mely a halandók fülének kedves, mert a nagy titkot tárja föl előttök s még is el lehet mondani egy kis egyenetlen síppal, egy kis alázatos náddal is. — Ez a kis síp, ez az alázatos nád a művészet, de végtelenül becses mégis, mert Pán dalát csak általa ismerhetjük meg. — Az utolsó rész az úgynevezett realismusról s idealismusról szól. Minden művészet tiltakozás a természet ellen, melyet utánoz, mondja szellemesen Cherbuliez. De a vérmérséklet szerint hol az utánzás, hol a tiltakozás több benne. Minden művész egyszerűsít, csak hogy az egyik jobban, a másik kevésbbé; mind-egyik túloz, de némelyik fél túlozni, a másik nem fél; mind összhangra törekszik a jellemzésben, de az egyiknek a jellem a fő, a másinak az összhang. Íme a két irány csírája. A hiba ott kezdődik, hol e két irány megcsontosul, doktrinává válik. Erre nézve mondja

Cherbuliez: «A művész oszsa be adagait, a mint neki tetszik, ez az ő dolga; de ha valami bele való hiányzik, az étel el van rontva s akár realista, akár idealista, a szakács nem művész». — Ezzel zárhatjuk ismertetésünket, csak azt kell még megjegyeznünk, hogy a fordítás sem szakács-munka, hanem finom érzék és gondos kéz műve.

l. m.

Dowden. Introduction to Shakespere. London. Blackie and Son. 1893.

Henry Irving Shakespere kiadásához, melynek nyomán szerkesztette Csiky is a Ráth-féle magyar kiadást, Dowden egy tájékoztató bevezetést írt. Ez most bővitve külön is napvilágot látott. Nem érdektelen benne az az új fejezet, mely Shakespere hőseinek személyesítőiről szól az angol színpadon. A commentárok nehézkes, fáradságos magyarázata mellett, mely a nagyobb közönség tudatába csak ritkán hat el, igen nagy szerepe van egy drámaíró életben tartására a jeles színész játékanak. A színész mozdulatával, hangjával, arcjátékával, beszédébe, idegébe, izmaiba ömlő egész egyéniségével magyaráz, a mi nem csak a nagy tömegre hatásosabb, mint a holt betű. Az angol színpadon a legújabb időkig a jeles Shakespere-színészek szakadatlan sorával találkozunk. Dowden egybeállította a sort s nem érdektelen, ha erről néhány szóban itt is megemlékezünk. A legjelesebb tragikus színész Shakespere idejében — mint tudva van — Burbage Richárd volt. Hamlet egy «kissé kövér s nehéz lélegzetű». Azt mondják, Shakespere Burbadge-ra, az első Hamletre való tekintetből teszi ilyenné a dán királyfit. — Ez a vonatkoztatás azonban hitünk szerint — csak commentatori bölcsesség. Ez a physiologiai sajátság illik Hamletre, Burbage nélkül is. Burbadge III. Richard királya s főleg fölkiáltása: «Lovat, lovat királyságomért» egy egész nemzedék emlékezetében megmaradt. — Láthatjuk, hogy már Burbadge ismerte a ma annyira elhíresült «Wolter-Schrei»-t — még Wolter előtt. A restauráció után a legelső s legbámulatosabb Shakespere-színész Betterton Tamás volt. Ötven évig tartott színészkedése s 1710-ben lépett föl utoljára, a nézők korlátlan lelkesedése mellett. Csupa odaadás volt művészetéhez; életében, erkölceiben pedig egyszerű s tiszteletre méltó. Arcza színe könnyen elváltozott; mikor mint Hamlet, atyja szellemével találkozik, arcza «fehér lett, mint a halotti lepel». Mint Brutus csupa

nemesség volt. Mikor Cassiussal viszálykodik, minden érzését csak szeme, pillantása fejezte ki. Különben stoikus római módjára uralkodott magán. Se hangja, se mozdulata nem árulta el belső küzdelmét. Csak egy nagy ellensége volt Bettertonnak, Anthony Aston, de még ennek bírálata is Betterton javára szól. «Mikor mint Hamlet, Ophelia lábaihoz veti magát, kissé nagyon is komoly volt, nem igen gondolhattuk volna, hogy csak most hagyta el a wittenbergi deák-életet». Nagyon is komoly volt! Mintha Hamlet üres élczkergető volna, nem pedig a legkomolyabb, legbánatosabb halandók egyike! S így Aston többi megjegyzése is Betterton mellett szól.

Az ő Hamletje mellett, a színész fiatalabb éveiben, Barton Booth játszotta a szellem szerepét. Ez nem volt oly biztos színész, de aztán voltak pillanatai, mikor szenvedélyes erővel dolgozott szerepein. Volt egy sajátsága, a legritkábbak egyike, mely csak nagy színésztől telik. Bár kezében voltak a főszerepek, szívesen átengedte másnak s finom szellemét a kisebb szerepekben csillogtatta. Laertes s Horatiót ép oly sokszor játszotta, mint Hamletet s Cassióban is ép oly szívesen föllépett, mint Othello szerepében. A kifejezések nagy változatosságával bírt. Azért csillogó szerepéül említik VIII. Henriket. Ebben hol nyájas volt, hol szeszélyes, hol föllobbanó s mindig tudta éreztetni, hogy milyen veszélyes zsarnok lappang mögötte.

Boothnál néhány évvel fiatalabb volt Wilks Róbert, ki főleg vígabb szerepekben tűnt föl. A színészek széles szerepköréről tanúskodik, hogy azért Hamletjét s Edgarját is nagy bámulattal említik. A legkiválóbb szerepek egyikének mondják az ő Henrik herczegét a II. Henrikben. «A csapszék-jelenetben kedves és vidám volt. Mikor atyjával kibékül, bűnbánata ép oly őszinte, mint a mily férfias a magatartása. Mikor Pereyt párbajra hívja, bátor és szerény is föllépése; győzelme örömén pedig valami nemes sajnálkozás is áttetszik.» Falstaffot akkor James Quin játszotta, ki ebben a szerepben kétségkívül páratlanul áll. — A XVIII. századnak egy harmadik nagy színésze, Charles Macklin, pedig főleg Shylockja által nevezetes. 1741-ben lépett föl benne először. A velencei zsidót mint alacsony, komikus szerepet adták az előtt Shakespere művének egy rossz átdolgozásban. Macklin helyre állította az eredeti szöveg szépségét és Shylockjának tragikus méltóságot adott. 1772-ben a színpadi öltözékben hozott be újítást, mit érdemes említeni, annak jeléül, hogy Londont már érintgetni kezdé a csírázó romanticismus fuvalma. Macbeth eddig a divatos katonai öltözékben s parókéval jelent meg

a színpadon. Macklin volt az első, ki skót nemzeti öltönyben lépett föl e szerepben. Már kilenczven, mások szerint száz éves volt, mikor egy jutalom játékkal búcsúzni akart a közönségtől a Shylock szerepben. «Ki játsza ma Shylockot?» — kérdezte téveteget hangon. «Ki? Hát te magad uram! Már fel is öltöztél.» — Kezét homlokához emelte s szenvedélyes panaszba tört ki, fogyó emlékezete miatt. Aztán a színpadra lépett, beszélni kezdett; de megakadt, küzdött magával, — aztán megállt, összeszedte magát, néhány komoly, mogorva szóval kijelentette, hogy nem tud többé játszani s bocsánatot kért. A ház búcsúzó tapsai közepett félig eszméletlenül hagyta el a színpadot.

1741-ben, mikor Macklin először adta az igazi Shylockot, lépett föl először Garrick is, mint III. Richard, az Ayliffe-street-i kis londoni színházban. A nézők gyönyörködtek, mintha valami egészen új s csodálatos dolog nyilatkoznék meg előttök. A szenvedélynek, érzelemnek, humornak ennyi változatosságát egyetlen egy szerepben még eddig nem látták. A legdivatosabb színházak kiürültek, hanem az Ayliffe-street-i bódé előtt csak úgy tolongott a tömeg s a sok fogat. Bettertonnak hívatott utóda megjelent. A nézőket első sorban Garrick játékaának igazsága lepte meg; ugyan az a sajátság, a melyet a maiak Rossinál, Salvininál, Dusénál — elég különösen — naturalismusnak szoktak nevezni. Garrickban — annyi idő után újra a szenvedély, a lélek beszélt. III. Richardjában játéka sok részletének emléke még ma is fönmaradt. Hogarth lerajzolta III. Richardját, a mint álmából fölriadva tekintetével tévedez. «Garrick» — mondja Quin — «egészen új vallás; a tömeg követi, mint egy második Whitfeldet; de nem sokára majd visszatér szokott egyházához.» Quin nem jósolt helyesen. A tömeg nem tért vissza a színpadi megszentelt szokások tiszteléséhez.

A következő évben, 1742-ben, Garrick a Drury-Lane-hez ment át, s szerepkörét Lear királylyal gazdagította. E szerepbe is sokat vett át az életből. A bánatos király örüléséhez nem egy vonást kölcsönzött el egy ismerősétől, ki megőrült, mert leánya halálának akaratlan okozója lett. Különösen szívhez szóló volt Learnek utolsó jelenete, mikor a halott Cordelha fölött búsong. Nem voltak hirtelen kitörései, heves mozdulatai. Lassan, gyöngén mozgott; mély fájdalom ült arcán, félénken hajtogatta fejét, tekintete merev s csillámos volt; mintha nem volna öntudata ha a körülállókhoz fordult, megállott, mintha emlékezetét akarná összeszedni; minden ízében a bánatos, megőrült Lear. — Jeles szerepe volt Romeo is.

Ugyanakkor egy csinos ír színész, Barry, is játszotta e szerepet a Covent-Gardenban. Barry különösen a kerti jelenetben tűnt ki, Garrick ellenben túl tett rajta, mikor Romeo a baráttal s a gyógyszerészszel beszél. — «Ha én vagyok Garrick Romeójának Júliája» — írja egy nő, ki mind a két előadást látta — «elvártam volna, hogy hogy ő jőjjön föl erkélyemre, oly heves és szenvedélyes volt; de ha a Barry Romeójának vagyok Júliája, úgy én mentem volna le hozzá, oly gyöngédnek, édesszavúnak s csábítónak éreztem.» — Garrick 1776-ban hagyta oda a színpadot. Utolsó föllépte előtt öt nappal III. Richardot adta s ugyan akkor Sarah Siddons játszotta Lady Annát. Sarah Siddons lett az angolok legnagyobb tragikai színésznője. Színészesaládból való — atyja Rogers Kemble s anyja is kóbor színészek — s már nagyon korán színpadra lépett. 1782-ben kezdődnek diadalai. Azon időkgig színésznő még nem aratott annyi tapsot, mint ő. Vigjátékra nem volt tehetsége; egészen tragikai genius volt. Constantiája, Desdemonája, Volumniája, Cordeliája nagy s eredeti alakítások. Legfényesebb szerepe azonban a Lady Macbeth s Katalin királyné volt: a bűnös és a szent királyné. — Méltóság és rendkívüli érzékenység: ez a két jellemző sajátága tehetségének. Lady Macbethje egy szép szőke hölgy volt, ki elméjével uralkodott mindenkin, szépségével meghódított mindenkit, kiből azonban semmi közönséges emberi érzés nem honolt. — Iszonyú volt s gyöngéd, szívtelen s nagyon érzékeny. Alvajáró jelenete annyira megrázott, hogy hinni kellett benne és senki sem kérdezte, mennyire van e részlet összhangban a szerep jellemével, mennyiben nincs. Katalinban pedig az érzés és fájdalom oly hangjait hallatta, minőkkel színpadon nem találkoztunk. Siddons 1812 júniusában vonult vissza a színpadtól. A nagy tragikai művésznő igazi s bámulatra méltó aszszony is volt a mindennapi életben. Gyermekének élt s küzdött értők; s egynek kivételével mindegyiknek meg kellett érnie halálát. Midőn 1831 jún. 8-án meghalt, mindenki érezte, hogy Angliának egy dicsősége múlt ki.

Sarah Siddons testvérei — a Kemble-k is jeles színészek voltak, különösen az öregebb: John Philip. Nővérével játszotta Othellót, Hamletet, Macbethet. Legjobb volt azonban a római szerepekben, különösen Coriolanusban. «Ha csak ezt játszotta volna,» — írja egy bírálója — «a legnagyobb férfi-színésznek lehetett volna őt tartani, a ki csak valaha élt.» Gyöngye hangja volt; a szenvedély gyors változásait, kitöréseit nem tudta visszaadni; de a tartós, emelkedett pathosznak, méltóságos szavalásnak mestere maradt.

A Kemble-k azonban csakhamar elhomályosultak egy új csillog : Edmund Kean előtt. A szenvedély erejében talán Kean az angolok legnagyobb színésze. Minden Shakesperei szerepe a darab legbensőbb szellemének lelkes commentárja volt. Bámulatos módon azonosította magát szerepével s erős képzelmi ereje s érzése a jellem burkán át annak magváig hatott. Kean 1787-ben született, mint egy hitvány anyának gyermeke, ki őt egészen elhanyagolta s kínoztta. Három éves korában már Cupido volt egy balletben. Csillaga 1814-ben tünt föl, mikor febr. 26-án mint Shylock lépett föl a Drury-Laneban — Mikor fagyban, hóban a színházhoz gyalogolt az előadás előtt, fölkiáltott: oh, inkább lőnének agyon! Mikor pedig a függöny legördült, érezhette mindenki, hogy a szenvedélyek legnagyobb magyarázója most jelent meg az angol színpadon. Néhány szóval nehéz leírni Kean folytonos diadalait. Shylockot III. Richardja követte. Kis alakjának hiányát, néha éles hangját itt egészen feledteté, halvány arczán az ihlet fénye tündökölt. III. Richard a legproteusszerűbb jellem, melyet a dráma-irodalom fölmutathat. Kean ép ezt a proteusszerűséget tudta legjobban visszaadni. Macskaszzerű humora, mely látszólag csak játszik áldozatával, mephistophelsszerű sarkasmusa, ördögi dacza mind testet öltött Kean szenvedélyes játékában. S e hatás mindig emelkedett. Teljét a sátor-jelenetben, a csata- s a haláljelenetében érte el. Mikor III. Richard már megkapta a halálos sebet, az a néhány mozdulat, melyet fegyvertelen karjával, elgyöngülten, ellenfele ellen intéz — még egyszer egész jellemét föltárta a néző előtt. Gonoszságot még halandó ember oly művészettel nem állított elénk, mint Kean III. Richardban — mondja egy bírálója. Richardot Hamlet s Othello követte. A végtelen gyöngédség s a szenvedélyes düh vegyülete volt Othellója. 1820-ban játszotta először Lear királyt. Hévvvel s kitartással tanulta szerepét. Egy ízben jelenetről jelenetre eljátszotta a tükör előtt éjfélről másnap délig; eljárt kórházakba s látogatta az örülteket. 1823-ban visszaállította a darab tragikus végét. «Ez az a szent lap» — mondá feleségének Lear utolsó jelenetére mutatva — «a melyet még meg kell magyaráznom». Mikor Othellót emlegették előtte, mint geniúsának legszebb s legmegragadóbb alkotását, így felelt: «A londoni közönségnek fogalma sincs arról, mit tudok, míg meg nem lát Cordelia holt teteme fölött». S valóban úgy is volt. Egy szemtanú Garrick Learjét a Keané alatt állónak mondotta. Hawkins leírja, hogy örökké feledhetetlen maradt az előtt, a ki látta, a mint Lear a szörnyű átkot mondja; a mint hullámozó szenvedélye viharában öntu-

datlan térdre hull, két karját mereven kifeszíti, fejét hátra hajtja, mintha mindentől visszavonulna, mi a társadalomhoz fűzte — s e csonka állásban önti magából szörnyű imáját. Egy másik bíráló pedig arról ír, hogyan adta Kean az örült Leart. — Mikor először érzi az örülés közeledtét, szeme kérdő pillantást vet környezetére, mintha valami különös, aggasztó változást venne rajta észre, mely agyát zavarja. Keze öntudatlan, ide-oda téved, mintha fogódzkodni akarna valamibe, hogy biztos támasza legyen; hangja változik, mélyül, — kiérzett belőle a kétség magában, másokban; — teste folyton — bár gyöngén ide-oda inog. Egész lényén félelmes igazsággal — meglátszott álomszerű állapota s az erőlködés, melylyel rendes medrébe visszatérni szeretne. Gyermekes, gyöngé vídamság szökött szemeibe, ajakára néha fájdalmas mosoly ült: valóban könnyekre indító látványúl. Tekintete később mindinkább téveteget lesz; nem lát maga körül semmit, csak azt látja, a mi nincs; s okoskodásait, finom erkölcsi megjegyzéseit is mind az örült tévetegettségével mondja el.

Kean a színpadon tört meg. 1833 márcz. 25-én Othellót játszotta, fia pedig Jagot. A mikor Othello híres búcsúját mondja fegyvereitől, — meg kellett állania. Fiának vállára dőlt s susogta: «Meghalok — beszélj velök helyettem». Elszállították a színpadról s nem sokára rá, május 15-én meghalt.

Kean helyébe nem lépett hasonló. Olyan színész — mondja Dowden — nem születik egy században kettő. Macready következett, ki a Kemble-k iskolájával valamit Kean pathosából is átvett. Különben jellemes, nagy műveltségű ember volt, Robert Browningnak is barátja, ki a színpadi viszonyok emelésére, az összjáték nagyobb harmoniájára is törekedett. Művészi tehetséggel ritka mértékben egyesített irodalmi finom ízlést.

E rövid vázlatból is láthatjuk, mily fontos szerepet játszik a színpad Angliában, Shakespere ismeretének terjesztése körül. A fényes hagyományok ma sem haltak ki. Henry Irving s Edwin Booth neve tanúskodik róla.

sz. ---

Kriza János költeményei. Összeállította Korács János. Kiadja a Kisfaludy-Társaság. Buda-Pesten, Franklin-Társulat. 1894.

A Kisfaludy-Társaság e kötettel nagyon érdekes olvasmányt ad azok kezébe, kik nem csak a legújabb, a legdivatosabb ízlést

keresik, hanem igazán érzékök van a költészet iránt. Mintha a főváros zajából, mely úntat s bosszant, egy csendes hegyi táj napsugarába menekülnénk, mikor a kötet egyes szebb darabjait olvassuk. Észre vesszük, hogy a ki e költeményeket írta, első sorban a maga gyönyörűségére énekelt s nem gondolt költői babérra, nem keresett dalaival írói kotteriákba bejutást, hanem dalolt «mint a hogy a madár szokta az ágon». S még is, a mint így énekei lassanként összegyűlnek, az olvasó előtt irodalmi korszakok elevenülnek meg. Mert Kriza is akarva nem akarva az uralkodó irányok befolyása alatt áll. Vannak versei, melyen a Bajza-féle lyra hatása látszik meg; ezek olyanok, mint egy elmúlt kor elsárgult, lehullott levelei; majd a sonettekben, epigrammokban Kazinczy s Vörösmarty benyomása észlelhető. E költeményeknél ma már az irodalomtörténeti érték minden esetre nagyobb, mint a költői. De Kriza adott olyant is, a mit mástól nem tanúlt; értjük székely dalait. Ilyet más költőknél nem találunk. A mily egyszerűek, igénytelenek, oly becsesek. Székelyország levegője él bennök s a népiesnek igénytelen bája úgy ömlik el rajtuk, mint hullámmzó kalászon a napsugár. — Van így e kötetben tíz-tizenöt dal, a mely mindig becsesebb lesz, minél régibbé válik s elmondhatjuk, hogy csonka az a magyar anthologia, melyben helyet nem foglalnak. Oly sokat jelent az, mikor egy költőnek megvan a maga vidéke, népe, erdeje, völgye. Az ilyen költő naiv igénytelenségében — úgy szólván — fáradtság nélkül eléri azt, mi után annyit rajognak épen azok, kiknek arra legkevesebb igényök van: az eredetiséget. — Kriza így költészetünkben, mint a székely népélet költői képviselője fog fennmaradni.

Van e kötetben sok fordítás is. Ma is gyönyörűséggel olvashatjuk; Kriza a maga nyelvére teszi át az idegen költőt s ezért fordításai majdnem olyanok, mintha maga írta volna a verset. Azért oly kitünő a Wordsworth *Arató leánya*, melyben a fordító érzése az angol költőjével majdnem azonos.

E néhány sorral e helyen csak a kötet megjelenését akartuk jelezni. Bevezetésül a kötethez Gyulai emlékbeszéde szolgál Krizáról, mely szerető átértéssel teljes képét adja Kriza János egyéniségének s költészetének.

l. a.

Théodore Duret. Histoire de France de 1870 à 1873. Paris, Charpentier, 1893. 2 kötet.

Duret nem történetíró. Nemcsak eddigi munkásságánál fogva nem tartjuk annak, de talán még írói egyéniségénél fogva sem az. Egy szép készültségű, világot járt, sokoldalúan művelt úri ember hatását teszi reánk, ki finom idegzetével már több ízben jó eleve megérezte a korszellemnek és a közelgő divatnak áramlatait s ki nem annyira rátermettségből vagy különös hivatottságból, mint inkább műkedvelő szenvedélyből közli velünk tanulmányai gyümölcsét: gondolatait, benyomásait, olykor egészen érdekes megfigyeléseit. Eddigelé a legkülönbébb themákról írt, különös előszeretettel exotikus tárgyokról. Írt úti rajzokat, leírásokat a legtávolabb eső tájakról, Mongolországról meg Java szigetéről, kritikai essayket félre ismert vagy rég elfeledett művészekről, írt Hukusairól, a japán festőről s bemutatott a francia közönségnek nem egyet azok közül, kik mai nap kegyencei; így tesztem Whistlert, Schopenhauert, Herbert Spencert, Wagner Rikárdot, kikért akkoriban Franciaországban még csak kis körök lelkesedtek.

Mind ezek alapján azzal a kifejezéssel volna kedvünk Duret-t jellemezni, hogy ő egy termelő snob; visszatart azonban e szónak nagyon is gúnyos értelme, vagyis az a hitünk, hogy Duret mégis önállóbb, józanabb és tanultabb a legtöbb embertársánál, ki snobismusban szenved. Mert, hogy e betegek dandárjánál mégis csak külön, azt legutolsó vállalkozása is mutatja, az a két tartalmas kötet, melyet e napokban olvastunk el s mely szerzőjétől jókora adag értelmességen kívül okvetetlenül sok tudományt, bizonyos önállóságot s az erőnek kitartó megfeszítését követelte. Ha nem tudnók különben, mily fáradsággal jár megírni Franciaország e válságos éveinek történetét, csak végig kell tekintenünk e munka két függelékén, azon a tizenegy, sűrű, apró betűvel szedett lapon, melyeken szerző az ide vonatkozó szakirodalmat fősorolja. Ebből az egy symptomából is megítélhetni a munka fő nehézségét. E munkának alig van elődje. Vannak úgy francia, mint más nyelven írt érdekesítő leleplezéseink a monarchisták terveiről, izgalmas leírásaink a Commune rémuralmáról, jeles sőt kitünő szakmunkáink a porosz-francia háború diplomai és hadi történetéről, ezen fölül át sem tekinthető tömege a visszaemlékezéseknek, adalékoknak, tanúvallomásoknak,

de nincs egyetlen kapcsolatos és rendszeres történeti munka, mely a maga egészében ölelné föl a napoleoni uralom összeomlásának és a harmadik köztársaság megalakulásának korszakát. Ime az első kísérlet, tényleges és okozatos kapcsolatban adni elő a continens vezérlő állama utolsó válságának történetét. Ez sem olyan ugyan, melylyel a történettudomány soká be fogja érni, de mint úttörő munka, okvetetlenül számot tesz.

Duret négy könyvre osztotta művét. Az első könyvet a császárság bukásáról, a másodikat pedig a nemzeti védelem kormányáról nevezte el; a harmadik könyvet, melylyel a II. kötet kezdődik, a Communenek szentelte, az utolsót pedig Thiers elnökségének, megtoldva ezt Mac Mahonnak a septennatus keresztülvitelég viselt dolgának vázlatos elbeszélésével.

E könyvek pusztá czímeiből is következik, hogy az első meg a második könyv voltaképen hadi történet, a harmadik lényegében egy socialis válság rajza, a negyedik meg épenséggel parlamenti történet. Látni való, hogy igen változatos a főladat és hogy terjedelmes a tér, melyen babérokat arathatna a történetírói tehetség. Sajnálattal és vonakodva mondjuk ki, hogy Duret tehetsége nem oly sokoldalú, mint a főladat természete. Helyenként bizony oly esetlenül tapogatózik, mintha a móddal sem volna tisztában, melyen a történeteket el lehet beszélni. Birkózik a tárggyal, de nem győzedelmeskedik rajta. Megesik, hogy minden kényszerítő ok nélkül visszariad a következetes eljárás nehézségeitől, abban hagyja az elbeszélés fonalát s mint valami okirattár, oly tömegesen önti a fontosabb, de sohasem kiadatlan és nem mindig rövid hivatalos okiratokat. Nemcsak, hogy nem ügyes elbeszélő, de már a nyers anyag beosztásában is kezdetleges és nehézkes s legritkábban tudja helyesen elhelyezni egyébiránt nem érdektelen fejtegetéseit. De legtehetlenebb jó magával az első két könyvben, hol a porosz-francia háborút kell elmondania. Jomininek, Thiersnek, Roussetnek hadi történeteit minden részletökben meg lehet érteni a nélkül, hogy csak térképre is szorulnánk. Tisztán látjuk a színhelyet, a hadseregek fölvonulását, megértjük a tábornokok strategiai terveit meg taktikai rendelkezéseit s mintha a vezérkar tagjai volnánk, oly jól áttekinthetjük az ütközet lefolyását. De mivel Duret nem szorítkozik a legfontosabbra és leglényegesebbre, mivel mind azt, mit hiteles forrásokban olvasott vagy maga pontosan megállapíthatott, el is akarja mondani s mivel stilusa különben sem igen világos az olvasó előtt, ki a tömérdek helységnevet, ezredszámot és mellékes csapat-

mozdulatot nem tarthatja mind emlékezetében, hamar elhomályosúl a csata képe, elméje az olvasás közben ellankad, megzavarodik s boszúságában azt hiszi, hogy az egész könyv más ember nagyobb művének ügyetlen kivonata, különös tekintettel a helységnevekre.

E fogatkozásokot azonban a mérleg másik serpenyője busásan ellensúlyozza. Azon solid tulajdonságok közül, melyek ez értékesebb serpenyőt lenyomják, mindenek előtt azt akarjuk kiemelni, hogy Duret adatot, tényt, eseményt, időpontot igen szépen tud megállapítani. Az a mód például, melyen a II. kötet 345—348. lapjain az elesett communardok számát kipuhatolja, körültekintés és kritika dolgában, mondhatni, mintaszerű. Ehhez járul, hogy meglepően fejlett a politikai érzéke. Éles szeme azonnal észre veszi az érdekkapcsolatot s ezt aztán higgadt figyelemmel és a szakértő ember fensőbbiségével kíséri tovább. Innen van, hogy igen sikerült munkájának mindazon része, hol a politikai pártok és társadalmi osztályok magaviseletét megmagyarázza. Politikai előítéletektől mentes részrehajlatlansága legelőnyösebben éppen azoknak az eseményeknek elbeszélésén mutatkozik, melyeket a különböző írók pártállásuk szerint eddig vagy a legrózsásabb vagy a leggyűlöletesebb színben tüntettek föl. Ilyenek például a Bazaine-pör, a bordeaux-i pactum, a monarchisták győzelme 1873 május 24-dikén, melyeket, mint köztudomású, hihetetlenül el tudtak ferdíteni úgy a conservatív írók, legitimisták, orleanisták és bonapartisták, mint a köztársaságiak is, még pedig úgy a Thierst követő balközép, mint a radicalisabb Gambettáért lelkesedő union républicaine zászlóhordozói.

Az egyetlen jelenség, melylyel szemben, nézetünk szerint, Duret sem óvta meg eléggé a tárgyilagosságot: a Commune. Nem lehetetlen, hogy már azért sem óvta meg, mert szomorú végének, mint egyik megjegyzéséből kitűnik, maga is szemtanúja volt.

Ő azoknak a politikai és közgazdasági problémáknak nagy csoportjával, melyeket az autonom Commune megoldani volt hivatva, egyáltalán nem foglalkozik s a Communit úgy állítja elének, mintha az a paloták elhamvasztásával, meg az ártatlan tuszoknak és papoknak lemészárlásával kimerítette volna céljait. A tervezett társadalmi átalakulás voltaképeni rugóit nem nézi; az iszonytató májusi napok vértócsáira, zsarátnokára és petroleumlángjára tapadva szeme, Duret az egész mozgalmat annak rettenetes kudarcza szerint ítéli meg. A helyett, hogy a Commune elvi hibáját keresné és az alapvető eszme folytonos eltévelygésére, fokozatos eltorzulására fordítaná

figyelmét, ő csak magát a katasztrófát festi, melynek borzadalmasságaival szemben aztán persze könnyebb szigorúnak lennie, mint igazságosnak, a mint hogy kárhozthatni is könnyebb, mint megérteni.

A holnapi nap már egy negyed századdal választván el bennünket a Commune korától, talán már itt volna az ideje, hogy ezt is higgadtabban ítéljük meg, a recriminációk teljes mellőzésével. Itt volna az ideje nem felejteni, hogy törvénytelen volt ugyan a Commune, mint minden forradalom, törvénytelen és kárhozatos, de természetes és kényszerű. Nem állapította e meg már Machiavelli, hogy hosszú ostrom után a városok zendülésre készek? S nem természetes-e, hogy hallatlan mérveket ölt majd e zendülés, ha az ostrom közvetlenül egy politikai forradalom után következik, ha ez ostrom oly hosszú és olyan kegyetlen, minőt e város szenvedett s ha e város az embereknek oly nehezen kormányozható óriási conglomeratiója, minő Páris, s ha az ostrom oly időben ér véget, mikor a felsőbb osztályoknak ellenséges kettészakadása békét áhító monarchistákra és revancheért lihegő republicanusokra, megszünteti a nyomást lefelé s a nyomorban tengődő elégedetlen elemek nem érezve e féket, egy kézlegyintéssel söpörhetik el a rendőrző hatóságokat? Pedig mindezek csak külső körülmények s nem is ezekben rejtett a tulajdonképeni robbanó erő. De Duretnek még e külsőségekre sem volt szeme.

A Commune természetes jelenség és mint ilyen ítélendő meg. De ha már nem a nyugodt ész, hanem a lobbanékony szív szavára hallgat a történetíró — mert hisz ez az álláspont is jogosult — mi joggon látja csak a gyújtogatót, a haramiát a Commune hívében s miért felejtí, hogy másrészt mennyi idealismus, mily végletes philantropia, mily férfias elszántság volt e hosszú idők óta rendszeresen félrevezetett tömegben? Azt az éles megkülönböztetést, melyet mai nap már mindenki megtesz 1789 és 1793 között, meg kell tenni a Commune kezdete és vége között is. S a mint nem szabad egy kalap alá vonnunk a girondiakat a hegy-párt örültjeivel, úgy a Commune mozgalmában is meg kell különböztetnünk egyrészt a mérsékelteteket, kik többnyire békés socialisták valának, vagy ha úgy tetszik, a 48-as forradalmároknak utódai, a blanquistáktól és neojacobinusoktól, kiknek Marat, Chaumette, Couthon és Lebas voltak mintaképei. Semmi esetre sem szabad azonban szem elől tévesztetni, hogy a Commune-hívek óriási többségét kezdetben ideális vágyak vezették, nem a birtokos osztályok iránti gyűlölet, hanem a szegény osztályok iránti

számalom s hogy socialis reformjaikkal ez ábrándozók nem polgárháborúra, hanem világbékére törekedtek.

Duret a Communenak socialis téren hozott alkotásait is kicsinyli, mit szintén nem tartunk egészen méltányosnak. Mert igaz ugyan, hogy nem voltak nagyszabásúak azok a reformok, melyeket tényleg életbe léptetett s hogy ha valaha, úgy itt maradt a valóság messze a büszke tervek mögött, de azért a Commune mégis csak első volt, mely megalkotta a munkás-tőzsdéket, első, mely korlátozta az éjjeli munkát, mely megszüntette a munkaadó önkényes bírságolási jogát, mely belé fogott a munkássegélyezésbe (munkaszünet és betegség esetére), mely előkészítette az elhagyott vagy bezárt műhelyek hatósági lefoglalását (cooperativ munkástársulatok javára), mely tervbe vette a zálogházak liquidatióját, a munkabér-minimum megállapítását (állami megrendeléseknél) stb. Húsz esztendő óta mindenfelé megkísérlik a socialis kérdés megoldását, de vajon melyik állam büszkélkedhetik azzal, hogy a munkás-osztály érdekében sokkal többet, jobbat alkotott vagy eszme dolgában eredetibbet produkált volna? Pedig a Commune mindössze hetvenkét napig élt s ez alatt is sürgősebb kérdésekkel, az önvédelemmel volt elfoglalva, úgy a német, mint a versaillesi hadsereg a város falai alatt táborozván.

A Commune majd minden tekintetben kudarczot vallott s valamennyi forradalom közül, melyet a történelem ismer, alighanem a legkönnyelműbb, a legádázabb és legszerencsétlenebb. De azért a negyedik rend emancipációjának kivívásában nagyjelentőségű és rövid idő múltán bizonyára egészen másképp fog megítéltetni, mint a Duret könyvében, bár nem tagadható, hogy a Duret könyve is lényeges haladást jelent azokhoz a munkákhoz képest, melyeket orthodox szabadelvű, vagy conservativ hitvallású írók szereztek.

I..

Revue d'histoire littéraire de la France. Publication trimestrielle de la Société d'histoire littéraire de la France. Paris, A. Colin et Cie.
I-re année. Nro 1. 1894.

A mily gazdag Franciaország világhírű essayistákban, köztudomású épen oly mérvű szegénysége a szorosan vett irodalomtörténetírás terén. Míg német szomszédjaik e tekintetben majdnem túltermeléssel dicsekedhetnek, a francziáknak első sorban elmés-

ség árán ragyogni kívánó szellemével mintegy ellenkezni látszik az irodalomtörténetírásnak aprólékos gondot igénylő, egyéni előszere-
tetek kizárólagosságát kevésbé tűrő munkássága. Még a múlt szá-
zadban megindítottak a francia benézések egy rengeteg ily nemű
művet, melyet Voltaire csak gúnyolni tudott s melyet az Acadé-
mie des inscriptionsnak nem csekély részben német műveltségű
tagjai a leghatározottabban tudományos jelleggel folytatnak ma,
elannyira, hogy XXX kötet sem volt elegendő arra, hogy legalább a
XV. századig eljusson a vállalat. Ezt a colossalis vállalatot, mint el-
szigetelt különlegességet s különben is más fajtájú alkotást, figyel-
men kívül hagyva, azt kell mondanunk, hogy a ki ma Franciaor-
szágban a Petit de Julleville vagy a Lintillac kézi könyvei után
nagyobb szabású munkához akar folyamodni, mely az irodalom
történetét a maga egészében tárgyalja kezdettől századunkig, úgy
annak még mindig nem áll rendelkezésére más, mint a különben
több helyt igen érdekes s egyes részeiben mindig nagy becsűnek
maradó Nisard, kit ha túlzás is némelyek módjára clericalis irány-
nyal vádolni, de minden esetre nem alaptalanul ér a classikai
szellem egyoldalúságának, a módszer Procrustes-i voltának vádja,
nem is említve az avultságokat s a ma már tűrhetetlen hézagosságo-
kat. Mint nem rég Doumic a *Débats*-ban írta: Nisard munkája «igen
szép könyv, de épenséggel nem történelem». A francziák magok is
érzik, hogy nem halasztható tovább a komoly munkásság e téren,
egyre-másra jelennek meg legalább az egyes műfajoknak teljes vagy
hosszabb történetét felölelő monographiák, mint Petit de Jullevilleé
a színiköltészetéről, Morilloté a regényről (1610-től napjainkig),
Brunetiéreé a kritikáról, a színiköltészetéről (Corneilletől), nem is
említve a csak egyes századokra vagy éppen egyes írókra szorítkozó
könyvek nagy számát, melyek megannyi lépéssel viszik előbbre az
irodalomtörténetírás ügyét. Különösen figyelemre méltó jelenségnek
nevezhetők e szempontból Faguet Emil összefoglaló jellegű tanul-
mányai, melyek immár a XVI. századtól kezdve a jelenig önálló
kötetekben rendszeresen tárgyalják az egész újkori irodalom fő kép-
viselőit, mi első kísérlet a maga nemében. Sőt arról is olvashattunk
már, bár egyelőre igen sovány tudósítást, miszerint Armand Colin-
nélegy nagyobb szabású, többek által írt s így e pontban a Beöthy-
féle, az Athenæumnál most megjelenő vállalathoz hasonló, bár
kevesebb fölaprózottan dolgozandó irodalomtörténet készül nap-
világot látni.

Egyelőre azon nevezetes eseményt jelenthetjük az érdeklődők-

nek, hogy megalakult az első franciaországi irodalomtörténeti társulat, melynek elnöke Gaston Boissier, alelnökei Petit de Julleville és Dezeimeris, egyéb tisztviseleket mellőzve, huszonnégy tagú igazgatósággal (Chuquet, Clédat, Claretie Gyula, Faguet, Larroumet, Lavisse, Lemaître, Gaston Paris stb. stb.). E társaság a mi *Irodalomtörténeti Közleményeink*hez hasonló vállalatot alapított, melynek közleményei fölött egy tíz tagú szerkesztő bizottság határoz. Az évnegyedenként (január, ápril, július, október havában) ugyancsak Colinnél, Chuquetnek, a *Revue critique* szerkesztőjének, mint gerantnak fölügyelete alatt megjelenő vállalat előfizetési ára külföldre egy évre 25 fr., egyes szám ára hat fr., a mi meglehetősen drágának mondható, tekintve, hogy egy füzet épen hat ívre terjed. Természetesen, e folyóirat nem fogja megakadályozni, hogy ez után is ne a *Revue des deux Mondes*ban kelljen keresnünk a legragyogóbb tanulmányokat, s az e nagy múltú szemlével minap versenyezni indult *Revue de Paris*, mint munkatársainak névsorából következtethetjük, e pontban is minden esetre iparkodni fog kudarcot nem vallani a maga közleményeivel. De az ily hasonlítgatás épen oly fölösleges, mint téves az új vállalatnál. Már az első számból láthatni, hogy a *Revue d'Histoire littéraire de la France* szerényebb, illetve más fajtájú igényekkel lép föl, igen helyesen. Közleményei szakszerűbbek, habár nem is mindenütt az általánosabb érdek rovására, s egész irányán meglátszik, hogy oly üdvös mozgalmat szándéka megindítani a szélesebb körű olvasó közönség előtt kevésbé hálás themák megbeszélésével, részletes jellegű kérdések tárgyalásával és ismeretlen adatok közzétévésével, hogy kiszámíthatatlan a haszon, mely ebből a francia irodalomtörténetírásra hármolni fog. Minél gazdagabb valamely irodalom, annál dúsabban jutalmazza az ismeretlen kincsek után szorgosan kutatót: elhihetjük tehát, hogy a szóban forgó folyóiratra szép jövő vár, mert ha Franciaország legnagyobb íróinak megítélésében az utolsó évtizedek annyit változtattak alaposabb fölfogás tekintetében, úgy eztán, meg levén adva az alkalom másodrangú jelenségeknek is gondosabb szemügyre vevéséhez, azon előzetes mozgalmak bírálásához, melyekből aztán az irodalom történetének legkiemelkedőbb momentumai alakultak s melyek emezeket jobban megértetik, — még nagyobb változáson fog átmenni a francia irodalom történetének képe. Ebben találjuk a most megindult szemle legnagyobb fontosságát, melynek eddig annyira híjával volt az újkori francia irodalom búvárlása, ha egy-két németországi vállalatot nem tekintünk, míg a középkori irodalomnak régóta

megbecsülhetetlen segédeszköz állt rendelkezésére a *Romania* című folyóiratban.

Az előttünk levő füzet öt szakaszra oszlik. Az első szakasz értekezéseket tartalmaz és pedig az új kornak mind a négy századát felölelve, a mi mindjárt ügyes szerkesztésre mutat. Első közleménye a *De Scribe à Ibsen* szerzőjétől, a *Revue des deux Mondes*-ből is ismert Doumictől a modern társadalmi vígjáték fejlődését körvonalozza főbb vonásaiban; legérdekesebb e rövid vázlatban az, a hogyan a romantikus színiköltészettel való kapcsolatát érinti. Nagyobb terjedelmű Texte tanulmánya a *XVIII. században az irodalmi cosmopolitismus keletkezéséről*. A svájci Muraltról szól, mivel utóbbi években főleg a németek foglalkoztak behatóbban s ki még a XVII. század közepe táján született, ugyan e század végén Angliában tartózkodott, s a XVIII. század elején, 60 éves korában nagyon érdekes leveleket tett közzé, melyekben Angliát Franciaországgal összehasonlítva, már Voltaire előtt kísérletet tett azon khinai fal áttörésére, mely mögé a francziák sokáig zárkóztak. Voltaire annyira becsülte, hogy utánozta is, — úgy szintén hatással volt Rousseaura. Kétség kívül figyelemre méltó előfutára azon mozgalomnak, mely Franciaország számára a külföld megértését előmozdította s mely egyáltalán a nantesi edictum visszavonása következtében külföldre menekült protestansokra vezetendő vissza. — Brunot a francia nyelv uralomra vergődésének történetéből ismertet egy érdekes mozzanatot a XVI. századból. Roy Molière *Fősrényének* olasz mintaképére mutat rá Aretino barátjának s kortársának, Doninak egyik vígjátéka, mely a XVI. században francziául is megjelent. — A szemle második része kiadatlan okiratoknak van szentelve. (Joachim du Bellay, a Pléiade zászlóbontójának egy ismeretlen levele. — Ugyan ily levelek Mme Geoffrintól, melyek megvilágítják, mennyibe tekintették e nőt jogosan Montesquieu posthumus leveleinek kijavítójaként. — Th. Gautier *L'art* című költeményének három változata.) — Következik a *Legyesek* rovata, mely egy nagy érdeklődést keltett orvosi bizonyítványt közöl Molière korából, tanulságos világot vetve azon kérdésre, mennyi Molièrenél legképtelenebbnek látszó boházatoságaiban is a realis észlelet. Továbbá Pontchâteau és d'Asfeld abbékat mint Rousseau előtt már a természetérzék képviselőit mutatja be. Aztán le van nyomtatva az *Allgemeine Zeitung*-ból Voltaire egy verses levele II. Frigyeshez. S a mi különösen meglephet, ki van mutatva egy régibb német mű nyomán, mint kölcsönzött, jobban mondva plagizált Mirabeau Shakspeareból, sőt Klopstockból. — A könyvészeti ro-

vat az újabb irodalomtörténeti monographiákról ad magvas noticeeket. Igen eleven az *Újdonság* rovata, mely a szakirodalom egyes fontosabb jelenségeiről tájékoztat, a külföldet is belevonva. — Legvégül egy vitás kérdésre van fölháva az érdeklődők figyelme: milyen vallású volt a XVI. századbéli tragédia-író, Montchrestien?

Szóval az első füzet meglehetősen érdekes, bár talán szigorún véve kevesebbet nyújt, mint a mennyit nyújthatna: de biztos remélhetjük, hogy a következő füzetekkel mind jobban emelkedni fog e folyóirat becse, melynek értéke különben sem annyira a mutatványszám minőségében, mint sem a vállalat egész jelentőségében rejlik. Annyi kétségtelen már e mutatványszámból is, hogy változatosabbnak és tartalmasabbnak ígérkezik, mint nyelvészettel is foglalkozó német társa, a *Zeitschrift für französische Sprache u. Litteratur*, kivált a mióta ez az egész romanistikát körébe vonta, más felől pedig erősen tárczaszerűségre szállt alá a napjainkbeli irodalomra vonatkozó közleményeivel.

h.

Új magyar könyvek.

Aeschylus Oresteiája. Drámai trilógia. A Kisfaludy-Társaság Széher Árpád-féle pályázatán jutalmat nyert műfordítás. Fordította Csengeri János. Kiadja a Kisfaludy-Társaság. Buda-Pest, 1894. Franklin-társulat. (8-r. 271 l.) 1 frt 50 kr.

Ariosto Örjögő Lorántja. Az éposz legértékesebb részei. Fordította, Ariostoról szóló tanulmányával bevezette és jegyzetekkel ellátta Radó Antal. 1. 2. kötet. Kiadja a Kisfaludy-Társaság. Buda-Pest, 1894. Franklin-társulat. (8-r. 390, 398 l.) 4 frt.

Bourget Paul. Hazugságok. Regény. Fordította Tóth Béla. 3 köt. (Athenæum olvasótára. II. évf. 1—3.) Buda-Pest, 1894. Athenæum. (8-r. 121, 137, 146 l.) Egy kötet 50 kr.

Chyzer Kornél. Az egészségügyre vonatkozó törvények és rendeletek gyűjteménye. 1854—1894. Hieronymi Károly m. kir. belügyminiszter megbízásából összeállította —. Buda-Pest, 1894. Dobrowsky és Franke. (8-r. XXVIII, 919 l.) 6 frt 50 kr.

Dekameron (magyar —). Összeállította Hevesi József. II. sorozat. Külföldi írók, száz külföldi író, száz elbeszélése. 4. 5. kötet. Buda-Pest, 1894. Singer és Wolfner. (8-r. 350, 383 l.) Egy kötet 1 frt 50 kr.

Emléklapok a Wesselényi szobor-alap javára 1894. évi február hó 1—5. napjain rendezett bazár alkalmából szerkesztették: Boér Miklós és Oláh László. Zilah, 1894. (2-r. 32 l.) 1 frt.

Flamma. Sybilla Rómában. Buda-Pest, 1894. Révai testvérek. 1894. (8-r. 144 l.) 1 frt 20 kr.

Fritsch Henrik. A nőgyógyászat tankönyve. — művének legújabb kiadása nyomán fordította dr. Berczeller Imre. Buda-Pest, 1894. Singer és Wolfner. (8-r. X, 464 l.) 7 frt.

Hock János. Nagybőjti beszédek. A szent Ferencziek buda-pesti templomában tartotta —. 2. kiadás. Buda-Pest, 1894. Singer és Wolfner. (8-r. 154 l.) 1 frt 20 kr.

Kielland Sándor. Méreg. Regény. Norvégból fordította Ritoók Emma. Kiadja a Kisfaludy-Társaság. Buda-Pest, 1894. Franklin-társulat. (8-r. 256 l.) 1 frt 20 kr.

Kisfaludy-Társaság évtapjai. Új folyam. 22. kötet. 1892—93. Buda-Pest, 1894. Franklin-társulat. (8-r. 352 l.)

Köbor Tamás. Aszfalt. Buda-Pest, 1894. Athenæum. (8-r. 280 l.) 1 frt 80 kr.

Kriza János költeményei. Összegyűjtötte Kovács János. Kiadja a Kisfaludy-Társaság. Buda-Pest, 1894. Franklin-társulat. (8 r. 221 l.) 1 frt.

Mózsár Károly. Hugó Károly élete és színművei. Szeged, 1894. (8-r. 103 l.) 70 kr.

Pekár Gyula. Dodó főhadnagy problémái. Buda-Pest, 1894. Singer és Wolfner. (8-r. 236 l.) 2 frt.

BAROSS GÁBOR RENDSZERE ÉS MŰVEL.

Első közlemény.

I.

Baross Gábor egyik legérdekesebb alakja volt legújabb kori közéletünknek, nem a legjelentékenyebb, de talán valamennyi között a legérdekesebb és a nemzedék jellemzésére, a melyben élt, a legtipikusabb. Személyes pályafutását tekintve, szegény törekvő ifjúból miniszter, a korona valóságos belső titkos tanácsosa és két legmagasabb rend nagyvitéze lett, pedig még alig volt 45 éves, midőn jobblétre szenderült; államférfíúi hatását pedig mi sem mutatja jobban, mint hogy halála után is alig két évre, az ország legkiválóbb szellemeihez méltó szobrot biztosított számára tisztelőinek kegyelele. E kegyeletben része volt tragikus halálának is, mely őt tetterejének és munkásságának magaslatán érte s mely a szó teljes értelmében tragikus volt, mert áldozata lett saját rendszerének.

Előttünk áll még most is erőteljes alakja, azzal a kissé idegenszerű, de kifejezésben gazdag arcczal, mely a megfélemlítő vadságból úgy szólván minden közbeeső scala nélkül egyszerre a legszelídebb nyájasságba ment át: a megtestesült akaraterő, a kíméletlen erőszak és a lebilincselő szívesség fegyvereivel.

Midőn Baross Gábor a kereskedelmi — akkor még közlekedési — miniszteriumba mint államtitkár belépett, sajátságos ellenmondásban találta a tényleges helyzetet a miniszterium reputatiojával: az ország közlekedésügyi politikája — különösen a vasúti téren — diadalról diadalra lépett, a nagy

állami vasúthálózat nagy kiviteli útirányaival meg volt alapítva, az ország közgazdasági igényeinek megfelelő díjszabási és díjkedvezményezési rendszer inaugurálva volt, ipar és kereskedelem virágzásnak indult és mégis a közvélemény a közlekedési miniszteriumot tehetetlenséggel vádolta, sőt még a gyanúsítások is napi renden voltak. Meg volt az érdem s meg volt a közérzület is, hogy a nagy vívmányok elismerést érdemelnek, de a közvélemény a miniszterium kebelén kívül kereste azokat, a kikkel szemben elismerését leróhassa, mert a hivatalos zászlóvivők között nem talált erre alkalmasat.

E visszás helyzet, mely fokozva volt még azzal is, hogy az ipar és kereskedelem, mely leginkább élvezte a közlekedési politika vívmányainak jótéteményeit, egy másik miniszteri tárcza ügykörébe esett, — ha nem is alapja volt, de mint látni fogjuk, kiinduló pontját tette Baross hivataloskodási és kormányzási rendszerének. Már mint államtitkárt bántotta Baross ez a visszás állapot s azon kezdte, hogy a miniszterium személyzetét alaposan kiismerje, nemcsak a főbket, hanem az egész vonalon. Ez nem volt könnyű dolog és Barosznak sem sikerült könnyen, azért több, mint két éven át a hivatalos órákat majdnem kizárólag e föladatnak szentelte, leszámítva azt az időt, míg a miniszternek referált, mert a miniszternek ő volt egyedüli referense, a többiek néki referáltak, Délután s az esteli, esetleg az éjjeli órákban is áttanúlmányozta az összes szakosztályokból hozzá érkezett ügyiratokat, másnap, mikor a személyzet együtt volt, megbeszélte azokat a szerzőkkel és pedig a szerint, a mint az ügyirat alapján jónak látta — a tanácsosoktól a fogalmazó és mérnöksegédekig, hol négy szem közt, hol contradictorius úton, mely utóbbi tárgyalási módszer iránt mind végig különös előszeretettel viseltetett. Idegeneket a hivatalos órákban csak akkor kezdett fogadni, mikor már elég erősnek érezte magát arra, hogy velök ügyeiket a részletekben is megbeszélhesse. Ilyenkor aztán az ügyfeleket is, a nélkül, hogy tudták volna, úgy szólván kültagokúl használta contradictorius tárgyalási módszerében. Ugyanezt tette — más irányban — a publicistákkal szemben is, kik nála ez első két év elteltével mind inkább tárt ajtót találtak. Ezt a hivataloskodási és időbeosztási rendszert követte már mint miniszter is, azzal a különbséggel, hogy a hivatalos órákból mind több időt szentelt a feleknek és publicistáknak, később inkább a

publicistáknak, mint a feleknek s mind kevesebbet a referenseknek.

Hivataloskodási rendszerének alapjait már mint államtitkár, a magyar királyi államvasútak igazgatási szolgálatának újjá szervezésénél lefektette, mintha tudta vagy érezte volna, hogy ezen az alapon ő fog tovább építeni. Az államvasútak új díjszabási rendszere — mint érintettük — már előbb inaurálva volt és pedig 1881-ben, közvetlenül a tiszai vasút államosítása után s részint e díjszabási rendszer, részint pedig a vasútállamosítások folyamányaként fokozatosan nemcsak az ipar és kereskedelem nagyobb lendületnek indult, de az állami hálózat jövedelmezősége is mind fényesebben kezdett alakulni, különösen kedvezően alakultak a brutto-bevételek. Együttal azonban a kiadási kezelés hiányai is mind érezhetőbbekké váltak, nem annyira az üzletnél; mert az évi előirányzathoz képest az üzleti kiadásoknál is nagy túllépések mutatkoztak ugyan, de ezek arányban voltak a forgalom és a bevételek nem remélt emelkedésével; hanem inkább a beruházási zárszámadások okoztak a kormánynak és az országgyűlésnek évről-évre nagy meglepetéseket s ezek is nem annyira az igazgatóság túlkapásai miatt, mint inkább azon okból, mert a vasút üzleti és építési számadásai a kereskedelmi könyvvitel elvei szerint lévén vezetendők, e rendszernek az állami könyvviteli rendszerrel való összhangzásba hozataláról még nem volt gondoskodva. Így történt, hogy egy felől az igazgatóság az úgynevezett előírási eljárás hiányában soha sem tudott a mindenkori helyzetről bár csak megközelítőleg is, de azonnal számot adni, mert a havi kezelés eredménye a kiadásoknál csak a harmadik, a bevételeknél pedig csak a negyedik hóban volt megállapítható, a mi különösen zavaró volt a pótkelési negyed idejekor, mikor úgy a kormány, mint az országgyűlés a zárszámadási eredmény iránt érdeklődött; más felől a költségvetések föllállításánál az igazgatóság nem járt el a kellő gondnal, különösen a beruházási előirányzatoknál nem gondoskodott arról, hogy a hitelek kellő időben fölhasználtassanak és el ne évüljenek. Az ez által előidézett inkább csak látszólagos túllépések és előirányzaton kívüli kiadások annál kellemetlenebbek voltak a kormányra nézve, mert az állambáztartás általános zárszámadási eredményei különben sem voltak kielégítők. Lehet, hogy az államvasúti rendszer nagy népszerűsége mellett a kormányra nézve

talán kényelmesebb is volt a kedvezőtlen összeredményt az államvasúti számlára róni, mely mind nagyobb szerepet kezdett vinni az állami háztartásban, valószínűbb azonban, hogy maga a kormány is sötétebb színben látta a helyzetet, mint a minőben az valójában volt. Elég az, hogy a baj forrását az illetékes tényezők az államvasúti igazgatás rendszerében keresték s ennek következtében a rendszer újjá szervezésére a minisztertanács bizottságot küldött ki s annak elnökévé Baross Gábort nevezte ki.

A bizottság megoldotta a föladatot és pedig a pénzügyi szolgálat szempontjából teljes sikerrel, melyről az eredmények azóta állandóan tanúskodnak. Baross azonban nem szorítkozott pusztán a föladat e részére, hanem kiterjeszkedett azon már érintett visszás helyzet részben megszüntetésére is, mely szerint a közvélemény vasúti vívmányaink érdemét a miniszterium kebelén kívül kereste. Ebbe a helyzetbe a miniszterium egyebek közt az által jutott, hogy az államvasúti igazgatóság elnöke akkoriban Magyarország legnépszerűbb embere volt az összes állami functionáriusok közt, nem véve ki a minisztereket sem, sőt ezeket talán még legkevesébbé. Előtte lebeghetett a boldogult Ordódy Pál szelleme, a ki rövid minisztersége alatt három legfontosabb útirányunknak, a bécsinek, fiumeinek és zimonyinak volt a megalapítója s mégis csak a legbeavatottabbak tudják róla, hogy mily jeles miniszter volt.

Az említett anomaliát Baross két fő forrásra vezette vissza, egyfelől az úgynevezett «vezérigazgatói» rendszerre, mely az összes nagy államvasúti intézményt egy ember kezében egyesíti, másfelől az igazgatóságnak menet- és szállítási díj-kedvezményezési és hírlapátalányozási hatáskörére, mely csalahatatlanúl beválik a népszerűség megszerzésének eszközéül, ha mint kegyosztogatási hatáskör használtatik ki. Nehéz kérdésnek mutatkozott különösen a vezérigazgatói rendszer kiküszöbölése, mert a porosz több igazgatósági rendszer adoptálására még a viszonyok nem voltak eléggé megérelve s ily nagymérvű decentralisatio talán a horvát aspiratiók szempontjából is aggályosnak látszott; azért Baross a központi igazgatóság föntartásával és az üzletvezetőségek hatáskörének megfelelő fejlesztése mellett a még ma is fönnálló úgynevezett collegiális rendszert fogadta el s ez alapon az igazgatóságot négy fő osztályra (általános igazgatási, pénzügyi, kereskedelmi és építési, melyekhez később

egy ötödik, a gépészeti jött) osztotta föl, élökön ugyanannyi coordinált igazgatóval, kik közül az általános igazgatási fő osztály vezetője mint primus inter pares az elnökigazgatói címet kapta. A volt rendszer alatt főnnállott igazgatótanácsot («bokrétát» mint nevezni szokta) megszüntette s helyette egyfelől az igazgatósági összülést rendszeresítette, melynek előbb az elnökigazgató, később az államtitkár lett az elnöke, de másfelől nem feledkezve meg a bokrétáról sem, a díjszabási ügyek tárgyalására a miniszterium kebelében külön tarifa-bizottságot alapított, melynek előbb mint államtitkár s később mint miniszter is ő volt, illetve maradt az elnöke. A menetdíj-kedvezményeket (szabad jegyek) és a hírlapátalányozási ügyet pedig, a külön kocsiszakaszok és a menetrenden kívüli vonatmegállítások engedélyezésével együtt közvetlenül a miniszternek tartotta fönn. E szervezésnek ha nem is bevallott célja, de minden esetre az volt az eredménye, hogy nem ugyan a vezérigazgatói cím, hanem az annak megfelelő hivatás a miniszterre szállott át, mely hivatásból azonban, hogy a gépezet össze tartassék, a miniszter időről-időre, vagy ad personam, discretionalis hatalommal bizonyos hatáskört az elnökigazgatónak enged át.

Ez által a volt vezérigazgató (elnök) állása tarthatatlanná vált, de az ő bukása maga után vont a akkori miniszter, báró Kemény, bukását is s az új igazgatási szervezet megalkotója, Baross Gábor, neveztetett ki közlekedési miniszterré.

Midőn most már Baross rendszerét és pedig előbb hivataloskodási, azután kormányzási rendszerét ismertetjük, ez imertetésnél nem szorítkozhatunk pusztán a kegyelet módszerére, hanem a kritika szavát sem szabad elhallgattatnunk; sem a rövid idő, mely bennünket ez államférfiú halálától elválaszt, se a tragikus vég nem állhat ennek útjában, azért: mert Baross iskolát csinált rendszerével, e rendszer hatásai részint kiszámíthatók, részint kiszámíthatatlanok, de mindkét esetben a nemzeti élő érdeket érintik, annak irányokat szabnak még sokkal nagyobb mértékben, mint egyes művei és alkotásai.

Művei és alkotásai ma már a történelem birtokába mentek át, mely közvetlen cél és irányzat nélkül dolgozza föl anyagát; de az élő rendszerben, annak hatásaiban és irányjaiban kutatnunk kell a célokat és a meglevő vagy még várható eredményeket is, azok bírálatában tehát a kritika szigorú mértéke elől sem szabad kitérni.

Ez élő hatások, irányok és rendszer bírálatában, meglehet, hogy e sorok írója, mint a boldogult államférfiú egykori munkatársa, inkább ki van téve az elfogultság veszélyének, mint talán mások lennének; de viszont e hátrányt némileg ellensúlyozni alkalmas az, hogy közelebbről ismeri Baross tényeit és mulasztásait és talán inkább képes fölismerni azok horderejét is — s hogy a kérdésnek ezzel a személyes oldalával mindjárt végezzünk is, épen abból meríti jogcímét sőt talán kötelességét is jelen tanulmány megírására, mert az annak tárgyát képező hivataloskodási és kormányzási rendszer hatásaiban és irányában veszélyeket lát tornyosulni az országos ügy fölött, melynek ő is élete javát szentelte.

Az említett munkatársi viszony kétszeresen kötelességünké teszi, hogy pillanatokra se térjünk el a tárgyilagosság követelményeitől s így igyekezni fogunk ezt a mértéket megtartani, annál is inkább, mert a rendszer veszélyeire való utalással már eléggé jeleztük, hogy ítéletünk sok tekintetben eltér a még széles körökben nem annyira Baross személye, mint inkább működésének eredménye fölött uralkodó fölfogástól, de hisszük, hogy megerősítést fog találni mind azok részéről, kik a tények és mulasztások hasonló ismerete alapján azok horderejét is egyaránt képesek lesznek fölismerni.

Elvi fő alapja az ő hivataloskodási rendszerének az volt, hogy a miniszteri felelősségből és az 1848-iki törvényhozásból folyólag nincs szakminiszterium, csak miniszter, de nincsenek az egyes igazgatási szakok vezetésére hivatott institutiók sem, mert ezek egyértelműek a burocratiával, melyet decomponálni kell, hanem csak bizonyos tetszés szerinti csoportokba osztott hivatalnokok vannak s ezek is tulajdonkép nem az állam, hanem a miniszter hivatalnokai, kiknek, illetve csoportjaiknak nincs hatáskörük, csak ügykörük, mert minden hatáskör a miniszteré, hogy továbbá a kormányzati tények nem a miniszternek majd kezdeményezésével, majd csak hozzájárulásával, mindenkor azonban az ő nevében, hanem egyszerűen általa keletkeznek s hogy mindezekből folyólag a kormányzati tényekért úgy az elismerés, mint a gáncs kizárólag csak is a minisztert illeti, nemcsak a korona és a nemzet törvényes képviselője a parlament irányában, hanem a közönséggel, a különleges szakkörökkel és főképp a nyilvánossággal szemben is, a

hivatalnok csakis miniszterének elismerésére, esetleg gáncsára tarthat, illetve tartson számot.

A miniszterium, midőn annak vezetését átvette, öt szakosztályból állott, a vasúti, postai, távirdai, közúti és vízépítési szakosztályból. Az általa, mint kimutattuk, már államtitkár korában keresztül vitt államvasúti igazgatási szervezés mintájára szétbontotta e szakosztályokat, a vasúti osztályból kihasította a díjszabási ügyosztályt, a közútiból két szakosztályt csinált, külön az államútakra s külön a közmunkára; a postai és távirdai szakosztályokat az előbb főnállott országos posta- és távirda-főigazgatók intézményének megszüntetésével előbb egyesítette, azután megint két alosztályra osztotta: a személyzeti és nemzetközi s az üzleti osztályra. A vízi osztályt egyelőre érintetlenül hagyta, mert kezdettől fogva az volt a szándéka, hogy ennek átengedésével az ipari és kereskedelmi ügyeket, melyeknek a vasútakat csak eszközeiül tekintette, átvegye az akkori földművelési, ipar- és kereskedelmi miniszteriumtól. Ennek megtörténtével (a vízi ügyeket azonban csak részben engedte át, mert a Vaskapu és a fiumei kikötő munkálatait magának tartotta meg s azok számára külön szakosztályt állított föl) az ipar- és kereskedelmi szakosztályt megint két részre osztotta s az egyikbe az ipari és belkereskedelmi, a másikba a külkereskedelmi és tengerészeti ügyeket — a vasúti szakosztályból már előbb kivett díjszabási ügyekkel megtoldva — osztotta be. Az államvasútak szervezetét pedig azzal egészítette ki, hogy az igazgatósági összülés vezetését az államtitkárra bízta s ezen fölül a fontosabb ügyek megbeszélésére saját elnöklete alatt heti (ügynevezett keddi) üléseket rendezett be, melyekben az államtitkáron kívül az államvasutak elnökgazgatója, pénzügyi és kereskedelmi igazgatója, valamint a miniszterium vasúti és díjszabási osztályainak főnökei vettek részt. A tarifa bizottság vezetését — mint említettük — már mint miniszter is magának tartotta fenn.

Első sorban szintén magának tartotta fenn, de a részletekben az államtitkárnak engedte át a nehéz földadatot, hogy az egyes institutiók egységes vezetését a megfelelő szakosztályok szétidarabolása ellenére is biztosítsa. E valóban nehéz földadat megkönnyítése érdekében a közúti és vízi (később Vaskapu és kikötő) ügyeket kivette kezéből s államtitkári hatáskörben a rangidő szerint első miniszteri tanácsosra bízta. Részben talán

ugyanez indokból is, főleg azonban előbb kifejtett elvi álláspontja miatt, mely alól az államtitkárral szemben sem vélt kivételt tehetni, megszüntette azon báró Kemény alatt követett eljárást, hogy az államtitkár úgy szólván egyedüli referense legyen a miniszternek, sőt inkább még külön rendeletben kimondotta, hogy a szakosztály-főnökök közvetlenül neki referáljanak.

A szakosztály-főnököket fölrubázta ugyan némi kiadmányozási jogkörrel a folyó ügyek czíme alatt, ezek azonban csak az ügynevezett közbenső intézkedésekre szorítkoztak, úgy, hogy hatáskorról alig lehetett szó s még ez ügykörben is a tisztázatok aláírását az államtitkárhoz utalta. A szakosztály-vezetőket más országokban és talán a dolog természeténél fogva is saját ügykörükre nézve a szakigazgatói szerep illeti meg, az előadói tiszt pedig az ügyosztály-vezetőket — osztálytanácsosokat — terheli, mely eljárás mellett a miniszter a magának főtartott ügyekben rendes kezelési úton kapja az ügyiratokat s esetleg azokkal beszél meg közelebről, a kikkel azt tenni jónak látja; nálunk Magyarországon azonban a miniszterek kényelme szempontjából már régebben kezdett meghonosodni az az eljárás, mely szerint a szakosztály-vezetőktől hol alkalmi, hol rendszeres előadás kívántatik. Baross nem kényelmi szempontból adoptálta ezt az eljárást, hanem főleg azon elvi álláspontjáról, hogy minden kormányzati tény általa történjék, vagy legalább ilyennek tekintessék. E czélzattal elrendelte, hogy fontosabb, különösen elvi természetű ügyek soha se terjesztessenek írásban eléje, hanem földolgozás előtt mindenkor szóbelileg adassanak elő, mely előadásnak a tényállásra és a vonható következtetésekre kellett szorítkozni. A contradictorius tanácskozmányokon, melyeknek egész sorozatát rendszeresítette, mindenkor előre jelezte saját álláspontját, nem csak elvi, hanem kisebb fontosságú ügyekben is. A kiválóbb magán feleket és a vállalkozókat, engedélyt kérőket lehetőleg maga fogadta s nagyon szeretett velők közvetlenül, mint mondani szokta, rövid úton végezni, különben pedig az idegeneket kivétel nélkül a szakosztály-vezetőknek kellett fogadni, az alantasabb tisztviselőknek — még az osztálytanácsosoknak is — ez szigorúan tiltva volt. A személyi, különösen a kinevezési, előléptetési és jutalmazási ügyekre a szakosztály-vezetőknek semmi befolyást nem engedett, még az államtitkárnak sem, ez alól

csak a fegyelmi ügyek kepeztek kivételt. Hivataloskodási rendszeréhez tartozott mindenik szakosztályban a főnökön kívül legalább még egy címzetes miniszteri tanácsost kinevezni s a magasabb (miniszteri tanácsosi és osztálytanácsosi) címek adományozását az államvasútnaknál is behozta, habár ezekre nézve különben a magán vállalati szervezetet érintetlenül hagyta. Rendszeréhez tartozott továbbá a főnököket magán az ügyiraton, melynek tartalma ellen kifogása volt, megszidni; úgy szintén nagy szerepet játszottak rendszerében a névtelen följelentések is, melyeket mindenkor elfogadott s nem ritkán hivatalos tárgyalás anyagává is tett. Nemcsak a hivatalnokokkal, de magán felekkel szemben is sokat tartott arra, hogy minden előny, kedvezmény vagy jótétemény, mely a tárcza körében adható volt, a miniszter kezéből jöjjön.

Nemcsak az országgyűlésen, hanem bizottságaiban is mindenkor egymaga képviselte tárczáját, az államtitkárt is csak a zárszámadási bizottságba eresztette. Mint jellemző esetet megemlítjük, hogy midőn egyszer a kabinet irodából fölkerítették, hogy küldje oda a referenst, mert egy alárendelt ügyre vonatkozó fölterjesztésben valami a tollban maradt, személyesen, hóna alatt egy csomó írással, azzal állított be, hogy «a referens en vagyok».

A sajtó embereivel szemben a kigombolkozás rendszerét követte, azokat mint munkatársakat méltatta, vagy legalább látszott méltatni, nem tartózkodott azonban zordonabb természetének éreztetésétől sem, mire példa a *Magyar Hírlap* ismeretes esete, melyet egy időre kitiltott a vasúti állomásokról, mely eltiltás egyik legkellemetlenebb napját okozta a képviselőházban.

Első pillanatra mindenki leolvashatja e hivataloskodási rendszerről, hogy az túlnyomóan személyes célzatokra volt fölépítve s ismervé Baross, azon kiindulási pontról, mely szerint a közvélemény az elért közlekedésügyi vívmányok érdemét a miniszteriumon kívül kereste, neki szükségkép oda kellett kijutnia, hogy biztosítékokat állítson föl az ellen, hogy azon jogos törekvésében, miszerint saját műveinek érdemét saját nevéhez fűzze, sem a miniszterium kebelén kívül, sem azon belől senki neki versenyt ne csináljon. Érthető az is, hogy ez a kiinduló pontja az államtitkáron kívül leginkább a miniszteri tanácsosok ellen fordult. Principiis obsta.

Ez ellen egy bizonyos fokig nem is lehet kifogást emelni. Helyeselni kell továbbá Baross hivataloskodási rendszerének azon elvi alapját is, mely szerint a miniszteri felelősség nem valami üres forma, fehér lap, melyet másoknak kell vagy lehet tele írni, hanem a kormányzásnak alphája és omegája, mely két szélső határon belül az egyes tárczák tiszti karának a szigorú disciplina elvei szerint kell sorakoznia, — helyes ez alapelv különösen abban az irányban is, hogy az egyes tárczák élére oly férfiakat kell állítani, a kikben megvan a képesség is, az akarat is arra, hogy a miniszteri felelősségnek életet és tartalmat adjanak, mert ellenkező esetben pusztá véletlen szerencséből, vagy a vezér nélküli hadsereg egyes tagjainak bravuros teljesítményei következtében még megtörténhetik ugyan, hogy e felelősség fedezete alatt helyes és üdvös dolgok is keletkeznek, de még ez esetben is a vezér tehetetlenségének bélyege üttetik a tárczára, vagy a mi még rosszabb, a tehetséges és joggal nyugtalan munkaerők a fegyelmetlenség vádjá, sőt olykor gyanúsítások alá is kerülnek, mely helyzetnek demoralizáló hatását félre ismerni lehetetlen.

Az egyes miniszteri tárczák szervezetének tehát olyannak kell lenni, hogy az ne képezzen akadályt az ellen, hogy a miniszter ne csak a parlamenti többség elvi irányát, hanem saját geniejét vagy talentumát is teljes mértékben érvényre juttassa. Nem szabad azonban e szervezetnek ellentállási képességét teljesen megszüntetni, sőt inkább nemcsak az állami igazgatás állandó érdekei, hanem a parlamentarismus szempontjából is fontossággal bír, hogy a szervezet bizonyos fokig féket képezzen a miniszteri teljhatalom, a genie vagy talentum túlkapásai és a dilettantismus fölülkerekedése ellen; ezen fölül gondolni kell arra is, hogy miniszterválságok alkalmával az új miniszter ne álljon mindenkor és mindenben tabula rasa előtt, hanem bizonyos traditiókat azok hordozóival együtt már készen találjon s vagy haladjon tovább e traditiók nyomán, ha azokat jóknak találja, vagy pedig azok elvetésével új és jobb traditióknak vesse meg az alapját, — de végre arról sem szabad megfeledkezni, hogy nem mindig sikerül igazi hivatott tehetségeket állítani a tárczák élére s legalább is ily esetekre szükséges, hogy a tárcza szervezete a megszokott jó traditiók útján úgy szólván automatikus módon is folytathassa az ország érdekeinek megfelelő üdvös működését.

E tradíciók s az azokban rejlő ellentállási momentum hordozói, az egyes tárczák állandó tisztikara, első sorban az egyes szolgálati ágak vezetői s Baross minden esetre túlmént a parlamentarismus követelményein akkor, mikor az egyes szakosztályokat oly módon szétdarabolta, hogy egyetlen egy szolgálati ágnek se legyen alsóbb fokon *egy* közvetlen vezetője, hanem a különböző szolgálati ágak harmonikus összműködetésén fölül az egyes szolgálati ágak közvetlen vezetésének szálai is a miniszter s bizonyos fokig még az államtitkár kezében összpontosíttassanak s túllőtt a czelon, mikor a tiszti kar ellen egyáltalában oly drastikus rendszabályokat vett föl hivataloskodási rendszerébe, melyek egyértelműek a szervezet ellentállási képességének teljes megszüntetésével.

Hátrányos továbbá e hivataloskodási rendszer azért is, mert a munkának és még csak nem is a tulajdonképeni szellemi, hanem a szervezet működtetésére vonatkozó inkább gépies és improductiv munkának túlterhét a miniszterre, államtitkárra és a már többé-kevésbbé élemedett korú miniszteri tanácsosokra rója, ellenben a többi személyzetnek kényelmes existenciát biztosít, az előbbieket testileg és szellemileg idő előtt megviseli, az utóbbiakat pedig disqualifikálja. Minek is törje fejét az osztálytanácsos, titkár, fogalmazó nagy eszméken, fontos kezdeményezéseken, mikor minden eszme, minden kezdeményezés a miniszteré? (Mely eszmemenet különben a miniszteri tanácsosoknak is lehetővé tette, hogy a referálás terhén könnyítsenek.) Azon tilalom pedig, mely szerint elvi javaslatokat a miniszter előzetes utasításának kikérése nélkül földolgozni nem szabad, épenséggel elfojtja a nagy eszmék és kezdeményezések azon nem ritka forrását is, melyet mindenhol és mindenha az ifjabb szakreferensek tehetségtől és becsvágytól sugalt önálló földolgozásaiban keresnek.

A gyors és sikeres ügyvitel szempontjából különben Baross hivataloskodási rendszere részint már kezdettől fogva tarthatatlannak bizonyúlt, részint pedig a gyakorlatban ő is engedett belőle. Így az államvasútnaknál — mint láttuk — az elnökgazgató a szervezeti utasítás ellenére coordinált igazgatótársaival szemben is discretionalis hatalommal ruháztatott föl, hogy az igazgatás egysége ne szenvedjen, a többi szolgálati ágaknál pedig az igazgatás egységet fokozatosan, a rendszerben gyökerező contradictorius eljárás és alkalmi miniszteri döntések

helyett collegialis összebeszélések útján igyekeztek pótolni, a miniszteri tanácsosok a mind jobban informált miniszterrel szemben mindinkább menekültek a referálás terhe alól s hogy dolgozhassanak, a kisebb ügyes-bajos feleket igyekeztek magokról lerázni, így aztán az informationalís forum megint decentralisálódott, mely megkísértést az alantas személyzet a tilos portéka ingerével vagy a nélkül, de kénytelen volt elfogadni s lassanként még egyes törekvő szakreferensek önálló földolgozásait is sikerült előleges utasítás kikérése nélkül egészen a miniszter asztaláig becsempészni, sőt a Barosstól annyira kedvelt rövid útú elintéзések is mind jobban, inkább az adott szó megtartásának rovására ütöttek ki, mintsem az utólagos alapos megfontolás rovására. Egy szóval lassanként Baross hivataloskodási rendszerét annak ügyviteli oldaláról senki sem vette komolyan, még maga Baross sem, mivel azonban még nincs mondva az, hogy annak a felső köröket érintő túlterhe így is tartósan elviselhető lett volna.

Komoly maradt azonban e hivataloskodási rendszer mind végig annak személyes oldaláról s ez oldalról Baross megint túllőtt a célon, mert bármint gondolkozzunk is a a bureaucrátiáról s bármennyire népszerű is Magyarországon a hivatalnoki elem szorongatása, de ha már egyszer az országnak szüksége van hivatalnokokra, akkor mindenkinek el kell ismerni, hogy a tiszti személyzetnek is megvan az ő jogos becsvágya s ezt közérdekből nem szabad odáig leszállítani, hogy a tiszti kar érje be a mindenkori miniszternek bizonyos előmenetelben, illetmény-javításokban vagy rang- és címádományozásokban nyilvánuló elismerésével, sőt inkább mentől kevésbbé van az ország abban a helyzetben, hogy tisztviselőit jól fizesse, annál nagyobb súlyt kell fektetni arra az ethikai álláspontra, hogy a tisztviselő magát épen úgy, mint a miniszter, az állam szolgájának, a miniszter munkatársának tekintse s erre büszke legyen és hogy ne legyen előtte elzárva még az az út sem, hogy magának közhasznú működésével közelismerést és nevet szerezhessen.

Baross hivataloskodási rendszere ezt nemcsak kizárja, hanem a legmagasabb rangú tisztviselőkkel szemben követett nyilvános megostorozási módszere, mely a mindenféle szolgák és díjnokok közt is kézről-kézre járó aktaszerű megszidásokban fekszik, úgy szintén a névtelen föladások elfoga-

dásával és tárgyalásával általa követett kémrendszer egyenesen brutalisnak minősítendő.

Nem igényelte e drasticus rendszabályokat a miniszterium reputációja sem, ha ezt Baross a miniszter reputációjával azonosította: hiszen tény, hogy voltak és lesznek is fontoskodó és túlkapó hivatalnokok, kiknek szereplése nem egyeztethető össze a miniszter felelősségével, parlamentaris állásával és jogos becsvágyával, hanem az ilyenekkel egyenként kell elbánni, ha mindjárt drákói szigorral is (és tényleg a burocratiával szemben épen abban fekszik a parlamentarismus és a jogos miniszteri becsvágy biztosítéka, hogy az egyes hivatalnokok alkalmazása, munkabeosztása és eltávolítása fölött a miniszter korlátlanul rendelkezhetik), de nem szükséges mindjárt oly rendszerhez nyúlni, mely mindenkit, jót és rosszat egyaránt sújt. Ha pedig a tisztí kar reputációját keressük, úgy az esetleges gyanúsításokkal szemben talán még palliatív eszköznek beválik az, ha a miniszter a közfigyelmet a személyzettől el — illetve kizárólag magára vonja, de — *medicina peior morbo* — a nyilvánosság elterelésének, a bizonyos mértékig jogos, sőt szükséges ellentállási képesség megszüntetésének, mely maga után vonja ez ellentállási képesség megszüntetését a megkísértésekkel szemben is — végre a személyzet megalázásának nagyon hátrányos következményei vannak, melyeket nem szükséges részletesen fejtegetni, mert mindenkinek be kell látni, hogy egy ily hivataloskodási rendszer lassan, de biztosan ölü mérge gyanánt előbb-utóbb a szellemi és erkölcsi színvonal leszállítására, a törekvő szerény, de önérzetes elemnek a modern kapaszkodó elem által való kiszorítására, servilismusra, demoralisatióra s végeredményben *corruptiora* vezet.

Föltétlenül elismerve is bár Baross — mint egyáltalában minden miniszter — azon becsvágyának jogosultságát, hogy saját műveinek érdemét és dicsőségét saját nevéhez kösse, mely czélt persze Baross e hivataloskodási rendszerével sokszoros biztossággal el lehetett érni, — lehetetlen elzárkózni az elől, hogy e rendszer nem csak hogy túl megy a parlamentarismus követelményein, de magának a parlamentarismusnak is, minden esetre pedig az államnak és a közszolgáltatnak állandó érdekeit veszélyezteti, mely mint ilyen, Barossnak pénzkérdésekben ismeretes s a jók tiszteletét kiérdemlő purita-

nismusa mellett elárulja egyúttal fektelen, magának mindent alárendelő dicsvágyúl is.

E bár súlyos, de igazságos ítéletet többé-kevésbbé megerősítve fogjuk látni kormányzási rendszerében és tényeiben is, melyekre az alábbiakban áttérünk s melyek során ott, a hol hibát vagy mulasztást találunk, nem vélünk a tárgyilagosság követelményei ellen vétetni, ha rá fogunk utalni a személyes indokokra, de ezt mellőzni fogjuk ott, a hol elismerést érdemlő tényekkel találkozunk, mert a dicsvágyat is jogosnak ismerjük el akkor, ha mint jónak és üdvösnek forrása lép föl.

A kereskedelmi és iparpolitika terén Baross még a kezdet nehézségeivel küzdött, nem volna tehát méltányos politikájának ezt a részét szigorú bonczkés alá vonni s ez alapon talán bortermelőink is hajlandók lesznek a hírhedt olasz borvám miatt az absolutoriumot neki megadni; a közlekedési politika mezején azonban már mint államtitkár is teljes jártasságot szerezhetett s alkotásainak, de hibáinak és mulasztásainak is legnagyobb és legfontosabb része erre a terre esik, azért alábbi fejtegetéseinkben leginkább erre fogunk kiterjeszkedni.

Kezdjük a vasúttal.

II.

Említettük már, hogy azon időben, a mikor Baross még mint államtitkár a miniszteriumba belépett, a nemzet már elvezetében volt vasúti politikánk nagy vívmányainak. E vívmányok sorozata az egyik legfontosabb — oderbergi — útirányunkat közvetítő kassa-oderbergi vasút orvoslása és a keleti vasút megvétele után nagyban a tiszai vasút megváltásával és annak a rákos-újszászi vasút kiépítése útján Buda-Pestre való bevezetésével vette kezdetét; folytatott a zágráb-károlyvárosi vasút megvetelével, mely mint idegen test, az államvasutak Fiuménak tartó déli vonalai közé volt ékelve, továbbá ugyancsak a fiumei irányba eső báttaszék-zákányi kamatbiztosítási vasút állami kezelésbe vételével és a budapest-pécsi biztosíték nélküli vasút engedélyezésével, mely három intézkedéssel együtt véve megalkottatott a fiumei útirány; folytattott még a budapest-zimonyi vasút kiépítésével, mely a Balkán felszigetnek és Konstantinápoly felé nyitott kaput s egyelőre

befejezést nyert 1882-ben a volt osztrák államvasút dualizásával s ezzel kapcsolatban egyfelől a győr-brucki vonal megszerzésével és a kelenföld-győri vonal kiépítésével, másfelől a trencsén-zsolnai vasútvonal engedélyezésével, mely rendszabályok Magyarországra nézve első sorban, mint a magyar állami fönség érvényre emelésének, másodsorban mint az államvasúti bécsi útirány megalkotásának s ezen fölül mint a fontos oderbergi irány erősítésének eszközei bírtak nagy jelentőséggel.

A nagy állami vasúthálózat tehát, melynek hazánk közgazdasági regenerációját köszöni, már meg volt alapítva, — a tiszai vasút megváltása helyre állította a paritást az addig még csak alárendelt szerepet vivő állami és a magán vasúti rendszer közt (vegyes rendszer), az osztrák államvasúttal való kiegyezés pedig és a budapest-pécsi vasút engedélyezése Bécs, illetve Fiume felé az államvasútnak a nevezett magán vasútnak közbe eső vonalaira is tarifa-jogot biztosítván, ez által az államvasúti rendszer nem csak irányadóvá, hanem már-már uralkodóvá vált.

Megalkottatott végül az államvasútnak olcsó díjszabási rendszere is, mely szerencsésen, sőt bámulatosan eltalálta a középútat a kinstár pénzügyi és az ország közgazdasági követelményei közt s ezzel egyfelől az állami vasúthálózat nagy jövedelmezőségének forrásává vált, másfelől termelésünknek és kereskedelmünknek az egyidejűleg megindult s nagyban és egészben mai napig tartó általános vámháború ellenere soha nem remélt lendületet adott.

Hátra volt ugyan még az államosítások nagyobb része, a minthogy az államosítási művelet még ma sem tekinthető teljesen befejezettnek; de a hátra lévő államosítások már inkább a pénzügyi, mint a forgalmi politika szempontjából bírtak fontossággal, mert mind világosabban kitűnt, hogy az eddigi államosítások — kapcsolatban az inaugurált olcsó díjszabási politikával — nemcsak közgazdasági, hanem pénzügyi tekintetben is beváltak elannyira, hogy nem csak a pénzügyi hátrányok maradtak el, melyekre az államosítások ellenzői utaltak, hanem a befektetett tőkék jövedelmezősége oly előre nem remélt mértékben emelkedett, melynél fogva az államosítási művelet fokozatosan még az államháztartás későbbi rendezésének egyik elismert tényezőjévé is vált. Nem is csekélység az, hogy mint a kereskedelmi miniszter időszaki jelentéseiben részlete-

sen ki van mutatva, a vasútállamosítási művelet pénzügyi eredménye minden elvállalt teher és a szükségessékké vált beruházások járadék-terhének levonása után *közel tíz millió forint* évi összeggel javította az államháztartási mérleget.

De nem csak az állami háztartás rendezésében, hanem az ennek befejeztével a valuta rendezése érdekében megindított nagy kormányi actioban is része van a vasútállamosítási politikának, mert az említett pénzügyi eredmény, kapcsolatosan az államvasútak kezelésében behozott ügyes és követésre méltó költségelőirányozási politikával, mely abban állott, hogy a bevételek jóval a várható eredmény alatt, ellenben a kiadások meglehetősen realisan előirányoztattak, — lehetővé tette, hogy az állami pénzkészletek javára évről évre jelentékeny zárszámadási fölöslegek maradtak, melyek az 1887—1890. évi időszakról nem kevesebb, mint tizennégy és fél millió forintot tettek ki s ismeretes, hogy szerepet játszottak azokban a fölszaporodott pénzkészletekben, melyekkel a pénzügyminiszter a valuta rendezését megindította.

Ellenben a forgalmi politika szempontjából a Baross előtti időből hátra maradt vasútállamosítások már csak helyi jelentőséggel bírónak tekintettek, mert az államvasútnak olcsó díjszabási rendszere a számos csatlakozási pontokról közvetve a meg megvolt magán vasútak díjszabását is befolyásolta s csak egyes, különösen a közös csatlakozási állomásoktól távolabb fekvő vidékek szenvedtek még a magán vasútak magasabb díjszabásainak hátrányai alatt.

Épen ezért általános volt a meggyőződés, hogy vasúti politikánk terén most már elkövetkezett az intensív munkálkodás ideje, mely ugyan nem kevésbé nehéz, de sokkal kevésbé hálás föladatokat ró a kormányra, mert nem ígér annyi babért, mint az előző korszak nagy vívmányai. Ily értelemben ítélte meg az ország az alföldi, erdélyi és a már előbb állami kezelésben volt báttaszék-zákányi kamatbiztosításos vasútak államosítását is, mely már Baross idejébe esik ugyan, de még báró Kemény minisztersége alá s tényleg e három vasút államosítása csak az imént érintett pénzügyi és helyi forgalmi jelentőséggel bírt.

Baross erélyesen folytatta a vasútállamosítási műveletet, nem kevesebb, mint hat vasúttal: a budapest-pécsi, magyar éjszakkeleti és arad-temesvári vasúttal s a közös vasútak sorá-

ból az első magyar-gácsországi, magyar-nyugati és osztrák-magyar államvasút magyar vonalaival; ezen fölül együttes használatba vétel (péage) útján részben államosította a déli vasút sziszek-zágrábi és a duna-gőzhajózási társaság pécs-mohácsi vasútjának üszögh-villányi vonalát is, mely két péage vonal közül az előbbi a határörvidéki hálózat és a fiumei út-irány, az utóbbi pedig az alföldi hálózat és szintén a budapest-fiumei útirány közé volt eddig, mint ellentétes érdekű idegen test, beékelve.

Ez államosítások emelték ugyan Baross népszerűségét az illető vasutak mentén, de országos dicsőségét nem ezek alapították meg, sőt épen ez államosítási műveletek legnagyobbika, az osztrák-magyar államvasút magyar vonalainak megváltása körül a közvélemény Barosszt még az elhamarkodás vádjával is terhelte, mely vád szintén csak azt mutatja, hogy az ország ez actionak nem tulajdonított különös fontosságot vagy legalább sürgősséget. Baross forgalmi politikájának ismertetése során ki fogjuk mutatni, hogy e vád a tárgyilagos bírálat előtt nem állja meg a próbát, egy úttal azonban épen e vasút megváltása alkalmából magunk leszünk kénytelenek egy vádat emelni Baross ellen, mely sokkal súlyosabb az előbbinél, nevezetesen azt, hogy főleg az e vasúttal szemben követett politikájával egy veszedelmes közjogi fogalomzavarnak vetette meg alapját, mely ma útjában áll forgalmi politikánk egészséges fejlődésének, különösen útjában áll annak, hogy a magyar dunai hajózás emancipatiójának kérdése oly megoldást nyerjen, mely megfelel az ország érdekeinek és méltóságának, ezen fölül egyik közös vasútunknak — melynek mint ilyennek föntartása forgalmi politikánk egyik sarkpontját kell hogy képezze — fönnállását veszélyezteti, egy másik közös vasútnál pedig annak a közösség megszüntetése esetére való kompensationalis értékét csökkenti, végre a mely közjogi fogalomzavarnak veszedelmes hatása nem szorítkozik csupán a forgalmi politika körére, hanem még más fontos országos érdekeket is fenyeget.

E fontos kérdésre jelen tanulmányunk során visszatérünk, mert azt hisszük, hogy Baross forgalmi politikájának ismertetését leghelyesebb lesz díjszabási politikájával elkezdni, melynek ez államférfiú ha nem is kizárólag, de legfőképen köszönhetette országos népszerűségét és dicsőségét.

Ezzel fényesen megezáfolta Baross azt a föltevést, hogy

az az intensív munkálkodás, mely tárczája körében reá várt, nem ígér hason arányú babérokat, mint a megelőző korszak nagy vívmányai. Hogy e népszerűség és dicsőség mennyiben volt kiérdemelve? s ha nem egészen, mily mértékig? látni fogjuk.

A megelőző korszak a díjszabási téren két fontos örökséget hagyott hátra Barossnak: a jól megreformált és 1887-ben bizonyos mérsékelt díjemelésekkel újból kiadott 1881. évi teherárú-díjszabást és egy még a vasútak keletkezésének első idejéből eredő, elavult rendszeren alapuló személy-díjszabást, mely már semmikép sem felelt meg a kor igényeinek, sőt Magyarországra nézve 1875-ben a szállítási adó behozatala által még igen lényeges rosszabbodást is szenvedett. — A kettő közül Barossra nevezve az utóbbi volt az értékesebb, mert annak reformja alkalmat adott neki, hogy nevet halhatatlanná tegye, ha a reform sikerül.

Sajátságos, hogy míg a vasútak keletkezésének első idejéből¹ származó árú-díjszabás időről-időre mindenütt simúlt a kor igényeihez: addig a személy-díjszabás reformja kezdettől fogva úgy szólván egy lépést sem tett előre, hanem az elkerülhetetlen újításokat mindenütt a hivatalos díjszabás keretén kívül kedvezményi úton (menettérti jegyek, kilométer-jegyek, értékjegyek, körútazási jegyek, idényjegyek, fürdőjegyek stb.) igyekeztek pótolni. Oka e jelenségnek az, mert a vasútak jövedelmezőségének forrását mindenhol és mindenha az árúforgalom képezte, a személyforgalom pedig majdnem kivétel nélkül veszteséggel járt, mely veszteségnek a magán vasútak inkább noblesse obligéból vetették alá magokat, igyekeztek azonban e veszteséget legalább kitelhetően szűk körre szorítani s ezt oly módon vélték legjobban elérhetőnek, ha e téren minden nagyobb szabású kísérletezéstől tartózkodnak.

A vasúti szakemberek már régóta megegyeztek abban, hogy e téren is lehetséges volna a pénzügyi érdek kockáztatása nélkül gyökeres reformot létesíteni, de a kivétel módozataira nézve nagyon eltértek, mert míg egy részök az árúforgalmi reform mintájára a távolsággal csökkenő díjrendszert ajánlotta, más részök forgalom-politikai okokból ez úgynevezett differentialis rendszert még az árúforgalomban is hibáztatta s ennél fogva úgy ebben, mint a személyforgalomban is az egyenletesen emelkedő, de alacsony egységtétel mellett kardoskodott,

végre egy részökre még a postai porto-rendszer átültetésének apostolai — Perrot, Engel, Hertzka stb. — is befolyással voltak többé-kevésbbé szellemes műveikkel.

A szakemberek véleményeinek illetően eltérése mellett a nagy magán vasútak részvényesei szempontjából érthető, ha haboztak a gyökeres újítással, de az államvasúti rendszer barátai sem akarták azt ily kétes kimenetelű kísérletezéssel kockáztatni s különösen láttuk és látjuk, hogy a nagy német birodalom e téren mai napig a conservatív politika álláspontján maradt, ettől eltérni (ha csak a munkás elem érdekében életbe leptetett nagy mérvű díjmérsékleseket ilyenek nem tekintjük) nem volt bátorsága.

Baross vállalkozott e nagy föladatra, neki meg volt az ehhez szükséges bátorsága. És bizonyos fokig csakugyan sikerrel, a személyes oldalról minden esetre.

A személyforgalomban általa 1889 augusztus elsejével életbe léptetett zóna-díjszabás, ha nem a legnagyobb, minden esetre a leghálásabb műve volt Barossnak. Széles Magyarországon nincs ember, a ki ez alkotás jóteteményeit, forintokban és krajczárokbán kifejezve, nem élvezte volna és évről-évre nem élvezné s még csak talán nem is a kincstár rovására, legalább általános a hit, hogy a kincstár is milliókat nyert ez alkotással.

Európaszerte, sőt a nagy tengeren túl is roppant föltűnést keltett e merész kezdeményezés s az ország méltó büszkeséggel várta, hogy a magyar díjszabási politikának e nagy vívmánya a külföldet is magával fogja ragadni.

E várakozás azonban nem valósult meg. Nyomokat hagyott ugyan e mozgalom, így Ausztria is elhagyta a kilométerrendszert és a távolsággal csökkenő díjrendszer némi árnyalatával a tíz kilométeres ütegségre tért át, de az itt elfogadott «krajczár-zóna díjszabás» elnevezés ellenére, sem ez osztrák díjszabási reform, sem a zóna nyomán másutt tett kísérletek nem hasonlítanak Baross zónájához. S ez annál föltűnőbb, mert a reform szüksége már mindenütt és általánosan el volt ismerve s nem csak a porto-rendszer valamennyi apostola — kiknek művei kétségtelenül Barossra is nagy benyomást tettek, — hanem közel fekvő indokokból a nagy közönség is mindenhol részt vett abban a jobbadán önkéntes reclámban, mely az egész művelt világ sajtójából visszhangzott.

Minden előfeltétel meg volt tehát, hogy a példa követésre találjon, de számba vehető eredmény nincs. Ennek okát kutatva, megtaláljuk az alábbiakban.

Baross zóna-díjszabása tulajdonképen három részből áll: a szomszéd forgalomból, a közép távolsági forgalomból (II—XIII. zóna) és a XIV. zónából, mely utóbbit a végtelen zónának nevezhetnénk, ha ugyan az országnak nem volna határa. Egyesítve találjuk e rendszerben a szakemberek főntebb említett eltérő véleményeit: a közép távolsági forgalom II—XI. zónájában a díjtételek 15 kilométeres zóna-egységeként egyenletesen emelkednek, a XII. és XIII. zónában már a távolsággal csökkenő díjrendszer jut — ámbár eltérő alakban — tudniillik a zóna-egységnek huszonöt kilométerre emelése útján kifejezésre, végül az I. zónában, mely a szomszéd forgalom beillesztésének kedvéért szintén huszonöt kilométerre tolatott ki és a XIV. zónában a porto-rendszer ismertető jeleit lehet föltalálni. Sőt miután nem igen érthető, hogy a túlnyomóan csak tizenöt kilométeres útszakaszokat Baross miért nevezte el zónáknak, holott ez elnevezés nagyobb útszakaszokat föltételez: nem volna indokolatlan a zóna-díjszabás fölsorolt három részét ugyan annyi zónának, tudniillik első, középső és utolsó zónának nevezni, mi leginkább elárulja, hogy a porto-rendszer elmélete mily nagy befolyással volt Baross elhatározására.

A külföldet főleg a közép távolsági forgalom (II—XIII. zóna) érdekelte, mely az első zónába eső szomszéd járatokat nem számítva, az útasok zöme által használt 25—225 kilométerre terjed ki. Erre nézve a kiküldött idegen szakértők nehézség nélkül megállapították, hogy az — bár a kilométernél, sőt a régi mérföldnél is nagyobb, de mégis bizonyos útegység föntartása mellett — egyszerű visszatérés a szállítási adó behozatala előtti állapotra, mert e forgalomban a hivatalos díjtételek leszállítása átlagosan 40 százalékra tehető ugyan, ebből azonban 20 százalék az egyidejűleg megszüntetett utazási kedvezmények pótlására esik, úgy, hogy az új mérséklés csak 20 százalék, vagyis ugyan annyi, mint a formailag még továbbra is föntartott szállítási adó s így a dolog lényegére nézve egyértelmű ez adó elejtésével. Minthogy pedig a külföldön a díjszabásoknak a szállítási adóval való emelése hiányzott: következőképp hiányzott az előfeltétel is, mely a zóna e legfontosabb részének átvételét indokolta volna, föltehető

lévén, hogy az utazásra ösztönző hatás a külföldön nem létező szállítási adóemelés elejtésében, — nem pedig a kilométeres útegységnek különben elvileg helyes és különösen a nagyon bonyolult számvitel egyszerűsítése érdekében követésre méltó emelésében fekszik.

A XIV. zónára (nagy távolsági forgalom) és a szomszédos forgalomra nézve megállapították, hogy mind a kettő oly elvi negatívója az útegységnek, mely egyfelől a beutazott távolságokról szóló közérdekű statisztika megbízható vezetését lehetlenné teszi, másfelől a főfontosságú közép távolsági forgalom (25—225 kilométer) díjszabását fölülről is, alulról is előre meg nem határozható mértékben oly kijátszásoknak teszi ki, melyek a rendszer ismeretével fokozatosan nagyobbodnak és semmi-fele rendszabályokkal meg nem akadályozhatók, mely két rendbeli hátrány már egymagában kizárja a zóna e részeinek a művelt külföldtől való utánpótlását.

Különösen a XIV. zónára nézve megállapították, hogy a magyar államvasúton e zónában a reform kidolgozását megelőző 1887-ik évben alig utazott több évi hatvanezer emberrel, mintegy 800.000 forint bruttó bevétellel s így Barossnak alig volt mit kockáztatnia, míg ellenben a művelt nyugati külföldön a XIV. zóna átvétele — figyelemmel a fővárosi metsző pontra — kisebb országokban vagy rövidebb vasútnál ugyan tárgyaltalan lenne, de nagyobb országokban és vasútnál óriási kockázatokkal járna, csakis a néptelenebb és átmenetileg is kevésbé használt keleti országokban találhatna esetleg követésre, de itt is csak átmenetesen, mert nem is tekintve az utazási statisztika megzavarására és a kijátszásokra, — e rendszernek a nagyobb távolságokra való alkalmazása mind addig, míg a pénzügyi érdek elejtésével a közép távolságok is nem részesíttetnek a porto-rendszer jótéteményeiben, oly igazságtalan alapon nyugszik, hogy már ez okból is azt — az elérni kívánt célnak helyesebb alapon való biztosítása mellett — a távolsággal csökkenő díjrendszernek kell fölváltania.

Végre a szomszéd forgalomra nézve megállapították, hogy erről egyes főbb pontokon, különösen fővárosok közelében, a hol az előföltételek erre állandóan vagy legalább a nyári időnyben megvannak, a rendesnél olcsóbb helyi vonatok berendezésével, tehát a statisztika megzavarása és kijátszások veszélye nélkül, már eddig is gondoskodva volt s jövőre — a hol ezt

különösen a vágányhálózat megengedi — esetleg még fokozottabb mértékben lehet gondoskodni, de e rendszernek az egész hálózatra való kiterjesztése, úgy szólván a tramway-forgalomnak generális egyesítése a nagy vasúti forgalommal, oly merész lépésnek tekintendő, mely az útasszám nagy mérvű s ezzel kapcsolatosan a bruto-bevételeknek némi emelkedését is eredményezheti ugyan, de a vasútak teljesítési képességét oly próbáknak teszi ki, melyek vagy a forgalmi rend compromittálását idézik elő, vagy csak oly üzleti és beruházási költségekkel lesznek legyőzhetők, a melyek semmi arányban nincsenek sem az elérhető magasabb bruto-bevételekkel, sem pedig e rendszernek inkább humanistikus, mint sem közgazdasági előnyeivel s hogy akár a forgalmi rend compromittálása, akár a költségek aránytalan szaporítása szempontjából a veszély annál nagyobb, mentől inkább beválik — az útasszám szaporítását tekintve — a szomszédos forgalom.

Kedvezőtlenül hangolták végül a külföldi szakértőket bizonyos — a rendszerben gyökerező — dilettantismusok is, melyek a Barosstól fölvilágosítások adására kirendelt szakközegek által nem elméleti, hanem gyakorlati okokra s végre is csak a miniszter legsajátabb tényeire vezettettek vissza.

Röviden, a külföldi szakértők megegyeztek abban, hogy a mi jó Baross zóna-díjszabásában, az nem új; a mi pedig új, az nem jó.

Magunk részéről a külföldi szakértőknek ezt a véleményét a közép távolsági forgalomra (II—XIII. zónára) nézve, mely pedig az utazások zömét absorbeálja, további kritika nélkül kénytelenek vagyunk aláírni: mert tényleg volt már nekünk a kilométernél magasabb (mér föld) útegységre alapított és a szállítási adótól mentes személy-díjszabásunk, mely alatt a forgalom az akkori viszonyokhoz mérten szépen, sőt a bevételek — mint látni fogjuk — még szebben is alakultak s csak akkor állott be évekig tartó stagnatio, mikor a kilométer-rendszert és a szállítási adót behozták. Lényegében tehát, e legfontosabb alkatelemében, a zóna-díjszabás nem egyéb, mint restitutio in integrum, egyszerű hibaigazítás; a mi pedig új a közép távolsági forgalomban, tudniillik a tizenöt kilométeres útegység, — annak jóságához legalább is kétség fér; — mint láttuk, az osztrákok beérték a régi mér földnek tíz kilométerre

való kikerekítésével s később maga Baross is áru-zóna-díjszabásában már az utóbbi egységet fogadta el.

Igazat adunk azonban a zóna-díjszabás eredményeiről szóló — a kereskedelmi miniszterium által évről-évre kiadott — hivatalos közleményeknek abban, hogy Baross zónáját és ennek eredményeit első sorban nem a reform egyes alkatelemeire szétszedve, hanem egészében kell megbírálni s ez alapon minden esetre kápráztató képet nyújt az, hogy 1888-ról, mint a zóna-díjszabás behozatalát közvetlenül megelőző évről, 1892-re a szállított útasok száma 9,056.000-ről 28,623.700-ra, vagyis 19,567.700 útassal = 215 százalékkal emelkedett. Igaz ugyan, hogy a hálózat is szaporodott tiz százalékkal, ez aránylag csekély szaporulat azonban nem alkalmas ezt a képet megváltoztatni.

A pénzügyi eredmény azonban már ez összehasonlítási módszer mellett sem áll arányban a forgalom emelkedésével, mert a bevételek ugyanazon időszakban 14,112.000 forintról 19,685.000 forintra, tehát 5,573.000 forinttal, vagyis csak 40 százalékkal emelkedtek, mely emelkedési százalékot már a vonalszaporulat is eléggé devalválja.

Egyáltalában Baross zóna-közleményei kissé nagyon is könnyű utat választottak az eredmények, különösen a pénzügyi eredmények fényes voltának bebizonyítására akkor, midőn ez eredményeket csakis a szállítási adóemelés uralma alatt, tehát a nagy stagnatio idejében elért eredményekkel helyezik párhuzamba s még csak meg sem kísértik az összehasonlítást a szállítási adó előtti állapottal. Hiszen, ha meggondoljuk, hogy a XIV. zónának a stagnatio ideje alatt elért szomorú eredményeivel szemben Baross tényleg alig kockáztatott valamit, de a mit esetleg kockáztatott volna is, azt bőven pótolta egy tulajdonkép addig nem létezett forgalmi ág — a szomszéd forgalom — megteremtésével; ha továbbá meggondoljuk, hogy a közép távolsági forgalomban Baross egészen biztosan számíthatott arra, miszerint ha megszünteti a stagnatio okát, a szállítási adóemelést, akkor megszünteti egyúttal magát a stagnatiót és ennek káros pénzügyi hatását is; ha mind ezeket meggondoljuk: akkor bámulatunkat ebben az esetben nem annyira Baross egész Európát izgalomba ejtő bátorságának, mint inkább teljes biztosságra építő óvatosságának kell szentelnünk, föltéve tudniillik, hogy neki csak-

ugyan nem volt több becsvágya, mint az, hogy a stagnatio idejével szemben úgy a forgalmi, mint a pénzügyi helyzetet megjavítsa s hogy tehát becsvágya nem ment odáig, hogy legalább is a stagnatio előtti forgalmi és pénzügyi helyzetet visszaállítsa, sőt ennél is kedvezőbb helyzetet teremtsen.

Az az út tehát, melyet Baross zóna-közleményei a fényes eredmények bebizonyítására választottak, egyszerűen csalhatatlan és mindenki természetesnek fogja találni azt, hogy a szállítási adó uralmának három legrosszabb évéről (1878—1880) a zóna uralma alá eső utolsó három évre (1890—1892) a kilométerenkénti személyforgalmi bevétel (katonákat nem számítva) 1250 forintról 2160 forintra emelkedett, főleg ha figyelembe vesszük, hogy e kilométerenkénti bevétel a stagnatio utolsó éveiben már 1600—1700 forint körül járt; de méltán meglephet mindenkit, a mit a zóna-közlemények elhallgatnak, hogy tudniillik a szállítási adót megelőző három évben (1872—1874) a kilométerenkénti bevétel 2430 forint, tehát jóval nagyobb volt, mint a zóna idejében.

Mi következik ebből? Első sorban az, — a mi talán szintén ellenkezik a közbittel — hogy személyforgalmunk a zóna után is passiv maradt, mert a kilométerenként mintegy öt ezer forintot kitevő üzleti kiadásokból kétségen kívül nagyobb hányad esik a személyforgalomra, mint a mennyi az említett kilométerenkénti bevételben fedezetet találna; de következik főleg az, hogy a zóna pénzügyi eredménye még csak a szállítási adó által előidézett kóros állapot orvoslását sem jelenti teljes mértékben, sőt ettől még elég messze vagyunk, a mi kitűnik abból, hogy a látszólag csekély — 270 forintnyi — különbség az 1892. évi hálózatra (7713 kilométer) alkalmazva, több mint két millió forint bevételi kevesbletet ad.

Nem vélünk tehát igaztalanságot elkövetni, ha azt állítjuk, hogy a Baross-féle zóna-közlemények a zóna pénzügyi eredményei tekintetében — habár szándéktalanul is — de tévútra vezették a magyar közönséget, mely ezt annyival hajlandóbb volt elhinni, mert lépten-nyomon a vonatok túltömöttségének jeleivel találkozik s resignatióval vegyes hazafias megelégedéssel látja, hogy hely hiányában a szűrös és gabás atyafiak helylyel-közzel hogyan lepik el a vonatok magasabb — első és második — kocsi-osztályait, pedig mint látni fogjuk, ez sem egyéb, mint a szomszéd forgalom tramwayszerű természetével

járó s közúti vasútnaknál a «túltömöttség» panasz rovata alatt főleg nagy városokban ismeretes kóros állapot.

Igaz ugyan, hogy a zóna védői bizonyos logikával kívánhatnák azt, hogy a még fönnálló, de a pénzügyi tárczájánál elszámolt szállítási adó többletét, sőt esetleg még az egész szállítási adót is számítsuk hozzá a zóna alatt elért kilométerenkénti bevételhez s igaz, hogy első esetben körülbelül 2300 frt, tehát még mindig kisebb, utóbbi esetben pedig 2950 forint, tehát már magasabb kilométerenkénti bevételre jutnánk, mint a minő ez a szállítási adó behozatala előtt volt; de ez sem változtathat lényegeset ítéletünkön, mert figyelembe kell venni, hogy a zóna utolsó három évről kimutatott bevételi átlagban már az osztrák-magyar államvasút természetszerűen nagyobb forgalmú államosított vonalai is szerepelnek, s hogy továbbá a személyforgalom természetes emelkedése csak valamennyire normális viszonyok között is évi öt százalékkal fölvehető, főleg pedig figyelembe kell venni, hogy 1874 óta a közgazdasági helyzet egyáltalában oly lendületet vett, melynek folyományakép a stagnatiót előidéző baj egyszerű megszüntetésének nemcsak a stagnatio idejével, de az ezt megelőző idővel szemben is nagyobb mérvű lendületet kellett volna előidézni és pedig annál is inkább, mert Baross még a közép távolsági forgalomban sem elégedett meg a szállítási adóemelés kiküszöbölésével, hanem a gyakorlatban, mint látni fogjuk, mintegy tíz százalék további mérséklést nyújtott, minek szintén a forgalom emelésében kellett ki-fejezésre jutni.

Figyelembe veendő volna talán még az is, hogy Baross zóna-díjszabásában a szomszéd forgalom tényleg novumot képez, mely a kimutatott bevételi többletben jelentékeny összeggel (mintegy két millió forinttal) szerepel, melynek kihagyása esetében tehát a stagnatio előtti állapottal való pénzügyi párhuzam még kedvezőtlenebbül alakulna.

Érdekes volna e párhuzamot még tovább folytatni, de az olvasót nem fárasztjuk további részletekkel s jelen általános bírálat során még csak két megjegyzésre szorítkozunk. Az egyik az, hogy a szomszédos forgalomnak — mint novumnak — nagyon is kétséges belértékére még visszatérve, ennek kapcsán meg fogjuk világítani azt a kérdést is, hogy a zóna pénzügyi tiszta eredménye még a stagnatio állapotával szemben is csakugyan nevezhető-e kedvezőnek vagy sem? A másik pedig az,

hogy a Baross-féle zóna-közlemények a magyar személyforgalom színvonalának a nyugati külföld színvonalához való közeledését, mint a zóna egyik vívmányát, csakis az abszolút útasszám alapján s a szomszéd forgalom beszámításával igyekeznek igazolni, mit nem tartunk helyesnek, mert a külföld a nála nem létező szomszéd forgalom beszámítását — mely a kimutatott forgalmi többletben közel $17\frac{1}{2}$ millió útassal szerepel — soha sem fogja egyenértékűnek elismerni az ő forgalmával, sőt ebben is egy újabb bizonyítékot fog keresni annak igazolására, hogy Magyarország a zóna-díjszabás behozatalával elzárta maga elől az utat a tekintetben, miszerint forgalmi eredményei a külföld eredményeivel mérlegelhetők legyenek.

Folytatva a bírálatot a zóna-díjszabás alkatelemei alapján, e díjszabás eredményeinek csakis a stagnatio állapotával való párhuzamba helyezésére vagyunk kénytelenek szorítkozni, mert a stagnatio előtti állapotról az egyes zónák szerint elkülönített adatok — sajnos — nem állanak rendelkezésünkre, legalább ilyenek eddig közzé nem tétettek.

A zóna behozatalát közvetlenül megelőző idővel szemben főntebb kimutatott forgalmi és bevételi többletekből esik:

a) a szomszéd forgalomra	17,499.700	útassal	2,088.100	frt	bevéttel
b) a XIV. zónára	725.400	»	3,320.800	»	»
c) a középtávolsági forgalomra	1,342.600	»	164.000	»	» *)

A stagnatio állapotával szemben tehát a Baross-féle zóna-közlemények nagy meglepetés elé állítanak bennünket, különösen aszomszéd forgalomnál és a XIV. zónánál, a mennyiben ezekből kitűnik, hogy 1888-ról, mint a zóna behozatalát közvetlenül megelőző évről, 1892-re a szomszéd forgalomban az útasszám 730 százalék, a bevétel 200 százalék, a XIV. zónában pedig az útasszám 300 százalék, a bevétel pedig 180 százalékkal emelkedett.

Valójában azonban még nagyobb meglepetést képez az, hogy a közép távolsági forgalomban (II—XIII. zóna) az útasszám csak 22 százalékkal emelkedett, mely évi átlagban csak

*) E bevételi többlet következőleg alakult:

Bevételi többlet a gyorsvonatoknál	---	---	---	1,163.400	frt
Bevételi kevesblet a személyvonatoknál	---	---	---	999.400	»
Bevételi többlet mint eredmény	---	---	---	164.000	frt

öt és fél százalékra rugó csekély emelkedés — figyelembe véve, hogy a vonalhálózat is tíz százalékkal szaporodott — épen a forgalom zömére nézve úgyszólván további stagnatiót, sőt a bevételeknél — miután ezeknél számbavehető emelkedés épen nem mutatkozik, még a stagnatio állapotával szemben is egyenes — visszaesést jelent.

Ezt látva s látva, hogy a zóna-díjszabás — a brutto eredményeket tekintve — ott vált be legjobban, a hol Baross a porto-rendszer útmutatását követte, egy pillanatra még a szakember is ki lehet téve a megkísértésnek, hogy e csodálatos stagnatio okát a porto-rendszer teljes átvételének elmulasztásában keresse. E zavar azonban csak pillanatokra tarthat, ha megfontolja, hogy a XIV. zóna forgalma még a nagy mérvű emelkedés után is az összforgalomnak csak három százalékát, de a távolsági forgalomnak is csak 12 százalékát teszi ki, ha továbbá meggondolja, hogy a XIV. zóna útasszámának szaporodása a közép távolságok útasszámának szaporodásával együtt véve sem képez 25 százaléknál, vagyis évátlagban 6·2 százaléknál nagyobb emelkedést s ha végre megfontolja azon óriási következményeket, melyeket a közép távolsági forgalomnak 300—730 százalék arányu emelkedése (ha tudniillik ily óriási emelkedés egyáltalában képzelhető volna) a vasút teljesítési képességére s az üzleti és beruházási kiadások alakulására előidezne s melyekre a szomszédos forgalom eredményeinek megvilágítása alkalmából még visszatérünk.

A Baross-féle zóna-közlemlenyek a közép távolsági forgalomra vonatkozó föntebbi aggályos jelenséget azzal igyekeznek megmagyarázni, «hogy e forgalomban a mérséklések nem voltak oly messze menők és hogy az osztrák-magyar államvasúttársaság államosított magyar vonalain, melyek bevételi eredményei a zóna-díjszabás alapján most először vétettek számba, a forgalom a közép távolságokban már korábban is sokkal erősebb volt, mint a magyar államvasutak törzsvonalain, úgy, hogy a zóna-díjszabással járó díjleszállítás e vonalakon absolute véve is nagyobb bevételi csökkenést okozott, mint a régi vonalakon, a mi tekintettel arra, hogy a volt osztrák magyar államvasúti vonalakon elért bevételi eredmény az összeredménybe beszámíttatott, ebben is kifejezésre jut».

Tehát íme a hivatalos közlemlenyek — habár némi kétség és aggály belevegyítésével, — de már is hangulatot csinálnak

a közép távolsági forgalomban a díjszabás további mérséklése mellett, mert az eddigi mérséklések ösztönző hatása nem volt elegendő (erre vezetik tudniillik vissza az e közép távolsági forgalomban a zóna ellenére is még mindig fennálló stagnatiót), különösen nem a volt osztrák-magyar államvasúti vonalakon, hol a forgalom számba vehető emelkedést nem mutatván, az eddigi mérsékléseknek — a már jobban kifejtett forgalom miatt — a bevételek nagyobb mérvű csökkenésében kellett nyilvánulniok.

Nem vonjuk kétségbe ez okoskodás jóhiszeműségét, de constatálnunk kell két körülményt. Az egyik az, hogy igaz ugyan, hogy a közép távolsági forgalomban Baross a régi hivatalos díjtétellel szemben zóna-díjszabásában megadott 40 százalék mérséklést csakis a szállítási adó elengedésével egyenértékű húsz százalékra devalválta az által, hogy az előbb érvényben volt kedvezményes utazási categoriák megszüntetését elvileg kimondotta, tényleg azonban e szándékát csak részben hajtotta végre, mert ismeretes, hogy később a kedvezmények nagy részét visszaállította. A másik pedig az, hogy Baross utólag az útegység negatiójának elvét a közép távolsági forgalomba is átültette az úgynevezett declassificatiók által, melyek abban állottak, hogy különböző okokból számos állomást a távolságának megfelelő magasabb zónából alsóbb zónába helyezett át, a mi szintén jelentékeny díjmérséklést képvisel. E két czímen a szállítási adó eliminálásának megfelelő húsz százalék díjmérséklést a gyakorlatban legalább is 30 százalékra fölemeltnek kell tekinteni.

Ez már a szállítási adó behozatala előtti díjszabásnak 10 százalékkal való leszállítását jelenti s ha talán nem is magában, de az adóemelés kiküszöbölésével kapcsolatosan bizonyára elegendő sarkaló hatással bírt arra, hogy a stagnáló forgalmat megindítsa. Tényleg is azt látjuk, hogy például a nagy távolsági (XIV.) zónához legközelebb álló XIII. zónában a forgalom emelkedése oly mérveket öltött, hogy már a bevételekben is közel 60 százalék, sőt külön a gyorsvonatoknál közel 300 százalék emelkedés mutatkozik, ellenére annak, hogy a mérséklések itt sem igen nagyobbak, mint a többi közép távolsági zónákban. Mit jelent ez? s ha ez absolute drágább közép távolsági zónában beváltak a mérséklések, miért nem váltak be az absolute olcsóbb alsó zónákban? És mit jelent az, hogy a

többször idézett közlemények tanúsága szerint a szomszéd forgalmi jegyekkel igénybe nem vehető gyorsvonatoknál nem csak stagnatio nincs, hanem még a bevételekben is egy millió forintot meghaladó emelkedés, ellenben a személyvonatoknál, melyekre tudniillik a szomszéd forgalom utalva van, majdnem ugyanannyi visszaesés mutatkozik, nota bene még a szállítási adó uralma alatti stagnatióval szemben is?!

Mind e rejtélyek kézzel fogható megfejtéseket találják a rendszerben gyökerező visszaélésekben és a statisztika megzavarásában. Különösen a szomszéd forgalmi jegyekkel üzőtt visszaélések nagy mérve kitűnik abból, hogy a személyvonati forgalomnál mutatkozó egy millió forintnyi visszaesés túlnyomó része — 760.000 frt — a III. osztály útasaira esik, kik vagyoni helyzetöknél fogva inkább ki vannak téve a visszaélések megkísértésének, holott az I. és II. osztályban is mutatkozik ugyan némi visszaesés, de ez nagyon is bő kiegyenlítést talál abban, hogy viszont a gyorsvonati forgalomban az I. osztálynál nem kevesebb, mint 210 százalék, a II. osztálynál pedig 170 százalék emelkedés mutatkozik, a mi azt mutatja, hogy a jobb módú útasok a díjmérseklést a nagyobb belértékű gyorsvonatokhoz való átmenetelre használták föl, míg ellenben a III. osztálynál ez az eset nemcsak elő nem fordul, hanem azt lehet mondani, hogy a gyorsvonatoknak a szegényebb sorsú közönség által való használata teljesen megszűnt, a mennyiben a gyorsvonatoknak a III. osztályból való bevétele a közép távolsági forgalomban 1888-ban még bevett 85.600 forintról 4700 forintra csökkent. Jobban már nem lehet bizonyítani a szomszéd forgalmi jegyekkel való visszaéléseket s talán csak nem fogják azt állítani, hogy a szegényebb sorsú néposztályra nézve a szomszéd forgalom megteremtése által a közép távolságokban való gyakoribb utazás szüksége csökkent. Ellenkezőleg, jogosan föltehető, hogy a harmad osztályú közép távolsági forgalom legalább is ugyan oly arányokban emelkedett, mint az első és másod osztályú forgalom, mert semmi ok nincs azt állítani, hogy az előbb a harmadik osztályra utalva volt közönség oly tömegesen ment volna át a magasabb kocsiosztályokba és vonat-categoriákhoz, hogy az ez által mutatkozó üresedést a társadalom alsóbb rétegei már nem lettek volna képesek pótolni.

Nehezebb a visszaéléseket a XIV. zóna jegyeivel bizonyí-

tani, de kétséget nem szenved, hogy oly közép távolsági útazásoknál, melyeknél két vagy három ily útazás zónaszerű díja a XIV. zónajegy értékét jelentékenyen meghaladja, rokoni vagy baráti összeszólalkozás, esetleg ügynöki közvetítés útján a visszaélések itt is nagy szerepet játszanak és sejteni lehet, hogy különösen a lengyel földről bejáró házaló kereskedők ezeket a jegyeket jól kihasználták.

A tűneményes jelenség tehát, melynek megmagyarázása annyi fejtörést okoz, tulajdonképen nem létezik s megnyugvással constatálhatjuk, hogy a díjmérséklések a közép távolsági zónákban is beváltak, csak hogy az e zónákba eső forgalom s mint láttuk, különösen a személyvonati forgalom nagy része — szomszéd forgalmi és XIV. zónajegyekkel közvetített. Miből viszont következik, hogy a tulajdonképeni szomszéd forgalom s részben a XIV. zóna legitim forgalma sem volt oly nagy, mint a hivatalos közlemények mutatják. Erről a szomszéd forgalmat illetőleg még nemi képet is nyerhetünk, ha a legrosszabb esetet föltételezve, hogy tudniillik a közép távolsági forgalomban a III. osztályú forgalom csak annyira növekedett, hogy legalább a felsorolt két rendbeli bevételi kevesblet — együtt 845.600 forint — elmaradt, ez összeget a közép távolsági forgalom III. osztályában 1892-ben személyenként tényleg elért összeggel vagyis egy forint tizenöt krajczárral elosztjuk. Ez esetben 730.000 utast kapunk, mely szám a közép távolsági forgalom javára reklamálandó s melynek körülbelül háromszorosával a szomszéd forgalom útasszáma apasztandó. Hogy a XIV. zónából mennyi utast lehet a közép távolsági forgalom javára átvenni, ezt bajosabb megállapítani; de figyelembe véve azt is, hogy viszont minden XIV. zónabeli jegy, melylyel visszaélés történt, a közép távolsági forgalomban két-három utast jelent, azt hisszük, nem túlozunk, ha a közép távolsági forgalomból elvont útasszámot mind a két czímen egy millióra becsüljük, mely esetben (a szomszéd forgalmat nem számítva) már mintegy 36 százalék forgalmi többletet, tehát évátlagosan kilencz százalék emelkedést vagyunk képesek kimutatni, mi talán nem elégítené ki a porto-rendszer nagy arányszámokban dolgozó híveit, de — legalább a stagnatio állapottával szemben — minden esetre kielégítő eredménynek tekintendő.

Nem bocsátkozunk bővebben a tárgyalt visszaélések

részletezéseibe; a vidéken még inkább, mint a fővárosban ismeri azokat minden ember, különösen a szomszéd forgalmi jegyekkel üzöttet azokkal a zóna-ösvényekkel, melyek egyebek közt arra szolgálnak, hogy ott, a hol a távolsági forgalomban a szomszéd forgalmi jeggyel megkezdett utazásnak ugyan ily nyomban váltott jeggyel való megszakítás nélküli folytatása föltűnést okozna, az ily módon való tovább utazás a legközelebbi megállóra való gyalog séta közberetésével biztosíttassék, vagy hogy valamely nagyobb állomás előtt fekvő megállóról az állomásra fönnálló aránytalanul magasabb díj kikerültessek. Tudomásunk van ugyan róla, hogy a mind inkább terjedő visszaélések meggátlására az utóbbi időben erélyes intézkedések tétettek s meglehet, hogy ennek következtében az üzleti eredményeknek a három forgalmi csoportba való beosztása legközelebb más képet fog nyerni, de meddig? Hiszen a díjtételek aláígerésének hatásait eléggé ismerjük a teherforgalomból, ezek nem lehetnek mások a személyforgalomban s az emberi találékonyság, minden nehezítés ellenére, megtalálja a módját annak, hogy a rendszernek mind inkább kiismert hiányaiból hasznot húzzon s épen azért a külföldi szakértőkkel egyezően magunk is abban a véleményben vagyunk, hogy a visszaélések magában a rendszerben gyökerezvén, máskép, mint a rendszer megváltoztatásával, elejüket venni nem lehet. Minden esetre megdöbbséget kelt nyerünk a visszaélések mérvéről is, ha azt látjuk, hogy e visszaélések alkalmasak voltak forgalmunk tulajdonképi zömének jellegét megváltoztatni.

Jól tudjuk, hogy sem díjszabási rendszert visszaélések nélkül, sem statisztikát föltétlenül megbízható alapon képzelni nem lehet s azért nem is helyezkedünk a túlerzékenység álláspontjára a külföld azon vádjával szemben, hogy e visszaélések és statisztikai zavarok megalapításával kizártuk magunkat a személyforgalom tekintetében a művelt európai közösségből, mert hiszen ha különben a reformot jönnek és üdvösnek ismernek, inkább azt lehetne mondani, hogy kövesse a külföld példánkat s akkor az európai közösség megint helyre áll. Azonban azt látjuk, hogy a látszólag csak elméleti és tudományos értékű statisztika kérdése nagyon is gyakorlativá válik: a sötétben tapogatózva, már is hivatalos hangokat hallunk, hogy még tovább kellene menni a mérséklésekkel; kövessük-e, nem-e?

De az említett visszaélések nemcsak az útegységek részbeli negatívója következtében különben is ingatag alapon álló statisztika teljes megzavarását, hanem egyúttal jövedéki csonkításokatis jelentenek szekeket sem vennénk nagyon tragikusan, hamérvökre nézve nem táplálnók azon aggályt, hogy csaknem egyedüli megfejtését nyújtják azon másik — már előbb tárgyalt — talánynak, mely szerint a zóna pénzügyi eredményeivel még a stagnatio előtti pénzügyi helyzetet sem értük el teljesen.

Ennek különben egy másik oka valószínűleg a XIV. zóna túlságos díjmérsékléseiben lesz föllelhető. Adatok hiányában nem tudjuk kimutatni, de sejtjük, hogy a szállítási adó előtti időben e nagy távolsági forgalom is szépen alakult, következtetjük ezt abból, hogy a húsz százalék adóemelés e forgalmat természetsszerűleg a legnagyobb mértékben sújtotta s következtetjük ezt a XIII. zónának imént kimutatott nagylendületéből is, mire a szállítási adó kiküszöbölését kevésse meghaladó díjmérséklés is már elegendő ösztönző hatással volt.

E XIV. zóna nagy díjmérsékléseivel Baross minden esetre túllött a czélon, mert meg vagyunk győződve, hogy itt a szállítási adó elejtése és a távolsággal emelkedő díjmérséklés alkalmazásával hasonló forgalmi és lényegesen kedvezőbb pénzügyi eredmények lettek volna elérhetőek.

Meglehet, hogy a XIV. zóna nem képezi oly bő forrását a visszaéléseknek, mint a szomszédos forgalom vagy legalább, hogy az előbbinél a visszaélések czélszerű rendelkezésekkel bizonyos fokig könnyebben megelőzhetőek, de viszont az útazási statisztika megzavarására a XIV. zóna még sokkal lényegesebb tényező, mint a szomszéd forgalom s láttuk, hogy a megbízható statisztika értéke nem mindig marad a tudományos és elméleti téren, hanem olykor nagyon is gyakorlativá válik s a hibás vagy a nem létező statisztika (bizonyos «érzék» alapján, mint Baross alatt szokásban volt) esetleg végzetes lépésekre ragadhat bennünket.

Megemlítjük még, hogy a XIV. zóna a fővárosi metsző pontot s így magát a fővárost is kerülő iránynyal bír, mely már magában véve helytelen s hogy idegen versenypályák részéről retorsiókat szül, így a gácsországi határszélen az osztrák kormány védekezése következtében tényleg ázsiai menetrendi csatlakozásokat hozott nyakunkra.

Főleg azonban a szomszéd forgalom az, mely habár lát-

szólag legjobban bevált, de sőt éppen ezért Baross zónájának Achilles-sarkát képezi.

Kimutattuk, hogy e szomszédos forgalom oly visszaéléseknek képezi forrását, melyek a forgalom zömének képét alkalmasak voltak megváltoztatni. Hozzá tehetjük, hogy ugyan csak a forgalom zömét képező közép távolsági zónákban az állomások nagyobb mérveket öltő declassifikálását is főleg a szomszéd forgalom idézte elő, mert e Baross által teremtetett forgalmi ágazat az állomások különböző távolságai miatt nem volt szorosan az I. zónára korlátozható, hanem sok helyen túl lépte ezt a keretet, mi által a következő közép távolsági zónákra nagy díjszabási egyenlenségek keletkeztek, melyeket nem lehetett másképen kiegyenlíteni, mint ily declassifikációk által.

Egy szóval, a szomszédos forgalom a nagy forgalom zömének díjszabási helyzetét teljesen aláigéri, devalválja.

De nem csekélyebbek a szomszédos forgalom hátrányai egyfelől a kezelés, másfelől a tiszta pénzügyi eredmény tekintetében sem.

Olvassuk, hogy az utolsó évben már 30 millió útas vette igénybe a magyar államvasútakat, melyből csak tíz millió esik a távolsági forgalomra és a XIV. zónára együtt véve s nem kevesebb, mint húsz millió a szomszéd forgalomra, mely három év alatt csaknem megkétszereződött. Ha Magyarországon annak aránylag gyér népessége mellett már is így alakult az arány, képzeljük el, hogyan alakult volna Belgiumban, ha itt is behozták volna e rendszert? s érteni fogjuk, hogy a nyugati külföld visszariadt ez embarras des richesses kiszámíthatatlan következményeitől.

Mik ezek a következmények? Már is látjuk, hogy a zóna behozatala óta a forgalmi rendetlenségek, menetrendi zavarok és szerencsére még eddig kisebb balesetek egyre szaporodnak s ez kizárólag a szomszéd forgalom számlájára esik. De az ok is — a tramway-forgalom — (ide értve ennek a közép távolsági forgalom terhére eső, de talán még zavaróbb hatású kijátszási hányadát is) egyre és kiszámíthatatlan mértékben nő s éppen oly mértékben emelkedik annak, hol a vonatok túltömöttségére, hol azok üres járataira való kiszámíthatatlan befolyása is és ha ez így tart — a mi pedig kétségtelen, mert a tramway-forgalom közötti vasútainkon már a mai 160 kilométer hossz mellett is meghaladja a harmincznégy millió utast — akkor a

magyar királyi államvasútak intézménye — az országnak ez a szeme fénye — menthetetlenül kompromittálva lesz s ennek a mindinkább szaporodó forgalmi rendetlenségekben álló, lassan de biztosan ölü mérreg végzetes hatásának sem a személyzet irányában való drákói szigor vagy statarialis eljárás, sem a folytonos kilátásban tartott fizetésemelések megvalósítása által elejét venni nem leh et.

A szomszéd forgalomnak a díjszabási helyzet devalválására való káros befolyását — mint kimutattuk — a rendszer megváltoztatása nélkül épen oly kevésbé lehet megszüntetni s mind a két okot külön-külön is elegendőnek tartjuk a díjszabási rendszer megváltoztatására.

Egy mód volna csak, melylyel elejét lehetne venni a forgalmi rendetlenségeknek s bizonyos (de csakis bizonyos) fokig a díjszabási helyzet devalválásának, a declassificatioknak, visszaéléseknek és statisztikai zavaroknak is: a szomszéd forgalomnak teljes elválasztása a távolsági forgalmat közvetítő vonatoktól, vagyis a rövid és olcsó helyi vonatok generalizálása. Azonban, ha az egész hálózat mentén mindenütt csak egy-egy helyi vonatpárt képzelünk is, már ennek üzleti önköltsége is jelentékenyen meghaladja a mai szomszéd forgalom összes bevételeit; de ily chablonszerű intézkedéssel a szomszéd forgalom igényeit, ha azt komolyan vesszük, távolról sem lehetne kielégíteni, hanem alkalmazkodni kellene mindenütt a helyi forgalom különös jellegéhez, élelmezési, vásári, közigazgatási, törvénykezési viszonyokhoz, az egymással szemben mozgó szomszédos forgalomnak egyaránt a reggeli indulásra és esteli visszatérésre alapított követelményeihez stb., úgy hogy egy-egy vonatpárral csak a legritkább esetekben, talán sehol sem lehetne beérni. E mellett a hosszújáratú vonatokat sem lehetne nagyobb mértékben redukálni s mondani sem szükséges, hogy e forgalmi rendszer már csak az üzleti költségeknél is mily nagy pazarlással járna.

Hogy azonban a beruházások czímén, úgy mint forgalmi eszközök, vontatási és műhelytelepek, vágányhálózat stb. mily óriási költségeket igényelne az ily forgalmi berendezés? ezt egy erre a rendszerre átfektetett menetrend fölállítására előtt megközelítőleg sem lehet ugyan megállapítani, de annyi bizonyos, hogy ily forgalmi rendszer, mind az üzleti mind a beruházási kiadásoknál oly menthetetlen pazarlásokkal volna

összekötve, melyek az államvasúti intézményt ez oldalról kompromittálnák s talán nem túlzás, ha azt állítjuk, hogy egyfelől a szükséges új beruházások összege, másfelől a régi beruházásoknak azon érték-devalvációjá, melyet e forgalmi rendszer üzleti pazarlásaival a jövedelmezőség csökkentése útján előidézne, már nem néhány millió forint, hanem száz milliókra rúgna.

Nem jutnánk sokkal kedvezőbb eredményhez akkor sem, ha a helyi vonatokat csak a népesebb városokból kiágazó vonalakra szorítanók, a többi vonalakon pedig a szomszéd forgalmat annak rendbontó, díjszabásokat aláígérő és statisztikát zavaró hatásaival a hosszú járatú vonatoknál meghagynók. Mindkét esetben oly orvoslás lenne ez, melyről még leginkább el lehetne mondani, hogy *medicina peior morbo*. Hiszen ha közelebbről nézzük, ez a morbus, mely a szomszéd forgalom kihágásai és statisztikát zavaró hatásai s egyéb az érem hátlapját képező itt nem is érintett hátrányai által különben is bőven van már kiérdemelve — nem is volna oly rettenetes: ott a hol megvannak az előfeltételek, rendezzenek be helyi vonatokat vagy építsenek tramwayket, a hol pedig nincsenek, ott vásárra, lakzira menjen a szegény ember gyalog, a kinek szekere, kocsija van, menjen azon, vagy ha vasúton akar menni, fizessen a használt út után annyit, a mennyit a II—XIII. zóna útasai fizetnek.

Ha a szomszéd forgalom az első pár évben nagyobb kiadások nélkül le volt bonyolítható, azt egyfelől annak tulajdoníthatjuk, mert eleinte e forgalomnak kijátszási eleme — mely a lendületnek egyik fő oka — még nem ment át a nép vérébe, másfelől azonban és főleg annak az ismeretes körülménynek, mely szerint a korábbi rendszer alatt az utazási kedv fokozása érdekében nagy súlyt fektettek a közönség kényelmére s ezért fölös kocsikat szereztek be s fölös vonatokat járatlak; — mindnyájan jól emlékezünk még a vasútak rossz kihasználására, mely ennek következménye volt.

Épen e rossz kihasználás miatt kétséget nem szenved, hogy az a lendület, melyet Baross reformja a közép távolsági és nagy távolsági forgalomban előidézett, a már meg volt berendezésekkel nehézség nélkül le lett volna győzhető, tehát a személykocsik és személymozdonyok szaporítását, úgy szintén a zóna behozatala óta csendben végrehajtott s még csak ter-

vezett egyéb beruházások nagy részét is túlnyomóan a szomszédos forgalom számlájára kell írunk. Láttuk továbbá, hogy a zóna behozatala óta az üzleti kiadások is milliókkal emelkedtek s ez emelkedésnek azt a részét, mely a személyforgalomra esik, szintén túlnyomóan csak a szomszéd forgalom terhére róhatjuk. S ez annál nagyobb mértékben latba esik, mert ámbár a szomszéd forgalom — az útasszámot tekintve — kétszeresen meghaladja a közép és a nagy távolsági forgalmat együtt véve, mégis annak bevétele a bizonyos mértékig az előtt is fönnállott szomszéd forgalmi bevétel levonásával például 1892-ben alig haladja meg az ez idő szerint húsz millió forint körül járó személy forgalmi bevételek tíz százalékát, vagyis két millió forintot.

Maga Baross zóna-közleményeiben 1890 végével 1,300.000 forintra számítja a zóna terhére róható üzleti költség-szaporulatot s ha e számítási alapot, mely minden valószínűség szerint inkább elnéző, mint sem szigorú, 1892 végére alkalmazzuk, körülbelül épen a kétszeres összegre, vagyis 2,600.000 forintra jutunk ki, mely már egymagában meghaladja a szomszéd forgalom bevételét, úgy, hogy a többlet és a zóna behozatala következtében szükségessé vált összes beruházások már a közép távolsági s illetve miután itt alig volt bevételi szaporodás, a XIV. zóna bevételi többlete terhére esnek, mely a zónaközlemények szerint meghaladja ugyan a három millió forintot, a melynek megfelelő nagyobb forgalom azonban, mint kimutattuk, számba vehető több költség nélkül le lett volna győzhető.

A zóna behozatala óta, tudomásunk szerint, eddig mintegy 1000 személykocsi rendeltetett meg s a folyó évi budget szerint a kereskedelmi miniszterium további ezer kocsi megrendelését tervezi. Ha e kocsi-mennyiségből csak 500 kocsit, de a saját államvasúti gépgyárban és másutt foganatosított nagy mérvű mozdony-megrendelésekből a szükséghez képest 120 nehéz mozdonyt veszünk számításba, — e jármű-szaporításnak évi terhét (ez esetben eltérve a Baross zóna-közleményeiben alapúl vett 5·103 százalék kamatlábtól) a járművek harmincz évi tartóssága alapján mintegy 650.000 forinttal számítjuk, nem is említve a kocsik és részben a mozdonyok beszerzésénél is alkalmazott s általánosan ismeretes tíz évi hitelműveletet, mely a közelebbi évekre a kétszeres évi terhet eredményezi, de

mely számítási módot nem tartanánk igazságosnak, mert a tíz év leteltével minden további teherviselés megszűnik.

A kiegészítési munkálatok 1892-ben meghaladták az öt millió forintot s ebből legalább három millió forintot számíthatunk a személyforgalom terhére, különösen a zóna-rendszer terhére pedig legalább két milliót. Ez összeget már egészben az évi eredmény terhére számítjuk. Igaz ugyan, hogy azon nagy vasútak, melyek beruházásaikat tőkezsaporítás útján fedezik, ennek következményekép az ily beruházásokat is csak a tőke. beszerzési évjáradékkal állítják be jövedelmezőségi számításukba s épen ezért statisztikai czélokra tisztább képet nyújt, ha az idegen vasúttal való jövedelmezőségi párhuzam egyenlő alapon vitetik keresztül, de ne felejtjük el, hogy itt a helyzet szerint évről-évre visszatérő kiadásokról van szó, melyek tényleg is a folyó állami jövedelmekből fedeztetnek, melyek tehát a zóna terhére jogosan egész összegökkel róhatók.

Hiszen ha a személyforgalom csakugyan lucrativ üzletágot képezne, akkor még lehetne vitatkozni azon, hogy az ily évről-évre visszatérő, inkább pályaföntartás jellegével bíró kiegészítési munkálatokra melyik számítási mód alkalmaztassék? de ha meggondoljuk, hogy itt az államra nézve is — úgy, mint ezt a magán vasúttakra nézve említettük — inkább a noblesse oblige és az általános administratio követelményeiről van szó, a szigorúbb mérték alkalmazását annyival indokoltabbnak tartjuk, mert a zóna-díjszabás eredményeire vonatkozó föntebbi kifejtéseink alapján semmi különös buzdítást nem látunk arra nézve, hogy ez eredmények ösztönző hatását az ország áldozatkészségére túlságosan kihasználjuk akkor, mikor ez áldozatkészségnek sokkal gyümölcsözőbb tért nyújthatnánk új vonalak — például a székely vasúthálózat — kiépítésénél, mint a már meglevő vonalak luxuriosus beruházásainál.

Látni való e szerint, hogy az üzleti és beruházási költségek már fölemésztik a zóna-díjszabásnak a stagnatio állapotával szemben mutakozó pénzügyi eredményét is.

Ha tehát föntebb már kimutattuk, hogy Baross zónadíjszabásának pénzügyi hasznáról oly értelemben, hogy az a stagnatio előtti eredményt meghaladná vagy csak el is érné, szó sem lehet: most még az iránt is kétséget kell támasztanunk, hogy legalább a stagnatio állapotával szembe állítva lehet-e haszonról beszélni, vagy sem?

Ily hasznot még nem zárna ki az a körülmény, mely szerint a személyforgalom úgy nálunk, mint jobbára a külföldön is még egyáltalában deficitel jár, mert ha a személyforgalmi bevételek nagyobb arányban emelkednek, mint a kiadások, akkor a deficit csökken s ez végeredményben a tiszta jövedelem — a haszon emelkedését jelenti. Nincs is kétségünk, hogy az első, esetleg a második évben még a szomszéd forgalom is hasznot hozó volt, mert az üzleti kiadások kezdetben mérsékeltebb emelkedése mellett a szomszéd forgalom szintén le volt győzhető a már megvolt forgalmi és építési berendezésekkel; de alapos a kétségünk, hogy a jelzett s kizárólag e forgalmi ág terhére eső, emelkedő, illetve nagyobb üzleti és beruházási kiadásokkal már is átléptük a haszon küszöbét s hogy mi vár az országra később? arra eléggé rámutattunk. Ízleltetőül szolgálhat ez arra nézve is, hogy mire kellene számítani, ha egyáltalában áttérnénk a porto-rendszerre?

Mi is arra jutottunk tehát már a zóna eredményeinek ismerete alapján, a mire a külföldi szakértők tisztán elméleti úton jutottak, hogy a mi benne jó, az nem új, értjük itt a szállítási adóemelés tényleges — az összes forgalomra kiterjedő — kiküszöbölését, mi a viszonyok által teljesen igazolt restitutio in integrum jellegével bírt; a mi ellenben új, első sorban a szomszéd forgalom, másod sorban a távolsági forgalomba behozott declassificatio elve és a XIV. zóna, az végzetes pénzügyi és etikai következményekkel jár s ennél fogva nem jó.

Baross megdicsőült szelleme ma már mindezt tisztán látja a magasból, de kivetkőzve a földi hiúságból, vigaszt találhat abban, hogy a mi jó volt művében — a restitutio in integrum — az így is áldássá vált az utazó közönségre nézve s talán ezt a személyforgalmunkra nézve végzetessé vált szállítási adó emelés tényleges kiküszöbölésében fekvő valódi érdemét még hajlandó is lesz megosztani egykori pénzügyi collegájával, kinek támogatása nélkül ez és sok más művét nem vihette volna keresztül s ki azóta földi értelemben még ő nála is magasabbra emelkedett.

*

*

*

S mit csinált Baross az általa már örökségbe kapott jó és üdvös árúdíjszabási reformmal? A külső sikerek, melyeket személydíjszabási reformjával, de inkább annak népszerű hi-

báival, mint jó tulajdonságaival aratott, nem hagyták őt nyugodni s már 1891 január hó elsejével zóna-rendszerét a teherárú-forgalomra is kiterjesztette.

Útegységül — mint érintettük — a tíz kilométert vette föl e rendszerbe s már épen nem ültette át a személy-díjszabásnak az útegységet negáló XIV. zónáját, de igenis átültette a szomszéd forgalmat, mely azonban a teherárúknál szerencsére nem vált be (szerencsére mondjuk, mert ha beválik, itt talán még nagyobb bonyodalmakat okozott volna, mint a személy-forgalomban) s azóta már tényleg hatályon kívül is helyeztetett.

A teher-zóna csak tíz százalék átlagos mérséklésnek felel meg, mert a már úgy is alacsony 1881—1887. évi árú-díjszabás nem engedett meg további mérséklést s épen ez a körülmény csökkentette még a tíz százalékos mérséklésnek különben sem jelentékeny ösztönző hatását is, mert nem állott fönn stagnatio, sőt épen ellenkező helyzet s mert a százalékos mérséklések a dolog természeténél fogva annál kevésbbé kiadósak, mennél alacsonyabb a tétel, melyre alkalmazást nyernek, végre a volt árú-díjszabásban a szállítási adó (öt százalék) sem játszott oly jelentékeny szerepet, mint a régi személy-díjszabásban. Mindazáltal tény, hogy a teherárú-forgalom jelentékenyen emelkedett. Post hoc, ergo propter hoc, vélte s állította Baross és számos tisztelője.

Ha azonban figyelembe vesszük azon nagy mérvű államosításokat, melyeket épen Baross s részben még elődje végrehajtott s ha visszaemlékezünk azokra a nagy pénzügyi előnyökre, melyeket az államosítások egyáltalában a kincstárnak okoztak: önkénytelenül fölmerül a kérdés, hogy lehetségesek lettek volna-e ez előnyök a forgalom nagy mérvű emelkedése nélkül? avagy nem-e inkább arra a következtetésre kell jutnunk, hogy a közgazdaság és a forgalom emelése szempontjából a Barossra maradt vasútállamosítások is messze túlhaladták azon helyi jelentőséget, melyet azoknak a közvélemény tulajdonított? — És tényleg ha visszaemlékezünk azon csaknem csodaszerű forgalmi lendületre, melyet nem csupán az 1881-iki díjszabási reform kiterjesztésének, hanem egyúttal a közbeeső vám jellegével bíró külön kezelési illeték és elkülönített díjszámítás elejtésének következményeképp is úgy szólván valamennyi államosítás után és évek

sorára kihatólag észleltünk: akkor az árúforgalomnak a természetes fejlődés mértékét meghaladó emelkedését az utolsó három évben is túlnyomóan az államosítási műveletnek kell tulajdonítanunk. Befolyással volt erre még az Európaszerte észlelhető nagyobb közgazdasági lendület, a többi igazgatási ágaknak a forgalmi helyzetre is visszaható nagy reformjai, stb. stb., de minden esetre csak a legcsekélyebb mértékben az oly jelentéktelen stimuláló hatással fölruházott árú-zónadijszabás.

Kisebb arányban ugyan, mint a forgalom, de emelkedtek a brutto-bevételek is, azonban a tiszta jövedelemben a teherzóna behozatalának első évében mintegy 2,600.000 forint = 10% visszaesés mutatkozott, daczára a személyzóna akkor még esetleg kedvező befolyásának a tiszta jövedelem alakulására s daczára a kiadási kezelés egyidejű forcírozott megszorításának, mely már túllépte az okszerűség határait, a mi kitűnik például abból is, hogy a forgalmi eszközök föntartása körül oly restantiák keletkeztek, melyeket a saját műhelyek elégtelensége miatt csak a múlt évben sikerült megszüntetni.

A tiszta jövedelmek említett visszaesését mai napig sem sikerült megszüntetni, mert még 1892-ben is nagy hátramaradás volt, melyet — miután ez évben az üzlet-eredményekben már az osztrák-magyar államvasút vonalai is szerepelnek — nem lehet ugyan pontosan kimutatni, de mely még azon esetben is, ha ez államosított vonalak tiszta jövedelmét csak az előző évi összeggel állítjuk levonásba, néhány ezer forintig megközelíti a két millió forintot, úgy, hogy még egy-két év kell a visszaesés megszüntetésére s további évek a megszakított jövedelmi emelkedésnek a régi nyomon való haladására.*)

Méltán sajnálhatja ezt a megszakítást úgy az ország, mint főkép a vasútállamosítási eszme pártolói különösen azon okból, mert joggal lehetett várni, hogy az osztrák-magyar állam-

*) Épen most vesszük a hírt, hogy 1893-ban 34,900.000 frt fölösleg éretett el s ez mindenestre szép eredmény, mert e szerint a visszaesést a harmadik esztendőben utólértük volna; de hogy mennyivel értékesebb lett volna az országra nézve, ha a visszaesés egyáltalában elmarad: kitűnik abból, hogy az 1885—1895. évi jövedelmezőség alapján a tiszta jövedelem 8% évátlagos emelkedésére s így 1893-ban az államosított osztrák-magyar államvasúti vonalak nélkül 3 millió, e vonalakkal együtt pedig 4½ millió forinttal nagyobb fölöslegre lehetett volna számítani.

vasút magyar hálózatának államosítása a már említett tényezők behatása alatt talán még nagyobb pénzügyi eredményeket fog fölmutathatni, mint annak idejében a tiszai vasút államosítása; így azonban csakis a teherzóna behozatala miatt csekélyebb eredményekkel voltunk kénytelenek beérni, sőt még az sincs kizárva, hogy a teherzóna ez újonnan államosított hálózat áruforgalmának jövedelmezőségére is oly devalváló hatással volt, mint azt a föntebb adott kivonat szerint a Baross-féle zóna-közlemények a személyforgalom egy részére nézve magok elismerik s e hátrány csakis a külön kezelési illeték és díjszámítás elejtése következtében ez új hálózat és a törzshálózat közt fölszabadult nagyobb csereforgalom által volt bizonyos mértékig ellensúlyozható.

Sikerült azonban Barossnak e kedvezőtlen eredményt eltakarni ügyes és — a személyes célzatot nem tekintve — követésre méltó költségelőirányozási politikájával, melynek miben állását már kimutattuk s mely lehetővé tette, hogy a zárszámadásban az előző évekkel szemben fölmerült nagy visszaesések ellenére is, az előirányzatot jóval meghaladó tiszta jövedelmeket (így 1891-ik évre, 3,065.000 forintot) volt képes fölmutatni, mely parlamentaris szempontból kedvező eredmény az előző évi tényleges eredményekkel való összehasonlítástól elvonta a közfigyelmet.

Csakis ezen költségelőirányzati taktika nagy latitudéjei miatt 1892-ről is közel két és fél millió forint költségvetésen fölüli fölösleg volt a zárszámadásban kitüntethető s erre — reméljük legalább — hogy jövőre is lehet számítani, de ez nem zavarhatja meg ítéletünket Baross teherzónájának hátrányos pénzügyi horderejét illetőleg, melyet nem vélünk túlozni, ha azt állítjuk, hogy ez által a magyar államvasútak nagyban és egészben megszűntek az állami háztartás és a valuta rendezésének további oly tényezői lenni, mint voltak azelőtt s mint lehettek volna ezentúl is, ha Baross — mondhatni kritikus időben — elbizakodott tarifa-politikájával a helyzetet hátrányosan meg nem változtatja.

A számvitel egyszerűsítése szempontjából helyes volt az, hogy az áruforgalomból is kiküszöbölte a garasoskodó kilométerrendszert sajt a tíz kilométeres útegységgel helyettesítette. Helyes volt alapjában az a törekvése is, hogy a díjszabási ügyet kitelhetőleg népszerűsítse s e végből a nagy közönség

előtt mindenesetre bonyolultnak látszó árúdíjszabási rendszerben bizonyos egyszerűsítéseket hozzon be. De az egyszerűsítés jelszava alatt nem lett volna szabad oly általános díjmérsékléseket életbe léptetni, melyek mint az eredmény mutatja (s mint ezt itt csak mellesleg jegyezzük meg) inkább még a behozatal, mint a kivitel javára váltak s melyek a kimutatott évi két és fél millió forint kárt okozták a kincstárnak. Ez annál kevésbbé volt megengedhető, mert a vasútállamosítási művelet nagy pénzügyi eredményei és államháztartási mérlegünk javulására való nagy befolyása ellenére az ország még mindig mintegy tizenkét millió forintot = az évi vasúti teher huszonhét százalékát fizeti rá a vasútakra, mivel szemben az államvasútak jövedelmezőségének évről évre fokozódó korábbi javulása már-már remélni engedte, hogy az ország adózó polgárainak ez a ráfizetése lassanként ha nem is teljesen elenyészni, de normálisabb mértékre fog leapadni.

A teherárú-forgalomban a nyilvános díjszabás kiegészítésekép alkalmazott díjkedvezményezési rendszerének szintén az volt a hibája, a mit fontebb személy-díjszabására nézve kimutattunk, hogy tudniillik a jó régi, az új pedig rossz volt benne.

Tudva levőleg e díjkedvezményezési eljárás (refactia) a magán vasúti rendszerben gyökerezik s célja az volt eredetileg, hogy más vasúttakkal és egyéb közlekedési intézetekkel szemben mint versenyeszköz szolgáljon, de egyes esetekben bevált, mint ösztönző szer a lappangó productiv erők fejlesztésére is. Az államvasúti rendszer elterjedésével már inkább az utóbbiban keresték létjogosultságát, közvetve tehát az ipar fejlesztésében.

Baross újítása abban állott, hogy a kedvezmények engedélyezésének jogcímét, mely előbb a forgalom emelése volt, a «hazai ipar fejlesztésével» helyettesítette s ily czím alatt a kedvezményeket hazai provenientiákhoz kötve a határszéli beszakadási állomásokra is kiterjesztette, mit a korábbi rendszer jó okokból óvatosan került.

Ő, s talán a népszerűség szempontjából nem is indokolatlanul, ez újítással csak az ismeretes pontot vélte föltenni az «i» betűre, de valóságos homoiouision harcztot idézett elő az osztrákokkal, melybe később a német birodalmi kormány is beleavatkozott.

Az osztrák-magyar vám- és kereskedelmi szövetségben ex-

pressis verbis nincs ugyan megmondva, de annak egész szelleméből következik, hogy a két állam alattvalói díjszabási tekintetben is egyenlő elbánásra tarthatnak igényt s hogy ennél fogva a vasúton való szállításnál provenientiák szerint sem szabad különbséget tenni. Ezt azonban sem a magyar, sem az osztrák kormány soha sem magyarázta úgy, hogy a bel- vagy kiviteli forgalomban díjkedvezmények egyáltalában ne legyenek adhatók, sőt hallgatag kölcsönösen elnézték, hogy e kedvezményekkel iparfejlesztési politika is követhessék; magától értetendő maradt azonban, hogy e kedvezményeket a másik állam polgára is igénybe vehette, de csak azon állomásról és csak azon föltételek alatt, a melyre és a melyek alatt a kedvezmény megadatott, a mi a gyakorlatban egyértelmű volt a kedvezménynek belföldi provenientiákra szorításával, mert a kedvezmény a határszéli állomásokra rendszerint nem terjesztetett ki s ez soha reclamatiók tárgyát sem tette.

Látni való, hogy Baross újítása — néhány határszéli állomást kivéve — mit sem jelentett, mert a kereskedőnek vagy az iparosnak mindegy volt, hogy iparfejlesztés vagy forgalom emelése czímén kapja-e meg a kedvezményt? az osztrák kormánytól pedig a beavatkozás még sem volt pusztán kötekedés, mert reá nézve nem csupán a látszat megóvása forgott kérdésben, hanem saját alattvalóitól még sem tagadhatta a jogvédelmet, mikor például arról volt szó, hogy valamely gácsországi erdőbirtokos a magyar határszélen erdőterményekre Fiuméba vagy Triesztre megadott, de Baross által magyar provenienciához kötött kedvezményt igénybe nem vehette csak azért, mert a szomszéd erdő már Gácsországban feküdt.

Ily apróságok miatt folyt a harcz éveken át, míg a német kereskedelmi szerződés tárgyalása megindult. A német kormány álláspontja előre volt látható, minthogy már évekkal előbb tudva volt, hogy a birodalmi kormány a díjkedvezményezési s főleg az attól elválhatatlan ügynökségi rendszert ethikai szempontokból az államvasúti rendszerrel nem találta összeegyeztethetőnek s az iparfejlesztési motívumot is csak ürügynek tekintette az egymás közt, a vízi úttal és a közönséges fuvarozással folytatott verseny takarására, melynek jogosultságát tagadta s azért úgy alkalmi kezdeményezések útján, mint különösen a berni conferentián is mindent elkövetett, hogy ez álláspontját a monarchiával elfogadtassa, de ellenzésre talált

az osztrák kormánynál is, melynek ellentállása azonban nem az iparfejlesztési célzatban, hanem jogi aggályokban gyökerezett, mert Ausztriában a magán vasúti rendszer túlnyomó maradt, a magán vasútnak pedig a díjkezdvezmények adása engedély-okirattal biztosítva volt.

Ez álláspontjáról a német kormány sietett a magyar és osztrák kormány villongását kihasználni arra, hogy visszatérjen régi javaslatára, mely szerint a díjkezdvezmények elvileg kizárassanak s félni lehetett, hogy ezúttal az osztrák kormány föláldozza jogi aggályait, sőt általános volt a gyanú, hogy a német képviselők magatartása nem volt mentes az osztrák sugalmazástól.

Nem akarjuk itt eldönteni, hogy iparfejlesztési szempontból csakugyan oly hatásos ösztönző szer-e vagy sem a díjkezdvezményezés, mint azt Baross és elődei hitték? de ha Baross csakugyan olyan sokat tartott ez eszközre, akkor annál kevésbbé volt azt szabad pusztán a népszerűség kedvéért kockáztatnia, pedig tényleg kockára tette az említett hiába való homoiou-sion harcz felköltésével s csak nagy nehezen sikerült a dolgot odáig visszaterelni, hogy a német kormány elejtette ugyan elvi javaslatát, de a szerződés XV. cikkébe fölvétetett az a határozmány, mely szerint a hazai polgároknak vagy provenienciára netalán megadott szállítási díjkezdvezmény ceteris paribus a másik szerződő állam polgárai által, illetve provenienciája számára is igénybe vehető.

Baross tehát kudarcot vallott, mely annál nagyobb volt, mert a kérdés e stadiumában a magyar faj természetétől némileg elütő e tarifaháborúba úgyszólván az egész ország közvéleményét, még egyik-másik tisztes vármegye-házát is belevitte, mintha Magyarország díjkezdvezmény szabadsága lett volna fenyegetve, pedig hogy ez nem volt veszélyben, mutatja az, hogy azóta a kereskedelmi miniszterium megint a régi jelszó alatt, de akadály nélkül, folytathatja a díjkezdvezmény békés csendéletet.

Barosznak azonban a kudarc nem ártott, annyira megvolt már alapítva népszerűsége, de ártott az országnak, mert e tarifaháború a szerződési hűség megszegésének vádját hozta Magyarországra, melynek fedezete alatt fölbujánzott az osztrák chauvinismus is s különösen a csehek a még ma sem szünetelő liszthajszával feleltek.

Ez utóbbira különben befolyással volt az a tarifaharcz

is, melyet Baross a dunagőzhajózási társaság ellen folytatott, hogy ezt az osztrák társaságot a magyar állameszme előtti kapitulációra szorítsa, a mi azonban — mint látni fogjuk, Baross hibája miatt — nem sikerült s ez utóbbi tarifaharcz is csak ismeretes hátrányait hagyta hátra: egy ily esetekben elmaradhatatlan s az ország tekintélyes részében a díjszabási gondviselés szerepét játszó ügynökséget, a folyamvidék természetes disparitási körének nagy mérvű kitágítását a vízi úttól távolabb eső vidékek rovására s végre a Barosstól oly nagy előszeretettel fölkarolt — brutto-eredményeket.

Hasonló tarifaharczot vívott Baross több mint két éven át az osztrák kormánynak a gácsországi határszáron folytatott s alábbi czikkeinkben még bőven ismertetendő elszigetelő politikája ellen is, mely harcz mint látni fogjuk, más téren lett volna inkább fölveendő, de céljánál fogva mindenesetre rokonszenvűnek érdemli; azonban fájdalom, ez a harcz sem volt komoly, sem kiinduló pontjában, sem befejezésében.

Kiinduló pontja e tarifaharcznak az volt, hogy a munkács-stryi vasút megnyitása alkalmából az osztrák államvasutak igazgatósága a forgalom megosztására nézve bizonyos javaslatokat tett, melyeket a magyar igazgatóság némi följavításokkal elfogadhatóknak talált s pártolólaga ad referendum vett. Bonyolulttá tette a dolgot az a körülmény, hogy az osztrák kormány saját vonalán a rendesnél sokkal magasabb úgynevezett prohibitív díjszabást léptetett életbe, hogy azzal a forgalom elterelését meggátolja, esetleg pedig a forgalmi osztásra nézve elfoglalt szűkkeblű álláspontját az így alakuló díjszabási helyzettel indokolja.

Baross első sorban kifogásolta saját közegeinek eljárását s ebben igaza volt, mert ily fontos kérdésben az állásfoglalás előtt a miniszter jóváhagyását ki kellett volna kérni, de ha ez már megtörtént, akkor az igazgatóság desavouálása csak az esetben lett volna helyén, ha az érdemileg csakugyan hibát követett volna el s e hiba aztán tényleg reparáltatott volna.

Természetesen Baross csakugyan arra az álláspontra helyezkedett, hogy hiba követtetett el, mert a forgalomosztási javaslatok elfogadhatatlanok s kijelentette, hogy ő addig az osztás kérdése fölött nem is tárgyal, míg a prohibitív tarifa vissza nem vonatik. Az osztrák kormány erre azt válaszolta, hogy ő csak jelenlegi forgalmi helyzetét, vasútjainak alimen-

tatióját védi, s így ugyanazt teszi, a mit a magyar kormány is tesz a fiumei forgalomban a fiumei kikötő és az államvasúti déli vonalak javára, mikor a fiumei tarifákat alacsonyabbra tartja, mint a triesztieket.

Az analogia nem egészen áll ugyan, mert Magyarországra nézve a fiumei forgalom fejlesztése nem pusztán pénzügyi, hanem első sorban közgazdasági kérdés, azt azonban el kell ismerni, hogy a versenyző vonalak közti disparitás létesítésének azon két módja közt, ha tudniillik a favorizált útirány javára a rendes hivatalos díjtételek leszállítatnak, vagy ha a megnehezíteni kívánt versenyirányban a rendesnél magasabb díjtételek állítatnak föl, elvi különbség nincs. Mindenesetre harczyi eszköz volt az osztrák kormány által alkalmazott prohibitív tarifa, de olyan, a mely miatt nem kellett haragudni, hanem védekezni ellene, annál is inkább, mert előre látható volt, hogy a prohibitív tarifa abban a perczen megszűnik, a melyben a forgalomosztás létre jön — továbbra ily prohibitív díjszabás már csak a vasút által érdekelt osztrák alattvalókra való tekintettel sem lévén föntartható.

A hadakozásra Barossnak tényleg is megvolt a módja, mert mindenki megítélheti, hogy mennyire devalválta volna a gácsországi útirány forgalmának pénzügyi értékét, ha a gácsországi határszéli csatlakozási állomásokról Bécsig és Fiuméig a magyar királyi államvasútak hosszú vonalaín önköltségi tarifákat léptet életbe. Ő azonban megelégedett azzal, hogy e rendszabálylyal úntalan fenyegetőzött, de azt még sem merte életbe léptetni, valószínűen azért, mert agrariusaink szemrehányásaitól tartott s nyilván épen ez okból fenyegetéseit az osztrák kormány sem vette komolyan.

Így húzódott a harcz egy bizonyos circulus vitiosusban, melyben Baross a prohibitív tarifák előzetes megszüntetését, az osztrák kormány pedig a forgalomosztási egyezmény előzetes megkötését követelte — álló két esztendeig, míg Baross végre is kénytelen volt beérni az eredetileg kínált forgalomosztással, mire aztán a prohibitív tarifák is megszűntek.

Az egész hadjárat azt a benyomást teszi, mintha ez esetben Baross egyszerre két front, az osztrák kormány és — saját államvasúti igazgatósága ellen hadakozott volna. Az utóbbi ellen, mint mondtuk igaza volt, de azt hisszük, ebben az esetben is kevésbbé drastikus eszköz lett volna helyén, ez azonban

Barosznak rendszeréhez tartozott és sajnos, hogy az államvasúti igazgatóság erre sok esetben adhatott alkalmat, mert nyílt titok, hogy az osztrák és külföldi vasúttal tartani szokott értekezleteken az államvasúti igazgatóság tekintélye a sokszoros desavouk következtében abban az arányban csökkent, a melyben hálózata gyarapodott, s ez bizonyára nem válik az ország előnyére.

Bármelyik oldalról nézzük is Baross díjszabási politikáját, mindenütt túlnyomóan személyes rúgókat találunk, melyek nem találtak feket az ország pénzügyi helyzetében. Így csak hivataloskodási rendszerének folytatását látjuk — például — a középtávolsági forgalomnál a szomszéd forgalom visszahatásainak mértékén túl is kiterjesztett állomási declassificatioókban, melyek — egyebet nem említve — különösen a választókerületi székhelyek jogosulatlan aspiratioira adnak alkalmat; ugyanezt látjuk továbbá a zóna előtt fönnállott utazási kedvezmények visszaállítása körül követett azon eljárásában, hogy míg egyfelől a hírlapírók utazási kedvezményeit — melyek politikai indokoltóságát különben nem akarjuk vitatni — nemcsak föntartotta, hanem ki is bővítette: addig a szegény vasúti nyugdíjasoktól ismételt remonstratioók ellenére véglegesen megvonta az általok még a külfölddel is fönnálló reciprocitás alapján évtizedek óta élvezett mérsékelt utazási kedvezményeket, mi által természetesen a magán vasúttal és a külfölddel való reciprocitás is megszűnt; hivataloskodási rendszerének folytatását képezi végül az is, hogy a német vasút-egylet szabadjegy-szövetkezetét, mely — valljuk be — a művelt külföld beutazásának megkönnyebbítése által hazai vasúti személyzetünk szellemi színvonalának emeléséhez is hozzá járult, fölbontotta csak azért, mert az egyleti szabályok értelmében ily egyleti jegy a miniszterek számára nem volt kieszközölhető. Viszont mind személy-, mind árúdíjszabási reformjának hátrányaira befolyással volt az a hivataloskodási rendszer is, melyet az egyes igazgatási ágak szétbontása, nevezetesen a vasúti téren a díjszabási és az egyéb vasúti ügyek igazgatási jogkörének szétválasztása körül követett s mely azt eredményezte, hogy a jobb kéz már nem tudta, mit csinál a bal? mert a miniszter ereje, körültekintése és azok a biztosítékok, melyeket ő a contradictorius eljárásban keresett, nem voltak elegendők arra, hogy az igazgatás egysé-

gét megóvják s elejét vegyék a díjszabási osztály expansiojának és úgyszólván fontoskodásának a vasúti szolgálati ág forgalmi, vontatási és pénzügyi osztályai rovására.

Személy-díjszabási reformja áldás lett volna nemcsak az utazó közönségre, hanem az országra nézve is, ha beéri egy adó-törvényhozási túlkapás és a garasoskodó kilométer-rendszer megreparálásával s nem hallgat a portorendszer hamis prófétáira, kik neki halhatatlanságot, európai hírnevet ígértek s kiknek tanácsát követve, minden áron ő akart az első lenni, a ki — mint láttuk, több elővigyázattal, mondhatnánk ravaszsággal, mint bátorsággal — vállalkozott arra, hogy e világproblemát megoldja.

A problémát nem oldotta meg s a külföld, különösen a művelt nyugati külföld előtt zóna-díjszabása mint egy balsiker áll, mely a megoldást inkább késlelteti, mint sietteti.

Nincs azonban kizárva az ellenkező eset sem, következőképpen azon tagadhatatlanul jelentékeny külső színpadi hatásnak, melyet leginkább a porto-rendszer hálás és nyugtalan apostolainak köszönhetett. Meglehet tehát, hogy az általa megindított mozgalom nem fog a nélkül letűnni a napi rendről, hogy jótékony hatását az utazó közönség más országokban is ne élvezze s ez ha nem is büszkeséggel, de bizonyos emberbaráti meglepéssel tölthet el bennünket; a mennyire azonban most már megítélhető, látjuk, hogy Oroszországban is — hol e kérdés csak legutóbb jutott napi rendre — többet okultak rendszerének hibáin, mint előnyeiből.

De a belföldön is a siker csak látszólagos, mert a rendszer népszerűsége inkább annak hibáiban, mint előnyeiben fekszik. Pénzügyi tekintetben az néhány évre javította ugyan némileg mérlegünket, de csak is egy vis maior által okozott hallatlan stagnatio állapotával, nem pedig az azt megelőző helyzettel szemben s az előbbivel viszonyítva is csak átmenetesen — a jövőre pedig éppen pénzügyi tekintetben nagy bonyodalmak, ha ugyan nem az államvasúti rendszer kompromittálásának csíráit rejtí magában.

A nyomban bekövetkezett pénzügyi hátrányok, melyeket az országnak áru-díjszabási reformjával, még pedig az államháztartás rendezéséről a valuta rendezésére való átmenet kritikus időpontjában okozott, nem állanak arányban a közgazdasági előnyökkel. A közgazdasági téren mindenütt lendületet

találunk ugyan, de ennek kelete megelőzi Baross díjszabási reformjait, sőt egyáltalában Baross működését is, a post hoc propter hoc okoskodás tehát már ez okból sem bír alappal, de maga Baross művei közül is az általa (persze, hogy csak az elődeitől átvett tradíciók alapján!) végrehajtott vasútállamosítások sokkal nagyobb szerepet játszanak a forgalom emelkedésében, mint tíz százalékos díjmérséklése, mely szakítást jelez az 1881-ki liberális reformra alapított s az ország javára jó darabig általa is követett, conservatív díjszabási politikával, de mely milliókra menő károkat és haszon-elmaradást okozott a kincstárnak.

Egyáltalában Baross díjszabási politikájának reformkor-szakában mindenütt a látszatra, vasúti nyelven szólva: a brutto-eredményekre dolgozni látjuk, mely élenken emlékeztet a korábbi államvasúti igazgatásra, mint a mely szintén a bruttó-eredményekre fektette a fösúlyt, de e viszás gazdálkodása épen Baross keze által e korábbi igazgatási rendszer bukását idézte elő.

Avagy végre az osztrák kormánynyal folytatott czeltalan díjszabási harcában keressünk más, mint személyi rugókat? Vannak még a magyar közlekedési politikának az osztrák politikával szemben valóban fontos nyílt kérdései, melyekre alábbi czikkeinkben visszatérünk s látni fogjuk, hogy ezekben a fontos kérdésekben Baross kitért a conflictusok elől s ha meggondoljuk, hogy díjszabási politikánk már Baross előtt teljesen emancipálva volt az osztrák befolyás alól, azt hiszszük, hogy az egyenlőség lábán a barátságos együttműködés kívánatosabb lett volna az országra nézve, mint az a czeltalan hadakozás, mely azonban bizonyos körökben mégis alkalmas lehetett Baross népszerűségét emelni.

S quid nunc?

Kétségtelen, hogy Baross díjszabási politikája igen kényelmetlen örökséget hagyott a kormánynya, mert a Baross-kultusz még igen el van terjedve s az ország nagy — de tájékozatlan — része valóságos sacrilegiumot látna az említett reformok megbotlygatásában.

Pedig nem marad más hátra, ha fontos országos érdekeket koczkáztatni nem akarunk s a kormány alig fog kitérhetni az elől, hogy zajtalanul bár s egyelőre mindkét díjszabási rendszer külső keretének érintése nélkül, de az áru-díjszabásból

a tíz százalékos mérséklést kiküszöbölje, a mi meggyőződésünk szerint még most közgazdasági hátrány nélkül lehetséges, a személy-díjszabásból pedig szintén kiküszöbölje ki a declassificatiókat; a XII. és XIII. zóna díjcsökkenési rendszeret pedig ebben az alakban vagy másban folytassa a határ-szélekig, végre az olcsó szomszéd forgalmi díjszabást csak ott tartsa fenn, a hol a viszonyok külön helyi vonatok járását megengedik, különben pedig az első zónát is az útegység elvei szerint rendezze be. E díjemeléseknek kellemetlen hatásai esetleg ellensúlyozhatók volnának a közép távolsági forgalom (II—XIII.) zóna tételeinek tíz százalékos (a declassificatiókban és a sokszor említett kijátszások útján tényleg már úgysis ben-rejlő) további mérséklése által; azon esetre pedig, ha e díjszabási helyesbítések a szállítási adó tényleges megszüntetésével kombináltatnának, a tíz százalékos mérséklés helyett ugyanoly mérvű emelés volna érvényesítendő.

Magunk részéről e díjmérséklést csak a harmadik kocsi-osztályra véljük érvényesítendőnek, s ezen fölül megfontolandó volna a Baross által díjszabási politikájának conservatív időszakában (a német vasútegyet javaslatára és pusztán csak pénzügyi okokból) megszüntetett negyedik kocsi-osztály vissza-állítása és a német birodalomban, mely a negyedik kocsi-osztályt a vasút-egyet állásfoglalása ellenére sem ejtette el, munkások számára érvényesített messze menő díjkedvezmények átültetése is, hogy a szegény nép legitim módon élvezze azokat az előnyöket, melyekhez a mai rendszer mellett részben csak a demoralisáló visszaélések útján jut.

Nem az egyoldalú fiscalis irányban való visszafejlesztés lebeg itt előttünk, hanem a személyforgalomban a visszaélések és statisztikai zavarok tömkelegét előidéző rendszertelenség megszüntetése és az államvasutak forgalmi vagy pénzügyi compromittálásának megelőzése, az áruforgalomban pedig a visszatérés arra a közgazdasági és pénzügyi tekintetben egyaránt egészséges helyzetre, mely a teher-zónát megelőzte. A közgazdasági irányzatnak azon egyoldalú és túlságokba menő hangoztatása ellen, melynek csak az lehet a célja, hogy minden, bárhonnan jövő, lendület, mely e téren bekövetkezik, a miniszternek tulajdoníttassék, neki úgy szólván a közgazdasági gondviselés szerepe vindicáltassék s mely nem számol az államháztartás és a valuta rendezésének, úgy szintén az állam-

vasúti rendszer jövedelmezőségi szempontból való beválásának jótékony közgazdasági visszahatásaival; ily irányzat ellen — természetesen — határozottan állást kell foglalnunk és követelnünk, hogy a közgazdasági és pénzügyi, díjszabási és forgalmi, szolgálati és intézeti érdekek egyensúlya és összhangzata föntartassék, illetve ott, a hol veszélyeztetve van, helyreállíttassék.

Egy előnye azonban mégis van annak, hogy Baross a díjszabási ügyet, melynek titkait ő előtte csak a szakemberek ismerték, úgyszólván miniszterképpé tette s ez az, hogy ez által előkészítette az utat arra, hogy később ez ügyet a törvényhozás vegye kezébe. Ennek még ma útjában áll a díjkezelvezményezési rendszer, mely rögtöni elhatározást és discretionarius hatalmat igényel, de e rendszernek s a töle elválhatatlan ügynöki gazdálkodásnak oly ethikai hátrányai vannak, melyek annak állandóságát egymagokban kizárják, s ha egykor, reméljük nem sokára, a díjkezelvezményezési rendszert, mint többé-kevésbé különben is kétes értékű vámpolitikai fegyvert nélkülözhethjük, akkor elérkezett az ideje annak, hogy a tarifákat a törvényhozás szabályozza s ezzel vége lesz vetve e téren nemcsak egyes hivatalnokok fontoskodásának, melyet Baross annyira elítélt, hanem egyes miniszterek túlkapásainak is.

Addig intő szavunkat kell emelni, hogy Baross díjszabási politikája államvasúti rendszerünket s forgalmi és pénzügyi politikánk nagy vívmányait ne kockáztassa.

SZABÓ JENŐ.

UTAZÁS AZ AKADEMIA KÖRÜL.

Az akadémiákkal is úgy vagyunk, mint sok egyéb-
vel, mit azért szídnak, gúnyolnak, mert tulajdonkép tisztelik s nem
tudnak elleni nélkül. Látszólagos állandóságukban az aka-
démiai folyton szemet szűrnak a napi irodalom változó jelen-
ségei közt s az újak, az ifjak rendesen azon kezdik irodalmi
pályájokat, hogy kiváló haragjokkal, megvetésekkel tisztelik
meg az «ósi» testületet. Ezzel szemben a *Revue bleue* Grénier
Edének egy érdekes csevegését közli, ki hasonlóképp akadémi-
kus akart lenni, de kinn szorult. A mi köreink is okulhatnak
belőle. E csevegésből kiváló francia írókkal ismerkedünk meg,
s a mellett megtanulhatjuk, hogy emberi módon lehet beszélni
az akadémiákról s némely hibáikról még annak is, ki az aka-
démiai választásoknál véletlenül megbukott.

Grénier különben már öregebb úr, kinek költeményei a
hatvanas, hetvenes években a kritikának s közönségnek egy-
aránt tetszettek. — Íme csevegése:

Azt hiszem, szívesen veszik olvasóink, ha meghívom egy
kis utazásra az akadémia körül. Útunk nem fáradságos s e
mellett megismerkedünk néhány nagy alakkal s mellesleg oly
írókkal is, kikkel különben nem igen találkoztunk volna.
Nyertem akadémiái jutalmakat, sőt szavazatokat is kaptam;
volt tehát rá alkalmam, hogy egész közelről láthassak nem egy
halhatatlant, mint pártfogómat vagy bírám. A templomba
ugyan nem hatolhattam; az atriumig azonban eljutottam, sőt
pillanatra még a szentély ajtaja is megnyílt előttem — titkaira
vethettem egy futó pillantást. Hálásan s jó kedvvel emlékezem e
kalandomra s így kellő jogom van, hogy illendő módon beszél-
jek az akadémiáról.

Első érintkezésem az akadémiával 1860-ra esett, mi-

mikor a Monthyon-féle pályadíjat osztották ki. Barátaim rávettek, hogy *Kis költeményeim* kötetével én is pályázzak. A siker igazolta barátaimat. Az akadémiai bizottság, melynek Guizot volt az előadója, az én javamra döntött s kötetem a költészetet képviselve, ott pompázott a nyertes művek között, melyeket a Monthyon-féle végrendelet szavai értelmében «a jó erkölcsök előmozdítása miatt» illetett meg a babér. Egy jóakaróm értesített a szerencsés határozatról; már örülni kezdettem, mikor egy újabb levélkében figyelmeztet, hogy vigyázzak s ne aludjam el babéraimon, mert félelmes vetélytársaim támadtak, a többi közt Beauchêne, a *Vie de Louis XVII.* szerzője, ki ugyancsak sűrög-forog, hogy az akadémia a legközelebbi teljes ülésében a bizottsági előadónak javaslatait az ő javára megváltoztassa. «Látogassa meg a bírakat» — tanácsolták nekem — «védje magát, különben elveszti pörét, melyet az első forumon megnyert.» A figyelmeztetést nem kellett ismételni: annyira mosolygott reám az a gondolat, hogy közelről láthassam a halhatatlanokat! Egy pillanatig sem haboztam; megindítottam a hadjáratot s természetesen Guizot-nál kezdtem meg látogatásaimat, mert jóakaróm figyelmeztetése szerint az ő jelentését fenyegette első sorban a támadás.

Guizot-t a rue Ville-l'Évêque-i kis házában íróasztala mellett találtam. Az asztal fölött Washington bronz mellszobra állott, körülötte pedig könyv s írás feküdt. — Azonnal megismertem Guizot szép arczát, nagy, eszes, parancsoló szemeit, melyeket húsz év előtt a szószéken annyira bámultam. Az idő megkímélte, mint rendesen megkíméli az oly alakokat, melyek szépsége az alkat s az arcz szabályos voltában gyökeredzik. Ez a híres ember, jeles szónok, történetíró, gondolkozó, kiben megvolt az államférfi minden külsősége s majdnem minden belső kelléke, kinek hivatalos ridegsége s látszólagos megközelíthetlensége legendaszerű hírben állott, közelről nézve s házi körében a legszívesebb s legszeretetre méltóbb volt. Az ily ellentét gyakoribb, mint az ember gondolná. Szükségkép van valami színpadias a szónokban s politikusban; szigorú maskra van szüksége, hogy elrejtthesse arczát, s érez kothurnusra, hogy nagyobb legyen s mindenki láthassa. Hisz nem a környezetre, hanem távolra kell hatnia!

Igéző kedvességgel fogadott, megnyugtatót; azt monda, hogy ügyünk közös s engem is véd, midőn jelentését védi;

sőt a büszkeség egy látható árnyalatával azt is megjegyezte, hogy nem hiheti el, hogy az akadémia valamely jelentését helyben ne hagyja. Igaza volt: megnyertem a díjat.

Addig azonban folytattam látogatásaimat. Csak két-hármat említek föl, mielőtt arról szólanék, mely engem leginkább érdekelt: Alfred de Vigny-nél tett látogatásomat értem.

Először Lebrun-höz mentem, *Stuart Mária* szerzőjéhez. Magas alakú aggastyán volt, ragyás arczczal, udvari modorral, azonban már erősen hanyatlóban. Verseiről beszéltem neki, különösen *Görögországi útjáról*, melynek szerencsére! néhány részletét olvastam. Az ilyennek mindig örülnek a költők. Azon meggyőződéssel távoztam, hogy fiatal költő társára fog szavazni, ki oly jól ismeri elődei műveit. — Innen a jeles természettudóshoz, Biot-hoz mentem, ki épen oly szívesen fogadott. Azt állította, hogy *Kisebb költeményeimet* nagy élvezettel olvasta s hozzá tette, hogy az akadémia nincs mindig oly szerencsés helyzetben, hogy ily jó verseket koszorúzhatna meg. Gondolhatják, mennyire szeretetre méltónak találtam a jeles tudóst, kinek szép és hatalmas feje bennem a Goetheének emlékét ébresztette föl.

Viennet*) úrnál már nem voltam ily szerencsés. A házi asszonya nem igen akart bejelenteni, azt adva okúl, hogy ura nem fogadhat, mert rosszul érzi magát, beteg. Ekkor a szomszéd szobából hirtelen egy hang emelkedik, erős, haragos: «Dehogy vagyok beteg. Ereszsze be! Ki az? Mit akar?» Erre bevezettek Franciaország régi pair-jéhez. Egy száraz, kemény öreg úr előtt állottam, ki hálóköntösében volt, s beesett arczczal, merev taglejtéssel minden bevezetés nélkül kérdezte tőlem, látogatásom okát. Elmondtam neki. «Ah!» — kiáltott föl — «hát ön írta *A bolygó zsidó halálát*? Nem szavazok önre; ön romantikus!» Csittítani iparkodtam; haragja mulattatott s védtem magam stilusom tisztaságával s a nyelv iránt való tiszteletemmel. De hiába hivatkoztam enyhítő körülményekre. Szerencsétlenségemre, egy versecskét sem tudtam idézni se meseiből, se *Franciadejából*, mert nem olvastam. Vissza kellett vonulnom s már az ajtóig jutottam, mikor az öreg úr még mindig utánam kiáltotta erős hangjával, mintha csak

*) Viennet 1777-ben született. Költő volt, s 1839-ben Franciaország pairje.

akadémiai jelölt volnék, ki az ő helyére vágyom: «Isten önnel, uram. Tudja meg, hogy nem vagyok beteg, soha sem vagyok beteg.» Pedig a derék ember mégis nagyon beteg volt: gyógyíthatatlan erkölcsi vakságban szenvedett. Kora első költőjének képzelte magát s szellemesnek, mint a milyen Voltaire volt.

A mikor a Rue des Écuries d'Artoisba fordultam, Alfred de Vignyhez, visszaemlékeztem, hogy ezelőtt húsz évvel már találkoztam a kiváló költővel a szellemes és szeretetre méltó de Pret kisasszonyoknál, kik Amerikából, Bostonból valók voltak. Akkoriban ereje s tehetsége teljében állott. Elkérdeztem magamtól, nem öregítette-e meg őt is a kor s a csend, melybe temetkezett, mint e társait, kiket az imént látogattam meg változó szerencsével. 1846-ban is már túl volt a negyvenen, de harmincz évesnél nem tartottad volna többre. Előkelő modor s magatartás, vállig omló szép szőke haj, rövid pofaszakáll, aristokratikus orr, finom száj, édes szem — íme emlékeim, melyek felőle bennem megmaradtak. De Pret kisasszonyok arra kényszerítettek, hogy néhány sor verset írjak albumokba — nagy divatja volt akkor az albumoknak. Bele nyugodtam sorsomba. Rímeim azonban épen Alfred de Vigny egy költeményének szomszédságába kerültek. Röstelltem a dolgot, de másrészt jól esett hiúságomnak. E körülménynek kell tulajdonítanom, nagy fiatalságom mellett, azt az ügyetlenséget, hogy nem használtam a kínálkozó alkalmat, *Mózes* és *Eloa* költőjéhez közelebb lépni. Igaz, hogy hideg, tartózkodó magaviselete nem igen volt bátorító s nem könnyítette meg az utat a közelebbi ismeretséghez. Nagy hódolatom s titkos vágyam ellenére is így csakhogy épen láttam Alfred de Vignyt.

A mint útamon tovább haladtam, gondolataim önkénytelen szökdelése következtében, ifjúkorom egy másik emléke mosolygott felém, a mint a költő nejeire tévedt képzeletem. Csak egyszer-kétszer láthattam; nem igen távozott hazulról; nem volt szép, sőt — ha nem csalódom, közönséges arczú. Hanem azért legenda röpkedett körül, mely sokszor meg-megnevettetett bennünket. Egy Indiában szolgált angol ezredesnek volt leánya, s nagy gazdagság hírében állott, mikor Alfred de Vigny megkérte kezét. A házasság megtörtént, a gazdag örökség azonban szétfoszlott s a valóság épen nem felelt meg azon reményeknek, melyeket a fiatal asszony Vignyben támasztott. A nemes költő, kétség kívül, nem tett szemrehányást;

de annál inkább gyötörte magát a szegény asszony; s mint mondják, gyötördésében egyszer férje nyakába borúlt és angolos módjával fölkiáltott: «Oh! je avé trompé vo, parce-que je aimé vo!» (Oh! megcsaltalak, mert szerettelek!) Ha igaz, ha nem, e bohó s nem komikum nélkül való fölkiáltás példabeszéddé vált a Vigny után érdeklődő szellemes és gúnyos körökben, s visszaszökött emlékezetembe, a mikor a nagy költő ajtaján csöngettem.

Az inas a szalonba vezetett s nem megindulás nélkül vártam a mester megérkezését. A szalon bútorzatát igen egyszerűnek, majdnem nyárspolgárinak lehetett volna mondani, ha ellenállhatatlanul magához nem bilincseli tekintetünket egy XIV. Lajos korabeli pompás arczkép a pamlag fölött. Rigaud festménye volt s Regnardot ábrázolta teljes szépségében: egy parókás Byront. A falon, szemben, ejszakolaszországi térkép függött, teleaggatva gombostűn lógó sok színű zászlócskákkal, melyek a francia s az osztrák csapatok állását jelezték a múlt évi háborúban. Nem állhattam meg, hogy ne mosolyogjak, e szalonban s költőnél szokatlan látványon. A szándék nagyon szembeszökő volt: emlékeztetni akarták a látogatókat, hogy a ház ura fiatal korában harczi babérokra is vágott s a királyi testőrség kapitánya volt. Egy kis asztalkán szétszórta néhány könyv feküdt: kellemes meglepetésemre, fölismertem közöttök *Kis költeményeim* kötetét is. Sőt föl is volt nyitva, sőt olvasták is, mert a könyv szélén több hely írónnal volt megjelölve. Kifogást vagy helyeslést jelentettek-e a néma jegyek? Ezt akartam megkérdeni a nemes akadémikustól.

Végre belépett s ép olvasmányomnál lepett meg. Bocsánatot kértem indiscretiómért s megkérdeztem, mily értelmet ad a könyv szélére vetett jegyeknek. «E jegyek nem megrovást jelentenek, sőt ellenkezőleg» — felelé. Azután rámutatott néhány szerencsés jelzőre, dicsérettel beszelt költeményeiről s a legszeretetremlétebb módon biztosított szavazatáról.

Hangja lágy volt s behízelgő; arczkifejezésén is még megmaradt a régi nemes és kifejező vonás; még most is vállig ömlő hosszú hajat viselt; csakhogy ez szökből szürkére változott, alig észrevehető átmenetben. Szóval, majdnem szakasztott olyanak találtam, minőnek azelőtt láttam, csakhogy szomorúbb volt s bágyadtabb, mit kora magyaráz. Beszélgetésünk folyamán közlém vele egy költői tervemet: Jeanne d'Arc-ról

akartam egy költeményt írni, de nem alexandrinusokban, a szokott ünnepies epikai módon, hanem modernebb, könnyebb formában: kis képek, idyllek sorát, nyolcz lábú versekben mint *Cid Romanzerója*. Élénken lebeszéltem tervemről; én engedtem szavának s még ma is sajnálom, hogy engedtem. Még ma is azt hiszem, hogy ez az egyetlen forma, melyben költőivé lehetne tenni Jeanne D'Arc vonzó alakját, melylyel már minden művészet próbálkozott, a nélkül, hogy ki tudta volna fejezni szépségét, melyben a naiv a fönséggel oly páratlan módon egyesül. Ha fiatalabb volnék, neki indúlnék a kalandnak. Vannak oly nemes kísérletek, hogy még a balsiker is becsületére válik a próbálkozó művésznek. Ámbár a technikai s philologiai ellenvetéseken kívül, a melyekre Vigny gondolhatott, van a kísérletnek egy mélyebb, belsőbb akadály is, mely elől kitérni nem tudtam sohasem az a gondolat, hogy Jeanne D'Arc alakja az Evangeliummal együtt oly kiváltságos magaslaton áll, mely a költészet előtt el van zárva. A hol a művészetnek nincs meg e szabadsága, a hol a tárgyon nem lehet s nem szabad változtatnia s a hol szabadon nem alakíthat: ott elveszti jogát s hatalmát. Ugyanezt feleltem később Doupanloup érseknek is, midőn egy épen oly hízelgő, mint rövid levélkében arra kért föl, hogy énekeljem meg Jeanne D'Arc-ot, mint a hogy az előtt megénekeltem a szabadságot. De térjünk Vignyre: látogatásom még nem ért véget.

Az epikai költészetéről szoltunkban a beszélgetést a *Ramajanára* s a sanskrit könyvekre fordította: látható kedvteléssel merült ez akkor még épen nem ismeretes tárgyba, talán mert a vágy is vezette, hogy meglepje fiatal látogatóját e távoli s még kevésbé kutatott költészet ismeretével. Engedtem beszélni s nem mutattam, mint kezdetben szándékom volt, hogy én sem vagyok egészen újoncz e téren s ismerem az ide vonatkozó német s angol irodalmat. A végén azonban meg nem állhattam, hogy egy szavammal el ne áruljam, mennyire megértettem s az avatott figyelmével kísértem beszédét. Az önszeretet mindig csacska s az emberek s dolgok hosszú tanulmánya s nagy tapasztalás kell hozzá, hogy megtanuljunk élni s hallgatni.

Mikor kikísért, Alfred de Vigny egy könyvtárul szolgáló üvegszekrényben egész sor füzetet, jegyzőkönyvet mutatott, hová napról napra beírja jegyzéseit. Valószínűleg innen merítette Vigny ifjú barátja s örököse, Ratisbonne,

azt a becses kötetet, melyet *Egy költő naplója* czímén kiadott.

Ilyen volt látogatásom Vignynél. Elbájoltan távoztam s erősen hittem, hogy nem ez lesz az utolsó. Csalatkozám. Két-három évvel később meghalt; s mivel arra vártam, hogy egy új művemmel kezemben lépjek eléje, elmúltak a napok, melyekben viszontláthattam volna.

Keserűen fájlaltam a dolgot; azt hiszem, megszeretett volna; azt hiszem, fiatal lelkesedésem szívéhez szólt volna, mert egész lényén előmlött a szomorúság, az elkedvetlenedés, a sors ellen való keserű büszkeség. Érezni lehetett rajta, hogy sok törekvésében csalódott. Csalódásait nagy keserőséggel viselte, egy szegény nemes s félreismeret lángész büszkeségével, de nem minden merevség nélkül magatartásában.

Tudatában volt annak, hogy se az életben, se a dicsőség mezején nem az őt megillető helyet foglalja el: öregségében a körülötte uralkodó csöndből egy második elefántesont tornyot épített maga körül s itt készült magányában s elhagyottságában a nagy nirvánára, melynek híve s követője volt.

Íme első lépésem az akadémia körül; a második hét évvel később történt, 1867-ben, egy költői pályadíj alkalmából. Az akadémia, mely minden időben s minden kormányzat alatt szívesen van könnyed s ártatlan ellenzékben az uralkodó hatalommal, a császárságot azzal boszantotta, hogy költői pályázatra *Lincoln halálát* tűzte ki. Megénekelni egy republikánust s köztársasági elnököt, mily pompás alkalom! Mennyi tér kellemetlen vonatkozásokra, takart gúnnyra! Azt hiszem, Montalembert és Villemain adták az eszmét az akadémiának, gyűlöletből III. Napoleon iránt.

Nekem is tetszett az eszme, mert én is gyűöltem a császárságot s az államcsíny életemnek egyik nagy szenvedése volt. A mai nemzedék, mely szabad s még a túlkapást is elnéző kormány alatt él, el sem képzelheti, mily nyomás alatt szenvedtünk. Minden zsilip el volt zárva, majdnem megfuladánk. Mindezzel csak magyarázni, vagy ha tetszik, menteni akarom az akadémia érzelmét — s az enyimet is. Pályáztam tehát s el is nyertem a díjat. Mielőtt azonban a részletekre térnék, annak veszélye mellett is, hogy fölharagítom az akadémiát s a költőket, el fogom mondani, mit gondolok a költői pályadíjakról s az akadémiai intézményről általán.

Kivetni valónak találom, teljesen költőietlennek s az irodalommal ellentmondónak. Csak arra jó, hogy a versfaragókat buzdítsa, ösztönözze, de nem a költőket. A ki azt mondja: költészet, azt mondja: szabadság; — szabadság a formában, a tárgy s az eszmék megválasztásában; s ki hivatott arra, hogy meghatározza, melyik eszme költői, melyik nem, ha nem maga a költő? Egy társaság azonban, még ha negyven halhatatlan alkotja is, kik közt legfőlebb hárman-négyen költők, nem igen fogja megtalálni a költészetre alkalmas tárgyakat. Sőt ha a három-négy akadémiai költőtől került is, az eszme mégis kívülről van megszabva a pályázóknak és saját ihletöknek idegen. A pályázatok tárgya ezért rendesen inkább szónokias, mint költői. Példára *Lincoln halála*. Mi ebben költői? Történeti vagy szónoki pályakérdés lehet és semmi más. Költői panegyris lesz belőle vagy halotti beszéd alexandrinokban. S csakugyan ily módon törekedtem e hinárból szabadulni. Ily tárgygyal szemben a múzsa elfödi magát s elröpül: minden költő helyeselni fogja mondásomat.

Ez azonban nem akadályozott a pályázásban, mert oly okokból tettem, melyeknek a költészettel semmi köze. Én is ki akartam kötni a császársággal s oda mondani neki néhány keserű igazságot; azonkívül — megvalljam-e? — kíváncsi voltam, lesz-e az akadémiának bátorsága, hogy az ilyet megkoronázza, szentesítse. Mindennek nem volt más célja, mint-hogy az Institut kupolája alatt érthetővé tegye mindeneknek, hogy Lincoln hírért, nevét a jövő messze a *Caesarok* fölé helyezi — Washingtoné mellé.

Tervem sikerült, nem minden nehézség nélkül, mint azt látni fogjuk.

Villemain, a francia akadémia örökös titkára, végtelenül szellemes ember volt; eleven s szép elméje azonban néha cserben hagyta; pillanatokra elhomályosult. Nem tudom, mily felhők ereszkedtek szemei elé, mikor a bizottság nekem ítélte a pályadíjat s jeligés levélkémet fölbontották. Aggodalma támadt némely kifejezés miatt s arra kért, hogy elhagyjam vagy változtassam meg... Minden akadékoskodás nélkül beléegyeztem. Két-három versemben valami sértőt talált Oroszországra, midőn azt mondom, hogy a szabad Amerikát ellensúly gyanánt szervezték a csárok zsarnok birodalma ellen, «melynek jeges lábnyoma alatt három kontinens megdobbán».

Ekkor még távol állottunk az orosz szövetségtől; Villemain azonban valószínűleg visszaemlékezett, hogy 1815-ben Sándor csár nagyon kegyes volt iránta. *Inde irae*. Megegyeztünk tehát, hogy meg fogok jelenni a bizottság előtt, hogy a kívánt s általam elfogadott változtatásokat megtehessük. Másnap a derék Pongard papa, csúza ellenére is, egy előcsarnokba vezetett, mely abba a terembe szólott, hol a bizottság tartózkodott s egy kis várakozásra kért. Vitatkozás zavaros hangja ütötte meg fülemet a falon át. Végre az areopag a szentélybe bocsátott: öt-hat bíró ült a zöld asztal mellett; Villemain elnökölt. Kifejtette az ügyet s arra kért, hogy két verssort elhagyjak. Azt feleltem, hogy szívesen megváltoztatok mindent, a mit kívánnak; hogy kitörlök négy, nyolcz, tizenkét verset, ha szükség, de két verssort ki nem lökhetek, a francia prosodia sérelme nélkül. Nem értették ellenvetésem; vita támadt; ide-oda beszéltek, míg végre egy hang megszólalt: «Grenier úrnak igaza van; két pusztá verssort nem lehet kihagyni, mert különben négy hasonló nemű rim torlódik össze a megmaradt alexandrinusokban. Ennélfogva négy verset kell kihagyni, vagy négynek a töltését.» Áldottam ismeretlen védőmet — bizonyynyal költőtársamat. — Kimenet megtudtam, hogy Pongerville volt, *Lucretius* fordítója. Szóval, szövegem változatlan maradt Villemain ellenére is, s költeményemet egészen fölolvasták s Legouvé volt jeles fölolvásója.

Két évvel utóbb, 1869-ben, újra pályáztam s el is nyertem a költészetre kiírt díjat. Mily következetlenség! fogják mondani: hogyan pályázhat valaki, mikor a pályázatok iránt ily ellenséges elméleteket hirdet? Nos, ezúttal az ellentét a tett s elmélet közt csak látszólagos. Ez évben, nem tudom, mily eszes s szerencsés befolyás következtében, nem szabott elő tárgyat az akadémia; szabadjára hagyta a költőknek, hogy minden hivatalos megszabás nélkül jelenhessenek meg előtte. Épen akkor végeztem be egy kisebb költeményt, mely érdekelt s ingerelt, épen úgy kivitele nehézsége következtében, mint keleties költészete, phantastikus színezete miatt. Meriméet, ki kevésre becsülte a verset, nagyon meglepte, kétségkívül phantastikus volta és nehézségeinek legyőzése miatt. Ki is fejezte előttem meglegedését, a jó Sandeau pedig még ez ülés alatt sietett tudósítani, hogy elnyertem a díjat. *Séméia* — az költeményem címe — még mások helyeslésével is talál-

kozott; de legnagyobb örömmel e két férfi elismerésére gondolok.

Ezúttal a legesekélyebb összekoczczanásom sem volt Villemain-nel. Csak egy kis ártatlan egérfogót állított elémbé, de nem mentem lépre. Mint titkár, ő volt megbízva a pályázati jelentés szerkesztésével s e sorsjáték nyerteseinek kihirdetésével. Azt kérte tehát tőlem, hogy mondjam el neki azon sorokat, melyeket legjobbnak tartok költeményemben. Azt feleltem, hogy egyetlen egy versemet sem tudom könyv nélkül, — a mi különben igaz is volt. S miért nem? kérdezé tovább. — «Nem akarom eszemet fölöslegessel megtölteni» — felelém. Úgy látszik, meg volt elégedve feleletemmel, mert nem faggatt tovább.

Nagyon különös alak volt ez a Villemain s nem búcsúzhatom tőle, hogy néhány könnyű vonással le ne rajzoljam. Alaktalansága s rúttsága ösmeretes; arcvonásai kuszáltak voltak s arczsíne halálsápadt; azonban az ész tüze égett szemeiben s magatartásának bizonyos méltósága azonnal visszaidézte emlékezetünkbe az egyetem régi nagy mesterét s Narbonne barátját. Egyébként a választékosságra se érzéke nem volt, se szüksége. Lakosztálya a Mazarin-palotában maga volt a kopott rendetlenség; mindenütt könyv s halmaz papír hevert, szét-szórva; szönyegek nem voltak; a fal kopott, meztelen s piszkos: igazi tudósok barlangja. Utódának, Patin úrnak, ugyan meggyúlt a baja, míg ez Augias istállóját kitisztíthatta s kiszé-píthette. Az akadémia mostani örökös titkára a legelőkelőbb lakások egyikévé változtatta. A mint mondá, termét a jelöltek s a halhatatlanok gyülekező helyévé akarta tenni. Vajon sikerült-e neki? A jelöltek bizonyynyal oda jönnek, de a nehézség az akadémikusoknak odavonzásában áll. Az úgynevezett kollégák közt nincs ám meg az egység, összetartás, melyet a közönség gondol; a gyűlésen találkoznak s ez minden; a gyűlés után mindegyik a maga körébe vonúl s ott is marad. Legalább néhány évvel előbb még így volt. Még emlékezem, mily keserűséggel emlékezett erről előttem Laprade. Mikor az akadémia választották, azt hitte, hogy valami terembe lép, hol mindenki legalább látszólagos meghittséggel s az egyenlőség érzetével érintkezik egymással. «Alig hogy néhány társam megismer, még azok közül is, kik reám szavaztak.» Mire azt felelém: «Barátom! Mindenütt egyenlők az Olympus s az iste-

nek; mindegyiknek megvan a maga légköre s birodalma, melylyel beéri. Csak az emberek testvérek s barátokozók».

Akadémiai érintkezéseimen kívül még szerencsém volt családja körében is találkozni Villmainnel, Desmousseaux de Givré asszonynál s leányánál, Boispéan marquisnőnél. Tanszéken vagy a szószéken nem hallottam, de igen a szalonban, vagy otthonában; bámulatos causeur volt. Csak hallani kellett, mikor a törökről vagy a görögökről beszélt! vagy néha akadémikus társairól! Gyilkos mondásai voltak s nem akarom ismételni. Különösen egy ebédre emlékszem Boispéan asszonynál, a hol csak úgy ragyogott szellemtől, gúnytól. Rútsága mellett is egy szellemi nagyhatalom benyomását tette; Calibanra lehetett gondolni, ki Ariel szellemét magának elcsente.

E két sikerem után az akadémiai pályázatokon nagyon is jóakaró s javamra sürgölődő barátaim arra ösztönöztek, hogy lépjek föl jelöltnek. Nem akartam hallani a dologról semmit — nagyon könnyűnek találva érdemem — s ép egy újabb költeményemen (*Marcel*) dolgoztam, mikor a gyászos 70-diki háború kitört. Itt nincs helye, érzelmeimet rajzolni; meg voltam törve; nagyon jól ismertem Németország erejét s gyűlöletét. Hirtelen bevégeztem költeményemet. A mikor aztán, a béke megkötése után, visszatért újra egy kis nyugalmam s a poroszok a Doubs völgyét elhagyták, visszamentem Párisba, hogy lakásom romjait meglássam. Épen nem gondoltam az akadámiára, mikor egy véletlen körülmény arra fordítá tekintetem. Cochint látogattam meg a versaillesi prefekturában, a hová Thiers barátsága hívta meg. Cochint már Németországban ismertem s Montalembertnél újra viszontláttam. Olvasta s becsülte *Kisebb költeményeim*et; s kellemes meglepetesemre kötetemet ott találtam a fiatal préfet íróasztalán. «Mely ajánlás ez mindkettőnk részére» — mondtam nevetve. «Önnek nagyobb a sikere, mint képzele», felelte. Dupanloup érsek látogatott meg tegnap; s kötetét itt találta asztalomon. Fölnyitotta, olvasni kezdé a *Bolygó zsidó halálát*, végig olvasta, s tudja-e mit mondott, a kötetet asztalomra visszatéve: «Miért nem akadémikus még Grenier Ede úr?»

Megköszöntem Cochinnak ezt a szeretetreméltó *újdonságot*, mint ma mondanák, s tudtával fölhasználtam az alkalmat, hogy az orleansi érseket meglátogassam. El is mentem hozzá: akkor a Faubourg Saint-Germain egy zárdájában lakott,

melynek elfelejtettem a nevét. Egy magas termetű öreg úr fogadott, sas orral, kissé ragyás, pirosas arczczal, ki csakugyan újra megerősíté előtttem Cochin mondását s ismételte is: miért nem akademikus Grenier Ede úr? «Őszintén megvallom,» folytatá, «ezelőtt még semmit sem olvastam öntől; csak pillanatnyi kíváncsiságból nyitottam föl könyvét, de azután elragadott. Igen, uram, önnek közénk kellene jönnie; jelentkezék; előre is önnek kötöm le szavazatomat».

Nemsokára megüresedett egy szek. Szerencsétlenségemre akkor már elvesztettem legjobb, legtüzesebb s legtevékenyebb pártfogómat az akadémiaiban: Montalembert-et. Hányszor nem említette 1869-ben: egy-két év után ön tagtársunk lesz». Nem számolt a halállal: nagy szónok lehet valaki, de rossz próféta. Mielőtt jelentkező leveletem megírtam, meglátogattam újra az orleansi érseket, ki nagyon buzdított, azután Remusat urat, akkorában külügyminisztert Thiers elnöksége alatt. Versaillesben lakott, XIV. Lajos palotájában, hol a keletkező respublikának majdnem egész kormánya megvonúlt. Egy ideig várnom kellett az előszobában Noailles úrral együtt, ki Rómába készült követnek; azután bevezettek a miniszterhez. Íróasztala egy szögletére könyöklött s mély s kétségkívül keserű elmélkedésbe merülve két kezére hajtá fejét. Szerettem s bámultam Remusat urat; találkoztam vele társaságokban; fényes elméjűnek, szellemesnek találtam, kiben a mélység kellemmel párosult; valóban francia elme volt. Különösen egy társaságában elköltött reggelire emlékezem, a Café d'Orsayban; lehetetlen finomabbnak, érdekesebbnek, változatosabbnak lenni, mint ő volt, a fesztelen társalgás ez órájában. Nagyon érdekelte a költészet s több alkalommal bebizonyította, hogy ismeri s méltányolja műveimet. Vitet-vel s Montalembert-tel ő volt legerősebb támaszom az akadémiaiban.

Szeretetre méltó szíveséggel fogadott tehát. Midőn megismert, azt hitte, hogy 1848-ból a régi követségi titkár jelentkezik nála, ki a császárságot nem akarta szolgálni, most azonban a harmadik köztársaság alatt a külügyminiszteriumban újra helyet kér. Siettem tévedésétől megszabadítani: az akadémiairól van szó, mondtam neki. Oh! az akadémiairól! — felelt vissza, különös hangon, melyben ép annyi meglepetés volt, mint gyöngéd ironia, mintha álomból ébredne s kérdezné magától: hát létezik még akadémia? s vannak emberek, kik

tagjai kívánnak lenni? — Azonban megígérte szavazatát s meleg baráti közbenjárását. Azután még a jelen pillanat nehézségeiről, Franciaország sebeiről beszéltünk egy ideig. Bánatosan, megindultan, hálásan távoztam.

Nem volt alkalmam figyelmeztetni ígéretére; sőt ellenkezőleg, három nappal később őt is s az orleansi érseket is föloldottam adott szava alól. Nem jelentkeztem az akadémiánál; s talán hibáztam. De mindig jobban hallgattam barátaim szavára, mint önszeretetem vagy saját eszem tanácsára. Versaillesből visszatértemkor meglátogattam Hetzelt, s közlöttem vele föllépési szándékomat. «Ne tedd, mielőtt erről Legouvével nem beszéltem» — szólott; «senki jobban nem ismeri azt a vidéket, mint ő». — Legouvé azt felelte, hogy semmi reményem sem lehet s két szavazatot sem kapok. Tévedett, Dupanloup, Remusat szavazatairól már biztos voltam s remélhettem még Guizot, Vitet, Sandeau, John Lemoine, Augier, Barbier s talán mások szavazatait is. Azonban engedtem a szónak, nem léptem föl s nem gondoltam többé a dologra.

Öt-hat évvel később én is gondoltam reá, mikor egy szép napon egyik akadémikus barátom levelet írt hozzám, ki akkor a Franche-Comté-ban tartózkodtam s több tagtársa nevében arra szólít föl, hogy pályázzak az elhalt Patin *) székére; nem ugyan azért, mint mondák, hogy utóda lehessen, hanem, hogy jelt adjak magamról, néhány szavazatot magam köré gyűjtsek s az akadémiát rákényszerítsem, hogy majd a jövőben reám is gondoljon.

Végre engedelmeskedtem, mint mindig, a baráti szónak; elfogadtam fölbíását; visszatértem Párisba s mivel a választásnak két hét után kellett megtörténnie, siettem látogatásaimmal, bár semmi sikerrel sem kecsegtettem magamat, mert a dolog már el volt döntve s az illető jelölt biztos volt sikeréről. Azonban jól esett, hogy még egyszer megtehetem utazásomat az akadémia körül s pedig most teljesebben s szababban.

E kényszerű látogatások nagyon nehezére eshetnek egy komoly jelöltnek, ki azt hiszi, hogy székét megérdemli; azonban nagyon mulatságosak annak, ki ép csak kísérletképen teszi meg s a siker iránt oly kevés illúzióval, mint én. Akkor

*) Patin az akadémia titkára volt; tudós irodalomtörténétíró.

nem fáradtság többé; hanem séta az elme birodalmában, megengedett interview, becsületes kíváncsiság, melynek betöltése ártatlan dolog marad.

Első látogatásom, mielőtt Párisba visszatértem, Aumale herczegnek szólt, ki Besançonban a VII. hadtest parancsnoka volt; nagyon szívesen s reményekre jogosítón fogadott. S bár Dupanloup haragudott az akadémiára Littré megválasztása miatt s csütörtökönként nem jött el az ülésekre, mégis meglátogattam Chaville-ben, hol a nyarat töltötte. Nekem is s a többi jelölteknek is kijelentette, hogy reám szavaz, ha nem szakított volna az akadémiával. Párisban aztán találkoztam barátaimmal, John Lemoinne-nel, Augier-rel, Sandeau-val, Laprade-dal, Barbier-vel, C. Rousset-vel, Mezières-rel és Saint-René Taillandier-val, kik valóban mind rám szavaztak, Augier-t és Sandeau-t kivéve, kik Arsène Houssaye-nek voltak lekötve. Houssaye, mint a Théâtre Français volt igazgatója, bizton számíthatott a drámaírók szavazatára. A komoly jelölt Boissier volt, kit végül meg is választottak. Manuel E. képviselte velem együtt a költészetet ez irodalmi harcban, melynek azonban csak kevés érdeke volt, mert eredményét mindenki előre tudta. E választásnak egy különös sajátsága is volt, mely azóta, ha nem csalódom, nem ismétlődött újra. Az egyik halhatatlan, gondolom Legouvé, a franczia akadémiával ekkor új választási eljárást fogadtatott el. Azt határozták, hogy a választást a jelöltek irodalmi czímeinek megvitatása előzze meg, mint az Academie des sciences ban. A választást megelőző csütörtökön tehát engem is megbíráltak, mint a többi pályázót s igen kedvező körülmények közt. Saint-René Taillandier volt az igazgató s elnökölt az ülésen. Mikor rám került a sor, Laprade elsorolta érdemeimet, a jó Barbier hévvel támogatta s végül Saint-René idézett néhányat legjobb költeményeim közül, többek között stanzáimat a háromszínű zászrólól, a *Marcel*ből. E kis s művészileg megejtett fölolvadás nagy hatással volt. Aumale herczeg fölkiáltott: «Ez nagy stylú költészet!» (Vajon vádolni fognak-e ezután is túlszerénységről?) A választásnál, a következő csütörtökön, a szavazás eredményét az Institut könyvtárában vártam meg, régi barátom, Lalanne oldalánál. John Lemoinne tudatta velünk, hogy Boissier választatott meg. Ars. Houssay-nek 11, Grenier Edének hét, Manuelnek egy szavazata volt az első szavazásnál.

Azóta sok éve múlt. Talán kérdezni fogják, miért nem jelentkeztem azután is. Alkalom híjával nem voltam. De megmondom, mi hiányzott; barátaim egy második meghívása. Mindig vártam, valahányszor egy szék megürült; mert meg voltam győződve, hogy az első kedvező alkalomnál értesíteni fognak, mint akkor Patin halála után. Azonban az alkalom használatlanul múlt el. Nagyon büszke voltam arra, hogy hanyagságukat fölrázzam, vagy feledékenységökért megrójam. így múltak az évek; s a halál egymás után elragadta az akademikusokat, kik reám gondolhattak volna. A halhatatlanok közül, kik 1877-ben rám szavaztak, e pillanatban már csak kettő maradt: Aumale herczeg és Mezières! *) Most már késő; e társaságnál a kornak nincs előjoga. A múlt napokban találkoztam egy akademikus ismerősömmel, ki akkor nem szavazott reám. Hogy épen mondjon valamit, vagy némi gúnynyal is, azt kérde tőlem:

— Nos, nem gondol többé reánk?

— Nem, — felelém, — magasabbra törekszem.

— Hogy-hogy? Magasabbra az akademiánál?

— Valóban! Arra törekszem, hogy ellehessek nélküle.

S ott hagytam a faképnél. Azok közül való volt, kik hivatalos kitüntetések s megtiszteltetések nélkül nem is elhetnek.

S most visszatérek a látogatásokra, melyeket amaz első s egyetlen jelöltségem alkalmából végeztem. Három, négy látogatásom igen mulatságos emléket hagyott maga után s engedelmeiket kérem, hogy részletesebben elmondhassam. Kezdjük Loménie-n. Már kétszer kerestem hiába; harmadszor megkérdeztem a kapust, mikor találhatnám láthatatlan lakóját. Másnap a kitűzött órában megjelentem, de nem volt több szerencsém, mint a három első ízben. Kissé éreztettem rossz kedvemet s türelmetlenségemet. A következő napon végre szerencsésebb voltam. Igen váratlan fogadtatásban részesültem. Eleven, sőt haragos kis emberrel állottam szemben, ki amúgy rögtönében reám szólt: «Panaszkodott, uram, hogy tegnap nem talált otthon. De tudja meg, mi nem állunk a jelöltek rendelkezésére; más dolgom van, mint őket fogadni; tanár vagyok a College de France-ban, répétiteur a politechnikumon

*) Mezières jeles író s irodalomtörténet író.

stb.» Vártam, míg elvégezte fölsorolását s azután hidegen azt feleltem, hogy csak azért voltam oly makacs látogatásomban, mert nem jogot gyakorolni, hanem kötelességet véltem teljesíteni: s azt képzeltem, hogy a jelölteknek okvetetlenül meg kell jelenniök bíráik előtt. Mivel azonban nem így áll a dolog, nem alkalmatlankodom tovább, hanem bocsánatát kérve, ajánlom magamat. A kis ember rögtön lecsendesült, érezte kikafadása illetlen voltát s arra kért, foglaljak helyet. Nem akartam hasonlót hasonlóval viszonzni; leültem, s a nélkül, hogy az akadémiát emliteném, arra kértem, mondja meg, mennyire haladt munkája Mirabeauról, melynek megjelenését türelmetlenül várjuk, s első sorban én, ki a nagy férfiúnak véghetetlen tisztelője vagyok. Beszélgetésünk azután ez irányban haladt. A kis ember egészen megszeliődött s teljesen feledni látszott első heveskedését, mikor ülésemből fölemelkedtem. Elkísért a lépcsőig s itt nagy csodálkozásomra halk hangon azt mondta: «Ne szóljon, kérem, semmit a kapusnak!». Megnyugtattam; azt feleltem neki, hogy a rendes szokás szerint, csak fölmenet szoktam a kapushoz szólani, sohasem lemenet.

Milyen más fogadtatásra találtam Aumale herczegnél s Mignetnél! Attól tartottam, hogy a híres történetíró ép oly diplomatiái hidegséggel fog fogadni most, öregségében, mint harminczhat évvel ezelőtt a Boulevard Capucines miniszteriumában, mikor még java fiatalságában s szépségében levéltári igazgató volt. Azonban ellenkezőleg történt. Nem fogadhattak volna szívesebben, bátorítóbban, mint Mignet. Ép dologban volt; még most is szép arcát a szemek fölött zöld ernyő fődte be, mely el sem rútította. Letette, a mint velem beszélt s láttam, hogy a kor vonásait meghúzhatta, élesíthette, a nélkül, hogy arcza szépségének ártott volna. Emlékeztettem látogatásomra 1841-ben, s melancholikus mosolylyal beszélgettünk a múlt idökről. Megelégedetten távoztam; néha Thiersnél találkoztam újra Mignetvel s ez arra késztet, hogy most a Saint-Georges téri palotáról beszéljek, hol hasonlókép meg kellett tennem hivatalos látogatásomat.

Még nem találkoztam Thiers-rel, pedig, mint gondolhatni, azon férfiak közül való volt, kiket leginkább vágytam közélről ismerni. A híres államférfi ekkor (1877.) már nem volt többé elnök. Miután a köztársaságot megalapította és kormányozta, csak követi ülése s akadémiai széke maradt meg.

Tudatta velem, hogy szívesen lát vasárnap este, a szokott napon, hol különösen barátait fogadja. Lanfrey mutatott be; ott találtam néhány ismerősömet is: Barthélemy Saint-Hilaire-t, Mignet-et, Bersot-ot *) s Girardin Emilt. Thiers szememre hányta, hogy oly későn jelentkeztem e választásra «Mindnyájunk szava már le van kötve» — mondotta. Fölszólitott, hogy vasárnaponként látogassam meg s kész gyönyörrel fogadtam a meghívást. Valóban minden héten megjelentem. Thiers szalonja nagyon érdekes volt; megszokott tíz-tizenkét barátján kívül, megfordult benne mindenki a ki Párisban s a külföldön híres, előkelő volt. A politikai láthatár minden pontjáról eljöttek meglátogatni Thierst, — «az elnök urat», — a mint mondani szokták. Rendesen köréje gyűltek s állva hallgatták kimeríthetetlen s kedves csevegését. A kandalló mellett a pamlagon Thiersné asszony ült Troubetzkoy hercegnővel, a kinek szép s nagyon fiatal leánya nem igen látszott mulatni a komoly szalonban. Dosne kisasszony a nagy tükör alatt foglalt helyet s beszélgetett oly régi barátaival, mint Barthélemy Saint-Hilaire és Mignet. Bemutatásom estéjén oda hajlott szomszédjához, Bersot-hoz s rám nézett: mindjárt gondoltam, hogy kérdi tőle, ki ez az új alak; s csakugyan hallottam, mikor igen kedves s igen szellemes barátom egyszerűen csak annyit felelt: «csinos verseket ír». Nem tudom, minden pályatársam úgy érez-e, mint én; de boszantóbbat ezen úgynevezett dicséretnél nem ismerek; csúnyább a rágalomnál. Verset írni, még szépet írni is, nem pusztá időtöltés-e, hiú foglalkozás, melybe néha a nevetség is vegyül? A költő név azonban már mást mond; ez méltóság, ha az ember nem is foglalja el a legmagasabb polczot. Íme ez volt, mit távozáskor Bersot-nak el akartam mondani s el is mondtam. Nevetett érzékenységgem; idézve Horatius *irritabile genus*-át, megszorította kezemet s fölkiáltott: költő! S utolsó pillanataig így nevezett.

A végére hagytam Hugo Viktornál tett látogatásomat. Érdemes elbeszélni s egyszersmind alkalmat ad, hogy e különös s csodálatos szellemről egyet-mást elmondhassak.

Alig egyszer-kétszer láttam fiatal koromban Hugo Viktort. Akkor negyven éves volt; borotvált állával színész-

*) Bersot, a *Journal des Débats* munkatársa s 1871 óta az E'cole normal igazgatója.

hez hasonlított, vagy inkább paphoz. Hosszú hátrasímitott hajával, halvány arcával, melyből a határozottság s nemesség hiányzott, nem igen tett erős benyomást. Csak magas és széles homloka árulta el a nagy szellemet. Külső tekintetre, megjelenésre Lamartine, Vigny s Musset mögött állott. Később az öregség s fehér szakállá előnyösebbé tette arcát: azt vélhetted, egy modern s élesen látó Homer áll előtted. E megneemesült külsővel láttam újra a Clichy-útczában, a hol akkor lakott, mikor hivatalos látogatásomat tettem meg nála. A fogadás óráját esti fél kilenczre tűzték ki; elképzelhető, hogy pontos voltam. Egy sötét terembe vezettek, mely szomszédos volt az ebédlővel, honnan, a nélkül, hogy a hangokat s szavakat megkülönböztethettem volna, a zajról s a villák pengéséről észrevehettem, hogy népes a társaság s most végzi az ebédet. Egy kerevetre ültem, szemben egy magasra tett mennyezetes, gothikus karszékkal, mely valami trónszékhez hasonlított. Bő alkalmam nyílt minden oldalról meg szemlélni, míg az ebédlő ajtaja megnyílt s Hugo Viktor megjelent. Fölemelkedtem s néhány szóval bocsánatot kértem alkalmatlanságomért. A mester maga mellé ültetett s a következő szavakat mondá mély, lassú, nyomatékos s kissé ünnepies hangon: «Grenier úr, örvendek, hogy láthatom. Vacquerie már szólott önről s olvasta is műveit. Azonban én mégis Houssaye Arsène-re szavazok: kiváló irodalmi érdemei vannak. A császárság orgiáiba kétségkívül belemerült; de nem hibáztatom. Mások iránt elnézéssel vagyok, csak magam iránt vagyok szigorú». Itt elhallgatott; a szünetet annak kijelentésére használtam föl, hogy velem szemben nincs elnézésre szüksége, mert soha sem változtattam meg véleményemet. Megvallom, ez a beszélővel szemben kissé kemény mondás volt, de a mester oratiójában volt valami kellemetlen s modora, hangja egy kissé bántott. Azután folytatta: «Ritkán megyek az akadémia-ba; néhány barátom ugyan kívánja tanácsomat; de nincs benne örömem. Az akadémia nem olyan, a milyennek lennie kellene; Guizot elrontotta s romlását okozta, mint a hogy elrontotta s megbuktatta a monarchiát». S így folytatta tovább egy kissé dagályos hangon. Midőn elhallgatott, megjegyeztem, hogy csak néhány társam sürgős fölhívására jelentkeztem s e rögtönzött jelöltségemben megtaláltam a gyermekkorom óta álmodott alkalmat, hogy a mesterhez közeledhessem. Erre

meghajtotta magát s minthogy nem felelt, fölállottam. Ő is fölállott s nem csak a szalon ajtajáig, hanem az előszobába is kikísért. A küszöbön még nem állhattam, hogy ne mondjam neki: «Végtelenül lehangol, hogy nem számíthatok a tiszteletre, mely szavazatával rám háramlott volna. Csak az vigasztal, hogy az akadémia többi költői nekem ígérték szavazatukat; s ha Lamartine él, — itt egy kissé megnyomtam a szót — ő is reám szavaz». Mélyen meghajtottam magam s a nélkül, hogy utolsó szavaim hatását láthattam volna, lementem a lépcsőn sajnálkozva, hogy egy ily ritka szellemű ember nem tudja, hogy az egyszerűség a föld nagyjaihoz legméltóbb modor s hogy az öregségnek minden kelleme és menedéke az igénytelen szívesség.

Azóta nem láttam Hugo Viktort; de voltam temetésén — valódi apotheosis, hozzá méltó, mert nagyszerű is volt, nevetéses is. A furcsa vegyült benne a legmagasztosabb érzelmekkel, mint költeményeiben is. A koporsó megállításában az Arc de Triomphe alatt, a nagy gyászmenetben, melyhez egy egész nép sorakozott, a Pantheonban elhelyezett sírban — volt kétségkívül valami nagyszerű, — de mily hiányos, túlzott, gyermekes volt a kivitel! Mennyi föltűnni vágyás, mennyi maskara, mennyi üres dísz! A halál megkívánja a vallási érzelmet, a magába szállást: ennek nyoma sem volt. Ünnepek látszott, színjátéknak, melyet a nép a maga mulatságára csapott, bálványai istenítésére.

Épen nem szándékom egy embert — s különösen ilyen embert — egyetlen találkozásomból megítélni. Csak benyomást mondtam el. Nehány barátom, kik látogatták őt Párisban s számkivetésében azt állítják, hogy egyszerű is tudott lenni és szeretetreméltó. Elhiszem. Meglehet, hogy talán, ha közelebről megismerem, szerettem volna is, mint a hogy Lamartine-t szerettem. De még is kételkedem benne. Távolról, nyilvános szereplése után ítélve, úgy látom, lelke nem állott geniusának magasztán s az ember kisebb volt dicsőségénél. A költőt benne senki sem bámulja jobban, mint én; de azért nem vakon, nem különböztetés nélkül. E nemes és termékeny érzelemről hamis képzet uralkodik. A csodálat az ember legritkább tulajdonságainak kifejtése, az ész lelkesülése a szív ösztöne a magasztos felé; az égő bokor, mely mögött Isten rejtőzik; a szeretet és hit egy cselekménye, mely maga

fölé emeli az embert s a tökéletessel szembe helyezi. Nos, Hugo e tökéletességet gyakran eléri: csak lyrai költeményeiről beszélek, mert nagysága ezekben rejlik s nem egyebütt. Itt mint mester uralkodik, vele született tehetsége következtében; többi műveiben az akaratnak túlságos nagy része van. Itt, a lyrában, elemében van a szavaknak e nagy összerakója; a képekben duskálkodó s a nyelvnek e nagy művésze. Mert nagy művész s a formának ura, a legfőbb szépet eléri, ha igaz érzelmet fejez ki. Az utókor verseiből majd egy külön kötetet szemel ki, s az élni fog, meddig a francia nyelv él. Kell-e ennél több? De ha valaki Hugót minden idők legnagyobb költőjének hirdeti, mint az megtörtént, az ilyen a hazaszeretetet vakságig viszi, a tiszteletet a szentségtörésig. Még századunknak sem legnagyobb költője; előbb száműznünk kellene Goethet, Byront s Lamartinet.

De Hugo Viktor messze ragadott; idején lesz nagyon is hosszú utazásomat az akadémia körül bevégeznem.

Jelöltségemnek egy utójátéka volt; melyre még most is kellemesen emlékezem. Nehány nappal a választás után este a Théâtre Françaisban valék, a zenekarban. A fölvonás közben kimenet elhaladtam a színpadhoz közeli páholyok mellett, mikor az egyikből kihajol egy kéz s fölint magához. Oda lépek s fölismerem Aumale herczeg magas, férfias alakját, ki felém mosolyog. «Jöjjön, jöjjön», mondá, «hadd üdvözljem. Hét szavazat! Szép kezdet, sokat ígérő! Nézzük csak, ki a többi hat. Mert én is a hét közül való vagyok s pedig legelől». Melegen megköszöntem figyelmét s megkísérlettem felsorolni szeretetreméltó s fönséges ismerősömmek többi hat büntársát. Cuvillier-Fleury nevénel a herczeg félbeszakított. «Gondolja?» mondá hamiskásan s kétkedve. S igaza volt. Volt nevelője csakugyan nem vele szavazott; de akkor még nem tudtam. Vedeni akartam magam s elmondottam, hogy Cuvillier-Fleury elfogadta köszönetemet s neje is. «Ah!» — mondá a herczeg — «a köszönetet mindig elfogadjuk s az asszonyok nem mindig tudják, mit tesznek férjeik». S beszélni kezdtünk a választásokról, s uram bocsáss! az akademikusok kétszínűségéről. Elmeséltem neki erre a legszebb példát, melyet ismerek, Delacroix *) esetét. Magának a hősnek, vagy ha tetszik, áldo-

*) A festő.

zatnak szájából hallottam. — Mikor Delacroix első ízben jelentkezett az Academie des beaux-arts előtt, csak egyetlen egy szavazatot kapott; de öt szavazó jött hozzá, megrázta kezét s megértette vele, hogy ő volt az az egy szavazat. Volt tehát az öt között legalább négy hamis barát. De a java most következik. Egy nap ezt az épületes adomát Delacroix ép egy szalonban meséli el, mikor egy kis ember haragosan fölemelkedik s fölkiált: «Ez mégis sok! Az ön öt barátja közt öt hazug volt. Mert én voltam az egyedül; én, Auber,*) a ki önre szavazott». A herczeg — ismerte-e, nem e, az adomát — de jót nevetett neki. A fölvonásköz végére járt; meghajtottam magam s búcsúztam boldogan, a váratlan találkozás miatt. Azonban még nincs vége epilógusomnak. Múlt évben, a páholy mellett elhaladtomban újra felém intett az a jóakaró kezmozdulat s újra kellemes beszélgetés támadt közöttünk. A herczeg megismert, pedig csak kétszer látott életében, 1877-ben s azóta tizenöt éve múlt! Valóban meg voltam lepetve! Csodálatos emlékezet!

Még csak egy szavam van. Nem igen kell szószerint venni, a mit az akadémikusok kétszínűségéről mondtam. Nem volna jogos általánosítani. Vannak nagyon szíves, nagyon jóakaró emberek, sőt jó barátok, kik egyszer-másszor egész őszintén szólnak: «köztünk kellene lennie! Majd megjön ideje; csak várjon! Nem feledjük el önt!» Mi megköszönjük a figyelmet, várakozunk, azonban e pillanat csak nem érkezik meg. Nem kell ezért rájok neheztelni: más dologra, vagy más jelöltre gondoltak, ki jobban megfelelt a pillanat szükségének. Mert van akadémiai szerencse is, mely ott szárnyal a Mazarin-palota kupolája fölött. Néha azt hihetnők, hogy vak s kegyeit a véletlen szerint osztogatja. Megvannak a maga bogarai; minden a pillanattól függ. Rendes szabály, hogy néhány nagy egyéniség esetét kivéve, nem szavaznak soha valakire, hanem mindig valaki ellen. Fődolog tehát a jelöltre, hogy oly társa legyen, kit a többség nem akar. Ez a legtöbb választás titka. Az ily napon, mily nagy a leplezett izgatás. Mennyi titkos s látható cselfogás! Mennyi akna s ellenakna! Még furcsábban történik, mint a képviselőházban! Itt a szenvedély mérge föloszlik a tömegben; az akadémiaiban negyven tagban egye-

*) A zenész.

sül s több köztök a párt, mint a parlamentben. Monarchisták s köztársaságiak, atheisták, klerikálisak, kritikusok s dramaturgok, államférfiak, journalisták, püspökök s egyetemi emberek, szónokok s philosophusok, tudósok s költők, herczegek s plebeiusok, öregek s fiatalok s ki tudná végét? Ezt most kérem, vegyítsük egybe s számítsuk ki azt az ezer lehetőséget, mely e különböző s ellenséges elemek alakulásából előáll! Mert ugyanazon egy egyén egyszerre tíz kategóriába is tartozhatik. Ki tudna itt eligazodni? Én nem; s bocsánatot kérek az olvasótól s az akadémiától, hogy ez érdekes és kimeríthetetlen tárgyról annyit fecsegttem.

G. E.

ÚTI LEVELEK AMERIKÁBÓL.

M á s o d i k k ö z l e m é n y. *)

IV.

Mammoth Hot Springs, Yellowstone national Park, 1893 szeptember.

Elhagyva Fargo városát és innen nyugat felé haladva, — mindinkább közeledünk a «far west» név alatt ismert legegységűbb világ érdekes vidékei felé. Még a sleepingcar párnái közt, csendes álomban ringatott rohanó vonatunk, midőn Montana állam bizarr alkotású dombjai közé értünk s a hajnali napsugártól fölébresztve, már a «bada lands» név alatt világszerte ismert tájakon, a híres Yellowstone folyó partján láttuk tovarobogni vonatunkat.

Alig láttunk e tájakon gazdaságilag művelt, bevetett földeket. Nemesak a száraz, köves talaj — és a munkáskéz hiánya, de főképen a vidéknek rendkívül száraz éghajlata okozza ezt, mely a szemtermeles lehetőségét majdnem teljesen kizárja. A gazdaság főága itt a marha- és a lótenyésztés. Mindkét állatfaj népes csordáit és méneseit láthattuk a mérföldekre terjedő legelőkön kóborolni. Óránkat e tájon ismét egy órával kellett hátra igazítani a chicagói idő mögött, mert már a harmadik amerikai időzónába léptünk. Messzire mögötte vagyunk itt az otthoni időnek: odahaza már világos reggel van s kelnek az emberek, mikor erre felé még csak tegnap este járja — s lefekvésre gondolunk!

Déltájban állottunk meg Billings városában. Már tudni illik nyugatamerikai fogalmak szerint városban. Bizony nálunk odahaza nagysága miatt még falu számba is alig mehetne ez a kis fészek, s azért mégis igazábban megvan városi jellege, mint nálunk a tízszerte nagyobb kis városnak; mert a mi

*) Az első közleményt lásd a *Budapesti Szemle* 208. számában.

fogalmaink szerint vett «falu» itt Amerikában mondhatni teljesen ismeretlen valami.

Itt láttuk a hamisítatlan indián fajnak első mutatóit. A crow törzs három barna hölgye jött ide a nem nagyon távoli «reservation» területéről, hogy szépen kicsiszolt s ruhafogassá alakított buffaloszarvaikra az útasok közt vevőt találjanak. Csinos barna cigány asszonyoknak néztek ki: egyiknek kis fekete poronty volt batyuképen a hátára kötve; hosszú szempillái alól nagyokat pislogott fekete kerek szemével a fehér útasokra. A kínált szarvakra ugyan nem akadt vevő, hanem a kis fekete porontynak teli tömtük mindkét apró markát szürke «nickellel»; a minék legalább a mamák igen megörültek.

Délután öt óra lett, mire Livingston «városába» megérkeztünk. E kis fészket, bár egy félóra alatt körül lehet sétálni — az itteni viszonyok közt már majdnem metropólisnak nevezhetnők. Hiszen több mint kétezer lakosa van! Az állomással szemben emelkedik a vendéglő, de ebben csak szobát kaphatunk: pár nap előtt félig leégett s így étkezéssel még nem szolgálhatott. Ezen a bajon igazi amerikai ötletességgel akként segítettek, hogy oda állítottak az állomás egyik oldalvágányára egy Pulman-diningcart, s a vendégek ebbe jártak étkezni. A tüzeset, s a konyha-hiány ily ügyes megoldása itt senkit sem lepett meg: úgy látszik az ilyesmi itt a mindennapi dolgok sorába tartozik.

Kissé többet beszéltek az érdekes amerikai ízű vasuti rablásról, mely ugyancsak három nappal előbb esett meg itt a szomszédságban. A dolog így történt:

Kevéssel amodább fekszik a crow-indiánok számára föntartott terület, az úgynevezett «reservation». Ezen haladt keresztül a Northern Pacific express, úgy este kilencz óra tájban. A pár perczcel előbb elhagyott Grey Cliff állomáson két ember észrevétlenül a podgyász-kocsiba bújt s itt álarczot véve, csak azt várták, hogy a vonat teljes gyorsasággal haladjon a csendes pusztaságban. Ekkor zajtalanul a locomotiv-kocsira kúsztak, s a következő perczben a gépész és a fűtő egy-egy fényes pisztolycsövet láttak fejüknek szegezve. A rablók egyike e szavakkal kísérté az actust: «Állítsa meg vonatát a mint észreveszi, hogy a vonat mellől lámpával intenek; de figyelmeztetem, hogy a legkisebb gyanús mozdulat utolsó mozdulata lesz!»

A gépész szó nélkül engedett, s midőn vonatát megállította, még másik három álarczos és állig fegyverzett rabló szállt a vonatra. A fékezőt, ki ijedten rohant oda megnézni, mi baj lehet, — pisztolylövések riasztották el. Ez a körülmény nagy szerencsétlenségnek vette elejét, mert a halálra ijedt ember a vonal mentén visszafelé rohanva, szemben találkozott a rablótól megállított express után elindult tehervonattal, melyet kiabálásával szintén sikerült megállítania. Ha e véletlenség ily módon közbe nem jön, a mit sem gyanító tehervonat teljes erővel az egyhelyben álló gyorsvonatra rohan, s iszonyú vasúti katasztropha történik.

Ezalatt a rablók a mozgó posta kocsiába törtek. Ráparancsoltak az ottlévő postatisztre, hogy nyissa föl a vaspénztárt. Alig tudta ez meggyőzni vendégeit arról, hogy csak az állomási főtiszt ismeri a zár titkát, s így ő nem képes a paracsnak engedelmeskedni. A rablók erre dynamit-patronokat vettek elő, hogy a vasszekrényt fölrobbantsák — de félve, hogy a robbanás zaja nagyon is messze elhallatszik, e tervet elejtették. A fölriadt útasokat, kik ijedten akartak kirohanni, hogy megnézzék mi baj lehet: pisztolydurranások, s a fejök fölött elsüvítő golyók fülkéikbe való gyors visszavonulásra készítették.

A rablók ezután a Pullman-carok kifosztásához láttak. Két társukat töltött winchesterekkel a hálószakasz két oldalára állítva őr gyanánt — a többi három sorra vette a még jobbára öltözetlenül ágyaikban talált útasokat, kik ellenállás nélkül adták át összes pénzöket és értéktárgyaikat. Ennek ellenére — mint később kiderült — nem nagy anyagi siker koronázta a vállalkozást; mert a rablott érték alig haladta meg az ezer dollárt. Szidta is balszerencséjét a vállalkozó társaság vezére — átkozódva mondván, hogy ez volt a legsilányabb fogás, mit életében csinált.

Befejezve az útasok kifosztását, — miután tudták, hogy a mögöttök érkező vonat az elriasztott fékező megállította s a legközelebbi állomásra visszaterelte, és így mielőbbi üldöztetéstől kellett tartaniok — a rablók ismét útnak eresztették a kifosztott vonatot, magok pedig a Yellowstone felé véve útjokat, mielőbb eltűntek az éj sötétében. A másnap itt is csak úgy, mint minálunk szokásos: «nagy erélylyel megindult nyomozás» ellenére — ez volt az utolsó, a mit rólok a világ meg-

tudott, mind addig, míg alig két héttel később újabb életjelt nem adtak magokról egy másik, még vakmerőbb vasúti rablás rendezésével.

A chicagó-newyorki gyorsvonattal tették meg ezt a tréfát. Két állomás közti szabad pályán vészjelt adtak a vonatvezetőnek; s mikor ez a jel láttára hirtelen megállítá a vonatot: egy pillanat alatt hatalmukba kerítették a gépet, aztán ellepve a postakocsit, az ott lévő pénztár ajtaját dinamittal fölrobbantották, s az ily módon elrabolt kincsesel tovább állottak.

Úgy látszik, hogy az ilyféle regényes rablótörténetek mindegyre inkább napi renden lesznek Amerikában. S a dolognak az a mulatságos oldala, hogy egyes ellenzéki lapok ebből is politikai tőkét akarnak kovácsolni. Szerintök mind e rablások okozóinak s előidézőinek egyedül a Sherman-bill ellenzőit lehet tekinteni. Ezek okozzák az ezüstár hanyatlását; az ezüst árhanyatlása okozza azt, hogy a nagy ezüst bányákban a munkát megszüntetik; ez pedig okozza azt, hogy a bányászok közül sokan munka nélkül maradnak, s ezek közül aztán sokan rablókká lesznek. Mindebből önként folyik a logikai következtetés: akaszszátok föl a «silver-bill» ellenzőit, s helyre áll a társadalmi rend, — nem lesznek többé vasúti rablások, elmondhatják, hogy «Amerikában minden csendes», és a mi a fő, az ezüstkirályok ismét zsebelhetik a többieknek millióit.

De hát tulajdonképen nem is erről akartam beszélni, mert hiszen már elhagytam Livingstont, s az innen deli irányban vezető, kopár hegyek közt haladó kis szárnyvasúton Cinnabarba értem. Ez az állomás a vasút végpontja, minthogy az innen nagyon meredek emelkedőn alig lehetett volna a vasutat a Park felé tovább vinni. Azért itt kocsira ülve haladunk tovább, a meredeken kanyargó keskeny hegyi úton, s nem sokára elhagyva Montana állam határát, Wyoming államba s innen a nemzeti park gyanánt rezervált területre lépünk. Itt is jobbra csak kopár hegyekre nyílik kilátás, melyek tetejét sok helyütt örök hó fedi.

Mintegy másfél órai kocsizás után egyszerre tágas hegykatlan tárul föl előttünk, melynek háttéréből a Mammoth Hot Springs hótél széles frontja tekint reánk. A tér közepén pedig a sík porondból hirtelen emelkedő óriás monolithkő, a phrygiai sípkára emlékeztető alakjáról így elnevezett «liberty-cap»

nyúlik a magasba. Bal kéz felől vakító fehér színben csillogó meredek dombok emelkednek, széles terrasse-okat alkotva. Ezekről ömlenek lefelé a mésztartalmú meleg források — e helynek legérdekesebb nevezetességei.

Természetes, hogy lunch után azonnal fölsiettünk, hogy a Yellowstone-park csodavilágának ezt az első fölvonását — mintegy prológját: a híres Mammoth Hot Springs Terrace-okat apróra megtekintsük.

A látvány, mely itt szemeink elé tárult, valóban tündéries volt. Az élénk gyermekfantáziának azokra a képeire emlékeztetett, melyek egy időben bizonyára mindegyikünk ifjúkori képzelete előtt elvonultak, mikor az *Ezeregy éj* tündérmeséiben Harun al Rashid, vagy más keleti fejedelmek csodakastélyairól szóló regéket olvastuk.

Művésziesen faragott, s a szivárvány minden színárnyalatában márványozott, fehér alabastrom kádakban buzogva, párologva forrott lábainknál a medenceze feneketlen mélyéből fölbuborékoló meleg forrásnak sötét smaragdzöld vize. De csak a medenceze közepén, hol a szem bármily mélyen iparkodott is a rendkívül átlátszó víztömeg mélyébe hatolni, fenékre sehol sem talált: csak ott viselte a víz ezt a sötét zöld színárnyalatot; míg a medenceze szélei felé, hol egyre sekélyebbé vált, s a hófehér porond a vízrétegen átcsillogott, e sötét szín mindegyre halványodó világos zöldbe ment át. A főmedenceze csipkézett, fodrozott szegélyén csillogva-locsogva ömlött át vize az amaszt valamivel lejjebb környező oldal medenczék gyöngyház kagylóiba, s innen mindegyre tovább a fokozatosan terrasse-formán egymásután következő márvány medenczékbe. Mindezek az eredeti hófehér alapszinnel pompásan egybehangzó, káprázatos színárnyalatokban játszottak, s e színpompa mellett még körvonalaik s rajzaik remek összhangjával is gyönyörködteték a szemet.

Tovább haladva innen, jó nagy területen minden lépten-nyomon kisebb-nagyobb kiadásban ismétlődni láttuk e terrasse-ok páratlan tündérvárait.

Vigyázó léptekkel haladtunk, mindegyre följebb a terrasse-ok ezer apró tavacskaí, százféle színárnyalatban zománczott márvány lépcsőfokai, s az ezeken keresztül, habzó csillogással lefelé csörgedező zöldes vízerecskéi közt. Sajnálva láttuk azonban, hogy ez ártatlan kinézésű vízerek tulajdonkép

csábító, csalfa szírének. Az útkba akadt szálas sudárfenyők, melyeket meleg karukkal átölelve, gyilkos csókjaikkal körül nyaldostak: most már csak feketülő, száraz törzseik néma csontvázaival tettek erről hallgatva is ékesszóló tanúbizonyosságot. Az egykor buján zöldelő fenyves erdőnek e csillogó fényes temetőjén keresztül fölértünk végre a sziklás hegyoldal élére, honnan végig nézhettünk az alattunk elterülő egész terrasse-sorozaton, mely innen fölülről egészében áttekintve meg sokkalta csodálatosabb látványt nyújtott, mint mikor közvetlenül mellettök elhaladva, egyenként vettük őket szemügyre.

A mint itt a hegy élén haladtunk, untalan sziklákon, köveken, kidőlt száraz fatörzseken botorkálva keresztül, egyszerre mély nyílást láttunk feketélni lábaink előtt. Oly hirtelenséggel nyílt meg itt előttünk a föld gyomra, hogy önkéntelenül mintegy visszahőköltünk a nyílás széléről, nehogy a mélységbe tántorodjunk. Közelebb lépve aztán a keskeny hasadék széléhez, egy csorba fogú rozoga létrát láttunk onnan a fekete mélységbe lelőgni. Az ördöglyuha (devils kitchen) nevű, katlanforma barlang szélén állottunk; az ott lógó létra függélyesen vezetett le a föld gyomrába. Természetes, hogy azonnal megpróbálkoztunk a leszállással. De nem tudtunk messze menni: alig pár ölnyi mélységből már visszakergetett a lent uralkodó szinte elviselhetetlen hőség. Valósággal olyan volt, mintha az alvilági gazdasszonyok frissen fűtött konyhájába vagy sütökemenczéjébe léptünk volna.

Soká koncsorogtunk e mesevilág rejtélyes kölabyrinthje közt, mely minden lépten-nyomon újabb meglepetést tartogat vendégeinek. Végre is csak a közeledő alkonyattal hirtelen beállott sötétség tudott a hely elhagyására bírni, oly nehezűnkre esett tőle a megválás. De biztatóan hangzott az ígélet, hogy a következő napokon még nagyobb csodákat fogunk látni, melyekhez mai tapasztalataink mondhatni csak az előkészítő iskolát képezik.

A türelmetlenség, vagy nevezzük igaz neven: a kíváncsiság alig hagyott aludni, s így másnap már jókor reggel útban voltunk a Norris-, meg a Lower Geyser Basinek felé.

A mindegyre magasabbra kigyózó hegyi út a kopár kőszirtek közé szorított szűk völgyön keresztül, többnyire leégett vagy kihalt fenyves erdők száraz törzsei közt kanyargott

az Arany-kapu (Golden gate) nevű sziklaszoroshoz. Itt a völgyet szegélyező kőfalak pár ölnyre szorulnak össze. A szoros egy helyen oly keskenynyé válik, hogy épen csak az egy keréknyom szélességű útnak hagy helyet a két meredek sziklafal között. E falakat pedig sűrű prém gyanánt szegélyzi, sőt néhol mint egy aranyszínű zománczezal vonja be a rajta élő sárga mohok puha szőnyege. Mint mondják, ennek köszönheti a szoros találó elnevezését. A hegyszorost bal kéz felől kedvesen díszíti egy kis hegyi pataknak nagy magasságból alácsörtető ezüstös szalagja.

Útunk innen a Hattyú-tó kristály tükre mellett kanyarog tovább. E tavacska a rajta tanyázó vízi madarak, különösen a vad hattyúk sűrű csapataitól nyerte elnevezését. Nem sokára aztán a híres Obsidian-Cliffhez, a pár száz lábnyi magas, meredek üvegfalhoz értünk, mely mintha csak a mesebeli tündér királyfi kristály-kastélyának volna bástyája. Az egész magas sziklafal, mely itt az utat jó darabon kíséri, ebből a természetgyártotta valóságos üvegből, obsidiánból áll.

Nagy nehézségeket kellett itt az utat csináló technikusoknak leküzdeni, mikor arról volt szó, hogy ebben a kemény anyagban, mely a csákánynak daczosan ellenáll, az útnak helyet szorítsanak. Végre is a szilárd üvegszirt lebontásának nehézségeit úgy győzték le, hogy az üveget a kijelölt útvonal mentén nagy tüzekkel izzóvá hevítették, s azután reá öntött hideg vízzel hirtelen lehűtötték. A műtet természetes hatása a látszólag legyőzhetetlen üveghegy megrepesztésében nyilvánult. Ennek ellenére az itt vezető út kilométerje, mint mondják, 50.000 forintnál többbe került.

Az utat ezen a szakaszon a szétdarabolt üvegfal nagy fekete cserepei szegélyezik, melyekből az útas — minden tilalom ellenére — sietve iparkodik egy-egy emlékdarabot zsebébe csempészni.

Kevéssel amodább a völgy szélesedni kezd, középtűt kövér rétek és legelők terülnek el, melyek buja zöldjébe ékelten a hódas tavak (beaver lakes) ezüstös tükkrét látjuk csillogni. Az állatvilág okos műépítései laknak e tavakban. Nekünk azonban, sajnos, nem mutatták be magokat a háziurak. És így be kellett érünk azzal, hogy ez értelmes kis lények valóságos mérnöki munkáit az általok épített vízfogókat, gátakat és tavi házakat bámuljuk meg. Magok az építőmesterek — bár föl-

teszszük rólok, hogy jól ismerik a törvényeket, melyek a Yellowstone-park állatvilágát a legveszélyesebb ragadozó: az ember ellen oltalmazták — mégis biztosabbnak vélik rejtekbe bújni, mikor jóbarátaikat közeledni látják.

Nem ilyen óvatosak az apró mókusok és a hozzájuk hasonló de még jóval kisebb, szürke csikos szőrű, hosszú bozontos farkú állatkák, a «musc-rat»-ok, mint ott nevezik őket, melyek mindenfelé ott sűrögnek-forognak úton-útfélen és sokszor egy-két lépésre is közeledni engedik az embert. De bizony be kell ismernünk, hogy elég könnyelműség tőlök ily vakon megbízni a két lábú hatalmas lények törvénytiszteletében. Úti társaink egyike, egy fiatal francia úr, meggyőzhette erről őket.

Egy helyen az útszélen pár marékra való zab volt elszórva. Ez oly csábító dolog volt a nyalánk kis állatokra nézve, hogy seregesen gyülekeztek a föltálat csemege körül, s hátulsó lábaikra ülve, hosszú bozontos farkukat föl-kunkorítva, gondtalanul csemecsegték az oly nagyon ízlésök szerint való nyalánkságot. Fiatal úti társunk fölhasználva ez alkalmat, loppal a bizalmas állatkák háta mögé bújt, s a legsűrűbb csoportra intézett köcsapással egyet agyonütött s néhányat megsértett közülök, a többit pedig elriasztva, hirtelen és váratlan végét szakította a mulatságos látványnak.

Dél felé járt azt idő, mire a Norris-basin sátor-táborához érkeztünk, hol dollárunkért egy kis hideg sódarból és rossz kávéból álló lunch-csel vendégelték meg bennünket. Innen a kocsikat előre küldtük, magunk pedig gyalogszerrel indultunk neki, hogy a Yellowstone-park vulkanikus csodáinak első fölvonását — az egésznek mintegy expositióját — a Norris geyzer basint, megtekintsük.

Útunk előbb egy meglehetősen meredek dombon vezetett fölfelé. A domb túlsó oldalán mindenfelé égnék emelkedő sűrű gőzoszlopok jelezték a követendő útirányt. Alig negyedórai séta után ott voltunk a domb tetején. Tágas és mély, kopár szirtkatlan nyílt itt előttünk, melynek szélére lépve, majdnem úgy érezte az ember, mint hogyha egy elátkozott boszorkányvilág küszöbét lépte volna át. A völgykatlan sárga, köves fenekéről mindenünnen, a merre csak a szem lát, a füstölgő, párolgó, száz meg száz tavacsák s pocsolyák kékes-zöld vizének csillogása látszik. Közbe-közbe — mintha

rosta lett volna a katlan feneke — lépten-nyomon kisebb-nagyobb nyílások tátongnak a talajban. Egyiknek mélyében sustorgó víz forrong; másiknak fenekén sárgás-zöld sártömeg szortyog; a harmadikból éles süvítéssel vagy tompa zúgással fehér vízgőz sistereg ég felé. Mások pedig bűzös, sárgás kén-gőzöket lövelnek a szabadba, melyek a nyílás szélét zöldes-sárga zománczréteggel vonják be. Még amodább, messze a katlan közepén nagy tó széles tükre csillog. Ebben, mintha csupa elátkozott lelkek tanyáznának, melyek hiába iparkodnak a tófenék sötét zöld mélyének izzó öléből a szabadba menekülni, oly folytonos, izgatott forrongásban tartják, és itt-ott kisebb-nagyobb geyzerek alakjában lökik a magasba a tó hatalmas víztömegét, mely őket fogva tartja. Különösen érdekes a tó közepén lévő kis geyzer, az úgynevezett «Minute-man», mely alatt különösen türelmetlen elátkozott lélek tanyázhatik, mert pontosan minden perczen föl-kavarodik itt a tó ezüstös tükre és éles süvítéssel löki a magasba habzó vízoszlopát. De a fiatal erőnek ez a föl-föllobbanása csak egy-két pillanatig tart. A titkos mozgó erő mindjárt kimerül. A tajtékzó víz már alig egy perc múlva lihegve lecsendesül, hogy rövid vártatva, mintegy görcsös erőlködéssel újra kezdje próbálgatását.

Kevéssel amodább, közvetlenül az út mellett, a sziklák közül sötéten feketelő kötorokból süketítő zajjal, s élesen sziszegő sípolással süvit a magasba egy másik geyzernek szürke gőzoszlopa. Az öreg «black growler» (fekete morgó) haragos zakatolását látjuk. De csak üres zajongás, a mit művel; tiszta vízgőznél egyebet nem tud előteremteni. Oszlopjából a lehült párák finom köd alakjában szállnak le, s apró patakocskát alkotva, folynak le a völgykatlan fenekébe.

Tovább haladva, az út bal partján a híres mud-geyserre bukkanunk. Nagy, fekete kömedencze közepén mosóteknő formájú mélyedést látunk. Épen lefolyt belőle a víz s üresen maradt a kád, hogy újra kezdődjék a tünemény. A teknő oldalán lévő nyílás vastag sudárban önti belé sötét szürke nedvét, melytől amaz szemlátomást mindjobban telni kezd. Az emelkedő víz már a csapnyílást is elfödi, — s már a sziklakád felső szélét kezdi nyaldosni. Mentől magasabbra emelkedik, annál haragosabb hullámokat ver a párologó, forrongó víztömeg. Aztán mikor már egészen csordultig telt a kád, egyszerre, mintegy hirtelen támadt gyors elhatározással, vastag sugárban

emelkedik föl közepéből a fekete lé, s pár perczig pompás geyzer játékában gyönyörködhetünk. Majd mikor már kiadta erejét, mintha a hő forrás, mely csak még az imént oly dúsan ontotta az áldást, váratlanul elapadt volna: egy pillanat alatt lepad a katlan vize, s mélyen alattunk a katlannak meztelen köfenekét látjuk feketelleni. De már ekkor újra megnyílt a csap, ismét zuhog belőle a fekete lé, s fáradhatatlan kitarással megint előlről kezdi szeszélyes játékát Vulkán gyermeke.

Útunk innen a találóan Emerald-pond-nak nevezett smaragd zöld tavacska feneketlen mélynek látszó csillogó tükre mellett a híres Monarch-geyser kettős nyílásához vezetett. Óriási szikladarabok közül, — melyeket mintha játékot űző gigások jókedvökben dobáltak volna ide, — majdnem közös torokból nyílik ez óriás geyzer, és közvetlenül mellette egy másik, melynek az a nevezetessége, hogy nem függélyes, de ferde irányban szökik. Vízugara, mely 2—3 percenként újra-újra előtör, úgy néz ki, mintha egy épen most elsütött ágyú óriásnak sűrű fehér füstoszlopa volna.

Azután tovább is, mindenütt, mintha Pluto titkos birodalmán haladnánk keresztül. Ösvényünket mindenfelől gőzölgő-párolgó, füstölgő-sustorgó földnyílások, szirthatadékok feneketlennek látszó szikla-kráterek, sűrű fehér párakkal födött pocsolyák, s a szivárvány minden színében csillogó tavacsákak szegélyezik. Szinte jól illik e mystikus hatású jelenségekhez a környező vidék kopár-sívár kinézése: az elsárgult, elsatnyúlt, silány növényzet, mely a hegyoldalokat födi s a leégett fenyveseknek feketélő csontvázai.

A keskeny koci-út nem sokára a Gibbon pataknak csillogva-csörtetve tova siető vizéhez vezet. Azután meredek kapaszkodón emelkedik föl az itt egyszerre útunkat állott hegy tetejére. Ide fölérkezve, a Gibbon-falls nevű vízesés látványa tárul föl előttünk. Az itt két ágra oszlott patak egyik ága mintegy 150 lábnyi magasból egy sugárban zuhog alá; másik ága pedig apró kataraktokban siet le a sziklás ösvényen. Leérkezve, mind a két ág újból egyesül, s a Gibbon vize innen a mély canyon sötétlő feneken folytatja útját a Madison folyó felé.

Kevéssel később a «Firehole-river» nevű patak partjára értünk, melynek mentét követve, alkonyat tájban végre oda

érkeztünk a híres hármás geyzer-basinhez, mely a világ legnagyobb geyzer-csoportját tartalmazza.

Éjtszakára a lower-geyzer-basin mellett lévő kényelmes vendéglőben szállottunk meg. Érkezésünk után azonnal a hotel mellett elterülő füstölgő síkmezőre siettünk, hogy még napvilágnál megsejmeljünk annak számtalan párologó tavacskáit s fumaroláit.

Majd tovább haladva, a gőzölgő síkság délkeleti oldalán emelkedő domb tetejére kapaszkodtunk, melyről mindenféle sárgás-fehér kéreggel bevont erekben kanyarog lefelé a krátereknek és geyzereknek mézszszel telített forró vize. Fönt a domb tetején újra ott találtuk a már jól ismert sötét zöld vizű feneketlen tavat, melynek felszínét több helyen kisebb-nagyobb geyzerek kavargatják. Legnagyobb volt köztük a «fountain geyzer» nevű, mely 6—7 méter magasra löki vízoszlopát.

Délkeleti irányban, alig pár száz lépésre innen, a csodálatos sár-kráternek, a Mammoth-paint-potnak szélére értünk. Mély, kráterforma nyílás ez, melynek közepe, mint hogyha egy gigantikus pékműhely dagasztó teknője lenne. Sűrű, tésztaforma tömegben száll és mozog, apad és dagad benne a barnás-fehér, síma, puha agyagsár. Ezer és ezer buborékot alkot rajta a belsejéből kifelé törekvő szénsav-gáz. E gázbuborék, midőn az agyagtésztaból kiszabadul, hangos buggyanással magasra föcscenti a dagadó tészta-tömeget, mely a buborék helyén támadt mély nyílás körül lassan összefolyó gyűrűket alkot.

Mystikus látvány volt, este a fölkelő hold halvány világánál látni ismét ezt a csodálatos boszorkány-konyhát. Oly elbűvölő hatása volt e képnek, hogy alig tudtunk tőle megválni. De sietni kellett a közeli erdei tisztáshoz, hová a hotelből az ételmaradékokat szokták kihordani, s hová a vidékbeli medvék bejárósak, hogy e maradékokat éjtszakánként föltisztítsák. E kényelmes préda mellett a fekete maczkók az emberre nézve teljesen veszélytelenek. Ennek tudatában az itt járó útasok többnyire el szoktak menni, hogy az étkező hely közelében lévő alkalmas rejték helyen megbújva, tanúi legyenek a medvecsorának.

Másnap kociink már kora hajnalban előállottak, hogy a szomszédos Midway- és Upper-geyzerbasinok csodáinak megbámolására vigyenek.

Útunk erre is a Firehole river mentén, a már szinte megszokottá vált meleg források és tavak közt vezetett, melyek mindegyikének, bármennyire hasonlítottak is egymáshoz, meg volt a maga különös jellemvonása és sajátága, mely látását vonzóvá tette, úgy hogy bármennyi volt is, az útas mindegyiknek partján szívesen megállott pár percnyi bámulásra.

Különösen szép a Turquoise-Spring és a Prismatic Lake nevű két forrás. Amaz egy csöndes kis tavaeska, közel a híres Excelsior-gejzer kráteréhez. E kis tó különösen vizének remek kék színével tűnik ki, melytől találó elnevezését is nyerte. Társa, a Prismatic Lake, egyike a legnagyobb forró tavaknak, mintegy 80 méter széles és 140 méter hosszú, tehát több, mint egy hektár kiterjedésű. Ez a tó is feneketlen mélységűnek látszik, kristály tiszta vizébe a szem nagy mélységig képes behatolni, de fenekét sehol föl nem fedezheti. Színe itt a mélység fölött sötét ultramarin kék. A part felé, hol a mély örvényt sekélyebb víz szegélyzi, ez a szín sárgás árnyalatot nyer, mely a part széléhez érve, a kezdetben világos citromsárgából a legsötétebb narancsszínbe megy át. A másik oldalon, hol a víz a part széléig egyforma mély marad: a középén szafir-kék szín, a part felé sötét smaragd-zöld árnyalatot nyer. Magát a partot pedig csillogó vörös csapadék szegélyzi, melynek színe itt-ott bíborpirosra, majd rozsdá színre, barnára, sőt néhol fehéres szürkére változik, s mind ez, mint hogyha fényes zománcz gyanánt volna oda festve, a partszegély fehér alapszínére. A tóból köröskörül kiesorduló víz körötte apró terrasse-okat képez, melyek a Mammoth Hot Springs hasonló formáióira emlékeztetnek.

Fölérve innen az Upper-Basinhez, a gejzerek fő műhelyéhez: legelőször is a Yellowstone Park zárandokainak Mekáját, a híres «Old faithfult», a «Vén hűségest» siettünk fölkeresni, mely nekünk is mihamarább iparkodott bebizonyítani, hogy méltán viseli nevet. Legfőlebb egy órai időre szóló adag türelemmel felszerelve elhelyezkedtünk a tölsér nyílása mellett. Lent a kráter fekete mélyében hortyogva forrott a víz, szüntelen kergetve fölfelé sűrű párafelhőit. Alig várakoztunk ott húsz percz óta, midőn a rendesnél hevesebb zúgás, s egy-egy föllökött vízsugár, — mint a fősereg előőrse — jelezte a tünemény közeledését. És csakugyan, pár percz múlva megkezdődött a csodajáték. Egy tündércsapásra emelkedett óriás

pálmafa alakjában szökelt egyszerre a magasba a hatalmas forró víztömeg karcsú oszlopa, fönt 150 láb magasban bontva ki habos lombozatát. Mintha egy rejtett mozgató erő titkos rúgójának engedne, mindegyre följebb, mindegyre magasabbra tört a sudár pálmatorzs élén tajtékzó koronája, míg végre elérve a mondott magasságot — pár perczig, mintegy megállapodva növekedésében, egyenletes erővel működött. Aztán lassanként ismét fogyni kezdett magassága s így fokonként leapadt jókora bokor-nagyságra, melyből időnkint még egy-egy becsvágóbb vízszög föl-fölszökkent az eredeti magasba, míg végre — mintegy öt percznyi ideig tartó játék után — az egész ismét eltűnt a föld titokteljes méhében. De csak azért vonúlt vissza most, hogy 63 percz múlva katonai pontossággal újra kezdje mutatványát, és folytassa ezt télen-nyáron, éjjel-nappal, talán az idők végéig!

A játék befejeztével fölsietünk a szikladomb tetejére, melynek torkából az imént a geyzer-sugár fölszökkent. Erről az aránylag csekély magaslatról beláthatjuk a környező Upper-geyserbasin egész területét és a köröskörül emelkedő geyzer-kráterek tömegeit. Itt van az Oroszlán-család, közvetlen közel egymáshoz három geyzer: a hím és a nőtény oroszán s legkisebb a kölyök, melynek azonban már szintén hatalmas karmai vannak. Itt vannak még azután, — hogy csak a nevezetesebbeket említsük, — a Splendid, a Castle, a Giant és Giantess, a Beehive (méhkas), a Grotto, az Oblong stb. stb., megszámlálhatatlan mennyisége a kisebb-nagyobb geyzereknek. Sajnos azonban, hogy az útas, kinek nincs nagyon sok ideje, melyet itt tölthessen, e geyzereknek csak kisebb részét láthatja tevékenységben; miután napokat, sőt némelyiknél heteket kellene áldoznia, hogy mindegyikök működésének szemtanúja lehessen.

Az Upper-geyserbasinból jól gondozott út, néhol valóban szép tájakon keresztül, az erdők sűrűjébe vágva az Upper-Firehole-River völgyén vezet át. Fölkapaszkodik azután a hegyláncz élére, hol az Atlanti és a Csendes oceán vízválasztójához érünk. E hegyláncz egyik oldaláról minden csepp víz a Mississippi folyóval a Mexikói öbölbe, másik oldaláról pedig a Csendes oceánba ömlik.

A hegyélről lekanyarodva, nemsokára föltárul az útas előtt a Yellowstone-tó vizének, sűrű erdők zöld keretébe ékelt,

széles csillogó tükre, kellemesen tarkítva zöldelő szigeteivel. Aztán mihamarább elérjük a tó partján lévő sátor-tábort, mely a delelő állomást alkotja a reggel elhagyott Geyser-Basin-Hôtel és a még előttünk lévő Lake-Hôtel között.

A tó partjának egyik legérdekesebb részén állapodtunk meg. Hosszú darabon a különböző meleg források, tavak, tócsák, pocsolyák, patakok és sárvulkánok szakadatlan sorozata szegélyzi a partot. Itt van például az a híres hely, hol a füstölgő, párolgó, meleg forrás feneketlennek látszó katlanját csak egy vékony sziklafal, s e falnak alig pár arasznyi széles párkánya választja el a tó hideg vizétől. Erre a sziklapárkányra állva, a horgászó halász könnyen megteheti azt, hogy kifogjon egyet a tó lakói közül, melyek itt nagy számban hemzsegnek s aztán a nélkül, hogy helyét változtatná, a horog végén lógó, ficzkándozó halat bemártja a háta mögött gőzölgő kráter forró vizébe s pár percz múlva a főtt hal kész ebéd gyanánt fog lógni horga végén.

Ugyancsak itt van néhány cinóber-vörös színű iszap-kráter is, melyek talán még érdekesebbek, mint a Lower-geyserbasinban lévő híres Mammoth-Paint-Pot.

Innen tovább haladva, útunk mindenütt a vadregényes partokon vezet végig, a tó éjszakkeleti sarkáig, hol medrét a Yellowstone-River elhagyja s hol éjtszakára a Lake-Hôtel kényelmes szobái, terített asztala s ruganyos ágylái várják a turistát. De már itten — a vidék minden csábító szépsége ellenére — egynek sincsen többé maradása: ellenállhatatlan erővel vonzza odább az útast a vidék koronája, az itt fölhalmozott csodák és vadregényes szépségek legremekebb darabja, a Yellowstone-Canyon.

Arra felé menet, útközben még néhány érdekes forrongó tó és kráter mellett van alkalmunk a vulkanikus csodavilágtól búcsút venni. Különösen megkapó ezek között a Sár-vulkán boszorkány-konyhája. Az út mellett emelkedő meredek hegyoldalban széles szájú, tölsér alakú akna nyílik, mely mélyen behatol a hegy gyomrába. E kráter sötétlő fenekén füstölgő, sűrű, feketés-szürke sártengert látunk folytonos görcsös hánykolódásban vonaglani. E vastag sártömeg, vihar-korbácsolta tenger gyanánt, szüntelen föl-fölcsapódik a sziklafalhoz, magasra fecscscentve hullámainak fekete taréját; majd mélyen leszáll a kráterfenéig s ilyenkor messze hátul, mint-

egy mélyen a hegy gyomrában, sötétben föltárúl a kráter toroknyílása, honnan a hegy azonnal, mintegy önmagától undorodva, hangos csettenéssel lódít ki újabb sártömeget. De alig egyesül ez a kint háborgó sűrű tömeggel, újból földagad a sártenger s visszatódulva a hegy gyomrába, betömi a szikla keskeny toroknyílását; de csak hogy emez, most még jobban megundorodva, egy perc múlva ismét hatalmas ökröndéssel a kráterbe visszalökje. De nincs annyi ereje, hogy a mély nyílás széléig földobja terhét, s így tovább kénytelen folytatni a küzdelmet szüntelen, éjjel-nappal, pihenés nélkül.

Oly közel éreztük azonban már itt magunkat a Yellowstone vízeséshez és Canyonhoz, hogy ez a csodálatos látvány sem bírta többé lekötni figyelmünket s hamar tova siettünk, hogy minél előbb oda érjünk körútunknak fénypontjához.

A folyó vize, mely útunkkal párhuzamosan halad, mind-egyre jobban elárulja, hogy tudja, vagy legalább sejtí, mi vár reá a közel jövőben. Lépésről-lépésre idegesebbé válik, egyre gyorsabb tempóban igyekszik haladni s nemsokára már szédületes vágatással, tajtékzó habokkal rohan sziklamedrének szirtjein keresztül. Kevéssel később megrezdül fülünkben a kisebbik, felső vízesésnek a távolból felénk zúgó tompa moraja. Az út következő kanyarulatánál, mintegy izlettető gyanánt, rövidke pillantást vethetünk a Canyon vöröslő falaira is. Már ez az egy pillantás sejtetni engedi az ott reánk váró látvány csodáit. Olyan kép tárul ott elénk, melyről talán a legvakmerőbb képzelet sem tud magának látatlanba csak megközelítőleg is helyes fogalmat alkotni.

A nyert ízlelő után nem csoda, ha a közeli vendéglőbe érve, alig hogy az út porát levertük ruháinkról, azonnal siettünk a Canyon partjához, minél hamarább s minél tovább élvezni e páratlan látvány szépségeit.

A kanyargó gyalogösvényen, alig félórai séta után, elértünk a Canyon széléhez, épen a Lookout-Point nevű szikla mellett.

Leírhatatlan, megragadó nagyszerűségű volt a kép, mely itt szemeink elé tárult. Alig tudnék elég superlativusba fokozott jelzöt találni, mely méltó legyen e látvány pompájához. Bátran mondhatjuk, hogy a valóság ezúttal messze fölülmúlta minden várakozásunkat. Pedig e várakozások mind azok után,

miket a Canyon szépségéről hallottunk, a lehető legnagyobb fokra voltak fölcsigázva.

Kilépve a fenyves erdő sűrűjéből, melyben ösvényünk eddig haladt, egyszerre ott állottunk a Canyon medrének majdnem abszolút függélyes sziklafala mellett. Óriás mélységű hasadék tátong itt előttünk: mintha a föld kérge feneketlen mélységig hirtelen kétfelé repedt volna. Közvetlenül lábaink alatt, csakhogy 400—500 méter mélységben, keskeny szmaragd-fonál gyanánt, mely itt-ott, — hol a sziklákon megtörő árja csillogó fehér habokká változik, — mintha gyöngyökkel és gyémántokkal volna tarkítva: úgy húzódik a szegélyző sziklameder arany keretébe foglaltan a Yellowstone zöld vize.

De azt a forma- és színpompát, melyben a Canyon szirtfalai ékeskednek, nem csak a toll, de még a művész ecsetje sem képes híven lefesteni. A Canyon két falát képező sziklák a legmerészebb képzelet alkotásait fölülmúló phantastikus formákat öltenek. A középkori lovagvárak minden alakjait megtaláljuk itt: gothikus ívezetek, bizanci kupolák, csonka és hegyes tornyok, bástyafalak és zászlórudak; itt-ott majdnem árbocz karcsúsággal égne meredő sziklatűk, melyek némelyikét fönt a magasban karcsú ívű boltozat köti a szomszéd sziklafalak fő tömegéhez. És e tornyok és bástyák legtetején, melyek valóban másnak, mint a merészróptú sasnak mindörökké hozzáférhetetlenek lesznek: ott fészkel a kőszálsas, s épen ott tépik fészkeikben a fiatal sasfiak az anyjok által prédául ejtett szürke mókus véres tagjait. A vén sasok pedig minden felé, bármerre nézzünk, ott kóvályognak, ki egyesével, ki párosával, a feneketlen mélység fölött, újabb prédára lesve a szegény kis fürge állatkák közül, melyek százával sűrögnek-forognak a Canyon partjait szegélyző fenyvesekben.

De talán még a formáknak ennyi ezerféle csodáinál is meglepőbb a képnek hihetetlen színgazdagsága, melyet e kopár szirtfalakon látva, az ember szinte kételkedni kezd érzékeinek épsége iránt: oly annyira meglepő, oly valószínűtlen módon tündéries a kép.

Az egész óriás sziklatömegnek, a száz és száz ölnyi mélységre ereszkedő kőfalaknak, s alulról a Canyon fenekéről emelkedő szikla-oszlopoknak tulajdonképeni alapszínök világos narancs-sárga. Erre az alapszínre aztán a Teremtő

mindenható keze oda varázsolta nem csak a szivárvány összes színeit, de mondhatnók még e színeknek minden mellékárnyalatait is: néhol olyan a kép, mintha egy Makartnak színgazdag palettáját látnók gigantikus kiadásban a hegyoldalhoz támasztva. A világos alapszín arra lejjebb lassanként, fokozatosan gazdag arany színre változik, tarkítva feketébe játszó barna sávokkal s itt-ott halvány rózsaszínbe menve át. A sziklafalból magasra emelkedő karesú kötorony pedig szinte bíboros vörösben pompázik, alul is és fönt a magasban is a páfrány-pázsit és a sűrű fenyvesek sötét zöldjével prémezve, míg a hasadékok széleit bevonó lágy, mohos pázsitnak világos zöld puha bársonya, művésziesen hímzett szegély gyanánt, szerelmes öleléssel simúl a kemény szikla bíbor szegélyire. Közbe-közbe a merdek part oldalából itt is, ott is felgyöngyöző meleg forrás hófehér, sűrű gőzgomolya, mint gazdag hattyúprém vagy királyi hermelin borúl amannak síma bársonyára. A köfalon rohanva leömlő vízszalag pedig gyémánt diadém gyanánt húzódik le a Canyon-fenekhez simuló folyam-meder smaragd-zöld szalagjához.

És ha tekintetünk végig siklott a tündéri látványon: a háttérben egyszerre, mintegy az egésznek koronája gyanánt, a Yellowstone alsó vízesésének csodaképe tűnik szemünkbe.

A Canyon két főfalát képező sziklahasadéknak óriási V betűje itt mintegy középütt egyszerre megtörik. A fölülről kanyargó folyam-meder hirtelen, váratlanul, minden előjel nélkül ketté szakad, hogy 60 öles tátongó mélységnek adjon helyt, s aztán ennyivel lejjebb folytassa útját a Canyon fenekén. A folyónak egész hatalmas víztömege egyetlen óriás szökéssel, mintegy orozva kapott halálos lökesnek engedve, ugrik a feneketlen mélységbe, hogy odalent sűrű fehér habtömeggé válva, kétségbeesetten vágató rohanással igyekezzék a végzetes helyről menekülni.

Oda ülve az Inspiration-Point merdek sziklafalának szélére, — lábaink alatt a tátongó mélységgel, — honnan e páratlan hegyszakadék összes csodái egyszerre tárulnak föl előttünk: soká, igen sokáig, néma elragadtatással szemléljük a tündéri látványt, mely most a hátunk mögött épen leáldozó nap pazar fényébe burkoltan s utolsó búcsúzó bíbor sugárától megaranyozva, még a rendesnél is megkapóbb képet nyújtott.

Talán még a teljesen hitetlen lelket is önkéntelen áhítat fogja el, talán még a legprózaibb kedély is legalább egy pillanatra költői ihletet érez, a Teremtő mindenható hatalmának ilyen megnyilatkozása előtt, a természet ennyi csodaszépségének láttára. És bizonyára e hitetlen is, — csak úgy, mint mi, — nehezen fog megválni, majdnem erővel fogja magát kiszakítani e tündéri hely csábító bűvköréből. És végre távozva e helyről, velünk együtt ő is azt fogja mondani, hogy nem csak életének egyik legszebb perczét élte, mikor e páratlan képben gyönyörködött; de bizonyára meg lesz győződve róla, hogy kicsinyke bolygó csillagunknak legremekebb, legcsodálatosabb zugát fődőzte föl, midőn elérkezett a Yellowstone-Canyonba, melyhez foghatót e földnek talán egyetlen más pontja sem fog neki többé nyújthatni.

V.

Los Angeles, Cal. 1893 szeptember.

Délután öt órára járt az idő, midőn elindultunk San-Franciscóból, hogy a híres Yosemite völgyet meglátogassuk. Késő éjtszaka lett, mire Berendába érkeztünk, honnan másnap hajnalban utaztunk tovább: a Sierra Nevada hegység tövéhez vezető szárnyvasút végső állomására, Raymondba.

Itt már indulásra készen várt reánk a négy lovas nagy társaskocsi, — a «stage», — mely a turista-évszak alatt a közlekedést innen a Yosemite-völgybe naponként közvetíti.

Szerencsés napot választottunk kirándulásunkra, mert a tizenkét személyre szánt óriás járművön ezúttal csak hárman foglaltunk helyet; tehát mindannyian kellő kényelemmel rendelkezkedhettünk be a hosszú, másfél-napi kocsi útra.

Úti társammal együtt San-Franciscóból való elindulásunk előtt reserváltattuk magunknak a kocsis melletti két ülőhelyet, honnan minden irányban korlátlan szabad kilátás nyílik, és hol az útas aránylag legkevesebb port kénytelen nyelni. Siettünk tehát most ezt a két helyet elfoglalni.

A hegység fölkanargó úton mihamarább elhagytuk Raymond városkát, s beléptünk a Sierra Nevada festői, vadregényes hegyei közé.

Egész amerikai útunkban — a törvény oltalma alatt

álló Yellowstone-Park kivételével — itt láttunk először nagyobb számú vadat. Különösen sok volt az apró bóbítás fürj («quail», mint a hogy arra felé nevezik), melynek minden lépten-nyomon 10—20 és több darabból álló csapatai siettek a kocsi elől a környező cserjék sűrűjébe. Aztán mindenuntalan láthatunk egy-egy föltűnően nagy fülű nyulat félénk szökéssel menekülni a zajos robajjal vágató kocsi közeléből. Amodább nagy sárga koczkás, fekete gyűrűs testű kígyó az út szélén emelkedő szürke szikla oldalához símultan leselkedik prédájára, a tőle pár lépésnyire egy épen fölfedezett fenyőtoboz édes magván gyanútlanul nyalakodó kis szürke mókusra. Másutt a népes mókus-család nagyszámú tagjai s az ezekhez hasonló de még jóval kisebb «musc-rat» nevű apró állatkák mindenfelé gyors futással cikázva szaladgáltak a kocsi körül.

Még amodább egy-egy fáczánforma, hosszú farkú, csonka szárnyú, ismeretlen czifra madár sietős szaladással távozik az út közeléből.

A növényvilágnak is két érdekes alakját látjuk itt föltűnni. Egyik, a manzanilla, nagyobb cserjeforma, sötét zöld lombozatú növény. Leveleinek sűrű zöldjéből élénken piroslik ki törzsének majdnem bíborszínű kéreghancsa. A cserjének egyik nevezetessége az, hogy fája oly rendkívüli kemény, hogy csak a legjobb minőségű aczéllal lehet faragni. A fa igen szép fényezést nyer s ez oknál fogva nagyon tetszetős sétatálcázakat s egyéb csinos esztergályos-munkát készítenek belőle.

A másik érdekes növényi specialitása e vidéknek a «buckeye» nevű fa. Ez a mi bodzafánkhoz hasonló alakú s ennél nem is sokkal nagyobb fa. Sárgás-zöld lombozata jobbára már egészen elszáradt s fonnyadt levelei közül nagy citromforma sárga gyümölcsök kandikálnak ki. A fának — bármi csábítón tetszetős legyen külseje — gyümölcse is, lombja is egyaránt mérges hatású, melynek a tapasztalatlanabb fiatal szarvasmarha, az ismeretlen lombokat legelni akarva, nem egyszer áldozatul esik.

Délután, minél beljebb hatoltunk a Sierra Nevada vadonjaiba, s minél magasabbra emelkedtünk a hajnalban elhagyott síkság fölé, annál szálasabb, annál üdőbb, sűrűbb fenyvesek köze jutottunk. Alkonyat tájban egy teljes munkában lévő nagy fűrészmalom-telep szomszédságában váltottunk utoljára lovakat. A malom körül óriás mennyiségben volt

fölhalmozva a kész fűrészárú; itt is tanúságot téve arról az előrelátás nélkül való erdőpusztításról, melyet az útas Amerikában mindenütt, a hol erdő van, tapasztalhat.

Védett, árnyékos völgykatlan mélyében, szálas fenyőerdő közepén van Wawona, — szép kényelmes vendéglőjével, — hol éjtszakára tanyát ütöttünk.

Másnap kora reggel, fogvaczogtató hidegben indultunk innen tovább. Útunk mindegyre vadabb, mindinkább nagy-szerű vidéken, egyre sűrűbbé váló, hatalmas fenyvesek közt vezetett a meredeken kapaszkodó hegyi úton fölfelé.

Útközben még kétszer váltva lovakat, tizenegy óra tájban érkezünk a Yosemite-völgy szélére, arra a helyre, melyet amerikaiasan az ihletettség pontjának (Inspiration - Point) neveztek el; s honnan az egész völgy csodaszzerű tájképe egyszerre bontakozik ki bámuló szemeink előtt.

Egy mély hegyszakadékot látunk itt, — körülbelül egy angol mérföld széles, hét mérföld hosszú, — s 3—4000 láb magasságú majdnem teljesen függélyes granit sziklafalak közé ékelve.

A völgy közepén a Merced folyó kristály vizének ezüstös szalagja kígyózik végig.

Jobb kéz felől az ezer lábnyi magasságból lehulló «bridal-veil-fall» (fátyol-vízesésnek) vízoszlopát játszva lengeti a szél jobbra-balra, s a háttért képező szirtfalón áttetsző ködfátyolként teríti szét csillogó habjait, melyeket a megtörő nap-sugár a szivárvány tarka színeivel zománczoz.

Azután a «székesegyház-tornyok»-nak (Cathedral-Spires) ég felé meredő két magas szikla-oszlopa vonja magára ámuló tekintetünket, mely onnan a templomszirt (Cathedral-Rock) hatalmas kupolájára révedezik.

Balkéz felől az «El Capitan» óriás granit-törzse emeli 3300 láb magasságra szürke kőfalát; és mögötte a három testvér (three brothers) egyforma három kúpját látjuk egymás mellett, közel 4000 lábnyra ég felé magaslani. Ezekkel szemben a völgynek másik oldalán az őrszem gyanánt oda állított «Sentinel-Rock» meredek falai tornyosúlnak. Bal felé tekintve pedig a híres Yosemite-vízesésnek a völgyet szegélyző kőfal éléről le a völgy fenéig 2550 láb mélységbe három szökésben megtett óriás ugrását csodáljuk.

Az Inspiration-Point szédítő magasságából számtalan

kanyargásokban leereszkedő hegyi úton érünk le a völgyfenéig, és ott a csevegve tova csörtető Merced folyó partjain, majd Yosemite falucska csendes utcáján robogva át, déltájban a Stoneman-house vendéglőbe érkezünk. Az ismert amerikai kényelemmel berendezett szép vendéglő ez, oly tökéletesen és a modern civilisatio minden igényének megfelelő módon felszerelve, hogy az útas itt igazán nem képzelne magát a Sierra Nevada ősi rengetegeinek közös-közepében!

A vendéglőben felszolgált lunch után azonnal útra keltünk, hogy még az nap eljuthassunk a Yosemite egyik legszebb pontjához, a híres Glacier-point-hoz.

Meredek hegylejtőn kapaszkodó, jó négy órai fárasztó út árán jutottunk oda föl, jóval több mint 3000 láb magasságba, a Yosemite-völgy színe fölé. Alkonyat tájban érve a Glacier-point-hoz, az onnan nyíló látvány bőven kárpótolt fárasztó útunkért. A távol kelet felé emelkedő havasok csúcsain a lemenő nap utolsó búcsúsugaraitól megaranyozott glecserek ragyogó, bíboros fényárban csillognak; velünk szemben pedig, a völgy túlsó oldalán a Half-Dome hatalmas kupolája mellett a Nevada és Vernal vízesések tündéri látványában gyönyörködik szemünk.

A hegyoldal innen 3200 láb mélységbe, majdnem abszolút függőlegesen esik le, s közvetlenül lábaink alatt veljük látni a vendéglőt, melyet délben elhagytunk. De oly szédítő magasan vagyunk a völgyfenék fölé, hogy a ledobott szikladarabokat estökben elveszíti a szem, s bár odalent porrá morzsolódnak, a zuhanás zaja alig hallatszik föl.

A meredeket szegélyző sziklafal szélén, egy helyen keskeny mélyedés van; olyanforma, mint a minő a Tisza mellett a magas agyagparton a révész kompjához vezető lejáró szokott lenni. Ezen a helyen közvetlenül a precipice széléig mehetünk. A két sziklafalba, melyek a mélyedést szegélyzik, védő korlát gyanánt két vasrúd van beeresztve. Ezekre támaszkodva, veszély nélkül kihajolhatunk, hogy a lábaink alatt tátongó, lát-szólag feneketlen mélységbe tekintsünk.

Pár száz lépésnyire innen van a kis glacier-point-hôtel, hol az írlandi vendéglős, Mr. Mc Cauley, német feleségével együtt, vendégszeretően fogadott. Vendéglősünk, mialatt felesége az estebédet föltálalta, a 20 év óta ez elhagyott magányban folytatott remete-életének elbeszélésével szórakoztatott

bennünket. Ellátott egyszersmind jó tanácsokkal s hasznos útmutatásokkal másnapra tervezett barangolásainkra.

Ezekkel a jó tanácsokkal s egy villásreggelire való hideg sülttel és gyümölcsessel fölszerelve, indúltunk útnak másnap reggel, hogy a völgyet megkerülve, a velünk szemben lévő vízeséseket keressük föl. A meredek hegyoldalba kigyózó gyalogösvényen kanyarogtunk le a Tooloolaweak patak képezte keskeny völgyfenékre. Leérve a patak partjára, egy kidőlt vén fatörzset találtunk ott, mely estében a patak vize fölött rézsút keresztben helyezkedett el; ezt a fatörzset híd gyanánt használva az átkeléshez, a völgy túlsó oldalára jutottunk. A hegynek ezt az oldalát is sűrűn fedő szálas fenyőerdőben ismét fölfelé indúlt az út, melyen tovább haladva, a patak völgyét szédítő magasban szegélyző sziklapart élére jutottunk. A keskeny gyalogcsapás itt többnyire közvetlenül a meredek szélén kanyargott; s végre úgy déltájban oda vezetett bennünket a Merced folyó első nagy szökéséhez, a híres Nevada-vízeséshez. Több mint 600 láb magasból egyetlen merész ugrással szökik itt a Merced folyónak még ilyenkor késő ősszel is jelentékeny vízsugára a mélységbe. A patak felső medrétől meredek ösvény vezet a zuhatag lábához és az ott lévő «Casa Nevada» nevű kis vendéglőhöz, mely azonban ilyenkor már bezárva, elhagyottan áll. Tovább követjük innen a folyó mentét, mely most rövid pár száz méternyi útjában több mint 300 lábnyi esés után a Vernal-fall nevű alsó zuhatagot éri el. Különösen szép ezen a rövidke darabon az igen találóan «ezüst köteny»-nek (silver-apron) nevezett rész. A patak medre itt teljesen síma, meredek, de egyenletes esésű lejtőt képez, melyen a víz széles, sekély kristálytükör gyanánt elterülve, óriás gyorsasággal sikamlik tova. Elhagyva az ezüst kötenyt, kis folyónk a «szmaragd-tavon» megy keresztül, melyet fényes sötét zöld színéről neveztek így el. Végre eléri az alsó sziklapart szélét is, honnan másodszor ugrik a mélységbe, hogy itt az előbbinél ugyan kevésbé mély (350 lábnyi), de nem kevésbé szép Vernal-fall vízesést képezze.

Innen meredek létraforma síkos lépcsőzeten jutunk le a zuhatag lábához. De szédüléstől ment legyen a feje annak, ki ezt a létra-utat megkockáztatja. Ellenkező esetben czélszerű, ha a jóval hosszabb, de biztosabb gyalogösvényen kerüli meg a vízesést.

Alulról még egy utolsó búcsúpillantást vetettünk a testvér vízesések festői képére, s azután a sűrű fenyves erdő árnyékában kanyargó ösvényt követve, alkonyat tájban ismét a Stoneman-house vendéglőbe érkeztünk.

Ez este itt kétszeres meglepetés ért bennünket. A fől-szolgáló pinczér — ki meghallotta magyar beszédünket — budapesti magyar fiúnak leplezte le magát, s azután sietett elárulni azt is, hogy az nap még egy magyar társaság érkezett oda: báró Berg Gusztáv volt ez, az ismert nevű kitünő gazda, bájos leányával, s ennek ifjú angol barátnőjével.

Másnap reggel az egész társaság együtt indult neki, hogy a híres Tükör-tó (Mirror-Lake) csodáját menjünk megbámulni. Az egymással szemben álló két hegyóriás: a Half Dome és a North Dome szűk szakadékba szorítják itt a köztük csörgedező Tenayah patak vizét, mely közvetlenül a nevezett két hegy tövében, minden szélről védett, tükörsíma felületű kis szmaragd-zöld tavat képez. Meglepő híven tükrözi ez vissza az egész környező táj képét, a fölötte tornyosuló hegyóriásokat, s a partjait szegélyző fenyvesek örök zöldjét.

De nem soká lehetett itt maradásunk: délre ismét vissza kellett sietnünk vendéglönkhöz, hogy az egy órakor induló kocsival útra kelve, estére megint Wawonában lehessünk.

Magyarországi barátaink még egy napot szándékozván a Yosemite völgyében tölteni, ismét csak harmadmagunkkal ültünk a nagy társaskocsira s mondtunk búcsút a szép Yosemite-nek.

Midőn a völgy túlsó oldalára érve, a magasba vezető hegyi úton, melyen harmad napja a völgybe ereszkedtünk — fölfelé kezdtünk kanyarogni: egyszerre a bal kéz felől emelkedő hegyoldalból sajátságos sziszegő csörgés neszét hallottuk. Megszólítván kocsisunkat: mi okozhatja e zajt? — ez rögtön megállítá lovait s e szavaira «oh, there is a rattle-snake, Sir!» (csörgő kígyó ez, uram!) — sietve leugrottunk a kocsiról, hogy ha lehet megkerítsük az érdekes vadat. Pár lépésre tőlünk, ugrásra készen, gyűrűbe csavarodva, sziszegve öltögette felénk hasított nyelvét a szép nagy mérges kígyó, s hozzá farka végét fenyegetően csörgette. A kocsissal együtt előbb kódobálásokkal próbáltuk megölni, de azzal csak annyit értünk el, hogy a kígyó köveink előtt a környező haraszt alá bújt. Kocsisunk erre, — ki fiatal korában minden kalandhoz szokott, minden

viszontagsághoz edzett cowboy lehetett — rövidebb és egyszerűbb vadászati módra határozta magát, a miben bátoríthatta a jobb lábán lévő, kemény dupla csizma iránt érzett bizalma is, melyet nem egy vékonyfogú kígyó, de talán még a jaguár sem tudott volna keresztül harapni. Ezeket a dupla csizmákat a stage-ek kocsisai a kerékkötő miatt viselik, melyet lábuk nyomásával kell szabályozniok. Kocsisunk tehát bátran neki ment a harasztnak, mely alatt a mérges kígyó lappangott, s kizavarta őt rejtekéből. Ekkor aztán egy-két jól czélzott botütéssel ártalmatlanná téve, mihamarább táskámban pihent a vadász-zsákmány. A kígyót másnap Los Angelesben egy ottani ügyes taxidermist präparálta, szépen kidolgozva csörgökígyóm bőrét és fejcsontjait, melyek amerikai úti emlékeim legérdekesebb darabjainak egyikét teszik. Érdekes tapasztalat volt ez alkalommal az is, hogy midőn revolvert fogtam, hogy a veszélyes férget elpusztítsam, — a kocsis jóakarólag figyelmeztetett, tenném el fegyverem, ha nem akarom koczkáztatni, hogy érzékenyen megbüntessenek. Oly nagy itt a törvénytisztelet, hogy — miután a törvény a nemzeti parkokban lőfegyver használatát tilja: az amerikai inkább kész életét koczkáztatni, semmint a törvény ellen véteni; s ugyanezt, — mint egészen természetes dolgot — az idegentől is követeli.

Egészen bealkonyodott, mire ismét Wawonába értünk; honnan másnap jókor reggel könnyű kis buggy-kocsin indultunk el, hogy a «Mariposa-Grove» faóriásait meglátogassuk.

A sűrű fenyves erdő árnyékos útján tett másfél órai kocsizás után érkeztünk a híres «big-tree-grove» előőrseihez: földünk legnagyobb élő növényeihez, melyek a sequoia (vagy, mint Angliában nevezik, Wellingtonia) gigantea néven ismeretesek. Ezek a fák némelyek állítása szerint, már több mint 4000 évet éltek.

A mintegy négy angol négyszögmérföld nagyságú terület, melyen — a többi, aránylag törpe fenyvesek közé elszórva, e faóriások találhatók — szintén nemzeti parknak jelentetvén ki, elidegeníthetetlen állami tulajdont képez, és mindennel együtt a mi rajta áll, a törvény által védve, érintetlenül őriztetik a késő utókor számára. — A sequoiák itt két főcsoportra oszlanak: a felsőben állítólag 365 darab ilyen faóriás található; míg az alsóban körülbelül fél ennyi mammuth-fa van.

A legelső növény-kolosszus, mely az érkező útas szemébe ötlik, a «Szürke Óriás» (Grizzly Giant) néven ismeretes. Kopott, szürke, időviselt aggastyán kinézése igazolja ezt az elnevezést. A fa közvetlenül a földszínén mintegy 94 láb vastag és még három ölnyi magasságban is közel 65 lábnyi vastagságú az átmérője. A fa óriások magassága 200—280 láb közt váltakozik.

A felső csoportban a koci-út az egyik: «Wawona» nevű fa törzsébe vajt alagúton vezet keresztül. Fogalmat adhat e fa méreteiről, ha megemlítjük, hogy a nagy emeletes társas koci, mely a turistákat a Yosemitebe szokta szállítani, ezen az alagúton kényelmesen keresztül hajt. A fát dús tenyészetében ez a kis műtét legkevesbbé sem hátráltatja.

A koci-út akként kanyarog végig a fenyves erdőn, hogy a látogató az összes érdekesebb fapéldányok közvetlen közelében halad el, s azok mindegyikét szemügyre veheti. A kiválóbb példányok híres emberekről, vagy az Unió egyes államainak neveiről vannak elkeresztelve. A fa nevét a törzsén alkalmazott táblán olvasható fölírás jelzi. Itt láthatjuk többek közt a következő neveket: Washington, U. S. Grant, Longfellow, Lafayette, Lyell, Virginia, Ohio, Massachusetts, Maryland, stb.

Az egyik faóriás belsejét az egykor erre kóborló indián vadászok valaha teljesen kiégették, úgy hogy törzsétől legtetejéig csupán vastag kérge maradt meg. Ennek ellenére a szívós életű fa zavartalanul tovább díszlik. Ha közepébe állunk, úgy véljük, mint ha egy óriás gyár kürtőjének tövében volnánk s végig tekintve a fa belsején, fejünk fölött a kék égboltozatot látjuk.

A felső csoport közepén faragatlan fatörzsekből összetakolt kis block-házikó áll, melyben egy öreg yankee-remete eli magános napjait. Tőle szokták az útasok maripozai emlékek gyanánt vásárolni az óriás fa törpe tobozait, magvát és a fájából készült különféle apró faragványokat.

Delelőre járt a nap, mire búcsút mondtunk az óriás-erdőnek; s öreg este lett mire ismét Raymond állomáshoz értünk, honnan a vasút másnap délutánra déli Kalifornia szép fővárosába, Los Angelesbe, továbbított.

OTTLIK IVÁN.

ÚJABB TÉRKÉPEINK ÉS A FÖLDRAJZI NEVEK.

Magyarország fali térképe, melylyel a Magyar Földrajzi Intézet alig egy éve kezdte meg térkép-kiadványainak sorozatát, máris új kiadásban jelent meg. Ez biztató jel az intézetre nézve és egyszersmind biztatás is, hogy sok ilyen derék munkát szolgáltatson a magyar közönségnek, a siker nem fog elmaradni.

A Magyar Korona Országainak fali térképe második kiadásában némileg módosúlva jelent meg. A legjelentékenyebb javítás rajta a 100 méteren fölüli és alüli magasság megkülönböztetése, a mit első ismertetésemben ajánlottam. Általa megszűnt az az egyhangúság, mely előbb a nagy alföld képén előmlött; de nemcsak az alföld képe, hanem a dunántúli vidéké és Horvát-Tótországé is jobb lett. A világosabb zöld színezés, mely a 100—200 méteres magasságot jelzi, élénken kiemeli a Nyírséget, Kis-Kúnságot, Telecskai-dombokat, Titel magaslatát, a Temesvidék homokpusztáját, az arad-csanádi száraz agyagtalajú vidéket és sok egyéb jellemző részletet, mely olyan szükséges az alsó vidék gazdasági életének megértéséhez. Nagyon tisztult az ország képe az által is, hogy a megyék nagybetűs neve az előbb használt sötétfekete betűk helyett haloványan árnyékolt betűkkel van beírva. — Ha technikai nehézségek nem állják útját, kíváncsún tartanám, hogy a határvonalak jelzésére használt karmin színt a cizinóber szín helyettesítené, a mely ugyan nem olyan divatos, mint a karmin, de sokkal élénkebb és a hegység sötét területén jól világít, jobban szembetűnik, mint a haloványabb karmin.

E térképnek a párját, *A Magyar Korona Országainak*

hegyrajzi és vízrajzi térképét valósággal tudományos esemény gyanánt üdvözölhetjük. Minthogy a bécsi katonai földrajzi intézet hegyrajzi és vízrajzi térképe befejezetlen maradt, a mi földrajzi intézetünknek ez az új térképe az első e nemű jó térkép, mely az egész országot föltünteti. Nem közönséges fali térkép ez, mely csupán tanulóknak volna szánva, hanem olyan, mely a szakembernek is támasza lehet tudományos munkálkodásában. Maga a kép ugyan csak abban tér el a másiktól, hogy míg azon az 1000 méteren fölüli magasság egy színnel van jelölve, ezen az 1000—1500 és 1500—2000 méteres magasság két barna színárnyalattal, a 2000 méteren fölüli magasság pedig élénk barnavörös színnel van föltüntetve, mégis az által, hogy meg van szabadítva a feketenyomású nevek, vasútak és megyei határok, valamint a piros határvonalak nyomasztó terhétől, mintha nem is az a kép volna. Ebben a térképben vagyunk csak képesek kellőképen megbecsülni azt a szép munkát, melyet Kogutowicz Lóczyval végezett.

Ilyen munkában apró hibákat böngészni, méltatlanság volna. De ezért talán a szerzők nem veszik rossz néven néhány észrevételemet. A vízrajznak két kis hiányára hívom föl figyelmeket, melyet egy második kiadásban könnyű lesz pótolni. Jelezve van a térképen az a csatorna, mely a hajózás szükségéhez képest a Temes vizét átvezeti a Béga medrébe, de nincs jelezve az a csatorna, mely a Béga árvizét a Temesbe tereli. Hiányzik továbbá egy kicsiny, de nevezetes vízünknek, a Rákosnak Gödöllőn át Isaszegig terjedő felső szakasza.

A hegyrajzban sok részlet szinte szokatlan finomságú az ilyen fali térképen. Finoman kidolgozott részek vannak például a Maros és Olt vidékén, a Bodrog és Sajó vidékén, Székes-Fehérvár körül, Somogynak nyugati lapályos részén, Pozsony, Nyitra és Moson megyékben. De vannak elnagyolt részek is, kivált a dombos tájakon. Olyan például Somogy éjszakkéleti vidéke, Veszprém környéke, az egész nyugati határszél Nagy-Kanizsától Sopronig. Az által, hogy az alacsonyabb és csekély lejtőségű dombok kelleténél sötétebbre vannak árnyékolva, az Irottkő és a soproni hegyek nem emelkednek ki eléggé. Szombathely mintha már egészen a hegyek között volna.

A helységek csak a karikával és kezdőbetűvel vannak megjelölve és nagyon gondosan gyérítve. Például a Buda-Pest,

Vác, Hatvan és Czegléd közötti területen, a politikai fali térképen jelzett Gödöllő, Aszód, Újpest, Isaszeg, Pécel, Rákos-Csaba, Nagy-Káta, Monor és Pilis helyett itt csak is Gödöllő van jelezve, mely vízrajzi tekintetben is annak a vidéknek legnevezetesebb pontja. Viszont a hegyek, vidékek neve (a mennyiben némely vidéknév, mint például Sokoróalja, Barcaság — nem Bárczaság, a hogy térképünk mondja — hegyrajzilag megkülönböztető) valamint a magasságjelző számok mérsékeltén szaporítva vannak. Nincsenek a magassági számok találomra elszórva, hanem jól ki vannak válogatva, az emelkedések és ellentétek jelzésére. Kár, hogy néhol ki vannak hagyva jellemző számadatok. Például a politikai térképen Bezdánának, Tisza-Földvárnak, mint a Ferencz-csatorna két vegpontjának, Zombornak, mint a csatorna legfontosabb pontjának és végre a magassági különbség kiemelésére a Telecskai-dombok egyik közeleső pontjának a magassága van beírva. Ha már Zombor magassági száma a hegyrajzi térképen el is maradt, hogy miért van elhagyva Tisza-Földvár száma is, mely a csatorna alsó végét jelzi, azt nem értem.

Remélhető, hogy mint a politikai térkép, úgy ez a szép hegy- és vízrajzi térkép is tökéletesbülni fog minden újabb kiadásában. — A térkép délkeleti szögletében a Magas-Tátra vidéke van föltüntetve, a fő térkép négyszeres méretében.

A *Magyar Korona Országainak kézi térképe*, mely a nagy politikai térkép kicsinyített és egyszerűsített mása, szintén kétségtelenül a legjobb ilyen kis térképe Magyarországnak. Mind a hegyrajzi részletek összefoglalása, mind a vizek és helységek kiválogatása tekintetében fölötte áll minden e nemű térképünknek és írása is sokkal olvashatóbb, mint az ilyen kézi térképeké lenni szokott. A vízrajznak egy kis hibájára figyelmeztetem a szerzőt, melyen könnyen segíthet. Az Ér-Tasnád mellett van elvezetve, holott Szilágymegyének éjszaknyugati határán folyik, tehát a vidék leírására nézve jellemző helyen.

Nem hagyhatom azonban szó nélkül, hogy a térképen nincs kitéve az ára, a mi annál kíváncsiabb, mivel ezt a hivatalosan tizenöt krajczárosnak hirdetett térképet a tanulók nem kapják meg annyiért, hanem csak tizennyolcz, húsz krajczárért. Az ára nem lévén kitéve, többet is kérhetnek érte, pedig ma már hasznavehető egész kis atlaszt kapnak

negyven krajczárért. A térkép papirosa is oly törékeny, hogy alig tart ki egy évi használatot.

Európa nagy fali térképe szintén igen szép és bátran hasonlítható a legjobb külföldi Európákhoz, sőt déli Oroszországban és természetesen Magyarországon olyan részletek is vannak, melyek az eddig megjelent fali térképeken nem voltak föltüntetve vagy helytelenül voltak ábrázolva. A politikai határok pirosan vannak jelezve, mint Magyarország térképén, és a tengerpartok nincsenek a színezéssel eltorzítva. A városok fekvése híven van ábrázolva; a hűséget nagyon emeli, hogy sok helyen egész karika helyett félköröket, sőt kisebb körveket is használ a szerző. Habár azt hiszem, néhol, például déli Olaszországban kelleténél több van ilyen csonka karika; kézi térképén nem volna rossz, de fali térképén kivételesen kellene alkalmazni. — A térkép délkeleti szögletében Európa csinos politikai térképe van beillesztve, délnyugati szögletében pedig «Az Alpok beosztását föltüntető térkép». Ez utóbbi mellett a Magyarázatba kis hiba csúszott be: 200 méternél mélyebb tenger helyett 200 méter stb.

Kár, hogy a helységek névsora itt nincs olyan gondosan kiválogatva, mint Magyarország térképén. Hiányzik például Libau a Balti-tengernél, mely mint kereskedelmi kikötő, már fontosabb Riganál és azáltal, hogy télen át is csak rövid időre fagy be a vize, előreláthatólag nemsokára Szent-Pétervárt is fölül fogja múlni sok tekintetben. Hiányzik éjszaki Franciaország második nagy gyárvárosa Roubaix, melynek lakossága meghaladja a százezret. Németországban Elberfeld-Barmen ikervárosok közül épen a kisebbik van jelezve és Krefeld sincs jelezve; mindkettő százezeren fölül van. Angliában hiányzik Bradford, melynek 1889-ben már 235 ezer lakosa volt és hiányzik több százezres város. Legalább kezdőbetűvel kellene őket jelezni, a hol sűrűn vannak a nevek.

A szerző a térképhez mellékelt megjegyzésekben azt mondja, hogy «sokan az egyik vagy másik ismeretlen hangzású névnek olvasásánál meg fognak hökkenni». Bizony igaz. De abban már kételkedem, hogy helyeselni is fogják a Berecz Antal és dr. Brózik Károly uraktól készített névsort, melyet a szerző kis földrajzi szótárban mellékel, mint annak idején Afrikához. E füzet átolvasóit a tartalma nem fogja az újítások helyességéről meggyőzni, sőt méltán gondolkodóba fogja ejteni.

A füzetke előszavának már első mondata elég arra, hogy a szerzők eljárása iránti bizalmunkat alaposan megingassa. Az előszó így kezdődik: «A földrajzi hely- és helységnevek kiírásában, miként Afrika, úgy Európa térképén is szigorúan ragaszkodtunk azon elvekhez, a melyeket a földrajzi társaság szakülése elfogadott és a melyeket a földrajzi nevek gyűjteményének I. füzetében közöltünk.» — Lássuk csak, milyen szigorúan.

Azon elveknek, illetőleg a földrajzi társaság szakülésétől elfogadott és az említett I. füzetben szóról-szóra közölt szabályoknak első pontja így szól:

«1. Azon európai és amerikai kulturnépek területén, a melyeknek római abc-jök van, a helynevek úgy írandók ki, miként az illető népek írják; e tekintetben tehát azok helységnevtárai az egyedül irányadók. (A hol pedig hivatalos névtárak még nem volnának, a mint azokat a legjobb írók írják.) E szabálytól eltérés csak azon nevekre nézve lehet, a melyek teljesen megmagyarosodtak; ilyenek például Velence (Venezia), Kopenhága (Kjöbenhavn), Vezuv (Vesuvio) stb.»

Az itt például állított három név közül a szótár és a térkép csakis a Vezuvot tartja meg, ellenben a két várost csakugyan Veneziának és Kjöbenhavnnak írja. Ha a bizottságnak volt tagjai magok sem használják azokat a neveket, melyeket a bizottság teljesen megmagyarosodottnak jelentett ki, akkor ugyan kinek adtak arra szabadságot? Az előszó végén ez áll: «A térképen, nehogy zavart okozzunk, az idegen név mellé nagyobbára odaírtuk zárjelbe azt is, a melyet eddig megszoktunk (például Wien [Bécs], Kjöbenhavn [Kopenhága]) stb.» Lássuk a térképet: Wien alatt ott van kis betűvel Bécs, már Kjöbenhavnnál nincs a közhasználatú név.

Ugyancsak az előszóban hangoztatott egyöntetűséggel hogy fér meg, hogy a térkép egymás tőzsomszédságában hol csupán magyarosan írja a neveket, mint Plevna, Sumla a nélkül, hogy a bolgár nevét emlitené; hol magyarosan írja és az illető országban használt nevet teszi alól, mint Filippopoly (Plovdiv); hol pedig az ott használt nevet írja fölül és a magyart írja kis betűvel alája, mint Edirne (Drinápoly)? Filippopoly különben, ha talán valaha divatozott is, ma olyan, mintha Tripoli helyett íránk Tripoly-t — Nápoly helyett Napoli-t!

Ha csakugyan olyan «szigorúan ragaszkodnak» a szer-

zók a földrajzi társaság szabályzatához, miért nem írják a romániai neveket úgy, mint a románok? Miért írják Galati-t tiszta magyarosan Galacznak? Miért Focşani-t félig magyarosan Foksaninak? Miért Bucurescī-t harmadrészben magyarosan Bucuresti-nek, sőt a politikai mellétker képen Bukuresti-nek? Miért Krajovát tiszta oláhosan Craiova-nak? Miért az oláh Ploescī helyett Plojestit? A térkép Dsurdsevo-ja pedig az oláh Giurgiu-nak szláv alakja magyarul átírva; eddig Gyurgyevo-nak neveztük és, azt hiszem, legalább a szláv alakhoz hívebben. Tehát a szabályzatot sem követik itt a szerzők, egyöntetűsége pedig egyáltalában nem törekszenek.

Az emlegetett szabályoknak 2. pontja azt mondja: «A cyrill abc-ét használó szláv népek, a perzsák, arabok, törökök stb. népek birtokain a helynevek a kiejtést legjobban visszatükröztető módon transzkribálандók». Az előszó pedig azt mondja: «Nem lehet el nem ismerni minden nemzetnek azon jogát, hogy az országa helyneveinek kiírását önmaga állapítsa meg». Helyes. De, hogy fér össze ezzel és az egyöntetűséggel, hogy a Törökország afrikai részében olaszosan írják Tripoli-t, ázsiai részében pedig törökösen-magyarosan: Tarabulusz és csak alája (Tripoli)? Miért írják török-magyarosan Iszkenderun, németesen-latinosan Amasia, németes-törökös-magyarsággal Kaizarije, olasz-magyarosan, de török név nélkül Szkutari?

Hogy fér össze a szabályzat 2. pontjához való szigorú ragaszkodással, hogy sehol sem említik Belgrád szerb nevét, Beogradot? Vagy talán Wient és Krakaut könnyebben veszi be a magyar ember természete, mint Beogradot, Plevant, Sument? Ez nem egyöntetűség. — Hát ahhoz mit szól a 2. pont, hogy Kragujevac nem magyarosan, hanem horvátosan van átírva (NB. Magyarország fali és kezi térképén az összes szerbiai nevek ékes horvátsággal vannak írva, nem Sabác, hanem Šabac, nem Pozsarevác, hanem Požarevac stb.) és mit az egyöntetűség ahhoz, hogy Szarajevo és Mostar olyan békésen megférnek egymás mellett? Hogy a *Pallas-Lexikon*-író — zik Cettinye-jéről a térkép-névjegyzék-író Brózik Cettinye-je nem tud, arról ők ketten végezzenek egymással.

Ilyen kis téren milyen tarkaság! Hja az elvek. Szinte jól esik elgondolni, hogy 1870 előtt és 1878 előtt még nem voltak elveink. Különben 1870-ig Strasbourgot írtunk volna és

akkor egész Elsass-Lotharingiát Strassburgra és németre fordítottuk volna. A németeknek már a 70-es években is voltak elveik, ők már akkor meg akarták adni mindenkinek, a mi megilleti. Ők már akkor kezdték Filippopolt törökösen Felibennek írni; természetesen most bolgárosan írják Plovdivnak és törökből bolgárra váltanak minden nevet Bolgárországban és Kelet-Ruméliában.

Századunk elején, Napoleon idejében, mire a földrajzokat kinyomtatták, már részben elavúltak néha és a végökhöz kellett csapni a legújabb békekötések szövegét. Ha, ments Isten, megint olyan háborús világot érnénk, akkor majd a térképekhez is kapcsolhatunk olyas függelékeket, hogy most így írjuk, most meg már emígy írjuk, mert az illető terület gazdája változott.

Hogy igazolható az, hogy a szerzők az orosz birodalom lengyel neveit az önmaguktól készített szabályzat 2. pontja ellenére nem a kiejtés magyar transscriptiójában közlik, hanem a lengyel helyesírás szerint? Olyan írásjelekkel, melyeket mi nem is ismerünk, melyekre a magyar fiút külön meg kell tanítani, mint a horvát írásjegyekre! És hogy igazolható az egyöntetűség szempontjából, hogy Galicziában meg németesen írják a lengyel neveket, mint Krakau, Stanislau stb? A térképen ugyan ott is becsúsztott a lengyel ékezés, l. Przemisl.

Berecz úrtól annál inkább csodálom a lengyel írás használatát, mert hiszen önmaga volt elnöke annak a bizottságnak, melyet a miniszterium az intézet térképeinek fölülvizsgálására küldött ki, és a mely bizottság kimondta, hogy a lengyel neveket magyarosan kell írni. (*Földr. Közl.* 1891. 529. l.)

Az *y* ellen írtó háborút indítottak az összes keleti nevekben: Sziria, Szmirna, Kiklád, Zakynthosz stb. — és ebben a 2. ponthoz tartják magokat — holott mindenki tudja, hogy kell az *y*-t kiejteni; holott megvan a betű számtalan magyar családnévben és ez által helységnevekben is, például Bánffy-Hunyad, Szapáryfalva stb; holott a nyugati népek helységneveiben a szabályzat 1. pontja értelmében különben sem helyettesíthetjük *i*-vel, például Troyes, Jydland, Pityuzok stb. Ha pedig egyöntetűsége törekszünk és az idegenszerű *y*-t a keleti nevekben okvetetlen törölni kell, mi jogon tartjuk meg az *x*-et az összes keleti nevekben is, és mi jogon a *ch*-t? Azok talán in-

kább beillenek a mi abc-nkbe? Kevésbbé latinosak? Mit keres a *kh* Khaneában (mely különben török birtokon van)? A *th* legalább előfordúl magyar helységnevekben is; de azért a 2. pont értelmében azt sem szabadna így írni. A rövid *a* hangra a mi abc-nknek nincs jele, de nem is tudják ám a szerzők, *a*-nak írják-e vagy *á*-nak. A térkép hiven visszatükrözteti névgyűjteményök következtelenségeit és hibáit ezekben a csaknem tenyérnyi helyen található nevekben: Kikládok, Déli-Sporádok, Éjszaki-Sporádok, Arkadia, Szparti, Szamosz, Varna stb. Hogy illik össze Stambul, Cziprus, Sporádok magyaros alakja, a többi szigetnek és városnak sz alakjával, mint Szparti, Milosz, Naxosz stb?

Nagy reformokat, mint a milyenhez a földrajzi társaság bizottsága és a szerzők hozzáfogtak, így megkezdeni nem lehet. Az az egyöntetűség, melyre törekcsenek, bizonyos határig (meddig, azt nem könnyű megmondani) bizonyára elérhető és kívánatos, de túlhajtva nem egyéb utopiánál. Érzik a reform megkezdői, hogy lejtőn indultak meg, de azt hiszik, hogy ez a lejtő fölfelé vezet. Talán rövidlátó vagyok, de én azt hiszem, hogy lefelé indultak egy lejtőn, melyen a volapükig meg sem állnak. Mert, a mely alapon azt követelték tegnap, hogy a teljesen meg nem magyarosodott neveket az illető nép helyesírása szerint használjuk, a mely alapon azt követelik ma, hogy Bécsét Wiennek, Nápolyt Napolinak, Lipsét Leipzignek, Velenczét Veneziának írjuk és mondjuk, sőt hogy a Rajnát, Visztulát, Tibert, Svájczot, Szajnát Rhein, Weichsel és Wisła, Tevere, Schweiz és Seine alakban és csakis így használjuk, ugyanazon alapon holnap majd azt követelik, hogy így beszéljünk: Österreichnek fővárosában Wienben van a híres Szent-István tornya, Böhmenben nem férnek össze a csehek és németek és Pragban ostromállapotot kellett kihirdetni, Bayernban a sörfogyasztás emelkedik stb. Végre holnapután már bátran azt is kívánhatnák, hogy ne beszéljünk Németországról, Franciaországról, hanem Deutschlandról, Francéről stb. Mondhattam méltán, hogy ez a lejtő a volapükig vezet, mert ha gondolatainkat tovább fűzzük, lehetetlen kétségbevonni, hogy a milyen joggal és alapon a földrajzi írók a nálunk teljesen megmagyarosodott földrajzi neveket a magok eredetiségébe akarják visszaforgatni, épen olyan joggal követelhetnék ugyanazt az iparosok az összes mesterműszókra, a kereskedők a kereskedelmi mű-

szókra stb., sőt végre egyáltalában összes idegen származású szavainkra nézve. Mert a szerzők nem mondják ugyan ki, de tényleg megkezdték a földrajzi műszavakat is visszafordítani, lásd Pas de Calais.

Mi célja van a megindított nagy reformnak?

Talán a hangoztatott egyöntetűség? Az utopia lesz mindaddig, a míg különböző betűkkel írják ugyanazon hangokat a különböző népek, a míg a francziák francziásan, a németek németesen, az angolok angolosan, mi pedig magyarosan írunk csaknem minden ázsiai, afrikai, dél-amerikai nevet. De még a nyugat-európai országokban is lehetetlenség, a hol latin írást használnak. Hiszik-e a szerzők, hogy földrajzi kongresszusok és társaságok határozatai majd rábírnák a horvátokat, hogy ne írják Zágrábot Zagrebnak, Eszéket Osieknak, Zimonyt Zemunnak stb? Hiszik-e, hogy a csehek Prágát Pragnak és nem Prahának, Budweisot így és nem Budejovicenek fogják írni? Hiszik-e, hogy Lemberg kiszorítja Lwowot? Hogy a genfiiek majd nem Genève-nek nevezik a városukat és nem Suisse-nek a hazájokat, a szerzők Schweizát. Hogy a francziák Alsace-t és Lorrain-t összes helységneveikkel majd németül fogják írni? Hogy az olaszok majd francziásan Nice-nek nevezik Nizzát? Holott magok a szerzők sem (pedig nem érdekelt felek) tudnak szabadulni a Nizza alaktól, sem a névgyűjteményekben, sem a térképen és magok sem képesek követni az önmagoktól előírt szabályokat. Belgiumnak a hivatalos nyelve hiába a francia, a művelt flamand nép a maga városait nem fogja francia néven nevezni.

Végre lehetetlen az egyöntetűség mindazon folyó-, hegy- és vidéknevekre nézve melyek több ország területén vannak. A Morva marad-e vagy March lesz-e belőle a földrajzi volapükben? Miért nevezzük mi magyarok a Rajnát Rheinnek, holott a németalföldiek magok is Rijnnek nevezik és a francziák nem tágitanak a Rhintől és az angolok a Rhinetől. Miért térjünk el a Visztula névtől, mikor a lengyelek sem nevezik úgy, mint a németek, pedig csupa lengyel vidéket szel át. A Vogézeket a francziák Vosgesnek, a németek régebben Vogesennek, 1870 óta pedig Wasgaunak is nevezik, sőt Wasgenwaldnak is. Melyiket fogadjuk el? Alsace vagy Elsass. Lothringen vagy Lorraine? Miért írják a szerzők a térképökön Elsasst németül, Lorrainet csupán francziául? Ha Thüringen

helyett a térkép a latinos Thüringiát írja, miért nem használja az egyöntetűség kedvéért Lotharingiát. Bourgogne talán tetszetős a régies Burgundia helyett, de a burgundi bort már, nem hiszem, hogy a szerzők magok is burgonyi bornak fogják valaha nevezni, valamint Bajorországot nem Bayernnak és a bajor sört bayrisch sörnek (igaz, hogy a jó öreg Faludi borgonyiai herczegasszonyról beszél, s méltán hiszik, hogy a burgonya is onnan kapta a nevét). Egyáltalában ez a túlzott következetesség akkor látszik teljes furcsaságában, mikor arra kerül a sor, hogy ragot függeszsenek a szokatlan névhez. De a szerzők tolla nem irtózott leírni, hogy a «Maas a Rheinnek baloldali mellékzive». Jó étvágyat a pragi sonkához és a wieni hurkához! A Rigómezőnek a térkép csak a szerb nevét ismeri — Magyarország hegyrajzi térképe is csak Marchfeldnek nevezi a Morvamezőt. Hát azok a nagy történeti emlékek, melyek ehhez a két csatatérhez fűznek bennünket, nem jogosítanak föl ezeknek a négy-ötszázéves magyar neveknek a használatára? Cseh-erdő, Ércz-hegység, Óriás-hegység a térkép szerint még lehet magyarul, Sudeten-hegység, Schwarzwald, Wiener Wald, Greiner Wald nem. Egyöntetűség ez? Ötztölgyi-Alpok, Zillertölgyi-Alpok, Gailtölgyi-Alpok még lehetnek magyarul; kíváncsi vagyok, Emmenthalt is Emmenvölgyre fogják-e magyarosítani. A várost még Veneziának írják, a tartományt már Venecziának, a hegységet Venecziai-Alpoknak, de a Vicenza mögötti hegyeket már Vicenzai-Alpoknak. Szent Gottárdot, Nagy-Szent-Bernátot, Kis-Szent-Bernátot még mondhatjuk a térkép szerint magyarosan, de a Szent-György-csatornát és a Szent-Vincze-fokot már St.-George-csatornának és São Vicente-foknak kell neveznünk.

A szerzők névgyűjteményének előszava mondja, hogy «ha pedig az író egyéni ízlését állítjuk föl elvül, a tanítás érdekében kívánatos egyöntetűsége szert tenni aligha fogunk». Vajon az egyöntetűség e hiányában, melyet itt látunk, mi egyéb nyilvánul, mint a szerzők egyéni ízlése?

Kiemeli az előszó, hogy a földrajzi társaság szabályai ellen, melyhez szigorúan ragaszkodnak, csakis én tettem kifogást a *Budapesti Szemlében*, «azt kívánván, hogy a neveknek az irodalomban elterjedt és közhasználatnak örvendő orthographiája másokkal ne helyettesíttessék. Nem tekintve azt, hogy egy kissé nehéz megállapítani, melyik orthographia az, a

mely közhasználatnak örvend — mivel rendesen többféle örvend közhasználatnak — (ha pedig az író egyéni ízlését . . . stb. lásd fölebb) nem lehet el nem ismerni minden nemzetnek azon jogát . . . » stb. lásd fölebb. Én nemcsak azt ismerem el, hogy nehéz, hanem még azt is, hogy néha lehetetlen megállapítani, hogy mi a közhasználatú alak. De viszont — nem kételkedem abban — hallgatagon is elismerik a szerzők, hogy gyakran nem nehéz a közhasználatú alakot megállapítani. Mi készíti tehát ilyen esetben a szerzőket arra, hogy egy szónyi okadatolás nélkül új nevekkal helyettesítenek valamely közhasználatú nevet. Centiméternyi betűkkel olvashatjuk a térképökön *Észak-tenger*, *Kelet-tenger* és nagy betűkkel *Északcsatorna*, *Észak-fok* és *Észak-Urál*. Ha talán nem az egyéni ízlés vezette a szerzőket erre az újításra, ha tudnak mutatni a térkép megjelenése előtti vagy utáni időből egy-egy nyomtatványt, mely ezeket a tengereket Észak-tengernek és Kelet-tengernek nevezi; akkor én annyiszor százat vagy ezeret fogok mutatni, mely Északi-tengernek és Keleti-tengernek nevezi őket. De, ha nem tudnak erre példát mutatni, akkor miért nem tesznek újításukhoz néhány szónyi fölvilágosítást? Holott névgyűjteményekben tucatszámra találunk ilyféle útbaigazításokat: «*Versecz* város Magyarországon Pancsovától északkeletre», «*Budapest*, fővárosa Magyarországnak a Duna mellett», «*Szára* folyó, a Duna jobboldali mellékvíze», «*Szabadka* város Magyarországon a Nagy-Alföld deli részében». Ki szorúl ezekre a fölvilágosításokra? Ha az Észak-tenger-féle elnevezésnél elvök ellenére egyéni ízlésöknek engedtek a szerzők, kár volt az elvtől, a szabályzattól el nem térni, mikor a furesán magyarosított Rét-Alpok és Rétikon került tolluk hegyére.

Ha pedig nemcsak, hogy utopia az a rettenetes egyöntetűség, hanem íme a szerzők magok alatt vágva a fát, eljárásukkal csak fokozzák az eddigi tarkaságot, akkor mi célja van az így megindított reformnak?

Talán az, a mit az előszó következőképen fejez ki: «A németek és utánok a többi nyugati nemzetek is, hosszú ideig megszokták a Pest és Ofen neveket; mennyire nem jól esnek nekünk és mennyire neheztelnénk azért, ha a szokáshoz ragaszkodva Pest-Ofent írának még maig is, a megszokottság elvénél fogva nem akarván Buda-Pestet írni. Quod uni justum, alteri æquum — ha mi küzdünk a Kronstadt, Hermannstadt

és Pest-Ofen elnevezések ellen, a méltányosság megköveteli, hogy mondjunk le arról, a mit megszoktunk és írjunk Torinót, Milanót, Firenzét, Dresdent stb., miként az illető nemzetek szokták, mert csak is így követelhetjük joggal tőlük is, hogy a mi helységneveinket a mi kívánalmainknak megfelelőleg fogják kiírni».

Ez gyakorlati kérdés. A földrajzi társaság nagyon helyesen itthon próbálta meg mindenekelőtt a Hermannstadt, Kronstadt, Pressburg stb. kiküszöbölését. Fölvívást intézett a hazai német hírlapokhoz, hogy a magyar neveket használják. A legelterjedtebb német hírlapunk a fölvívásra nem is hederített. A legtekintélyesebb német hírlapunk szót fogadott a földrajzi társaságnak, de alig egy-két hónap múlva visszatért a német nevekhez, mert sok apró kellemetlenséggel, félreértéssel járt az újítás. Az első gyakorlati kísérlet tehát — hogy miért, az itt mellékes, alább visszatérek rája — kudarczczal végződött. Hogy e kudarcz után a földrajzi társaságot és a szerzőket mi biztatja az előszóban kifejezett reményre, azt nem értem.

Azt talán elérhetnők, hogy a kedvünkért viszonyosság reményében az angol, francia, német stb. földrajzi írók és iskolai térképek Pozsonyt, Brassót stb. írnanak. De mit érne az? A nagy tömeget az a néhány író, vagy akár az összes iskolák hatalma sem képes ilyesmire nevelni. Ha valamennyi német, francia és angol diákba is beoltanák Nagy-Szebent és Brassót, mire az iskolát elhagynák, az élet gondjai kitörölnék elméjükből ezeket a neveket és az ő hírlapjaikból újra tanulnák a földrajzi neveket, melyeket azután el nem felejtenenek úgy, mint az iskolában tanultakat. Mert, hogy a hírlapok és a mögöttök álló nemzetek tömegei a szokatlan neveket el nem fogadják, azt nem csak a budapesti német hírlapokkal vallott kudarczokból tanulhatta volna meg a földrajzi társaság, hanem még alaposabban és csattanósabban tanulhatta volna meg akkor, ha a mi magyar nyelvű hírlapjainkat szólította volna föl, hogy Wient, Pragot, Krakaut stb. írjon, Bécs, Prága és Krakó helyett. Tessék megpróbálni.

Hiába, a nagy tömegek nem iskolás fiúk, a kikre ráparancsolhatnának akár egyes tudósok, akár tudós társaságok, akár a legnagyobb földi hatalmak. Nincsenek viaszból, hogy ilyen gyöngye benyomások is nyomot hagyjanak rajtuk. De még az is csalódik, a ki azt hiszi, hogy a berni földrajzi kongresszus

határozataihoz, melyek alapján a mi földrajzi társaságunk szabályai készültek, már most a földnek legalább a földrajzi szakemberei hozzájárulnak. A legjelesebb és legtermékenyebb német tudósoknak egyike, nem nagy-német észjárással, hanem tudományos meggyőződéséből szólal föl az ellen, hogy a megszokott neveket, mint Hermannstadt olyan nálok szokatlan nevekkal helyettesítsék, mint Nagy-Szeben (Ratzel: *Anthropogeographie* II. 573.). És ugyanaz a tudós máshol (*Zeitschrift der Ges. für Erdkunde zu Berlin*, 1891. 512.), mikor egy másik tudós szemére veti, hogy könyvében vegyest használja a négyszögmerőföldeket és négyszögkilométereket, holott már tíz esztendeje általánosan elfogadták a métermértéket a területszámításoknál is, így felel, miután megmondja, hogy miért tette azt: «In solchen Fragen halte ich mich an die bunten Mehrheiten der geographischen Kongresse durchaus nicht gebunden, wie ich denn überhaupt in der Wissenschaft keine öffentliche Meinung, sondern nur Urteile Urteilsfähiger anerkenne».

A mi német hírlapjaink hazafias érzületéhez kétség nem fér és ha az egyik meg sem próbálta az újítást, a másik pedig rövid próba után régi szokásához tért vissza, azt bizonyára nem hazafiatlanságból tették, hanem azért, mert érezték, hogy ez az újítás nem czélszerű, nem gyakorlatias vagy legalább még korai. A népek nagy tömegei bármily durvák és együgyűek lehetnek a tudós szakemberekhez képest; de finom gyakorlati érzékek van és nagyon hamar meg tudják ítélni, hogy mi gyakorlati, mi czélszerű és mi nem az. A mi újítás pedig czélszerű, az erőltetés nélkül is tért foglal, csak hogy idő kell hozzá. A ki külföldi lapokat, külföldi könyveket forgat, azt tudja, hogy Buda-Pest új neve, hogyan szorította ki már eddig a régit és nem aggódik azon, hogy teljesen ki fogja szorítani. Hogy a kisebb városaink magyar neve is terjedni kezd, azt is látjuk; hogy nem terjedhet el olyan gyorsan, mint Buda-Pesté, azt könnyű megérteni.

Szép az a tudományos egyöntetűség szempontjából, hogy a földrajzi társaság és a szerzők ezt a fejlődést gyorsítani, rohamossá akarják tenni, talán még szebb a hazafiasság szempontjából. De bizonyára nagyon is elméleti álláspontból nézik ezt a gyakorlati dolgot, hogy olyan nagy árt akarnak fizetni ilyen csekély értékű portékáért. A míg éretlen a gyümölcs, hiába rázzuk a fát, gyümölcse le nem hull, ha csak nem fér-

ges. Ha érett lesz, az ölünkbe fog hullani, még a kis ujjunkat sem kell érte mozgatni.

Nem nevezhetem-e méltán nagy árnak, a melyet a szerzők fizetui akarnak? Azért a kis boszúságért, hogy külföldi nyomtatványokban egy-egy Szegedinre, Klausenburgra akadunk, nyakunkba vegyük azt a nagy boszúságot, hogy naponkint százszor olvassuk magyar nyomtatványokban Wient, Pragot, Krakaut, Rheint stb. Megér-e annyit annak a néhány nemet névnek a kiírtása, holott ha sikerül is, ezrével maradnak meg a szláv nevek. Mikor a jámbor torontáliak Uzdint Ozorára magyarosítják és nem veszik észre, hogy eben gubát cseréltek, hagyján. De mit csináljunk Debreczennel, mely a cseh Debreczel, Dobriczokkal, a szerb Dobriczával, Dobricsokkal, és a lengyel Dobrczezal egy többől hajtott? Mit tegyünk Szoboszló-Sobieslauval, mit Visegráddal, Csongráddal, sőt Pusztaszerrel? (N. B. Az orosz Pusztoszerszk magyarázatánál a szerzők megemlítik, hogy pusztoszero szláv szó = pusztá tó, de a mi Pusztaszerünket itt nem tartják megemlítésre méltónak.)

Ne búsulj magyarom, még sok nagy reformot érsz meg; a miről nem is álmodtál. Íme, mit várhatunk még a jövőtől. Dr. Jankó János úr, a földrajzi társaság titkára (*Földrajzi Közlemények* 1893. 132. l.) imígy biztat: «Pedig itt volna már az ideje, hogy a folyók magyar neveit alkalmazzák, mert a ki látja, hogy Gran városa Esztergom magyarúl, az bizonyára a Gran folyót is nem Garam, hanem Esztergomnak fogja mondani». Ki kételkedik még, hogy majd Debreczennek és Pusztaszernek is sikerülni fog jóra való magyar nevet találni? Bizony a szerkesztő úr a kételkedők megnyugtatóására ritkított betűkkel örökíthette volna meg ezeket a halhatatlan sorokat.

Az egyöntetűségnek olyan túlajtása csakugyan szükséges-e? Mikor szerencsém volt a földrajzi társaság egyetlen szakülésére meghívást kapni és ott hallottam, hogy a tervezett térképeknek, kivált a tervezett iskolai atlasznak egyöntetűségére milyen túlságos súlyt helyeznek, bátor voltam figyelmeztető szót ejteni. Már akkor mondtam, ne felejsük el, hogy a tanulóknak nem csak az illető térképek tartalmával kell megismerkedni, hanem a térképpel egyáltalában. Ne tegyük ki az ifjúságot annak, hogy az iskolában mindig csak egy bizonyos fajtájú térképet lássanak és ha kilépnek az életbe, akkor

vegyék észre, hogy milyen különféle térképek vannak, melyeket ők a látottak alapján meg sem tudnak könnyen érteni. Viszont bizonyos egyöntetűség, mely a térképek tartalmának megértésére szükséges volna, hiányzik az eddig megjelent térképeinkből. Például, milyen könnyen megvalósítható és milyen szükséges lett volna a magassági színskálánál, hogy az idegen országok és világrészek térképén föltünőbb színnel legyen jelezve az a magasság, melyet a legmagasabb magyarországi hegyek elérnek, még pedig ugyanazzal a színnel, a melylyel Magyarország térképén van jelezve. Miért ne lássa a magyar fiú első tekintetre, hogy az idegen országokban, mely hegységek magasabbak, melyek alacsonyabbak a Kárpátoknál? Miért kelljen azt neki nagy munkával és tökéletlenül a könyvekből megtanulnia, holott ilyen egyszerű technikai fogással olyan szabatosan szembeszökövé tehetjük.

Az egyöntetűség ne célunk, hanem eszközünk legyen. A hol pedig egy eszközre nincs szükségünk, ott ne használjuk. Mikor egy célpont felé két-három használható út vezet, miért hitessük el magunkkal és másokkal csupán az egyöntetűség kedvéért, hogy a három út közül kettő nem használható. Nem gyötörték-e és gyötrik-e eléggé iskoláink az ifjúságot a helyesírási túlhajtott szörszálhasogatásokkal a helyes gondolkodás megtanulásának rovására, most még a földrajzi nevek helyeségének kétségei közt is ide-oda vettessük őket? Ha a göttingai egyetem világhírű földrajz-tanára a lipcei egyetem nem kevésbé világhírű földrajz-tanárának egyéb hibák között szemére vetheti, hogy Mülhausent Mühlhausennak írja (*Zeitschrift der Ges. für Erdkunde zu Berlin*, 1891. 473. N. B. a lipcei tanár szövegében semmi kétség sem fér ahhoz, hogy az elsassi Mülhausenről beszél), akkor mi talán megkímélhetnők a magyar fiúkat, legalább azokat, a kik nem akarnak világhírű földrajz-tanárok lenni, attól az időfecsérléstől, a melybe kerülne, hogy leszoktassuk őket a megszokott magyar nevekről. Az erőltetett újítások által a tanárokat is felszeg helyzetbe juttatják, mert a földrajz tanára hiába fog Marchfeldot és Kosszovopoljet prédikálni, a történet tanára le nem fog mondani a Morva-mezőről és Rigómezőről.

Lehetetlen még hallgatással mellőznöm, hogy a szerzők épen nem ragaszkodnak szigorúan a földrajzi társaság írási szabályzatának hatodik pontjához sem, mely szerint «a föld-

rajzi typust megjelölő szók tulajdon- vagy vezetéknevekkel kötőjellel kötendők össze». A térkép elég következetesen használja a kötőjelet, — habár abban is találunk ilyen alakokat «Dél-tiroli-Dolomit A.», «Trieszti Karszt» — de a névgyűjteményben a szerzők nagyon következtelenek. A névgyűjtemény egyáltalában nem mondható mintaszerűnek. A *Földrajzi Közlemények* egyik könyvismertetésében (1893. 96. l.) — *b a* — így kiált föl: «Végül, a ki a tanítókat tanítani akarja, az maga mindenben legyen minta!» Hát még az, a ki a tanárokat akarja tanítani! «Nem volna pedig kívánatos — így folytatja *b a* —, ha a tanító urak B. úr földrajzi orthographiáját mintául vennék! Mert ő például a Városligetet majd nagy, majd kis kezdőbetűvel írja; továbbá Gellert-hegy, Gellérthegy; Rákos-patak, Rákospatak; Erzsébet-falva, Erzsébetfalva; Margit-sziget, Margitsziget stb.» Mit szolt volna *b a* — kinek könyvismertetéseiben ceterum censeoként ismétlődik az ilyféle következtelenségeknek kétségtelenül jogosult üldözése, — mit szolt volna, ha az éleslátású Berecz Antal úr közreműködésével készült névgyűjteményt végig olvasta volna!

Mit szolt volna, ha látta volna, hogy a névgyűjteményben csak magának az Atlanti-oczeánnak a neve ötféleképen van írva!: Atlanti-Oczeán, Atlanti-oczeán, Atlanti-oceán, Atlanti Oczeán, Atlanti oczeán. És ehhez az ötféle alakhoz a térkép hatodikul csatolja az ATLANTI-ÓCZEÁN-t. A Jeges-tenger neve — kisebb mint az Atlanti-oczeán, hát kevesebb is beérheti — csak négyféleképen van a névgyűjteményben írva: Éjszaki jeges-tenger, Északi-Jeges-Tenger, Északi jeges-tenger és Északi-jeges-tenger. Az Északi-tengeré és a Keleti-tengeré — még kisebb tengerek — már csak háromféleképen: Kelet-tenger, Keleti-Tenger és Keleti Tenger, Észak-Tenger, Észak-tenger és Északi tenger. Földközi-tenger és Fekete-tenger csak kétféle alakban fordulnak elő a névgyűjteményben, tudniillik kötőjellel és kötőjel nélkül. Kötőjel nélküli alakok nagy számmal találhatók a gyűjteményben.

Az említett példák közül a névírás megindult reformjára jellemző a többször ismétlődő Keleti-tenger alakja és az Északi tenger. A szerzők, kik — tudja Isten miért — az új Kelet-tenger és Észak-tenger elnevezéseket akarják a térképen meghonosítani, nem képesek leszokni a megszokott régi elnevezések használatáról. Ebben az esetben csakugyan nem lett

volna nehéz a közhasználatú alakot megtalálni. Schweiz helyett is csak rájár a szerzők tolla a jó magyar Svájera — z nélkül. Skóczia és Szicília is hol z-vel, hol z-nélkül fordulnak elő. Hiába ajánlják a német Weichselt és a lengyel Wislát, öntudatlanul becsempészik gyűjteményökbe a jó magyar Visztulát, melyet különben is Bécshez hasonló, teljesen meghonosult magyar elnevezésnek jelentett ki az a miniszteriumtól kiküldött fölülvizsgáló bizottság, épen Berecz úr elnöke alatt (*Földr. Közl.* 1891. 529. l.). Épen így az y-os Zakynthosz is befurakodott. A Tyrol, Tirol, a Körös, Körös-féle következetlenségek a gyűjteményben nem olyan kirívók, mint az a következetlenség, hogy az angol, francia stb. nevek mellé zárjelben mellékelt kiejtés — például Bologna (olvasd Bolonnyá), Bourges (olvasd burzs) — hol nagy betűvel, hol kis betűvel kezdődik, még pedig sűrűn váltakozva, sőt néhol hiányzik is, például Avon mellett. Két oldallal tovább olvashatjuk: «Bristol (olvasd Brisztl) város Angolországban az Avonnál». (Nem ártana hozzá tenni, hogy ezzel az Avonnal a másik Avon nem azonos, vagy pedig mind a kettőnél a pontos nevet használni. Lám Nagy-Váradnál a szerzők nem azt mondják, hogy a Körösnél, hanem hogy a Sebes-Körösnél van, mennyivel szükségesebb ez a pontosság külföldi neveknél, mint például Bristolnál, mely annyira van a térképen jelzett Avontól, mint Buda-Pest a Tiszától.) A Loirebe hibásan ragozott alakja is néhányszor ismétlődik.

Az sem nagy egyöntetőség, hogy nemely névnel, például Wiennél, Weichselnél, Rheinnél meg van említve, ha csak zárjelben is a Bécs, Visztula, Rajna, más neveknél ellenben, például Venezianál, Napolinál, Leipzignél fölöslegesnek tartják a szerzők a használatos magyar — vagy nem bánom magyarosított alak megemlítését. Viszont abban következtések a szerzők, hogy a rokonértelmű nevek magyarázatánál nem utalnak a gyűjteményben előforduló azonos értelmű nevekre. Például Finisterre-foknál megmagyarázzák, hogy az = Finis terræ (= a szárazföld vége), a Lands End foknál is megmondják, hogy az = a szárazföld vége, de nem utalnak a Finisterre-fokra. Épen így az Oxford = ökörgázló magyarázatnál nem utalnak a Boszporusz azonos magyarázatára. Hibás magyarázat is van elől, a negyedik névnel, Åbonál: Å = folyó, víz; hus = lak; Åbo = folyamlak. A honnan a

szerzők Åbo magyarázatát átvették, ott talán Åbohus magyarázata is megvolt és onnan tévedt a *hus* a *bo* helyére. Abo és a térkép többi finnországi nevei is élénk világosságot vetnek a szerzők eljárására. Mi jogon írnak az orosz czár birtokában levő Finnországba svéd neveket? Ott, legalább a szabályok szerint vagy a finn vagy az orosz neveket kellett volna használni. Åbot e szerint Turkunak kellett volna írni. Helsingfors mellett, Finnország fővárosa mellett, — meg sem említik, hogy a finnek Helsinkinek nevezik. Rheims helyes francia neve Reims; most már a németek is ritkábban írják h-val, miért írjuk hát mi úgy? Marmaros-Sziget a hivatalos helység-névtárunk szerint Máramaros-Sziget. (Magyarország említett térképein is mindenütt Kolos, Deés és Deésakna van, holott helység-névtárunk szerint Kolozs-t, Dés-t és Désaknát kellene írni. Dr. Jankó János úron is megesik a fönt említett helyen, hogy egy bécsi földrajzi atlasz hibáit böngészve Dést is hibásnak tartja.)

Igen a *Helység-névtár*! Ez az a szentírás, mely a berni kongresszus óta és a mi földrajzi társaságunk határozata óta bennünket kétségeinkben megvigasztal. Már minapi soraimban czéloztam rá, hogy ez a hivatalos szentírás is cserben hagy bennünket. Mivel még most is rendületlen bizalommal utalnak a *Helység-névtárra*, szükségesnek tartom megemlíteni, hogy a *Földrajzi Közlemények* illető helyén (1893. 97 és 98. lap), melyre czéloztam, miről van szó.

Berecz úr a *Földr. Közl.* 1892. évfolyamának 424. lapján a *Pallas-Lexikon* ismertetésében azt állítja, hogy a *Helység-névtárban* Abaújvár nem található, hanem csakis Aba-Újvár. Erre a lexikonbeli cikk szerzője azt feleli (*F. K.* 1893. 97. l.), a bírálónak e megjegyzése «minden alapot nélkülöz; úgy az 1892., mint az 1882. évi *Helység-névtárban* Abaújvár áll». Erre a bíráló kijelenti, hogy ő az 1888. évi *Helység-névtárra* hivatkozott, a hol csakugyan Aba-Újvár van. — B. ismertetésében azt kérdi, miért maradt ki Abaúj-Csány? Erre a szerző újra a két évfolyamra hivatkozva azt feleli, hogy azok «Abaúj-Csányt nem ismernek, hanem csakis Csányt. Kitűnik, hogy a bíráló megint az 1888. évi folyamat nézte. — B. sajnálja, hogy a lexikon a vármegyét csak megyének nevezi: a szerző ez ellenében nemcsak a közhasználatra, hanem a hivatalos *Helység-névtár* 1882. évi folyamára is hivat-

kozik. — B. nem helyeselheti, hogy a lexikon a helységnevekben is c-t használ cz helyett és hivatkozik a hivatalos *Helységnévtár*ra, mely egyedül irányadó. A szerző feleli: «Erre vonatkozólag a *Helységnévtárt* sem tarthatjuk kompetens forumnak; az 1892. évi következetesen cz-t, az 1882. évi következetesen c-t használ. Mindakettő egyformán hivatalos; melyik legyen az irányadó?»

Erre Berecz úr nem azt feleli, hogy bizony ezt már a szerzőnek kell eldönteni, és nem azt feleli, hogy bizony a *Helységnévtár* sem következetes, nem csálthatatlan, nem szentírás, hanem így szól: « . . . kénytelenek vagyunk továbbra is követelni, hogy erre nézve a *Helységnévtár* legyen mérvadó, mivel a geographusok általában megegyeztek abban . . . » De vajon melyik *Helységnévtár*? Azt nem mondja meg. Mindig a legújabb? Vagy lehet négy évvel régibb kiadású is? Mert olyanra hivatkozik. Ki kell emelnem, hogy Berecz úr, legalább az idézeteiből úgy látszik, a *Helységnévtár*nak csak az elejét nézegette. Hát ha végig nézte volna, hány száz eltérés tűnt volna ki! Nem lehetetlenség-e, hogy az írók minden négy-öt esztendőben újra nézegessék a *Helységnévtárt*, vajon nem írja-e megint másképp ezt és amaszt a nevet? És ha a *Helységnévtár*, mint íme látjuk, tíz év múlva megint úgy ír, mint régen, megint utána bandukoljon az író?

Ilyesmit követelni attól, ki tudománynyal komolyan foglalkozik, talán mégis méltatlanság volna. Annak valóban más dolga van, mint az ékezetek és kötőjelek jogosultságát vagy jogosulatlanságát újra meg újra kutatni. Ha én itt ilyesmire is ügyet vetettem, azt csak azért tettem, hogy megmutassam, mennyi ilyen apró vétséget követ el még az az író is, a ki kötelességének tartja a szabályok utolsó betűjének a követését is.

* * *

Kötelességemnek tartottam ezúttal nyomatékosabban felszólalni a földrajzi nevek ügyében, mert első rövid felszólásomnak nem volt más eredménye, mint az, hogy a szerzők II. névgyűjteményöknek előszavában egyszerű fölemlítéssel nyugtázták minapi észrevételeimet.

Legyen szabad egyszersmind megmondanom, hogy mi késztetett első felszólalásomra. Ugyanakkor, mikor Afrika tér-

képével együtt a *Névggyűjtemény* első része megjelent, a Földrajzi Társaságunk helynévtári bizottsága nevében dr. Erődi Béla úr, a bizottság elnöke és dr. Jankó János úr, a bizottság előadója, körlevelet intéztek a kiadókhoz, hogy térképkiadványaikat küldjék be a társaság titkári hivatalába, ott ingyen fogják átnézni és a bennök előforduló hibákat megjelölni, kijavítani. Tehát azt láttam, hogy majd mindazon urak, a kik a Földrajzi Társaságban irányadók, a kik az új Magyar Földrajzi Intézetben és a körül fejtik ki működésüket, a kiknek úgyszólván döntő szavok van, legalább földrajzi ügyekben az Országos Közoktatási Tanácsban, sőt a miniszteriumnál, rendkívül fontosnak tartják a helynevek helyesírásának kérdését. Olyan fontosnak tartják, mintha az magában nagy czél volna, nem pedig eszköz bizonyos czél elérésére. Attól féltem, hogy a mi zsenge kis földrajzi irodalmunknak a szabadságát, habár a legjobb hiszemben is, el fogják nyomni kiváló állásuk súlyával. Üdvösnek tartottam akkor is és most is annak tartom az egyéni szeszély korlátozását, de károsnak tartom a tudományos szabadságnak bilincsekbe verését. Azt mondani, hogy ez az alak helyes, a többi helytelen, jogosulatlan, az már káros túlzás, az már a tudomány szabadságának nem korlátozása, hanem teljes megszüntetése.

Ki kell végre jelentenem, hogy valamint első fölszólalásom, úgy a mostani is nem annyira a földrajzi társaságtól elfogadott és elég mérséklettel fogalmazott szabályok ellen irányul, hanem inkább e szabályoknak olyatén túlhajtása ellen, a minőt az új földrajzi névggyűjteményekben tapasztalunk. És még ezt a túlzást sem annyira önmagáért tartom károsnak, hanem azért, mert a dogmák szigorúságával lép elő és maga mellett mást túrni nem akar. Minapi fölszólalásom és fölszólításom alkalmat adott a szerzőknek azon kijelentésre, hogy ők nem tartják kizárólag helyesnek a tőlük használt neveket, Algert stb., hanem az eddig elterjedt alakokat is, Algir stb. használhatónak nyilvánítják. «Ne mondjuk ki azt, hogy csakis egy írásmód helyes». Kijelentettem ugyan, hogy a szerzőktől használt új nevek egyikét-másikát fölöslegesnek tartom, de azt is kijelentettem, hogy nem tartom nagy bajnak a használatukat és csak azt kértem, hogy a már meghonosult nevek jogosultságát is ismerjék el, a mit a Földrajzi Társaság szabályzata különben is megtesz.

Tehát a szerzőknek nincs igazok, mikor második névgyűjteményök előszavában azt állítják, hogy «kifogást ellenők — tudniillik a Földrajzi Társaság szabályzata ellen — csak Simonyi J. úr tett a *Budapesti Szemlében* . . .» Fölszólásomra nem ezt a feleletet vártam, hanem azt a nyilatkozatot, hogy a szerzők névgyűjteményöket legjobbnak tartják ugyan, de nem egyedül üdvözítőnek. Ilyesmi tudományos kérdésekben nem létezik.

Buda-Pest, 1893 november.

SIMONYI JENŐ.

A BOTRÁNY.

Regény.

Második közlemény. *)

HARMADIK KÖNYV: DIEGO ÉS LAZARO.

I. Emberi hullák.

— Bár ön szerteszét kalandozónak fogja elbeszélésem tartani, kénytelen vagyok visszafelé menni az eseményekben, hogy teljesen ön elé rajzolhassam azon két különös egyén képét, kikkel amaz éjjel a kérdéses komoly ügy, a Gutiérrez javaslata, felől tanácskoztam. — Kissé messziről kezdem e két embernél, teszem pedig azért, mert nekik jutott a legnagyobb szerep életem folyásában, — s nem mert talán oly gyermekes szándék vezérelne, hogy titokzatos lények történetével akarjam önt álmélkodásba ejteni. Az ilyesmi méltatlan volna önhöz s hozzám, amolyan tárczaregény-íróhoz illő fogással nem fogom megszenstségteleníteni gyónásomat. Különben is bármennyire drámaiaknak tűnjenek föl atyám előtt az általam elmondandók, nem a külső tényekben rejlik azon tragédiának igazi érdeke, mely engem ide hozott. Ez a tragédia egészen benső, egyéni és, mint mondani szokás, subjectív jellemű. Azon események és szereplő személyek, melyeket ön elé tárok, csak mintegy építkezési állványúl szolgálnak épületem fölemeléséhez, de aztán el fogom őket távolítani, szabadon hagyva a keretökben támadt erkölcsi problémát, melylyel most lelkiismeretem küzd... Kegyeskedjék tehát meghallgatni!

*) Az első közleményt lásd a *Budapesti Szemle* 208. számában.

— Legyen nyugodt — felelt Manrique atya. — Már úgy is sejtem annyira-mennyire, hová jutunk. Tessék előadni e két ember történetét. Mindenre bőven ráérünk.

A fiatal ember habozott pillanatig; majd még jobban elkomorodott, mint előbb, s mélabúsan szólt:

— Diego és Lazaro! Ők voltak egyetlen barátaim e földön; most már ezeknek is vége. Diego és Lazaro! Nem vehetem ajkamra nevöket itt, hol hisznek szavaimban, hogy hálátlansággal s igazságtalansággal ne vádolja őket szívem. Ők azok, kikről beszélni akarok. — Oh atyám, tekintse e könnyeket, melyek most szemembe szöktek, s ítélje meg, lehettem-e valaha hitszegő e két lény iránt!

— Feneketlen örvény az emberi lélek — felelt a szerzetes, megütödvé a keserűség azon újabb tengerétől, mely Fábián lelkében eléje tárult. — Mennyi nagyság s mennyi nyomorúság lakik együtt az ön szívében! Mennyi könnyet látam már önt hullatni, silány okokért, s mégis mily érzéketlennek tanúsítja magát épen abban, a mi miatt leginkább kellene sirnia. Csak beszéljen tovább; hadd lássuk e két teremtményt, kik oly hatalmat gyakorolnak azon hitetlen szellemen, melylyel ön annyira büszkélkedve lépett be hozzám,

E komoly szavak ismét lecsillapíták Fábiánt.

— Igaza van atyám — felelt megvető mosolylyal. — Igenis szívemre vettem e hóhérait . . . Egyebiránt még nem beszélek arról, mily viszonyban állok ma velök; egyelőre azt kell elbeszélnem, hol és mikor ismerkedtem meg velök, milyenek voltak ők akkor, mért szerettem meg őket, s milyen volt feledhetetlen tanácskozásom velök a Gutiérrezzel való beszélgetésem estéjén.

— Helyesen! — felelt az agg, elhelyezkedve székében. — Nagyon óhajtom, hogy e tanácskozásról hallhassak.

— Nos tehát — folytatá Fábián — ezelőtt két évvel ismerkedtünk meg, eléggé szomorú helyen, az itteni orvosegyetem boncztermében, a hallgatók gyakorlati tanulmányai czéljából földarabolt emberi hullák között. Diego foglalkozásszerűen járt ide, mint orvos; Lazaro pedig a halál iránti hódolatból, mint a melyben az életnek, a szenvedélyeknek, a lélek és a test érintkezésének s az egész emberi természet rejtelseinek elemzését vélte fölfedezhetni. Én pedig az idomok anatómiájában óhajtottam tökéletesíteni magam, a szobrászat iránti elő-

szeretetem következtében . . . De mi több: azt hiszem, mind hármunkat első sorban jellemünknek ugyanazon szomorú vonása csalt oda, illetőleg talán azon balsors, mely mindhármunkkal közös volt s mely gyorsan támadt barátságunknak is alapul szolgált. Mindhárman család és jó barátok nélkül szükkölködtünk, mindhárman harezban álltunk a társadalommal. Mindhárman embergyűlölők voltunk: én magam is, bár aránylag a legkevésbé látszottam annak, miután állandóan látogattam a társas köröket s mindig szerelmi kalandokba voltam elegyedve — sokszor egész heteket töltöttem meghasonlott magányban, lakásomba zárkózva, átkozva létemet, s öngyilkossági gondolatokkal tépelődve. Így tehát csak jóleshetett nekünk és tápot nyújtott mintegy a lelkünkben rejlő sajátos kegyetlenségnek ez a folytonos érintkezés és társalgás a hullákkal, az a philosophiai megvetés, melylyel a halál szemfedőjén át így szemlelt élet bennünket eltöltött — az ifjúság, erő és szépség e látása, mely élettelenséggé, tehetetlenséggé és rothadássá volt átváltozva, — a szerencsétlen aggastyánok csontjainak iszonyú recsegése Diego és Lazaro kutaszaitól, a mint e megdermedt belső részekben saját szenvedéseink gyökerét kutatták, — azon fagyos merevség, mi kezem borzongatta, ez oly érzéketlen, néma idomok tapogatása közben, melyekért kevéssel előbb talán rajongó imádók esenkedtek mohón s üdvöket találták bennök . . .

— És nem gondolt ön még egyébre is? — kérde Manrique atya. — Mindössze csak ily eszméket keltett egy olyan emberben, mint ön, a földi szépség élettelen maradványainak szemlélése?

— Mire gondolhattam volna még?

— Még tölem kérdi? Nem ismeri ön Gandia herczeg megterésének történetét? Nem hallott ön Francisco de Borja nevű szentről?

— De igen. Olvastam, hogy úgy tekintik őt, mint második megalapítóját . . .

— Jézus társaságának, — egészíté ki a jezsuita. — Úgy van; az én szent házamnak . . . Nos ez az ember a halhatatlanságot és a mennyet fedezte föl egy asszony végföloszlásnak indúlt földi maradványaiban, mely asszonyt éltében a három pogány grátiához hasonlították. *Haec habet et superat**) énekelték róla a költők.

*) Utoléri, sőt fölülmúlja.

— Azt beszélik e szentről, hogy a császárnéba volt szerelmes — jegyzé meg Fábián.

— Még ha úgy is volt, bár én nem tudom, ez az ő vétkes bálványimádása is csak megerősíti azt, a miért önt most félbeszakítottam. Arra akartam fölhívni az ön figyelmét, hogy ez ember miután nagy bűnös volt, miként önmaga bevallja, nagy szentté alakult át, csak azért, mert egy alkalommal a földi bálványok hiúságára irányozta gondolatait. Ön ellenben mind jobban eltávolodott Istentől, ez élet csaláságainak láttára.

Fábián egy percze e rettentő athlétára szegezte szemét, kinek porhüvelye oly gyarló, erőtlen volt s aztán folytatá :

— Idővel enyhültek komor gondolataim ; de életem kérdéses korszakában sem volt minden mentség híján kétségbeesett meghasonlásom. Szükségtelen önnek okát magyarázgatnom. Az ön mély elméje és rendkívül elnéző lelke érteni fogja, hogy atyám emléke, hosszú évek során szívembe rejtve, oly öröm volt, melynek cseppjei minden örömöm megkeseríték. Nem tekinthettem lelkem mélyébe, a nélkül, hogy iszonyú gyötrelmeket ne szenvedjen büszkeségem és gögöm, jellemem e két főtulajdonsága. Hisz tudtam, ki vagyok, folyton fülemben hangzott gyűlölt nevem.

— Fiatal ember ! — kiáltott föl a pap, nem tudva magát visszatartani. — Hány szent van az égben, ki nagy bűnös szülőktől származott ! De majd ráérünk még erről s egyebekről beszélni — tette hozzá. — Bocsánat, hogy annyiszor félbeszakítom. Tessék beszélni, mintha egyedül volna.

— Úgy cselekszem, atyám — viszonzá Fábián. — Bár az ön megjegyzése után már is annyira új és különös színben kezdem látni a világot s életemet, hogy attól tartok, utoljára még rá se ismerek magamra s nem értem, mi történik velem.

A jezsuita csak némán mosolygott magában ; társa pedig ismét fölvette az elejtett fonalat.

II. Diego arczképe.

— Diego nálamnál is szerencsétlenebb volt. Ha én akkor gyűlölttem nevemet, ő viszont egyáltalán nem ismerte a magáét. Talált gyermek volt, a mit csak pár hónappal később tudtam meg, mikor maga fölfedezte nekem. Megismerkedésünk-
kor azt mondta, hogy sant-anderi születésű, s Diego a vezeték-

neve is. «Szüleimnek szeszélye következtében, mondogatta egész természetesen, Diegónak kereszteltek, hogy Diego Diego legyen a nevem!» S a boldogtalan nevetett! — Ne hogy azonban tévútra vezessem önt atyám, sietek megjegyezni, hogy Diegónak lelencz volta semmi kapcsolatban sem áll történetemmel s távolról sem nyújt majd alkalmat olyan drámai fölismerési jelenetekre, bonyadalmakra s catastrophákra. Nem, e boldogtalan nem fog talán az én rokonomnak vagy az általam említett, illetve említendő személyek rokonának bizonyulni be. Haj, az én szegény barátom csak egészen prózai talált gyermek volt egész életében, most is az, bizonyára mint ilyen is fog meghalni: mint közönséges lelencz, minden remény s minden lehetőség híján arra nézve, hogy megtudhassa szülői kilétét. Részemről csak azért említettem föl e szomorú körülményt, mert erkölcsi alapot nyújt jellemének s tetteinek behatóbb megértéséhez.

A mi pedig Lazarót illeti, (mily végzetes találkozás hárunk életében!) ő bármilyen családból származott is, akár tudta ezt, akár nem, tény, hogy soha sem beszélt magáról, övéiről, vagyszülőhelyéről bár. Ha nevét kérdezték, mindigetszokta felelni valami magasztos nyugalommal, mi mögött titoknak kelle lappangnia: «Csupán Lazaro».

Következőleg ő látszott igazán talált gyermeknek lenni; bár — mint később kiviláglik — nem alaptalanul sejtettük, hogy nagyon is jól ismeri származását, s hogy van oka, miért hallgatni róla.

Hogy Diegóra visszatérjek, ennek szomorúságáról s emberkerülő modoráról meg kell jegyeznem, hogy ez távolrólsem az imént említett körülményből eredt. Saját vallomása szerint, gyermekkorában sokat kellett éheznie és nyomorognia; s hogy tanulmányait végezhesse, eleinte kézművesnek kellett beállnia, majd betegápolóként működött több kórházban; csak így bírta azt elérni, hogy előadásokra beíratkozhassék, szakadatlan tanulás után vizsgákat tehessen, s nem egyszer kényszerült titáni harczot vívni a rang, tekintély és vagyon nemtelen pártfogásai ellenében. E miatti szenvedéseinek volt következménye azon szomorú testi-lelki baj, mit belső meghasonlottságnak neveznek; gyakran szenvedett epeömlésben, melynek rohamai halálra gyötörték. — Közvetlen megismerkedésünk előtt tette le az orvosi és sebészi szigorlatot s már volt néhány cliense a

szegényebb osztályból. Sokat tudott, habár csak a maga szakmájában, s szakadatlanul tanult tovább. «Nem hagyom annyiban, míg második Orfila nem lesz belőlem» — szokta mondani nekünk a lehető legtermészetesebben. — Ez időtájt huszonhét éves volt, nagy testi erővel, habár termetre csak véznának lehetett mondani; aczélizmai voltak, de zöldesbe játszó szalmaszine arra mutatott, hogy inkább epe, mint vér folyik ereiben. Hosszú tömött, bozontos, fekete szakállat hordott; homloka kopasz volt, a mi csak előnyére szolgált, mert némileg derültebbé tette komor ábrázatát; nagy világoskék szemei nem annyira fényltek, mint inkább szikráztak, a vastag sötét szemöldök alatt; mosolya habozó, de nagyon rokonszenves volt, s az a ragyogó erős fogsor, mit ilyenkor láttatott, bizonyos élénkséget kölcsönzött úgy szólva halálosan fáradt vonásainak. Azt mondhatta volna az ember, hogy ez a komor arcz egyenesen ara teremtetett, hogy a boldogság napfényétől tündököljön, azonban a szenvedés gyászos felhőkkel borítá be. Képzelné sem lehetett kedvesebbet, mint a milyen Diego barátom volt, az öröm és bizalom futólagos pillanataiban. Képzelné sem lehet ridegebbet és szilajabbat, mint a milyen ő volt komorságában: haragja pedig mindent föltülmúlt erőszakosságban és szélsőségben. Külseje rajzának kiegészítésére főlemlítem még, hogy se természeti adományok, se pedig nevelés révén nem volt fogalma az előkelő csinosságról. Esetlen megjelenés volt, nagy lábakkal, kezekkel s fülekkel; nem ismerte a társadalmi illemszabályokat, s hogy elpalástolja szegénységét, az izléstelenségig keresetten öltözködött. Kevesebb pénzébe került volna, ha e czifra ruhák helyett olyakat hord, mint minden művelt ember: a mire sikerült is végre rávennem őt, de természetesen a nélkül, hogy észre vétettem volna vele szándekomat, mert különben baj lett volna. Soha sem bocsátotta volna meg nekem, mert a nevetség essé válásnak gondolatától is az őrzöngőség irtózott: e körülményt méltóztassék jól eszében tartani, szent atyám! S most Lazaróra térek át.

III. Lazaro arczképe.

— Tulajdonkép ő vonta magára először figyelmemet az egyetemen, nem csak föltűnő szépségével s rendkívül előkelő modorával, hanem azon mély és széleskörű tudásával is

mit (most sem tudom, szándékosan-e vagy akaratlanúl) minden szava elárult, bár szerényen s keveset beszélt. Senki sem mutatott be egymásnak bennünket s nem is tudom, mint történt, hogy beszédbe elegyedtünk egymással. Elég az hozzá, egy napon a mint egy szép női kezet láttunk levágva heverni a földön, beszélgetni kezdtünk róla, s mikor abba akartuk hagyni, azon vettük észre magunkat, hogy már több mint három órája társalgunk, mint régi meghitt jó barátok. — Lazaro ekkor egyike volt (s ha él még, ma is egyike) azon embereknek, kik senkihez sem hasonlítanak, s kiket ha egyszer láttunk, többé el nem felejthetünk. Egyike volt azon physiognomiáknak, melyeknek társát hiába keresnők, s melyek oly szorosan és bensőleg hozzá fűződnek egy bizonyos egyénhez, hogy mintegy ők látszanak emebbe létet és életet önteni, a helyett, hogy ők nyernék azt azon lénytől, melynek tulajdonkép külső képviselői. Az erkölcsi szilárdság (mindig úgy tartottam), a gondolatok megállapodottsága, az elhatározás rendíthetlensége, magas röptű elme, fedhetetlen erény vagy javíthatatlan gonoszság kell hogy idomítsa alakját az ily igazi típusoknak, melyek egy lényegűek az őket éltető szellemmel.

— Mondja a szobrász! — szólt Manrique atya, udvariasan bókolva Fábián felé.

— Minthogy oly elnéző ön az én művésziesskedő hajlaimaim iránt — felelt a másik — részletesebben leírom Lazaro alakját, annál is inkább, mert ebből ön inkább meg fogja érteni, hogy sok-sok ideig nem tudtam rájönni, hogy ez angyal arcú ember csak képmutató gonosztevő-e vagy pedig minden erény mintaképe . . . Mikor én Lazaróval érintkezésbe léptem, úgy harminczhárom-harmincznégy éves lehetett; de gyermek arczával még fiatalabbnak látszott míg viszont szemeinek csöndes mélyében még tíz-tizenket év tapasztalata látszott rejtőzni. E szemek azurkék voltak, mint az ég, szomorúak s nyájasak, mintegy drága áron szerzett belső békéről tanúskodva — és szépek, minők ily korban lehetnek a szemek, melyekben még nem gyúlt ki szerelem tüze . . . Lazaro kisedet természetű, finom, szőke, fehér, sáppadt, de oly titokzatosan sáppadt, mi nem testi szenvedésnek, hanem lelki gyötörődésnek volt eredménye. Ez arcznak egy másik sajátóságaként említhetem a kifejezés bátor határozottságát, mi oly ellentétben állt a tiszta, szabályos vonások szelídségével. Úgy, hogy az a finom arany-

pehely, mely ajkait övezte s enyhén göndör fürtökben körítette arcának oválját, talán még férfiasabb erélyt kölcsönzött neki, mint Diegónak az ő bozontos, sűrű fekete szakállá. Mert ha ez ifjút angyalhoz hasonlítottam, oly erőteljes angyalt értek, minő Tóbiást kísérte útjában, vagy oly harcziás angyalt, minő Lucifert legyőzte, vagy épen magát Lucifert értem, úgy a mint ezt Milton írta le. — De hogy egyszerűbben beszéljek, csak annyit mondok még, hogy Lazaro kimondhatatlan előkelő volt, ellenére rendkívüli egyszerűségének, mint olyan, ki természettől fogva nemes és finom szervezetű, mint ezt nyilván tanúsították apró lábai s hasonlíthatatlan kezei.

Szellemi tekintetben pedig első társalgásunk után, melyben mindenről beszéltünk, csak minmagunkról nem, oly hatást gyakorolt reám Lazaro, melyet nem hasonlíthatok egyébhez, mint azon fáradsághoz, mi a tétlenséghez szokottat már előre is elfogja a munka gondolatára. Oly rend volt gondolataiban, oly logika okoskodásában, oly gyorsaságot tanúsított emlékező tehetsége, oly szabatoságot s világosságot beszédmodora, oly kérlelhetetlenséget árultak el erkölcsi elvei, s oly természetszerű rettenthetetlenséggel nézett szemébe legterheesebb kötelességeknek, hogy csakhamar beláttam, hogy sem gyarló lelkem összes tehetségei, sem életem egész tartama és minden igyekezete sem lesz képes méltó társul szolgálni hosszabb érintkezés esetén e kérlelhetetlen erkölcsbírónak. De ugyanakkor már fölmerült bennem az a gyanú, vajon nem csak álszent képmutató-e ez a Lazaro, vagy legalább is nem amolyan pusztán speculativ, elméleti moralisták közül való-e, kik magok is bele szoktak esni azon gyarlóságokba, melyeket úgy kárhoztatnak embertársaikban. Mindazonáltal fölfüggesztettem ítéletemet, s egyelőre hódolattal viseltettem legalább kétségtelen tehetséges rengeteg tudása iránt.

Manrique atya e szavaknál már nem tartotta lehúnyva szemét, sőt inkább különös élénkséggel szegezte Fábiánra. Bizonyára ennek lelektani éleslátása s az elemzésben tanúsított éleselmjűsége keltette föl a jezsuita figyelmét, mint a miből megértette, hogy a kivel most dolga van, az nem valami üresfejű léha talán, kit anyagi körülmények rosszra fordúlta ejtett kétségbe, hanem elő megtestesülése egy benső lelki tragédiának, mely bár nagyvilági viszonyok külsejét öltötte magára, lényegében véve asceta jellemű.

Fábián pedig csak tovább folytatá:

IV. Dühös . . . jóbarátok.

— Ismerkedésünk második napján Lazaro bemutatta nekem Diegót, a kivel ő maga is pár nappal azelőtt ismerkedett meg ugyanott, s kit aztán nekem négy szem közt nagyon földicsért, ha nem is elméjének jelességeért, de szívének nemes tulajdonságaiért. Dicséretei ebben összegeződtek: «A szenvedély geniusa s az érzelem intuitiója lakozik benne. Ha fölindulásba jön, mindent tud.» — Azonban ez ajánlás ellenére eleinte semmiképen sem tetszett nekem Diego, ki maga is alkalmasint megsejtette ezt s épen ezért gögösen és ellenszenvvel viselkedett velem szemben. De Lazaro, ki mindig kitartón ragaszkodott ahhoz, mit maga elé tűzött, addig magasztalta előttem, az ő aprólékos bírálatának nagyító üvegét használva hozzá, mígnem sikerült belém oltania meggyőződését, rám erőszakolnia előszeretetét, s kivinnie, hogy én is kezdtem nagyra tartani ezt a félvadat, ki különben vajmi kevés tekintetben volt velem rokon lélek.

Diego hálás szívvel fogadta vonzalmam s bizalmam első jeleit. Érthetetlen jókedv uralkodott érintkezéseinkben, a mi teljességgel szokatlan volt nála; sőt nálam is. Az ő indítványára elfogadtuk, hogy mindhárman tegezödjünk, mely kegyben más ember fiát soha sem részesítettünk meg. Elvitt engem szegényes lakásába, hol egyedül élt egy öreg asszony társaságában, kit anyjának hívott, s a kiről aztán megmondta nekem, hogy a dajkája. Pár nap múlva azt is tudtomra adta, száraz szemekkel ugyan, de egész testében remegve, mint a ki kínos kötelességet teljesít, hogy ő talált gyermek. E vallomás nagyon megihatott, de egyszersmind meg is rémített, mert általa örökre az ő szerencsétlen, kétségbeesett életéhez érzem fűzve magam, mint a Laokoon-csoport a maga kígyóitól. Végül még ugyanazon napokban egy újabb titkot tárt föl előttem, a mit akkor nem igen vettem számba, de a mi azóta tulajdonképen nötte ki magát azon kígyóvá, mely most fojtogat. Azt mondta, ismer valami Gregoria nevű nőt Torrejonból, ki koronként Madridba szokott jönni: előbb-utóbb nőül fogja venni, úgy hiszi. Még nem jegyesek ugyan, de a nő is tisztában van vele, hogy idővel ő hozzá megy férjhez. Diego ugyan még nem tett vallomást,

mert még nem szereti eléggé, azonban nagyon tetszik neki ez a nő, többféle okból. Ígérte, hogy ha majd elhatározza magát, előbb velem tudatja, hogy az én véleményem hallhassa, mert azt óhajtotta, hogy az ő neje egy oly kiváló szakértőnek, minő én vagyok, tetszésével találkozók.

Vajon miért sietett Diego ily fontos, de fölösleges vallo-
másokkal halmozni el engem? Hisz Lazaróval se akkor, se később nem tartotta szükségesnek e titkokat közölni? Miért bízta épen reám őket? Első sorban születése szomorú körülményeit miért kellett előttem föltárnia oly készségesen? Arra akart talán ezzel lekötelezni, hogy szeressem, sajnáljam, soha el ne hagyjam őt, mint a ki arra méltatott, hogy az én nagylelkűségem és baráti jóindulatom védelme alá helyezze balsorsát? Vagy talán, hogy ne kelljen attól rettegnie, nehogy magam jöjjek rá egy napon a tényekre s akkor méltatlankodva szakítsak vele, mint talált gyermekkel, de ki eltitkolta előttem e körülményt? Vagy azért-e, mert e vallomással saját szemében letörülni vélte magáról azon szennyfoltot, s följogosítottnak hitte magát aztán velem szemben arra, hogy (a mint meg is tette) esetleg gögös, követelő s nehezen kielégíthető legyen, azon gyöngéd barátsága következtében, melylyel irántam viseltetett? Mélységes rejtély, melynek kifürkészéséhez szent atyám segítségét fogom majd kérni . . . Még sok más egyebet is elbeszéltem nekem Diego, meghittségünk első ömlengéseiben. Így bevallotta, hogy már több hónapja hallott rólam beszélni, az én megvető, nyegle magamviselőtéről a legrettegettebb és legtiszteltebb egyénekkel szemben, gyakori kalandjaimról, szobrászi diadalaimról, hírhedt párbajaimról, melyekben mindig én szoktam lenni a győztes fél stb. stb. Elmondta, hogy bármennyire iszonyodik is az emberektől, mit sem óhajtott annyira, mint velem közelebbi ismeretségbe jutni, a mit különben soha sem remélt elérhetni, a maga tartózkodó vadsága miatt; elmondta, mennyire örvendett, mikor engem a bonczteremben meglátott s hogy ott őt Lazaro bemutatta nekem, bár eleinte eltitkolta örömét. Föltétlen tetszésével találkozott mindaz, a mit rólam hallott s a mit magam beszéltem neki el; nekem pedig, fájdalom, annyira hízelgett e tetszés, hogy szintén elbeszéltem neki egy s más dolgot; nem volt oly gyarló nő, oly megcsalt férj, kinek becsületét és szégyenét ki nem szolgáltat-
tam volna az ő embergyűlölő kárörömének; áldozataimnak

még nevét sem hallgattam el előtte, nem a legterhelőbb körülményeket sem, melyek közt visszaéltem a bizalommal egy-egy idegen család szentélyében. Következőleg engem is épen úgy hozzá kötöztek vallomásaim, miként előbb őt hozzám az övei . . . Igazi nevem volt az egyetlen, mit elhallgattam előtte, vagyis az a bántó történet, mit szegény anyámtól végperczében megtudtam, s mit akkor igaznak tartottam. Attól féltem, hogy Diego nem lesz oly könyörületes velem szemben, a milyen én voltam ő iránta, s csak lenéz, ha balsorsomról értesül . . . mert Diego sokkal önzőbb volt, semhogy méltányos tudott volna lenni.

Ezen fölül több ízben csudálkozásba ejtett, valósággal elragadott, sőt benső vonzalmat keltett bennem, nagyrészt igazolva Lázarót, ki már kezdettől fogva úgy magasztalta szenvedélyes szívét s végtelen gyöngédségét. Több ízben árult el előttem rettenthetetlen bátorságot, szeszélyes különczkedésből beleavatkozva rája nem tartozó útszéli csetepatékba, mindig a gyöngének fogva pártját az erősebb, a hivatalos tekintély képviselői s a közönség ellen is, soha sem törődve azzal, mennyi és miféle ellenfelekkel kell szembe szállnia. Máskor meg azt láttam, hogy tehetségén jóval fölül nyújtott könyöradományokat, könnyekre fakadt az élet legközössegebb szomorúságai látára, segítségére sietett erőtlen aggoknak, fölkelni segített az elesetteknek, másokat tűz közül mentett ki, a maga szegényes lakásán nyújtott menedéket hajléktalan gyermekeknek a kegyetlen téli éjszakákon, megosztva velök szerény vacsoráját és saját ágyneműjével takarva őket. A mi azonban nem akadályozta meg őt más nap, ha rosszkedvű volt, hogy bele ne kössön bármely tisztességes emberbe, csak azért, mert ez rája mert nézni, — hogy kegyetlen és embertelenül gúnyoros ne legyen a senkinek sem ártó bambákkal, a szerencsétlen rút nőkkel, a szegénynyel, a púpossal, a társadalom páriáival szemben.

Az árny- és fényoldalak e különös vegyülete, ez a rendkívüli szenvedélyesség, ez a fogékonyság a bejáratok iránt, ez a nagy erély s egyszersmind nagy mérvű gyarlóság, végre is egészen lebilincseltek. Csakhamar azt vettem észre, hogy teljesen hatalmába ejtette Diego lényemet, vezérli lelkemet, uralkodik jellememen, ijedelmet és szánalmat kelt bennem, tisztelem őt és felek tőle, nem élhetek nélküle és inkább százszor meghalnék, semhogy bármily csekélységet veszítsek becsületeből. Ő vi-

szont hallatlan bálványozást tanusított irántam, a miben furesán vegyült az anyai szeretet, a pártfogói odaadás, a különben minden alázkodástól ment hódolat, mi egyszerre hízelgőn s megalázón hatott rám. Veszekedett velem, dédelgett, fenyegetett, büszkélkedett bennem, s távollétemben feltekeny volt rám, utolsó gondolataimat is számon kérte, szerelmi viszonyaimat a maga saját ügybájának tekintette, kéjelgett diadalaimban, minden tettem helyeselte, még azokat is, melyeket másokban csak feddni tudott, s azt hiszem, hamarább föláldozta volna életét, mintsem azt ismerje el, hogy én is közönséges halandó vagyok, ki épen nem ment a tévedések és kudarczok lehetőségétől. Vagyis mindent összegezve, kettőnk közül egyiköknek sem levén családja, barátja, vagy igazi szerelme, hanem csak olyan aljas viszonya, jó hírekre hol többet, hol kevesebbet adó bűnös nőekkel, egymással érintkezésünkre szorítkoztattuk árva szívünknek összes fölhasználatlan erejét, a maga szilaj forrongásában és zavarosságában. Így történt, hogy Lazaro, a hideg és kialudt szívű Lazaro a kettőnk közt támadt heves barátságról szólva, e jós szavakat ejtette egy nap: «Olyanok vagytok, mint két tűzvesz, mely egymást táplálja s egymást kölcsönösen fölemésztí.» És neki igaza volt! Diego ma halálomat okozza, s én viszont az ő végvesztét okozom. Szegény Diego — és szegény, magam is!

V. *Angelus Domini.*

— Beszéljen nekem még Lázaróról — szakítá felbe Manrique atya. — Világosabban óhajtom őt látni. S mindennek fölött ne feledje elmondani, minő értekezletet tartottak akkor éjjel hárman, a Gutiérrez ajánlatát illetőleg.

— Épen ezt akarom — felelte Fábíán . . . De mielőtt még egy szót szólhatott volna, a távolból harangok csengése hangzott föl, mind más és más hangon. Nem vészharang gyors verése volt ez, sem holtakért zúgó lassú bűgás, hanem toronyról toronyra szálló üdvözlések s búcsúvételek a világtól, másnap reggelig.

— Esti imára harangoznak — mondá a szerzetes. — El kell végeznem; addig ön cselekedjek tetszése szerint. «Angelus Domini nuntiauit Mariæ et concepit de Spiritu Sancto.— Üdvözlég Mária . . .» Fábíán habozás nélkül megadá a választ:

— «Istennek szent anyja, imádd Istent mi érettünk, bűnösökért most és halálunk óráján, amen!»

A Gloria s az áldás még két Avemariájának elvégezte után a jezsuita szívességgel szólt:

— Jó estét, édes fiam.

— Jó estét, szeretett atyám — felelt a fiatal ember . . . S e közben egy-egy távoli kiáltás vagy kocsi gördülése zavarta föl olykor az addig néma csendet, mi egész délután honolt e félreeső utczában.

— A végző hullámverések! — szólt az aggastyán.

— Igen — viszonzá társa. — Az álarczosok most özönlének haza a Pradóról.

— Vagyis mára véget ért a közös vígság, s most már senkinek sincs egyebe, mint a maga saját bánata! — jegyezte meg Manrique atya. — Ön ellenben, ha nem csalódom, most este kevésbé látszik kétségbe esettnek, mint a minőnek délután mutatkozott. Igazat megvallva, mikor belépett hozzám, kissé túlozta is előttem helyzetét. Mindenféle rettentő dolgokat akart velem elhitetni lelke állapotáról, s most kitűnik, hogy ön egészen jól tud imádkozni. Szeretem is hinni, hogy semmi kár sem esett azzal önben, hogy elmondta velem azt a három Avemariát.

— Teljességgel semmi! — felelt Fábíán előzékenyen.

— Épen oly kevésbé mondhatnám, hogy ön azzal egészen henye, közömbös dolgot művelt, miben semmi rész sem jutott lelkiismeretének — folytatá a jezsuita. — Ellenkezőleg: mi sem természetesebb, mint az, hogy miután ön úgy szereti s tiszteli Jézust Krisztust, a mi Urunk Megváltónkat, a hogyan az imént mondta, s a mit én nem értek félre — nem vonakodott részt venni azon hálaimában, melylyel a keresztyénség a megfeszítettnek szent anyját üdvözli.

— Jöjjünk tisztába, atyám — kiáltott föl a gróf rokonszenves élénkséggel. — Most már én vágok neki a vitának. Értsük meg egymást, mielőtt tovább mennék, s hadd tudjam meg egyszer s mindenkorra, kivel beszélek?

— Katholikus pappal.

— Igen, de a ki csakis theologiai munkákat olvasott!

A jezsuita oly szánakozó megvetéssel mosolygott, hogy Fábíán sietve tette hozzá:

— Bocsánat szavaimért . . .

— Önön a megbocsátás sora! — De én nem önön mosolyogtam, hanem azon könyveken, melyekről kérdezte, vajon olvastam-e őket. Gyermekeim, a hitetlenség régibb keletű, mintsem ön gondolja. Mikor én születtem, az *Encyclopaedia* már létet adott az Ész istennőjének s emez már elvégezte becstelen, mámoros tánczát a guillotine előtt. Mi több, idős korom ellenére is, az ön századában nevelkedtem föl, s bár csak korlátolt elméjű szegény szerzetes vagyok, olvastam azon német szerzőket, kikre ön bizonyára czélozott . . .

— Nos és mint vélekedik rólok?

— Úgy, hogy sokkal tudósabbaknak s ékesebb szavúaknak tartom Szent Ágostont és Szent Tamást, kik egyszersmind őszintébb barátjai az embernek, könyörületesebb és fenköltebb lelkek, jobban át vannak hatva az Isten igazi szellemétől, mely szellem — az emberi lélek lelke — örömmel vagy bánattal telik el, a szerint a mint felebarátunknak öröme vagy bánatára cselekedtünk . . .

— De nem kerülte ki figyelmét . . .

— Ne fáradjon, gróf úr. Fölteszem, hogy nem azon szándékból jött ide czellámba, hogy engem a hitetlenség számára megtérítsen. Ha pedig azt óhajtja, hogy én térítsem meg önt a hitnek, ne várja, hogy ezt syllogismusokkal fogom cselekedni. Ez nem az én módszerem. — Mondtam önnek az imént, én nem viseltetek fölöttébb nagy véleménynyel az emberi elmé iránt, kivált ha az isteni elme megértéséről van szó. Az én nézetem szerint számos oly tehetség van az ember lelkében, melyek többre képesek, többet bírnak és tudnak, mélyebbre is hatolnak, mint a tiszta ész. Azon titokzatos reveláló erőkre hivatkozom, melyek nevei: lelkiismeret, érzés, ihlet, ösztön, amaz ábrándokra, mélabús merengésekre, intuitiókra, melyek az én szememben, mintegy az ég utáni nostalgia, a túlvilág előérzetét képviselik, mint az Istenébe szerelmes léleknek fő vágyakozását. Ön azt fogja mondani — föltéve, hogy van erről tudomása — az emberi elme mégis a theologiai bizonyítékok közé tartozik: erre én azt felelem, hogy az én elmém, habár az említett művek fölvilágosítani igyekeztek, mit sem sugal nekem olyat, mi az egyház dogmáinak vagy azon titokzatos szózatoknak ellentmondana, melyekkel szellemem a saját halhatatlanságát sejteti velem. De ismétlem, nekem nem szokásom scholasticus vitákba bocsátkozni a bűnbánókkal, s még kevésbbé

a bűnüket meg nem bánókkal, minő ön is. Fölösleges volna Isten létét úgy fejtegetnem s bizonyítanom be érvekkel, mint valami számtani theoremát. Isten mindenütt mutatkozik szemünknek, legfőképen saját lelkiismeretünk mélyén, — ha ez tiszta. Iparkodjék tehát ön is megtisztítani a magáét a vétkek iszapjától, s csakhamar meg fogja találni a hit tiszta forrását. — De térjünk át egyébre, gróf úr, mert ez első találkozásunk alatt egy kissé mindenről kell beszélgetnünk. Ön nem tagadja meg tőlem azt a szívességet, hogy egy csésze csokoládét igyék velem. Öreg ember vagyok. Nagyon korán ebédeltem, s ilyenkor szoktam uzsonnálni. Nemde, beleegyeznek? — Azzal meghúzta a csengetyűzsinórt.

— Mindenbe, a mi önnek tetszik. Parancsoljon velem! — felelt Fábíán végtelen gyöngédséggel. — Oh ha netalán életben maradván tudnék kikerülni e válságból, soha sem törlődnek ki emlékeimből ez a farsang délután, mit önnel töltöttem.

— Én ugyan kevésszer fogom már megérni — viszonzá az agg, — de szint úgy nem fogom feledhetni eme perczeket, melyekben Isten kegyelméből az ő könyörületének lehetek eszköze s enyhülést nyújthatok egy beteg léleknek . . .

— S egy beteg testnek is! — szólt közbe Fábíán némi derűvel. — Már nincs lázam s azt hiszem, a csokoládé úgy fog ízleni nekem, mint ha nektár volna.

— S ugyan miért nem, mintha manna volna?

— Legyen hát manna. Miért mondanék ellent? Tény az, hogy ma még nem etkeztem, sőt már három éjjel nem aludtam.

— Mily örülség! — kiáltott föl a pap s utasításokat adott egy olyan fajtájú szolgának, a milyennek a portást ismerjük. — Mily örülség! És mindezt semmiért, vagy legalább is olyanért, a mi alig valamivel több a semminél!

— Ah ne szóljon így! — viszonzá Fábíán. — Még nem értünk el az igazi tragédiához, még nem említettem önnek Gabrielát, életem angyalát, — nem Diegó nejét, azt a démont, kit ostorúl rendelt számomra a sors. Még nem lehet önnek fogalma azon borzasztó összeütközésről, mibe becsületem s lelkiismeretem jutott!

— Lehet, hogy tévedek — felelt a jezsuita. — Hanem hát igyuk meg a csokoládét; aztán majd meglátjuk, miként köthetni partra azon veszedelemből, a mibe állítólag ön jutott.

Nihil clausum est Deo.*) Látja mily ármányos vagyok, még latinúl is beszelek önnek, csakhogy elcsábítsam önt. Mert ki tudja, mily végveszélybe dönteném önt, ha sikerülne meggyőznöm róla, hogy halhatatlan lelke van s hogy létezik Isten. Valóban nagyon megtalálná önt vetni egy rakás német és németbarát, kik könyv nélkül tudják mindazt, a mi e földön kívül s ez életen túl létezik! Rajta barátom, vegyen még egy kevés befőttet s ne tekintsen oly álmelkedva rám! Ön nem tartozik azon közönséges emberek közé, kik minden jezsuitától irtóznak.

Az uzsonna végeztével, mely Fábíánra nézve valósággal vacsora számba ment, mert Manrique atya a csokoládén és befőttön kívül még egyebet is kényszerítette magához venni, hősünk a szerzetes engedelmeivel újra hozzá fogott élete történetéhez.

VI. Lazaro gazsága.

— Érteni vélem okát, mert kívánja, hogy bővebben beszéljek Lazaróról. Ön lehetetlennek véli, hogy a ki oly tisztán meg tudta különböztetni a jót a rossztól, ne lett légyen valóságos szent; sőt képzelem, hogy ön is oly rokonszenvet érez már iránta, melyet mindenkiben kelteni tudott eleinte, s melynek Diegóval együtt hónapokon át varázsa alatt álltam. De hát hallja, kérem, s bámulja, a képmutatás mily fokára súlyedhet az ember. Diego és én, ellenére kettőnk szoros baráti viszonyának, gyakran fölkerestük Lazarót s meghittünknek tekintettük, már a mennyire ily meghittség az ő jellemével összefért. Azért mondom ezt, mert ő mindegyre rejtélyesebb lett, soha sem beszélt magáról, nagyon ritkán távozott hazulról, sőt megértetni véltük, hogy nincs épen nagy tetszésére, ha otthonában fölkeressük. Ő azonban minden második-harmadik nap meglátogatott bennünket, reggel az egyetemre mentében, vagy este műtermemben, hol Diego jóformán mindig ott ült, nézve hogyan mintázom az agyagot vagy vésem a márványt, szobrot alkotva. S ilyenkor Lazaro soha sem időzött nálunk egy-két óránál kevesebb ideig. Nagyon szeretett kérdezősködni, s mihelyt beállított, azonnal vallatásunkhoz fogott, mint valami orvos, gyóntató, vagy nagyapa: mit csináltunk, beszéltünk vagy

*) Isten előtt nincs semmi rejtett.

épen gondoltunk, a mióta nem láttuk őt? Eleinte nagyon elnézőnek, jóindulatúnak mutatkozott, mosolyogva hallgatott bennünket, miközben arany szemüvegét törülgette, mint rendszeren tenni szokta, nagy odaadással, mihelyt beszédbe ereszkedtek vele. Hanem mikor aztán már beavattuk legaprólekosabb gondolatainkba is, egyszerre csak föltette szemüvegét s tündököltetni kezdte a maga stoicus erkölcsi elveinek kérlelhetetlen elméleteit, szembe állította velök a tőlünk hallottakat, s bebizonyította, hogy száz meg százféle bűnben, vétékben leledző gonosztevők vagyunk; mindenféle oly dolgokat tanácsolt, melyeket a társadalmi életben s akkori gondolkozásmódunk mellett kivihetetleneknek tartottunk. Egy néhányra emlékszem is: nekem például tanácsolta, hogy kerüljek egy csinos asszonykát, ki férje mellett jószemmel kezdett nézni, — Diegónak meg, hogy ne pályázzek bizonyos állásra, melyet nálánál szegényebb orvosok is előhajtottak nyerni, — hogy lépjünk vissza már megállapított párbajoktól, hogy a sértő félnek adjunk igazat, elgondolva, mily bántással illettük mi megelőzőleg, kérjünk tőle bocsánatot, vonjuk vissza szavainkat előtte s nyilvánosan is, — vagyis mindarról mondjunk le, a mit a férfiakkal való viszonyban büszkeség, méltóság, bátorság, jellem néven ismer a világ, arról, mit a nőkkel érintkezésben, galanteriának, hálás szívnek, szeretni tudásnak hívnak . . . Bocsássa meg, atyám, a mit mondok. Ma már bánom, mert belátom, hogy e tanácsok némelyike kitünő volt, ha bár nem is eredt jó szándékból. Igen, ma belátom, hogy nem kellett volna nézmem, kitől származnak, betűről betűre követnem kellett volna őket. De nem tagadhatom el, hogy akkor Diego és én inkább a tanácsadóra voltunk tekintettel, semmint tanácsaira; buzdító szavaira hangos kacajjal feleltünk, élceket, gáncsokat zúdítottunk rá, mindenféle csúfneveket akasztottunk nyakába, s gúnyt üztünk az ő saját életéből, mely — mondtuk — «a maga titokzatos ismeretlen voltával épen nem szolgálhat nekünk épületes példa gyanánt». Úgy, hogy végre is a jámbor meghökkenve s leverten, bár ajkán még mindig valami lealázón elnéző mosolylyal, hátat fordított nekünk s visszamenekült odujába, hogy aztán pár nap múlva megint oly szíves jóindulattal állítson be s épen oly türelmetlennek mutakozzék, mint ha mi sem történt volna köztünk.

Diego pedig folyton csak arról szónokolgatott nekem, a

mit magam is sejtettem, tudniillik, mily tizenhárom próbás képmutató ez a Lazaro, irigyli meghitt viszonyunkat, irigyli jó s rossz tulajdonságainkat, melyek az élet küzdőterén harcolni s győzni képesítnek bennünket, még azon kicsapongásainkat is irigyli, melyeket úgy szemünkre lobbant. Végre magam is meg voltam győződve róla s ettől kezdve Diego és én szintén fürkészni s bírálgatni kezdtük a Lazaro cselekedeteit, és pedig epen annyi elkeseredéssel, mint ő szokta tenni velünk szemben, bár mi soha sem az ő jelenlétében gyakoroltuk ezt, hanem akkor, ha már eltávozott.

A mi rendszeres és szelíd ellenfelünk egészen egyedül lakott San Andres negyedben, amaz ódon, roppant nagy rácsoszatú s nemes külsejű paloták egyikében, melyek még a régi Madridra emlékeztetnek. Az egész épület az ő rendelkezésére állt, kezdve a rengeteg kaputól s a fűnötte udvartól egészen a büszke toronyig, hol a baglyok fészkeltek. Egy öreg kapús lakott a földszinten, ez volt egyetlen cselédsége barátunknak, a ki viszont az első emeleten foglalt le magának egy nagy termet, melyet dolgozó szobául, ebédlőül s háló gyanánt használt. Hogy e lakrészbe jusson az ember, előbb más, szintoly nagy termeken kellett végig menni, melyek mind finom ízlésű antik bútorokkal, már erősen foszladozó nagy függönyökkel és számos, meglehetősen olajfestménynyel voltak díszítve. Kétseggkívül gazdag családnak volt lakása, mely főrangú lehetett, mert itt-ott a bútorokon s valamennyi függönyön nemesi címereket lehetett látni, bárói, grófi vagy épen marquesi koronákkal. Ki lehet tehát ez a Lazaro? tűnődtünk. Mint tulajdonos bírja-e az egész palotát, vagy csak az uraság távollétében lakja? Azon főuraknak rokona-e vagy a portásnak?

— A portásnak! — jelenté ki határozottan Diego. — Az a «csupán Lazaro», a hogyan ő nevezni szokta magát, csak fogás tőle, hogy azt sejsük róla, hogy e címerek birtokosaitól származik.

Tudakozódni kezdtem főrangú ismeretségeim körében e palota felől, de csak annyit tudtam meg, hogy egy angol hölgy örököseie, ki Madridban nevelkedett, itt ment nőül egy portoricói marqueshez, a ki a következő évben már előzvegyülve visszatért Amerikába, s azóta mit sem hallani róla. — Kik az örökösök? — kérdeztem. Azt felelték: nem ismerik, de megtudhatni ott a palotában, mert lakik ott valaki, talán valami távoli

rokona a családnak vagy csak házfölügyelő; egy igen csinos külsejű fiatal ember, kinek megjelenésében szintén van valami angolos.

Ez értesülés természetesen nem oszlathatta el kétségeinket Lazaro kiléte felől. Amaz angol hölgynek és portoricói marquesnek kinyomozása nagyon nehéz lett volna. «E helyett ott a portás», kiáltott föl Diego, mint valami vizsgálóbíró; «ez tényleg létezik s itt áll előttünk. Mondom, ennek a portásnak a fia ő». — Bármint volt is valójában, ebből újabb vádat kovácsoltunk Lázaro ellen, tudniillik, hogy megvet bennünket, vagy megveti maga magát. Mert különben minek az a nagy titkolózás két oly barátjával szemben, kiknek minden dolgát úgy ki szokta kérdezni naponként, s kik neki mindent bevallanak? Méltatlanoknak tart arra, hogy ránk bízva titkait? Akkor miért állítja magát barátunknak? Vagy ha ő méltatlan miránk, miért nem vallja be alázatosan? Vagy miért nem került el bennünket, ha ez a méltatlanság oly szégyenfelt, mely úgy ragadt rája, de mely letörülhetetlen, mint például a rablóé vagy a hóhéré?

Lazarónak nem volt szerelmi viszonya; azt állította, hogy soha sem is volt: a nők nem léteztek számára, különbözően nézte őket, ha egyáltalán rájuk nézett s még gyűlöletére vagy bírálatára sem méltatta őket. Mintha tudomást sem akart volna venni rólok, a mit mi rettenetesnek, ellenszenvesnek találtunk s romlottsága biztos jelének vettük. Volt szobájában egy ajtócska, melyet egy párszor nagy sietve zárt be, mikor beléptünk hozzá: azon gondolkoztunk tehát, nem rejtegeti vajon ez ajtó mögött az *Ezeregyjéj* valamelyik hercegnőjét a házban s nem miatta veti-e meg a nőnem többi részét. Ez a körülmény is csak növelte bosszúságunkat ellene, mert nemcsak azt látszott kétségtelenül bizonyítani, hogy bántó titkolózással viszonzozza nyíltságunkat és szeretetünket, de szavainak álságát és magaviseletének képmutató voltát is nyilván valóvá tette. Ezenkívül még más panaszaink is voltak Lazaro ellen. Egyszer például elég ügyetlen voltam őt választani egyik segedemül, egy igen is korán féltékenykedő férjjel szemben, ki kitiltott házából. Lazaro ellenfelem segédeinek adott igazat, azt mondta, hogy a férj eljárása teljesen jogos volt az én rossz hírem miatt. Ezzel persze rendkívül visszás helyzetbe juttatott. Szerencsére ott volt Diego, mint másik segédem, a ki aztán a

maga módja szerint rántott ki a bajból, insultálta az ellenfél két segédjét, mindkettővel megverekedett, az egyiket ő sebezte meg, a másiktól meg ő kapott sebet, mindezt, mielőtt még sejtelmem lett volna a dolgok állásáról. Lazaro pedig, mikor kérdőre vontam, csak vállat vont s azt felelte, hogy neki így parancsolta lelkiismerete. Majd megfojtottam, de mégis megbocsátottam, miként megbocsátunk egy örültnek; másnap pedig megverekedtem a férjjel s egy kardvágással lesztem a fület...

— Szent Isten! — kiáltott föl Manrique atya.

— Ne engem ítéljen meg most, tiltakozott Fábíán hévvel. A gyáva Lazaro önzéséről és rosszhiszeműségéről van szó... Mind e sérelmeink mellett is, mi föntartottuk vele a barátságot, mert csudáltuk tehetségét, sajnáltuk elhagyatottságát, s nem birtunk ellenállni lényé varázsának. Különbben is mindig megmagyarázhatatlan fölényt szoktak gyakorolni a heves jellemeikkel szemben az ily szenvedőleges, hideg, hallgatag s érthetetlen egyének, kik gyakran magok a hálátlanság. Megjegyzendő, hogy semmit sem mulasztott el, a mivel lekötellezen, szolgálatunkra legyen, a mi véleményünk szerint jelentektelenebb, de ő szerinte lehető legfontosabb dolgokban. S úgy intézte e ravasz lélek, hogy mindig mi húztuk a rövidebbet s még is hálára voltunk kötelezve. Ő pedig azok előtt, kik nem ismerték, az önmegtagadás és alázatosság vértanújaként tűnhetett föl.

Egyik alapelve volt kétségkívül, hogy nekünk semmivel se kelljen tartoznia, semmiféle szívességünket el ne fogadja, mi pedig napról napra kevésbé nélkülözhesük őt. Soha sem fogadta el, ha meghívtam ebédre; mindig megghiúsította tervünket, ha vele szándékoztunk menni kirándulásra vagy színházba; mindig talált valami silány ürügyet, de a mely szent kötelességek teljesítését negélyezte: egyszer gyöngéledő víz-hordóját kellett meglátogatnia, másszor írásleczkét kellett adnia az átellenben lakó varga fiának, vagy egyik nagyon beteg kutyáját kellett ápolnia. Az ilyen ürügyek kétszeresen bántották önszeretetünket, mert egyfelől Lazarónál erény dolgában alább valóknak kellett elismernünk magunkat, másfelől mert egy kutyánál hátrább állóknak talált bennünket baráti szeretete. Mikor pedig mi voltunk betegek, a mikor is inkább halni óhajtottunk, mint meggyógyulni, ő oda helyezkedett az ágyfőhöz, éjjel-nappal meg nem mozdult onnan, s valósággal

agyon terhelt gondoskodásaival; kérlelhetetlen kinzótársul szegődött az orvosnak, a legcekélyebb kihágást sem tűrve el. Szóval mindenben gyötrelmünkre s megalázásunkra törekedett azzal az örökös pontossággal, kiállhatatlan formalitással s rideg szigorral, mi oly kevésbé fér össze a gyarló emberi természettel. Ha Diego én rajtam uralkodott, ő viszont mindkettőnk zsarnoka volt . . .

De atyám, ön mosolyog, mintha azt mondaná: «Eddig még egy alapos, észszerű vádat sem hallottam szegény Lazaro ellen. Eddigelé minden szava s tette jó volt lényegében véve: a mi pedig azt illeti, mit nem tett s mit nem mondott, a mi illeti rideg önmegtartóztatását s erős lelkű lemondását, mi kétség kívül rendkívüli volt, ha nem is emberfölötti — ez talán onnan eredt, hogy több volt benne az angyalból, mint az emberből, — valóságos szent volt.

— Tegyük föl, hogy csakugyan ezt mondtam — válaszolt a jezsuita, elálmélkodva Fábián éles látásán, ki szomorúan tette hozzá:

— Mi is többször mondogattuk ezt Diegóval s épen ezért nem szakítottunk vele, sőt bizonyos tisztelettel voltunk iránta. Minden könnyelműségünk mellett sem akartuk annak tenni ki magunkat, hogy esetleg olyat ítéljünk el, a ki igaz ember. De fájdalom, csakhamar kétségtelen, félre nem érthető tények győztek meg róla, hogy nem volt alaptalan balvélekedésünk, s hogy az az angyalarcú ember gonosz- és képmutató szörnyeteg volt!

— Isten nagyobb dicsőségére! — kiáltott föl a jezsuita. — Majd meglássuk! — Halljuk hát tovább!

VII. Lazaro tetten éretese és mezségyenülése.

— Egy este Diegóval Lazaróhoz mentünk, hogy egészsége felől kérdezősködjünk, mert már egy hete nem láttuk őt. Minthogy a kapus jól ismert, akadálytalanul mentünk föl. A mint azon terembe értünk, mely a Lazaróét megelőzte s mely most meg volt világítva, míg a másik sötéten állt, egyszerre hangos beszéd ütődött fülünkbe. A nélkül, hogy észre vettek volna bennünket, láttuk, hogy egy előkelő fiatal ember, ki alig lehetett húsz éves, magas barna, értelmes arcú uraság, ott áll fenyegetőn összeszorított öklökkel barátunk előtt, s

dühvel mered rá. Emez pedig csak ott ül a karszékben, sápadtan mozdulatlanúl, izzadtságtól kiverten és lesütött szemmel.

— Elismeri tehát, hogy hitvány gaz? — kiáltá az ismeretlen.

— Elismerem, hogy nagyon szerencsétlen vagyok! — viszonzá Lazaro alázatosan, mire Diego és én megálltunk.

— Elismeri tehát gaz merényletét anyám becsülete ellen? — folytató az idegen.

— Nem tagadhatom — hebegé Lazaro. — De azért még sem adom oda a képet, mert ez az egyetlen a mim maradt.

— Úgy hát védje magát: itt van két pisztoly!

— Én nem párbajozom.

— Tehát még gyáva is hozzá?

— Gondolj, a mit akarsz, csak hagyj engem békén.

— Békén? Van eszemben! Mondja meg, hol az a kép, vagy ha nem, készüljön meghalni rögtön.

— Rosszúl cselekednél, ha megölnél, Juan! — fakadt ki Lazaro könnyekkel szemében. — Az ott fönt soha sem bocsátná meg neked.

— Hitszegő! — ordította az ifjú — és te még atyádnak szellemére mersz hivatkozni, a ki kitagadott téged?

— Úgy van, kitagadott! — ismétlé gépiesen Lazaro, a mire Diego és én megszorítottuk egymás kezét a sötétben.

— Tehát utoljára mondom — tört ki a Juannak szólított. — Válasszon halál s az arczkép kiadása közt! Csak nem gondolja, hogy azért jöttem Chiliből Madridba, hogy minden a régiben maradjon!

— Tegy tehát tetszésed szerint! — viszonzá Lazaro behúnyva szemét.

— Legelőbb is hadd bélyegzem meg ezt a képmutató arcot, hadd lássam elbír-e pirulni a szégyentől! — S azzal Lazarónak ment a vakmerő fiú.

— Előre, az ördögbe is! — kiáltott e perczen Diego, magával rántva engem. — Végre is Lazaro barátunk! — s azzal berontottunk a jelenet színhelyére, a végső perczen meggátolva Lazaro arczúl üttetését. Emez azonban rögtön fölugrott, a mint belépni látott; az ismeretlen közé és közénk rohant, kimondhatatlan rémület kifejezésével ordított föl, mint egy megszállott:

— Minek jöttök ide? ki hívott titeket?

— Eredj felre, te gyáva! — szólt Diego atyához vagy bátyához illő hangon és taglejtéssel. — Jó szerencséd hozott bennünket ide, hogy megvédjük becsületed.

— Tör akar ez lenni? — kérde a szemtelen ifjú, gőgösen végig mérve bennünket.

— Uracsám, vigyázzon szavaira! — kiáltá Diego, feléje lépve. — Mi senkinek bérgyilkosai nem vagyunk, de nem is tűrünk el olyasmit, a mit az imént szegény Lazaro rakott zsebre!

— Az ég szerelméért! — nyögött emez térdre esve Diego előtt. — Ne sértegesd őt! Ne bántsd őt! — Diego lelkem, ne bánts! Én megbocsátok neki. Ő nem hibás!

— Íme nevem és czimem! — szóltam e közben magam az ifjúhoz, átnyújtva névjegyemet.

— Párba! — rebegte Lazaro ijedten s végtelen kétségbeeséssel vonszolódott felém, kezét tördelve. — Megtiltom neked Fábián! Ez úrnak joga volt úgy beszélni velem, a hogy beszélt.

— De hát tudod e, miket mondott? — szakítám félbe haraggal.

— Tudom!

— S eltűröd?

— Nem tehetek másképp.

— Borzasztó! — kiáltottam föl Diegóval, hátra lépve tőle. Juan pedig nyugodtan és büszkén, mint egy fiatal orosz-lán átadta saját névjegyét nekem, melyen ez állt: «Marquès de Pinos y de la Algara, Fonda Peninsular». Miközben Lazaro meg egy szekrénykéhez futott, kivett belőle egy vászon teker-cset, mely valami olajfestmény lehetett.

— Nesze az arczkép! — szólt a marquès-hez. — Elintéztük a dolgot. Te pedig viszonzásul bocsásd meg ez urak modorát, kiket irántami jó indulatok vakított el.

— Kétség kívül! — szólt az ifjú, magához véve a képet; — ők nem ismerik önt eléggé, különben épen úgy megvetnék, mint én megvetem. — S azzal kettőnket üdvözölve távozott, miután udvariasan figyelmeztetett: «A lakásom rajta áll névjegyemen.»

— Minden rendben van! — szóltam Diegóhoz, vissza tartva őt, a mint utána akart menni. — Ha neki tetszik fölkeresni engem, tudja czímemet, mert én adtam át neki először

névjegyemet. Ha azonban Lazaro úgy kívánja, szívesen rendelkezésre állok, mint mindig. Akkor holnap kihívod az én nevemben.

— Nemesak nem kívánom, de kérem, sőt parancsolom, feledjétek a történeteket! — válaszolt Lazaro bámulatos nyugalommal s más, egészen közönbös dolgokról kezdett beszélgetni.

Mi ott maradtunk nála egy felőráig, várva, hogy elvégre talán csak nyújt valami magyarázatot e különös vitáról, mely oly kevéssé előnyös színben tüntette föl őt; ő azonban, mintha már évek folytak volna le e válság óta, egészen jókedvű volt, sőt kaczagott és tréfált egészen más dolgokról, egy szóval sem czélozva a történetekre.

— Menjünk! Ez tűrhetetlen! — tört ki végre hirtelen Diego, félbe szakítva Lazarót, mielőtt ez befejezhette volna a mondatot. S búcsúzás nélkül kiment. Lazaro mosolygott s kezét nyújtva, így szólt hozzám:

— Viszontlátásra holnapig.

— A mint tetszik! — feleltem közönbösen.

És csakugyan másnap fölkeresett bennünket műtermemben; most is, mint rendesen, két órát töltött velünk, de egy szót sem ejtve az előtte való estéről, s egy cseppet sem mutatkozott zavarodottnak vagy fölindultnak . . . Három nap múlva megint eljött és megint úgy viselkedett: hónapok teltek el így, melyek alatt ellenszenvem majd nem gyűlöletté fokozódott e nyomorúttal szemben, habár azért még sem tudtam megvetni őt, noha megérdemelte volna . . .

. . . Nos halljuk hát, szent atyám, mit szól ön most Lazaróhoz?

— Most semmit sem! — felelt a jezsuita, lehajtva fejét. — Tessenek tovább beszélni!

— Mi ketten sem szóltunk neki semmit azon hónapok alatt; habár magunk közt az első percztől már el volt határozva, hogy ő oly gazember, ki mind azon gyalázatot megérdemelte, mivel az ifjú marqués sújtotta. — Az utóbbiról megjegyzem, hogy nem keresett föl bennünket; annyit tudtunk meg róla, hogy egy héttel a névjegy-csere után eltávozott Madridból. Így beszéltek Diegónak a Fondában, a hol ez utána kérdezősködött, nem ellenséges szándékból, sem mert vele találkozni óhajtott volna, hanem csak kíváncsiságból.

Lazarót ugyan meg nem látogattuk többé, a bonczterembe sem jártunk már, de elfogadtuk látogatását. Miért? Az emberi

gyarlóságok sajátos összejátszása miatt, mit talán ezekben összegezhethetnek: Az a vakmerő és közönyt negélyező modor, a hogyan amaz este szégyenletes eseményéről hallgatott, ámulatba és zavarba ejtett, valósággal megfosztott tetterőnk-től; — továbbá Diego ki nem ismerte a maga szüleit, ép úgy, mint én, ki egy hazaáruló fiának hittem magam, nem bírtuk magunkat arra szánni, hogy egy kitagadott fiúnak elhagyatottságát és szomorúságát fokozzuk; — valamint az is igaz, hogy tehetségének rendkívüli volta, megnyerő modora, látszólagos alázatossága s az, a hogyan e csodálatos ember mindig egyforma tudott lenni, nem igen nyújtott alkalmat a szakításra. Végül az az ok is közre játszott, hogy ha mi annyira védeni bírtuk a magunk bűneit az ő catói kárhoztatása ellenében, következtelenségnek véltük volna, hogy viszont mi álljunk be Catóknak ő vele szemben.

— Természetesen! — mormogá Manrique atya finom ironiával, de a mi kikerülte az elbeszélő figyelmét.

ALARCON PÉTER után, *spanyol eredetiből*

T. I.

A RÉGI SEB.

A régi sebet,
Habár behegedt,
Viselned kell örökre!
Felejtheted is —
De ott a tövis,
Hegyt szívedbe törte.

Megcsalt szeretőd:
Megátkozod őt;
S mikorra elfelejtéd:
Csak észreveszed,
Hogy rabja eszed,
S képét szívedbe rejtéd.

Kis gyermekedet
Ha eltemeted
S már porlad édes ajka:
Álmodba' megint
Rád esdve tekint
S véred' szívedre hajtja.

Az a hű barát
Nyújtotta karát
És tört döfött szívedbe;
De jobb napotok'
Még is siratod
S meghalva sincs feledve.

Még ős lakod áll —
 S hogy elszakadál,
 Küszöbét könny öntözte;
 Sodort a világ,
 De végre, no ládd,
 Meghalni visszajössz te!

Hol elsiratád
 Anyádat, apád':
 Szived ott nyugtot lelhet;
 De régi sebed'
 — Bár most beheged,
 Halálig kell viselned!

SZÁSZ KÁROLY.

S O N E T T E K.

I.

NYMPHAEUM.

A fényes napszekér leszáll a látkörig.
 S látván, alant hogy fut a nyugati határ,
 Az isten, gyeplővel, hiába tartja már
 Az izzó aranyban felhorkant csödörit.

A szekér elmerül. A mint habbá törik,
 Az égig harsog fel a bűgő tengerár,
 A tiszta éj sötét azurjából kivál'
 A telő hold, s lassan ezüstbe öltözik.

Ez óra az, midőn üres tegezt, ivet
 A nympa, a hűvös forrásnál, földre vet.
 Csend van. Csak egy szarvas bög a vizek felé.

Az éji tánczhoz a hold hidegen ragyog,
 S lassítva, gyorsítva Pán a tánczdallamot,
 Örül sípjának, hogy lelket lehelt belé.

II.

A VERSENYFUTÓ.

Mint a hogy Delphiben repült, a versenyen,
Thymoszt előzve, míg rivalt ezer torok :
Úgy fut Ladász most is, a kőtalapzatot
Szélsebes bronzlábbal tapodva könnyeden.

A kar kinyújtva áll, előre tűz a szem,
Nyakán és homlokán ércizzadság csorog ;
A mintából, hol a bronz öntve sutorog,
Azt véled, úgy szökött elő, elevenen.

Vágytól s láztól remeg, elfut ajkától a
Levegő, mit hasít, úgy fújtat oldala,
S feszítve erejét, kívül ércizma mind.

Ragadja őt tovább a féktelen roham,
S saját talapzatát otthagya, nézd, a mint
A színpályán a díj s a cél felé rohan.

III.

ANTONIUS ÉS CLEOPATRA.

A magas erkélyen álltak s nézték, alant
Egyiptom a tikkadt légben hogy szendereg,
Nézték a folyamot, két ágban, rengeteg
Vizével mely Bubast s Sais felé haladt.

S a római érzé a súlyos vért alatt
— Rabharezos ringatva egy alvó gyermeket —
Hogy lankad, hogy simul keblére a meleg,
Kejes test, míg kemény két karja rátapad.

S a bűvös illattól megittasult felé
Fordítva fekete fürtös sápadt fejét,
Ajkát s fényes szemét odanyújtá a nő.

Vágygyal hajolt reá az égő római
S nagy, aransugaras szemében, eltűnő
Gályákkal, egy tengert látott csillámlani.

IV.

ANDROMEDA.

A szüz, még élve hajh, de rajt kemény hurok,
A fekete sziget szirtjében kötve ki,
Iszonytól borzongó testtel vergődve ví,
S hasztalan sírással fúldoklik és zokog.

S míg a vad óceán, mely ott zúg, háborog,
Megdermedt lábait habtajtékkal veri:
Jól látja, bár szemét fölnyitni nem meri,
Hogy ásít rá a sok mozgó, sötét torok.

Most, mintha megdördül fenn a felhőtlen ég,
Egy harsány nyerítés hangzik föl; két szemét
Felnyitja; borzadály s öröm töltik meg azt,

Mert látja szédítő és biztos röptiben
A Zeüsz fia alatt ágaskodó Pegazt,
S elnyúlni árnyékát a végtelen vizen.

V.

A SZÁMŰZÖTT.

E vad völgyben, hová Cæsar számkivetett,
A mohos szirthoz, hol az út Ardége-be tér,
Csüggedt fővel, melyen ott már a kora dér,
Írányzod esténként fáradt, halk léptedet.

Rómát s ifjúkorod' itt visszaképzeled;
 Hol a főpap vonúl, előtted áll a tér,
 S a latin föld után a vágy ha utolér,
 Szegény Sabinula, szemed égre veted.

A hét meszes csúccsal fehérlő Gar felé
 Egy-egy elkésett sas, ha szállva tűn elé,
 Elviszi szárnyain bizalmas álmodat.

S egyedül, vágy nélkül — embertől mit se vársz, —
 Raksz istenidnek a hegyen oltárokat,
 És náluk Rómáért vígasztalást találsz.

VI.

A FELEJTÉS.

A templom a tetőn ledőlt, romban hever,
 A márvány-hősöket s istennőket ma már
 A fakó föld közé keverte a halál
 S dicsőségek nyomát lengő fű verte fel.

Itatni olykor a pásztor bivalyt terel,
 S kürtjén egy ősi dalt sohajtva, itt megáll,
 S fekete árnyéka a fényes tengerár
 Azúr végetlenén nagy-messze nyúlik el.

A régi istenek iránt a föld ma ig:
 A gyöngéd anyaföld; és minden tavaszon
 Új lonczot zölden a tört oszlopokra fon.

S az ember? — Bánja is az ősök álmaít,
 A mélységes éjben hallgatja s nem remeg,
 A mint siratja a hab a sziréneket.

HEREDIA után, francziából

VARGHA GYULA.

ÁBRÁNYI EMIL ÚJABB KÖLTEMÉNYEI. *)

Hogyan? Epilóg, búcsúversek, utolsó versek? Ábrányi Emil-től? Ez a gyűjtemény volna tehát zárköve annak a költői munkás-ságnak, melyet Ábrányi oly kitartó szorgalommal napjainkig folytatott? Elapadt volna immár az a bőség és könnyűség, melylyel versei folyamát évek óta árasztani szokta? s lantján, mely nemzeti és társadalmi életünk kínálkozó alkalmainál szolgálatra mindig készen állott, megereszkedtek volna a húrok s e gyűjteményben vettük annak utolsó zengéseit? Nem hiszük, nem hihetjük. Az *Epilóg* címet csak a költő pillanatnyi melancholiája s ötlete, vagy különösset kedvelő szeszélye sugalhatta, mely némi érdeket, vagy rokonszenvet gondolt ébresztetni az olvasóban már azzal is, hogy a gyűjteményt ez a cím a búcsúvét színében tünteti föl. Mert ezt a búcsúzás-félét nem igazolja egyéb, mint az ajánló vers és a kötet végén egy pár darab. Amabban «Budapestnek, szülő városának, hűsége jeléül» ajánlja kötetét a költő. Érzelmesen mondja, hogy elmúlván tavasza és nyara, «már félig fonnyadt bokrétát kötözve, Virágait utolszor gyűjti össze.» Maga teszi ezt, mert «ki tudja, később megtenné-e más»! . . s «tarolt mezőm végső ajándokát, én városom! tenéked nyújtom át.» — A kötet végén egy pár darab az elmúlás eszméjével foglalkozik az *Epilóg* című utolsó szakaszban. Ez tehát az igazi Epilóg, tudniillik az *Epilóg Epilógja*. Maradjunk egyelőre abban a véleményben és reményben, hogy nem ez volt Ábrányi múzsájának utolsó szava s lantjáról ömleni fog még ezek után is «longus ordo idem petentium decus».

*) *Epilóg*. Versek Írta Ábrányi Emil. Buda-Pest, Mezei Antal kiadása. Ára füzve 4 korona.

Most az a kérdés: mit foglal magában a gyűjtemény? Érett gyümölcs-e a költő megállapodott erőteljének, tisztult, ízlésének és teremtő képességének, gyümölcsöket, melyeken már az éretlenség, s még a túlélrettség jelei nem mutatkoznak? Vagy itt is csak virágokkal találkozunk, melyek közt van egy-egy üde, gyönyörű színű, illatos; vannak színesek, illat nélkül; vannak tarkabarka művirágok, élet nélkül? Vizsgáljuk át figyelmesen s igyekezzünk számot adni a hatásról.

Szerzőnk jónak látta bizonyos osztályokba csoportosítani költeményeit. E csoportok: *I. Elbeszélés. II. Dalok a fészekből. III. Haza. IV. Epilóg.* A cél az ily csoportosításban természetesen az volna, hogy a rokon tartalmú, vagy rokon hangulatú versek együttesen annál inkább hassanak az olvasóra s kedélyét ne zökkentsék gyorsan egyik hangulattól a másikba. De megvan árnyék oldala is: az úntató egyformaság s az elkülönzési határvonal azon bizonytalansága, melynél fogva egy-egy költemény épen oly jól bele illeszthető az egyik csoportba, mint a másikba.

Elmúlt már annak az ideje, hogy Ábrányi Emil költői tehetségét megállapítsuk s fejlődéséhez, sikereihez jóslatokat és reményeket fűzőgessünk. Ő már nem *lesz*, hanem itt *van* s a maga egészében előttünk áll. Tehetségének mivoltát, magasságát és mélységét, képzelő erejének elevenségét és terjedelmét, egy szóval egész költői világát s értékét hirdetik művei. Egyénisége tükröződik elénk e gyűjteményben is, melyet épen most veszünk szemle alá. Tagadhatatlan költői véna, melyet bőség, változatosság, kifejezésbeli készség és gyakorlottság támogat; de elbeszéléseiben nem bírja érvényesíteni tehetségét. Azokban nagyon vékony a mese, a lelemény; gyakran épen semmi vagy csak egy ötlet, egy phantom, a való élet minden vonása nélkül. Szereti a bizarrrt, a rendkívülit, a tárgyagnak úgy megválasztásában, mint rajzolásában. Bizonyos Hugo Viktori föllengzés vesz rajta erőt s hatalmába keríti a modor. Ennek tulajdonítható az a nála megszokott verselési technika is, hogy fölötte gyakran veti át egyik verssor kapcsolatos részét a másik sor elejére, a hol a mondatot befejezi egy pont s utána egy másik mondat következik teljes megtörésével a verssor hangzatos egységének, a verselési összhangnak. Nagyon helyén van ez drámai verses költeményben, mely a természetes folyó beszédre törekszik. Helylyel-közzel megtűrhető az elbeszélésben is, már a műfaj természeténél fogva. De Ábrányi lyrai költeményekben sem idegenkedik attól, pedig ott már csakugyan a dallamosságot teszi tönkre s az olvasó azon veszi észre

magát, hogy az ily zakatolások bukkanói között talán nem is verset, hanem prózát olvas. Lesz alkalmunk példákkal világosítani megjegyzésünket.

Lyrai versei általában jobbak, mint az elbeszélők. Bizonyos hév és tartalmas erő párosul bennök, a technikai ügyességgel és gyakorlottsággal. Költészetén vörös fonálként vonul át bizonyos embergyűlölet, a létező állapotok lenézése és megvetése, némi *socialisticus* harag a miatt, hogy a világrend, vagy társadalmi rend így van, a mint van. Ritkán feledkezik meg erről. Dalszerű apróbb költeményeibe is beszövi ennek egy-egy szála-cskáját. Gyűlöli a gazdagokat és hatalmasokat. Azokról alig tesz föl valami jót. Megsértett, vagy ki nem elégített szíve mennydörög az emberek ellen s hangzatos szavakkal kél olykor a szegények és a koldusok védelmére. Az elborulás, vagy elfogultság költötte árnyékot jóltevő fény gyanánt mérsékli az a ragaszkodás, kedv és szeretet, melylyel néhány költeményében, mintegy jobb sugallatára figyelve, az emberiség és a föld felé fordul. A mint valóban szebb és nemesebb földadata is a költőnek arra buzdítani bennünket, hogy szeressük ezt a földet, melyet lábunk alól semmi módon el nem rúghatunk, mint arra, hogy únjuk és gyűlöljük.

Hazafiúi lángolását nem említhetni elismerés nélkül. Nagyon számos versében adja ennek költői tekintetben is méltánylandó bizonyosságát. De néha többet ad kelletinél. A jobb jövő után sóvárgás olykor nyers és bántó hangon nyilvánul nála, túlzó s igazságtalan kárhoztatásával a jelennek. Költői bőérének buzgása itt is szembe ötlő. Szinte kifogyhatatlan a hazafiság s azzal kapcsolatban a szabadság megdallásában. Megérinti s megzendíti e tekintetben igen fogékony lantját a nemzeti közélet s politikai és társadalmi küzdelem minden felölölőbb jelensége. Bele nem ún ugyanazon témának ismételt és újra meg újra ismételt variálgatásába. A márczius tizenötödikének évfordulóját évek óta az ő alkalmi költeményével dicsőíti az ifjúság. Eddigélé öt külön ódát szentelt azon korszakalkotó napnak.*) Bizonyynyal szentelni fog még többet is s nem csudálhatjuk, ha egyikben, másikban az ismétlést ki nem kerülheti.

Szívhez szóló dalokban zengi a családi élet nyugalmát, örömet, boldogságát a fölतालált eszménykép iránti szerelem és szeretet mélységét s kizárólagos voltát. Olykor-olykor annak derűjére is árnyat vet a küzdelmes múlt egy-egy fájó emléke s a nagy világ hit-

*) E folyó évben hatodikat.

ványságaira visszagondolás. Árnyat vet, de nem sötétíti el. Igaz, hogy apró jeleneteket, vagy érzelmes ötleteket is túlzott színnel fest néha; lantja húrjai mintha lankadnának, itt-ott előfordulna némi ismétlés, némi köznapiság is: de mindent együve fogva, csak jól eső érzéssel vehetünk búcsút a családi fészekből hangzó eme daloktól.

Tagadhatatlan, hogy Ábrányi költeményeiben sok a rhetorikai elem. Csengő-bongó dictió hangzik ott is, hol az egyszerű érzelmeknek egyszerű kifejezése volna helyén. Kelletén túl patheticus. Ez aztán az érzelem őszinteségének rovására megy s az úgy vélt magas szárnyalás az olvasó lelkét nem fölfelé ragadja, hanem leveri. Pedig nem szenved kétséget, hogy ő buzgón lelkesedik a magasabb eszmékért. Hívja a szabadság, egyenlőség, testvériség; áthatja az emberiség, a nemzet, a család szeretete, a szenvedők és szegények iránti meleg részvét: de ott a hol ezek tolmácsolásában erőt vesz rajta az «os magna sonaturum», — megcsappan iránta hitelünk és rokonszenvünk. — Kitünteti, mint már említettük, a verselés technikai virtuozitása, könnyen ömlése. Nyelvezete főntebb szárnyalású költői nyelvezet, de hiányzik belőle a magyaros eredetiség. Se fölfogásban, se formában, se kifejezésben nem látszik rajta egy vonalnyi hatása, a magyar népnemzeti költészetnek. Alig fordul elő nála egy tős-gyökeres kifejezés, alig egy népköltészeti vers-alak. Mintha csupán és egyedül külföldi költők tején nevededett volna műzsája. «Nem piros, nem pozsgás, napégette arcú» hanem inkább szalonok levegőjében élő piperés kisasszony, kinek halvány arcát néha pirosító ékesíti, kinek kedvére van, ha «fonnyadt bokrétáját» Epilog címmel nyújthatja, ha ajkán a magyar dalt német versekkel vegyítheti. Nagyvilági hölgy, bármint fogadkozik is, hogy a nagy világot nem becsüli, nem szereti.

Tizenhat költeményt veszünk az *Elbeszélés* című szakaszban, az 1878—1893. évkörből. Nem vitatjuk, vajon elbeszélés keretébe illők-e az oly költemények, minők a *Bérkocsi* (49. l.), *Dal a tölgyfáról* (65), *Babérfa* (13), *A távirófa* (76), melyek inkább reflexiókkal vegyes leírások. Figyelmünket inkább az vonja magára, mily téren keresi, mily légkörből meríti Ábrányi emez elbeszélésnek tárgyait s mikép alkotja azokat költői művekké. Nem mondhatni, hogy előszetettel fordulna a körülünk zajló élet jelenségei felé. Inkább valamely képzelt világ rendkívüliségeit kedveli. Ha olykor egy-egy közelebb eső tárgyat vesz is kezébe, már maga az a tárgy is, s még inkább annak földolgozása, oly különös, túlzott, nem természetes. A dagály

és szükségtelen csillogás megrontja a hatást, melyet különben talán maga az elbeszélés tartalma, vagy meséje ébresztett volna. Említünk föl csak néhányat, a nagyobb részt, emez elbeszélésekből, miből állanak ezek? *Szerenád* (6. lap.) Éjjel mandolin mellett dalol a troubadour (bizonyynal Spanyolországban) kedves donnája ablaka alatt, a ki ott bent férjével hallgatja az áruló dalt. A féltékeny férj bosszúra gerjed: «hah! parázna! Troubadurod tönkre tett» s azonnal tört dőf felesége szívébe. — *Borgia Caesar lakodalmi ünnepén* (22.) hangzatosan íratik le a szolgállelkű csöcselék és fényes úri had ünneplő zaja, melylyel az «oligarcha» Csásart dicsőíti. A zaj és tolongás nem sok érdekes leírni valót nyújt. De jó egy «csodás jelenség», mely «a lármás rajon úgy leng keresztül épen, Mint egy szent emlék a bűnös fejében.» Elébe áll egy gőgös udvaronc ifjú s pirongatva és gúnynyal kérdi: «Mondd, honnan jössz?» — A könnyes szem kigyúladt s a kérdezőre villámot vetett: «Apád sírjától, fattyú! kit ő felkötöttetett!» Világos, hogy ezért a «felkötöttetésért» született a költemény. — *Caroussel* (26.). A Sátán, a pokoly királya, rendezi a menetet éjfélkor. A holtak kikelnek sírjokból s csontváz-paripákon elvágatnak a «monstrumokból», «boszorkák és ördögökből» álló néző közönség előtt, — férjek és apák, sápadt képű nők, a hadsereg «vállas legénysége», «egynek sincs feje», szép menyasszonyok, «szegény poéták, kis gyermekek «ittas nyomor elzüllött sarjadéki.» Tap-sol a Sátán bűvös páholyából, És minden ördög üdvözlőt rival. Aztán vihar kél, mely villámmal Szétperzseli e forgó csöcseléket S alá mennydörgi sírjaikba őket.» — *Báلكirályné temetése* (30.) így kezdődik: «S a halál meghajtva magát, oda lépett, Zörgött a bokája mint sebes orsó.» S tánczolva vitte magával a báلكirálynét, kinek aztán ravatala, kiterített holtteste és temetése illően le van írva s «bús dombja felett melyet átvett a magányos enyészet, Csak egy alak állt ott hosszan, az az egy, a kit egykor kaczagva nézett.» — *Keresem az Istent* (33.) Egy különös zarándok, kinek «zavar a szemében, zavar a szavában, boldogtalan ember» — keresi az Istent, kiről azt hiszi, hogy elveszett. Keresi «a nagy palotákban», de ott csak hitványságot «a gőg butaságát s a kéjvágy förtelmét» találja. Keresi a templomokban, de ott meg csak «szent kereskedőket talál, a kik az Istenből üzletet csináltak». — Keresi a művészeknél, a magasztos költőknél de azoknál önző írgy lelket, konc fölött pörlest, kárörömet, egymásnak útonállóként szidását, tépését veszi észre. — Keresi a nyomor lakában: ott látja az öngyilkosságra kényszerítő irtózatot nyomort — itt sehol sincs az Isten. A zarándok tovább

futott «be a messzeségbe, Harsány bűgő hangja visszacsengett fájón : Elveszett az Isten, de meg kell találnom.» *Utolsó nap* (37.) a halálra ítélt utolsó napját beszéli a mint a fővárosban a kivégzés actusát még az előkelő világ is, bizonyos, mohó érdeklődéssel és gyönyörrel szemléli, mint valami cirkus-játékot s a dolgát jól végező hóhér fogadja az «orvosok, bírák, írók, művészek és a legszakértőbb zsoke-klub szíves gratulációját.» *A hajnal ellen* (51.). Ázsiában a tatár khán, a dúsgazdag király, levervén egy zendülő fajt, ítéletet tart a rabbilincseken magával hurczolt foglyok fölött. Sátorába «egy fenséges arcú, hófehér szakállú aggastyán állít be» s ily szavakba tör ki : «Kegyetlen tigris, véres szörnyeteg, Éjfél szülötte, reszkess ! megvirad még. A hajnal eljön és téged legyőz. A hajnal eljön és trónod ledül, A hajnal eljön s véred fölpiroslik. Légy átkozott!» — Természetes, hogy az agg jósnak meg kell halnia jóslatáért. De a zsarnokot is azonnal gyötrelmes visio veszi üldözőbe. Nem tud pihenni a szörnyű jóslattól. Felszökken ágyából, kaczagva fúvatja meg a harsonákat, hívatja vezéreit s *hadat üzen a hajnalnak*. Csatarendbe állítja éjjel a seregeket, lövet velök a légbe ; nyíl, dárda, parittyakő omlik «a fésző pirkadásra Mely nyílni kezd a láthatár fölött». A hajnal megjelen, az ostromló sereg porba dől és a khán örülten vadúl sikoltva szágúld a pusztaságban, míg lehull lováról «s rászáll szemére az örök setétség». — *A bankár* (69.). Valakit vádol a hatalmas, szívtelen nábob. Holnap lesz a tárgyalás. De valami belső baj-érhette. Hetek óta nincs álma s különösen meggyötörtte elmúlt éjszakája. Komoran méléző szemekkel csatangol kora reggel a város végén s tovább-tovább bolyong a réten s betér egy magános, szegény házikóba, melyben egy vidáman szökdécselő kis fiút talál. Az elméláz e nyomor vidámsága és a saját dúsgazdag voltának nyomorúsága fölött. Minden bútordarab, fali óra, virágcserep, szekrény, asztal megszólal és beszél hozzá keserűn, szemrehányólag. Örülten fut haza. Termében is minden bútor ellene támad. Összetöri, újakat rendel. De hiába ! mert azok is ellene támadnak. Torzult arccezal rohan a törvény-terembe s ott a bíró előtt örült szavakkal vádolja be önmagát ; azután elsiet az útczára, vagy a költő szerint «*úgy roskad ki* lassan, hogy mindenki szánja». . . «S a hatalmas bankárt ott lelték a porba, Egy öreg vak koldús kezét csókolta.»

Valóban nagyrészt valamely tőlünk távol eső, valamely alattunk vagy fölöttünk levő idegen világ az, melyben ezek az elbeszélések mozognak. Sajnos, hogy a földolgozás s a belső megalkotás sem hozza ezeket közelebbi kapcsolatba az étellel, az emberi szív

természetes hullámozásával, a szenvedély erejével, a jellemzés igazságával. A sírjaikból éjfélkor fölidézett halottak, — az elveszett Istent kereső boldogtalan zarándok, — a hajnal ellen örülten harczoló tatár khán, a minden különösebb ok nélkül őrzöngő bankár, nem költhetik föl érdeklődésünket, mert nem szól hozzánk belőlök az, a mi természetes emberi. Meg kell adni, hogy az elbeszélések különös vagy vékony sőt olykor eltorzult csontvázát kitűnően tudja a költő bevonni s elhalmozni a stil virágaival. Egyes helyeken megragad bennünket a képek elevensége, a színek ragyogása. Ilyen, midőn a *Hajnal ellen* című költeményben lefesti a természet ébredését:

. . . mint egy szép, mosolygó gyermek
 Ki bölcseséből gyöngéden pirosló
 Arczczal kilép, ott kandikál az égbolt
 Ketté hasadt kárpitja közt a hajnal.
 És minden ébred, minden él. Zsibong,
 Madárcsicsergés víg zenéje száll
 Örvendező hymnuszként a magasba stb.

Ilyen a *Pillangó halála*, mely egészben véve egyike a szakasz legjobb költeményeinek. Nem hiában áll első helyen. Tartalma: a pillangó kéjben s örömben töltött rövid élete többet ér az öt piron-gató bogarak hosszú éveinél:

A merre szálltam: halmokon mezőkön,
 Minden virág szerelmes volt belém,
 Mind engem csókolt, engem boldogított,
 S én valamennyit hévvel ölelém.

— — — — —
 — — — — —

Hő napsugár, kék ég, virágok fátyla
 Takarta el előlem a valót,
 A szerelem ringatva vett karjára
 S most, mielőtt ébrednék, meghalok.

Alig van e szakasznak verse, melyben egy-egy többé-kevésbbé ragyogó részlet magára ne vonná a figyelmet. De épen erre a ragyogásra törekvés viszi aztán költőnket a keresettségre, a képek halmozására. A *tengerszemet* «a hajladó, az ingó sások(?) mint karcsu lenge óriások, akkép veszik körül». — A *babérja* mellett, «mint gördülő köny, hullong a rózsa levele, ágyaz magának lágy sírt, fejét úgy hajtja le». A *Borgia Caesar lakadalmi ünnepéből* a következő

nehány sor nemcsak dagályról, hanem arról is tanúskodik, mely prózáilag hangzik a vers, ha az értelemre nézve szétszaggatott sorokat egy folytában leírjuk: «A merre lép, virágot hajt a rög. Üres morajjal lomhán mennydörög száz tétlen ágyú. — Iramodva száll ezer rakéta, mint tüzes madár a félhomályban. — Röppen, roppan egyre, föl-föl cikázva, mintha föllegekbe szikrát akarna vetni. — Lángeső zuhog felülről. — Meggyúlad a kő és vissza nyomban durván felsüvölt». — Érzi-e az olvasó, hogy a mit olvas, vers az? — *Az utolsó nap*, mely hosszadalmas henye leírásával kevés belső értéket egyesít, egy helyen arról mélázva, hogy a halál mindenkit elragad, így szól: «dagadjon bár az élet oly erővel, oly forrón benne, mint a föld alól kibuzgó forrás s bár dobogjon oly rendén a szív, mint izmos férfikar pörölycsapása.» — Azt hisszük, hogy az a forrás és ez a pörölycsapás a szemléletességet vagy hihetőséget semmivel sem emeli. Jobb darabjai: *Mi a haza?* (1892.) *Dal a tölgyfáról* (1892.), *A távirófa* (1893.). De a melegség és az elevenség mellett, mely e részint leíró, részint allegoricius költeményeken előmlik, ezekben is van némi hiánya a valószínűségnek és természetességnek, valamint elég jelei vannak a kifejezésbeli túlzásnak. Hogy az «élénk fiúcskának» a hazáról oly magasan járó «mesét mondjon» «apuka», nem természetes, — mikor a vándor honfi dőzsölés közben a haza vesztét kívánja s azzal összerezzen, esze távozni készül, s egyszerre mint tüzes villám csap szívébe a gúnyolt haza képe s azonnal, «őrült szerelemre gyúlad meg iránta» — ez túlzás is, nem is valószínű, — valamint különös az a kifejezés, hogy midőn a vándor a magyar határt meglátja: «*Oda roskadt hozzá hidegülő szája*». — A tölgyfáról szépen zengi dalát: de a fölöltöztetés nem illik az igazi természetes tölgyfára, inkább illik valami képzelt tölgyfa-emberre, a mint hogy a költemény végén, némi prózai következtetéssel csakugyan oda fordul az emberekhez a tanúság:

Mindenki tanuljon az öreg tölgyfától!
Szolgáljon hatalmast hízelgés nélkül,
Soha el ne űzze a szegényt magától,
Hogyha enyhülésért hozzá menekül.

Ilyen természetű a *távirófa* is, mely a rajta mulató pajkos csemetéknek büszkén magyarázza, mily hatalmas fa ő, melyen keresztül egy világ sorsa, a gondolat villáma nyargal; de a jávor szelid

szava azt feleli neki, hogy az ő száraz, halott nagyságánál százszor többet ér az élő jávorfán fakadó legutolsó levél:

Mert egy virág, mely nedvemből fakad,
Megér pápákat és királyokat (! !)
Ezerte több, bár egy tavasszal vége,
Mint az örök hír kába semmisége (! !)

Vajon nem mondhatta volna-e a jávor még azt is: hallgass, távirófa, te a sodrony nélkül semmi vagy, a dicsőítés nem téged, a sodronyt illeti?

Derültebb ég alá, üdítőbb s kellemesebb térre jutunk a gyűjtemény következő szakaszában. *A dalok a fészekből* szívhez szóló természetes hangjai az érzelemtől áradó költői kedélynek. Meghat bennünket az érzélem melegsége és őszintesége, melylyel többnyire, együtt jár a kifejezésbeli egyszerűség is. A családi élet édessége, nyugalmas boldogsága zeng e dalokban, melyek az 1881—1892. évkörből egyenlő magaslaton tükrözik a költő szerető szívének érzéseit az első daltól az utolsóig. Az első dal, mely hírt ad arról, hogy költőnk életében elcsöndesült már a lázas tenger s most csak halk morajjal suttogja a kedves nevét s ringatja mosolygó képét, nem kevesebb hévvel és ragaszkodással zendül, mint az az utolsó alakilag, tartalmilag igen szép dal, melyet «*A legkedresebbnek*», az ő hű társának, ragyogó világának, őrangyalának szentel. Nem mondhatni, hogy e különben minden dicséretre méltó dalok közt is szemünkbe ne tűnnék olykor a dagály, a keresettség, és keserű kedély egy-egy nyilvánulása. Hogy *fiának* (120. lap) azt adja tanácsul csak görbedj, légy alázatos! ne tudd, mi a szégyen, hízelegj és titkold, ha van elved, vagy még jobb ha nyíltan megtöröd, légy hajlongó, nyájas szolga, sikert az életben csak ily viselet biztosít. — az ily tanácsot, még ha sokkal szebb alakban volna is tolmácsolva, se költőinek, se őszintének, se helyesnek, nem tartjuk. Az újkor versírói tetszenek magoknak ily fölfordult erkölcsi szabályokban és tanácsokban. Még Tompa és Arany másféle költői útravalóval látták el csecsemő fiaikat. Az egyik így: «Szerettesse véled az embert s életet A nyájas bizalom»; a másik így: «Kis kacsóid összetéve szépen Imádkozzál, édes gyermekem.» Felöltő cynismus az is, hogy *A templomban* (109) «édes felesége» mellett állván, «míg ez rózsaszínű ajkkal kérlelte az eget», a mi költőnket emelkedett gondolatok helyett, a világ iránt érzett gőg és megvetés érzete foglalja el, melyet — hiába ismétli —

nem enyhít az a refrain : «Édes feleségem, Imádkozzál értem!» mi-
kor a kérést íme így zárja be a költemény :

Széles kedvem támad,
Kaczagok, ha látom
Midász unokáit
Állani a gáton!
A gúny ostorával
Verem őket végig,
Pedig jobb vón ódát
Dedikálnom nékik. . .!
Édes feleségem
Imádkozzál értem!

Ilyféle belső baj ellen bizony az imádság sem használ; vagy ha valamit használna is, azt mondhatnók rá, hogy az imádság tartja benne a lelket.

Haza cím alá sorozva nemcsak hazafias költeményeket, hanem általános érdekű, erkölcsi, társadalmi vagy emberiségi vonatkozású darabokat is nyújt elénk, bizonyítékát szolgáltatván annak, hogy a versek ilyféle keretekbe osztása többnyire nagyon tökéletlen. Heves, költői szárnyalása ezekben sem hanyatlik, sőt a nemzetiség és szabadság eszméinek s a honszeretetnek tolmácsolásában buzgalom és bőség tekintetében az újabb költők között egy sem előzi őt meg. Oly költemények, mint a *Márctius tizenötödike* cyclusban az I. III. és V., *A gyermekek telepe* (168.), *Kossuth Lajosnál* (176.), *Szobor a hegyen* (186.) hangosan hirdetik írójuk hajlamait és lelkesedését. Nem csuda, hogy ezen a téren az alkalmi közhasználatnak, hogy úgy mondjuk, a közforgalomnak, senki, még Váradi Antal sem, tesz oly sűrű és kész szolgálatot, mint Ábrányi Emil. Vajha az ihlet rovására ne esnék aztán az alkalmiség. De gyakran arra esik. Ide is elkíséri a természetéből folyó szódagály, a cifraságra törekvés, a neki keseredés. A Balaton tükreben az ég magát mint egy *kaczer nő* tetszelegve nézi, — ugyan így mondá a *Fészek dalainak* elsőjében : «a tükörré vált tengerben a *kaczer ég arcát fürkészi*». Már hogy lehet helyesen és természetesen a kaczeriség fogalmát fűzni az éghez? A Balaton «suttogó habja *ütenyt ver* halk szerelmi vallo-máshoz, a szerelem rózsáit ringatja, miket merengő üdv vizének áldoz» és több ilyféle. *Mizerére* címmel zúg egy százszor elkoptatott intést «a hatalmasokhoz». *Fiat pax* címmel dalolja pohárköszön-

tőjét egy «nemzetiségi» társaságban, a czímbeli idegenszerűség azon kedvelésével, melylyel már föntebb a Gáborka sírjára hullatott *könnycseppekben* egyik versébe igtatta ezt a két német sort: «Anfangs wollt' ich fast verzagen, Und ich hatt' es doch ertragen.» — Politikai fölfogását vagyis költészetének a mai politikai küzdelmekkel való egybefüggését ez a szakasz tükrözi legélesebben. Nekünk ahhoz nincs szavunk. Ha neki jól esik s megtelt szíve könnyebbülésére szolgál marczius 15-diki egyik versében (160.) «átkot mondani annak a nem okos, de gyáva, hitvány embernek porára, a ki ott lapúl meg, a hol nagyot merhet, a ki akkor mond le, mikor követelhet,» — ha ő így tanítja az ifjú és nem ifjú honfiakat marczius tizenötödikének évforduló ünnepén:

Mit akarnak nálunk?
 Hogy idegen Istent térdelve imádjunk!
 Oltáraink mellől kergetnek el minket
 Es utánunk dobják önnön isteninket —

mi ezt és az ilyféléket csak a költői érzék és igazság mérlegén mérjük és mert e tekintetben nem nyomja lejjebb a mérleget, mint egy bőszen hírlapi cikk, tovább haladunk mellette.

A verssorok egységes alkatának megmagyarázására itt is bőven ajánlkoznak a példák: Csupán egy költeményből, a *Jótekonyság* címűből, írunk ide egyfolytában néhány sort. Előzőleg azt mondja költőnk: «Sajnálod a szegény parasztot, a ki verejtékével nedvesíti át a kemény rögöt, hogy megfogadjon, — sajnálod, azt, ki kenyerünket adja, hogy ő maga kenyér nélkül maradjon». Aztán így folytatja: «Sajnálod. Jól van. Ámde létezik még nagyobb nyomor. . . ezerte gyászosabb annál, a mit látsz, ámbár vészharangok nem hirdetik, sem zúgó nyelvű hab». . . . ezt a nyomort «megmentené egy résztvevő tekintet, egy fillér, — de hiába szegzi rád mohó szemét. A megszokott inségben nincs inger. — Szívedet nem hatja át. — Oh jó urak, szép hölgyek! Támogassunk minden nyomort.» — Kell-e mondanunk, hogy ez a verskezdés, a külső összhang báját megsemmisíti s a verselést sívár prózává süllyeszti? A mit, hogy oly kiművelt költő mint Ábrányi, nem érez vagy öntudatosan megtűr, valóban különös.

Tizenkét lyrai költeménynyel záródik a gyűjtemény. Ezeket az *Epilóg* című utolsó szakaszban vesszük. Némely vers tartalmá-

ból azt lehetne gyanítani, hogy ezek valóban mintegy végsóhajtásai akarnak lenni a költő önmagába mélyedt s búcsúzni készülő lelkének. De hát mégis inkább a beosztás összhangja és a cím kedveért van ez így. Mind az évszám, melyet az utolsó költemény visel, (1890.), mind a küzdelemre való készség, mely e költeményben nyilvánul, azt mutatja — s legyen is úgy — hogy ez az epilóg csak a gyűjteménynek, nem a költőnek epilógja. Az egész gyűjtemény sem tükrözi tisztábban az ő belső egyéniségét mint e néhány vers. Ezekben csaknem kizárólag saját szíve világára fordítja tekintetét s most erőteljes, majd gyöngéd, most nyájasan derengő, majd sötéten borongó tolmácsa lesz önmagának. Ne sértsd meg azt, — úgy mond a kit szeretsz, mert egy szó is elég, mély sebet vágni a nő nemes szívéen, hogy szerelme, mint a himporát vesztetett pillangó, ne ragyogjon többé s ne szálljon többé az ég felé. — Téli nyájas napon biztatja magát a költő, hogy az ég, a tavasz, a föld neki is jó barátja s neki is ad örömet és örök nyugalmat. — Az új évet keserű hangon, mi jót sem remélve köszönti, bár sokat szenvedett s fog is még szenvedni életében, nem azt kérdi a sorstól, hogy tőle a csapást hárítsa el, hanem «csak azt, hogy tudjon szenvedni, hogy ha kell». Megszánja az utcán nyomorgó szegényeket, s vérzik szíve, hogy rajtok nem segíthet, hogy mindenkinek boldogítása végett újra nem teremtheti a világot. Megható rokonszenvvel siratja el kalitból megszökött s künn a téli hidegben megdermedett madarát; nem is kell neki többé rabmadár, éljen mindegyik szabadon, a mint született, mert az élet, az erő csak a szabadság. Eldícséri kedves vén fáit, a melyek ő hozzá sokkal hűbbek, igazabbak és nyájásabbak, mint az emberek. — Elmélázó érzelemmel áll meg a pusztán egy sírdomb fölött, melynek halottja egykor erős, jó, gyöngéd és igaz volt s bár szenvedett s nem volt reménye sem, mégis vígasztalt és remélni tanított. Megnyugszik földi sorsában, melyre visszatekintve, egyik igen szép versében, «hátaltelt sóhajjal búcsúzik majd a gyönyörű mindenségtől». Mintegy ugyanez érzelem hatása alatt fordítja tekintetét a föld felé is, kiöntve az iránt buzgó szerelmét egyik leggyönyörűbb költeményében s kívánva, hogy ha van lét a halál után, ha már csillagra szállhat a lélek s ott új hazát találhat, olyan csillagra szálljon ő, mint a milyen a föld, melynek gyönyöreit megragadóan dalgolja. Hisz az örök feltámadásban; hiszi, hogy a ki láng volt valaha, a ki szerette a világot és milliókért élni vágyott, nem hal meg soha.

Ám ezek a részben derülteknek látszó s kibékítő rajzolatok

még is sötét alapról intenek reánk. Mint a tó fölületét betérítő zöld növényzet alatt iszapos mélység rejtőzik. Az uralkodó érzés, mely a mi költőnket fogva tartja, mely szívébe magát mélyen beásta, mégis csak a keserűség, akár az ő egyéni viszonyai, akár a közhelyzet, akár a jelen erkölcsi és társadalmi életnek őt bántó tünetei ellen. Íme csak nagyjából nézve is, mint beszél hozzánk e részben az *Epilóg* kevés számú költeménycsoportja. — Az emberek gyűlölik őt, de rá mosolyog a szelíd ég (203.). Ő azt veszi észre, ő «a fanyar poéta» hogy «útezasarkon ácsorog a szegény, míg a cifra bűn, hímpávaként jár drága szőnyegén; a milliós gazt, tisztán mert szerencsés, fény övedzi; az érdem koplal s az aljas dőzsöl, mert jól hízeleg». (206.) Kívánja, hogy «lelke daczolva vegye meg a rang parancsoló gögjét, akár mint hódol annak a tömeg. (208.) Büszkén állanak a fűk, «míg az ember tétován legörnyed, térdre hull; rég megunta ő az emberek hajlékony derekát (216.) «Égő lelke a harag villámával dobálta meg a gonosz nagyságok gögjét (222) Az új csillagon is, melybe lelke át fog szállni, mintegy a földi létből kíséri az az árnyék, hogyha fáj az élet s ha gúny és rígalom gazúl megdobálja, vigaszt egy tisztább világ dicső ábrándja nyújtson.» (226.)

Kétségtelen, hogy akár az általános világfájdalom, akár annak csak ilyféle socialisticus színű kisebb adagja helyet és tolmácsot találhat a költészet körében. De annak érdes voltát aztán a költészet valódi fényével kell bevonni s ehhez nem minden haragos és elkeseredett szívű lantos ért. Némelyik észre sem veszi vagy épen kedvtelve szemléli, hogy e sötét kedélyből derültebb vagy szerencsésebb alkotásaiba is betéved egy-egy rideg, hideg ködfoltocska.

Hála Istennek! irodalmunk most már nem szenved hiányt verselőkből. Sűrű feltűnésöket és lantverésöket számba venni, vagy csak figyelemmel kísérni is, nem kis föladat. Úgy szólván minden bokornak megvan a maga csicsergő madara. Természet rendje, hogy kevés a pacsirta, még kevesebb a fülemüle, legtöbb a veréb fajta. Ábrányi Emil költői tehetsége magasan szárnyal a közönséges bokrok fölött s utána egy sikerekben változatos múlt idő tanúskodik érdeméről s a költészet kitartó, csüggedetlen műveléséről. Vannak költészetének fogyatkozásai, de ott a hol plura nitent, nem kell elfordítani tekintetünket a fényoldalokról, ha az árnyoldalak bántók is. Midőn pár évvel ez előtt Byron teljes *Don Juanjának*

magyar fordításával ajándékozta meg az irodalmat, lapjaink esemény gyanánt hirdették azt s szinte legnagyobb és legmaradandóbb érdemeül Ábrányinak. Talán önmaga is elhitte a kedv, szorgalom és hosszú idő miatt, melyet a fordításra szentelt. E sorok írójának mindjárt a mű elolvasása után az volt s most is az a nézete, hogy az angol Don Juan még mindig várja a hű és költői magyar fordítót s Ábrányinak nem ez, hanem eredeti verseinek jobbjai érdemlik a nagyobb méltánylatot.

—a.—s.

É R T E S I T Ő.

Gustave Fagniez. — Le Père Joseph et Richelieu (1577—1638). — Ouvrage contenant deux portraits, une rue et trois Fac-simile. — Tome I. II. Paris. Librairie Hachette et Cie, 1894.

Valami titokzatos homály veszi körül annak a kapuczinus barátnak alakját, kit Père Joseph néven ismer a történet. Mindenki tudja, hogy Père Joseph bizalmas embere volt Richelieunek s hogy a mindenható miniszter alatt páratlan hatalomra tett szert. De éppen arról nem volt szabatos tudomásunk, hogy minő szolgálatokkal s mily tulajdonságokkal vívta ki nagy befolyását s hogy mily irányban használta föl azt.

E nehéz kérdések megoldására vállalkozott Fagniez, a kitűnő francia történetíró. Tizenkét évi kutatás eredményét közli az előtünk fekvő díszes külsejű és nagy terjedelmű két kötetben.

Fagniez sok idegen és francia levéltárt kutatott át és több kézirati gyűjteményt használt föl. Fölfedezte Lepré-Balain kézirati munkáját Père Josephról, s megállapította, hogy a *Supplément a l'histoire* című igen becses kézirat szintén Lepré-Balain munkája. Ez utóbbi kézirat ismeretes volt és sokan foglalkoztak a kérdéssel, hogy ki a szerzője. Ranke azt mondotta, hogy a *Supplément* Père Joseph emlékirata s ez a hozzávetés még legközelebb áll az igazsághoz. Fagniez kimutatta, hogy a *Supplément* szerzője a kapuczinus államférfiú meghitt embereitől kapott értesítések és okiratok alapján dolgozott. Alig kell mondanunk, hogy Fagniez a kézirati anyagon kívül a terjedelmes nyomtatott anyagot is fölhasználta, egyebek közt Szilágyi Sándornak a *Történelmi Tárb*an megjelent közleményeire is hivatkozik.

François Le Clerc du Tremblay, kit világtörténeti nevén Père

Josephnek ismerünk, előkelő hivatalnoki családból származott. Anyja erélyesen küzdött fiának egyházi hajlamai ellen, mert legidősebb fiának azt a szerepet szánta, hogy többi gyermekeinek támasza legyen az életben. Arról sejtelve sem volt, hogy fia a papi pályán a világi befolyás magas fokát érve el, a legteljesebb mértékben kielégítheti majd az anyai várankozást.

Hogy anyja kívánságának megfelelően, kis ideig forgolódott az udvarnál, a táborban egy diplomata kíséretében s másutt is, de hivatásának nem bírt ellenállni s huszonkét éves korában fölvette a szerzetes öltözetét.

Életének első felében szerzetes volt minden ízében, noha nyugtalanul tervelgetett, alkudozott s izgatott már ekkor is. De bármit tett s bármily messze járt, kelt a világon, a katolikus vallás érdeke volt a kizárólagos célja. Térített, szónokolt, élesztette a vallásos buzgalmat és a félhold hatalmának megtörésén is fáradozott. Megalapította a Kálváriai Boldogasszony apáczáinak vallásos társulatát, majd azon volt, hogy Nevers herczegnek, ki női ágon a Paleologoktól származott, megszerezze a keleti császárságot. Valódi keresztes hadjáratot akart indítani ez álom megvalósításáért. Alkudozott az elégületlen görögökkel s megfordult a katolikus udvaroknál. Egy kis zsoldos csapattal rendelkezett is már Nevers herczeg, de Père Josephnek be kellett látnia, hogy a katolikus fejedelmek többet törődnek területeik határának biztosításával, mint a félhold legyőzésével.

Père Joseph különböző kegyes vállalatain dolgozva, sok és igen befolyásos összeköttetéseket szerzett. A katolicus renaissance ez éveiben a szerzetesek nagy szerepet játszottak a politikában. Az uralkodók és nagy urak bizalmas emberei voltak és fontos diplomatai megbízatásokat kaptak. Père Josephnek is nagy tekintélye volt Franciaországban még mielőtt Richelieu szolgálatába szegődött. A már említett vallásos társulat megalapítása alkalmából ismerkedett meg Richelieuel. A luçoni püspök pártolta a kapuczinus alapítványát s Père Josephnek nagyon megtetszett a fiatal főpap egyénisége. Mindenütt nagy dicsérettel szól róla. 1624-ben az előbb kegyvesztett Richelieu, ki újra miniszterré s nemsokára XIII. Lajos első tanácsosává lett, azt írja egy levélben, hogy Père Joseph volt egyik legfőbb eszköze mostani emelkedésének. Ekkor kezdődik az a páratlan viszony Richelieu és a kapuczinus közt, melynek csak Père Joseph halála vetett véget.

Spada, a pápai nuntius, már 1625-ben így ítélte a szerzetesről:

«E kapuczinus lehet, hogy derék ember, s bizonyára ügyes alkudozó; hanem alkudozásaiban nagyon szeret rejtett és nem egyenes úton járni. Egészen egy Richelieuvel; és e bizalmas szövetségben, a barátság ugyan egyenlő mind a két fél részéről, hanem a befolyás nem az, mert a szerzetes inkább alá van vetve a bíbornok befolyásának, semmint a bíbornok a szerzetesének.»

A nuntius nagyon helyesen ítélte, noha ekkor még alig ismerte a kapuczinust. Mert tény az, hogy Richelieu egyéniségének igen nagy hatása volt Père Josephre. E hatás mértékét leginkább az mutatja, hogy 1624 óta nagy változás állott be Père Joseph munkásságának irányában. Azelőtt vallásos coalitióról álmodozott és a kosmopolitikus katholicismus híve volt, most pedig a legnagyobb hévvel Richelieu nemzeti politikájának szolgálatába szegődött. Már pedig tudjuk, hogy e politika nem a vallás érdekei szerint csoportosította a szövetségeket. «Egészen más dolog az állam érdeke» — úgy mond Richelieu — «s egészen más dolog lelkünk üdve.» És Père Joseph cselekedeteinek is ez volt az elve 1624-óta. Igaz, hogy bámulatos munkásságot fejlesztett ki a keleti missiók vezetésében és az európai katholicismus sorsát is szívében viselte. Jól mondja róla Fagniez, hogy hő buzgalom élt, benne az európai katholicismus érdekeiért, de buzgalmának határa volt s ez azon pontnál kezdődött, hol a katolikus kosmopolitismus ártott a nemzeti érdekeknek. És nagyon vigyázott, hogy e határt át ne lépje. Midőn 1630-ban Regensburgban volt, egy katolikus nemes hevesen megtámadta. «Te vagy az a Père Joseph» így szólította meg. «S te kapuczinus volnál, kit hívatása arra kötelez, hogy a békét juttassa uralomra a keresztyénségben s mégis te vagy az oka, hogy véres háború dúl-höng a katolikus fejedelmek, a császár, a spanyol király és a francia király közt. Pirulnod kellene szégyenedben.» Ez a katolikus nemes sokra becsülte a kapuczinus befolyását, ki minden tevékenysége és nagy hatásköre mellett mégis csak eszköze volt Richelieunek. Igaz, hogy néha az ő tanácsa is döntött és pedig mérséklő irányban. Hanem általában igen veszedelmes volt az ellenfélre nézve a kapuczinus furfangos, alattomban dolgozó s leleményes diplomatiája. Cavernoso tenebrosonak nevezte őt Richelieu e tulajdonságai miatt. Nem hiában írta egy olasz kapuczinus II. Ferdinándnak: «Azt mondják, hogy ha Richelieu valami csinyt, hogy ne mondjam valami csalást akar elkövetni, kegyes emberek segítségével él.» Richelieu oly nagyra becsülte dolgozótársát, hogy utódjának jelölte ki, de Père Joseph erős szervezetét megrendítették az asketikus gyakorlatok

és a szertelen munka. A bánatos bíbornok vígaszával igyekezett könnyíteni hű emberének utolsó tusáját.

Nem csekély munka volt kimutatni azt, hogy minő része volt a cavernoso tenebrosónak abban a nagy politikai munkában, mely Franciaország területét növelte és határát biztosította. És midőn Fagniez ritka alaposzággal és éles kritikával végezte el a munkát, nemcsak Père Joseph életrajzát írta meg, hanem egyszersmind igen becses adalékokkal járult különösen a tizenhetedik század húszas és harminczas évei európai történetének tisztázásához. I—l.

Pierre Loti: Pêcheur d'Islande. Roman. Cent trente-troisième édition. Paris, Calmann Lévy. 1893.

Pierre Loti nem épen legújabb, de bizonyára legjobb regényéről szándékom egyet s mászt elmondani. A regényt nyelvünkön még nem olvashatni; ismertetése talán kedvet ébreszt lefordítására is.

A *Pierre Loti* név, tudva lévő, 1879-ben tűnt föl a francia irodalomban, mint írói neve Viand Julián francia tengerész-tisztnek. Azóta vagy tizenkét regényféle látott világot e név alatt, melyek hazájokban nagyon kedveltek és olvasottak, külső országokba is behonosodtak, s írójoknak két évvel ezelőtt megszerezték a francia akadémiai tagságot, épen Zola, mint ellenfele, ellenében. Egyfelől több ok, hogy a legjobbal, az *Izlandi halászsza*l, foglalkozzunk.

Nem hiszem, hogy akadna olvasó, a ki mély megindulás, szomorú meghatottság nélkül tenné le kezéből ezt a könyvet. Valóban szomorú is Gaud (Margit) szerelmének története. Két álló esztendeig hordozta szívében Yann (János) képét s a bizonytalan, reménytelen szerelem gyötrelmét. Nagy sokára oltár elé állhatott vele. Hat napig voltak férj és feleség, a hetedikén Yannak útra kellett kelnie a *Leopoldine* hajón halászni, az izlandi vizekre. Az elválás egész nyárra szólt, de örökre történt meg. A hajót s személyzetét elnyelte a tenger. Szegény Gaud, a viruló, férjén szinte lányos szerelemmel csüggő szalmaözvegy egész nyáron át hitegette szívét a viszontlátás örömeivel. Aggodalma, kínszenvedése igazán szívre ható, a mint az izlandi tengerről egyenként és csoportosan látja haza érkezni a halászok hajóit a bretagnei partokra, csak a *Leopoldine* késik. Szívében a reménység, mint a tenger, egyre árad és apad; küzd, ereje fogytaig küzd a szörnyű sejtelen ellen, hogy ő már özvegye annak a

szeretett férfinak, kinek oldala mellett hat rövid napot élt át nyugtalan boldogságban.

Ne gondoljuk, hogy a szomorúság csupán a mű tárgyában rejlik; van mélyebb, eredetibb forrása, az író egyénisége, az író világfelfogása. Mi a költészet? Sokan azt felelik rá: psychologia; Pierre Loti azt feleli rá: élet. Mi az élet? Az ember harcza a természettel, a kis ember harcza a nagy természettel. Mi a bretagnei halász élete? Harcz a tengerrel, áldozat, veszteség, pusztulás árán. A bretagnei partvidék a szelek és viharok országútjába esik; földje köves, növényzete silány. A tenger ennek a vidéknek szépsége, dajkája, kenyéradója, zsarnoka, réme, fátuma. Néha szeliden piheg, mint az alvó gyermek, mikor szépet álmodik; máskor tajtékzik dühében, ordításával ijesztgeti Ploubazlanec, Painpol, Pors-Even s a többi község lakóit, hogy remegve gondolnak az izlandi vizeken halászó hozzátartozóikra. Hány gyermek lesz árva, hány asszony özvegy, hány hajadonnak marad oda a jegyese egyetlen vihar szélsége miatt! A pors-eveni kápolna előcsarnokának falai tele vannak aggatva apró táblákkal, rajtok a hajótöröttek nevei, a hajótöröttek emlékezetére. S hogy milyen a bretagnei halászok élete az izlandi tengeren az örökös nappal időszakában, a mint a nappali nap bágyadt fényénél és az éjjeli nap mystikus világánál, esőben, hidegben, zivatarban, fogják, egyre fogják a gadóczot: annak bús, de mesteri rajzolását magából a regényből kell elolvasni. Rendszerint február hó végén indulnak el a hajók hazulról, s ősz eleje veti őket haza, mikor Izlandban az örökös éjtszaka ideje beköszönt. Van olyan halász akárhány, a ki nem tudja, mert soha sem látta, milyen a nyár Franciaországban.

Nem emlékszem hamarjában olyan műre, mely az ember függését a természeti viszonyoktól oly meggyőző nyomatékkl s annyi művészettel ábrázolná, mint a szóban forgó regény és a melyre épen ennek a világfelfogásnak melancholiája őszi ködként annyira ránehezednék. Olyan az ember, a milyenné a föld szüli, ez a tanulság sugárzik ki a philosophiájából; szomorú az élet, — ez a sóhajtás hallatszik ki minden részéből, tájképeiből, emberei sorsából. Eszünkbe jut Buckle, az angol civilisatió történetírója, ki nagy feltűnést, de nagy ellenmondást is keltett művében azt hirdette, hogy a természeti törvény örök és változhatatlan, az ember pedig csak úgy alája van vetve, mint a fa, mint az ásvány, mint az állat. Hát az erkölcsi szabadság? ... hát az akarat szabadsága? ... riadozták felé innen is, onnan is. P. Loti nem történelmet ír, hanem

regényt, nem is esik az angol történetíró túlzásába. Emberei a föld szülöttei, vonszolják a természeti viszonyok jármát; de van akaratuk, van jellemök, egyéniségök.

Áttérek tárgyam művészeti oldalának ismertetésére. Hogy P. Loti realista, alig szükség külön mondanom; hogy művész, fényesen igazolja az *Izlandi halász*. A képzelet fékre kerül; a megfigyelés, a tapasztalás, az élmény az, a miből művészete főképen táplálkozik. A tengerésztisztnek nyilván módjában állott keresztül-kasúl járni a tengert, meglátogatni különböző tartományokat, földrészeket, égaljakat, megismerni lakóikat, farkasszemet nézni a viharral, kitanúlni a tenger változatos életét. De ne az anyagkészlet gazdagságából, hanem abból a módból, a mint szellemével áthatja, a mint hasznát veszi, ítéljük meg művészi erejét. Festő művész mindennek előtt, a színek erejével, árnyéklaival, harmoniájával hat. Festései igazak, nagy hatásúak, megragadók. Ott van a vihar képe a II. rész 1. fejezetében s a *Marie* hajó menekülése a viharban a vihar elől: ott van azon másik hajó útjának leírása, melyen Szilvesztert, mint besorozott tengerész-újonczot, viszik Tonkingba; Yvonne nagyanyó búcsúvétele Szilvesztertől; Szilveszter haldoklása az egyenlítőköri levegő izzó folyékony lávájában és Gaud a hajótöröttek kápolnájában, egyszerű, igaz, megkapó festés valamennyi, a romantika cziczomái nélkül, a képzelet görögtüze nélkül. S mily igazi, eleven, töről metszett alakok, a kik a regényben szemünk látára jönnek-mennek, tesznek-vesznek, élnek, szenvednek és meghalnak. Yvonne nagyanyó, Szilveszter, Yann és Gaud alakjai kitörülhetetlenül vésődnek bele az olvasó lelkébe. Yannak, a nagy erejű, óriás ifjúnak egy-két mozdulata, egy-két vonása emlékeztet Toldi Miklósrá, a triolgia második részének Miklósára. Yannak a nagy erő bizonyos felsőbbiséget biztosít társai fölött. Jó czimbora, de csak addig és akkor lehet vele komázni, a meddig s a mikor ő akarja; ha megköti magát, nincs a ki bírjon vele. Makacs, konok természet; a nagy test mintha vastag, durva kérge volna a léleknek, mely gyöngéd, nemes érzelmek iránt épen nem fogékonytalan. Anyjához tisztelet, szeretet fűzi, melybe vegyül valami a kis gyermek félelméből is. Keresményét pontosan leolvassa anyja kezébe, s tőle kér némi pénzt, hogy vasárnaponként mulathasson egyet pajtásaival. Mily jellemző a mód, a hogy Szilvesztert megsiratja, meggyászolja; mily egyéni, sajátságos, lelki s erkölcsi mivoltából folyó dolog, hogy pusztá durczáskodásból, daczból két évig színleli a közönyt Gaud iránt, két évig gyötri vele a leányt, a ki őt szereti, s a kit ő is szeret.

Mert unszólják, rácsnek, erővel házassítják, megkötí magát: csak azért sem! S mikor fölünged a dacz, — a humorba csap át annak a helyzetnek páthosza, a melyben fölünged, — nyakra-főre siettetí az egybekelést, mielött a *Leopoldine*, melyre elszegődött, útra kel az izlandi tengerre; e sietéssel kicsikarja magának a sorstól (a tengerből, ez az ő sorsa) a házasság élet hat boldog napját; de eszébe sem jut, hogy talán jobb volna itthon maradni a szép ifjú hitves karjai között, s nem menni el egész nyárra a szélbe, a viharba, a bizonytalanba, az izlandi tengerre. Gaud ellenben folyvást küzködött evvel a gondolattal, de nem merte urát marasztalni egyetlen szóval sem. Majd ha visszatér a halászatról, akkor köti a tűzhelehez a boldog családi élet arany fonálával. Nem sejtette, szegény, hogy a szűken kímért hat naphoz egy óra hozzáadnivalója sincs a tengernek.

P. Lotinak szemére hányták, hogy szerkesztő ereje csekély, nem tud alkotni; azt felelte rá akadémiai székfoglalójában, hogy nem is akar alkotni. Ne vegyük betű szerint se az egyik, se a másik mondást, mikor az *Izlandi halászlól* van szó. Cselekvénye vékony; változatos elágazást, több fonál mesterséges be- és kibonyolódását nem találni benne. Drámai fordulatai nincsenek; ez a regény nem olyan szándékkal készült, hogy utóbb majd színművet férczeljenek belőle. Nem az a fődolog benne, hogy *mi* történik és *miért* történik, hanem hogy *miképen* és *milyen körülmények között* történik? Az író ereje, mondva volt már, a festő művész ereje, a tájképekben, a jelenetek, lelki állapotok, az alakok, az élet festésében tündöklík. A részek elrendezése nélkül, bizonyos központosítás nélkül, a fény és árnyék egy célra való fokozása és mérséklése, kiegyenlítése nélkül azonban a festménynek sincs művészi hatása. Az *Izlandi halász* története három külön világgrészben megy végbe. Izland vizein, a bretagnei partok falvaiban, Tonkingban. Mekkora csábítás rejlik benne, hogy az író az útleírás szabadságával képet kép mellé soroljon, belső kapcsolat nélkül, mozaikszerűen, különösen az az író, a ki e vidékeket maga is bejárta, benyomásaik képeit frissen, elevenen őrzí lelkében. P. Loti játszva diadalmaskodik e kísértésen. A hatás, az érdek, a hangulat egységét mindig megővja. A szebbik példát említém; Szilveszter egy tonkingi golyótól ott vívódik a halállal a hajó betegszobájában, mely a harcztér sebesültjeit szállítja Franciaországba. Az egyenlítő alatt járnak. A lenyugovó nap betekint az ablakon, elborítja vörös fényével a haldokló fiút, kinek utolsó gondolata Yvonne nagyanó. Ugyanaz a nap ugyan akkor Bretagne fölött delelőjére hág s rásüt Yvonne nagyanóra, a

mint a kapu előtt üldögél és varrogat. Ugyan akkor ugyanaz a nap világítja meg az izlandi tengert is. Ott épen reggel van. Yann a földélzeten ül, belemerülve halászmesterségébe. A nap örök törvények szerint futja pályáját magasan az emberek fejei fölött, magasan az emberek baja, gondja, szenvedése fölött. S a nap képével mit nyert a művész? Ugyanazon világításban láttatja velünk óriási vászna távol eső alakjait, érezteti benső kapcsolatukat s megnyitja lelkünket a festmény melancholikus hatásának.

Csak egy helyet tudok, a hol a festés szintén igaz, de bántóan igaz. Azt a helyet értem, a hol a realista művész meglesi az új párt a menyegző után. A magyar fordító néhány sor kihagyásával ezen is segíthetne.

Góbi Imre.

A Revue des Deux Mondes Kossuthról.

Francis Charmes, a jól ismert francia publicista a *Revue* legutolsó (április 15.) számában politikai szemlét írva, megemlékezik Kossuthról is. Nyilatkozata magában véve is figyelemre méltó s érdekességét még emeli az, hogy a világ talán legelterjedtebb revuejében jelent meg. Nem írnók alá minden sorát, de minden megjegyzés nélkül akarjuk bemutatni az egész jellemrajzot:

Kossuth halála és temetése egész Magyarországon mély benyomást keltett. Midőn Buda-Pesten megtudták, hogy az ősz tribun megszűnt élni, a város egy ideig zavargások színhelye lett, sőt fölmerült az aggodalom, hogy e rendetlenségek még fokozódni fognak. Szerencsére nem úgy történt. Kossuth Magyarország történetének oly időszakából való, a mely most már be van fejezve. Már életében történeti, félig-meddig mondai alakká lett, a kit régóta nem láttak, a kit az új nemzedékek nem ismertek, a ki az idő és a hely távol-sága miatt az egykorúak képzeletében majdnem epikai méretekig emelkedett: Major e longinquo reverentia. Egyébiránt sok tekintetben megérdemelte a hódolatot, melynek tárgya volt. Kossuth talán nem nevezhető első rangú politikai szellemnek, de nagy lélek volt s a legteljesebb személyes önzetlenséggel járt el a politikában. Hosszú életében rövid volt politikai munkássága: negyvenöt évet töltött a száműzésben; mint száműzött hagyta el szülőföldét és soha sem akart oda visszatérni az amnestia révén. Inkább mereven és úgyszólván hatáskör nélkül az engesztelhetetlen tiltakozás álláspontjára helyezkedett; ily helyzetben várt oly reményeket, melyek

be nem teljesültek, néha siker nélkül próbálta fölidézni azokat, és szemlélte a dolgok folyását, a mint lassanként eltávolodik tőle oly annyira, hogy változást többé nem remélhetett, mint egyedül álló maradványa egy elmúlt kor forradalmainak, távol halt meg Magyarországól, melyet szeretett s mely, a mint láthattuk, őt is hön szerte, noha élete és az országé már elszakadtak egymástól.

Minek a képviselője volt Kossuth? Ő volt Magyarország Ausztria ellen való százados küzdelmének utolsó bajnoka, és e küzdelmet merészen fokozta, a függetlenségért vívott harczig és a Habsburgok letételéig. Minden arra mutat, hogy kezdetben ő maga sem látta előre és nem kívánta politikájának utolsó következményeit; de mintán oda jutott, ott alkuvást nem ismerő elszántsággal körülszanczolta magát és azontúl csak okokat vagy ürügyeket keresett e következmények igazolására. Bukása még nem volt szerencsétlenség Magyarországra nézve.

Mi lett volna ez országból, ha elszakad Ausztriától? Egyike azoknak a kis fejedelemségeknek, vagy kis királyságoknak, a minő sok van a keresztyén Európa nagy államai s az ottoman birodalom közt.

Kossuth köztársasággá akarta hazáját alakítani s ez államforma egygyel növelte volna az ország elszigeteltségének és gyöngeségének okait. Kossuth politikai conceptiója képzelgős és hamis volt; s mégis nevének puszta említése elég arra, hogy kitörjön honfitársai lelkesedése. A nép képzeletét a küzdelem emberei vonzzák, a kik hősie taglejtésekkel járnak a világ színpadán és a kiknek élete olyan, mint egy regény; de meg kell becsülnünk azokat is, a kik befejezik a forradalmakat a szükséges alkukötésekkel s ezen a czímen Magyarország államférfia nem Kossuth, hanem Deák. Deák alkudozott Beusttal a dualismus érdekében s ő ajándékozta meg azzal hazáját. Érdekházasságnak nevezték e viszonyt. Hadd legyen! de ebben a háztartásban Magyarország a vezető szerep.

Az ország tudja s érzi ezt; s nélkül, hogy mondaná, összehasonlítja mostani állapotát azzal, mely beállott volna akkor, ha a forradalom és a háború végleg elszakítják a kapcsot közte és Ausztria közt. Most nyugodt és hű, csupán arra féltékeny, hogy a szerzett kedvezmények kizárólagos élvezetét magának tartsa fenn, s hogy a birodalomban nyugtalankodó szláv fajoknak meg ne engedje példájának utánzását és a siker kivívását. Ezt úgy mondják a közbeszédben, hogy fölrántotta a hágsót maga után.

Hogyan magyarázzuk meg tehát azt a szenvedélyes fölindulást

mely egész Magyarországot fölizgatta s Kossuth teteme fogadtatására hajtotta? Úgy, hogy az atavismus hatása a nemzetekre épen úgy kiterjed, mint az egyénekre. Kossuth, a modern ember, a hírlap-író, a szónok és katona, új eszközökkel szolgált egy igen régi ügyet, melynek szomorú és dicső esélyei összeolvadtak Magyarország történetével. Az elmúlt idők hőseinek családjához tartozik és mivel ennek utolsó tagja, személyében összefoglalja azokat: földidézi emléköket, majdnem képöket mutatja. S végre is, ki mondhatná meg, hogy Kossuth és Deák közül, a kik a tevékenység két annyira különböző módszerének képviselői, vajon kinek volt nagyobb, vagy épen jobb része hazájok boldogulásában? Kossuthnak tüzes erélye okvetetlenül kellett arra, hogy szilárd alapot adjon Deák okos diplomatiájának. Mivel a magyar nemzet annyi évszázadon át legyőzhetetlennek bizonyult s jogköveteléseiben egész az újabb időig fenyegető maradt, Ausztria császára végül kénytelen volt alkudozni vele. Kossuth legyőzve a csataterén, mégis győzött annak idején, igaz, hogy idegen kézzel, s oly formában, melyet meg nem becsült. Nem ő alkotta a dualismust, sőt elítélte; de nélküle a dualismus lehetetlen lett volna s ezért nyilvánult a nép hálája oly nagy fény-nyel ravatala körül.

Kossuth sok évet töltött Olaszországban és ott is halt meg. Munkássága minden korszakában a magyar ügyet össze akarta kapcsolni az olaszszal: győzött mind a kettő, az előre nem látott módosulások azzal a ki nem kerülhető részével, melyet az eszmének el kell tűrnie, midőn megvalósul és tényynyé lesz. Kossuth barátja és versenytársa volt Olaszország nagy forradalmi vezetőinek és nagy politikusainak; noha hiányzott belőle az a hajlékonyság, melylyel azok erőltetés nélkül a legkülönbözőbb szerepeket játszották. S végül mindig szerette a francziát, a kit teljes joggal a legkiválóbb föl-szabadító nemzetnek tekintett: nem veszélyeztette-e — fájdalom! — a saját érdekeit, hogy támogassa, és diadalra juttassa a másokéit? Mind azon dolgok közt, melyeket talán nem egészen jól értett át, volt egy — s ezt nem szemrehányáskép mondjuk, — melyen bizonyára nagyon megütközött utolsó napjaiban. Magyarországot és Olaszországot szoros kapcsolatban látta Ausztriával, a porosz hegemónia alatt katonai szövetséget alkotva, melynek éle Franciaország ellen fordul. E látvány meglepte, annyira nem volt mai ember.

Magyar földrajzi könyvtár. (Bibliotheca Geographica Hungarica.) A magyar birodalomról bármely nyelven, valamint magyar szerzőktől bármely földrajzi tárgyról és bármely nyelven megjelent irodalmi művek könyvészete. Idevágó irodalomtörténeti bevezetéssel írta és a m. t. akadémia 1888 május hó 7-én tartott ülésén bemutatta dr. Havass Rezső, tanár. A szerző sajátja. Ár 10 korona. Buda-Pest, MDCCCXCIII. 4-rét.

Fáradtsággal és költséggel járó bűvárkodásnak eredménye ez előttünk fekvő munka, a mely hivatva van földirati irodalmunknak egy régen érzett hiányát pótolni. Csakis elismeréssel szólhatunk a szerzőnek nagyszorgalmáról és fáradhatatlan munkásságáról. A könyvészetnek igen fontos szerepe jutott manapság és a szerző nem hiába mondja előszavában, hogy nem vélt fölösleges munkát végezni, midőn e könyvészeti munkát megírta, és megismertette velünk a magyar földrajzi irodalomnak eddigelé elrejtett gazdag tárházát.

A munkában az 1849. évig bezárólag megjelent hazai vonatkozású földrajzi művek vannak meg, még pedig azért, mert ez évtől kezdve fordulat áll be földrajzi irodalmunkban, mely Hunfalvy föllépésével nagy lendületet nyert. A könyvcímek mellett jól használható irodalomtörténeti és könyvészeti jegyzetek is találhatók. Föl vannak sorolva mindazon könyvek, melyekben bármily csekély terjedelmű hazai vonatkozású rész van. És nem csak a hazai dolgok leírót vette föl a szerző, hanem oly magyarországi írókat is, a kik külföldi tájékat írtak le. Az egész munka öt szakaszra oszlik s előszóval s index-szel is el van látva. Egészben véve — úgymond a szerző előszavában — szép múltra hivatkozhatik földrajzi irodalmunk, midőn mint könyvem kimutatja, e század közepéig közel 5000 művet nevezhetett magáénak. E gazdag irodalom összeállításával a szerző a földrajzi tudomány kutatóin kívül a történetíróknak is szolgálatot tett, mert alig kell mondanunk, hogy a régi földirati könyveket s úti rajzokat minő haszonnal forgathatja a történetíró. És ha meggondoljuk, hogy minő munkával és viszonyaink közt mennyi áldozattal jár az ily könyv kiadása, lehetetlen megtagadnunk köszönetünket a szerzőtől, még akkor is, ha némi hiányokat találunk könyvében. Még a hiányosabb bibliographiai munka is jobb a semminél s könnyebb a hézagokat kipótolni, mint az első összeállítást megkísérteni.

S.

Új magyar könyvek.

Alarcon Péter. A háromszögű kalap és más beszélyek. Spanyol eredetiből fordította Haraszi Gyula. (Olsó könyvtár 337. sz.) Buda-Pest, 1894. Franklin-társulat. (16-r. 259 l.) 50 kr.

Baranyay István. A konyhakertészet. Buda-Pest, 1894. Eggenberger. (8-r. 169 l.) 1 frt 70 kr.

Bessenyei György. A bihari remete, vagy a világ így megyen. Debreczen, 1894. Városi nyomd. (8-r. XXXII, 168 l.)

Bródy Sándor. Hófehérke. (Egyetemes regénytár. IX. 9. köt.) Buda-Pest, 1894. Singer és Wolfner. (8-r. 137 l.) 50 kr.

Coppée Ferencz. Nyolcz beszély. Fordította Tauszikné-Fenyvessy Szeréna. (Athenæum olvasótára. II. 7.) Buda-Pest, 1894. Athenæum. (8-r. 151 l.) 50 kr.

A Dugonics-társaság könyvei I. kötet. Évkönyv. 1893. Szerkesztő Békefi Antal. Szeged, 1894. Dugonics-társ. kiadv. (8-r. XXX, 216 l.)

Ferdinándy Géza. Az állampolgárságról. Buda-Pest, 1894. Grill K. (8-r. 33 l.) 40 kr.

Gréville Henrik. A második anya. Regény. Ford. Rickné-Veszprémi S. Buda-Pest, 1894. Athenæum (8-rt. 372 l.) 1 frt 60 kr.

Grillparzer Ferencz. Sappho. Szomorújáték öt felvonásban. Fordította Ivámfí Jenő. (Olsó könyvtár, 335. sz.) Buda-Pest, 1894. Franklin-társulat. (16-r. 134 l.) 30 kr.

Hedenstjerna Alfréd. Mindenféle népség. (Allehanda Folk.) Képek a svéd népéletből. Fordította Baján Miksa. (Olsó könyvtár, 334. sz.) Buda-Pest, 1894. Franklin-társulat. (16-r. 127 l.) 30 kr.)

Heine Henrik. Válogatott költeményei. Németből fordította Ivanhoe. Buda-Pest, 1894. Hornyánszky V. (8-r. XVI, 373 l.) 2 frt 40 krajczár.

Herczeg Ferencz. A dolovai nábob leánya. Színmű öt felvonásban. Buda-Pest, 1894. Singer és Wolfner. (8-r. 155 l.) 1 frt 50 kr.

Horváth Cyrill. Pomerius. Buda-Pest, 1894. Singer és Wolfner. (8-r. 161 l.) 1 frt 50 kr.

Joó István. A neveléstan kézikönyve. Tanítóképző intézetek számára. Buda-Pest, 1894. Hornyánszky V. (8-r. VIII, 258 l.) 3 frt.

Komócsy József. Szerelem könyve. Költemények. 3. kiadás. Buda-Pest, 1894. Singer és Wolfner. (8-r. 178 l.) 1 frt 50 kr.

Kovács Ferencz. Az 1843—44-ik évi magyar országgyűlési alsó tábla kerületi üléseinek naplója III. kötet. Buda-Pest, 1894. Franklin-társulat. (8-r. 511 l.) 5 frt.

Kovács Pál. Amerikai tanulmányutam. Buda-Pest, 1894. Dobrowsky és Franke. (8-r. 231 l.) 3 frt 50 kr.

Lanciani Rudolf. A régi Róma. A legújabb ásatások világításában. Fordította Lubóczi Zs. Buda-Pest, 1894. Akademia. (8-r. 8 lev; 368 l.) 3 frt.

Pap József. A bizonyításról. Buda-Pest, 1894. Grill K. (8-r. 41 l.) 40 kr.

Irohászka Ottokár. A keresztény bűnbánat és bűnbocsánat. Esztergom, 1894. Buzárovits. (8-r. 4 lev. és 325 l.) 2 frt.

Pruzsinszky Pál. A francia egyház a forradalom alatt. Karczag, 1894. Sződi S. (8-r. 162 l.) 1 frt.

Rudnyánszky Gyula. Szerelem. Költemények. Buda-Pest, 1894. Franklin-társ. nyomd. (8-r. 239 l.)

Ruzitska László. Ősz. Versek. Buda-Pest, 1894. Dobrowsky és Franke. (16-r. 102 l.) 2 korona.

Sismondi János. A nemzetgazdaságtan újabb elmélete. Ford. Enyedi Lukács és Pólya Jakab. II. kötet. Buda-Pest, 1894. Pallas. (8-r. 419 l.) 2 frt 50 kr.

Szekely Ágoston. A tüdővész gyógyítása. Gyakorló orvosok használatára. Buda-Pest, 1894. Dobrowsky és Franke. (8-r. 92 l.) 1 frt.

Tompa Mihály. Virágregék. 8. kiadás. Buda-Pest, 1894. Franklin-t. (8-r. 198 l.) 3 frt 60 kr.

Volf György. A magyar helyesírás alapja. Buda-Pest, 1894. Eggenberger. (8-r. 32 l.) 30 kr.

ELSŐ MAGYAR ÁLTALÁNOS BIZTOSÍTÓ-TÁRSASÁG BUDAPESTEN.

I. Tűz-, szállítmány- és jégbiztosítási üzlet.

KIADÁSOK. Harminczhatodik évi zárszámla 1893 jan. 1-től decz. 31-ig. BEVÉTELEK.

I. Tűzbiztosítás.		1892. évi nyeresimény-számla: maradvány	1077 58
Kifizetett károk a viszontbiztosított rész levonása után	1660889 66		
Függőben maradt károk tartaléka	112222 94	I. Tűzbiztosítás.	
Szerzési költségek a viszontbiztosított rész utáni bevétel levonásával	295381 17	Az 1892. évről áthozott készpénz díj-tartalék a viszontbiztosított rész levonásával és minden megterhelés nélkül	1800000
Jövedelmi adó és bélyegilletékek	113428 50	434110345 frt 80 krnyi köt. biztosítások után, valamint a f. évben lej. díjrészekből bef. díjak	
Postabérek	49064 28	lev. törli. díjak frt 454,620 83	
Adakozások közhasznú célokra	6170	viszontb. díjak • 635,043 64	
A tűzbiztosítási üzletet terhelő igazgatási költségek	447179 38	lejáró visszabizt.	
Behajthatlan követelések leírása	4889 07	díj-részek • 1 093,698 78 • 2 183,363 25	2982537 88
A következő évek készpénz-díjtartaléka a viszontbiztosított rész levonása után és minden megterhelés nélkül	1900000	Az 1892. évben függőben maradt károk tartaléka	135321 88
II. Szállítmány-biztosítás.		II. Szállítmány-biztosítás.	
Kifizetett károk a viszontbiztosított rész levonásával	44374 77	Az 1892. évről áthozott díjtartalék	18351 39
Függőben maradt károk tartaléka	1474283	31.013,118 frt 58 krnyi kötött biztosítások utáni díjak	69276 48
Szerzési költségek	4123 16	levonva: törlesztett díjak	
A szállítmány-biztosítási üzletet terhelő igazgatási költségek	15633 24	frt 6,456 83	
A következő évek díjtartaléka a viszontbiztosított rész levonásával	18415 93	viszontb. díjak 97,714 40 • 104,171 23	69276 4
III. Jégbiztosítás.		Az 1892. évben függőben maradt károk tartaléka	10673 88
Viszontbiztosítások és törlesztések	176993 31	III. Jégbiztosítás.	
Kifizetett károk a viszontbiztosított rész levonásával	777392 33	66.300,596 frt 16 krnyi kötött biztosítások utáni díjak	1354971 72
Szerzési és igazgatási költségek a viszontbiztosítások utáni bevételek levonása után	206007 03	IV. Egyéb bevételek.	
Behajthatlan követelések leírása	5409 26	Bevált. szelv. után, valamint egyéb befolyt kamatok és árfolyamnyereség eladott értékpapírok és ideg. pénznemek után	350814 64
1893. évi nyeresimény	931351 07	Társasági házak tisztja jövedelme	60662 48
	6783687 93		6783687 93

VAGYON. Mérleg-számla 1893. évi december 31-én.

TEHER.

Elhelyez. tőkepénzek takarékpénztárak és bankoknál	2498966 39	Részvényalapítók:	
Kor. 2.477,000 — M. kir. 4%-os korona-járadék a 94.40 = 1.169,144 frt — kr.		teljesen befizetett 2000 egész részvény a 1000 frt — = 2.000,000. —	
805,000. — M. k. ital-mérési jog kártalanítási 4 1/2%-os kötv. a 100 — = 805,000 frt — kr.		teljesen befizetett 2000 fél részvény a 500 frt — = 1.000,000. —	3000000
364,200. — M. kir. 4%-os aranyjáradék a 116.70 = 425,021 frt 40 kr.		Társasági tartalékok	3000000
Drb. 11.774 Magyar-francia biztosító r.-társasági részvények a 100. — = 1.177,400 frt — kr.		Tűzbiztosítási díjtartalék készpénzben a viszontbiztosított rész levonásával és minden megterhelés nélkül. 1.900,000. —	
1448 drb Bécsi biztosító társasági részvények a 210. — = 304,080 frt — kr.		Szállítmány-biztosítási díjtartalék készpénzben a viszontbiztosított rész levonásával és minden megterhelés nélkül. — 18,415 9 3	1918415 93
375,000 Lira olasz alap. kötvények a 78 1/2 = 293,062 frs 50 cs. — a 9 1/2 = 145,285 frt 73 kr.		Tűzbiztosítási függő károk tartaléka	112222 94
18,000. — Pesti Lloyd társasági kötvények a 100. — = 18,000 frt — kr.		Szállítmány-biztosítási függő károk tartaléka	14742 83
A fenti értékpapírok után az év végeig esedékes kamatok	17,232 frt 55 kr.	Különféle hitelezők	443524 49
Leszámlolt, visszleszám. s egyéb váltók A társaság háza Budapestén	801374 87	Előbbi évekről eddig fel nem vett osztalékok	1644
Különféle adások:	1210000	Első m. ált. bizt.-társ. Lévy-alap	79110 63
a) Pénzkészlet és maradványok a képviselőségeknél	772060 80	Tisztviselők nyugdíjalapja	500884 23
b) Maradvány, idegen bizt. intézeteknél	970073 59	Eletbiztosítási osztály folyó számlán	642085 42
Jégbiztosítási osztály folyó számlán	271733 28	1893. évi nyeresimény	931351 07
Központi pénzkészlet	58615 93		
A következő években lejáró díjváltók és díjkötelezv. összege	14.671,562 frt 82 kr.		
	10643991 54		10643991 54

II. Életbiztosítási üzlet.

KIADÁSOK. Harminczegyedek évi zárszámla 1893 január hó 1-től december 31-ig. BEVÉTELEK.

Törlesztett kötvények díja	294799 71	A mult évből áthozott díjtartalék	1798564 53
Visszaváltott kötvényekért	248200 83	A Magyar-Francia biztosító-részvény-társaság üzlete	
Halálesetek után kifizetett karösszeg	782057 12	után átvett díjtartalék	114172 59
Lejárt kiházasítási tőkéért	753292 84	Befolyt díjak: ez évben kiállított kötvények után	933506 85
Kiházasítási biztosításoknál haláleset következtében		az előbbi években kiállított kötvények után	3550833 04
díjvisszatérítés	141968 46	a biztosított tőke emelésére ford. nyeresimények	17832 26
Függőben levő károk tartaléka	319202 61	Mult évi függőben volt károk tartaléka	228608 09
Evjáradékokért	66583 41	illetékek	97880 —
Viszontbiztosítási díjak	80052 86	Kamatjövdelem	1023158 72
Bélyegekért	70128 45		
Irodai bér, postadíjak, nyomtatv., uti s egyéb költség	191548 10		
Tisztí fizetések	75977 56		
Jövedelmi adóért	7945 89		
Orvosi díjakért	38746 47		
Szerzési és díjbehajtási költségek	359708 99		
Kisorsolt biztosítások tartaléka	21000 —		
Behajthatlan tartozások leírása	10337 47		
Díjtartalék ez év végen	24187183 01		
1893. évi nyeresimény	302886 32		
	27951620 10		27951620 10

VAGYON.

Mérleg-számla 1893. évi december hó 31-én.

TEHER.

Értékpapírok	frt 21.402,152 10	ugyanis:	
4.893,000 Kor. n. é. m. kir. 4%-os korona-járadék 94 frt 40 krjával	2309496	Díjtartalék: — 24.720,937 —	
214,800 frtnyi m. kir. 4%-os aranyjáradék 116 frt 70 krjával	250671 60	levonva a viszontbiztosítási díjtartalékokat	533,753 99
6.852,300 frtnyi m. földhitelint. 4%-os záloglevelek 97 1/2 frtjával	6698123 25	Biztosítási alap	249257 06
4.359,800 frtnyi m. földhitelint. 4%-os talajjavítási és szabályozási záloglevelek 96 frtjával	4185408	Kiházasítási tőkék nyeresiménye	498879 87
742,000 frtnyi m. földhitelint. 4 1/2%-os záloglevelek 100 frtjával	742000	Függőben levő károk tartaléka	319202 61
22,000 frtnyi m. földhitelint. 5%-os záloglevelek 100 frtjával	22000	Díjleszállításokra vonatkozó nyeresimények tartaléka	644 41
252,000 frtnyi pesti m. keresk. bank 4 1/2%-os zgl. 100 frtjával	252000	Előre fizetett díjak az 1894—97. évekre	7911 17
69,000 frtnyi pesti m. keresk. bank 4 1/2%-os községi kölcsönkötvényei 100 frtjával	69000	Fel nem vett nyeresimények 1892. évről	1178
178,600 frtnyi pesti m. keresk. bank 5%-os zálogl. 100 frtjával	178600	Kisorsolt biztosítások tartaléka	21000 —
111,000 frtnyi kisbirt. orsz. földhitelint. 4 1/2%-os zgl. 100 frtjával	111000	Viszontbiztosító intézetek és mások követelesei	6084 41
7,000 frtnyi kisbirt. orsz. földhitelint. 5%-os zgl. 100 frtjával	7000	1893. évi nyeresimény	302886 32
122,000 frtnyi kisbirt. orsz. földhitelint. 5 1/2%-os zgl. 100 frtjával	122000		
145,000 frtnyi m. orsz. közp. takarékp. 4 1/2%-os zgl. 100 frtjával	145000		
100,000 frtnyi egyesült bpesti főv. tkp. 4 1/2%-os zgl. 100 frtjával	100000		
30,000 frtnyi m. jelz. hitelb. 4%-os nyeresiménykölcs. kötvényei 127 frt 25 krjával	38175		
70,000 frtnyi m. jelz.-hitelbank 4 1/2%-os záloglevelei 100 frtjával	70000		
2.226,800 frtnyi Budapest főv. 4 1/2%-os kölcsönkötv. 100 frtjával	2226800		
1.709,500 frtnyi m. k. államv. ezü.-tkölcs. 4 1/2%-os kötv. 100 frtjával	1709500		
99,200 frtnyi m. kir. keleti vasuti államkölcsön 5%-os aranykötvényei 122 frtjával	121024		
199,900 frtnyi m. kir. 4%-os földteherment. kötv. 94 1/2 frtjával	188905 50		
100,000 frtnyi m. kir. ital. jogkárt. 4 1/2%-os kötv. 100 frtjával	100000		
Besztercebánya-brezovai és piski-vajdahunyadi vasuti els. kötv.	1080747 71		
212,000 frtnyi egyesített államadósság 4 1/2%-os papíráradék (május—november lejár) 97 frt 95 krjával	207654		
4,800 frtnyi egyesített államadósság 4 1/2%-os papíráradék (február—augusztus lejár) 97 frt 85 krjával	4696 80		
235,900 Kor. osztrák 4%-os korona-járadék 96 frt 70 krjával	114057 65		
14,000 frtnyi osztr. 4%-os aranyjáradék 118 frt 45 krjával	16583		
190,000 frtnyi galicziai 4 1/2%-os államkölcsön kötv. (1883. évi) 100 forintjával	190000		
100,000 frtnyi galicz. ital. jogkárt. 4%-os kötv. 97 frt 30 krjával	97300		
114,626 Lire 50 c. olasz 5%-os járadék és kamatai	44409 59		
1893-ban esed. kam. és elszám. pénzküldemény	345741 47		
Jelzálog-kölcsönök	15191 90		
Kötvény-kölcsönök	2380637 —		
Viszontbizt. kötvény-kölcsönök	11859 67		
A központ tartozása folyó számlán	642085 42		
Vezér- és főügynökségek és mások tartozásai	657393 08		
	25593060 64		25593060 64

Budapest, 1893 december 31-én.

Agoston József, aligazgató, mint az életbizt. osztály főnöke.

Az igazgató: Harkányi Frigyes, Jeney Lajos, Lévy Henrik, Ormody Vilmos, báró Schosberger Zsigmond, gróf Zichy Nándor.

A fenti zárszámlákat és mérlegeket megvizsgálván, azokat a törvényben s az alapszabályokban meghatározott elvek szerint készültnek és azok egyes tételeit a fő- és segédkönyvekkel teljesen megegyezőnek találtuk.

Budapest, 1894 márczius hó 29-én. A felügyelő-bizottság: Gróf Batthyány Géza, Giczey Samu, Jekelfalussy Lajos, László Zsigmond, Sztányi Izidor.

BRUNETIÈRE SZÉKFOGLALÓJA A FRANCZIA AKADÉMIÁBAN. *)

Ez év február közepén a francia akadémiának érdekes ülése volt. Brunetière tartotta székfoglalóját és D'Haussonville válaszolt neki. Brunetière beszéde Franciaország határain túl is föltűnést keltett nemcsak szép formája miatt, hanem mivel oly dolgokról szólt, melyek az egész művelt világot érdeklik. Úgy vettük észre, hogy a beszéd nálunk nem részesült a kellő figyelemben s azért talán nem végzünk fölösleges munkát, ha egyes részeit közöljük s egyszersmind annak kimutatására törekszünk, hogy nekünk is érdemes foglalkoznunk azokkal a gondolatokkal, melyeket Brunetière fejtegetett.

A székfoglalók rendes kezdete az, hogy az új tag kifejezi örömét a kitüntetés miatt, mely a nagyhirű testületbe való fölvétellel érte. Brunetière e conventionalis kezdetet tartalmassá bírta tenni.

Húsz éve — úgy mond — hogy először átléptem a *Revue des Deux Mondes* feltékenyen őrzött küszöbét s majdnem tíz éve, hogy az École normale supérieure tanára vagyok; mint tanár vagy kritikus, szóval vagy tollal minden erőmet arra szenteltem, hogy szilárdítsam a hagyományt s hogy megvédjem jogait a modernismus zajongó ostroma ellen, kimutatván, hogy a hagyomány redőiben örökös ifjúság rejlik. Bizonyára hálátlan volnék, ha a mai napon, midőn alkalom nyílik reá, nem fejezném ki mély köszönetemet mind azoknak, a kik támogattak, segítettek s bátorítottak e küzdelemben. De

*) *Discours de Réception de M. Ferdinand Brunetière. Réponse de M. Le Comte D'Haussonville.* Paris, Calmann Lévy. 1894.

sem az École normale igazgatója, sem Buloz árnyéka nem fognak neheztelni reám, ha meg merem vallani, hogy mindannyi bátorítás közül az önöké volt nekem a legbecsesebb; és ha hozzá teszem, hogy egyedül az önök szavazata szabadított meg végleg a kétségtől, mely a csüggedés óráiban néha elfogta lelkemet. Nem úgy van tehát! mert önök bizonyítják és kezeskednek érte, hogy nem igaz, mintha a múlt tisztelete vagy szeretete nem párosulhatna a jelen iránt való érdeklődéssel és a jövő érdekeinek szemmel tartásával. Sőt alig képzelhetünk valami barbárbab elbizakodottságot, mint azt a törekvést, hogy egy rövid életben mindent magunktól származtassunk, magunk szerint irányítsunk s magunktól tegyünk függővé. Halottaink is családunkhoz tartoznak; az ő vérök kering ereinkben; semmi sem lüktet bennünk, a mi nem tőlök maradt reánk s ez okból maga a haladás is csak a hagyomány által lehetséges. Kivüle és nélküle csupán a levegőben s a felhőkben építhetünk várakat, melyek oly hirtelen szétfoszlanak, mint a sejtelem vagy álom. A múlt több, mint a jelen költészete, talán azt mondhatjuk, hogy a múltból él a jelen. És azért uraim, hogy utódainkat segíthessük az emberiség művének folytatásában, mindenekelőtt azzal tartozunk nekik, hogy atyáink hagyatékát ha lehetséges megnövelve, de mindenesetre érintetlenül szállítsuk át az utókorra. Ha ezt talán nem tudtam, önöktől megtanultam volna; és ha néha, mint mondtam, szinte kételkedtem benne, az önök szavazata megnyugtatót.

És itt áttér a szónok elődjének, John Lemoinnenek, jellemzésére. De mi kissé megállapodunk annál, a mit a hagyományról mondott, mert hiszen nekünk is szól a lecke. A modernisták nem igen tudják, hogy viselkedésük tulajdonképp nem modern dolog. Már a görög világban emlegették azokat a fiatalokat, a kik azt hitték, hogy náluk kezdődik a világ. Igaz, hogy ma a modernizmus szélesebb körökre terjed, sokkal rendszeresebb formákban s dagadozóbb önérzettel lép föl, mint valaha. Nem fejtegethetjük itt e mozgalom okait és jelenségeit, csak azt akarjuk megjegyezni, hogy nem lényegtelen a különbség a mi modernizmusunk és a külföldi között. Nagy és régi műveltségű nemzeteknél a hagyományok mélyen megvannak gyökerezve s a föl-föl tűnedező új hajtások nem csupán mesterséges plánták. Új irányok keletkeznek a folyvást fejlődő élet küzdelmeiben és egy ideig ellenkeznek a hagyományokkal,

majd természetök szerint és életerejük mértéke arányában módosulva, magok is az alapjokban szilárd hagyományok kinézetét növelik.

Ellenben a mi hagyományaink ingatagabb természetűek. Szellemi életünk fő baja a folytonosság hiánya. Ép oly hamar felejtünk, mint a mily gyorsan föllobbanunk. Kétségtelen, hogy sok a nagylelkűség kegyeletünkben. Ki tagadhatná, hogy föltűnően és zajosan tiszteljük politikai és irodalmi történetünk nagy alakjait? Szobrokat emelünk nekik, büszkén emlegetjük neveiket, íratainkban s szónoklatainkban oly meghatótsággal s annyi tisztelettel hivatkozunk rájuk, mintha minden eszméjüket s minden törekvésüket teljesen átértve s földolgozva a magunkévá tettük volna. Pedig a halott névben él csak, s többé nincs jelen. Valami többé, vagy kevésbbé jellemző általánosságot jegyzünk meg róla és megesik, hogy általános helyeslés mellett Széchenyi és Deák neveit oly irányok védelmére hangoztatjuk, melyek homlokegyenest ellenkeznek mindazzal, a mit Széchenyi és Deák egész életükön át hirdettek és cselekedtek. És mit szólunk íróinkról? Milyen hamar elavúlnak nemcsak a feltörekvő geniek ítélete szerint, hanem a nagy közönség emlékezetében is. Pedig az igazi nemzeti műveltség csakis történeti alapon nyugszik. A szép jelszavak, s a hangos lelkesedés ezt a műveltséget nem teremtik meg. Szeretet kell hozzá, mely néma munkával át meg átkutatja a múlt emlékeit, rendezi s méltatja azokat és arra tanít, hogy mindent a maga értéke szerint becsülve meg, a fény mellett az árnyekat is megismerjük. Csakis így lehet meggyökereztetni a nemzeti műveltséget s a múltnak ily tisztelete nem zárja ki a jelen iránt való érdeklődést, sőt egyik a másik nélkül alig képzelhető. Többféle pedanteria van, mert a mily furcsa volna egyrészt mindenkitől követelni, hogy ennél vagy annál az irodalmi jelenségnél szűnjek meg érdeklődése, ép oly nevetséges pedanteria másrészt azt hirdetni, hogy régi jeleseink, mint Kölcsey, Vörösmarty, Eötvös és Kemény stb. nem ismerték az emberi szívet és az életet, mivel nem lehetett még szerencséjük megismerkedni legifjabb nagyjainkkal s mivel nem vehettek tudomást a Párisból importált legújabb modorról.

És itt arra térünk, a mit már föntebb jeleztünk. A modernizmus még oly nemzeteknél is veszély, a kiknek művelt-

sége erős hagyományokon nyugszik; nálunk a veszély nemcsak abból áll, hogy hagyományaink amúgy sem eresztettek mély gyökereket, hanem abból is, hogy az egész mozgalom nem hazai termék. Igaz, hogy hívei föltűzdelik az idegen szülöttet magyar czifraságokkal, hanem azért könnyű fölismerni árúik eredetét. Jól tudjuk, hogy irodalmunk sem zárkozhatik el a külföldi hatások elől, a mint hogy régente sem zárkozott el előlük. De nagy különbség van a külföldi élet szolgálai utánzása s az önállóan megfigyelő tehetség eljárása közt, a ki a külföldi hatást a maga módja szerint dolgozza föl.

Hanem ideje már, hogy visszatérjünk Brunetièréhez, ki a hagyományról szóló részt elvégezve, John Lemoinne jellemzésére tért át. Nagy rokonszenvvel emlékszik meg a jeles hírlapíró zárkozott természetéről. Szembe állítja Jules Janinnel, ki nagyon örömet foglalkoztatta olvasóit a maga személyével, mert úgy látszik, hogy ez a tárgy mindennél inkább érdekelte a «kritikusok fejedelmét». Brunetière többre becsüli Lemoinne tartózkodását Janin szeszélyes bőségénél és óhajtja, hogy e tartózkodását vagy épen hidegségét utánozzák is néhányan.

Mert hogyan volna lehetséges — úgy mond — némi szabadsággal nyilatkoznunk az egykorú dolgokról és kortársainkról, ha nem hárítanók el magunktól némelyek túláradó bizalmasságát s másoknak köznapias banalitását oly ellenszegüléssel, melyet az egykorú erkölcsök gyöngülése közben egyszerűen hősiesnek nevezek. Nehéz helyzete ez a kritikának. De hogy megoldhassa föladatát, nem járhat a nagy társaságba; vagy ha jár is, kénytelen fölvenni az ellenállás színét, melyet a világ hajlandó rossz kedvnek tartani. És a világnak igaza van! de a kritika sem cselekszik helytelenül. A világnak igaza van, ha nem tekintjük másnak, mint a fényűzés és a gyönyör céljából alakult társulásnak; de a kritika sem cselekszik helytelenül, ha kötelessége a csaló látszat alatt mindenütt megkülönböztetni és fölismerni a dolgok igazi valóságát. És megengedem, uraim, hogy tekintetbe véve nemünknek nagyon is szokásos rosszakaratát, kevés kötelesség van, melyet szívesebben teljesítünk. De a kiket leginkább bosszant a kritika szabadsága, nem vetették-e föl néha még azok is a kérdést, hogy mit köszönhetnek a kritikának, mely Renannak szép szava szerint lehetlenné teszi, hogy teljesen erőt vegyenek rajtok a babona és

a hiszékenység? Kívül a pompázó, nagy szavak és nagy phrasisok, hiú kirakata a szép érzéseknek, mindenféle előítélet, képmutató conventionalismus, rosszúl alkalmazott csodálat, melynek nem az a legkisebb hibája, hogy a diadalmas közép-szerúségre szállítja át az érdem természetes díját, s végül az az igazságtalan s botránys kedvezés, mely Scudérit, Voituret és Pradont Corneille, Molière és Racine fölé helyezi és általában nagyobbra tartja mind azt, a mi mulékony, mind annál, a mi maradandó: mind ezeket, uraim, a kritika hívatása irgalmatlanúl üldözni, alku és részrehajlás nélkül, magának a tehetségnek, az igazságnak s az igazságosságnak érdekében! és hogyan érhetné el a sikert, ha nyelvben s magaviseletben el nem különítve magát azoktól, a kikről ítélnie kell, magános helyzetét vagy állítólagos «rossz kedvét» nem használná föl pártatlansága eszközéül, föltételéül és biztosítékául?

Így gondolkodott John Lemoinne . . . Semmit e világon nem tartott oly nagyra, mint függetlenségét. Nem büszkelkedett vele, hanem affectatió nélkül, mindig s mindenkitől megkívánta, hogy tiszteljek azt.

Ezután Brunetière Lemoinnenek tanulmányairól emlékezve meg, megjegyzi, hogy nem aláírt közleményei, hanem a *Débats*ban írt névtelen cikkei alapították meg szerzői hírnevét.

Uraim — így folytatja azután — önök nem várják tőlem, hogy ez alkalommal elbeszéljem a *Journal des Débats* vagy épen a francia sajtó több mint száz évi történetét. Ez a cél igen is nagy és igen is főnhéjázó volna, fölülhaladná erőmet; és azután mire való volna, ha a «negyedik hatalom» csudálatos szerencséjének elbeszélése végett, rajzolni próbálnám zsenge korát? Éljen Renaudot! Éljen az ügyes férfiú, a *Gazette de France* alapítója és a helyközvetítő intézetek föltalálója! De e nagyhirű név oltalma alatt, a hírlapírók tavaly annyira dicsőítették magokat, hogy nem szorúltak az én csodálatom adójára. És lehetséges, hogy rosszúl dicséerném őket.

A sajtó nagyon sok jót tett és még most is tesz jót minden nap; ennek kijelentésével kezdeném. Azt mondanám róla, a mit a phrygiai Aesopus mondott a nyelvről Xanthusnak: «Ej, Ej! Lehet-e jobb valami, mint a nyelv? Ez a polgári élet köteléke, a tudományok kulcsa, az igazság s az ész organuma: az ő segítségével épülnek a városok s ő rendezi őket;

az ő segítségével oktatunk, szónokolunk s uralkodunk a gyülekezeteken . . . » Többet teszünk még uraim s jobbat is! Nyugtalanítjuk az önzést; nyilvános vádat emelünk az igazságtalanság ellen; s emlékezetünkbe idézzük a solidaritás érzetét, mely összekapcsol bennünket. A mindent kimondás szabadsága nem a lehető legbiztosabb eszköze-e annak, hogy némely embert megfoszszunk attól a szabadságtól, hogy mindent tehessen? De, hogy őszinte legyek, hozzátenném a meseíróval, hogy a nyelv «egyszersmind valamennyi viszálynak anyja, dajkája a pereknek s forrása a harczoknak és háborúknak. Nem csupán az igazságot terjeszti, hanem a tévedést s a mi rosszabb, a rágalmat is: ő dönti romba a városokat s ő beszél reá rossz dolgokra . . . » És a mi hírlapíróink, kik szellemesebbek Xanthusnál, bizonyára meg nem haragudnának: ezért nem volna bajom velök. Sőt haragtartás helyett, köszönetet mondanának nekem, ha velök együtt sajnálkoznám azon, hogy naponként mennyi verve-et, szellemet s tehetséget tékozzanak, fecsérelnek és szórnak el haszontalanul. Mennyi költőt, drámaíró-t s regényíró-t nyelt el a sajtó ötven év óta. Valóban az ily szemrehányásnál kellemesebb hízélgéssel nem is illethetném a sajtót. De ha nem akarnám elismerni azt a dicsőséget, melylyel kérkedik, hogy ő a szellem hatalmának képviselője; ha vállalkoznám annak kimutatására, hogy semmivel sem, vagy csak igen kevéssel járult mind azoknak az eszméknek terjesztéséhez vagy fejtegetéséhez, melyekből élünk mai nap s melyek bizonyos tekintetben az egykorú műveltség lényegét alkotják — Kant, Hegel, Comte, Darwin, Claude Bernard, Pasteur, Taine és Renan eszméit értem, melyeket a sajtó kezdetben gyakran ki is gúnyolt; ha végül megkísérteném annak kimutatását, hogy a sajtó valamennyi «organuma» együttvéve, minden erejének teljes kifejtésével igen könnyen, nagyon is könnyen buktathat meg egy miniszteriumot — és egy kormányzatot is, ha kell — de hajh! nem képes visszatartani a tömeget attól, hogy a színházakat üresen hagyva, ne fusson a café-concertsekbe. Oh! uraim, ha ezt próbálnám kimutatni, akkor kitörne a háború . . . és Isten mentsen, hogy én azt fölidézzem! De talán szabad lesz azt az egy észrevételt kockáztatnom, hogy a sajtó John Lemoinne korában nem volt egészen olyan, mint a minő most? Noha ez is igen nagy vakmerőség, de nem szabad folyvást hátrálni; és valóban, uraim, azt hinném, hogy árulást

követek el elődöm emlékéen, ha nem időznék egy perczig e pontnál.

Tehát az ő korában, ha valaki hírlapíró akart lenni, tanulnia kellett valamit és elég hosszasan készülnie. A történet, egy vagy két idegen nyelv, az európai politika általános érdekeinek ismerete, bizonyos emberismeret, nagy irodalmi műveltség: legalább is ezeket a kellékeket követelték munkatársaiktól Carrel Armánd és Bertin lapjai, a *National* és a *Débats*. Emlékeznek-e önök Littré pályájának kezdetére?

Három teljes éven át — ismétlem három éven át — e hellenista, e philológ, e philosoph, e tudós munkája abból állt, hogy Carrel Armánd fölügyelete alatt kivonatokat készített az idegen lapokból. Lám, ez bizony hosszú inaskodás; és akkor még nem hitték, még nem jutottak arra a gondolatra, hogy a hírlapíró valamennyi adományai közül a legelső, a rögtönzés adománya.

És mennyire igazuk volt! Mert végre is, uraim, tudják-e azok, a kik dicsekednek vele, hogy tulajdonkép mi az a rögtönzés? Maga a szónok sem rögtönöz, noha ez mesterségének látszik. Választ rögtönöz, de beszédet nem. Cicero megírta beszédeit és reánk maradtak Bossuet szónoklatainak fogalmazványai. S vegyük hozzá, hogy a mikor beszéd közben neki hevülünk, a hangnak színe, a taglejtés physikai ékesszólása, a fölindulás körforgása, mely a szónokot a hallgatósággal s ezt újra a szónokkal köti össze, mintegy kitöltik a beszéd hézagait; ilyenkor a szavak szinte ki vannak találva, mielőtt kimondatnak s szükség esetén a közönség rokonszenve egészíti ki a még ki nem mondottat. De más dolog az, a mikor írunk. Midőn írunk, a rögtönzés alig egyéb, mint siralmas, veszedelmes s megvetendő könnyűség, melylyel mindenről beszélünk, a nélkül, hogy valamit tanúltunk volna, bárminő kérdés merül föl a politika vagy a történet, az irodalom vagy a művészet, tudomány vagy a közigazgatás, a közegészségügy vagy az útrendezés, a jog vagy az erkölcs, a toilette vagy a konyha köréből; — midőn írunk, uraim, a rögtönzés alig egyéb, mint az a művészet, mely üres szócsengéssel csalódásba ringat tudatlanságunk terjedelme, mélysége s egyetemessége iránt. Van-e itt ok a dicsekvésre? Sed nos vera rerum amissimus vocabula: elvesztettük a dolgok igazi neveit; és a mi tulajdonképen gyöngé-

sége a hírlapírásnak, meg kellett érünk, hogy azt ő maga dicsőségének hirdesse.

1840-ben a hírlapírók nem rögtönöztek; tudván azt, hogy a legcsekélyebb kérdések bizonyos tekintetben végtelenek, némely kérdéssel szakszerűen foglalkoztak s mielőtt tárgyalták volna, tanulmányozták őket.

Példa erre John Lemoinne. Midőn a *Journal des Débats*-nál átvette «az angol rovatot», tudott angolul, Angliában élt s egy valódi mester vezetése alatt elvégezte történettudományi, sőt diplomáciai tanuló éveit. Természetesnek gondolta tehát, hogy tehetségét arra használják, a mit elbírt végezni és csodálatosan ismerve az angol választások szokásait s az afghanistani kérdést, nem akart művészeti kritikával foglalkozni s azt sem kívánta, hogy tegyék próbára tehetségét a színházi tárczában. Maradjon mindenki mesterségén! . . . Hanem Lemoinne meg nem elégedve azzal, a mit már jól tudott, rajta volt, hogy még jobban tudja és évek során át olvasmányokat, utazásokat, elmélkedéseket s látogatásokat arra használt föl, hogy minél tökéletesebb illetékességet szerezzen magának a külügyi politika kérdéseiben. A mit e korban Jean Jaques Ampère, Marmier s Philarète Chasles tettek, oly czélból, hogy fejleszszék érdeklődésünket az idegen irodalmak iránt, hogy kiszélesítsék tisztán francia látkörünket, emlékeztetve bennünket arra hogy nem mi vagyunk az egyedüli emberek, sem az egyedüli európaiak, ugyanazt tette John Lemoinne a politikában; és e szolgálat azok közé tartozik, melyek egy író nevét megőrzik a történetben.

Nem mondjuk, hogy néha ki nem rándult a maga területe határán túl, — ha az angol vagy a török pihenőt engedtek neki; s ilyenkor alkalmilag igen kedvesen beszélt például *Manon Lescaut*-ról, Goethéről vagy Shakespeareről. Mert igen jól ismerte a remekműveket és tudta azt, hogy a hírlapíró elveszett az irodalom számára, mihelyt arra határozza el magát, hogy csupán a napi kérdéseknek él. Érzem, uraim, hogy itt sikamlós terre léptem. De mivel hírlapíróink rendesen csodálkoznak azon, hogy az irodalomtörténetben számukra nem jut nagyobb hely . . . sőt mivel panaszkodnak is ezért . . . nem engedik-e meg önök, hogy e körülmények okait jelezzem, melyek közül fő helyen áll az, hogy nem lehet két úrnak szolgálni, s hogy két dolgot egyszerre jól elvégezni igen bajos.

Bizonyára nem csalódnak — és sietek erről tanúskodni — ha azt hiszik, hogy nem írnak rosszabbúl, vagy hogy jobban írnak, mint sok úgynevezett irodalmi férfiú; hivatkozom Ponson du Terrail és Pigault-Lebrun olvasóira. A mi a szabálytalanságokat illeti, melyeket a folytonos rögtönzés gyorsaságában olykor elkövetnek, vagy a neologismusokat, melyekkel visszaélnek s a váratlan metaphorákat, melyeket oly gyakran vetnek szemökre, mind ebben nem látok semmit sem, a mi megkülönböztetné őket sok írótól; és ha még több hasonló hibát követnének is el, önök tudják, uraim, hogy ez a modern jargon, melynek fenyegető haladását önök megakadályozni törekednek, de a mely — kimondjuk-e? — uralkodik a szószéken s a törvény termében s nemcsak itt, hanem a színházban, a regényben ép úgy, mint a sajtóban s még a költészetben is. Racine árnyéka, Lamartine és Hugo bolygó szellemei mit mondanátok, ha beszélhetnétek föl, ha itt fölolvassnék néhány oly egyenetlen, sokalakú és gerincz nélküli verset, a minőket ma a fiatal emberek bámulnak? Néhány költővel s regényíróval szemben — a kik úgy látszik, a művészet nagy titkát abban keresik, hogy csakis pajtásaik s önmagok s egyedül önmagok értsék meg őket — hírlapíróinktól legalább azt az előnyt nem lehet megtagadni, hogy kénytelenek mindig megértetni magokat, s hogy a világosság az első érdem, a melyet megkövetelnek tőlük.

De hogyan sikerül ez nekik? minő módon? mily áron? és ha nagyon is gyakran azon kell kezdeniök, hogy nyelvökben a tömeg hangjához alkalmazkodnak vagy ha a közvéleményt vezetni akarván, előbb hódolattal kell tömjéneznüök annak legrosszabb szeszélyeit, lehet-e valami kevésbé irodalmi, mint az ily eljárás? Arra kérem a hírlapírókat, hogy félre ne értse- nek. Mint a politikai szónok, a hírlapíró is az érdekekre s a szenvedélyekre akar hatni; s mivel szenvedélyeink, vagy érdekeink, de kivált azok az eszközök, melyekkel kielégíthetjük őket, egészen állhatatlanok és naponként változók, a sajtó is szükségképen rabszolgája lett az *actualitásnak*. Nem ad egyebet s mi nem is kívánunk tőle mást, mint értesítéseket. Bármily hitvány semmiség is a tegnapi bohózat, mégis megkívánjuk, hogy a hírlap beszéljen róla, — hogy ne legyünk kénytelenek a színházba menni, — s meg nem engedjük, hogy a tárczaíró kikerülje a jelentés kötelezettségét, komolyabb irodalmi elmélkedések

kedvéért. Nem tűrjük, hogy az újdonságíró bármily csekély részletét elhallgassa a bűnnek vagy a pörnek, melyre a marquisné szalonjában ép oly kíváncsi vagy talán még kíváncsibb, mint a portás felesége a kapu alatt. De minő megbotránkozást keltene, ha valahol egy minisztérium megbuknék vagy egy állampapír árfolyama hanyatlanék a nélkül, hogy a mi hírlapunk azt észre vette volna. Bocsánat, uraim, a köznap ki fejezésért, de a napi sajtó munkásaitól — hisz a név is mutatja — a «napi soron lévő ételünket» kívánjuk s azt akarjuk, hogy melegen tálalják föl, vagy hogy kevésbbé konyhai s akadémikusabb nyelven szóljak — azt kívánjuk tőlök, hogy mind azt, a mi átmeneti, mulandó, rövid éltű, a mi holnap elhal az alkalommal együtt, mely létre hozta, a dolgok mozgékony vagy viszonylagos elemét futtában fogják el, mintegy röptében ragadják meg, a nélkül, hogy törödnének azzal, hogy mit őriz meg az idő mind ebből.

Ellenben az író, mintha a világ külső színjátéka s a perczek káprázatai elrejtene előtte az egésznek igazi értelmét, félrevonja azokat s a dolgok alapján rejlő állandóig igyekszik hatni, hogy megállapítsa az örökkevalóság szempontjából. Akár költő, akár regényíró, dramaturg, történetíró vagy kritikus, nem elégszik meg azzal, hogy a napi szokások és eszmék leleményes festője vagy szellemes másolója legyen. Magasabb, messzebb célra tör. És nagyravágyása, bármiként nevezzük azt, az eszmény szeretetének vagy az utókorral való törődésnek vagy a név megörökítése s akár a kitűnés vágyának — igazi nagyravágyása abból áll, hogy legyőzze a halált és az időt. Nem ugyanezt akarta-e mondani az elhúnyt jeles zeneköltő, Gounod, midőn itt az önök nevében a római stipendiumban részesült ifjakhoz e szép szavakat intézte: «Ne essenek — úgy mond — abba a különös és gyászos tévedésbe, hogy összetéve sszék a *létet* az *élettel*; bár a teremtés törvénye összeforrasztotta mind a kettőt, nincs két fogalom a világon, a mely különbözőbb volna egymástól. A *létnek* igazi eleme a viszonylagos, a futólagos; de az élet csak az abszolutra czélzó irányból erősödik és táplálkozik. . . Jussion eszökbé, hogy csak akkor halunk meg, ha a *létet* többre becsültük az *életnél*.» Nem gondolom, uraim, hogy önök megfeddenének ez ékesszóló idézet miatt, mivel a mi igaz a zenére nézve, ugyanaz majdnem még inkább áll az irodalomról is. Csak akkor vagyunk írók, ha azt kívánjuk, hogy nevünk

fönmaradjon; de, hogy fönmaradjon azon kell kezdenünk, hogy gondolatunkat elválaszszuk a jelentől, s hogy kiszabaduljunk az aetulitás igája alól. Nem bizonyítéka-e ennek az a sok könyv, mely évenként elhal, nem sokkal születése után? A szerző elfelejtve a művészet föltételeit és czélját, összetévesztette a létet az étellel. Mivel csak kortársainak akart tetszeni, sikere nem éli túl nemzedékét. Mint a divat udvaroncza, diadala bukásának okozója lesz; és akkor mit ér a tehetség, melyet kifejtett, ha emlékezetének el kell enyésznie a tegnapi balesettel vagy a mai botránnyal együtt?

De vajon ezt szemére hányhatjuk-e hírlapíróinknak? Ez annyi volna, mintha fegyvert kovácsolnánk ellenök becsületes-ségökből s félreismernök mesterségök követelményeit. Nem kívánjuk ügyvédeinktől, hogy örökkévaló dolgokat vegyítsenek egy határpörbe és föltéve, hogy megnyerik pöreinket, nem engedünk-e el nekik szívesen mindennemű irodalmi becsvágyat? S ha ez áldozat nekik, már azoknak az érdekeknek természetis, melyeket hívatások szerint gondozniok kell, meg kívánja ez áldozatot lelkiismeretöktől. A nagy, a szép pörök igen ritkák. És ily módon az ügyvédi ékesszólás irodalmi jellemének az ügyvédi kötelesség érzete is ártalmára van. Nem különben áll a dolog a sajtóra nézve. Alá van vetve az *actulitásnak*, mint létjogának; az abszoluttal való foglalkozás nagyon is figyelmetlenné tenné annak föltételei iránt, a mit a velünk kötött szerződésnek nevezhetnék; hogy példát említsek, Girardin Emilnek Gautier Theophilhez mondott híres szavai szerint «a stil bántaná az előfizetőt». Tények s újra tények, számok, értesülések, hírek, ezt várjuk újságunktól s ha régebben a legjobb az volt, mely a legjobban volt írva s gondolva, a jövőben a legjobban értesült lesz a legjobb. A kis távirótisztek vagy a telephon-kisasszonyok is jó szerkesztők lesznek akkor s a hírlapíró gondosan el fogja rejteni tehetségét, hogy meg ne ártson neki. . . Szóval, uraim, a sajtó már útjának az irodalométól való különbözése miatt is, minden lépéssel, melyen czélja fele halad, távolodik az író vagy a művész törekvéseinek czéljától. És ha ez így van, miért s minő érdekből zavarnök össze azt, a mi a legellentétesebb, a viszonylagossal való törődést és az abszoluttal való foglalkozást?

Hogy nem így volt mindig, azt jól tudom, uraim; a fajok az irodalomban ép úgy, mint a természetben, csak idő múltával

különböznek egymástól. Midőn a francia sajtó még nem nőtt nagyra, jól tudom, hogy szeretett elvi kérdésekről tanakodni, melyek ma már, úgy látszik, csak igen kevés hírlapíró érdekelnek. . . Constant Benjamin és Montesquieu szelleme uralkodott akkor a politikában. Voltak akkor olyanok is, kik azt mondták, hogy nincs «megvetendőbb dolog egy ténynél» és valamely pénzügytörvény alkalmából hivatkoztak annak szükségére, hogy «a népek szellemét kell tanulmányozni». Gondolkodásban és cselekvésben elvek szerint jártak el, vagy legalább akartak eljárni. És egyszersmind, sőt első sorban nagy volt az előszeretet az általános eszmék iránt; kiki azon volt, hogy az olvasót annak az eszmének nyerve meg, melyet tapasztalat, tanulmány s elmélkedés útján szerzett; — és mind ez, ez akkor még valóban az irodalomhoz tartozott.

Ahhoz tartozott még az is, hogy inkább a tényekkel vagy művekkel foglalkoztak, semmint a személyekkel; és — bocsássák meg nekem a szót, melyet *Szótárjok* jövő kiadásába föl kell venniök — a *reporterség* még nem született meg. Scribe bútorainak és Hugo Viktor egészségi rendszabályainak leírása még nem volt szükségképi része a *Burgraves*-ről vagy a *Pajtáskodás*-ról írt kritikának. Ez bizony nem volt helyes; a következmény eléggé mutatja. Hogy mit érnek *Jocelyn* vagy *Indiana*, *Chatterton* vagy az *Ejtszakák* az ma már másodrendű kérdés, csak arra jó, hogy négy pedanst mulattasson, egymás közt, de különben igen közömbös dolog Musset, de Vigny, Georges Sand és Flaubert olvasóira nézve. Hanem, hogy mi származik személyeiktől, mit tettek szerelmeikből verseikbe vagy regényeikbe, vallomásuk titka, *Jocelyn* vagy *Delmare* ezredes valódi neve, Georges Sand vagy Vigny különösségei, szélségei s ha csak lehet, nevetségességei is, ez az, a mi meglep, talál, megragad és vonz; ez az a mit az olvasó határozottan követel és így fogják föl mai nap a sajtó és az irodalom kapcsolatát. Új nemzedék nevelkedett, melynek hő vágyát az indiscretióra csakis az eszmék iránt való teljes közömbössége múlja fölül. Mint az a szónok, ki azt mondotta, hogy nem gondolkodik, ha nem beszél, ifjaink sem gondolkoznak, ha nem kérdeznek. Lemásolják azt, mit kíváncsiságuk áldozata mondott és kiadják pontatlanságokkal bővítve. . . Ezt nevezik jó értesültségnek.

Így végzi Brunetière a hírlapirodalomra vonatkozó fej-

tegetését s hozzá teszi még, hogy nem tért el tárgyától, mert John Lemoiinet vette mintának, midőn a régi francia hírlapírókat rajzolta.

És itt eszünkbe jut, hogy nekünk is voltak John Lemoinnejeink, mikor még hírlapirodalmunk nem nőtt ily nagyra. Általában az a kép, melyet Brunetiére rajzolt, sokszor emlékeztetett hazai viszonyainkra. Vannak ugyan különbségek is. Például arról nem panaszkodhatunk, hogy hírlapjaink mohón kapnának a régi írók személyes viszonyaira vonatkozó közleményeken. Milyen szép volna, ha ezt mondhatnók legnagyobb hibájoknak. Brunetiére kemény igazságokat mondott a francia hírlapíróknak, kik nagyon el vannak telve hatalmuk érzetével. Ez igazságokat szánalmas mosolylyal fogadnák nálunk azok, a kikhez intézve vannak. Mit jelentsen nekik az, hogy nem kapnak helyet az irodalomtörténetben, hogy az actualitás rabjai lévén, csak ideig-óráig maradhat fenn munkájok emléke, s hogy buktathatnak ugyan minisztereket, de vissza nem tarthatják a közönséget ízetlen mulatóhelyek látogatásától? Az irodalomtörténet babérai kevéssé csábítók azokhoz képest, melyeket a közönség osztogathat kedveltjeinek. Régente, az igaz, hogy még fejletlen viszonyok közt, éltek oly írók is, a kiknek hírlapirodalmi munkássága föl van jegyezve történetünkben. Azok bizonyos elvekhez ragaszkodtak; tanulmány és gondolkodás nélkül nem szóltak volna a politikai kérdésekről. Ha Széchenyi, Deák, Kossuth, Dessewffy Aurél, Kemény, Eötvös, Csengery, Szalay stb. neveit említjük, mindjárt eszünkbe jut az a politikai irány, a melyért mint hírlapírók küzdöttek s az a politikai gondolkör, melyben cikkeik mozogtak. Ők inkább megteremtették az actualitást, semmint rabjai lettek volna, mert nem a közönség múltó szeszélyei nyomán jártak, hanem vezették s előkészítették a közvéleményt, a magok iránya szerint fejtegettek, hogy mire van szüksége az országnak, míg végre az ország érezni kezdette ezt a szükségét. S ha összeütköztek egymással, egész egyéniségöknek s eszmekörüknek volt része ez összeütközésben s nem személyes érdekeiknek. Így van-e ez most is? Nem egészen; a legfeltűnőbb különbség az, hogy a mai hírlapírók nagy része nem is foglalkozik szakszerűen a politikai tudomány kérdéseivel. A legelső, a vezérek nem is törődnek ily negyedrendű dolgokkal. Az ő tárgyuk az általános politika, a nemzeti nagy érdekek s szempontok. De talán valódiabb nevén

nevezzük a dolgot, ha azt mondjuk, hogy tárgyuk a személyes harc, a hazafias deklamáció színe alatt. Akár hogy van a dolog, a deklamációban nagy virtuositást fejtenek ki és mégis actualisak maradnak, mert akármennyi ága-boga van valami szóban forgó kérdésnek, azt a szempontot, mely deklamációkra ad alkalmat, rendszeren el szokták találni. Tulajdonképp keveset mondunk az actualitás szóval, ez már most nem elég, sensatio kell. Sensatio a hírek közlésében vagy gyártásában, sensatio a vezércikkek ríktó stíljében s a tárczában. Ez már olyan stíl, a melyről Girardin nem mondhatná, hogy «bántja az előfizetőt». A modern hírlapíró általában nem szokta bántani az előfizetőt se elveivel, se modorával. Alkalmazkodik hozzá, kírzi azt, hogy mit szeret s kedvében igyekszik járni. S mivel az előfizetők néha különböző körökből csoportosúlnak, a szellem csodálatos simülékenységével eleget bír tenni a legkülönbözőbb ízléseknek. És így, noha szolgálja a közönségnek, mint nélkülözhetetlen szolga zsarnokká lett. És nem mondhatjuk, hogy nem használja hatalmát, vannak ügyes és korukat jól ismerő férfiak, a kik kedvét keresik ennek a negyedik vagy nem tudjuk hanyadik hatalomnak s nem ok nélkül. Minő szédítően magas fokot ért el a szerény toll hatalma. Régi jeleseink ezt még nem álmodták, ők tanúltak s oktattak, eszmekért éltek s örültek, ha egy-egy gondolatuk a valósításhoz közeledett. Akkor még nem voltak buktatni és támogatni való magyar miniszterek, ma e központ körül forog minden a hírlapirodalomban is. A naivabb elődök munkája biztosította az alapot, melyet most szilárdítani kellene; hanem az okosabb utód — kevés kivétellel — a személyes harc s a sensatio vezércsillagait követve, nem ér rá e föladattal foglalkozni.

K. A.

BAROSS GÁBOR RENDSZERE ÉS MŰVEI.

Második közlemény. *)

III.

Az általános vasuti politika terén a megelőző korszak különösen három fontos traditiót hagyott hátra Barossnak: a vasútállamosítási eszmét és ennek egyfelől új vasútak építésére, másfelől a régiek államosítására vonatkozó korlátozásait.

E korlátozások közül az előbbinek az volt a czélzata, hogy midőn egy új vasút építéséről van szó, az országra nézve még az esetben is, ha különben nagy jelentőségű útirányról van szó, nagyobb fontossággal bír, hogy az egyáltalában kiépüljön, mintsem, hogy az minden áron államvasút legyen. E traditióra a budapest—zimonyi és budapest—pécsi vasút egyidejű kiépítése adta meg az alapot, mely utóbbi — miután az országnak nem volt elegendő pénze, mind a két vasutat államköltségen építeni — mint magán vasút engedélyeztetett, habár mint a fumei útirány közvetítője, forgalmpolitikai szempontból az országra nézve még fontosabb volt a budapest—zimonyinál. Nagy fejlődést nyert vicinális vasúthálózatunk kiépítése szintén e traditió alapszik.

A másik korlátozása az államosítási eszmének a közös vasútakra vonatkozik, de csak ezek egy részére.

A vasútállamosítási eszme keletkezése előtt általános volt a meggyőződés, hogy közgazdasági tekintetben a közös vasútak előnyei túlnyomóan Magyarországon részen vannak.

*) Az első közleményt lásd a *Budapesti Szemle* 209. számában.

E meggyőződés abban a díjszabási helyzetben bírt alappal, mely szerint a közös vasútaknál nemcsak az egyik ország területéről a másikra való átmenetben a határvám jellegével bíró külön kezelési illeték szedése elmaradt, hanem a távolsággal csökkenő díjrendszer előnyei is érvényre jutottak és pedig annál nagyobb mértékben, mennél mélyebben benyúltak a vasútak Ausztria területére, sőt ezen keresztül egészen a külföldi határszélekig, mely mindkét előny jobban kedvezett Magyarországnak olcsó szállítást igénylő nyers terményeinek, mint Ausztria iparcikkeinek, minthogy a vasútak díjszabási rendszerének egyáltalában az árúk kereskedelmi értéke képezi az alapját s ebből folyólag az értékesebb árúk nemcsak magasabb díjtételekkel rovatnak meg, hanem azoktól rendszerint a hosszabb utak megtételére szabott præmiumok is megvonatnak.

E díjszabási helyzetnél fogva Magyarországra nézve tagadhatatlanul sok előny feküdt abban, hogy az osztrák-magyar államvasút vonalai Magyarországból egyfelől Bécsig, másfelől Csehországon át egészen Bodenbachig és Halbstadtig, a déli vasút vonalai pedig déli Ausztrián át Innsbruckig a svájci piac közelébe s Kufsteinnál a bajor, Cormonsnál pedig az olasz határszélig (Triesztet nem is említve) nyúltak, illetve az utóbb nevezett közös vasútnál annak fönnállása következtében még ma is nyúlnak. A magyar nyugati vasút stiriai kiviteli piacunkat szabadította föl a déli vasút egyeduradalma alól, az első magyar gácsországi vasút pedig Gácsország analog termelési viszonyai következtében nem ugyan a csereforgalom, de az átmeneti forgalom szempontjából bírt reánk nézve fontossággal, mert e vasút természetes érdeke ellentétben állott az osztrák kormánynak az átmeneti forgalom átengedése tekintetében ellenünk folytatott azon hagyományos elszigetelő politikájával, melyről részint már volt, részint még lesz alkalmunk szólni.

Valamennyi közös vasút közül azonban kétségtelenül a kassa-oderbergi volt s még ma is ez Magyarország forgalmi érdekei szempontjából a legfontosabb. E vasút eredetileg Magyarországgal szemben ellenséges célzattal épült, hogy az osztrák Nándor-pályával Oderbergben csatlakozást nyervén, ez úton Magyarország északi részei Buda-Pest elkerülésével kapjanak Béccsel összeköttetést. Azonban Oderberg egyúttal határszéli csatlakozást képez a porosz vasúttal is és Magyarország vasúti politikájának első szerencsés ténye volt, e

körülményt fölhasználva, a losonczi vasút megvételével keletkezésnek indult magyar államvasúti hálózat törzsét Ruttkára bevezetni s ez által az oderbergi útirányt megalkotni. Mindjárt is érezhetők voltak e tény előnyös következményei, mihelyt a ruttkai vonal átadatott a forgalomnak, mert bármily jelentéktelen volt is még azon időben a magyar államvasúti hálózat, mégis a porosz vasútak segítségével képesítve lett az akkor túlhatalmas osztrák államvasút-társaság bodenbachi irányával a versenyt nemcsak fölvenni, de győzelmesen be is fejezni, maga számára a később létrejött kartell útján soha nem remélt forgalmi hányadokat, az ország részére pedig olcsó díjszabásokat biztosítván.

A német vámháború megindítása után a forgalom mennyisége tekintetében alá szállott ugyan némileg ez útirány fontossága, de az általa biztosított díjszabási helyzet még fontosabbá vált az országra nézve s azért a volt közlekedésügyi miniszterium, mikor a kassa—oderbergi vasút pénzzavarba jutása által e díjszabási helyzetet is fenyegetve látta, mindent elkövetett, hogy a társaságot kimentse aggasztó zavarából, mi annál nehezebb volt, mert a vasútállamosítási mozgalom már akkor megindult s nemcsak az ellenzék, de a kormánypárt egy része is a vasút államosítását kívánta s felni lehetett, hogy az osztrák kormány is erre az álláspontra fog helyezkedni az osztrák vonalat illetőleg, vagy pedig a magyar vonal államosítása esetére az osztrák vonalat az ellentétes érdekű Nándor-pályával fogja egyesíteni, semmi esetre sem volt azonban várható az, hogy az osztrák kormány beleegyezik abba, hogy az osztrák vonal is a magyar állam tulajdonába menjen át. Hogy a díjszabási helyzetre mi lett volna ennek a következménye s hogy nevezetesen díjszabási tekintetben minő feladat jutott volna az osztrák kormány vagy akár a Nándor-pálya kezébe kerülő jablunka—oderbergi vonalrésznek? ezt könnyű megítélni: az osztrák kormánynak a gácsországi határszéleken ellenünk folytatott elszigetelő politikája kiterjesztett volna a sziléziai határszélre is, hol ez elszigetelő politika már nemcsak átmeneti, de nagy nehezen emancipált kiviteli forgalmunkat is fölötte érzékenyen sújtotta, a ruttkai vonal kiépítése előtti állapotra visszavetette volna.

Elismerést érdemel tehát az osztrák kormány loyaltása, hogy az 1875. évi jegyzőkönyvi megállapodások által maga

részeről is segédkezet nyújtott a vasút fennmaradásához, mely elismerésünk annál nagyobb, mert e vasútnak kezdettől fogva Magyarországon volt a székhelye, annak tulajdonosa egy magyar részvénytársaság, s maga a vasút — bár névleg közös — de tulajdonképen egy osztrák területen folytatott magyar vasútnak tekintendő. Annál kevésbbé volt azonban megfogható a tévutra vezetett magyar ellenzék magatartása; de elvégre, hosszas parlamenti vitatkozások után, 1879-ben mégis sikerült a kormánynak saját álláspontját érvényre juttatni s az oderbergi útiránynak ilykénti megmentése egyik szükséges előkészítője volt a magyar vasúti politika későbbi nagy vívmányainak, melyek során 1881-ben, az osztrák-magyar államvasút dualisálása alkalmával, mint láttuk, a trencsén—zsolnai vonal kiépítése útján, ez útirány még lényeges erősítést is nyert.

A mondottak után mindenki természetesnek fogja találni, hogy a hetvenes években a közlekedési minisztérium nemcsak nem gondolt a közös vasútak megszüntetésére, hanem még azok tovább fejlesztését sürgette: nevezetesen, hogy a kassa—oderbergi vasút a Nándor-pálya oderbergi állomásától való emancipatiója érdekében a már porosz területen fekvő Anna—bergig kinyújtassék, mi Ausztriával szemben még ma is egyik kívánságunkat képezi s hogy ugyane vasútnak a vele időközben egyesített eperjes—lelnchowi vonallal együtt a Gácsországba vezető lelnchow—tarnowi osztrák vonal is átadassék, hogy az első magyar-gácsországi vasút az orosz határszélig folytattassék s hogy végre (miután a magyar nyugati vasút czélszerű folytatását a terepviszonyok nem engedték) a győr—sopron—ebenfurti vasútnak egészen St.-Pöltenig való meghosszabbítása útján egy új közös vasút alkottassék. De az akkori viszonyok közt, a magán vasúti rendszer uralma alatt, nemcsak közgazdasági, hanem politikai szempontból is helyesen sürgette a közlekedési minisztérium a közös vasútak tovább fejlesztését, mert politikai tekintetben azon közös vasútak, melyek székhelye Ausztriában volt, magyar területen folytatott osztrák vasútnak s viszont a magyar területen székelő közös vasútak osztrák területen folytatott magyar vasútnak voltak tekintendők, politikai szempontból tehát a közös vasútak létjogának előfeltétele a paritás, ez azonban nem állott fön, mert a magyar területre átnyúló osztrák vasútak nemcsak jelentékenyen

hosszabbak voltak, a mi még nem esik annyira latba, hanem az öt közös vasút közül csak kettőnek (kassa—oderbergi és magyar nyugati) volt Magyarországon a székhelye, három pedig (osztrák államvasút, déli vasút és első magyar gácsországi) Ausztriában, mely politikai hátrányért nem nyújtott elegendő kárpótlást az, hogy a közös vasutak közgazdasági előnyei inkább Magyarország részén voltak. Egy Magyarországon székelő új (hatodik) közös vasút alkotásával s a kiválóan magyar érdeken fekvő vonalak meghosszabbításával tehát, a közlekedési miniszterium egyúttal azt a czélt is biztosítani akarta volna, hogy a fönnálló politikai hátrány ki legyen egyenlítve.

Mind e kísérletek azonban — s ezt hangsúlyoznunk kell — az osztrák kormány ellentállásán hajótörést szenvedtek. Pedig a közlekedési miniszterium nem helyezkedett a magyar érdek egyoldalú álláspontjára, hanem attól sem idegenkedett, hogy viszont az osztrák államvasútnak a szeged-zimonyi vonal engedélyezése által lehetővé tegye azon régi terv megvalósítását, hogy a keleti vasutakat egész Konstantinápolyig és Salónikiig kezébe kapja, de csak azon föltétel alatt, hogy a társaság annak a dualistikus szervezetnek a mintájára, mely az 1859 és 1866-iki események után a déli vasút osztrák és olasz vonalainak kezelésére nézve hosszú ideig fönnállott, Magyarországon egyenrangú székhelyet állítson föl.

A bécsi diplomácia, mely annak idejében a bécs—krakó—lembergi útirány folytatásául Romániával szemben hasonló helyzetet biztosított az által, hogy a leMBERG—CZERNOWITZI osztrák vasút részére a suczawa—jassyi és román vonalak engedélyét megszerezte, — élén gróf Andrássy Gyula külügyminiszterrel, nagy előszeretettel foglalkozott e tervvel, annak talaját a Balkán félszigeten és a Bosporus mellett jól előkészítette s joggal föltehető volt, hogy az osztrák kormány is e terv mögött áll, mert annak megvalósítása első sorban az osztrák iparnak szolgált volna. A külügyminiszteriumot e terv támogatásánál első sorban nyilván politikai czélzatok vezették, de vezette azon meggyőződés is, hogy azt a nagy kereskedelmi utat, mely az Orient az Occidenssel összeköti s mely évszázadokon át a tengerre szokott, csak egy oly combinatio segítségével sikerülhet a monarchián át vezető vasúti irányra áttérlni, mely az egész vasúti irányt annak mérvadó

főpontjai közt egy a földadat magaslatán álló s kitűnően beiskolázott administráció kezében egyesíti.

E cél Magyarországra nézve sem volt közömbös s habár a magyar vasútügy emancipációjáért küzdő közlekedési miniszterium nem zárkozhatott el az elől, hogy előbb-utóbb hasonló jogosult törekvésekkel a Balkánfélszigeti államok részéről is számolni kell, ez aggályt azonban tárgytalanná tette az, hogy a kereskedelmi út átkeresztelésének célja nem igényel állandóan egységes administrációt, hanem egy hosszabb tartamú provisorium által is megvalósítható (a mint ezt saját kárunkon láttuk a gácsországi útiránynál, melynek most már megszokott útját tovább folytatja a forgalom, habár a rumán kormány a suczava-jassy-románi vonalak engedélyét időközben visszavette) s hogy, ha egyszer a cél — melynek megvalósítása a balkáni államoknak is érdekeben állott — meg lesz valósítva, mi sem álland annak útjában, hogy akár az egész vonalon is mindenütt külön-külön állami kezelés lépjen a magán administráció helyébe.

Magyarországra nézve akkor még tényleg nem a kiviteli, hanem csak az átmeneti forgalom volt kérdésben, ennek nagy horderejét azonban és a már többször említett külön kezelési illetekek elesésének, valamint a távolsággal csökkenő díjszámításnak nagy befolyását a forgalom irányítására félre ismerni lehetetlen s ha látjuk most a magyar államvasúti igazgatóság sikertelen erőködéseit a szerb, bolgár és török vasúttal, ha visszaemlékezünk Barossnak az indiai pósta átkeresztelésére vonatkozó meghíúsult kísérletére s ha meggondoljuk, hogy iparunk megerősödése következtében a kelet felé most már bizonyos fokig kiviteli érdekünk is megjött: méltán sajnálunk lehet, hogy e nagyszabású s a balkáni államokra nézve is a jó iskola, sőt némileg a civilisatio értékével bírándott terv meghíúsult, mely eddig valószínűen meghozta volna gyümölcsét, sőt ma már talán közel volna az idő, mikor a magán administratio kiküszöbölésére gondolhatnánk.

A terv meghíúsulását egyfelől az osztrák kormány szükségelése okozta, mely túlságos árnak találta a vállalat dualizálását, de okozta másfelől az a messzemenő vasútállamosítási áramlat is, mely által valamivel előbb az oderbergi útirányt láttuk veszélyeztetve.

Ez áramlat győzött a budapest—zimonyi vasút kiépité-

sével, mely győzelem különben ez időben már föltartóztat-hatatlan volt, mert időközben a vasútállamosítási eszme a balkáni államoknál is túlsúlyra vergődött, annak pedig semmi értelme nem lett volna, hogy e változott helyzettel szemben a zimonyi vonal — habár még a dualizálás ára fejében is — egy magán vállalatnak engedélyeztessék, sőt inkább a budapest—zimonyi vasút kiépítése után oda kellett törekedni, hogy az osztrák államvasút mondjon le később oda módosított tervéről, hogy a zimonyi útirány hátrányára Szerbia helyett Románián és Bulgáriáson keresztül párhuzamos összeköttetést keressen Konstantinápoly és Saloniki felé.

Az osztrák kormány szűkkeblűsége azonban meg nem akadályozhatta, hogy az osztrák államvasút dualizálása mégis meg ne történjék s mindnyájan emlekezünk, hogy az ország mily meglepéssel fogadta pártkülönbség nélkül a kiegyezést, melynek során a társaság tényleg lemondott a már úgyszólván alig realizálhatóvá vált keleti összeköttetésről.

E kiegyezés által, melyhez utólagosan — ámbár csak a társaságtól nyújtott drága áron — az osztrák kormány is hozzájárult, a közös vasútak sorában egy újabb typus alkottatott, melyet dualistikus vasútnak nevezhetünk, úgy hogy ez időtől fogva az osztrák-magyar államvasút magyar hálózatát illetőleg, mint magyar vállalat, osztrák hálózatát illetőleg pedig mint osztrák vállalat szerepelt s ez által tulajdonképen üzleti tekintetben megszűnt közös lenni s közössége még csak a tulajdonos ugyanazonosságára szorítkozott. E kiegyezés továbbá helyreállította a politikai paritást is a két állam között, úgy hogy ez időtől fogva már a paritás hiánya sem állott volna útjában annak, hogy a közös vasútak intézménye továbbra is föntartassék, de igenis útjában állott az, hogy az osztrák kormány következetes ellentállása következtében ez intézmény továbbfejlesztési képessége megszűnt, főleg pedig útjába állottak a vasútállamosítási eszme hódításai, mely eszme a közös vasútak díjszabási előnyeiert is több-kevesebb kárpótlást ígért az államvasútnak olcsó díjszabási rendszerének kiterjesztése által.

Ez eszme kifejezést nyert magában a kiegyezési szerződésben is, melynek egyik legfontosabb határozmányát az képezi, hogy 1895. évi január hó elsejétől kezdve a magyar államnak jogában álland, miszerint a társaság magyar vona-

laít, — függetlenül az osztrák vonalaktól, — a szerződésben megállapított fizetési föltételek alatt bármikor megválthassa.

A közös vasútak intézményének, mint ilyennek, fön-
tartására, esetleg tovább fejlesztésére vonatkozó régi traditiók
elejtését s egy újabb traditió alapjának megvetését látjuk tehát
a kiegyezési szerződés idézett határozmányában letéve, mely
újabb traditió, míg egyfelől újmutatást nyújtott arra nézve,
hogy a közös vasútak intézményi jellegének megszüntetését az
osztrák-magyar államvasút vonalaival kell megkezdeni: addig
másfelől a közös vasút elvét nemcsak meg nem támadta,
hanem legalább is a kassa—oderbergi vasút közösségének
fön-
tartását a magyar vasúti politika egyik sarkalatos dogmá-
jává tette.

Ezeket szükségesnek tartottuk előre bocsátani, egyfelől
hogy Baross vasúti politikáját a régi irányelvek világításánál
lássuk, másfelől hogy előre megczáfoljuk azokat, kik abban,
hogy Baross az öt közös vasút közül hármat magyar vonalaik
államosítása által megszüntetett, nemcsak a régi, de már az
általa örökölt újabb traditiókkal is szakítást s e fölül még az
osztrák vasúti politika fölötti győzelmet is látnák.

Kimutattuk, hogy épen az osztrák kormány volt az, mely
a közös vasútak intézményének tovább fejlesztését következe-
tesen akadályozta, s hozzá tehetjük, hogy még a visszafejlesztésre
is nem Baross, hanem megint csak az osztrák kormány tette
meg a kezdeményező lépést még 1881-ben, mikor a gácsor-
szági transversális vasút kiépítésének biztosítása alkalmával e
transversális hálózatba a már többször említett elszigetelő
politikájának útjában álló első magyar-gácsországi vasút osz-
trák vonalát, mint szárnyvonalat akarta beilleszteni, mely
kísérlet akkor a magyar közlekedési miniszter ellentállásán
hiúsult meg. De a legutóbbi időből is ismerjük az osztrák kor-
mánynak a déli vasút államosítására vonatkozó ismételt kísér-
letezéseit, melyeknek szintén a magyar kormány, sőt ennek
nevében épen maga Baross állott útjába, mert ő is azon
meggyőződésben volt, hogy magyar szempontból e vasút
államosítása csak akkor volna megengedhető, ha az e vasút
közösségének megszüntetéséből Magyarországra haramló díj-
szabási és egyéb hátrányokért Ausztria megfelelő kompenzá-
ciókat nyújt.

*

*

*

Baross tehát, midőn a vasútak államosítását erélyesen folytatta, az általa már készen talált tradíciók értelmében járt el, és pedig egynek kivételével, melyre még visszatérünk, úgy a tisztán magyar éjszakkeleti, arad—temesvári és budapest—pécsi, mint az osztrák-magyar államvasút s az első magyar gácsországi és magyar nyugoti közös vasútak államosítása tekintetében is.

Ez természetesen nem csökkenti Baross érdemét, de csökkenti az, hogy mint díjszabási politikájára vonatkozó fejtegetéseink során kimutattuk, árúdíjszabási reformjával ez államosítások pénzügyi értékét csaknem teljesen devalválta.

Mindazonáltal tény, a mint ezt ugyanott szintén kimutattuk, hogy a felsorolt államosítások forgalompolitikai jelentősége sem mérlegelhető csak az illető vidékek helyi érdeke szempontjából, hanem ezt messze túlhaladja. Áll ez különösen az osztrák-magyar államvasút nagy magyar hálózatának államosítására nézve, melynek jelentősége mindjárt a tiszai vasút államosítása után következik, sőt ezt egy irányban — nevezetesen a pénzügyi politika szempontjából — meg is haladja. E vasút államosítása egyike volt ugyanis a világpiaczon megfordult legnagyobb pénzügyi műveleteknek, melylyel az ország (s ez már nem a Baross számlájára esik) megmutatta, hogy mire képes, s mely mint ilyen, méltó előkészítője volt a valuta rendezésének.

Sajátságos, hogy Baross-t a vele szemben különben nagyon is elnéző közvélemény épen e legfontosabb államosítási ténye körül az elhamarkodás vádjával terheli, mert általánosan el van terjedve az a nézet, hogy a megváltás igen drága áron történt s hogy pénzügyi tekintetben kedvezőbb eredményt lehetett volna elérni, ha 1895-ig várunk, mikor a megváltás az 1882-iki kiegyezés értelmében már jogi kényszer útján is végrehajtható lett volna, a siettetésre pedig nem volt ok, mert (a mi igaz is) az említett időpontig az 1882-iki kiegyezés nemcsak tűrhető, hanem jó modus vivendit biztosított.

E vád alaptalan. A megváltási évjáradék 9,600.000 frt, az átvett vagyonérték — 165,085.000 frt — után mintegy 5·8%-ot tesz, tehát alig haladja meg azt az 5½%-ot, mely az 1882-iki szerződésben minimum gyanánt volt kikötve, holott még 1880-ban a tiszai vasút részvényeseinek 7½%-ot fizet-

tünk. A különbség e két százalékszám közt jelzi egyfelől a magyar államhitelezettség javulásának mértékét, de másfelől a magyar államvasútak díjszabási rendszerének közérdekben állott romboló hatását is a nagy magán vasútak természetellenesen alakított kereskedelmi értékére. Igaz ugyan, hogy a minimumon fölül fizetett 0·3% jelen esetben évi félmillió forintot képvisel, de körülbelül hasonló összegtől mentesül az üzleti számla az úgynevezett societarius költségek (igazgatótanácsai, közgyűlési, szelvénybeváltási, tőzsdejegyzési stb. költségek) czímén s nem szabad elfelejteni, hogy az engedély-okirat szerint az 5¹/₂% minimumon fölül még egy másik minimummal is kellett számolni, tudniillik az átlagos hét évi jövedelmezőséggel, hozzáadva a forgalmi eszközök és anyagszerek becsértékét, mely tényezők figyelembe vétele a fél millió forintnyi fölülfizetést teljesen igazolja.

Azon általános nézet mindazonáltal, miszerint a vasút részvényesei jól jártak az államosítással, teljesen megfelel a valóságnak, mert az üzleti kockázatok helyett egy az átlagos jövedelmezőségre alapított s ennek emelkedési chance-ával is számoló tiszta járadék birtokába jutottak, de az állam meg kétszeresen jól járt: először közgazdasági tekintetben, mert a vasút által átszelt nagy országrészeket nem kellett még évekig várni az államvasúti díjszabás jótéteményeire, másodsorban pénzügyi tekintetben, mert már az első üzletév a kikötött megváltási évjáradékon fölül közel fél millió forintot hozott be az elmaradt jövedelmi adó pótlására.

Persze, hogy pénzügyi tekintetben Baross díjszabási politikájának hátránya itt mutatkozik legjobban, mert a második üzletév az egyesített egész hálózatnál csak mintegy 700,000 forint többletet képes az előző évvel szemben fölmutatni, mely összegnek ha felét számítjuk is az államosított vonalak forgalmi hatására, még ez esetben is a második üzletévben — 1892-ben — még csak mintegy 800.000 frtot vehetünk föl behozottnak a mintegy másfél millió frttal számítható elmaradt jövedelmi adóra.*) Ezért azonban nem az idő előtti államosítást, ha-

*) Az 1893-diki zárlat szerint a további többlet már 2¹/₂ millió s így a harmadik üzletévben a díjtételek indokolatlan leszállítása mellett is, nemcsak a jövedelmi adó behozottnak tekintendő, hanem már tiszta haszon mutatkozik.

nem Barossnak — különben még reparálható — díjszabási politikáját kell hibáztatni, mert erre vonatkozó korábbi kifejtéseink szerint kétséget nem szenved, hogy ha e díjszabási hiba, melynek a közgazdasági téren sincs meg a kellő ellenértéke, el nem követtetik, épen az osztrák-magyar államvasút vonalai államosításának folyományakép az ország igen jelentékeny pénzügyi haszonra számíthatott volna.

Egyáltalában téves az elhamarkodás vádjának már kiindulási pontja is, mintha tudni illik az ilyenmű alkuknál az egyik fél szükségkép a rövidebbet húzná, sőt inkább kereskedelmi alkuknál is a szabályt annak kell alkotni, hogy saját szempontjából mindkét fél nyerjen; de ha e szempontból valami szemrehányás még tétethetnék is Barossnak, ez inkább az általa ez esetben is követett traditiót éri, mert a magyar kormány és törvényhozás a részvényesek irányában valamenyny államosításnál méltányosan járt el s épen ez volt főleg titka e téren elért sikereinek, azért mi legalább Baross nem tudjuk hibáztatni, ha nem szakított ezzel a traditióval, mert a tökephobia, melytől különben Baross sem volt idegen — oly fegyver, mely, — mint Ausztriában épen csak a kormány államosítási actiójánál lehetett észlelni, sokszor visszafelé szokott elsülni.

Az elhamarkodás vádját különben Baross — legalább részben — maga idézte elő az által, hogy az államosítás iránti törvényjavaslat indokolásában az 1882-iki szerződés, illetve az azt kiegészítő engedélyok-iratnak némely homályos határozatai alapján, melyekből az a jogi következtetés is vonható, hogy egyfelől az $5\frac{1}{2}\%$ megváltási minimum nem a tényleges, hanem a pénzbeszerzési költségekkel emelt névleges befektetési tőke után számítandó, másfelől a forgalmi eszközök és anyagszerek becsértéke még az $5\frac{1}{2}$ százalékos minimum alkalmazása mellett is külön megtérítendő, minden áron azt akarta bebizonyítani, hogy a tényleg kialakult megváltási ár még az 1882-iki szerződésben kikötött minimumnak is lényegesen alatta marad, vagyis hogy ő lefőzte a társaságot. Ismétlődött ez alkalommal is, hogy qui multum demonstrat, nihil demonstrat, sőt egy megfordított eszmekapcsolat útján ellene fordult a lefőzés vádjá, mely tápot talált abban a különben való körülményben is, hogy Barossnak az utolsó órában sike-

rült a hírneves Taussig bécsi bankártól, ki mint a társaság elnöke, annak részéről az alkudozásokat vitte, mintegy évi 125.000 frtot lealkudni a praelimináris szerződésben kikötött megváltási évjáradékból, miből azt következtetik, hogy a praelimináris szerződés megkötése alkalmával még nagyobb összeget lehetett volna lealkudni. Megfeledkeznek azonban arról a szintén való tényről, hogy Taussig Barossnak ezt a szeretetreméltóságát azzal viszonzta, hogy az utolsó perczben a társasági nyugdíjalap javára majdnem ugyanoly évi járadéknak megfelelő értékösszeget hódított vissza a praelimináris szerződésből, mely visszaalkudás idézte elő az államvasútak nyugdíj-intézetének azt a deficitbe jutását, mely annak idejében a sajtóban is oly nagy port vert föl, de a mely elől még sem lehetett kitérni, mert Taussig ettől tette függővé a végleges szerződés aláírását. E két tény szembeállítására szükségkép más következtetésre vezet, arra tudni illik, hogy ily aránylagosan mégis csak csekély összegtől sem az egyik, sem a másik fél nem merte függővé tenni az egész nagy horderejű egyezséget s mint okos és tapasztalt emberek, erre a számításra egymás irányában is bátran építhettek. Az egész egy sakkhúzás volt, mely azonban nem sikerült.

Mesebeszéd az is, hogy a forgalmi eszközök megosztásánál Baross csupa ócska járművet vett volna át, mert a megosztás még 1883-ban közvetlenül a vasút dualizálása után, a mindkét részről i igazgatóságok közt tisztán a szakszerűség követelményeihez képest és a valamikori államosításra még akkor nem is vonatkoztathatott célzatosság nélkül megtörtént, egyaránt osztva meg a régiebb és újabb járműveket a magyar és osztrák vonalak közt s Baross már úgy találta a magyar vonalakat mindennemű üzleti fölszerelésükkel együtt, mint egy önálló, az osztráktól teljesen független vállalatot, melyet vagy jó és rossz alkatrészeivel mindenestül kellett átvenni, vagy sehogy; ha tehát az államosítás alkalmával sok ócska mozdonyt kellett átvenni, ennek tisztán csakis az volt az oka, mert az osztrák-magyar államvasút egyike volt a legregiebbeknek s így mozdony-állományában is aránylag nagyobb ócska-hányadnak kellett szerepelni, mint az újabb vasútaknál. Különben is úgy tudjuk, hogy egy utólagos fölvétel szerint az osztrák-magyar államvasúttól átvett mozdonyok közt a selejtesek létszáma csak 14%-ot, a törzshálózat selejtes mozdonyai-

nak létszáma pedig 11%-ot tett s így az aránytalanság nem is nagy.

Új helyi érdekű vasútak építésére vonatkozó terjeszkedési vágyát az osztrák-magyar államvasút már nagyban és egészben kielégítette s így Baross azzal sem vádolható, hogy ennek útjába állott az államosítással, de ha még készült volna is a társaság új vonalakat építeni, ez is inkább a megváltás siettetése mellett szólott, mert a társaságnak a majdani megváltás alkalmával e vonalak után is igénye lett volna a szerződés szerű 5 $\frac{1}{2}$ % minimumra, már pedig az ország olcsóbban juthat helyi érdekű vasútakhoz, ha és a hol ilyenekre szükség van.

Abból sem tehetünk Barosznak szemrehányást, hogy kitért az osztrák kormány azon ajánlata elöl, hogy a mindkét részről való vonalak megváltása együttesen történjék, mert ennek esetleges következményeit bajos volt kiszámítani s ha az állítatik, hogy ez esetben olcsóbban kaptuk volna meg e vasutat, az lehet ugyan igaz is, de ép oly merész állítás, mint az, hogy 1895-ben vagy később értük volna el az olcsóbb árt. Azért mellőzzük a conjecturális kritikát s maradjunk a száraz tényeknél.

Tény s ebből még inkább tehető Barosznak szemrehányás, hogy eltért a traditio újjmutatásaitól annyiban, a mennyiben a közös vasútak államosítását nem az osztrák-magyar államvasúttal kezdte meg. Ennek a traditiónak megvolt a maga helyes alapja: az tudniillik, hogy a közös vasútak államosítása úgy vitessék keresztül, hogy a paritás mérlege Magyarország és Ausztria közt átmenetesen se legyen megzavarva.

Említettük már, hogy az első magyar-gácsországi vasút közösségének megszüntetését annak idejében az osztrák kormány kezdeményezte s a magyar kormánynak jó oka volt ezt a lépést megghiúsítani, mert e vasutat — bárha székhelye Bécsben volt — forgalmi érdeke Magyarországra utalta. Baross szakított elődjének ezzel a helyes álláspontjával s ezzel az osztrák kormányt abba a kellemes helyzetbe juttatta, hogy most már a Stiria szívéig nyúló s úgy névleg, mint tényleg magyar nyugati vasút egyidejű államosítását compensationális követelésként állítsa föl. Pedig az első magyar-gácsországi vasút államosítása még elő sem volt készítve, mert azt a magyar éjszakkéleti még akkor magán vasút választotta el a magyar államvasúttól s így Baross kénytelen volt a magyar-

gácsországi vasút államosított vonalait az időközben kiépített munkács—beszkidi hadászati vasúttal együtt üzletkezelés végett a magyar éjszakkeleti vasúttársaságnak átadni.

Ez intézkedések mindenestre magokon hordják az elharmarkodás és kapkodás bélyegét s az országra nézve az a hátrányuk volt, hogy átmenetesen a paritás mérlege Ausztriával szemben igen kedvezőtlenül alakult, mely helyzet ma nagyon sajnosan volna érezhető, ha nem sikerült volna a paritás mérlegét az osztrák-magyar államvasút magyar vonalainak államosításával helyre ütni. Így azonban: jó vég, jó eredmény.

Tény végre, hogy az osztrák-magyar államvasút magyar vonalainak államosítása előtt egyfelől Szerbia pénzügyi zavarai, másfelől Hirsch báró, a török vasútak egyedüli részvényesének azon elhatározása következtében, hogy a részvényeken túladjon, Baross alatt még egyszer alkalom nyílt arra, hogy a nagy keleti kereskedelmi út eszméje Konstantinápolyig vagy legalább (ha a bolgárok nem lettek volna megnyerhetők) Szalonikiig, s némi kerülővel Konstantinápolyig is megvalósíttassék s e célból Barosznak azon ajánlat tétetett, hogy a budapest-zimonyi vonalat bérbe vagy legalább együttes használatra adja át az osztrák-magyar államvasúttársaságnak. Bármily helyes is lett volna azonban ez eszmének megvalósítása, mint ideiglenes állapot, a maga idejében: a változott viszonyokkal szemben az már csak egyszerű üzérkedés jellegével bírt, azért épen nem kifogásoljuk, sőt csak helyeselhetjük, hogy Baross nem járult hozzá ahhoz, miszerint Szerbia pénzügyi helyzetével a monarchia részéről ily visszaélés történjék.

Sajnos, hogy a magyar és osztrák chauvinismus rövidlátásának illetve szűkkeblűségének testvéresülése elszalasztotta azt az időpontot, a midőn még gróf Andrássy Gyula szép és üdvös eszméje megvalósítható lett volna s az adott helyzetben még örülnünk kell annak, hogy a török vasútak részvényei legalább egy bécsi bankcsoport kezébe kerültek, melylyel a m. kir. államvasútak igazgatósága, mint a keleti forgalom ügyvivője, mindenestre könnyebben képes elboldogúlni, mint a szerbekkel és a bolgárokkal. Az a fontos kereskedelmi és polgárosító hivatás ugyanis, melyet külügyi kormányunk annak idejében a monarchia legrégibb s legtekintélyesebb magán vasútyának szánt, a budapest-zimonyi vasút állami költségen történt kiépítése következtében a magyar államvasúti igazgatóságnak jutott s

nemcsak fontos érdek kérdés, de becsületkérdés is az országra nézve, hogy az ez forgalom kifejlődésére váró nyugati külföld méltó érdeklődése által is kísérve, ezt a nehéz földadatot államvasúti igazgatóságnak jól és megelégedésre teljesítse; nyílt titok azonban, hogy a várakozások eddigelé nem valósultak meg s kérdés, hogy ezért Barossot más irányban nem terheli-e felelősség? Abban az irányban tudniillik, hogy egész hivataloskodási rendszerével disqualificálta az igazgatóságot e földadat teljesítésére, különösen pedig a díjszabási fejtegetéseink során kifogásolt sokszoros desavouálások által a köteleki vasútak előtt tönkre tette tekintélyét, melyre sehol sem volna annyira szüksége, mint a szerb, bolgár és török vasutakkal szemben, melyeknek köteleki értekezletein a magyar államvasútakat az elnöklés tisztje illeti. Magunk részéről Baross hivataloskodási rendszerének folyományaként itt egy concret veszélyt látunk, melylyel az irányadó köröknek jó volna foglalkozni, még mielőtt késő lenne, és pedig annál inkább, mert a veszély nem szorítkozik csupán a keleti forgalomra, hanem az államvasúti igazgatóságnak parlamentáris okokból bizonyos fokig szükségessé vált, de ezt a mértéket messze túlhaladó megfékezése egyáltalában átcsapott a nemzetközi forgalom összes küzdterére, hol a különböző egyleti, szövetzeti, köteleki és igazgatói értekezleteken eddig csak a vasútakat és vasútigazgatóságokat ismerték s politikai vagy nemzetközi érzékenység és vámpolitikai velleitások nyílt belekeverése nélkül kizárólag a szaktudomány fegyvereivel harczoltak, de ez úton a nemzeti célokat is jobban és gyorsabban elérhették, mint a hosszadalmas diplomatiái érintkezések útján. Meglehet, hogy még egyszer megtalálják a módját annak, hogy a különböző országok szakminiszterei egymással személyesen rövid úton végezzenek, addig azonban ezeken az értekezleteken annak a vasútnak és annak az országnak az érdeke lesz legjobban képviselve, a melynek képviselője legtöbb teljhatalommal van fölruházva s a ki ismeri azt a szárnalmas szerepet, melyet Baross óta az államvasúti közegek ezeken az értekezleteken játszanak, az sajnálkozással fog visszagondolni arra az időre, mikor az államvasúti igazgató otthon talán nagyobb úr volt, mint kellett volna lennie, de viszont odakint is a grand seigneur tekintélyével léphetett föl s küzdhetette ki az államvasútnak a megillető szerepet a nemzetközi forgalomban.

Meg kell még emlékeznünk arról a szemrehányásról is,

mely maga idejében szintén sok port vert föl a sajtóban, hogy t. i. Baross az államosított vonalakkal átvett személyzet részére a törzshálózat tisztí kara rovására jogosulatlan előnyöket biztosított. Ez a vád azonban — legalább a fő dologban — szintén alaptalan, mert Baross csak annyiban tért el a korábbi államosításoknál követett eljárástól, a mennyiben beleegyezett, hogy az átvett személyzet szolgálati rangjának és szerzett jogainak megfelelő módon a magyar kir. államvasúti létszámba azonnal besoroztassék, holott a korábbi államosításoknál a besorozás csak fokozatosan, az előléptetések során történt, a mi egyfelől szolgálati szempontból azt a visszás helyzetet teremtette, hogy az egyes vasúttal átvett személyzet éveken át még a régi szolgálati utasítások és illetmény-szabályzat alapján állott, másfelől azzal a jogsérelemmel járt, hogy a mennyiben az államvasútak illetmény-szabályzata szerint az egyes rang- és fizetési osztályokra magasabb összilletmény van előszabva, mint az államosított vasútnál volt, a bekövetkezett előléptetés során az illetményrendezés rendszerint előléptetésnek tudatott be. E *via victis* eljárás sok panaszra adott alkalmat, s Barossnak lehetetlen volt kitérni a társaság azon követelése elől, hogy hasonló eljárás ismétlődésének eleje vétessék. Igaz ugyan, hogy az osztrák-magyar államvasútnál az egyes rang- és fizetési osztályoknak megfelelő fizetések általában kisebbek voltak, mint az államvasútaknál, mihez még az a visszásság is járult, hogy az osztrák-magyar államvasútnál a kezdő tisztviselők a két legalsó fizetési alosztály átugrásával mindjárt az utolsó hivatalnoki rang első fizetési osztályába neveztettek ki, ez azonban a kérdés jogi oldalán mitsem változtat. Épen a most említett helyzettel szemközt mindenesetre méltánytalan volt azonban, hogy a társaság még a legutolsó pillanatban is, már az államvasútak számlájára, nagy mérvű előléptetésekkel vett búcsút személyzetétől, mely alkalommal valószínűleg a szokásos protectió is kiadta méregfogát; ez méltán rossz vert okozott a törzshálózat tisztí karánál s ennek elejét venni — azt hisszük — Barossnak módjában állott volna. Ezt ő elmulasztotta, de később maga is belátta hibáját s igyekezett úgy azt, mint az említett visszásságot részint tömeges előléptetésekkel, részint a két legalsó fizetési osztály fokozatos megszüntetésével helyrehozni.

Midőn azonban a helyes mértékre leszállítottuk az osztrák-magyar államvasút magyar vonalainak államosításából fo-

lyólag Baross ellen intézett szemrehányásokat, egyúttal a mesék országába kell utalnunk Baross bámulóinak azon jó hiszemű, de téves állítását is, mintha a közös vasútak nagyobb részének megszüntetésében valamely közjogi vívmány fe-küdnék.

A közjogi vívmány elmélete egyszerű fogalomzavaron alapszik, mely vagy összetéveszti a közös vasútakat a monarchia dualistikus szervezetében gyökerező közös ügyekkel és közös institutiókkal, vagy pedig azon homályos érzésben gyökerezik, hogy egyáltalában a közgazdasági téren Magyarország és Ausztria közt a viszonyosság és a paritás még nincsen eléggé biztosítva.

Az előbbi fölfogás mindenesetre téves, mert közjogi érte-lemben nincs «közös» vasút, hanem igen is volt és van még ma is «magyar» vasút, mely Ausztriában, és «osztrák» vasút, mely Magyarországon is folytatást nyer s mely közjogi tekintetben semmiben sem különbözik attól a magyar vagy osztrák bizto-sító intézettől vagy banktól stb., mely a másik államra is kiter-jeszti üzletét, hacsak nem abban, hogy az 1878. évi XXII. tör-vénycikk által becikkelyezett (a részvénytársaságok kölcsönös bebocsátására vonatkozó) egyezmény szerint az ily vasút üzleti számadásait magyar és osztrák terület szerint elkülönítve ugyan, de egyedül «fő székhelyén» is vezetheti, különben pedig sem fiókcégének bevezetése, sem képviselőségének föllállítása, sem adózás tekintetében a másik állam területén nincs más szabá-lyokhoz kötve, mint akármely bank vagy biztosító intézet.

A közösség tehát az ilynemű vasutaknál is ép úgy, mint a hason helyzetben lévő bankoknál és biztosító intézeteknél nem közjogi, hanem üzleti természetű s ezen mitsem változtat az, hogy a «közös közlekedési vállalat» kifejezés az idézett egyez-ménybe is becsúszott, valamint az sem tesz különbséget, ha a vasútak még külön állami fölügyelet alatt is állanak, mert nem ugyan Magyarországon, de Ausztriában ugyanez a bankokra és biztosító társaságokra nézve is fönnáll.

Sőt tovább meggyünk és konstatáljuk, hogy a gyakorlat-ban még azon «közös intézkedések» is tárgytalanokká váltak, melyekre nézve az 1865/7. évi XII. törvénycikk 65. §-a szerint azon vasútakat illetőleg, melyek «mindkét állam területét átsze-lik», a vám- és kereskedelmi szerződés alkalmából egyezkedés útján kellett volna megállapítani, hogy miben álljanak s med-

dig terjedjenek? Tárgytalanokká váltak ezek a közös intézkedések az által, hogy az osztrák-magyar államvasúttal létrejött kiegyezés alkalmából a két kormány megegyezett abban, miszerint a közös vasúttakkal szemben nemcsak forgalmi és díjszá-bási kérdésekben, hanem még oly fontos esetekben is, mint például a megváltási jog érvényesítése, államosítás, adás-vevés, péage-szerződés stb., szóval még akkor is önállóan és egymástól függetlenül lesz jogosítva eljárni, mikor a közösség megszűn-tetéséről van szó. Ennél többet a közjogi önállóság szempont-jából valóban kívánni nem lehet s látni való, hogy Baross előtt is milyen jól meg tudták óvni a vasúti politika terén a közjogi álláspontot.

Más kérdés a viszonyosság és a paritás, akár külön a vas-útat, akár közgazdaságunk összes ágazatait tekintve. — Kü-lönösen közjogi szempontból azért fektetünk erre súlyt, mert egyáltalában nem helyezkedünk egyoldalú pártállás-pontra, mi-dőn a «közjogi vívmány» fogalomzavarát tisztázzuk, sőt inkább számolunk nemcsak az 1867. államjogi kiegyezés tovább fejlesz-tésének, hanem a szélső közjogi ellenzék álláspontjával is. Meg-győződésünk ugyanis, hogy egyfelől közgazdasági politikánknak összhangzásban kell ugyan lenni az ország közjogi politikájával, de másfelől a mennyire helytelen volna az 1867. államjogi kiegye-zés barátai részéről ezt az összhangzatot abban keresni, hogy minden a közgazdaság körébe vágó üzletnek a másik állam terü-letére való kiterjesztése korlátozás nélkül megengedhető legyen, ép annyira helytelen volna a közjogi ellenzék álláspontjáról min-den ily kiterjesztésnek elvileg útjába állani, sőt inkább kívána-tos, hogy legalább a közgazdaság terén ne legyenek válaszfalak az egyes pártok közt, hanem ezen a téren mindnyájunkat az ország anyagi érdeke egyesítsen. Ez anyagi érdek köteles-ségünkkel teszi, hogy hazai vállalatainkat (s itt már nem csu-pán a vasutakról szólunk) kitelhetőleg támogassuk abban, mi-szerint üzleteiket idegen államok területére is kiterjesszék, ez azonban bizonyos kölcsönösséget föltételez, viszont tehát tűr-nünk kell, hogy idegen államok vállalatai is kiterjeszthessék Magyarországra üzleteiket, a mi különben sok esetben nemcsak könnyen tűrhető, hanem anyagi érdekeink szempontjából még kívánatos is, mert eddig még nem létezett iparágak meghonosí-tásának veti meg az alapját.

Előfeltétel azonban a viszonyosság és a paritás.

E tekintetben az 1875. évi kereskedelmi törvény megalkotásával törvényhozásunk arra a liberális álláspontra helyezkedett, miszerint anyagi érdekeink megengedik, hogy idegen államok vállalatai korlátozás nélkül kiterjeszthessék Magyarországra üzleteiket a nélkül, hogy akár a reciprocitás kimutatása, akár tényleges paritás kívántatnék, kivételnek csak azon csekély számú vállalatnál lévén helye, melyek állami fölügyelet alatt állanak, melyekre nézve tehát a kormánynak módjában áll az engedély megadásánál úgy a viszonyosság fönnállására, mint esetleg a paritásra is ügyelni. Ilyenek tudomásunk szerint csak a vasútak, a hajózás és a jegybank.

Reciprocitási viszonyunk nemzetközileg csak a dunai hajózást illetőleg van szabályozva, mely az átmeneti (tengeri) forgalomban valamennyi nemzet hajóinak, a parti forgalomban pedig csak a partállamok hajóinak van megengedve.

Kereskedelmi törvényünk említett liberális álláspontjának tulajdonítható, hogy például a biztosítási üzlet terén még Amerika részéről is valóságos invasiónak vagyunk kitéve.

Ausztriával való viszonyunk a már idézett 1878. évi XXII. törvénycikk által törvénybe iktatott egyezményben van szabályozva, melynek határozmányai lényegökben megegyeznek a kereskedelmi törvénynek a külföldi részvénytársaságokat tárgyzó határozmányjaival. Természetes, hogy Ausztriával szemben már csak a szomszédsági viszonynál fogva is nagyobb tere van a részvénytársaságok kölcsönös bebecsítésének s itt is túlnyomóan csakis kereskedelmi törvényünk liberális álláspontjának tulajdonítható, ha se a reciprocitás, se a paritás nincs teljesen biztosítva, mert míg Magyarországon csak a vasútak, hajózás és jegybank állanak állami fölügyelet alatt, addig, mint már jeleztük, Ausztriában ez valamennyi részvénytársaságra nézve fönnáll.

Tényleg láttuk, hogy a vasútügy terén a paritás már 1882 óta biztosítva van, s hogy ez a paritás a közbejött államosítások következtében időlegesen megzavartatott ugyan, de az osztrák-magyar államvasút magyar vonalainak államosítása folytán újból helyre állott. A hajózás terén még épen nem s a jegybanküzlet terén sem egészen áll még fönn a paritás, de megvalósításának semmiféle közjogi természetű akadálya nincsen. Ily közjogi természetű akadályt látunk azonban, — igenis, valamennyi egyéb ipari és kereskedelmi ágra nézve abban, hogy

míg az ily osztrák vállalatok (különben csak úgy mint a külföldiek) nálunk semmi korlátozáshoz nincsenek kötve a tekintetben, hogy Magyarországra is kiterjeszthessék üzleteiket: addig a hasonló magyar vállalatok Ausztriában s nyilván a külföld legtöbb országában nem ugyan a reciprocitás jogczímen, de az állami engedélyezési jog és a kormányi főfelügyelet folyományakép fióktelepek fölállítása tekintetében különböző korlátoknak vetvék alá. Ha a megjelölt nyomon kutatásnak indulunk s kibontakoztatjuk a félhomályból azokat a lappangó «közös vállalatokat», melyek az előadottak szerint közjogi tekintetben miben sem különböznek a közös vasúttaktól s csak azért nem kerültek eddig a politikai küzdelem színterére, mert nálunk Magyarországon állami főügyelet alatt nem állanak, kormányi engedélyezésnek alávetve nincsenek: a közös vállalatok, legkivált a Magyarországon kívül székelő közös vállalatok oly nagy száma jön napfényre, hogy egyfelől elremülünk az önállóság nevében megindított hadüzenet merészsége miatt, másfelől bizonyos álszégyennel látjuk, hogy a közös vállalat mégis csak sokkal több, mint álmodtuk volna, pedig ha a paritás fönnállana, csak örülnünk kellene, hogy a jó szomszéd-sági viszony főleg Ausztriával ily kiterjedt üzleti összeköttetéseket hozott létre.

Lehetetlen ugyanis föltenni, hogy e kiterjedt üzleti összeköttetések lényege ellen bár a legszélső közjogi állásponttól is kifogás emeltethessék, ha a kölcsönösség és a paritás követelményei ki vannak elégítve. Látjuk azonban, hogy csakugyan van alapja annak a homályos érzésnek, mely az Ausztriával és a külfölddel való viszonyban a közgazdasági paritást nem látja eléggé biztosítottnak s azért ha a kereskedelmi törvény, vagy az idézett magyar-osztrák egyezmény revisiójáról volna szó, akkor úgy közjogi helyzetünk, mint anyagi érdekeink szempontjából megfontolandó volna, hogy akár a reciprocitás, akár a paritásér dekében ne követeltessenek-e bizonyos biztosítékok? vagy oly értelemben, hogy a másik államban se álljanak fönn korlátozások, vagy pedig hogy ilyeneket mi is állítsunk föl.

Teljességgel nem érthető azonban, hogy e közgazdasági életünkre nézve tagadhatatlanul hátrányos helyzet orvoslására hogyan nyújtson épen forgalmi politikánk segédkezet, vagy ezért a helyzetért hogyan lehessen — ha mindjárt csak a múltra nézve is — felelőssé tenni vasúti politikánkat, melynek teren

nemcsak a reciprocitás biztosítva van, hanem a paritást is teljesen elértük?! Hiszen tagadhatatlan, hogy vasúti politikánknak nagy, talán túlnyomó része van közgazdasági lendületünkben, de csodákat az sem művelhet, főleg nem akkor, ha oly irányba akarják terelni, mely még az eddigi eredményeket is kompromittálni volna alkalmas. Az pedig csakugyan a csudával volna határos, hogy kereskedelmi törvényhozásunknak az ipari és kereskedelmi vállalatok zömére nézve minden védvamos irányzatot nélkülöző szabadelvű álláspontja abban találjon correctivumot, ha viszont az állami fölügyelet alatt álló vállalatok s különösen a vasútak terén a teljes önelszigetelés álláspontjára helyezkedünk.

Vagy nem is a lényeg, hanem csakis a dualistikus forma az, mely egyik vagy másik közjogi pártálláspontról kifogásolandó volna? Hiszen kevésbbé tökéletes alakban ily dualismus idegen államok közt sem kerülhető el, mert ha már egyszer valamely részvénytársaság üzletét egy más állam területére is kiterjeszti: akkor kénytelen ott fiók székhelyet fölállítani fiók czéggel, fiók teleppel, külön képviselőséggel és ügynökséggel, mely berendezések bizonyos dualistikus viszonyban állanak fő székhelyével, czégével, anyatelepével, igazgató tanácsával és igazgatóságával; nem látható tehát be, hogy az a tökéletesebb forma az egyenjogú székhelylyel, czégjegyzéssel és teleppel. egymástól független igazgatóságokkal és igazgató tanácsokkal s a két székhelyen fölváltva tartott együttes tanácsülésekkel és közgyűlésekkel, mely a vasúti téren a már említett idegen államok közti előző eset mintájára az osztrák-magyar államvasútnál fennállott, — elvileg mi okon és jogon diffikultáltassék, ha az érdekelt két állam közti közjogi viszony ezt a formát megengedi!

Egyáltalában a dualistikus forma vele jár a kereskedelmi és ipari vállalatok más államok területére való kiterjesztésével, de a forma tökéletlensége nem áll útjában annak, hogy még a legszelső közjogi ellenzék álláspontjáról is legjobbnak tekintsük azt a formát mely mellett egy magyar vállalat üzletét Ausztriára is kiterjeszti, de másod sorban, — ha t. i. akár az egyoldalú magyar érdek, akár a paritás, bármi okból más-ként nem biztosítható, — egy oly a formai tökély szempontjából magasabban álló dualistikus szervezet ellen sem lehet kifogásunk, a minő az osztrák-magyar államvasútnál az álla-

mosítás előtt fönnállott s végre harmad sorban kibékülhetünk egy osztrák vállalatral is, mely üzletét Magyarországra kiterjeszti, föltéve, hogy fönnáll a reciprocitás és paritás nemcsak elméletben, hanem a gyakorlatban is. Újabb időben, az új iparvállalatok alapítására a törvényhozás által engedélyezett adózási és egyéb kedvezmények ingere alatt, mely az iparvállalatokra nézve némileg pótolja a törvényes állami fölügyelet hiányát, a fölsorolt három dualistikus formához egy negyedik — még tökéletesebb — forma is járult, tudniillik a kartell-társaság alapítása; azonban ez sem egyéb, mint dualistikus forma, melynek, mint szintén az osztrák-magyar államvasúti dualistikus rendszernek párhuzamos méltatására még visszatérünk.

Visszatérünk azért, mert azt látjuk, hogy talán még nem is annyira a közös vállalatok lényege és jogi természete, mint inkább a dualistikus formák körül összpontosul a fejtegetéseink tárgyát képező fogalomzavar. A forma bonyolódottsága szempontjából, mely talán ily fogalomzavarra okot szolgáltathat, se az első, se a harmadik módozat kérdésbe nem jöhet, mert úgy az a forma, mely mellett valamely magyar vállalat osztrák területre kiterjeszkedik, mint ennek ellenkezője, ha t. i. valamely osztrák vállalat terjeszkedik ki magyar területre, egészen világos. Bonyolódottabb azonban úgy az osztrák-magyar államvasúti, mint a kartelltársasági dualistikus forma s jogosan fölmerülhet a kérdés, hogy akár az egyik, akár a másik forma alkalmas-e csakugyan a paritás és az ennek alapföltételét képező egyenjogú önállóság biztosítására? Mi erre a kérdésre, melyet az alábbiak során még részletesen kifejtünk, egyelőre is föltétlenül csak igennel felelhetünk.

Föltételezve tehát, hogy ezt az állításunkat be is bizonyítjuk: arra az eredményre jutunk, hogy se a közös vállalatok jogi természete, se a viszonyosság és paritás, sem a dualistikus forma, se végül az egyéb közgazdasági ágakra való visszahatás szempontjából akár az összes, akár a Baross által tényleg államosított közös vasútak megszüntetése magában véve, közjogi jelentőséggel nem bír.

Forgalmi, közgazdasági és pénzügyi szempontból helyes, üdvös és időszerű volt — igenis — a közös vasútak sorából a fölsorolt mind a három vasút államosítása, de ebben semmi nemű közjogi vívmányt fölfedezni nem tudunk. Hiszen a «közjogi vívmány» elmélete még azt is föltételezné, hogy valaki

mint legyőzött fél szerepeljen s ez az adott esetben nem lehetne más mint az osztrák kormány; úgy de kimutattuk, hogy kezdettől fogva épen az osztrák kormány volt az, mely állást foglalt a közös vasútak intézménye ellen, ha tehát győztes félnek kellene lenni, az nem mi volnánk. Nincs azonban ebben az esetben sem győztes, sem győzött fél, mert a mint ezt már szintén kimutattuk, a közös vasútak intézményének — mint ilyennek — nem valamely képzelt vagy valódi közjogi aspiráció, hanem a vasútállamosítási eszme előtt kellett meghódnia.

Az államvasúti orthodoxia szempontjából érthető még némileg a «közjogi vívmány» elmélete, attól azonban még messze vagyunk, hogy az államvasúti rendszer kizárólagosságát proklamáljuk, azt elv és czél helyett mindjárt dogmának minősítsük. Mindent egybevéve, ez inkább a «közös» jelző, mint annak tartalma ellen irányult hadakozást még csak chauvinismusra sem véljük visszavezethetőnek, mely ha nem is helyeslésünkre, de legalább rokonszenvünkre tarthatna igényt, hanem azt csak egyszerű tévedésnek, fogalomzavarnak minősíthetjük melylyel szemben helyén van Kálmán királynak azon bölcs mondására hivatkozni, hogy de strigis vero, quæ non sunt, nulla mentio fiat.

Szükségesnek tartottuk ezeket elmondani, nem azért, hogy Baross érdemét kisebbítsük, hanem azért, hogy rámutassunk a veszélyekre, melyek a fogalomzavarból keletkezhetnek. Nyilván való ugyanis, hogy a «közjogi vívmány» elméletét, ha az helyes, nem lehetne egyedül a vasútakra szorítani, hanem azt ki kellene terjeszteni a hajózásra, bankokra, biztosító intézetekre s egyáltalában mindazon kereskedelmi, ipari és gazdasági vállalatokra, melyek üzleteiket mindkét állam területére kiterjesztik. Hiszen meglehet, hogy az államosítási eszme valamikor a hajózás, bankügy, biztosítási üzlet stb. terén is győzni fog s akkor a kérdés magától megoldást nyer, ettől azonban a most említett üzletágakra nézve bizonyára még aránytalanúl messzebb vagyunk, mint a vasútat illetőleg, ha ugyan ily socialistikus utópiák megvalósítását egyáltalában az idők mértekevel lehet mérni.

Veszélyeztetve látjuk — újból — e fogalomzavar által első sorban a kassa-oderbergi vasutat, mely pedig főntebbi kifejtéseink szerint külföldi forgalmunknak épen az osztrák befolyástól való emancipálása tekintetében éjszaknyugati Európa

felé ugyanoly fontossággal bír Magyarországra nézve, mint a fiumei útirány délnyugati Európa felé. Hát hiszen nem volna kizártnak tekinthető érdekeink szempontjából ennek a vasútnak államosítása sem akkor, ha az osztrák kormány a szileziai vonalon állandóan ugyanoly díjszabási és forgalmi helyzetet biztosítana a magyar királyi államvasútak számára, mint a minővel ez idő szerint a bruck-, illetve marchegg-bécsi vonalon rendelkezünk, erre azonban — félünk, hogy még hosszú ideig — nem lehet számítani. Igaz ugyan, hogy közjogi akadálya a föntebb kifejtettek szerint nem volna annak, hogy e vasút közösségét az osztrák kormány a társaság egyetértésével a mi akaratumk ellenére is megszüntesse, de ez annyira ellenkeznék a társaság érdekével, hogy annak ellentállására bizvást számíthatunk, nem is említve, hogy a magyar kormánynak is mindenesetre vannak eszközei arra, miszerint a társaságot saját érdekálláspontján megtartsa, ha az netalán erről megfeledkeznék. Mindenesetre sajnálni lehetne, ha az osztrák kormány nem tudna kibékülni ezzel a helyzettel, a mire pedig az útirány zavartalan fejlődése érdekében mindenesetre súlyt kell fektetnünk s épen azért szabad remélnünk, hogy a két kormány ebben a kérdésben is meg fogja találni újból a barátságos érintkezési pontot, mely Baross magatartása következtében — fájdalom — ma tényleg meg van ingatva.

Veszélyeztetve látjuk másodszorban ezen fogalomzavar által a déli vasutat, esetleg e vasút államosításának compensationális értékét. A déli vasút közjogi tekintetben a paritás osztrák serpenyőjébe esik ugyan, mert székhelye Bécsben van s így az magyar területen folytatott osztrák vasútvállalatot képez, de maga helyén kimutattuk, hogy közgazdasági tekintetben Magyarországnak fontos előnyöket biztosít. E vasút közösségének egyoldalú megszüntetése pedig szintén a társaság érdekkörébe ütközik.

Veszélyeztetve látjuk továbbá a magyar dunai hajózás emancipációja napi renden levő kérdésének az ország érdekei és méltósága által követelt módon való megoldását is. Ezt a veszélyeztetést külön cikkben fogjuk kimutatni, de egyelőre is utalhatunk arra, hogy e kérdésben már is «nem kell új közös ügy», «nem kell dualistikus vállalat» jelszavak alatt folyik a mozgalom, pedig épen a Dunánál nem tudjuk még csak elképzelni sem, hogy akár egy már meglevő, akár egy még csak

ezután alkotandó hajózási vállalat hogyan kerülhesse el azt, hogy üzletét a fönnebb fölsorolt négy dualistikus forma valamelyike alatt a monarchia mindkét államának partjaira ki ne terjessze? ha csak nem akarunk oly szerények lenni, hogy hajóinkat csak Dévénytől Orsováig járassuk.

Veszélyeztetve látjuk végre — esetleg — a jegybankkérdes czélszerű megoldását is, s ebben az egy esetben már ellenkezésbe jövünk a szélső közjogi ellenzék ismert álláspontjával, mert mi nagyon el tudjuk képzelni azt, hogy mire a mostani bankprivilegium lejár, akkorra közhiteli viszonyaink — ide értve a valuta rendezését is — még nem lesznek annyira megszilárdulva, hogy akár az állami, akár a külön jegybank rendszerére nagyobb közgazdasági megrázkódtatás nélkül átmehetnénk. Föltéve már most ezt az esetet: kétséget nem szenved, hogy az a dualistikus forma, mely a nemzeti banknál most érvényben van, sok kívánni valót hagy hátra s annak a dualistikus rendszernek, mely az osztrák-magyar államvasútnál alkalmazásban volt, a nemzeti bankra való kiterjesztése sokkal jobban megfelelne a közjogi helyzetnek és az ország érdekeinek. Ha pedig netalán e rendszer ellen akár a szélső közjogi ellenzék, akár a superloyalitás álláspontjáról az a nehézség emeltetnék, hogy az még sem járja, miszerint egy oly egészen kivételes közjogi viszony, mely ma csak az uralkodó ház tagjaira nézve áll fenn s melynél fogva azok egy személyben magyar és osztrák állampolgárok, egy bármily fontos, de még is csak magán vállalatra is kiterjesztessék: akkor nem merjük ugyan egészen biztosan állítani, de a részvénytársasági ügy mai fejlődöttsége mellett talán ebben az esetben nehézség nélkül lehetne alkalmazni azt a közjogi tekintetben még tetszetősebb kartell-társasági formát is, mely a lényeg gondos megóvása mellett abban állana, hogy a meglevő közös intézet — a mindkét állam részéről való igénybevétel arányában — két különálló, de egymással szoros-viszonyban maradó társasággá szétválasztassék. Kérdés azonban, hogy ilyen vagy más megoldásnak, vagy csak a legjobb megoldási mód kutatásának is nem áll-e legalább nehezítőleg útjába az a fogalomzavar, mely vagy már az üzleti és érdekközösséget is, vagy legalább a dualistikus megoldást bármely formában perhorreskálja?

Igazságtalan volna ezért a fogalomzavarért kizárólag Baross tenni felelőssé, mert hiszen találkoztunk már bizonyos

chauvinismus képében annak előjeleivel az oderbergi útirány első ízbeli veszélyeztetésénél és mint egyik részesével gróf Andrassy Gyula — az orientális kereskedelmi út átterelésére vonatkozó — szép és üdvös eszméje megbuktatásának s ezen fölül láttuk a déli vasút kérdésében, hogy Baross maga nem osztott ebben a fogalomzavarban s még látni fogjuk egy másik esetben, hogy az osztrák-magyar államvasúti dualistikus formáról is jobb véleményben volt, mint túlbuzgó interpretátorai.

Mégis neki kell tulajdonítanunk ennek a, vasúti politikánk korábbi nagy vívmányai következtében már-már kihalt fogalomzavarnak újbóli fölélesztését, neki főleg azt a chauvinismust, mely a dualistikus megoldás bármely formája ellen irányul: mert Baross, eljárásával, az osztrák-magyar államvasúti dualistikus rendszert teljesen diskreditálta, a kartelltársasági rendszert pedig iparpolitikájával, nem mint nyílt és őszinte dualistikus rendszert, hanem a kartell-viszonyt a félhomályban hagyva, mint az önálló alapítások rendszerét honosította meg.

Az osztrák-magyar államvasúti rendszer az egyenjogú székhelyekkel, két egymástól független igazgatósággal és igazgató tanácscsal, a főléváltva Buda-Pesten és Bécsben tartott együttes tanácsülésekkel és közgyűlésekkel, egészen Deák Ferencz szellemében volt megalkotva s minthogy oly tárgyra vonatkozott, melynek közössége előbb is csak az üzletkezelés és a tulajdonos közösségében állott: ennek a tulajdonosnak Magyarországon való naturalizálása s ezzel kapcsolatban az üzletkezelési közösség megszüntetésével még a szélső közjogi ellenzék eszményképét, a personal uniót is megközelítette. Épen ezért, midőn az osztrák-magyar államvasúttal a kiegyezés létrejött: általános volt a meggyőződés, hogy ennek a dualistikus típusnak jövője van s hogy nevezetesen az alkalmas lesz a paritást biztosítani más oly közérdekű vállalatoknál is, melyeknél ezt a paritást másként, vagy legalább hasonló mértékben, mint ily lehetőleg tökéletes dualistikus szervezet útján, megvalósítani bármi okból lehetetlen, vagy a melyeknél esetleg, az ország szabad és független elhatározása szerint, más fontos állami érdekek teszik ajánlatossá, hogy a monarchia mindkét államában egyenjogúlag egy és ugyanazon társaság vagy szövetkezet lássa el az üzletet.

Minden attól függött, hogy ez elméletileg a legmesszebb

menő igényeket is kielégítő dualistikus rendszer a gyakorlatban is be fog-e válni vagy sem? E tekintetben a várakozások annál jogosultabbak voltak, mert a részvénytársasági ügy minden ismerője tudja, hogy az önálló ügyvitel súlypontja nem a részvényesekben, illetve azok közgyűléseiben, nem is az igazgatótanácsban, hanem az igazgatóságban fekszik; ha tehát a magyar igazgatóságnak az osztrák forumoktól való függetlensége gyakorlatilag is biztosítható lesz, ez esetben a társasági magyar vasúthálózat minden tekintetben mint önálló magyar vállalat fog érvényesülhetni.

Az igazgatótanácsban az önálló ügyvitel súlypontja már csak azért sem feködhetett, mert az igazgatótanácsi intézmény nem egyéb, mint az ismeretlen s évenként csak egyszer össze-gyűlő részvényeseknek szintén csak ritkán, havonként rendszerint egyszer ülésező expositurája, melynek létjoga egyedül a kereskedelmi törvény azon intézkedésében gyökerezik, mely-nél fogva a részvényesek közgyűlése saját forumával szemben az igazgatóságot bizonyos «korlátozásokhoz» kötheti. Az igazgatótanács tehát rendeltetésénél fogva tulajdonkép nem egyéb, mint «fék» az igazgatóság esetleges túlkapásai ellen, melynek az ügyvitelre való befolyása csakis ebből a szempontból ítélendő meg.

Még csekélyebb mértékben ugyan, mint az igazgatótanács, de tagadhatatlan s még jogosulatlanak sem mondható, hogy a részvényesek is tudnak közvetve bizonyos befolyást gyakorolni üzletök igazgatására, főleg a szelvény-beváltást eszközölő bankintézetek útján; kétségtelen továbbá, hogy bizonyos visszásság feküdt abban, hogy a részvények zöme Ausztriában és a külföldön volt elhelyezve s hogy ebből folyólag a szelvénybeváltást is nem magyar bankintézetek ragadták magokhoz. Ezt a visszásságot azonban túlbecsülni nem szabad s szomorú volna, ha az egyértelmű lenne a magyar igazgatás önállóságának hiányával, mert tőkeszegénységünk mellett ez a visszásság nem szorítkozik csupán a nagy közlekedési intézetekre, hanem többé-kevésbé egyéb nem tisztán helyi üzleteinknél, így például nagyobb pénzügyintézeteinknél is fönnáll. Oly értelmű önállóságra tehát, hogy valamennyi részvényes, vagy legalább azok többsége magyar legyen, vagy legalább állandóan magyar maradjon, nálunk ez idő szerint még számítani nem lehet s így bizonyos fokig az sem kerül-

hető ki, hogy az igazgató tanács összeállítására, vagy az intéző igazgató megválasztására idegen részvényesek is befolyást gyakoroljanak; de ha már kimutattuk, hogy még az igazgató tanácsnál szemben is az önállóság súlypontja az üzletkezelő igazgatóságban fekszik: még inkább áll ez a részvényesekkel szemben s tényleg látjuk, hogy épen e körülmény következtében, például nagy pénzintézeteink önálló magyarságát s a részvényesek és azok törvényes vagy tényleges képviselőinek esetleg jogosulatlan beavatkozásaival szemben azok ellentállási képességét minden sem gátolja az, hogy részvényeseik jobbára idegenek.

A közlekedési vállalatokra nézve, melyek állami fölügyelet alatt állanak, a mondottak természetesen még fokozottabb mértékben állanak, mert az üzletigazgatóság szolgálata és alkalmazottai magyarságát törvényes rendeletek kötelezőleg előszabják s e fölül az igazgatóság főnökéül is csak oly egyén választható, ki a kormány előtt grata persona, miért is egy új igazgató megválasztása előtt az irányadó társasági körök soha sem mulasztják el a kormány megerősítését kikérni, függetlenül attól, hogy ez a megerősítési jog az alapszabályokban vagy szerződésekben a kormány számára külön is biztosítva van-e, vagy sem? Kormányváltozások alkalmával a személyes kedveltség viszonya időlegesen változhatik ugyan, ez azonban csak kivételt s nem szabályt képezhet s ily esetekben is az új miniszter hatalma rendszerint elég nagy arra, hogy a személyváltozást, ha kell, a társaságnál is keresztül vigye.

Nyilvánvaló tehát, hogy a dualistikus megoldásnál fődolog a magyar üzletigazgatóságnak a másik társigazgatóságtól való függetlenségét biztosítani s ha ez biztosítva van: akkor az önálló alapítás és a dualistikus megoldás közt — az érdekegység által természetesen kizárt verseny esetét kivéve — még csak az önállóság formájára nézve lehet különbséget tenni, nem pedig az önállóság lényegére nézve.

Nem a részvényesekben, nem is a «bécsitől független» igazgató tanácsban, hanem «bécsitől független» igazgatóságban volt tehát a dualistikus szervezet bevalásának súlypontja, ez volt az a «magyar kéz», mely a magyar állameszme győzelmének folyományakép a társaság magyar vonalait mint önálló vállalatot magához vette s ezt a dualismus következtében nemzetivé vált vagyont a magyarság nevében és magyar érdekekben kezelni, s ha kellett, ugyanezen érdekekben a jogosulatlan

beavatkozásoknak ellentállani is volt hivatva, értve az igazgatóság alatt nemcsak annak fejét, hanem összes szakképzett tiszti karát, nem zárva ki még azokat sem, kik az idő rövidsége miatt saját személyöket illetőleg még nem estek át teljesen a megmagyarosodás processusán.

Ismeretes azonban, hogy a kiegyezési szerződés végrehajtásánál hibák követték el, melyeknek az volt a következménye, hogy nemcsak a társaság uradalmi igazgatóságának, hanem építési és gépészeti igazgatóságának is, Bécs maradt a székhelye. Ezeket a hibákat Baross — az uradalmi igazgatóság áthelyezésének kivételével — utólagosan helyre hozatta ugyan, de már csak az államosítást közvetlenül megelőző évben s így már nem volt elegendő idő arra, hogy ennek a helyreigazításnak a dualistikus rendszer bevalására való befolyása kipróbáltassék. Annál megnyugtatóbb tehát, hogy legalább vasúti szakkörökben nincs nézetkülönbség arra nézve, miszerint közel tíz éven keresztül az osztrák-magyar államvasúti dualistikus rendszer a gyakorlatban, még az említett hibák ellenére is, a magyar hálózat önállóságának szempontjából teljesen bevált. De nemcsak a szakemberek, hanem ebben az esetben a közvélemény tanúskodására is hivatkozhatunk, mert az államosítás elhamarkodásának egészben véve indokolatlan vádja mindenesetre jelentett annyit, hogy az 1882-diki kiegyezésnek, mint vasúti vívmányaink egyik legnagyobbikának, megítélésében az ország közvéleménye nem változott.

Mi, a kik az államosítást nem kifogásoljuk, de az ország érdekében sajnálnók, ha a társasági kezelés megszüntetése a dualistikus eszmét is maga alá temette volna: a dualistikus rendszer bevalásának legerősebb próbáját abban látjuk, hogy annak ténye megállapítható mindannak ellenére is, hogy Baross a társasággal szemben kezdettől fogva ellenséges lábra helyezkedett. A véletlen akarata szerint neki jutott volna a föladat, hogy ezt az ifjú — az ország által oly méltó várakozással fogadott — intézményt az állami fölügyeleti jog egész súlyával támogassa, e helyett azonban ő egész súlyával reá nehezedett s a két véglet közti súlykülönbségnél mi sem igazolhatja jobban az erőpróbát, melyet a dualistikus rendszer kiállani volt képes.

Míg Baross élt: a közvélemény nem zavartatta meg magát a dualistikus társaság ellen való magatartásával, halála után

azonban a legenda tárgyilagos indokokat, messze néző közgazdasági és politikai célzatokat, hervadhatatlan értékű hagyományt keresett ott, a hol csak személyes indokok és célzatok szerepeltek.

Mi is lehetne más a tárgyilagos indok és hazafiúi célzat, mint eltörölni a föld színéről azt a veszedelmes dualistikus rendszert, melyhez Deák Ferencz követői oly nagy reményeket fűztek és ez által, de ezzel kapcsolatban a közös vállalatok valamennyi formájának fokozatos megszüntetése által is, a principiis obsta elve szerint még csak a lehetőségét is megszüntetni annak, hogy akár kényszerűségi, akár célszerűségi okokból a monarchia mindkét államában, valamely dualistikus vagy közös üzlet egyáltalában fönállhasson, előkészítve ily módon a talajt a külön vámterületre stb. stb.; ki is tudná a legendának magas röptű képzelődését egészen a végső határig követni?!

Mindez azonban csak képzelődés, fogalomzavar. Fogalomzavar az, mely a kereskedelmi és ipari közös vállalatokat összetéveszti a monarchia dualistikus szervezetében gyökerező közös ügyekkel; fogalomzavar az, mely szemet húny az állami fölügyelet alatt nem álló ilynemű vállalatok fölött s azok paritási mérlegének hiánylatát azzal akarja fedezni, hogy viszont az állami fölügyelet alatt állóknál a teljes önelszigetelés álláspontjára helyezkedjünk; fogalomzavar az, mely még nagylelkűen kibékül ugyan — talán — egy oly magyar vállalattal, mely üzletét Ausztriára is kiterjeszti, de mit sem akar tudni a megfordítottesetről s e tekintetben érzékenyebb Ausztria, mint Amerika irányában; fogalomzavar az, mely nem találja föl a paritás és önállóság előfeltételeit egy oly dualistikus rendszerben, mely közel másfél évtizedig idegen államok közt is jól érvényesült; fogalomzavar az, mely a közjogi lelkiismeret kérdésének tekinti, hogy az ország még a viszonyosság és paritás föltétele alatt is tartózkodjék igénybe venni a közgazdaság terén azokat az előnyöket, melyeket az Ausztriával való közjogi viszony és jó szomszédság megenged; fogalomzavar az, mely oly teren keresi a vámsorompók előkészítését, melynek — ha egyszer az ország érdeke ezt fogja kívánni — még a vámsorompók föllállítása után is nyitva kellene maradnia; mindez azonban nem egyszerű és ártatlan fogalomzavar, hanem veszedelmes legenda,

melynek elharapódzása, senki sem mondhatja meg, hogy hova vezet?

Baross maga nem osztozott ugyan e fogalomzavarban, melyet előbb, mint nagyszabású célzatot, később, mint megbecsülhetetlen hagyományt, «közjogi vívmányainak» hirdetői az ő nevéhez fűztek; de hiúságának hízelgett az, hogy forgalmpolitikai tényeiben az általános politika körébe mélyen átnyúló motivumokat kerestek. Hogyan is állhatott volna ő, ki, mint a tömjénfüsthöz szokott minden államférfiú, szerette a titokzatosat s kitől alig jött ki valaha valaki a nélkül, hogy egy elhallgatott gondolatot nem látott volna megcsillámlani széles homlokán, hogyan állhatott volna ő ellen annak a varázsnak, mely a bevallani alig mert nemzeti aspirációk egész tömkelegét építette személye körül.

Ellenben nagyon alárendelt kérdést képezhetett reá nézve az, hogy a dualistikus rendszer beválásának súlypontja a társasági szervezet melyik forumában volt keresendő? Hiszen ha Baross nem sokat adott arra, hogy a társaság igazgatótanácsában ennyi és ennyi magyar állampolgár foglalt helyet: ezt értjük s ebben nincs semmi fogalomzavar, mert a gyakorlat és tapasztalás szerint oly vállalatoknál, melyek állami fölügyelet alatt állanak, az igazgatótanács féknek bizonyult, nemcsak lefelé az igazgatóság, hanem fölfelé a kormány irányában is és pedig annál nagyobb mértékben, mennél befolyásosabb férfiak választottak be az igazgatóságba. Barosznak, a ki előtt egészen a rögeszme mértékéig folytonosan a hivatalos szervezetek ellentállási képességének megtörése lebegett, ez nem igen lehetett inyére s egy oly — bár tagadhatatlanul szükséges de — nehézkes intézménnyel szemben, melynek alig volt más föladata, mint «fékezni» — ebben neki bizonyos fokig maguk is igazat adunk.

Nem volt azonban igaza az igazgatósággal szemben, melylyel nem lett volna szabad ellenséges lábra helyezkednie, sőt annak ellentállási képességét, különösen Bécs felé, inkább még fokozni, semhogy csökkenteni kellett volna, mire — mint láttuk — megis volt az alkalom, erre azonban Baross már csak az államosítást közvetlenül megelőző időben, tehát már nyilván nem a dualistikus rendszer erősítésének célzatával gondolt. Ő azonban egyáltalában a hivatalos szervezetek ellenállási képességének mindig csak azt az egyetlen egy oldalát nézte, mely ellene

fordult vagy fordulhatott s nem volt érzéke annak túlnyomóan jó oldalai iránt, melyek ugyanazok a hivatali, mint az emberi organismusban; ezért ő a független igazgatóságban nem látta a magyar kezét, mert ilyennek a forgalmi politika terén csak a maga kezét ismerte el, ellenben az igazgatóságban majd a bürokratiát látta, melyet dekomponálni kell, majd pedig a részvényesek vagy ezeket képviselő bankok vak eszközét, miben azonban, mint láttuk, szintén nem volt igaza. — Ez az inkább csak Baross hivataloskodási rendszerében gyökerező felfogás egymagában, még nem magyarázhatja meg a kérdést, csak azt mutatja, hogy Baross minden forgalompolitikai feladat sikeres megoldásának súlypontját egyedül önmagában találta. Hogy mi volt tulajdonképeni indoka Baross ellenséges magatartásának, mely egyedül idézte elő e különben jó, közjogi szempontból kifogás alá nem eshető és a gyakorlatban is eléggé bevált dualistikus rendszer diszcreditálását: ezt könnyű megítélni, ha visszaemlékezünk bevezető cikkünkre, nevezetesen arra, hogy mennyire bántotta Barosszt az a körülmény, miszerint a közvélemény vasúti politikánk korábbi nagy vívmányainak érdemét a miniszteriumon kívül kereste? Ez a bántódás forrásává vált annak a személyes párbajnak, mely köztudomás szerint a társaság magyar hálózatának igazgatóelnöke és Baross közt éveken át vívatott s melynek már csak a fegyverek egyenlőtlensége miatt is Baross győzelmével s közvetve a dualistikus rendszer diszcreditálásával kellett végződnie.

A sors gúnyos játékát látjuk azonban abban, hogy ugyanakkor, mikor e dualistikus rendszer egyik formáját diszcreditálta: öntudatlanul bár és akaratlanul, de egy másik dualistikus formának, a már többször említett kartelltársasági formának vette meg az alapját. Értjük ez alatt azokat a nagy számú ipari alapításokat, melyek a törvényes kedvezmények igénybe vétele mellett úgy jöttek létre, hogy egyes osztrák iparvállalatok a magyar fogyasztási piac megtartása vagy veszélyesebb verseny elkerülése érdekében, hol már meglevő s a törvényes követelményekhez képest kibővített fióktelepeiket tényleg vagy névleg főtelepekké alakítottak át, hol pedig még eddig nem létezett társtelepet állítottak föl s az ilykép átalakított, illetve újból létesített társtelepek részére majd az összes részvények, vagy legalább azok döntő részének átvételével, majd belső

üzleti titkot képező megállapításokkal külön részvénytársaságokat alapítottak.

Bevezető cikkünk álláspontjához híven, nem akarjuk Baross iparpolitikáját bírálat alá venni, de ebben az esetben nem hallgathatjuk el, hogy több nyíltsággal és őszinteséggel, de természetesen kevesebb chauvinizmussal, vagy inkább minden chauvinismus nélkül maga az iparpolitika terén is több eredményt lehetett volna elérni. A chauvinismust nem abban látjuk, hogy a hazai és külföldi tőke kielégítő érdeklődése hiányában Baross, — hogy több eredményt mutathasson föl — nem habozott ily kedvezményes alapításokat hasonló osztrák iparvállalatoktól is elfogadni; ellenkezőleg, az ország érdekében helyesen járt el, hogy ezt tette; hanem abban fekszik a chauvinismus, hogy az üzleti titok ürügye alatt, de tulajdonkép csak a teljes önállóság látszataért kitért az elől, — mire pedig a törvényes kedvezmények megadása fejében föltétlenül joga lett volna, — hogy tudniillik a magyar és osztrák társtelepek közti viszonyban, a kölcsönös verseny egyedüli kivételével, a magyar telep önállóságát szerves intézkedések által biztosítsa: mert hiszen ez által el lett volna árulva, hogy tulajdonkép nem önálló alapításról, hanem kartell-társaságról, a dualistikus rendszernek egy újabb formájáról van szó. Meglehet, hogy e nyílt és őszinte eljárás mellett némely fióktelep, mely ma egy önálló részvénytársaság hangzatos czége alatt szerepel, maradt volna továbbra is úgy tényleg, mint névleg fióktelepnek; de kétségtelen, hogy számos más esetben a magyar ipar érdekét jobban meg lehetett volna óvni s ma nem volna lehetséges azokra a meg lehetőszen számos esetekre rámutatni, melyekben iparpolitikánknak méltán tétetik az a szemrehányás, hogy a kedvezmények megadásával csak a nemzeti hiúságnak áldozott, de a nemzeti érdeket elejtette.

Mi azonban bátrak vagyunk a gyermeket nevéen szólítani, nem terve ki még azon kérdés elől sem, hogy melyik dualistikus forma az előnyösebb: az osztrák-magyar államvasúti-e, vagy a kartelltársasági? Ki tudja, nem lesz-e még egyszer ez a kérdés actualis? De mert ma nem actualis, itt csak röviden jelezzük, hogy a dolog természeténél fogva mindkét forma alkalmazása bizonyos bonyodalmakkal jár, s hogy ebből a szempontból a kartelltársasági forma nemcsak nehézkesebb, de költségesebb is, viszont a nemzeti érzékenység szempontjából ez a forma

bír előnnyel, mert az önállóság színezetét jobban megóvjá, a kérdés érdemleges oldalát tekintve azonban, az adott viszonyok szerint mindenkor az a forma lesz a legelőnyösebb, a mely mellett az ország anyagi érdeke, a paritás és önállóság lényege jobban, vagy egyáltalában megvalósítható.

A Baross által nagyra nevelt — de voltakép rövidlító — chauvinismus szellemében azonban ez a kérdés még csak nem is vitatható s így az általa önálló alapítás színe alatt meghonosított kartell-társasági forma nemcsak egyes esetekben fordul a lényeg ellen, hanem a lényeggel összetévesztve, még fokozza a fogalomzavart, mely a közös, illetve a dualistikus vállalatok megszüntetésében s ily vállalatok keletkezésére a formai lehetőség elvonásában bizonyos közjogi vívmányt keres. Igaz ugyan, hogy mindkét dualistikus módozatnál csak egyszerű üres formáról van szó, melynek alkalmazása esetről-esetre nagyon is megfontolandó, de nekünk mégis úgy tetszik, mintha az egyik forma diskreditálása, a másiknál pedig a valóság takarása által az ország szegényebbé vált volna. — Hiszen kell-e ezt még bizonyítani is, mikor nyilván láthatjuk, hogy ipari alapításaink nagy része elmaradt volna, ha — bár csak takarva is — a kartell-társasági dualistikus formát nem fedezik vala föl.

Szabad legyen azonban, az ország érdekében remélni, hogy a fogalomzavar, melyet e sorokkal földeríteni igyekeztünk, nem lesz tartós és így az arra alapított chauvinismus sem fog sok kárt okozni, s hogy a mint a Baross és az osztrák-magyar államvasút magyar hálózatának igazgató-elnöke közti párviadalban a személyes győzelem csak időleges volt, úgy még a dualistikus eszmének is megjö — talán a régi, talán ennél jobb alakban — a föltámadása.

IV.

A budapest—pécsi vasút államosítása egyike volt e téren a legerőszakosabbaknak. Ezt azonban nem hibáztatva mondjuk, mert nagyobb dolgok ritkán történnek síma módon s épen ezért az erőszakodás — föltéve, hogy az közhasznú célra és helyesen alkalmaztatik — nagy államférfiaknál sokszor nem-

csak a sikerek, hanem az őket kísérő rokonszenv, sőt nem ritkán még a népszerűség titkát is rejtí magában.

A *douce violence* alapját az engedély-okíratnak az a már érintett határozmánya alkotta, mely szerint a fiumei forgalomban e vasút vonalára a magyar királyi államvasútak részére a díjszabási jog biztosított. Baross e határozatot úgy magyarázta, hogy az abban biztosított díjszabási jog egyoldalú s nem involválja azt a kötelezettséget, hogy az államvasútak tényleg éljenek is e joggal. Ez álláspontját egyes kisebb fontosságú forgalmi viszonylatokban tényleg érvényesítette is, még pedig épen a déli vasúttal való szövetkezés útján, melynek versenypályájaként a budapest—pécsi vasút épült, mely eljárás tehát a társaságot méltán érzékenyen érinthette. Ezt azonban még a társaság elviselhette volna, míg budapest—fiumei forgalma érintetlenül maradt, mely jövedelmezőségének fő forrása volt. Baross azonban — föltehetőleg az államosítás előkészítése érdekében — fenyegetőzött, hogy fölfogásának e forgalomban is érvényt fog szerezni, a mi lehetséges is vált az által, hogy a határőrvidéki vasút kiépítése és a sziszek—zágrábi vonalra vonatkozó péage-szerződés megkötése következtében Buda-Pestről Fiume felé Szabadka.—Dálján át egy újabb, bár kerülő útirány képződött. A társaság telhetőleg védekezett e fölfogás ellen s az engedély-okírat határozat két oldalú kötelezettségi jellegét vitatta; de másfelől ki akart volna térni az államosítás elől is, mert a mögötte állott nagy pénzeszoportnak még építési hajlamai voltak s azért azt az ajánlatot tette Barossnak, hogy nemcsak az államvasúti díjszabást a helyi forgalomban is úgyszólván korlátlanul átveszi, a fiumei forgalomban az engedély-okírat szerint fönnállott önköltségi korlátokat elejti és a személyforgalom érdekében gyorsvonalat is berendez, hanem e fölül a dunántúli vasúthálózat hézagait úgyszólván teljesen kiépíti, nevezetesen: sziszeköti vasútját Szabolcsról kiindulva Székesfehérvárral, folytatja vasútját Szent-Lőrinczről Nasiczon át Luzsanénál a határőrvidéki vasútig, kiágazással egyfelől Nasiczról Eszékre, másfelől Pleterniczáról Pozsegára, végre kiépíti a nagy forgalmpolitikai fontossággal bíró barcs—gradecki vasutat is. Mindezt az első rangú vasútak módjára, minden állami biztosíték nélkül, csupán a helyi érdekű vasútaknál szokásos kedvezmények mellett.

A szentlőrincz—eszék—pozsega—luzsanei vasút kiépítésére a társaság, illetve a mögötte álló pénzcsoporthoz már előbb báró Keménynek is megtette ajánlatát, de az kicsinyes okokból visszautasított, főleg azért, mert Pécs és Eszék városok helyi indokokból ellene foglaltak állást. Eszéket, melyet a határőrvidéki vasútnak Dáljáról való kiindítása érzékenyen sújtott, bántotta az, hogy csak szárnyvonallal kapja a Pozsega felé különben óhajtott egyedüli, Zágráb—Fiume felé pedig a második és egyenesebb összeköttetést. Pécs pedig azt óhajtotta, hogy az új útirány arra vezettetessék, a mi azonban a nagy kerülő és nehéz terepviszonyok miatt lehetetlen volt. Látszólag fontosabb indok volt a tervezet ellen, de tényleg mellette szóló az, hogy a társaság a bosnyák vasútak üzemének átvételére is reflektált. Ha az olvasó előveszi a térképet, láthatja, hogy Buda-Pestről kiindulva, Luzsane—Brodon és Serajevón át Metkovichig esetleg Gravosáig minő egységes üzemű hálózat keletkezett volna egy budapesti igazgatóság kezelése alatt. Igaz, hogy ez útirányt az ország szívesebben látta volna a magyar királyi államvasútak kezében, de előre látható volt, hogy ebbe a bosnyák kormány talán igen, de az osztrák kormány soha sem fog beleegyezni, holott a kérvényező magyar társaságnak, mint magán vállalatnak, a mögötte álló pénzcsoporthoz összeköttetéseinek következtében is erre alapos kilátásai voltak. Ha báró Keménynek még kétségei lehettek az előbbi iránt, Baross már meggyőződhetett az ellenkezőről, mert a bosnyák vasútak üzemének a magyar királyi államvasútra való átruházása iránti lépések teljesen siker nélkül maradtak.

A szabolcs—fehérvári összeköttetés, kombinálva az államvasúti díjszabás átvételével, fontos volt azért, hogy a Székes-Fehérvár és Kis-Czell közt fekvő nagy vidék emancipáltassék a déli vasútnak a buda—fehérvári vonalon folytatott conservatív díjszabási politikája alól; legnagyobb fontossága volt azonban az ajánlatban foglalt összes vonalak közt a barcs—gradezinek mert ez Barcsról, az Alföld forgalmának ez amerikai fejlődést nyert csomópontjáról, Fiume felé az útirányt Trieszt ellenében nem kevesebb mint 22 %-lival rövidítette volna s egyáltalában ugyanoly fontossággal bírta az Alföldnek tengeri forgalmában, mint a minővel a tiszavidéki vasút államosítása után a rákos-újszászi vonal birt a Szolnok mögött

fekvő éjszakkeleti Magyarország budapesti forgalmában, s e fontosságot ép oly kevéssé fogná elveszíteni a déli vasút államosítása után, mint a rákos—újszászi vonal sem vesztette el az osztrák államvasút államosítása után sem. Fölismerte e vonal fontosságát Baross is, s azért igyekezett is azt — miután az állami költségen való kiépítésnek az ország pénzügyi helyzete és más fontosabb föladatai útjában állottak — magán vállalkozás útján megvalósítani, de eredmény nélkül, mert a vonal jövedelmezőségének kulcsa nem magában a vonalban, hanem a hátpályák alimentációjában feküdt. Annál inkább megfontolandó volt tehát az ajánlat, mikor az oly pénzcsoport részéről tétetett, mely teljes biztosítékot nyújtott a kiépítés iránt s oly vonalak kíséretében, melyek kiépítése az országra nézve külön-külön is fontossággal bírt. habár ez, egész nagy hálózatot képviselő, vonalak kiépítésének előfeltétele és ára lett volna is az, hogy a budapest—pécsi vasút államosítása elodáztassék. Mert csak bizonytalan időre való elnapolásról volt és lehetett szó, nem pedig az államosítás teljes elejtéséről; ilyesmi se nem kívántatott, se stipulálható nem lett volna, még ha kívántatott volna is.

Baross azonban a limine elutasította az ajánlatot, még csak bővebb megfontolás tárgyává és hivatalos tárgyalás anyagává sem tette, s így a társaságnak nem maradt más hátra, mint meghajolni az államosítás előtt. Már pedig, ha megengedjük is, hogy nem pusztán *præitium affectionis* fekszik abban, ha az állíttatik, hogy a budapest—pécsi vasút nagyobb értéket képvisel az országra az állam, mint egy magán társaság kezében; de figyelembe véve a társaságnak az államvasúti díjszábási rendszer átvételére nézve tett ajánlatait is, ezt a már nagyon elenyésző és úgy is csak az esetleg későbbre halasztott államosításig szereplő értékkülönbséget még is csak lehetetlen párhúzámba állítani azzal az értékkel, melyet a társaság pénzcsoportja által följánlott nagy és fontos hálózat kiépítése, vagy csak a különben várhatónál korábbi kiépítése is az országra nézve képviselt volna. Azért Baross mulasztást követett el, mikor elszalasztotta az erre kínálkozó alkalmat, mely vasúti történetünkben párját alig találja. Neki az államosítási eszme helyes álláspontjáról indulva is ki, be kellett volna várni, míg a társaság és pénzcsoportja kielégítette építési hajlamait s csak azután lépni föl újra az államosítás tervével, mely eset-

ben ő vagy utódja talán azt is elérhette volna. hogy a bosnyák vasútak üzeme szintén az államvasútak kezébe jutott volna, föltehető ugyanis, legalább nincs kizárva, hogy ebbe az osztrák kormány is könnyebben beleegyezett volna, ha azt mint a status quo folytatását a magyar királyi államvasútak a jogutód-lás czímén igényelték volna.

Nem tudunk tárgyilagos indokot találni, mely e mulasztást igazolná. Sürgös nem volt az államosítás, mert e vasút az általa közvetített fiumei útirányon — engedély-okírata értelmében — a magyar államvasútnak úgy is rendelkezésekre állott s a fiumei útirány erősítése vagy csak a vasút által átszelt vidék díjszabási érdeke sem szolgálhatott indokul, mert a társaság ajánlatában ez is befoglaltatott. Az államvasúti orthodoxia sem szolgálhatott elhatározására alapul, mert Baross e korlátolt fölfogásban gyökerező álláspontban nem osztozott.

De nem képezett komoly akadályt a bosnyák vasútak üzeme sem, mert ha Baross bármi okból nem tudott is föllekesülni egy bár magyar, de nem állami kezelésben levő budapest—serajevoi vonal mellett, mire azonban épen magyar szempontból bajos volna magyarázatot találni, még ez sem állott állott útjában az annyira kedvező ajánlat elfogadásának, mert a pénzcsoport nem csinált sine qua non föltételt a bosnyák vasútak üzemének átvételéből.

Nem ugyan magyar vasútpolitikai, de általános politikai szempontból számba vehető indok lett volna még az, hogy Eszék városa és a szlavoniták egy része egészen véve helyeselte ugyan a pénzcsoport által Eszéktől Nasiczon és Pleterniczan át egyfelől Pozsegáig, másfelől Luzsanéig tervezett vonalvezetést, sőt ezt «szlavoniai transversál vasút» elnevezés alatt még horvát nemzeti aspiratióként is állította föl, de ellene volt a szentlőrincz—nasiczi vonalrésznek, vagy is annak, hogy a tervezett vasút a budapesti irány folytatását képezze.

Belátjuk, hogy ha már a magyar és horvát érdeket nem lehetett volna összeegyeztetni, a két testvérnemzet közti barátság érdekében egy ily nagy prætensióval föllépő horvát kíváncsornak alá lehetett vetni egy vagy más magyar vasútpolitikai érdeket. Azonban jelen esetben ezt sem fogadhatjuk el tárgyilagos indokul, mert egyfelől a pénzcsoport a szentlőrincz—luzsanei vasút engedélyezését szintén nem állította oda mint

sine qua non föltételt s a barcs—gradecezi és szabolcs—fehérvári vonalak kiépítése egymagában eléggé indokolta volna az államosítás elhalasztását, másfelől pedig kérdés, hogy a magyar és horvát érdeket nem lehetett volna-e összeegyeztetni?

A szlavoniai transverzális vasút kiépítését időközben Baross utódja már biztosította, de csak mint vicinális vasutat, s látjuk, hogy a lőrincz—nasiczi vonal is, melyet az eszékiek elleneztek, már szintén tervezés alatt áll s kiépítése csak rövid idő kérdése lehet, mert ily hézag a vasúti hálózatban állandóan nem tartható fön s akkor forgalmi és díjszabási tekintetben meglesz a Buda-Pestről való kiindulás is, meglesz a pénzsoport által tervezett egész szlavóniai hálózat, csak kevesebb teljesítési képességgel, mert a budapest-pécsi vasút pénzsoportja a szlavoniai vasútakat is első rangúaknak akarta kiépíteni. Eszék városa tehát — s ezt sajnálattal látjuk — csatlakozni fog abban a föltevésben, hogy az ő ellenterve szerint a határörvidéki vasút elhibázott vezetése által a városon ejtett csorba helyre fog üttetni. E csorba bizonyos fokig irreparábilis, de egy tekintet a térképre azt mutatja, hogy nagy részben helyreüthető lett volna a szegszárd—baranyavár—eszék—verpoljei vonal kiépítése által, melyre talán a pénzsoport akár a lőrincz—nasiczi vonal elejtésével, akár e vonallal együtt is reflectált volna. A horvát nemzeti aspiratiót tehát csakugyan nem kellett figyelmen kívül hagyni vagy valamely egyoldalú magyar vasútpolitikai érdeknek alárendelni, hanem csak helyesebb, a magyar érdekekkel találkozó irányba kellett volna terelni s ha ez elől Baross a horvát aspiratió téves alapjainak kimélésével a horvát barátság érdekeben kitért, ezt a barátságot csak az ő személyes számlájára írhatjuk.

Igaz ugyan, hogy Baross számíthatott arra, hogy a pécs—barcsi vasút pénzsoportjától följánlott vonalak előbb-utóbb úgy is ki fognak épülni, de azóta már számos év telt el és se a barcs—belovári, se a szabolcs—fehérvári vasút nincs kiépítve s kiépítésök talán közeli kilátásba sem vehető, holott ha Baross elfogadta volna az ajánlatot, akkor ha nem is ő, de utódja s az ország ma már talán az államosításra is gondolhatna.

Arra a következtetésre kell tehát jutnunk, hogy csak személyes indokok befolyásolhatták elhatározását. Kormányzási rendszerében Baross természetesen nem lehetett más, mint

a minő volt hivataloskodási rendszerében: itt megtörte a képzelt vagy valódi burokratia ellenállási képességét, amott a plutokratia ellenállási képességét akarta megtörni. Megtörtént a magyar szabadjegy-liberalismus annaleseiben hallatlan eset, hogy egy volt miniszter részére szabadjegyet kívánt kiállíttatni s ezt a társaság igazgató tanácsa megtagadta. Az ellenállási képességnek ily merész emanatióját, mely talán más hasonló esetekben is ismétlődött, Baross már csakugyan nem tűrhette, de az ellenállási képesség megtörése ebben az esetben sem hozott áldást az országra, sőt inkább a fölsoroltakon fölül meg azt a hátrányt is, hogy az ajánlatával visszautasított nagy pénzcsoport, melynek és a fővárosi előkelő körökben jól ismert derék építési igazgatójának az ország számos, de különösen a budapest—pécsi vasút keletkezését köszöni, azóta teljesen visszavonult vasúti építkezéseinktől.

Lehet, hogy még más, inkább hivataloskodási, mint kormányzási rendszerében gyökerező személyes indokok is befolyással voltak elhatározására, ezt nem kutatjuk; de bármilyenű s ha még oly nemes személyi indok volt is nála döntő, ez nem menti az ország kárára eső eljárást, mert egy államférfiúnak mindent a maga idejében kell tenni, se előbb se később s nem szabad visszariadni az elől sem, hogy saját magvetésének esetleg más fogja élvezni gyümölcsét s ezért Baross a budapest—pécsi vasút államosításánál az elhamarkodás és mulasztás vádja terheli.

Minden esetre szakított ő jelen esetben azzal a tradícióval, hogy új vasútak építésénél fődolog maga az építés, az állami vagy magán vasúti rendszer alkalmazása pedig csak másod sorban jön tekintetbe, mely hagyomány mindaddig helyes marad, míg az állam pénzügyi helyzete meg nem engedi, hogy valamennyi vasút, mint államvasút épüljön.

A vasúti téren Baross művei közül még különösen a két (ghymes-i és vöröstoronyi) új rumán csatlakozás és a mármaros-sziget—sztaniszlói hadászati vasút biztosítását kell kiemelnünk, melyek annyiban kapcsolatban is állnak egymással, a meny nyiben mindkét esetben azon még ma fönnálló forgalompolitikai visszasság megszüntetése jön szóba, mely szerint Magyarország a deloroszországi és moldvai nagy átmeneti forgalomban mindeddig nem tudta visszaszerezni azt a positiót, melyet

földrajzi helyzeténél fogva a vasút előtti időkben, különösen a középkorban elfoglalt.

Ismertettük már ez irányban az osztrák kormánynak a gácsországi körvasúti irányok alimentációja érdekében követett elszigetelő politikáját, melynek érdekében azt is ki tudta vinni, hogy a rumán kormány a suczava—jassyi, illetve romani vonalak a leMBERG—CZERNOWITZI osztrák vasúttársaság részére engedélyezte. Míg e viszony fönállott, a magyar kormány ez elszigetelő politika ellen első sorban a tölgyesi szorosnál való magyar-rumán csatlakozás, később pedig, mikor néhány év előtt a rumán kormány a suczava—románi és jassyi vonalak engedélyét visszavette, a sziget—suczavai vasút kiépítésének biztosítása által akart volna védekezni, de eredmény nélkül.

Végre a rumán kormány hajlandóságot mutatván új csatlakozások iránt egységre lépni, Barosznak alkalmá nyílt egy újabb, bár a változott helyzetenél fogva a jelzett célnak nem első, hanem csak másod sorban megfelelő útirány kiépítésének alapját megvetni. Hogy miért választotta Baross az e célra kedvezőbben fekvő s olcsóbban is megvalósítható tölgyesszoros csatlakozás helyett a ghymesit, ezt nem tudjuk megítélni, mert nem tudjuk bizonyosan, hogy volt-e szabad választása a másik félle szemben? Elvegre is — ha itt mulasztás forog fön — azzal szemben szigorúbb bírálatnak nincs helye, mert bizonyos fokig a ghymes csatlakozás is meg fog felelni, föltéve, hogy a székely vasútnak napi renden levő terve ez alapon szerencsésen meg lesz oldható. Ítéletünket tehát e pontban még függőben kell tartani.

Nem érthető azonban, hogy midőn a közös hadügyminiszterium részéről M.-Szigetről éjszakket felé egy új hadászati vasút kiépítése követeltetett: Baross ez alkalmat föl nem használta arra, hogy ha elérhető volt, a sziget—sztaniszlói helyett a hadászati szempontból szintén fontos sziget—suczavai vasút kiépítését, ha pedig ez nem volt elérhető, mert a sztaniszlói vonal sürgősebbnek találtatott, akkor legalább a suczavai vonal kiépítésének későbbi záros határidőre való biztosítását követelje. Ily alkalmat egy magyar kereskedelmi miniszternek nem volt szabad elszalasztani s akár mennyire is kutassuk, nem tudunk tárgyilagos indokot találni, mely e mulasztást indokolja. Kétségtelen, hogy e követelés fölvetésé-

vel nagy conflictust idézett volna elő az osztrák kormányval, de ez Barossra nézve még személyes indokból sem képezhetett akadályt, mert nem állott természetében ily conflictusokat kerülni, sőt általában ismeretes, hogy az ilyeneket szükség nélkül is kereste, különösen az osztrák kormányval, mely taktikájával (utalunk csak díjszabási conflictusaira) nem mutatott ugyan föl eredményeket, sőt a monarchia két államának szakminiszteriumai közti viszonyt ok és haszon nélkül a közérdek rovására elkeserítette, de e taktikája épen egyik okozója volt az ellenzéki körökben való népszerűségének. Kétségtelen az is, hogy az akkori feszült politikai viszonyok miatt az elhatározás sürgős volt s ezt az ellenkövetelés támasztása valószínűleg késleltette volna, de ebben az esetben Baross magas, sőt a legmagasabb körök támogatására számíthatott s különben is oly hadászati építkezésről volt szó, melynek befejezésére legalább is három év kellett, melynél tehát egy kis halogatás az actualis bonyodalom szempontjából tekintetbe nem jöhetett. Annál kevésbbé, mert az osztrák kormány az évtizedeken át kifejlődött s reá nézve kedvező forgalmi helyzetet, elszigetelő vasúti és díjszabási politikájával a dolog természeténél fogva védi addig, míg ez lehetséges, de maga sem zárkozhatik el az elől, hogy ezen, a földrajzi helyzettel ellenkezésben álló forgalmi előny elvesztése a vasúthálózat terjedésével most már csak idő kérdése lehet s ennél fogva számolnia kell előbb-utóbb e jogos magyar érdekekkel ép úgy, mint leszámolt a rumán érdekekkel akkor, mikor a rumán kormány a czernowitz—jassy—románi vonalak engedélyét visszavette. Vegre a pénzügyi helyzet sem magyarázza e mulasztást, mert ezzel a helyzettel a záros határidő megfelelő kiszabásánál lehetett volna számolni.

Ha a hadászati építkezések terén valamely traditióról lehet szó, melyet Baross elődeitől örökölt, ez csak az a pénzügyi helyzetünk által ugyan indokolva volt, de mégis csak hibás halogatási politika lehetett, melyet eléggé ismerünk a több mint egy évtizeden át előkészített s a hadi kormánytól folytonosan sürgetett munkács—beszkidi vasút történetéből. Baross helyesen cselekedett, hogy szakított e politikával és sietett kiépíteni a hatvan—mezőlaborcezi és rákos—újszászi második vágányt, a komáromi hídát és számos más hadi értékű munkákat, s ha ezen, az ország és a monarchia érdekében

üdvös működéseért a korona részéről annyi kitüntetésben részesült, a mennyivel egy másik magyar miniszter még eddig alig dicsekedhetett, ezt nem kifogásolhatjuk, sőt örömmel üdvözölhattük. De jelen esetben még a halogatási politika elől sem kellett volna visszariadni, mert oly fontos és természetes magyar érdekről volt szó, hogy az esetleges halogatás odiuma nem a magyar kormányt terhelte volna.

Megint csak személyes indokokban lehet tehát a súlyos mulasztás okát keresni s nem is szükséges messze keresni, mert ismerve Barossnak a konfliktusokat nem kerülő, sőt inkább kereső természetét, azt hamar megtalálhatjuk egy maga idejében megjelent szellemes röpiratnak azon találó megjegyzésében, hogy a hadügyminiszterrel szemben Baross az adomabeli öreg szerzetesnek a házsártos novicziushoz intézett azt az ismeretes tanácsát követte: *sed cum guardiano semper bene*.

Bécsben nem köszönték meg a röpiratnak ezt a könnyen érthető célzását, mert az egy iker-konfliktusnak vált szülő anyjává a hadügyminiszter és Baross közt: megint egy tarifaharcznak, mely téren magát Baross a legerősebbnek érezte és egy elkeseredett harcznak a katonai szállításra vonatkozó utasítás miatt, mely valószínűleg azon épületes kérdés körül foroghatott, hogy háború esetében a hadi célokra lefoglalt vasútak kitől vegyék a parancsot, a hadügyminisztertől-e, vagy a kereskedelmi minisztertől? Mind a két összezőrrenés ép úgy túlélte Baross halálát, mint az a *regnum independens* idejére emlekeztető alakoskodás is, melyet a hadügyminiszteriumnak majd közös, majd birodalmi (Reichs-) jelzőjében ismerünk, holott meglehet, hogy miután ez a szövegeltérés sehol sem jut oly éles kifejezésre, mint a vasúti katonaszállítási utasításokban, Barossnak csak egy szavába került volna a hadügyminisztert rávenni, hogy kövesse ő is a külügyminiszter példáját, ki magát röviden császári és kir. külügyminiszternek nevezi.

Hasonló mulasztást követett el Baross a bosnyák vasúthálózat tovább fejlesztése irányelveinek megállapítása körül is, pedig ennek helyes irányba terelése által nagyobb szolgálatot tett volna a magyar-horvát barátságnak, mint a szentlőrinc—luzsanei vasút tervének megghiúsítása által. E mulasztás alatt nem azt az álláspontot értjük, melyet a bécsi Reichsrath Hohenwarth-klubjának azon tervével szemben elfog-

lalt, melynek értelmében Dalmátországnak a monarchiával való rég óhajtott vasúti összeköttetése a korábban a polgárosított horvát örvidéken át Ogulinnak tervezett irány helyett Bosnyákország határszélén, Bihácson át Sziszek felé Novinál lett volna biztosítandó. Baross e tervvel szemben azon korrekt állaspontra helyezkedett, miszerint az egyfelől műszakilag helyesebb, mint a sziklás, kopár örvidéki irány, másfelől Magyarország nem áll útjában annak, hogy a földrajzi helyzetnek megfelelően Dalmácia az anyaországgal, Ausztriával, a magyar korona területén keresztül akár közvetlenül, akár közvetve bosnyák terület útján vasúti összeköttetést nyerjen; azt azonban Magyarországtól nem lehet kívánni, hogy ez összeköttetés érdekében a közös activák magyar hányadának átengedésével nagyobb pénzügyi áldozatot hozzon, mint a mennyi Bosnyákország e terv megvalósítása körüli érdekeltsége arányának megfelel, mely érdekeltség azonban ugyszólván a semmire redukálódik az által, hogy a tervezett összeköttetés közvetlenül a bosnyák határszélén vezetne, miért is az e terv megvalósítása érdekében hozandó pénzügyi áldozatot nem Magyarországnak vagy Boszniának, hanem Ausztriának, mint egyedül érdekelt anyaországnak kell meghoznia.

A dalmát képviselőknek tehát nem volt igazuk, midőn a Reichsrathban a terv megíúsulásáért Magyarországot akarták felelőssé tenni s talán az osztrák kormány sem volt eléggé nyíltszívű, mikor e váddal szemben — nyilván csakis pénzügyi érdekből — tartózkodó állaspontra helyezkedett. Ebben az esetben tehát — ha volt mulasztás, az nem Barossra terhel, s tulajdonkép nem is a bosnyák hálózat kifejlesztése forgott kérdésben, mely már Magyarországra sem lehet közömbös, hanem föntebbi szemrehányásunk Kállaynak legutóbbi tervére vonatkozik, mely szerint tudniillik a bród—zenicza—szerajevói vonalból egy transversalis vonalat tervezett nyugat felé, még pedig azon nyíltan kifejezett célzattal, hogy ez irányban Bosnyákország, mely délnyugatnak Metkovich felé már bír egy adriai útiránnyal, a tenger felé újabb debouchéet nyerjen. Ez alkalmat Barossnak meg kellett volna ragadnia, hogy miután az osztrák-dalmát part felé már van debouchée, a második debouchée már ne a dalmát, hanem a magyar-horvát tengerpart felé vezettessék. S ezt annál könnyebben tehetné volna, mert Kállay a vonalat Zeniczáról, illetve Janyiczáról kiindulva, Trav-

nikon át kezdettől fogva úgy tervezte, hogy az Dolnyi-Vakuf-tól kétfelé kapjon kiágazást: egyfelől a dalmát part (Spalato vagy Sebenico) irányában, másfelől pedig a történeti nevezetességgel bíró Jájczáig, honnan a természetes folytatás akár közvetetlenül, akár Banjalukán át (a sziszek—novi—banjalukai vasút végpontjának érintésével) Bihácsnak vezetne, innen pedig egy keskeny vágányú vasút kiépítése a zenggi kikötőbe már régóta a tervezés stadiumában van. Ez utóbbi terv ellen Baross annak idejében helyesen állást foglalt, mert azt az alapítók eredetileg Bihács helyett ezen át Novira akarták vezetni s így az összeköttetésnek a földrajzi helyzet szerint az lett volna a célja, hogy a szlavoniai és alföldi forgalom egy része Fiume helyett a zenggi kikötőbe tereltessek, mi magyar szempontból nem lett volna megengedhető; itt azonban már a zenggi kikötő érdeke nem Fiume, hanem Sebenico vagy Spalato érdekével állott szemben s így nem lehet megérteni, hogy Baross miért nem karolta föl a zenggi kikötő érdekét? Ő még mindig a bosnyák vasútak üzemének a magyar államvasútak részére kívánt átadása tekintetében kapott kosár benyomása alatt állott s azt hitte, hogy ez a terve könnyebben lesz keresztülvihető, ha a bosnyák vasútak rendes vágányra alakíttatnak át, s ezért arra az indokolatlanul szűkkeblű álláspontra helyezkedett, hogy a bosnyák hálózat további kiépítése körül kizárólag a bosnyák belforgalom igényeire s e fölül a brod—serajevói vonal átalakítására kellene szorítkozni, mely átalakítás azonban mivel sem volt indokolva, mert a keskeny vágányú vasútak Boszniában köztudomás szerint tökéletesen beváltak.

Szerencsére az osztrák kormány is habozó állásponton volt, valószínűleg azért, mert e második bosnyák debouchée kérdését Dalmáciának a monarchia vasúthálózatába való bevonása nehéz kérdésével akarta kapcsolatba hozni s arra vonatkozólag még nem volt képes határozott tervvel föllépni. Így az eredmény az lett, hogy a vasút egyelőre Dalmácia irányában csak Bugojnoig épül, szárnyvonallal Jájczára, mely szárnyvonal minőség még nem állana ugyan útjában annak, hogy a vegmegoldás a magyar-horvát érdek álláspontja értelmében történjék, de Baross mulasztása mégis hátrányos annyiban, a mennyiben a dolog természetéből folyik, hogy az ily eszmék a hivatalos megpendítés után is hosszabb érlelődési időközt

igényelnek s ezt — eddig legalább — az ő mulasztása következtében elveszítettük.

A helyi érdekű vasútak építése körül Baross egészen a régi nyomon haladt, új csak az volt rendszerében, hogy az engedélyezési tárgyalásokba — mint engedélykérőket — szívesen bevonni a főispánokat, alispánokat és képviselőket, különösen az ellenzékiet.

Az a «szabvány-szerződés», mely oly nagy jelentőségre emelkedett a helyi érdekű vasútak fejlődésének történetében, szintén korábbi eredetű. Ismeretes, hogy az államvasútak a törvény értelmében kötelesek a velök csatlakozásban épülő helyi érdekű vasútak üzletét az önköltségek megtérítése mellett átvenni, az önköltségek kérdése azonban egyike a legvitásabbaknak a vasúti üzlet terén s a debreczen—hajdúnánási vasút kiépítése alkalmából, melyre ez önköltségi szerződés először lett volna alkalmazandó, György Endre, mint a helyi érdekű vasút, és Tolnay, mint az államvasútak képviselője, arra a szerencsés gondolatra jöttek, hogy az önköltségeket a díjszabással (közvetve a bevételekkel) hozzák viszonylatba s kocsis-, illetve áruosztályok szerint változtatlan egységi tételekben állapítsák meg. Természetesen valamennyi később jött helyi érdekű vasút ugyanennek az üzleti szerződésnek az alkalmazását követelte, de Baross bántották e hivatkozások, így jött létre mutatis mutandis az ismeretes «szabvány-szerződés». (Hasonló sors érte a budapest—pécsi vasút volt igazgatójának, Thaly Emilnek, a személyforgalomban behozott s a német vasúti egyesület köreiben nagy föltűnést okozott «kilométer-jegyeit» is, melyek azóta a külföldön igen elterjedtek s úgyszólván első megindítói voltak annak a mozgalomnak, melyből Baross zóna-díjszabása kifejlett, de a melyek a magyar államvasúton már csak «értékjegyek» elnevezés alatt nyerhettek alkalmazást.)

A Baross alatt engedélyezett helyi érdekű vasútak közül a pozsony-szombathelyi, a pozsonyi Dunabíddal, különösen Pozsony városára nézve mindenesetre a maradandó alkotás jellegével bír s idővel még a fiumei forgalomnak is egyik fontos láncszemévé válhatik, ha délfele megfelelő folytatást nyer.

Buda-Pest főváros vasúti politikánk korábbi vívmányainak, a rákos-ujszászi, budapest-pécsi és budapest-zimonyi vasútak kiépítésének köszöni főleg mai nagyságát, de Baross

is érdemeket szerzett a főváros körül azzal, hogy a már korábban kiépített kelenföldi összekötő vasút fölhasználásával megvetette alapját egy a fővárost átkaroló külső körvasútnak, midőn ez összekötő vasút folytatásául a körvasút dunabalparti szakaszát végleges alakban, a jobbparti szakaszt pedig ideiglenes irányban megépítette, mely két szakaszt egy új Duna-híddal egyesíteni és Esztergomig folytatni, utódjának maradt föntartva.

A dunabalparti körvasúti szakasz történetére nézve érdekesnek tartjuk megemlíteni, hogy annak megépítésére az osztrák-magyar államvasúttársaság adta a pénzt, ezzel akarván kiengesztelni Baross ellenséges hangulatát s Baross az ország javára jó magyar szokás szerint elfogadta ezt az ajándékot, de azért a társaság magyar vonalait mégis államosította.

«Furcsák ezek a lengyelek», — mondá egykor egy pénz-király — «mindenkor készek eladni hazájokat, de mikor el akarjuk vinni, nem adják ide.»

SZABÓ JENŐ.

ÚTI LEVELEK AMERIKÁBÓL.

Harmadik és utolsó közlemény. *)

VI.

Flagstaff, Arizona, 1893 október havában.

Szeptember végén nagy felhőszakadások pusztítottak Arizonában, különösen az Atchison-Topeka-Santa-Fé Route nevű vasút mentén. E felhőszakadások következtében a vasúti töltések sok helyütt több mérföldnyi hosszúságban olyannyira megrongálódtak, hogy mintegy nyolcz napig szünetelt a közlekedés az egész vonalon; minek következtében mi is csak több napi késedelemmel indulhattunk el Los Angelesből. Pedig mi még szerencséről beszélhettünk, ha arra a két német fiatal emberre gondolunk, kikkel később — haza felé jövet — a hajón ismerkedtünk meg. Az a vonat, melylyel ők Flagstaffba, — a Colorado Cannyon állomására — mentek, épen a legutolsó vonat volt, melyet a felhőszakadás bekövetkezte előtt Los-Angelesből indítottak. Barátaink mit sem sejtve kocsiztak Flagstaffból a Cannyonhoz. Csak midőn harmad nap onnan az állomáshoz visszatértek, akkor értesültek arról, hogy a közlekedés immár három nap óta minden irányban szünetel, minek következtében majdnem egy hétig kellett ez elhagyott kis állomáson vesztgelniök.

Mi szerencsésebbek voltunk. Mi a forgalom újra megnyílt után indított első vonattal keltünk útra Flagstaff felé.

Elhagyva Los Angelesnek tropikus tájakra emlékeztető környékét, útunk egy darabon a vígasztalan kinézésű Mojave-

*) Az előbbi közleményeket lásd a *Budapesti Szemle* 208. és 209. füzetében.

sivatag kopár kaktusz-erdején vezetett keresztül. A meddig csak szemünk látott, mindenütt vöröses sárga, kopár köhalmaz, kavicsos behintett szürke rónaság, melyen közbe-közbe szórta nagy tüskéjű, száraz ágú, ember nagyságú kaktuszok nyújtogatták ég felé szikár, csontos szárait.

Másnap délelőtt érkezünk Arizona territorium első állomására, mely a vasúti menetrend-füzetekben «The Needles» néven szerepel. Ez a «város», hasonlóan Arizona többi büszke empóriumaihoz: néhány apró faházikóból áll, bennök a köteles «bar-room» és a «drinking-saloon» meg a «hétel».

Itt kellett volna távirati hírt kapnunk arról, hogy a pálya helyre van állítva, s a forgalmi zavar megszűnt. De mi már jó darab ideje ott vesztegeltünk, s a távirat még mindig nem érkezett. Végtelennek látszó hosszaságú három órai várakozást kellett itt átszenvednünk. Ez idő alatt szórakoztatásunkról a környéken élő zuni- és moqui-indián törzsek szennyves képviselői gondoskodtak, kik oda jöttek néhány cent alamiznáért tatovirozott s befestett réz arcaikat és esetlen tánczaikat bemutatni, meg arizonai emlékek gyanánt kínált kezdetleges cserép készítményeiket árulgatni.

Végre megérkezett a várva-várt telegramm: a vonal mindenütt szabad, — vonatunk indulhat. Nagy megkönnyebülésünkre, sietett is ezt cselekedni. Kevéssel azután, hogy az állomást elhagytuk, a Colorado-folyamnak mély, meredek falak közé szorított, sárga iszaptömegként hömpölygő habjai fölött robogtunk el.

Azután az egész álló napon át Arizona territoriumnak köborította, kopár sivatagján zakatolt végig vasútunk.

Ez a territorium az Egyesült-Államoknak egyik legszegegyebb vidéke. Szembetűnő lesz ez, ha idézzük a tényt, hogy e 300.000 négyszög kilométer nagyságú terület lakóinak száma nem üti meg a hatvan ezret, vagyis minden lakójára öt négyzet kilométernyi terület esik.

A Sierra Nevada hegység magas hegylánczai megakadályozzák azt, hogy a Csendes oceán felől érkező felhők áldást hozó esőikkel idáig hatoljanak. Ennek következtében az egész vidéknek sivatagszerű, száraz éghajlata van, melynek aszálya csak az időszakonként megjelenő pusztító felhőszakadásokkal váltakozik. A talaj ennél fogva rendszeres mezőgazdasági művelésre teljesen alkalmatlan és így azt nem lehet másra

használni, mint a képzelhető legextenzívabb módon folytatott marhatenyésztésre és juhtenyésztésre. De még ez a kezdetleges állattenyésztés is sok kockázattal jár. Legalább erről tanúskodnak a mindenfelé nagy számban heverő állathullák: a régen eldöglötteknek fehérle csontváza, vagy pergamenné száradt bőrükben mumiaszerűen kiaszott hulláik és a legújabb árvizekben elpusztult állatok oszlásnak indult tetemei.

Az úgynevezett városok, melyeket vonatunk a vidéken érintett, még amerikai fogalmak szerint is alig tarthattak igényt a «city» elnevezésre. Többnyire csak egy-két sor szegényes, rozoga faházikóból állottak ezek, melyek egyikében ott volt a stereotyp mindenek bolt, másikon a hótél, s harmadikban a saloon, mint a hogy ezeket a kurta csapszékeket itt nevezik.

Éjfélre járt az idő, mire Flagstaff állomáshoz érkeztünk. Ez az állomás arról nevezetes, hogy a híres Colorado-Canyon egyik legszebb részéhez vezető útnak kiinduló pontja. Hetenként háromszor szoktak innen a több mint 110 kilométer távolságra fekvő Canyon széléhez társaskocsit indítani.

Flagstaff városában több mint 6000 láb magasan vagyunk a tenger színe fölött. Ez is csak olyan, mint a többi arizonai városka: az apró faházak egy-két utcásora. Szerencsére az az aggasztó hír, melyről a vonaton beszéltek, hogy tudniillik a flagstaffi vendéglő legújabbban a lángok martaléka lett, — minek következtében attól kelle tartanunk, hogy kénytelenek leszünk az éjszakát szabad ég alatt tölteni, — nem bizonyult valósnak. A kis vendégfogadó, mely büszkén hirdeti magát Arizona vezér-hótéljének («the leading hótél of Arizona») ép egészségesen fönnállott és készséggel nyitotta föl a fáradt útas előtt csinos tiszta szobáit. Itt ismét megerősítve láttuk eddig szerzett azon tapasztalatunkat, hogy az amerikai vendéglőkben — még a legszerényebbekben is — mindenütt jó és tiszta ágyat kaptunk, melyben az út fáradalmait jól kipihenhetjük.

A társaság, mely a közlekedést innen a Canyon-hoz föntartja — s mely a beállott forgalmi zavarok következtében, immár több, mint nyolcz nap óta nem indította el kocsiját — készséggel vállalkozott arra, hogy bár rendszerint nem volt startoló napja s bár csak ketten voltunk útasok, még is kedvünkért kocsit indítson, a nélkül, hogy személyenként 20 dollárnál, azaz kettőnkért valamivel több, mint 100 forintnál több kocsibért követeljen.

Útunk eleinte a hóborította San-Francisko hegy lábánál kanyargott; jobbára sovány legelők közt haladva, melyeken népes marhacsordák legelésztek, senki által nem őrizve, teljesen fölügyelet nélkül.

Mástéle mezei gazdálkodásnak egész hosszú kocsi-útunk mentén semmi egyéb nyomát nem észleltük. Csak egy helyen láttunk egy-két munkást, a mint szénagyűjtő géppel friss szénát gyűjtöttek garmadába.

Tovább haladva, ritkás fenyőerdőbe jutottunk, majd ismét teljesen kopár, minden növényzet nélküli kavicsos területen vezetett útunk keresztül.

Az út mentén erre is mindenfelé eldöglött szarvasmarhák száradó hullái vagy fehérő csontvázai heverték. Néhol majdnem lépten-nyomon tarkította a tájképet egy-egy ilyen memento mori.

Mentől beljebb haladtunk, mentől magasabbra jutottunk az arizonai fensíkon, annál sivárabb lett a vidék, annál soványabb lett a talaj, s annál gyérebbek lettek a legelésző nyájak.

Lassanként a fenyvesek is maradozni kezdtek, s nem sokára már ismét csak a kövek közül kibujkáló tuskés kaktuszok képezték az egyetlen növényzetet. Az állatvilágot is, már csak a marmoták képviselték, melyeknek ürgelyuk forma apró barlangjai néhol nagy darabon rostaszerűen átlukasztgatták a talajt. Füleiket hegyezve leselkedtek e kis állatkák veremnyílásaik előtt az elhaladó kocsira, néha egy-egy vékony csaholásforma hanggal figyelmeztetve társaikat a közeledő elleneségre. Erről a csaholó hangról nevezték el őket az egyébként épen nem találó «prairie-dog» néven.

Útközben ötször cseréltünk lovakat, mindig csak arra a pár percnyi időre állva meg, a mennyi a kifogáshoz és befogáshoz kellett. Csak épen ebéd idején tartottunk félórai pihenőt, a mikor is a kösivatag közepén lévő Cedar-Ranch nevű állomáshoz értünk. Itt két szerény kis vászon sátorban egy fiatal testvérpár tölti a nyarat, azzal keresván kenyerét, hogy a Cannyon-hoz utazó vendégeknek néhány ürökötletből s fekete kávéból álló villás reggelit szolgál, fejenként egy-egy dollárért.

Alkonyat felé, midőn a Cannyonhoz közeledtünk, ismét ritkás fenyveserdőbe értünk, melyben, úgy látszik, vadak is

bőven tanyáznak. Legalább erről tanúskodtak az út mellett heverő ágas-bogas szarvasagancsok.

Egyébiránt a stage-kocsisoknak az a szokásuk, hogy a töltött revolver állandóan lövésre készen mellettök fekszik: azt látszik bizonyítani, hogy e vidéken nem csak ártatlan vadak, hanem olykor-olykor talán prédára leső rablók is szoktak tanyázni.

Épen leáldozott a nap, mikor a sátor-táborhoz értünk, mely a Cannyon szelétől alig száz méternyi távolságra van berendezve, s melyet a Cannyon híres remetéjének és vezetőjének nevére «Hance's Camp»-nek neveztek.

Néhány holdnyi terjedelmű tisztás van itt a fenyveserdő sűrűjébe vágva. A tisztás egy része be van kerítve az ott letelező lovak számára. E karám közepén gömbölyű, faragatlan fenyőfa-tönkökből épített kicsinyke block-ház áll, melyben nyílt tűzhely mellett letelepedve találtuk a vendéglőst, vállalkozó szellemű fiatal yankeet, két csinos nővérével és az öreg Hance Jánost, a Colorado Cannyon remetét.

A karámon kívül hívogatón fehérlettek a két sorban kifestett apró vászonsátrak. Ezek nagyobb része egy-egy útas befogadására van szánva, meglehetősen rusztikus egyszerűségű — de kifogástalan tisztaságú — tábori ügygyal, mosdóasztallal és székekkel felszerelve.

A két sor apró kabin-sátor mellett áll egy nagyobb sátor, melyben a konyha és ebédlő van berendezve.

Érdekes, festői látványt nyújtott ez az elhagyott, lakatlan vadon közepén berendezett kis váson-város. De mi most nem sokat törődtünk ennek festői regényességével; mert magnetikus erővel vonzott partjaihoz a Cannyon széle, melynek távolról vöröslő szirtfalai, midőn útunk utolsó pár kilométernyi részében néha egy-egy pillantásra föl-fölvillantak szemünk előtt, máris kezdtek némi halvány sejtelmet adni a csodadolgokról, melyek itt reánk várákoznak.

Majdnem rohanó léptekkel siettünk tehát az erdő széléhez, mely egyszersmind a Cannyon szegélye is.

Bármily nagy várakozásokkal telten jöttünk legyen ide: mégis midőn kiérve a fenyvesek közül a meredek szélére értünk, önkénytelen kéjes borzadálylyal majdnem visszatáncodunk a földöntúli látványtól, mely ott elénkbe tárul, s akaratlanul is a bámuló elragadtatás fölkiáltása röppen el ajkaink-

ről! Majdnem közvetlenül lábaink alatt, mintegy az alvilág bejárataként látjuk egyszerre föltárulni a föld titokzatos méhét. Beláthatatlan, feneketlen mélységbe hatol le tekintetünk, s a legtöbb helyütt hiába kutat, nem tudja fölfedezni a Cannyon alapját. Csak itt-ott látjuk a szakadék mélyéből föltornyosuló, túlvilágian-kísérteties formájú szikla-alakzatok közt, a messze távolban, mélyen lábaink alatt föl-fölszillanni az odalént szédítő rohanással, tajtékzó forgatagok közt tova hömpölygő folyam vizének csillogását. De a folyam ide a messzeségbe, zúgva-búgva vágató örvényeiről mit sem árul el, s gyarló szemünk kanyargó hullámaint inkább egy békén tova sikamló kis erdei patak ezüstszalagjának véli.

A csodálattól szinte megkövülten állunk a szikla szélén; összes érzeinket leköti e túlvilági látvány. Soká-soká egészen önfeledten mélyedünk bámulásába. S mégis, bármi soká nézzük is, ez első látás után, az érzeinkre ható ezerféle benyomásoknak csak bizonytalan, zúrzavaros khaosát tudjuk magunkkal vinni, a nélkül, hogy a szemeink előtt egyszerre föltárult csoda-látvány egyes részleteit megkülönböztetni, fölismerni, megjegyezni s emlékezésünkbe vésni tudnók: olyanpíra új és szokatlan, képzelhetetlen, az ismert méretek arányait oly teljességgel meghaladó valami az a hirtelen ketté hasadt kérge földtekénknek, a Colorado folyam csodálatos Cannyonja!

Hiába kutat emlékezésünk alkalmas tárgy után, hiába erőlködik a képzelet, hogy olyan képet találjon, melyhez leírásunkban a Colorado-Cannyont hasonlíthassuk: nincs a föld kerekéséén ehhez fogható sehol!

A Yellowstone-Cannyon is páratlan a maga nemében. De még annak elragadó szépségét sem lehet ahhoz a természetfölötti látványhoz hasonlítani, melyet a Colorado-Cannyon különösen itt, medrének legvadabb, legmélyebb, legszédületesebb részén nyújt.

Nem az az egyszerű s egy pillantással áttekinthető, egy pár meredek hegyoldal közé szorított szakadék ez, a fenekén tovarohanó folyammal, melyet a Cannyon elnevezéssel rendszerint megjelölnei szoktak. Inkább az egymást sűrűn, zúrzavarosan keresztül-kasúl szeldeo, mélységes cannyonok bonyolult hálózatának mondhatnók ezt, melyek az egészben több mér földnyi széles szakadéknak középpontját képező, s a mély-

ség legmélyebb fenekét elfoglaló folyam-meder fő-canyonja körül csoportosúlnak.

Maga ez a folyam-meder, tehát a Canyon középpontja, ott a hol egyáltalán szemeink elé kerül, első pillantásra, a többi közelebb fekvő mellék-canyonok mögött s ezekhez hasonlítva viszonylag jelentéktelen vízmosásnak néz ki. Pedig tényleg több mint hatezer láb mélységben kanyarognak lábaink alatt a Colorado vizének a völgyfenéken tovasiető habjai! Olyan mélység ez, melyből, hogy ha a cyclopok oda dobnák legmagasabb hegyeinket, ezek kupolái nem érnének föl a part szegélyeig!

Azon jelentéktelennek látszó fő-cannyonnak felső széle háromezer lábnyi mélyen van alattunk, s közel öt angol mérföldnyi távolságra tőlünk; és e felső szélétől még több mint további háromezer láb mélységre van a Canyon feneké, hol a Colorado folyam hömpölygeti szürke habjait.

De szemeink ily méretek iránt elvesztik érzéküket, s teljességgel nem képesek e méretek arányait megítélni. Hisz például itt balkéz felől ez a vörösbarna szikla, melynek vörös színe a csücs felé mindegyre halványabb árnyalatot öltve, közepe felé barnás, majd sárgás-szürke, s végre tiszta fehér színezetet nyer: ez a szikla kétszerite magasabb a Szent István toronynál. Pedig első tekintetre azt hittük, hogy a közvetlen lábaink alatt lévő, igénytelen sziklatű ez; s negédesen kavi- csot fogtunk, hogy megdobjuk köfalát. Meglepetve látjuk, hogy a teljes erővel lódított ködarab jóval a szirten innen esett le. Kísérőnk mosolyogva adja hozzá a magyarázatot: a kődobás- nyira vélt sziklacsücs jó félmérföldnyire van tőlünk.

Meggyőződhetünk itt arról is, mennyire igaz az állítás, hogy e világon minden: legyen az szépség vagy dicsőség, nagyság vagy távolság — minden csak viszonylagos. Kicsinynek láttuk az imént azt a kősziklát, — mely pedig a prairie közepén méreteinek nagyságával elszédített volna. Pedig itt, ebben a környezetben, mégis igazunk volt. A magában véve óriás kőszikla e Canyon méreteihez képest, a hová be van ékelve, eltűnő semmiséggé törpült. Hisz ha elég erőnk volna arra, hogy azt a sziklakúpot óriás parittyába téve, oda lódítsuk a Canyon mélyébe: jelentéktelen kavicsdarab gyanánt tűn- nék az ott el szemeink elől, a mélységből égnek meredő hegy- óriások sűrűjében.

Pedig ez a szédítő mélység, mely itt közvetlenül lábaink előtt tátong, mondhatni csak első foka annak az óriás terrasse-okból alkotott gigantikus lépcsőzetnek, mely a part szélétől a folyammeder fenekéig vezet.

Némi fogalmat nyerünk e mélységnek méreteiről, akkor midőn Hance barátunk oda kúszik egy messze a mélység föle kiugró sziklacsúcs élére, s ott egy több mázsányi súlyú kődarabot lehengerít a szirt szegélyén. Eiffel-torony magasságából egyetlen zuhanással szökik a mélységbe a hatalmas kődarab; s ágyúüteg lövéseként visszhangzik az esés zaja, a mint az első sziklára érve, ezer szilánkká föcscsen szerteszét. A kisebb kőtörmelékek tovább gördülésének zaja elcsendesül; de a megmaradt nagyobb darabok óriás íveket írva le zuhannak, ugranak tovább, gyökerestől tépve ki az útjukba eső fákat, bokrokat. Recsegeve-ropogva vágódnak újabb sziklacsúcsokhoz, s ezeken ismét kisebb darabokra forgácsolódva, egy utolsó meredek széléről vett szökéssel végleg eltűnnek szemünk elől. De a Cannyon mélyéből még percek múlva is föl-föl hallatszik a tovább gördülő kődarabok zuhanásának lassanként elmosódó tompa visszhangja. És a hatalmas granitkő-darab, mely ide fönt az idők viszontagságainak évek milliói alatt daczosan ellenállt, most ízzé-porrá morzsolva, összezúzva hever ott lent kemény sziklaágyán: pedig még korántsem ért le a Cannyon legfenekéig, be kellett érnie azzal, hogy a közvetlen közelben nyíló legelső mélyedésben keresse sírját.

De nem csak öreg barátunk, Mr. Hance, csinál itt ilyen titáni tréfákat. Hasonló mutatványokat — különösen a tavaszi hóolvadás idején — maga az anyatermeszet is végez nem egyszer; midőn a vízmosságok, az ezernyi zuhatagban leomló hóvizek meg-meglazítják a Cannyon-meder fölé nagyon is merészen kinyúló egy-egy szirt tövét, melyet aztán a csendes éjtszakákon gyakorta keletkező hirtelen szélvihar a mélységbe dönt.

Hogy az ilyen szélvihar e nyolczezer láb magas fensíkon nem épen ritka esemény, arról ott tartózkodásunk rövid ideje alatt is alkalmunk volt személyes tapasztalás útján meggyőződni.

A szép verőfényes őszi nap után már este felé hűvös éjszakai szél kerekedett. Az éj beálltával a szél is mindegyre hevesebb lett, s végre éjfél tájban valódi orkánná fajult. Kis

vászon-sátorunk minden ízében recsegett, ropogott lökése alatt; úgy hogy minden perczen azt hittük, hogy a könnyű sátrakat mindenestől fölkapva, lakóikkal együtt a Cannyon csábító mélyébe sodorja.

Szerencsére sátraink mégis kiállották a vihar ostromát. És így másnap reggel — bár e nagy magasságban az egész éjen át dült vihar fagyasztó hidegétől majdnem jéggé dermedve — de egyébként baj nélkül ébredtünk a virradó nap verőfényes reggelére.

Vezetőnk már nyergelt lovakkal várt a sátor előtt. Sietve lovainkra kaptunk és a sötétzöld thujabokrok s az óriás tövisű kaktuszok közt, apró kaviestörmelékekkel fődött úttalan avaron kanyarogva, ellovagoltunk a Cannyonnak innen kelet felé mintegy 3—4 mérföldnyi távolságra fekvő «Point Moran» nevű pontjához. Talán ezen a helyen van a Cannyonnak mindannyi közt a legszebb, legimpozánsabb képe; főleg azért, mert itt a mélység legfenekéig hatolhat a szem, hol hosszú darabon látja a Colorado folyam vékonyka ezüstös szalagját kígyózni; itt meredek sziklamederbe szorítva, amott erdők szegélyezte lankásabb partok között. A hatalmas fenyőerdők zöld lombozatja azonban e szédítő magasból úgy néz ki, mint hogy ha nem őserdő, hanem csak síma gyep-pázsit volna az, mi a folyó partjait szegélyezi.

Hance barátunk innen szédületes, nyaktörő ösvényeken, néhol közvetlenül a feneketlen mélység fölött kúszva, s keskeny sziklafalakon, hol alig volt annyi hely, hogy szorosan a falhoz simúlva haladhassunk — vezetett egy magányos sziklacsúcsra, mely a parttól messze benyúlik a Cannyon medrébe. Ez az a hely, hol egykoron a híres szirtlakók ütötték föl tanyáikat, a «cliff-dwelling»-eket. A faragatlan terméskövekből épült vastag várfalak romjai most is láthatók; a romok közt elszórtan régi indián cserépedények darabjai hevernek szerteszét. Itt tanyáztak valaha e vidék őslakóinak félvad néptörzsei. Itt huzódtak meg, hozzáférhetetlen sziklaodúikban teljesen biztosaknak érezve magokat minden ellenség támadásai ellen.

Alig van a Cannyon-partnak még egy másik pontja, honnan tökéletesebb, megkapóbb összbnyomást nyerjünk a természetnek e csodaszerű alkotásáról, és különösen méreteinek nagyságáról, mint innen, a Point Moran előtt beszögellő sziklacsúcsra épített szirtlakok romjairól.

Hogy az olvasó némi halvány képzeletet alkothasson magának a Cannyon mibenlétéről, legyen szabad néhány számadat kíséretében idéznem a geológusok elméleteit, melyekkel e természeti csoda létrejöttét magyarázni törekszenek.

A Colorado híres Cannyon-vidéke tudvalévőleg az Arizona éjszaki részén áthaladó Colorado folyam medrét kíséri, éjszak-keletről dél-nyugati irányban. Ez a Cannyon-vidék mintegy 180 angol mérföldnyi hosszúságú és 125 mérföldnyi szélességű — összesen mintegy 15.000 négyszög mérföldnyi kiterjedésű magas fensík. Éjszak felől, Utah territorium déli részéből — több mérföldnyi széles terrasse-sorozatokat és óriás lépcsőzeteket képezve, Arizona territorium területére húzódik e fensík, hol a terrasse-ok lassanként azzá az egyenletes fensíkká szélesednek, mely a tulajdonképeni szakadékot, tudniillik a folyó medrét (a Cannyont) két oldalt szegélyezi, — s mely aztán innen déli irányban lassanként lejjebb ereszkedve elhúzódik messze le közép- és déli Arizonába.

A geológusok elmélete szerint ennek a fősíknak felső rétegeit, melyek valaha itt is, — úgy mint amodább, az Utah-ban lévő magasabb terrasse-okon ma is észlelhető — a mostani felső réteget képező kőzeteket fedték, az évek hosszú százazeinek, talán millióinak során, a vizek lassanként elmosták. Ennek a vízmosásnak ereje tetőpontját érte el a tulajdonképeni Cannyon mélyében, mely, ha a környező fensíkről elmosódott eredeti földrétegek helyökre visszakerülnének, a mostani 6000 láb helyett 16.000 láb mélységgel dicsekedhetnék.

A Point Moranról visszatérőben Hance barátunk ahhoz az ösvényhez kalauzolt, mely a Cannyon fenekéig vezet. Ezt az ösvényt hosszú, kalandos kutatások árán ő fedezte föl, és nem csekély munkával gyalogosok és öszvérek számára használhatóvá tette. Időnk, sajnos, rövidebbre volt szabva, hogyszem a fáradságos leszállást a Cannyon-fenekig megtehettük volna, mert ez a kirándulás legalább még további két napot igényelt volna. Be kellett tehát érünk azzal, hogy próbaképen pár száz méternyi mélységig leszálljunk a gyorsan kanyargó gyalogcsapás nyaktörőn meredek lejtőin. De már ez a rövidke kóistoló is elég volt arra, hogy fáradságtól lihegve térjünk ismét vissza kirándulásunkból.

Persze vezetőnk, ki egész életét itt, e meredek sziklák közt tölti, föl se vette ezt a kis fáradságot.

Érdekes alakja volt e vezető ennek a magányos, misztikus vadonnak. Azért midőn visszatérve, a Cannyon szélén pihenésre dőltünk, elmeséltettük vele élet-történetét.

Mr. Hance — Tennessee állam szülötte — igazi Cooper-regénybe illő alak. Magas, szikár, csontos termet; régóta nem nyírt vörösés-szöke hajzat, — yankee-mód lelógó hoszú szöke szakál, — barnára égett, erőyes vonásokkal rajzolt tipikus angolszász arcz.

A kóborlási hajlam, s a teljesen független életre vágyódás volt egyetlen apai öröke. Ezekkel bőven fölszerelve, már kora gyermekségében ott hagyta szülőföldét, megszökött az apai háztól s világgá indult, kalandokat keresni.

Ezerféle viszontagságot élt át, százfelé hányódott ifjú éveiben, míg végre a hetvenes évek elején ide vetődött Arizonába, a Colorado-Cannyon vidékére, mely a maga borzalmas nagyszerűségével rögtön magához lánczolta őt. Azóta állandóan ezen a vidéken él. Mintegy 10—12 év előtt sikerült neki fölfedezni s megcsinálni az előttünk kanyargó ösvényt, mely a fensíkről a Cannyon fenekéig vezet.

Nyáron át itt fönt tartózkodik, e sátortáborban, mely nevérol Hance's Camp-nek van elnevezve, — s az ide vetődő idegenek kalauzolásával keresi kenyeret. A mint aztán az ősz és vele a turista évszak végére jár, és a Cannyon egy félévig több látogatót nem remélhet: ő is elhagyja a fensík magas régióit, s lovaival, öszvéreivel és teheneivel leszáll a Cannyon fenekére s elfoglalja az ott lévő kis block-házban installált téli tanyáját. A téli évszak 5—6 hónapi idejét — egy Robinsonnál is teljesebb elhagyatottságban — magános remeteként tölti a Cannyon mélyében. S míg odafönt a 8000 láb magas fonsíkon a hoszú, hideg tél egész zordságával uralodik: addig lent, a folyamnak minden oldalról védett völgyében a Cannyon remeteje állandóan egyenletes enyhe tavaszi égaljat élvez. Menese, gulyája mindig kint legel a völgyek buja zöld pázsitján, hol a növényvilág is — akárcsak a tropikus tájakon — mindig a legszebb zöldben díszlik. A remete aztán ebben a nagy magányban lassanként elveszti érzékét az idők folyása iránt: napjai mindig egyformák, minden zavaró esemény nélkül valók; s ő boldog elégedettségben engedi feje fölött elvonulni az idők egyenletes folyását. Mikor aztán téli remeteségének ideje letellett — csak onnan tudja, hogy oda

főnt a nagyvilágban tavaszodni kezd, hogy ha föltekintve a magasba, a part szélén tornyosuló hóhegyeket s jégmezőket lassanként olvadozni, elvonulni, — a cserjék, erdők zöld lombozatát a hófedő alól előbujni látja. Ilyenkor aztán ismét föl-kerekedik, s a gulyát-ménest maga előtt terelve, megint a föld színére száll, és újra ott üti föl nyári tnyáját, — újból megtanul beszélni, hogy mint a Cannyon hírneves kalauza muto-gassa az idegeneknek titokteljes birodalma csodáit.

Jól kipihentük fáradalmainkat, mire vezetőnk autobiographáját elmesélte, s azért lovainkra kapva, visszatértünk a sátor táborhoz. De nem soká volt itt sem maradásunk, — lunch után azonnal ismét nyeregbe ültünk, hogy most nyugat felé egész a Bissels-Point-ig haladva, barangoljuk be a Cannyon partjait; nem győzve bámulni annak mindegyre változatosabb, s mentül tovább nézzük, annál újabb, annál meglepőbb képeit.

Nehezen bírtunk megválni e helytől, mely mint hogy ha a gyermekkorunkban hallott tündérregéknek az élénk gyermekképzelet alkotta bábajos színhelyeit varázsolta volna szemeink elé; s mely most e tündérvevessző varázserejével tartott magához lánczolja.

Ha mégis ki tudtuk magunkat szakítani bűvös köréből, ezt talán csak annak köszönhetjük, hogy szintén élénk vonzó erővel csábított a másik irányba az a reménység, hogy mielőbb viszontlátjuk kedves úti és honfitársainkat: báró Berg Gusztávot Kapuvárról, bájos ifjú leányával és ennek szeretetreméltó barátnőjével együtt; kiktől pár nap előtt Los-Angelesben azzal váltunk el, hogy itt fogunk ismét találkozni.

Szándékunk lévén, eléjük lovagolni, hogy azonnal vezetőjük lehessünk, és a Cannyon csodáit nekik bemutathassuk: el kellett hagynunk a Cannyon partját, és gyors tempóban vágattunk türelmetlenül várt úti társaink elé.

Nemsokára találkoztunk a nagy födeles társaskocsival, mely barátainkat Flagstaffból hozta; s kevéssel később kétszeres örömünkre szolgált, az ő néma elragadtatásukban gyönyörködve újra átélni azokat az érzéseket, melyek e tündéri látvány első megpillantásakor saját lelkünkben megszólaltak.

VII.

Santa-Fé New-Mexico, 1893 október havában és «Kaiser Wilhelm II.»
Lloyd hajó födéletén 1893 novemberében.

Annak, a ki Amerikát akarja beútni, jobb tanácsot nem adhatnánk annál, mint hogy, ha megismerni óhajtja a világ legnagyobb csodáit: semmiesetre se mulassza el Yellowstone-Parkon kívül ezt a két másik mesészerű helyet megtekinteni, melyekhez jó sorsunk minket elvezetett: tudni illik a Colorado-Cannyont és a hasonlóképen Arizonában lévő Chalcedon-Parkot, vagy kövesült erdőt. Ez utóbbiról az alábbiakban óhajtók még pár szóval megemlékezni.

Már a chicagói világkiállításon fölkellették bámulatunkat azok a csodaszép kőfaragványok, melyek, — mint ott nekünk mondták — az arizonai kövesült erdő termékeiből készültek.

A kiállító dakotai köcsiszoló gyár megbizottja arra a kérdésünkre: miként lehetne ahhoz a kövesült erdőhöz jutni, a honnan a kiállított remekszép ipartermékek anyaga származik, — elijesztő dolgokat mesélt a nehézségekről, melyekkel az odajutás egybe van kapcsolva. Napi járó földekre esik — úgy monda onnan a legközelebbi vasút. Ha ezen a legközelebbi kis vasútállomáson jó szerencsével tudunk is talán néhány öszvért s kalauzoló kísérőket keríteni, hogy a karavánt elindítsuk: hát pár napi veszélyes utazást kell tennünk az arizonai sivatag úttalan avarján keresztül, míg arra az elátkozott elhagyott helyre jutunk, a hol még a madár sem jár, — hol e megkövesült őserdőnek kidőlt törzsei hevernek!

Ez a láthatólag szándékosan sötét színekben tartott rege csak megerősített abban a föltevésünkben, hogy igenis fölkeressük ezt a híres csodaerdőt.

Azért midőn elhagyva a Colorado-Cannyont egész napi kocsizás után ismét Flagstaff állomásra értünk — rábeszélve úti társainkat, hogy osztozzanak velünk a kirándulás veszélyeiben — azonnal táviratoztunk Holbrookba (így hívják a Chalcedon-Park vasútállomását), hogy ha lehet másnap reggelre állítsák össze nekünk a karavánt, melylyel a kövesült erdőt fölkereshessük.

Kellemes volt meglepetésünk másnap reggel, midőn Holbrookba érkezve, a vendéglős kihez táviratunkat intéztük volt, ingújbán várva reánk az állomáson, bemutatta a készen álló karavánt: jó két lóval befogott, s ebédkosárral is fölszerelt, hatülésű amerikai kocsi alakjában. Kérdezősködésünkre aztán még az iránt is megnyugtattak, hogy nemcsak a kövesült erdőig eljutunk az nap, de ha jól iparkodunk, idejekorán vissza is jöhetünk Holbrookba, hogy onnan az éjjeli vonattal tovább utazhassunk.

Megkönnyebbült kedélylyel kaptunk kocsinkra, s azonnal neki vágunk délkeleti irányban, az előttünk elterülő, végtelennek látszó, sivatagforma lankás rónaságnak.

Azt a járatlan, keréknyom forma csapást, — mert útnak semmiképen sem lehetett volna nevezni, — mely innen a Chalcedon-Park felé vezetett: az utóbbi napoknak hatalmas felhőszakadásai jobbára teljesen elmosták. Közbe-közbe helyenként mély szakadék forma vízmosások keletkeztek, melyek némelyikén egyesült erővel is alig tudtuk az üres kocsit átsegíteni.

Útunk mentét erre felé is mindenütt föloszlásnak induló állati hullák: a legutóbbi hetek árvizei által elpusztított lábas jörszág földi maradványai szegélyezték.

Egy helyen, nem messze a kocsinyomtól, szennyes indián párt láttunk pihenőre dölve. Mellettök elcsigázott, roskatag lovuk próbálkozott egy kis reggeli harapni valót találni a sovány legelőn. Mert bizony a száraz agyagtalaj kövei közül szórványos csomókban föl-fölbujkáló sárgás fűpamacsok valóban csak gyér táplálékot adtak az itt is, ott is szabadon kóborló, legelésző nyájaknak. A közbe-közbe föl-föltünedező kaktusz-növények, melyek mindenfelé, óriás fáklyákként mereszték égnek száraz, tüskés karjaikat, semmivel sem tették vonzóbbá a tájék sivatag forma kinézését.

Jó négy óra hosszat kocsiztunk ezen a kopár síkságon, mely mindenütt olyan egyforma volt, hogy a környező tájék képeről ítélve akár egy helyben álltunk volna ez alatt a négy óra alatt. Végre úgy délután két óra felé megérkeztünk útunk czéljához: egyszerre, minden átmenet nélkül ott állottunk földgömbünk egyik legcsodálatosabb pontján, a meseszerű kövesült erdő, a világszerte páratlan Chalcedon-Park küszöbén.

Képzeljünk az imént leírt sivatag közepén egy hosszúkás,

keskeny lankás mélyedést, — lehet vagy 4—5 kilométer hosszú, s egy kilométer széles, — melynek egész területét az egykor itt állt subtropikus őserdő kidőlt fa-óriásainak tiszta agát-kövekké vált törzsei, gyökerei, kisebb-nagyobb ágai és forgácsai fedik.

Nagyságban a kaliforniai fa-óriásokkal versenyző hatalmas fatörzsek — néhol tövétől-hegyéig egyetlen óriás kődarab, — másutt hatalmas rönkökké törve hevernek mindenféle szertesztét. De mindannyian az egykori fának csak formáját, alkatát őrizték meg, az eredeti anyagból sehol semmi sem maradt: az egykori növény-óriások minden porczikája a szivárvány összes színeiben játszó chalcedon-, agát-, jaspis-, karneol-, ametyst, s más ezekhez hasonló becses féldrágakővé vált.

Némelyik fa törzsének legalsó része teljes gyökerzetével együtt ugyanazon a helyen a hol a fa valaha, — talán sok százezer vagy millió évvel ezelőtt — az erdőben zöldellett: most is mélyen a földbe gyökerezve áll, s mellette fekszik hosszában leterítve a fának egész felső törzsöke.

A talaj ezen az egész területen, melyen a kővé vált őserdő maradványai vannak elszórva, lankásan mélyedő katlan- vagy teknőforma horpadást képez, melynek széleit vastag homokkőrétegek födik. Az itt ledöntött őserdőnek drágakő-törzsei közt néhol, mintha kihalt geyzerek krátereit észlelnők. Legalább olyanforma kúpalakú kődombokat látunk itt is, mint a minők a Yellowstone-Park geyzereinek kráterdombjai.

Arra a kevés útasra és turistára nézve, ki néha napján ez elhagyott vidékre vetődik, ennek a mesék országába illő drágakő-erdőnek csodájára, a legnehezebb földadatok egyike az, hogy a magával viendő emlékdarabokat kiválogassa.

Mi is minden perczen azt hittük, hogy most találtuk a legszebb darabokat, sietve öltre nyaláboljuk őket, a kisebbekkel telerakjuk zsebeinket: de már a másik perczen ismét eldobjuk egész gyűjteményünket, mert hisz pár lépéssel amodább még sokkal szebb mutatványdarabokat fedeztünk föl. Persze a legszebb darabokat sajnálkozva vagyunk kénytelenek otthagyni, mert nincs mód reá, hogy e rendkívül súlyos nagy kődarabokat magunkkal vihessük. Így is két nagy ládat pakoltunk tele e páratlan emléktárgyakkal, melyeknek New-Yorkba

szállításaért egész kis vagyont számított föl terhünkre a Wells, Fargo & Co. express-társaság.

A tudomány mind máig nem fejtette meg: miként jöhetek létre ezek a csodálatos kvarcz-kövesülések.

A tudósok, kik valaha csak itt jártak, mindannyian igyekeztek a talány megfejtésére leginkább alkalmasnak látszó elméletet fölláztatni. De az a tény, hogy nincs ezek közt két hasonló föltevés, legjobban bizonyítja, hogy mennyire megfejthetetlen természeti tüneménynyel állunk itt szemben.

Annai kétségtelennek látszik, hogy a Chalcedon-Park területét valaha — Isten tudja hány százezer évvel a történeti idők kezdete előtt — gazdag féltrópusi őserdő borította. A fa-anyagnak egész alkata olyan jól fölismerhető; a legtöbb törzsön még az egyes évgyűrűk is a kövesülés ellenére megolvashatók, sőt a fa külső kérge is, néhol a rajta lévő mohokkal és gombákkal meg korhadásokkal együtt, olyannyira teljes épségben megmaradt, hogy a botanikusok, göröcsövi vizsgálat útján az egykori növénynek még nemét is pontosan meg tudták állapítani. E vizsgálatok tanúsága szerint a kövesült fák a Csendes-óceán déli vidékein, például a Norfolk-szigeteken ma is található *Araucaria* nemhez tartoztak. Az is bizonyos, hogy vén, elemedett fák lehettek e kövesült növényóriások, még mielőtt az összeesküdt elemek kövé dermesztették őket; mert a legtöbb törzsön észlelhetjük a kezdődő korhadás tüneteit. Persze most már e korhadt részek, a taplósoadások stb., a többiekkel együtt mind drágakövé váltak. Némelyik kődarabon a tudósok még a korhadást okozó gombaféléket is képesek megállapítani.

E kövesülés leginkább elfogadható magyarázatának látszik az a föltevés, hogy itt egykor valami ismeretlen geológiai átalakulás következtében forró geyzerek törtek utat a föld mélyéből; talán hasonlóak azokhoz, melyeket a Yellowstone-Parkban ma is csodálhatunk; azzal a különbséggel, hogy ezek a geyzerek tömény kvasav-tartalmú oldatokat lövelhettek a föld mélyéből. Ez oldatok kovatartalma aztán az idők folytán lassanként áthatotta a fák rostjait, s ott megsemmisítve a növényi anyagot, a növénysejtek helyét az oldatból kiváltott kvarz-kristályok foglalták el; ekként alkotva belőlök hosszú évezredek alatt ezeket a drágakő-növényeket, vagy növény-drágaköveket, melyek most a késő utókor néma csodálatának méltó tárgyai.

A köanyag oly kemény (a 8-dik keménységi fokot megközelíti), hogy csak kőrunddal lehet csiszolni. De megcsiszolva aztán a legszebb fényt és zománczot nyeri.

Ennek az anyagnak földolgozására létesítettek Dakotában pár év előtt a modern tudomány minden vívmányaival felszerelt köcsiszoló gyárat, mely most abból a legszebb és egyszersmind legdrágább fényüzési és műtárgyakat készíti: ugyanazokat, melyek a chicagói kiállításon pár hóval előbb bámulatunkat oly nagy mértékben fölébreszték, s melyek látára először fogant meg elménkben a gondolat, hogy ezt a csoda-helyet amerikai útunkban fölkeressük.

Kocsisunk ismételt nógatása ellenére, — ki már-már a szabadban való éjjeli táborozással biztatott — alig bírtunk Isten hozzádot mondani a Chalcedon-Park tündér-kertjének. Így aztán késő éjtszaka lett, mire az úttalan sivatagon át visszaérkeztünk Holbrook állomás faházikóihoz. Épen idején jöttünk meg arra, hogy megcsípjük a távol nyugat felől berobogó éjjeli vonatot, melynek Pullman-kocsijában aztán nemsokára pihenni térve, s ruganyos fehér párnái közt kinyújtva fáradt tagjainkat, álmainkban tovább szöhattuk az átélt napot, mely úgysis inkább álomnak semmint valóságnak látszott.

De nem soká volt időnk álmadozni a kövesült erdőről: hisz másnap reggel már Új-Mexico fővárosában, Santa-Fében ébredtünk föl, mely Amerikának arról nevezetes városa, hogy valódi történeti múltja van. Az Egyesült-Államoknak legrégebb városa ez; ma is csorbíttatlanul viseli régi spanyol-mexicói típusát; telve érdekes történeti nevezetességekkel; a maga nemében páratlan hely itt ebben a legújabb világban.

Innen látogattuk meg a környéken megtelepült indiánok apró puebloit (falvait), festői agyagházaikkal: tető nélküli, emeletes sárkunyhók, rozoga létrákkal följárók gyanánt.

Aztán pár nap múlva megint tovább röpit a keletnek vágató gyorsvonat, hogy elvigyen Colorado állam ezernyi csodáit megbámulni, melyek közül csak Manitou és Colorado-Springs híres fürdőhelyeit; az Istenek kertjét s a Pikes-Peak csúcsára a Mont-Blanc magasságáig fölvezető fogaskerekű vasutat; és Denver várost, az amerikai ezüstmányáknak épen akkoriban az ezüst-válság hatásai alatt vonagló főemporiumát említjük.

Midőn aztán néhány héttel később New-Yorkban ismét hajóra szálltam, hogy valószínűleg utolsó Istenhozzádót, örök búcsút mondjak az Újvilágnak: valóban fájó szívvel tettem ezt; s nehezemre esett megválni ez érdekes világresztől, melyen az ott töltött rövid néhány hónapi idő alatt oly sok újat, hasznosat, annyi tanulságosat láttam s tapasztaltam; és hol e mellett a természetnek annyi páratlan csodáiban gyönyörködhettem.

Ha visszaemlékezem útam élményeire, ha gondolatban újra átélem amerikai barangolásim eseményeit, s ha legalább képzeletben ismét teli tüdővel szívom a végtelen fensík szabad rónaságának éltető levegőjét: lelkem, elmém újra élvezi ilyenkor az amerikai út ezernyi gyönyörét. Azért most, midőn a türelmes papiros jóvoltából mindezeket nemcsak gondolatban, hanem írásban is újra végig élvezhettem: kétszeres hálával és köszönettel kell adóznom érte a szíves olvasónak, kinek elnéző türelme iránt való bizalmam adta erre az ürügyet. Hálám jeléül legyen szabad azt óhajtanom, hogy bár legalább egy kis részét lelje az olvasó e sorok olvasása alkalmával annak az élvezetnek, mit nekem megírásuk szerzett: részemről ezzel munkámat bőven jutalmazva fogom látni.

Budapest, 1893 deczember havában.

OTTLIK IVÁN.

A BOTRÁNY.

Regény.

Harmadik közlemény. *)

VIII. A tanácskozás.

— Ily viszonyok közt értem meg amaz estét, melyen a Gutierrezzel való beszélgetés után elhagyatva s betegen ültem, egyfelől örvendve, hogy atyámat a honárulástól tisztának tudhatom, másfelől rettegéssel és aggodással gondolva arra a tragédiára, melynek az a nyomorú marques volt fő intézője, — s nem tudva elhatározni magam, elfogadjam-e a kínálkozó módot igazi nevem visszanyerésére? Meg kell beszélnem Diegóval és Lazaróval, mondám magamban. Ők megbecsülhetetlen tanácsot adhatnak e fontos ügyben, az egyik a maga nagy szívével és végtelen szeretetével, a másik a maga éles elméjével és rosszakaratból eredő aggályoskodásaival. Rögtön elhívtam tehát őket. Egy óra múlva már együtt ültünk az asztalnál; Diego evett, Lazaro szemüvegét tisztogatta, szokása szerint azt neglelvezve, hogy már otthon étkezett, én pedig tettem magam, mintha enném, miközben mind fokozódni éreztem forróságomat. E testi állapot bizonyára befolyással is volt azon feledhetetlen jelenetnek hangnemére és fordulatára, mely ekkor bekövetkezett. Szárazon és röviden szoltam s csakhamar észrevettem, hogy földidegesítettem Diegót, a ki már néhány nap óta többet szenvedett, mint valaha epéjével, arcának zöld színe s a szemében lobogó tűz valóban ijesztőleg hatott rám. Bocsá-

*) Az előbbi közleményeket lásd a *Budapesti Szemle* 208. és 209. füzetében.

nat a kifejezésért, de olyan volt, mint egy halott, ki lázban ég. Lazaro ellenben egész nyugodtnak mutatkozott.

Mihelyt fölszolgálták a fekete kávé s magunkra maradtunk, így szóltam ünnepélyesen:

— Halljátok, mért hívatlak. Készüljetek arra, hogy egész életem, vagyonom és nevem fölött határozatok; valamint atyám emlékenek jó híre fölött, ki egy balvégzetű órában nekem létet adott.

Arra elmondtam mindazt, mit az imént önnek elbeszéltem: gyermekségemet azon falusi lakban; Umbria grófjának halálát azon változatban, a hogyan a rágalom terjesztette és a hogyan szegény anyám is mint biztosat hitte s végperczében nekem elbeszélte; továbbá e katasztrófának igaz történetét, úgy mint azt Gutierrez fedezte föl előttem, továbbá ugyanannak harmadik változatát, a minek hazudását az egykori rendőrbiztos vélte szükségesnek, hogy atyámat, mint honfit a nélkül rehabilitálhassuk, hogy azon véres szerelmi drámát is föl kelljen tárnunk a világ előtt.

— Íme mi igaz s mi nem ebben a dologban — mondám befejezésül. — Most már gondolkozatok: fontoljátok meg, mennyiben lehet előnyös vagy káros Gutierrez javaslatát elfogadnom. Próbáljátok meg, nem tudtok-e ti valami okosabbat gondolni ki arra, hogy atyámnak igazságot szolgáltatassak, visszanyerjem magas rangomat, nagy vagyonomat. Előre is figyelmeztetek, hogy lesz elég erőm bármire határozni magam: épen úgy arra, hogy grófi koronám visszanyeréseért életemet áldozzam, mint akár arra, hogy a világ szemében továbbra is azon titokzatos lénynek maradjak meg, kit Fábíán Conde név alatt ismer.

— Üdvözlöm önt, Umbria grófja! — kiáltott Diego föl-
ugorva s örömtől túláradva megölelt.

— Üdvözlöm önt, Fábíán Conde! — szólt ridegen Lazaro, ki ülve maradt.

Diego sértve érezte magát, midőn hallotta, mily éles ellentmondás czélzatával ismétlik kiforgatva szavait; s magával nem bírva, tört ki:

— Így beszél az irigység!

— Te belöled meg az önzés beszél! — felelt Lazaro nyugodtan.

— Szentelen! — kiáltotta Diego. — Ha nem az volnál, a ki vagy, megfizetnél sértő szavaidért.

— Én nem sértettelek, csak nevén neveztem baráti érdeklődésedet, vagy helyesebben mondván ítéleted megtévelyedését. Te ellenben szándékomat gyanúsítottad.

— Ne civődjatok vagy véget vetek a tanácskozásnak — vágtam közbe nyersen. — Édes Diego fiam, bizony te egy kissé messze mentél. Hanem hát Lazaro viszont magyarázza ki magát.

— Nagyon szívesen. Azt akartam mondani, hogy Diego irántad föltétlen szeretetétől elragadtatva úgy értette üdvözlő szavait, hogy önző eljárást kívánt neked tanácsolni, tudniillik, hogy csak a magad előnyét tekintsd és minden más tekintetet figyelmen kívül hagyj.

— Te pedig mint vélekedel? mondd meg minden kerülgetés nélkül.

— Én — felelt Lazaro — azt tartom, hogy te jó lelkiismerettel nem fogadhatod el Gutierrez ajánlatát.

— Kész vagyok visszautasítani — szóltam. — Épen azért hívtalak, segítsetek kigondolni valamit, a mivel minden tekintetnek eleget lehessen tenni.

— Csak egyetlen egy mód áll rendelkezésedre! — sietett megjegyezni Lazaro.

— És az?

— Már megmondtam: Fábíán Conde név alatt kell élned s meghalnod.

Megütődve és gyanakodva tekintettem rá, mit sem feleltem azonnal. Diego azonban segítségemre sietett.

— Vagyis — szólt vontatottan s a mennyezetre függesztve szemeit — te azt tartod, kedves Lazaro, hogy Fábíánnak kötelessége meghagyni a világot abban a hitben, hogy az ő atyja áruló volt?

— Tökéletesen.

— Bocsáss meg, de nem állhatom meg nevetés nélkül! — szólt Diego hahotára fakadva. — Nagyon furcsa vallást prédikálsz te ma.

— Csak a mit a keresztyén morál tanít! — felelt Lazaro, föltéve arany szemüvegét. — Vagy még inkább, a mit az örök morál tanít, valamennyi vallás morálja, mely abból áll, hogy lelkiismeretünk szavára hallgassunk . . .

— Bocsánat — szakítám félbe — de ha nem csaló-

dom, a tízparancsolat ezt tanítja: Tiszteld atyádat és anyádat.

— Kétségkívül. Ez Istennek negyedik s a természet törvényének talán legelső parancsa.

— Nos hát: én tisztázni akarom édes atyám becsületét; le akarom törölni emlékeről a rágalom szennyfoltját; rehabilitálni akarom nevét . . .

— Mind dicséretes szándék — viszonzá Lazaro. — Csak az a baj, hogy atyád rehabilitációja igazság szerint lehetetlenség.

— Ugyan miért?

— Mert alapjában véve nem is rágalmazták őt!

— Már miként ne rágalmazták volna? Hát nem hallottad, hogy árulásról vádolták s hogy ez hazugság? Ha én ezt bebizonyítom, úgy atyám visszanyeri jó hírnevét.

— Hanem miként bizonyítod be? Csalfasággal! Vagyis Isten másik parancsa ellen vétve, mely tiltja a «hamis tanúságot.» Ugyan szép mód így igazolni valaki esetét, rehabilitálni valaki hírnevét!

— Elismerem — szoltam — hogy a használandó bizonyítékok egynémelyike mesterséges lesz. De azért a bebizonyított dolog nem kevésbé lesz igaz magában véve, valamint tényleg az is az én szememben vagy a tiedben. Az én atyám nem volt hazaáruló!

— De igen is áruló volt! — vágott vissza Lazaro.

— Vigyázz, mit beszélsz! — kiáltottam, miközben minden vérem fejembe tolulni érzem.

— Nem beszélek egyebet, mint a mit kell. Igazi nevőkön kell neveznem a dolgokat. Azért vagyok barátod.

— No hisz szép barátság! — tört ki Diego.

— Engedd, hogy beszéljen! — szoltam én. — Hallani akarom, hogyan érvel fölfogása mellett. Csak folytasd Lazaro.

— Érveim ebben összegeződnek: «Bonum ex integra causa: Malum ex quocumque defecto . . .»*)

— Haj-haj — vágott közbe Diego ismét fölkelve. — Most meg már latinul beszél! Talán bolonddá akarsz bennünket tartani?

— Lelkemre, Diego barátom, ma nagyon türelmetlen vagy! Mily mohón esenkedel utána, hogy grófnak láthasd a mi

*) Igaz dologból jó származik, minden hibából pedig rossz.

barátunkat. Türtöztesd szilajságod. Végre is az fog történni, a mit te akarsz, mint mindig . . . Pedig ezúttal nem úgy kellene. De hát hagyj engem, hadd teljesítsem azt a súlyos kötelességet, mit lelkiismeretem ró reám, s mondjam ki őszintén, mit érzek s gondolok.

— Csak beszélj, Lazaro — feleltem én — s marczangold össze végleg szívemet, mely már úgy is vértől patakzik.

— Tehát azt akartam mondani — folytató a kérlelhetetlen moralista — hogy az árulást nem lehet különféle mértékkel mérni, s hogy a ki egy embert ad el, épen oly áruló, mint a ki egy egész hadsereget ad el. A család nem kevésbbé szent, mint a haza; csakhogy miután a haza az emberek közösségének érdekét és egoismusát képviseli, az emberek több fontosságot tulajdonítanak egy honárulásnak, mint egy magán tűzhely meggyalázásának. De Isten és saját lelkiismeretünk előtt nem létezik az efféle megkülönböztetés, s rám valamint rád és mindazokra nézve, kiknek elbeszéled atyád viszonyát, kétségtelen marad, hogy Umbria grófja, mint két családdal szemben áruló halt meg.

— Ne ingerelj! — kiáltám föl, öklömet mardosva.

— Ne ingereld magad! — felelt Lazaro. — Te véleményemet kérdezted; meg kellett mondanom, mit sem törődve azzal, mint hathat rád a keserű igazság, a kínos gyógyszer. — Azt akartam továbbá mondani, hogy atyád áruló volt a politikai kormányzóval szemben, kit a haza szent nevének ürügye alatt képmutatón távol tartott családi tűzhelyétől, míg ő maga teljesen megfelelkezve a hazáról, oda hagyta a várkastélyt, s a kulcsot magával vive, az egész erődítvény biztosságát veszélyeztette; tolvajként hatolt be a más házába, hogy ott meggyalázza a bízó jó barát és bajtárs becsületét . . . Azt akartam mondani, hogy a te atyád áruló volt a te szegény anyáddal szemben is, a ki, mikor e férfi neki menyegzőjök napján az oltárnál hűséget esküdött, nem sejtette, hogy más idegen nő szerelméért, bűnös, gyalázatos szerelemért fogja életét föláldozni, feledve őt s feledve gyermekét.

— Elég — nyögtem keserűen — ne forgasd meg úgy ezt a tört szívemben ékesszólásoddal. Meggyőztél róla, hogy . . . már régen föbe kellett volna magam lőnöm.

— Ugyan kérlek — kiáltott Diego karjai közé szorítva — miként engedheted, hogy így rábeszéljen álokoskodásaival ez,

ki az egész emberi nemnek ellensége? Miként veheted úgy szívedre e szívtelen, hamis érveket, melyek csak gúny akarnak lenni a társadalom és a természet örök törvényei ellen! Ugyan mióta áll az, hogy egy szerelmi kaland, egy többé-kevésbbé törvényes szenvedély, mely gyöngeséggel a történet legnagyobb alakjai is sorban vádolhatók: Caesar, V. Károly, XIV. Lajos, Napoleon — mióta bélyegezte meg ily gyöngeség gyalázattal valamely hadvezér homlokát, tette őt összes vagyonának, rangjának, becsületének elvesztésére méltóvá, s kényszerítette gyermekeit arra, hogy nevüket eltítkolják az életben, mint kiátkozott gonosztevők? Ez már mégis túlság, őrzöngés, nevetség Lazarótól, föltéve persze, hogy jóhiszeműleg beszélt s nem csak azt akarta, hogy meggyötörjön téged.

— Köszönöm Diego, e jóindulatú föltevést — felelt Lazaro szomorúan. — Annyi bizonyos, hogy mi ketten ma beszélünk utoljára egymással. Oly kétségbe vonhatatlan jeleit adod rosszakaratonak, hogy szomorú kötelességemmé teszed, a jövőben megszabadítani téged gyűlölt látásomtól. De, hogy visszatérjek hozzád Fábián, mert hisz rólad van most szó, azt kérдем: Ha Diegónak van igaza, miért nem utasítod vissza a Gutierrezztől javasolt csalfaságot s miért nem tárod föl a világnak az igazságot? Csak is ebben az esetben élvezhetnéd igaz lelkiismeret szerint azon szellemi és anyagi előnyöket, azt a pénzt, melyet atyád rehabilitációjától várhatsz. Míg így mindig bántani fog az a gondolat, hogy hamis tanúkat és okiratokat vettél igénybe, még pedig nem is a végből, hogy igazságot szolgáltatass atyádnak, ki már halott, s ki fölött már ítelt Isten, hanem, hogy gróf és milliomos lehess . . .

— Kész volnék arra, a mit mondasz — susogtam leverten. — Szemébe mondanám a világnak a valót, ha kegyetlenségnek nem tartanám úgy meggyalázni a világ előtt azon szegény asszony emlékét, ki annyira imádta atyámat, hogy érte halt.

— Nos tehát hallgass e kegyelet szavára, minek most oly nemes kifejezést adtál, s hagyj mindent úgy, a mint van. Tiszteld Isten végzését. Hagyd nyugton sírjában doña Beatrizt, ki talán nem szállt volna oda alá, ha nem hitte volna, hogy atyád ő érette még életénél is többet vesztett! S hadd, hogy atyád osztozzék bűnös szerelmök e büntársának s áldozatának balsorsában és bűnhődésében! Hadd megbosszulva a te szent

anyádat, úgy miként az ég kívánta őt megbosszulni férje hit-szegéseért és bántalmáért! — Harminczkét éves korában halt meg ő, azon gyászos végzet következtében, mit a férj kettős árulása zúdított rá, s ki tudja, nem azért is, mert gyötörte az a tudat, hogy hűtlenül elhagyta s elárulta őt az a férfi, kinek ő szívét és kezét adta volt! Mert mi biztosít téged a felől, nem volt-e anyádnak tudomása férjének ezen s talán más hűtlenségeiről, s vajon nem siettette korai halálát a csalódás gyötrelme? A te ártatlan anyád bánatát és szenvedéseit tekintsd tehát öröködnék, barátom, nem pedig azon hálátlannak rangját és kincseit, ki megmérgezte az ő életét! Ne akarj boldogabb lenni, mint a minő e szerencsétlen nő volt. Ne hagyd őt egyedül, megbántva, bosszútlanul, fájdalmát megosztó társ nélkül amaz ismeretlen sírban, melyet te kívüled senki sem öntözött könnyeivel. Umbria grófja, a bűnét meg nem bánt házasságtörő, nyugodtan alszik a doña Beatriz beszengetetlen sírboltjában. A te anyád senki másra nem várhat az ő beszengetett sírjában, mint csak is a szerencsétlen Fábián Condéra!

— Mélyen megindúlva álltam Lazaro szavaitól; anyámra hivatkozása sokkal inkább hatott rám, mint előbbi érvelése. Úgy, hogy megfogtam kezét s elkeseredve szóltam:

— Tehát továbbra is szégyennel borítva, nevemet eltitkolva kell élnem.

— Teljességgel nem! — tiltakozott Lazaro. — Isten és saját lelkiismereted előtt nem fog szégyen nehezéden rád, a neved is meglesz; ez pedig többet ér, mint a világ tévelygő vélekedése.

— És most beszélj te, Diego, vagyis dönts el a vitát, mert végre is Fábián azt fogja cselekedni, a mit te kívánsz.

— És jól fogja tenni! — felelte Diego, ajkát harapva. — Én soha sem tanácsoltam neki gyáva meghátrálást, hanem csak férfias, szilárd elhatározást. Mikor a Cid meghallotta, hogy atyját arczúl ütötték, nem tékozolta az időt arra, hogy e gyaláztatnak okait kutatgassa, hanem csak rohant Gormas grófhoz s ott helyben megölte őt. Mindig úgy cselekedtek a szerető gyermekek, akármilyen volt is az ő atyjok.

— Ebből tehát az következik, hogy nincs más teendője Fábiánnak, mint hogy párbajra hívja Gutierrezt, vagy a marquest vagy a két carlista tisztet. De az semmi esetre sem következik, hogy neki atyja gyilkosaival kelljen közösséget vállalnia, hogy pénzt adjon nekik, hamis tanúkat vásároljon, az igazságot félig

föltárja, félig eltitkolja, egy egész mesét gondoljon ki s ezt aztán nagy hangon atyja rehabilitációjának keresztelje el.

— Lazarónak igaza van — mondá lelkem mélyén egy szózat.

— Ugyan hagyjuk a theológiát — szólta Diego indulatos göggel. — Tudom jól, hogy ily szörszálhasogató okoskodásokban nem mérközhetem meg veled. De csak annyit mondok becsületes őszinteséggel, hogy a mit te tanácsolsz Fábiánnak, arra még ember nem vállalkozott. Hol hallottak olyan emberről, ki nem gátolta meg, midőn tehette, hogy sárba hurczolódjék családjának becsülete? Hol akadt ember, a ki beleegyezett abba, hogy hazaárulónak nevezzék atyját, mikor keze közt volt a czáfolat? Ugyan ki dobna ki az ablakon grófi koronát s olyan nyolcz millió reált, mi jogszerűleg megilleti őt, csak azért, mert az atyja elég szerencsétlen vagy szerencsés volt (fölfogás dolga!) egy szép asszonynak tetszeni, a ki egy gyáva s mérges kígyónak volt felesége! Szóval, a mit te tanácsoltál Fábiánnak, az oly hallatlan, rendkívüli különbség, milyen csak a te beteges elmédben fogamzhatott meg, pusztán azért, mert erőnek erejével győzni akarsz vitánkban.

E beszéd s még inkább azon hév és szenvedély, a hogyan elmondattott, újabb fordulatot adtak gondolkodásomnak. Ennek van igaza — szólta minden csepp vér bennem, — ez beszél az emberi természet nyelvén. — Lazaro megsejtette, hogy vesztí a tért s még egy végerőfeszítést kockáztatott.

— Kereken tagadom — kiáltott szokatlan hévvel — hogy nem léteznék ember, ki képes volna arra, a mit én tanácslok. Hányan, de hányan hoztak még ennél is nagyobb áldozatot!

— Oh igen, a szentek! — szólta Diego, rettentő ironiával.

— Valóban — felelt Lazaro, mind több tüzzel.

— Nos, én nem vagyok szent! — szóltam ekkor én is, jól emlékszem, s még most is borzongok hangomtól.

— Mert nem akarsz lenni! — válaszolt Lazaro. — A kik ott fönt lakoznak most, szintén csak abból a sárból voltak gyúrva, a melyből te.

— Végezzünk! — kiáltá Diego, Lazaro elé lépve. — Nézz szemembe és szólj: Megtennéd te magad, a mit Fábiánnak tanácsolsz?

— Meg én! — szólta Lazaro, teljes nyugalommal.

— Hazug képmutató! — tört ki Diego, fogát csikorgatva.

S mily vakmerő arczátlansággal mondja ezt szemembe. Nekem, a ki úgy ismerem.

— Csak sértegezz, tetszésed szerint — szólott a másik. — Ismétlem, utoljára történik. De újból mondom, hogy bármily megrögzött bűnös legyek is, nem csak képes vagyok megvetni minden nevet, rangot s milliőkat, de már most figyelmeztetek valamire Fábián . . . s e szavaknál kissé megrezgett hangja.

— Hallgatlak — feleltem én — csak fontold meg jól szavaidat.

— Megfontoltam. — Fábián, nagyon szeretlek téged, sokkal inkább, semmint képzelnéd; de soha föl nem kereslek, az útczán meg nem ismerlek többé s megbánom, hogy valaha megismerkedtem veled, ha elég vakmerő léssz kiásni a sírból egy hullát álarczba bujtatni (mert hisz oly eredményeket akarsz hazudni atyádra, melyekkel nem bírt), tisztességes becsületesember gyanánt adni el címért és ennyi meg ennyi pénzért!

— Elég! — ordítottam magamon kívül, egészen marta-lékul esve a láznak és haragnak. — Nincs jogod így beszélni atyámról, sem rólunk, sem bárki másról.

— Én úgy beszélhetek mindenről, a hogyan lelkiismeretem sugalja — válaszolt Lazaro.

— Van is neked lelkiismereted! — szólott Diego.

— Több, mint nektek — mondá a szerencsétlen.

— Kétség kívül — szólaltam meg én most, úgy reszketve, mint egy epileptikus. — Hisz épen ezért tagadott ki atyád, ezt is lelkiismeretességednek köszönheted.

Lazaro sápadt lett, mint a halott.

— Ah, tehát mindent hallottatok akkor este? — dadogá pár percz múlva. — Tehát legyen; igaz, atyám engem kitagadott; bocsássatok meg, hogy elhallgattam előttetek.

— Ha téged kitagadtak, nyomorúlt gaz — üvöltötte Diego — akkor miként merészkedel gyermeki kegyeletről beszélni? Hogyan merészkedel a negyedik parancsolatra hivatkozni s bennünket sértegetni?

— Megmagyarázom — hebegte majdnem úgy reszketve, mint én. — Nagy a különbség, Isten a megmondhatója, a közt, hogy megfosztva legyünk egy örökségtől, s a közt, hogy örökségnyerés czéljából vétkezzünk. Én lehetek kitagadott, de ti álnok csalók akartok lenni! Úgy, megmondtam.

— Gazember — ordítottam föl egyszerre Diegóval. Egy-

szerre is emeltünk kezét arczára. Azonban kezeink találkoztak a levegőben s ekkor vettük észre, hogy ketten vagyunk egy ellen. Megálltunk. Lazaro pedig, ki eddig ült, rettenetes kacajban tört ki; oly hirtelen s biztosan, mint egy tigris, ránk rohant, iszonyú erővel karon ragadott mindkettőnket, úgy, hogy tehetetlenül rogytunk le székeinkre. Aztán eleresztett és így szólt:

— Engem akartok bántani! Hogy is ne! Nagyon csalatkoztok, ha azt hiszitek, hogy félek tőletek.

Azzal sarkán fordúlt, lassan az ajtó felé ment, mit sem törődve vele, nem bántalmazták-e hátulról. Diego és én mozdulatlanul, elkábúlva ültünk ott, meg sem kísértve, hogy magunkhoz térjünk, e herculesi erőt s e vakmerőséget tapasztalva attól, kit gyávának véltünk.

— Ez egy bandita! — tört ki végre Diego — s a ki bandita, azt lelövik.

— Vagy megvetik! — szóltam én, megakadályozva, hogy Lazaro után rohanjon, ki e perczen már az ajtónál állt. Ott megfordult s ránk nézett pár pillanatig.

Könyezett . . . Mintha csak valóban azt tette volna föl magában, hogy elveszi eszünket.

— Takarodjál! — szóltam — soha se lássunk többé.

— Majd fölkerestek ti még! — felelt s becsukta maga után az ajtót.

XI. A belátás percze.

Fábián elhallgatott egy pillanatig. Kétség kívül várta, hogy felbeszakítsa őt Manrique atya, mint már többször tette, midőn valami válságos fordulathoz ért elbeszélése. Várta, mit szól e borzasztó jelenethez: azonban midőn látta, hogy az öreg némán marad, fölsóhajtott s tovább folytatá:

— Azt hittem, meghalok azon éjjel. Lázam, mely már délután kezdődött, nőttön nőtt s reggelig oly magasra hágott, hogy önkívületbe estem. Diego, mint később beszélt nekem, agybajtól féltett, sőt életemért kezdett rettegni; úgy, hogy jó-nak látta eret vágni rajtam. A nappal beálltával aztán kissé enyhültem, sokat sírtam s könnyeimmel elmúltak az agyláz tünetei, melyek annyira megijesztették szegény barátomat. Ha Diego ott nem marad elővigyázatból nálam azon éjjel, nem tudom, mi történt volna velem. Délután három órakor Gutier-

rez eljött a válaszáért, vagyis az országgyűléshez benyújtandó kérvényért, melyet aláírás végett nálam hagyott . . . Diego, ki ott ült ágyam fejénél, átnyújtotta nekem a folyamodványt egy tollal; intett, hogy ne beszéljek, és így szólt:

— Írd alá! első a becsület. Én fogadom Gutierrezet, te neked még lehetetlen beszélned . . . És én aláírtam.

Fábián ismét szünetet tartott. A szerzetes ez alkalmat sem vette igénybe, hogy megjegyzést tegyen.

— Aztán — beszélt tovább Fábián, végig simítva homlokát — minden úgy történt, a mint Gutierrez előre megmondta. Az országgyűlés ünnepélyesen rehabilitálta Fernandez de Lara tábornok emlékét s magasztalta őt, mint ki hőshalált halt hazájáért. Én pedig birtokába léptem vagyonának, Umbria grófja lettem és spanyol követségi tanácsossá neveztek ki Londonba.

— Így tehát — kérde Manrique atya, a tüzet szítva, a mint Fábián megint elhallgatott — a marquesúr jól viselte magát?

— A lehető legjobban! — sietett felelni az ifjú.

— És aztán találkoztak önök ketten?

— Ő nagyon óhajtotta, de én határozottan elleneztem. Gutierrez közvetítésével azonban megegyeztünk benne, hogy az illendőség kedvéért nyilvános helyeken köszönteni fogjuk egymást; így aztán az utcán ma kalapot emelünk egymás előtt, s ha valamely szalonban találkozunk, még kezet is szorítunk, sőt mosolyt hazudunk. De szólni hozzá, nem, azt nem teszem soha.

— Hát Gutierrez? Megkapta a magáét? — kérde tovább az agg, gyermekes vagy nőies kíváncsiságot negéyezve igen ügyesen.

— Tizenötezer durót a marquestől, tizenötezret pedig tőlem — válaszolt Fábián.

— Harmincezer durót! Szép összeg! Nos uram, most már elismerem, igaza volt Lazarónak.

— Mit mond atyám? — kiáltott föl az ifjú, megriadva e hirtelen támadástól.

— Azt mondom, hogy ha Lazaro csakugyan olyan nagy gonosztevő volt is, minőnek önök képzelték, azon tanácskozás estéjén egy bölcsnek, egy szentnek lelke szólt belőle.

— Oh, jaj! — sóhajtott a gróf — épen attól féltem, hogy így fog vélekedni.

— Különös félelem, most, egy évvel a dolog megtörténte után!

— Már hónapok óta mondogatja egy titkos hang lelkem mélyén e szavakat, melyeket ön ejtett ki most. Nem akartam hitelt adni neki, nem akartam a lelkiismeret szavának ismerni el, melyet akkor este úgy elnémított bennem Diego szenvedélyes beszéde és saját haragom. De még más oka is van félelmemnek! mert ugyanez a Diego maga vágta szemembe néhány órával ezelőtt, miért követtem az ő tanácsát. «Igaza volt Lazarónak», mondta ő is, az őrzöngő, feledve, hogy épen ő vitatta az ellenkezőt vakmerő rajongásig menő hévvel.

— Diegónak is most nyílt föl a szeme — kiáltott Manrique atya összekulcsolva kezeit. — Könyörületes Isten! így tehát önök mindnyájan megigazultak.

— Oh nem, felelt — Fábián sötéten. — Ma inkább, mint bármikor, kezében tartja lelkünket a sátán, legalább a Diegót és az enyémet. Mert barátságunk oly kétélű karddá vált, mely mindkettőnk szívét ketté hasogatta. Igen, ma inkább, mint tegnap, fejünk fölött zúg a vihar; pár órára ide menekültem e czellába, de azért ne higye ön nyugodtnak lelkemet. Ha majd ismét átlépem e kaput, ismét gyönyörködhetik a pokol azon düh villámaiban, melylyel Diego ellenem tör — és kétségbeesésem őrzöngésében.

— Akkor hát — felelt az agg — Istennek nem könyörületével, hanem igazságszolgáltatásával állunk most szemben ámulattal. Majd eljön a könyörület perce is. Diego ön ellen fordúlt; oh mily titokzatosak, de biztosak a gondviselés útjai!

— De mily rettenetesekek is — tette hozzá Fábián iszonyodva. — Hanem e borzasztó dolog elbeszélését majd legutoljára hagyom. Előbb ismét vissza kell térnem tévelygésem és balsorsom történetében, s egy nőről kell önnek beszélnem, vagy jobban mondva egy angyalról, az egyetlen fenylő csillagról életem egén. Örvendezzen, atyám, jóról készülök beszélni; lelkem tiszta oldalát akarom most föltárni. Arról fogok beszélni, mily közel álltam egy napon hozzá, hogy elismerjem az isteni gondviselést, mielőtt ismét bezuhantam volna azon kételyek örvényébe, honnan ma már senki sem ment ki. Azon nemes gyermekről akarok beszélni, ki már ön előtt kegyesen megkísérté új életre kelteni lelkemet, s kit Gabrielának hívnak.

— Na ez a bevezetés megérdemel egy kézszorítást —

szólt Manrique atya s tettel kísérte a szót. — Már látom, hogy jó volt egymással megismerkednünk. Ön nem gonosz. De mit mondok? Senki sem javíthatatlan gonosz. Isten előtt semmi sem marad zárva, ismételhetem én is a bölcsessel. Csak beszéljen, fiam, ne tartson attól, hogy kifáraszt engem, még ha egész éjjel kell is hallgatnom.

Fábián ismét megcsókolta Loyola tanítványának bágyatag kezét, sajátságos jó érzés fogta el, olyan, a milyen könnyet csal a lábbadozó betegek szemébe. Ily érzéssel fogott története folytatásához.

NEGYEDIK KÖNYV: KI VOLT GABRIELA?

I. Egy hölgy, kit mindenütt szívesen látnak.

Huszonegy éves koromban tértem haza hosszú európai útamból. Azon előkelő hölgyek közé, kiknek ekkor udvaroltam vagy a kik nekem udvaroltak, tartozott X. tábornokné is, ki ez időben mintegy harminczöt év körül járt. Egy magas termetű, szép, elegáns nő, ki mit sem törődött az előítéletekkel, megszkott dolog volt előtte a botrányos életmód: tisztában volt vele, hogy a világ jól ismeri az ő gyarlóságait s csak arra fordította minden gondját, hogy férjenek ne jussanak azok tudomására. A világ viszont a maga részéről epen nem érezte vele feddő szigorát; ellenkezőleg, még helyeselni látszott kicsapongásait azon kitüntető szívességgel, a mivel lépten-nyomon elhalmozta őt a szalonokban, színházakban és sétatereken. Még a példás erényű nők is örömet társalogtak vele, meglátogatták, meghívták estélyeikre, felőlem kérdezősködtek tőle, így akarván értésére adni, hogy tudják, hogy ez idő szerint én vagyok kedvese . . . Ilyen a világ, szent atyám! S ez szolgáljon, ha nem is mentsegeül, de magyarázatául életem számos borzalmainak! Mikor viszonyom kezdődött Matilddal (így hívták a tábornoknét), férjét kevéssel azelőtt akarata ellen a Kanari szigetekre tettek át a helyőrséghez. A tábornok, ki a polgárháborúban rendkívül kitüntette magát, már ötven éves volt s nagyon bele talált elegyedni a politikába. Áthelyeztetése száműzetéssel volt egyértelmű. A tábornok örömet magával vitte volna nejét is

az afrikai szigetekre, mert vakon imádta; azonban Matild oly iszonyodást tanúsított a tengertől, hogy férje végre is arra határozta magát, hogy inkább elszenvedi az egyedüllét kínjait, semhogy a tengeri út gyötrelmeinek tegye ki nejét. Így aztán a hitszegő asszony annal könnyebben tehetette, hogy tovább is gyalázattal tetézzé férjének becsületben megöszült fejét a magam fajtájú lelketlen gonoszoknak, mint bűntársainak közreműködésével.

— Ön úgy kezd beszélni, a hogyan Istennek tetsző! — jegyzé meg halkán a jezsuita.

— Mert Gabriela áll folyton előttem! — felelt Fábián.

Ez össze nem illő házasságból nem származott gyermek, nagy öröme Matildnak, kinek csakis arra volt gondja, hogy a maga szépségét óvja; míg az öreg katona szemmel láthatólag búsult s haragudott miatta, mert ő csak arra vágyott, hogy ne élt legyen egészen hiában e földön. Ez okból történt, hogy mielőtt útnak indult volna, levelet írt egyik, Arragoniában lakó öccsének, ki szűkösebb anyagi viszonyok közt élt; arra kérte, engedje át neki egyik fiatalabbik leányát s küldje rögtön Madridba, hogy Matildnak társalgónője legyen; majd ő aztán gyermekének fogadja később s vagyonát is ráhagyja. A tábornokné még férjénél is gazdagabb volt s legalább az egy kapzsiság bűnétől ment volt: nem hogy bosszankodott volna tehát férje lépésén, inkább még örvendett neki némiképen. Mert, mint nekem mondá, «régóta óhajtotta, hogy a tábornok kevésbbé kizárólag őt halmozza el szeretetével s odaadásával, s hogy bármilyen természetű új vonзалom kösse le, melyben fölhasználódjék lelkének túlaradó, nagy gyöngédsége». Ezek voltak az ő saját szavai!

— Ékesszólón jellemző szavak! — tette hozzá Manrique atya.

II. Az arragoniai leányka.

Így került Gabriela Madridba.

Tizenégy-tizenöt éves lehetett ekkor; de még rövid ruhát viselt, bizonyára arra való tekintetből, miszerint kissé hátra maradt physical fejlődése, és pedig túlkorán fejlődő szelleme miatt. Azonban arcza, noha még alig sejteté azt, a mivé csakhamar válandó volt, már is kifejezőn szép volt, habár gyerme-

teg, de szívhez szóló; még jobban lebilincselte az embert világos elméjével, illedelmességével s erkölcsösségével, mit a szülői nevelésnek köszönhetett, miután örökké szülei mellett élt falun, — anyjali ártatlanságával, szüzies előzékenységével s jólelkűségével, szelid és állandó vidámságával. Midőn először megpillantottam őt, legelsőben is félelem rohant meg, oly félelem, minőt az erős világosság okoz azoknak, kik tisztátlanok, vagy silány rongyokban járnak.

Mikor Gabriela megérkezett, már egy hónapja volt, hogy a tábornok elúszott. Én is körülbelül akkor léptem szorosabb viszonyba feleségével s éjjel-nappal ott tanyáztam házában. Matild azon szilaj hévvel szeretett engem, mi a nagy bűnös-nők végső szeretkezéseit jellemzi, kivált mikor ifjú szívet kaparítnak karmaik közé; én pedig nem annyira saját személyét kedveltem, mint inkább tetszett nekem az a rajongó szerelem, a mivel úgy elárasztott. Nyomorúlt fejem! Hízeltett hiúságomnak, hogy ily vétkes imádás tárgya vagyok; egyes egyedül álltam e földön s jól esett árva lelkemnek ez idegen tűzhely mellett vonúlni meg, jogtalanul élvezni lopott melegét, azt képzelve, hogy saját otthonomban vagyok ott; s teljesen átengedni magam ez odaadó gyámolítómnak, ki nem egyszer inkább is úgy tűnt föl szemeim előtt, mintha anyám volna, semmint kedvesem.

A kis jövevény a maga tapasztalatlanságában nem késett soká vele, hogy megkérdezze, ki vagyok én? Mire Matild így felelt:

— «Tekintsd őt úgy, mint ha bátyád volna. Boldogult anyja legjobb gyermekkori barátnőm volt; ezelőtt egy évvel halt meg Olaszországban; végperceiben az én gondjaimra bízta őt, egy levelet adva kezébe, melylyel majd engem fölkeressen, mikor Madridba jön. Szegény fiú, ezelőtt pár héttel érkezett meg s én már is úgy szeretem, mint ha saját gyermekem volna!»

Nem kell mondanom, hogy a magam részéről siettem megerősíteni a házasságtörő nőnek e szentségtelen hazugságát, melylyel a majdan visszaterő férjet is el akartuk ámítani. Gabrielát e magyarázat teljesen kielégítette s csakhamar oly rendkívül kedves meghittség fejlődött ki köztünk, minő csak férfi s gyermek, tapasztaltság s tudatlanság, misanthropia s naivság közt fejlődhetik, s a minőtől Byron e szavakra fakadt: «Kár, hogy a gyermek emberré nő meg!»

Matild mind egyre jobban imádott engem s minden áron arra törekedett, hogy összes rokonai, összes látogatói, sőt maga a cselédség is lehetőleg kegyökbe vegyenek; így akarta előkészíteni azt, hogy visszatérő férjére engem ráerőszakolhasson s ezt arra kényszeríthesse, hogy barátom legyen. Tehát rendkívül örvendett, mikor látta, mily jó barátságban vagyok s mint megértjük egymást a kedves arragoniai leánykával; nagyon tetszett neki, mikor hallotta, hogy tegezzük egymást, — mikor látta, mint tréfálok s játszom vele, mintha vele egykorú gyermek lennék, — vagy mikor tanúja volt, mint bocsátkozik velem a leány komoly beszélgetésekbe utazásaim, tanulmányaim s művészi hajlamaim felől, mintha már felnőtt kész asszony lenne, — s végül, midőn észrevette, mily tisztelettel és csudálattal tekint rám ez égi lény, s mily gyöngéd bizalommal viseltetik irántam.

Természetes, hogy a szegény leánykában, ki nem gyanította, mily gyűlöletes szerepet játszom én a házban, s ki megszokta már, hogy fogadott anyjától engem reggeltől estig úgy halljon magasztaltatni, mint «a legbecsületesebb, legderekabb, legfinomabb, legokosabb s legműveltebb fiatal embert az egész országban, sőt az egész világon», lassanként gyermeteg szerelem kezdett fejlődni, őszinte bálványozás, hódoló tisztelet, a mit én vajmi kevéssé érdemeltem. De az is természetes volt, ha engem szégyenérzet fogott el, valahányszor összehasonlítottam lelkemet a Gabrielláéval, s ellenszenvvel, bosszúsággal, sőt undorral gondoltam Matild szerelmére vagyis azon gyalázatos bűnös kötelekre, mely egyes egyedül fűzött engem e tizenöt éves angyalhoz. Miként is maradhattam volna érzéketlen azon mennyei bűbáj iránt, mely egy ily nemes, ily tiszta, ily szép, ily ártatlan lénnyel való meghitt érintkezésből áradt felém! Életemben először jutottam gyermekleány körébe; először történt, hogy ily naiv lélekkel közlekedtem, hogy kristálytiszta vízben szemlélttem arczomat; anyám halála óta először történt, hogy tisztelettel tekintettem Isten teremtményére, hogy fölöttem állónak ismertem el, irigyeltem erőnyeit s bántam bűnös voltomat! . . . Mikor e leány beszélt hozzám, mintha madáreneket hallottam volna, mely ég felé szállni hívott; mikor szemébe tekintettem, mint — ha valóban maga az ég nyílt volna meg előttem; mikor mosolyogni láttam, úgy éreztem, Isten megbocsátotta bűneimet.

Hígye el azonban nekem, szent atyám, hogy mindazon-

által ekkor az én szememben Gabriela még nem volt bűvös női lény; én nem láttam benne a serdülő leányt, a jövő aszszonyt. Ha fiú lett volna s nem leány, nem kevésbé imádtam volna. A mit én szerettem benne, az szívének szűz tisztasága volt, hozzám való vonzalmának szentsége, az ifjúságát övező menyeyei nymbus, amaz égi harmonia és illat, mit addig nem ismertem, s mi úgy szólva fölfedezte számomra és működésbe hozta szellememnek jobbik felét. Különben Gabrielában teljesen meg voltak a kellő tulajdonságok, a magok egész természetességében, hogy ennyire fölforgathassa lényemet. Arragoniai volt: a mivel, hogy mit akarok mondani, nem kell hosszan fejtegetnem. A képzelhető legkifejezőbb s leghamisítatlanabb képviselője volt azon nemes fajnak, mely mindig ámulatba és csudálkozásba ejtette a világot a maga rettenthetetlen őszinteségével s legyőzhetetlen állhatatosságával. Együgyű, bizó, hiszékeny lélek volt; de ha egyszer valamiről véleményt formált magának, ha valami hit, valami érzés gyökerezett meg szívében, azt onnan ki nem lehetett többé tépni. Meg volt benne az, mit a meggyőződés bátorságának nevezhetnénk; volt benne bizonyos kérlelhetetlen logika, mint a gyermekekben s minden arragoniaiaban szokott lenni. Azért szólok így, mert ön bizonyára tapasztalta, hogy az arragoniai ember, bármily férfias és nyers, vagy akárhány év súlyától terhelt egyént tekintsünk, mindig gyermeknek látszik. Oly semmire ügyet nem vető naivsággal beszéli ki gondolatait, mint egy enfant terrible; nem tudja, mi a veszély, s nem fontolja meg tetteinek következményeit; vakon rohan, a hová szívének ösztöne ragadja; az ártatlanság nemes szilajságával követel igazságszolgáltatást s védi a maga igazát; egész nyíltan és mintha valami csodás dologról volna szó, panaszkodik az emberek legközönségesebb hitványságai miatt; soha sem hajlandó elnézésre azzal szemben, a mi igazságtalan, vagy épen képtelenség. Ezért tartják őket a többi emberek önfejüknek és nyakasoknak, mely önfejűség és nyakasság a hazai történelemben bátorság, nagylelkűség s hősiség gyanánt jelentkezik . . . De nagyon elkalandozom . . .

— Teljességgel nem! — szólt a jezsuita. — Nem tesz egyebet, mint mélyre iparkodik hatolni, hogy a dolgok gyökerét megtalálja; én csak örvendek, hogy már ily gondolkozó főnek tapasztalom önt. Mindaz, a mit imént Gabrieláról s az arragoniaiakról mondott, egy formulában összegezhető, mely önnek

világító fáklyaúl szolgálhat arra, hogy érdeme szerint méltányolhassa életének ezt a korszakát. E leány őszinte, nyílt, bátor, kérlelhetetlen volt, mint a milyen a lelkiismeret szokott lenni. E leány az ön lelkiismerete volt!

— Jól mondja, kérem! — kiáltott föl Fábián hévvel. — E lányka azon tiszta tükör volt előttem, melyben én a maga teljességében szemlélhetém életem undokságát. Mert meg kell vallanom, s tulajdonkép ezt akartam kiemelni, mikor az ő jelleméről beszélni kezdtem: minden megjegyzése, okoskodása, kérdése a szégyen pirját kergette arczomba s nem egyszer Matild arczába is.

— «Mikor szoktál dolgozni Fábián?» — kérdé több ízben. — «Néni — szólott egy este a tábornoknéhoz — az emberek még azt fogják hinni, hogy ez a Fábián szerelmes önbe, mert ki sem teszi lábát a házból. Ha pedig én majd nagyobb leszek, engem hoznak hírbe vele, hogy jegyesem . . . Jaj de jót fogunk kacagni rajta!» — Mászor meg ezt kérdezte: — «Te Fábián, ha te úgy szereted a gyermekeket, miért nem házasodol meg? Azt hallottam, hogy a ki azt akarja, hogy gyermeke legyen, annak meg kell házasodnia!» «Fábián, van neked mátkád? . . . De hát miért nincs?» — «Miért nem voltál ma a misén? Azt mondtad, hogy három óráig nem mozdultál ki hazulról, pedig két órakor van az utolsó mise!» «Néni, megírta a bácsinak, hogy Fábián itt van Madridban s mi mindig együtt vagyunk hárman? Nem értem, miért nem emlékezik meg róla soha egy betűvel sem a tábornok bácsi! Mikor ide jöttem, én mindent megírtam neki. Miért nem felelt nekem külön? Talán elfelejtette néni bele tenni leveletem a magáéba? Én azt akarom, hogy Fábiánt is úgy szeresse a bácsi, a hogyan bennünket!» «Ugyan hány órakor mentél haza ma éjjel Fábián? Megesküdtem volna, hogy téged hallottalak köhögni ma hajnalban négy óra felé!» «Miért nem hoztad haza Spanyolországba a mamád holttestét? Miként lehetsz oly szívtelen, hogy idegen földben hagyd szegényt!» «Miért nem egyezik bele a néni, hogy megírjam édes atyáméknak, mennyire jó fiúnk nekünk ez a Fábián?» «Fábián miért nem beszélsz te soha egy szót sem édes apádról? Nem beszélt neked soha róla a mamád? Nagyon szeretném, ha én is hallhatnék róla!» «Néni miért nem akasztja föl szobájában a Fábián arczképét? Miért tartogatja abba a szekrénybe dugva? Miért nem engedi, hogy

én is bele tegyek a medaillonomba egy olyan kis arczképet, a mekkorát néni hord a magáében?»

Hanem lehetetlenség volna tőlem arra vállalkozni, hogy sorban elszámoljak mind azon kérdéseket, a mikkel napról napra elárasztott bennünket ez őszinte nyílt szív, vagy azon le-sújtó feleleteket, melyek annyi logikával s természetes józansággal silányították tönkre a mi mentség-dadogásainkat. Elég ha annyit mondok, hogy utoljára is úgy kezdtünk félni tőle mindketten, mint ha bíránk volna; Matild képes lett volna meggyűlölni őt, (én, oh semmi esetre sem!) ha bájoló arcza, angyali jósága s az ellenállhatatlan odaadó szívesség, melylyel irántunk viseltetett, nem kárpótolt volna bőségesen azon gyötrelmekért, melyeket faggató kérdezgetéseivel szenvedtetett velünk. Napról napra jobban szerettük őt tehát mind a ketten, miként a vétkes szülők szeretik azon gyermeköket, kit épen vétkökkel meggyaláznak, bántalmaznak; tiszteltük őt, miként az olyat tisztelhetni, a kinek bizalmával visszaélünk vagy a kit épen megcsalunk; s annyira elfogott oldala mellett a lelki furdalás, legalább engem, hogy nem egyszer kevés híjja volt, hogy így nem szóltam hozzá: «Vess meg leányom; arra sem vagyok méltó én, hogy rám tekints!»

— Milyen szép lélekkel áldotta meg önt az Isten! — kiáltott föl Manrique atya. — Mennyi fáradságába kerülhetett önnek, hogy ne maradjon mindig jónak.

— Bizony sokba, atyám! — válaszolt Fábián. — Ez az én legnagyobb bűnöm. Ez az, mi ma legerősebben nehezedik lelkemre. Mindig kínos megerőltetésembe került a rossz cselekedet s íme mégis oda jutottam, hogy mivel gonosz tudtam lenni, immár képtelen vagyok végrehajtani azt, a mi jó. Senki sem hisz már nekem.

— Ah ah! — tiltakozott a szerzetes — hiszek én, hisz önön maga is, s hisz mindenek fölött Isten, ki ismeri az ember minden gondolatát. Ne aggódjék tehát ön most a jövődök miatt; azt beszélje el, mi a múltban történt, s bízzék bennem, hogy majd megtaláljuk a gyógyító szert, melylyel az ön lelkét meggyógyítjuk.

— Nem bízom benne, atyám! — sóhajtá Fábián. — De végre is úgy teszek, mintha bíznám, s folytatom . . .

III. Gabriela.

E közben elérkezett azon válságos és ünnepélyes óra, melyben Gabriela számára is ütött a megdicsőülő átváltozás percze. A gyermekleány idővel nővé alakult át, vagy helyesebben szólva, egész hirtelen ment végbe ez átváltozás, mintegy varázslatszerűen, midőn még le sem vetette kisleányos ruháit s mielőtt kimondta volna Matild ez ünnepélyes és jelentős szavakat: «Ez a gyermek már kinőtte minden ruháját!» a mit én aztán kissé költőibben fejeztem ki, midőn hozzá tettem: «Igen, igen a pillangó immár kiszállóban van gubójából!»

Hosszú ruhát kellett tehát adni rá, és a mely nap ez megtörtént, elálmélkodtunk tündöklő szépségének láttára. Mintha egy magnolia nyílt volna ki egyszerre előttünk, pompázó, illatos virággá fejlesztve ki összeszorított bimbórügyeit. Mintha felhő hasadt volna szét szemünk előtt, fényének teljében engedve látnunk a diadalmas holdat... Nem mulaszthatom el itt, hogy le ne írjam ön előtt csudálatos alakját, a milyennek akkor ő elénk tűnt, s a milyen volt akkor, midőn aztán nemsokára elvesztettem őt szemem elöl, örökre talán! Igen, örökre, atyám, méltó büntetéseül bűneimnek!

Inkább magas termetűvé fejlődött, semmint alacsonynak lett volna mondható, s inkább asszonynak tetszett már, semmint fiatal leánynak. Bocsánat a profán hasonlatért, s bocsássa meg nekem ezt azon nemes szűz imádott szelleme is, de tényleg a milői Vénusra emlékeztetett, alkatának kifogástalan tökélyével, tagjainak gazdag és bevégzett arányaival. Mindazonáltal csakis az oly foglalkozásszerű művész, mint én, vehette észre szépségének classicus remekségét, mit szűziesen elfődni iparkodott ildomos, szerény öltözködési módjában és mozdulataiban. Ellenállhatatlan tiszteletgerjesztő volt ez a titokzatos, önmagának tudatával nem bíró szépség, mely ösztönszerűleg szemérmes volt; nem volt benne semmi merész és kihívó, mint azon görög istennőben, hanem szende és hódolatkeltő volt, mint azon keresztyén szűzek, kik épen oly tiszták mint a minő szépek, s kik az eget többre becsülték a földnél úgy, hogy képeiket ma ott tisztelik az oltárokon... Gabriela fehér volt, mint az új márvány, gyöngéd pír lehellelével orczáin, mitől olyanok voltak ezek, mint a tavasz legfínomabb rózsaí, melyek közvet-

len a tél legutolsó havának elolvadtával nyílnak. Magas homloka kissé nagy volt, de művészi formájú, az értelem trónjának s az ártatlan őszinteség szentélyének látszott lenni. Haja csupa fény, szeme maga az égboltozat, remek szája a megtestesült kecsesség; gyönyörű keze volt, hangja s minden mosolya oly jutalom, melyet halandó meg nem érdemelt. Azur pupilláinak egén belül egy másik ég látszott — lelke! Szavának dallamossága szívig hatolt, úgy hatott, mint dédelgető szelíd simogatás, vagy mint az oly kegyes kéz könnyed érintése, mely kímélettel tesz gyógyító szert a sebre, — magának az üdvnek volt balzsama; s végül egész lényén, mely oly bűvös, oly egyszerű, oly nemes, fönséges és nyílt őszinte volt egyszerre, valami sajtószerű különösség áradt el, mi őt nem közönséges halandónak, földfelettinek, isteni lénynek tanúsította. Bizonyára valóságos angyal volt is ő!

A mily szeles, csacska és zajosan élénk volt gyermekkorának úgy szólva legutolsó perczéig, épen oly komoly és magába vonult, merengő lett ifjúsága első órájában már, a nélkül azonban, hogy azért megszűnt volna kellemes naivsága, vidámsága, noha emezt bizonyos derült nyugalom mérsékelte, mi a menybeliek szelíd áhítatos boldogságára emlékeztetett. Valóban képzeletének élénksége, valamint arragoniai jellemének amaz ösztönszerű iránya, melynél fogva mindent, úgy eszméket mint érzelmeket, abszolút, categoricus, döntő, mint en szoktam mondani, élet-halál szempontjából fogott föl, nemsokára oda juttatta, hogy az örökkévalóság utáni vágyódás, egészen elvont természeti gyönyörökért, a föltétlen jó után rajongás támadt szívében. Az ő rendes kérlelhetetlen logikájának megfelelően azért, mert nem volt istentagadó, neki mystikussá kellett válnia: ő igazában mindenekfölött szerette Istent, mint a szentírás tanítja s mielőtt élni kezdett volna, teljesen átadta Istenének lelkét ugyanazzal a buzgósággal, a mit mások haldokló óráikban szoktak tanusítani, ha istentelenségben töltött hosszú életök e földön végéhez ért . . .

— Fiam, kedves fiam! — kiáltott föl Manrique atya elragadtatva. — Minek jött ön ide, hogy nálam keressen gyógyulást? Hisz ön tökéletesen meg van gyógyítva, vagy legalább is épen oly jól ismeri minden bajnak orvosságát, mint én magam!

— Ne tévesztesse meg magát lelke óhajától, szent atyám! Nem az én szegény szívem szólt most belőlem, hanem az ész

kritikája. S nem rólam van most szó, hanem Gabrieláról. Én nekem magamnak soha sem volt elég erőm arra, hogy a jó útjára térjek.

— No, no . . . majd meglátjuk — felelt a jezsuita.

— Fájdalom nagyon is hamar meg fogja ön látni — viszonzá Fábán. — Mondtam önnek az előbb, s itt ismételnem kell, hogy minden mysticismusa ellenére Gabriela nagyon nyugodtnak s elégedettnak érezte magát e siralomvölgyében. Mert ő távolról sem volt holmi szomorúságtól emésztődő lélek, ki bele betegedjék s bele haljon az ég nostalgiajába. Bátor szívű amazon volt ő, ki rettegés nélkül tekintette az élet kemény harcát, bizton hívén, hogy mindig győzni fog, vagy arra elszántan, hogy inkább meghal, sem hogy legyőzetni engedje magát. Mint a ki hősnőnek született, oly zavartalan derűtlenségs rettenthetetlenül vetette magát bele a gonosz elleni harczba; mintha itt lent a földön is csak azt a foglalkozását folytatná, a mivel ott fön­n a mennyekben volt megbízva, az égi seregek azon rettenetes harcza alkalmával, mit oly fönséges versekben énekelt meg az utolérhetetlen angol hősköltő . . . Úgy erkölcsi, mint physikai tekintetben bámulatos volt kiváltságos lényének egyensúlya, harmoniája. Ifjúság, szépség, szellemesség, vidámság, ártatlanság, erő és bátorság, mind egyesült benne. Szépsége jóságának látszott visszfénye lenni. Testi egészsége szelleme épségének volt tükre. Azt mondhatta volna az ember, hogy az ő számára találták ki a régiek azon közmondást: mens sana in corpore sano. — Mindazonáltal, s itt megint arra kell kérnem önt, higgyen szavaimnak, én nem szerettem őt úgy még, mint nőt szeretni szokás. Sokkal nagyobb hódolattal viseltettem iránta, semhogy ily vakmerőségről álmodni mertem volna. Az nem földi bálványozás, a hogyan a szenteket szoktuk szeretni. A szenteknek nincs nemök. Valami legyőzhetetlen szemérem vagy babonás tisztelet hatása alatt oly felsőbb lénynek tekintettem Gabrielát, ki egészen kívül esik az én életem légkörén. Úgy éreztem magam mellette, mint királynéja mellett az alattvaló. Ő lealázhatta szemeit annyira, hogy pillantására méltassa csekélységem, de a míg ezt nem szándékozott megtenni, gondolni sem tudtam arra, hogy én emeljem föl szememet az ő fejedelmi szépségére.

Ellenkezőleg: mihelyt megjelenni láttam, szégyentől és zavartól elfogódva földre sütöttem szememet. Maga Matild

is, minden szemérmertlensége mellett, sem bírta elviselni jelenlétében e rendkívüli lénynek tekintetét. Gabriela, ismétlem, oly vádló tükör lett ránk nézve, melyben a magunk undokságát kellett látnunk, — el nem hárítható fény, mely élesen sütött ráaljasságunkra. Már nem oly kerdezősködésekkel, mint azelőtt, hanem pusztán látása által folyton kínos összehasonlításokra késztetett bennünket, a közt, a mi voltunk, s a minek lennünk kellett volna; ő közte és köztünk, maga Matild közt és köztem, az én személyem és a távollevő férj között. Az ilyen összehasonlítások perczről perczre megújuló lealázásokkal s bántalmakkal gyötörték bennünket. A mit ön nehezen fog érthetni, Gabriela szépségének, szűz tisztaságának, vallásosságának s nemes gondolatainak fényénél, Matild alakja fonnyadtnak tűnt föl, tisztátalannak, bűnösnek, hálátlannak, minden testi-lelki szépség s nemesség híjával levőnek; én pedig úgy szerepeltem saját szemeim előtt, mint a legdurvább romlottság képviselője, ki másoktól undorodásig megünt hervadt kecskeknek imádásában talál gyönyört, — mint egy tolvaj, ki idegen ház tűzhelyét rabolja meg a tulajdonos távollétében, — mint orgyilkosa a nemes száműzött férfi becsületének, — mint nyomorúlt áruló ...

— Ne folytassa! — szakítá félbe Manrique atya. — Ön atyja emlékét bántalmazza. Akarom mondani: ön a Lazaro leg rettentőbb szavait ismétli, melyek azon emlékezetes tanácskozás estéjén mondtak.

Fábián lesütötte fejét s halkán mormogá:

— Valóban úgy van s mindig ez történik velem, valahányszor Gabrielára gondolok. Oh ha azon este mellettem lett volna Gabriela, úgy bizonyára Lazaro józan tanácsát fogadom el, s e szerint döntök. De őrangyalom magamra hagyott már e földön s egyedül álltam itt lent, egészen egyedül e mai napig, mikor is szerencsés voltam önt fölhalálni.

— Megfelelkezik Lazaróról. Ő is rendkívüli erőfeszítést tett, hogy önt távol tartsa a rossztól.

— Lehetséges, hogy valóban úgy cselekedett, de ő már gyűlöletes volt előttem; azon fölül ott volt mellettem Diego, azon orkán, melytől szenvedélyeim üszke oly iszonyú lángra lobbant lépten-nyomon.

— Ne feledje, mit mondott most! Valóban ez és nem

egyéb volt Diego az ön életében. Ön kezd világosan látni, nagyon világosan. De térjünk vissza Gabrielához.

— Térjünk vissza Gabrielához — ismétlé Fábíán.

IV. Amor, ch'a nullo amato amar perdona.

Már darab ideje óta nagyon hallgatóg lett a fiatal hölgy, főleg azon rövid perczekben, melyekben magunkra maradtunk ketten. De azért nem mutatkozott szomorúnak, sem rossz kedvűnek; hallgatása a magába mélyedt merengésnek némasága volt vagy még inkább a figyelmező akarónak óvatostartózkodása. Néha mintha önön magát figyelte volna meg, mintha mélyére akart volna hatolni valaminek, a min lelke töprengett. Azt is lehetett volna mondani, hogy megfigyeli, sőt valósággal kitalálja azt, a mit az ő jelenlétében gondolunk s elrejteni iparkodunk.

Már valóban hinni kezdtem az utóbbiban s figyelmeztetni akartam rá Matildot is.

— Gabriela nem szól hozzám, nem néz reám, csak ha elkerülhetetlenül szükséges. Hallgatóg s nagyon figyelmező lett. Gabriela gyanít valamit viszonyunkból.

— Tévedsz — felelt Matild. — Nyitott könyv előttem Gabriela lelke, különben is valamit tudok . . . a miről vele magunk közt szoktunk beszélgetni, mikor te távozol. Egészen nyugodt lehetsz.

De én azért csak nem tudtam megnyugodni. Óráról órára csökkent a bizalmas meghittség, mivel azelőtt a leányka irántam viseltetett. Nem, én nem bírtam megelégedni azon szelíd nyugalommal és szenvedőleges zárkozottsággal, mi nehezen magára erőszakolt elnézéshez hasonlított s mi az egykori testvéri hő szeretetet váltotta föl, azt a gyöngéd érdeklődést, melyel életemet fürkészte, — azon folytonos támadásokat, melyeket lelkem ellen intézett.

— Gondold meg, hogy már ifjú hölgy lett belőle — biztatott Matild. — Semmi különös sincs tehát benne, ha nem tárja föl úgy előtted minden gondolatát. Nem volna nő, ha másképen cselekednék.

— Csakhogy még is ebben az esetben ez a zárkozottság mintegy bírálatot látszik gyakorolni fölöttünk.

— Csalódol. Az ő zárkozottsága csak megfelel a te komolykodásodnak. Te nem veszed észre, úgy látszik, hogy már

néhány hónapja túlságos hódolattal bánsz vele, a mi nagyon veszedelmes, vagy legalább is nincs helyén, föltéve, hogy tovább is meg akarsz maradni vele a testvéri barátságban. Az ilyen leányokat nem kell nagyon komolyan venni. Különben nagyon elbizakodnak, elkapatódnak s vége mindazon bájnak s fesztelenségnek, mi koruknak fő ékessége. Bánj vele úgy, mint azelőtt szoktál, s meglátod, ő is úgy fog tenni.

Megpróbáltam követni a tábornokné tanácsát, mint a melyet legészszerűbbnek találtam. A helyett azonban, hogy a magam aggodalmait ezzel eloszlattam volna, csak Matildnak nyújtottam alkalmat még komolyabbakra. Gabriela szárazon felelt, mikor megpróbáltam tréfálkozni vele; visszatetszéssel fogadta bizalmaszkodásomat, rossz kedvvel s majdnem fájdalommal vidámságomat. De mikor aztán látta, hogy merevsége annyira bánt, miszerint oly szomorúság fog el, minő addig soha, ilyenkor ismét elégiültnek mutatkozott s ismét nyájasan, szíves jósággal bánt velem. Szóval, mikor engem komorság bántott, Gabriela dalolt s nevetgélt, sőt fölszólított, hogy egy régi játékunkat eljátszszuk; de a mely napon én voltam jó kedvű a szeleskedésig, ő néma s közönbös maradt, mint egy szobor.

— Igazad van, Fábián — szólt ekkor Matild — más módszert kell próbálnunk a húgoddal. — S mi közben így szólt, kissé megremegett a hűtlen hitves, s halálos sápadtság borítá el arcát.

— Nem szabad vele tréfálkoznod — folytatá — bánj vele ezután egész közönbösen, sőt egyáltalán számba se vedd őt. El kell hitetned vele, hogy nem veszed észre, mennyire más mostani magaviselete veled szemben.

— Miért mondd ezt nekem? — kértem — s különösen mit jelentsen ez a hang és nézés, melylyel mondd?

— Egész nyíltan szólok. Ha kevésbbé szeretnék, ha csak úgy szeretnék, mint más férfiakat szerettem, nem kockáztatnám ezt a lépést most, hanem így szóltam volna hozzád már néhány nappal ezelőtt: «Fábián, férjem nemsokára hazaérkezik, örökre válnunk kell».

— Micsoda? — kiáltottam föl. — Haza jön a tábornok?

— Meglehet, még pedig nem is sokára. De most nem erről van szó. Szeretsz-e te engem vagy sem?

— Szeretlek, tudhatod! — feleltem.

— Tudom, hogy szeretsz úgy, a hogyan egy gyermek, egy elkényeztetett gyermek szeretni szokott. De tudnom kell, szeretsz-e úgy, a hogyan a férfi szokott, kinek férfiúi becsület-szava, lelkiismerete van s kiben megbízhatni . . .

— Dehát mi történt? Mit mondott neked az a leány?

— Tudni akarom — folytatá Matild — vajon képes vagy-e azzal fizetni vissza mély szerelmem irántad, hogy a legkegyetlenebb, legiszonyúbb, legkétségbeejtőbb gyötrelemnek dobj oda martalékul.

— Beszélj világosan, mi történt?

— Eddig még semmi. De én ismerem az élet folyását s még idejekorán meg akarom akadályozni a dolgot. Szólj tehát Fábíán, számíthatok-e rád bizton?

— Bármiben!

— Nem fogod megcsalni bizalmamat?

— Soha!

— Úgy tehát halld: Gabriela szerelmes beléd!

Mintha villám vakított volna el e szavakra, mellettem ütvé le; vagy még inkább, mintha egyszerre új életre keltem volna! Égi kéj remegteté meg szívemet legmélyén, s nyomorult lelkem hálától elteltén ragyogott föl, mint a nagy természet, ha bős vihar után ismét áttör a nap . . . Ez azonban nem tartott tovább egy szempillantásnál. Rögtön észrevettem, hogy Matild rám szegezve tartja szemét s másik perczben kacajban törtem ki.

— Örült képzelődés! képtelenség! — szóltam.

A boldogtalan perczre némán maradt, mialatt fürkésző tekintete mintha agyamban akart volna olvasni. Aztán vontatottan kérdé:

— Nos, és ha még sem tévedném?

— Egyre menne! — siettem válaszolni.

— Nem hízeleg hiúságodnak az ő szerelme? Nem szándékszol még jobban élesztetni azt? Nem fogod titokban viszonzni?

— Mily esztelen beszéd! — kiáltottam föl erélyesen, mintha el akartam volna fojtani azon szózatot, mely épen e szavak ellenkezőjét mormolá már lelkem mélyén.

Matild föllélekzett, kezei közé szorította kezemet s egyszerre sirásra és nevetésre fakadt, oly őszinte odaadással, mint a ki visszanyeri elvesztett nyugalma. Én azonban örökre elvesztettem a magamét!

— Nos tehát — tettem hozzá képmutatón — miközben ajkaimmal törültem le az oktan asszony utolsó könnyeit — annál maradunk: a tény az, hogy csak üres gyanúsítás volt, a mit az imént Gabrieláról mondtál, csak olyan féltékenykedés, minővel már annyiszor gyötörtél ok nélkül! — s ezt mondva, mohó vágygyal lestem szavát, mint fog teljesen megczáfolni.

— A mit Gabrieláról mondtam — viszonzá Matild — az nem volt üres beszéd, nagyon is való! Épen azért, minthogy már számíthatok rád, meg kell hánynunk-vetnünk a dolgot, mi módon tartóztathassuk föl e baj növekvését.

— Talán Gabriela fedezte föl előtted. Szólt valamit?

— Oh dehogy, neki sejtelve sincs róla.

— Miként lehetséges, hogy ő ne is sejtse? — kiáltottam föl meghökkenve. — Édes barátnőm, elvesztetted ítélő képességed. Lelkemre mondom, nem értelek.

— Mert nem ismered Gabrielát. Ha úgy ismernéd, mint én magam, teljesen értenéd, hogy ő szerelmes lehet beléd, a nélkül, hogy erről tudattal bírna. Gabriela maga az ártatlanság és naivság. Fogalma sincs neki a mi viszonyunkról, mert ilyeneknek lehetőségét nem is álmodja: épen ezért kedvtelessel hallgatja, mint dicsérlek téged előtte minden perczen; nagy öröme szolgál, ha látja, mily imádással viseltetem én irántad. Ő fiatal, mint te, s a nap legnagyobb részét a te társaságodban tölti. A természetnek megvannak a maga törvényei s Gabriela megszűnne nő lenni, ha mindezekből kifolyólag nem a te életeredből élne, szíve-lelke nem a te befolyásod alatt állna s nem a te lényedből táplálkoznék, mint a mely csak az ő lényének kiegészítője, szervezetének szükséges alkatrésze. Íme ez okból szerelmes beléd. A mi pedig annak okát illeti, miért nincs erről neki magának tudomása, ez már kissé bonyolultabb kérdés, de azért ne tekintsd hiú paradoxonnak, a mit mondani fogok. Gabriela csak híréből ismeri a szerelmet. Még soha sem volt szerelmes. Senkivel sem beszél, ki neki mostani érzelmeit fölfejthetné, s nincs alkalma összehasonlításokat tennie sem, melyek alapján megítélhetné lelke állapotát. Minthogy egész természetesen történik a dolog, — minthogy senki sem gátolja őt abbeli gyönyörűségében, hogy halljon és lásson téged, — minthogy nem kell e boldogságának elvesztésétől rettegnie, sem semmi némű erőfeszítésebe nem kerül annak elérése, mert soha sem kell tilalommal daczolnia s megfosztatása ellen küz-

denie: tehát még nem ébredhetett annyi öntudatra, hogy érzelmének mélységét megmérje s repeső szívvel fölismerje a gyönyört, melyet élvez. De mihelyt megszűnne téged látni, mihelyt megtudná, hogy más nő a te szíved, ha például rájönne a mi viszonyunkra, úgy rögtön tudatára ébredne szerelmének, s az a csöndes, nyugodt boldogság, mi most osztályrésze, izgalmas s mindent fölemésztő szenvedélylyé változnék át. Mert csak figyeld meg, már is ösztönszerű neheztelés vesz rajta erőt, mikor úgy bánsz vele, mintha gyermek volna még, vagy mikor csapongó jó kedvet tanusítasz előtte, s kimutatod, mennyire nem vagy olyan kimondhatatlan, mysticus érzelemtől áthatva, mi az ő kedélyével összhangzásban volna. Viszont figyeld meg, mily büszke öröm, vidámság szállja meg, mikor téged szomorúnak, nyugtalannak tapasztal s azt látja, hogy az ő közreműködésére van szükség, hogy boldognak érezhesd magad. — Miért tekintesz rám oly rémulten? Megriadsz tőle, hogy ily nyelven hallasz beszélni engemet, hogy ily alaposan hallod elemezni tőlem a szerelmet, s mint valami tudós bölcseledő úgy szedem szét ízekre ez érzelmet? Édes Fábián fiam, a szerelem az én egyetlen tudományom. S ha ma a szokottnál is élesebben, tisztábban látok, a féltékenységnek tulajdonítsd e szomorú, fájdalmas előnyt.

— Ebből áll az egész? — kérdém, boldogságomnak még erősebb bizonyítékai után esenkedve. — Édes barátnőm, nem győztél meg! Azt hiszem káprázat csal téged. Hiszen már több hete rám sem néz Gabriela.

— Nem, a mikor te nézesz rá. De mikor te nem veheted észre, le nem veszi rólad tekintetét.

— Ennek az is lehet oka, hogy valóban gyanítja viszonyunkat — viszonzám a padlóra szegezve szememet, miközben pálczámmal a szőnyegen rajzolgattam, hogy Matild le ne olvashassa arczomról lelkem örvendezését. — Gabriela kémlel engem s a helyett, hogy mint te véled, szerelmet keltettem volna benne, immár gyűlöletet és megvetést kezd érezni irántam. Hidd el, Matild, nem tehetünk okosabbat, mint ha kerüljük vizsgáló tekintetét, ritkábban, csak négy szemközt találkozunk s akkor sem itt. Fölhagyok látogatásaimmal nálatok, bármily nehezemre essék is.

— Szó sincs róla! — tört ki Matild. — Nem kell túlozni! Arra, hogy helyzetünkön ne kelljen változtatnunk, elegendő lesz,

ha kevesebbet foglak dícsérgetni ő előtt, s ha te viszont oly föl sem vevéssel bánsz vele, mint már tanácsoltam neked...

— Csakhogy én nem leszek képes elviselni megvetését, se gyűlöletét. Nem bírod belőlem kiverni azt a gondolatot, hogy ő ismeri s undorral elítéli viszonyunkat, s ez engem zavarral, szégyenérzettel tölt el.

— Milyen makacsság! Kényszerítesz, hogy nyíltabban szóljak. De gondold meg Fábián, nehogy visszaelj azzal, a mit mondani fogok. Annyira biztos és kétségtelen, hogy Gabriela nem gyűlöl s nem vet meg téged, miszerint tegnap azon kap-tam rajta, hogy medaillonomat tartotta kezében s elragadtatva szemlélte arczképedet. Már több percze állt így elmerülve, miközben majdnem könny szökött szemébe, midőn végre észre-vette jelenlétemet. Elpirúlt s erőltetett mosolylyal így szólt hozzám: «Nem tudom mi van a Fábián arczában, hogy soha sem únja meg az ember nézni». Azt hiszem, barátom, nem szorulnak magyarázatra e szavak s most már nem beszélhetsz többé olyasmiről, hogy téged gyanúsít, kémlel, gyűlöl vagy megvet ez a nagyratörő hölgyecske.

Megbűvölten álltam, megdermedve e mennyei zene hang-jaitól, melyeket egy bukott angyal közvetített így számomra. Nagy megerőltetésembe került tehát tovább színlelni, fölka-czagni, átölelni Matildot s e szentségtörő szavakra fakadni:

— Tehát ebben maradunk! Megegyeztünk? Nos uram fia, majd bölcséjében fojtjuk meg ezt a csecsemő szerelmet, mit ép úgy kelthetett volna Gabrielában valamelyik csinos inasod. Mitől se tarts Matildom! Én imádlak téged és meg fogom érdemelni nemes bizalmadat. Egy hét sem telik bele s Gabriela ő nagysága már únni fogja, hogy arczképemet és engem néze-gessen, esküszöm neked!

Bár milyen tapasztalt volt is Matild, hitt őszinteségem-ben s állhatatosságomban. Mert se a szerelem, se a félté-kenység nem tud oly élesen, tisztán látni, mint a hogyan ő állí-totta nekem.

V. A bűn lánczai.

— Nem hallgathatom el ön előtt, atyám, hogy azon hét le-folyása alatt nemcsak nem iparkodtam kiábrándítani Gabrielát, ellenkezőleg végleg kifejelesztettem szerelmét azon állítólagos

gyógyító szerrel, mit szenvedélye ellenében alkalmaztam. Bocsásson meg atyám, s vegye tekintetbe, hogy a mely perczben Matilde fölfedezte, kétségtelenné tette előttem Gabriela szerelmét, nem voltam többé ura akaratomnak, szívemnek, valamint nem gondolataimnak s lelkiismeretemnek sem.

Mily égi boldogság s mily pokoli kín! — Egy angyal szállt alá hozzám. Álnok külsőm csalta oda, bizalmat keltve benne s elhitetve vele, hogy méltó vagyok fenkölt társaságára. Meg voltam váltva, vagy legalább is lehetségessé volt téve megváltásom. Az erény útjára vezérelt Isten keze, kalauzt adva mellém, a ki kisegítsen nyomorúságom örvényéből. De oh balsors! én föl tettem magamban, hogy nem fogok kijönni ez örvényből, — megesküdttem, hogy kerülni fogom ez angyalt, — szavamat adtam, hogy visszautasítom a kezét, mit az ég nyújtott felém; mert, hogy világosan szóljak, csak mint Matild szeretője maradhattam meg Gabriela közelében; megvetéssel kellett illetnem azt, kit már imádtam s gyöngédséggel halmoznom el azt, kitől iszonyodtam már, vagy pedig mindkettővel egyszerre kellett szakítnom.

Igen, én imádtam Gabrielát. Kétségkívül imádtam őt már, mielőtt még szerelméről értesültem, s a Matild fölfedezése mindössze csak szélroham volt, mely lángra lobbantotta a szívemben égő rejtett zsarátnokot. Mint az imént említém, én addig nem mertem Gabrielában halandó lényt látni, oly földi nőt, ki az elérhetés reményét és vágyát keltette volna bennem; most midőn tudtam, hogy érettem dobog e seraph szüzi szíve, egész lényem az ő lelke szerelmének tüzébe borúlt, az ő szépségét imádvá, az ő tisztaságának kristályvize után szomjúhozva, — büszkeség töltött el s hálás öröm, — mohó vágy, s aggodás emésztett, hogy hallhassam ajkairól e szentnek, de a ki nekem bálványozott istennőm is volt, a piruló szemérem szavait: «Szeretlek, tied vagyok».

Hová lettetek, magasztos érzelmek, melyekkel első s egyetlen szerelmem ihleté szívemet! — A mi pedig Gabrielát illeti, oh mennyire igaz volt, hogy csakugyan szeret engem. Nem tudom, mint tekintettem rá legelőször, midőn élembe jött azután, hogy Matild lerántotta a köteléket szememről, — azt sem tudom, mit olvashatott ki tekintetemből; de annyi tény, hogy e büszke ifjú hölgy riadtan dőbrent hátra, angyali szerénységtől pirult el arcza, könnyedén megremegett s aláereszkedtek szempillái.

Mintha csak Beato Angelico Madonnáját láttam volna magam előtt, abban a pillanatban, mikor így felel a mennyei követnek : Ecce ancilla Domini !

Mindazonáltal ugyane pillanattól fogva már elkezdtem szándékosan sértegetni és botránkoztatni az ő nemes, tiszta szívét, olyasmiket beszélve, hogy nekem már sok mindenféle szerelmi viszonyom volt, s ez idő szerint ép egy jó barátom feleségébe vagyok szerelmes, — hogy sohasem házasodom meg, mert a hűség a természeti törvényekkel ellenkezik. Ezen s más ily gazságokkal fertőztettem meg fülét még a következő napokon is a nemes arragoniai leánynak, miközben Matild kegyetlenül kaczagott hozzá s magától értetődik, a legtávolabbról is óvakodott szavaimnak élet venni.

Gabriela eleinte méltatlankodva s rendíthetetlenül fogadta vallomásaimat, aztán, még pedig mindjárt az első napon, órákon át szembe nézett, mintha kétkednék szavaim igazságában, de nem ejtett többé egy árva szót sem.

Másnap betegség ürügye alatt szobájában maradt; harmadnap s az aztán következő napokon pedig nyugodtnak, szelídnek, csöndesnek mutatkozott, mint a ki bele törődött fájdalomába, sőt jól esik neki a szenvedés; már csak mysticus dolgokról beszélt s szánó, kétkedő mosolylyal hallgatta, mint dicsekszem szívem érzéketlenségével, sívár hitetlenségével.

Nem volt erőm tovább űzni e pokoli játékot. Minden este Matildtól kijövet keserű könnyeket hullattam, s a helyett, hogy lakásomra tértem volna, hajnalig eljárkáltam Gabriela lakosztálya előtt, bezárt erkélyét nézegetve, néma bűnbánat közt szánva mindazt, a mit azon napon tettem és mondtam, s a sötétben mindazon szerelmi nyilatkozatot s áldást suttogám feléje, mit közellétében magamba fojtottam. Mikor aztán hazamentem, nem tudtam aludni, életem nem volt élet. Mindig csak Gabrielára gondoltam, múlt esti legcsekélyebb szavait elemezgettem, taglejtéseit, mozdulatait, tekinteteit, s mindebből azon rettentő igazság elismerésére kellett jutnom, a mi csak növelte kínaimat: «Még mindig szeret!» Ilyenkor aztán kétségbeesetten kiáltottam föl: «Miért is voltam eddig oly gonosz, én szerencsétlen! Miért nem kezdhetek új életet, elfeledve végleg múltam tetteit s megmenekülve a miattuk rám nehezedő felelősség alól? Miért nem ismertem ezt a leányt, mielőtt ez asszonynyal megismerkedtem, kinek most bűntársa vagyok? Miért nem talál-

koztam más házban vele s miért épen ebben! Úgy most szakíthatnék a rosszal, a nélkül, hogy a jóval is szakítnom kellene! Nem kellene egyazon pillantással tekintenem Gabrielára s Matildra! Nem kellene egy házasságtörő nőre pazarolt tisztátalan édelgéssel vásárolnom meg azt a boldogságot, hogy örangyalomat láthatom!»

Matild is észrevette nem sokára nyugtalanságomat s benső meghasonlottságomat. Olvasni kezdett szívemben.

— Szegény Fábiánom! — szólt végre egy napon. Átlátom, mennyit szenvedhetsz, s igazán nagy kint okoz neked, látom, mint iparkodol mosolyogni, mikor titkon sír a lelked. Ne akard már tovább is elrejtetni előttem! Hálás vagyok, a miért annyi önmegegrőltetéssel igyekszel elfojtani s eltitkolni előttem azt az érzelmet, mely erősebb náladnál. Önfeláldozásod én is hasonló nagylelkűséggel kell viszonznom. Az történt, a minek történnie kellett. Gabriela fiatal s te is az vagy. Egészen természetes, ha beleszerettél. Váld be nekem, hogy így van s mostantól kezdve számíthatsz szeretetem önzetlenségére. Végre is nekünk előbb-utóbb szakítanunk kell. Én majdnem kétszer oly idős vagyok mint te; nem sokára megvénülök, neked pedig előbb-utóbb meg kell nősülnöd. S ha már így áll a dolog, inkább szeretem, hogy itt maradj házamban, családomban, mellettem, ha nem mint kedvesem, a mi úgy sem maradhatnál mindig, legalább mint fiam. Így legalább sohasem veszítek el. Eddig csak arra volt gondom, hogy boldog lehessenek a te karjaid közt. Ezután abban fogom lelni boldogságomat, hogy a tiedet előmozdítsam; azzal akarom leróni tartozásomat veled szemben, hogy egészen a ti kettőtök boldogságának szentelem magam, mint igazi anyátok.

Fiatal korom ellenére sem bíztam Matild szavainak őszinteségében, sem abban, hogy ilyesmire elég ereje volna; tehát több napon át határozottan tagadtam, hogy szerelmes volnék Gabrielába. De ő annyi érvet halmozott érvre, úgy eloszlatta gyanúmat, oly gyöngédnek, nemesnek, nagylelkűnek mutatkozott, hogy végre is hinnem kellett őszinteségében és hősiességében. Szabad kitörést engedtem tehát elnyomott szenvedélyemnek; lábaihoz borúltam s így szóltam:

— Oh légy áldott azért a boldogságért, mit eddig nyújtottál nekem, s azért az új boldogságért, mit ezután neked fogok köszönhetni. Bámulandó nagylelkűségedet nem tehetem,

hogy őszinteséggel ne viszonzom. Igen, igaz. Én szeretem, én imádom, bálványozom Gabrielát. De hidd el, téged is jobban szeretlek, mint valaha, hidd el, úgy csudállak — tisztellek mintha anyám volnál, — mint egy szentet, földfölötti lényt, Istent magát!

Ha villám csapott volna le Matild lábaihoz, nem riadt volna meg iszonyúbban, mint e szavaimtól.

— Oh nyomorúlt hitszegő gaz! Tehát csakugyan szereted! — tört ki őrzöngve. . . Sírva akart fakadni, nem bírt, csak egy zokogás szakadt föl melléből. Azzal földre rogyott s görcsös rángatódzásba esett, vagy talán csak úgy tette magát. . . .

. . . E jelenetnek az lett következménye, hogy az én javaslatomra könnyek s csókok közt elhatároztuk Matilddal, hogy örökre elválunk. Tényleg pár órával később örökre távozás szándékával léptem át a ház küszöbét, a nélkül, hogy búcsút vettem volna Gabrielától, s sohasem remélve többé, hogy ez életben vele beszélhetek. Vagyis úgy távoztam a házból, a hogyan beléptem oda. . . Bocsássa meg atyám szelleme, ha a Lazaro rettenetes hasonlatával élek. . . Lopva távoztam onnan, mint egy valóságos rabló, karmaim közt vive nemcsak a tábornok háza becsületét, hanem Matild önbecsírzetét s Gabriela szívét is. . .

Nyomorúságom betetőzéseül alig értem haza, a mikor is már megbántam, hogy szakítottam, s azt óhajtoztam, bárcsak másítná meg elhatározását Matild s hívna vissza, — véletlenül egy újságra esett tekintetem s abban gépiesen ezt olvastam:

«E perczben értesülünk hogy X. tábornok s azon katonai kitünőségek, kik mostanáig a Kanári szigeteken voltak helyőrségbe áthelyezve, rendeletet kaptak a kormánytól, visszatérni a fővárosba. Megérkezésüket minden perczbe, várják Alicanteben. Örömrünknek adunk kifejezést a politikai viszonyok ez újabb alakulásán stb. stb. . .»

— Tehát vége mindennek! — kiáltottam. — Most már Matild nem másíthatja meg szándékát, nem hívhat vissza. Most már hiába bánom én is, a mit tettem, s kérek tőle kegyelmet. Sohsem láthatom többé Gabrielát. A tábornok hazajöttével végleg bezárult előttem az ajtó. A végzet szentesítette elválásunkat. A pokolnak sikerült elszakítani engem Gabrielától!

VI. Szükségből erény.

Csalódtam. Még nem ért véget az a visszataszító történet, melynek azon nemes hölgy lett egyetlen igazi áldozata, kinek szívét mi, a két házasságtörő, úgy összemarczangoltuk, s kinek ártatlanságát szentségtörőn megfertőztetni készültünk. Három nappal szakításunk után, ezt a levélkét kaptam Matildtől:

«Fábián, — Ne essél kétségbe s ne átkozzál. Látogass meg. Okvetetlenül szükségem van rád. Viszonzásúl mind azt a boldogságot nyújtja neked, a mit csak óhajtasz, anyád Matild.» Mely sorok alatt egy másik állott, magának Gabrielának kezeírásával; látására szerelemtől s tisztelettől rezzentem össze vagy inkább lelki furdalástól és hálától, méltatlanságom tudatában. Így szólt e sor: «Jőjj s tedd boldoggá Gabrieládat»...

Iszonyat örvényeit vélte szemem megpillantani azon boldogság és szerencse fátyla mögött, mit e levélke tartalmazott, de habozás nélkül siettem eleget tenni a fölszólításnak. Még a halált is többre becsültem azon fájdalomnál s kétségbeesésnél, melyben azt a három napot töltöttem, Gabrielától távol... A szobába lépve, csak Matildot találtam ott. Sáppadt volt, mint a ki súlyos betegségből lábbadt föl. Áradozó hálával köszöntem meg nemeslelkű levélkéjét, miközben meg akartam fogni kezét, hogy megcsókoljam. Ő azonban szomorúan félrevonta s ezt mondta:

— Tudtam, hogy jössz, ha Gabriela hív. A mi őt illeti, biztosítlak, hogy eddigelé fogalma sincs azon szavak jelentősége felől, miket én mondtam neki tollba, hogy oda írja, levelem aljára. De légy nyugodt. Még ma teljesítem ígéretemet, boldoggá teszek. S hogy őszinteségemben ne kételkedjél, azt akartam, magad légy tanúja annak, mint beszélem meg Gabrielával a dolgot. Mindazonáltal szükségem van rá, hogy előbb veled beszéljek, és pedig már nem mint kedvesed, mi voltam, hanem mint legjobb barátnőd, mi ezután akarok lenni. Ülj le tehát s figyelj.

Én csak hallgattam. Matild levertsége rémülettel töltött el, mert csak szerelmének láttam benne újabb alakulását... Ő pedig mélyen fölsóhajtott, mintha némaságom a remény legvégső szikráját is elölte volna szívében, s azzal elszántan neki fogott az előre jelzett önfeláldozás végrehajtásához.

— Fábián! — szólalt meg oly méltósággal és szilárdsággal, minőre sohsem hittem volna képesnek. — Egész nyíltan kell beszélmem veled. Még mindig imádlak; de se szerelmemnek se szánalmamnak nincs része abban, a mit tenni akarok. Nem, én nem azért hívtalak ide, hogy ismét visszaköveteljem tőled azt a helyet, melyet szívedben bírtam, sem pedig azért, mert talán nagylelkűség ösztönözne arra, hogy a te s a Gabriela boldogságát előmozdítsam. Én nem vagyok ily fenkölt szív! — Azért hívtalak, mert saját érdekem kívánta; tisztán önzésből cselekedtem; azért mert nyugalmam, sőt életem forog kockán, s neked kell megmentened. Halld, mi történt velem.

S erre elbeszélte a következőt.

Férje megérkezett. Alkalmasint valami névtelen levél révén értesült róla, hogy létezik egy Fábián Conde, ki éjet-napot az ő házában tölt. A tábornok azonban óvakodott feleségétől kérdezősködni, kétség kívül jól gyanítva szegényét, s maga járt utána a dolognak. A cselédektől, jó barátoktól és rokonoktól csakhamar megtudta aztán, hogy már mintegy két év óta meghitten látogatom nejét, bármely órájában a napnak és az éjnek; a tudakozódások után pedig kézzel fogható bizonyítékok után kezdett kutatni a féltékeny férj s így fölfedezte Matild holmiei közt öt-hat arczképemet, többi közt azt a nevezetes medaillonbelit, számos zsebkendőmet s egyéb, nevem kezdőbetűjével ellátott ajándékomat. Fölfegyverkezve 'e bizonyítékokkal, valamint ráadásul egy törrel és méreggel, a tábornok, ki igen tragikusan szokta felfogni a dolgokat, bezárkózott a szobába nejével s így szólt hozzá:

— Itt vannak a bizonyítékok, hogy valami Fábiánnak szeretője vagy, a ki csak két napja hagyta abba udvarlását s távollétem alatt folyton látogatott. Vedd be tehát ezt a mérget, vagy én öllek meg ezzel a törrel.

Matild hangos kacajra fakadt, túláradón ölelte át az öreget s vidám nevetés közt felelte:

— De boldog vagyok, édesem! Látom, mennyire szeretsz! Végtelen boldoggá tesz féltékenységed, de azért nincs rá okod!

A tábornok zavartan meghökkent s a következő perczben már hajlandónak mutatkozott bármilyen tisztességes magyarázatot elfogadni, a mint nejének derült zavartalanságát látta, ki elbűvölőn hajolt fölébe.

A tábornokné azt mondta, hogy én örültem szeretem Gab-

rielát s Gabriela is szerelmes belém. Csakis ez az oka folytonos látogatásaimnak. Ő maga, Matild gyöngé volt velünk szemben, nem bírt ellentállni; megengedte, hogy folyton lássuk egymást, beszélgethessünk egymással, mert jó partinak tekintett engem a leány számára. Csak arra nem állt rá, hogy formális megállapodásra jussunk, míg haza nem jön a tábornok s beleegyezését nem adja. Azt is mondta, hogy a rendőrség politikai okokból valami házkutatást rendelt el, s e miatt kellett nekem nálok töltенem egynehány éjt. Amaz arczképek és zsebkendők pedig Gabrielának szóló ajándékok, a ki ő neki adta át azokat megőrzés végett, miután nem vélte magát megtartásukra följogosítva. Ha pedig végül mégis van valami kétsége a tábornoknak, úgy csak szólítsa a bájos gyermeket s kérdezze ki őt magát.

Matild jól ismerte az emberi szívet s különösen a férjeét. Jól sejtette, hogy a tábornok szégyelni fog tovább is gyanakodva kutatni, mihelyt attól félhet, hogy ártatlanságot vádol s igaz szerelem ellen követ el sértést. Valóban úgy is történt. A jó öregnek könny szökött szemébe s térden állva kért bocsánatot; gyalázatnak tartotta volna, hogy a merész magyarázatnak bebizonyítását követelje. — Matild azonban azt is jól tudta, hogy a tábornok féltékenysége múlhatatlanul újra föléled, ha a következmények nem bizonyítják Gabrielával való mátkaságomat. Ezért küldte azt a levélkét, melylyel magához hívott s melyben azon szavakat íratta hozzám a szegény leánynyal.

— Azonban ne hálálkodjál föláldozásomért — tette hozzá Matilde — hogy így egyesítlek szerencsés vetélytársammal, ki elrabolta tőlem szívedet. Isten látja, nem erényből, csak szükségből cselekszem így. De az idő majd változtatni fog egymáshoz való viszonyunkon. Én iparkodom majd kitörülni lelkemből vonzalmad emlékét s meggyógyítani sebzett önszeretetem; ha majd ezt sikerül elérnem s tiszta barátságot érezhetek irántad amaz imádás és bosszús harag helyett, mi most egyszerre tölti be szívem, akkor majd jól fog esni nekem, hogy előmozdíthattam boldogságodat, tanúja lehetek annak, s nem vesztettelek el végleg örökre, s hogy úgyszólván második anyja lehetek gyermekeidnek, ha már lelkiismeretem tilt, hogy tenmagadnak lehessenek az.

— Oh Matild! — kiáltottam föl, mélyen megindulva az utolsó szavaktól — te rágalmazod magad! Te vagy a legfensé-

gesebb, a legnemesebb nő e földön. Köszönöm, nagyon köszönöm! Hódolattal és szeretettel iparkodom megérdemelni rendkívüli nagylelkűséged. Fiaid leszek, testvéred, szolgád. Lábad nyomát is csókolni fogom! — S így szólva ismét megakartam ragadni kezét, hogy megcsókoljam; ő azonban most még ridegbben utasított vissza mint az előtt és meghúzta a csengetyűzsinórt.

— Gabriela kisasszonyt kéretem! — szólt a besiető szolgálóhoz.

Térdre rogytam, így kiáltva: — Mondd előbb, hogy megbocsátasz! — Ekkor leírhatatlanul nézett rám, hogy megrémültem bele. De csak hamar végig simította szemét és homlokát, s öltöző szobájára mutatva, újult erőlyel szólt:

— Hagyj nyugton! Menj be oda, hallgasd meg, mit beszélek Gabrielával. Férjem este haza jön, a leánynak akkorra tudnia kell, hogy a te jegyessed, s hogy az ő tulajdonát képezik arczképeid, meg mindazon tárgyak, melyek ma reggel majdnem vesztemet okozták. — Silány meghúnyáskodással engedelmeskedtem s beléptem az öltözőbe, melyet csak függöny választott el a boudoirtól. Pár percz múlva Gabriela a tábornoknéval szemben állt.

VII. Fény és árny.

Kezdett esteledni. April 27-dike volt. Oh nagyon jól emlékszem! Matild s Gabriela a kertre nyíló nagy ablaknál ültek, melynek rácsozatán át fölkúsztak egy jázminbokor vékony, összefonódott ágacskái, miknek hófehér virágait megaranyozták a nyugvó nap utolsó sugarai. Matilde háttal ült az öltöző szobának, míg Gabrielát szemtől szembe láttam a függöny nyílásán át. . . Sáppadt volt, de nyugodt, mint az ártatlanság, és szebb mint valaha. Szemében nőre valló érzelmek tüze égett, melyeknek valószínűleg immár tudatára ébredt e három viharos nap alatt.

— Az én nőm! — suttogám lelkem mélyén, oly ájtatos magamba szállással, minőt sohasem hittem volna, hogy ébreszthet bennem az egykori vídám gyermekleány.

— Leányom — szólalt meg Matilde remegő hangon. — Magyarázattal tartozom néked a szavakért, melyeket kéré-

semre azon levél aljára írtál, mit Fábiánnak küldtem, s mi-
nek tartalmát te el sem olvastad.

Gabriela szelíden mosolygott, határtalan bizalmának je-
léül. E mosoly a sátánt is lefegyverezte volna. De Matildéra
nem hatott, ő csak folytató:

— Bizonyára azon is csodálkozhattál, bár mit sem szól-
tál nekem róla, hogy Fábián már két napja kimaradt.

— Három napja, a maival kedves néni! — szólt Gabriela
elmélázva.

— Sőt úgy-e, nemcsak csodálkoztál, de szomorkodtál is
rajta, egész lelkedből sajnáltad? Nemde, kedvesem?

— Igen sajnálom, ő érette.

— Hogyan? Hát nem szereted őt?

A szép szűz szívéhez emelte kezét s ezt mondta:

— Tegnapelőttig még nem tudtam, mit tesz szeretni. Ma
rendkívüli gyötrelmet érzek itt, — ha nem halál, úgy bizonyára
szerelem az. . .

— A szerelem az! — visszhangozá Matild jósló hangon.

Mindketten elhallgattak percze. A tábornoknének ekkor
alkalmasint eszébe ötlött, hogy tanúja vagyok a jelenetnek s
erőt véve magán, szólt:

— Nos, gyermekem jó hírt közölhetek veled. Fábián épen
annyira szeret téged, mint te őt!

— Bárcsak úgy volna! — mormolá ájtatosan a leányka,
mintha imádkoznék érettem, — mintha csak az én boldogságom-
mal törődnek s nem a magáéval; — mintha azt mondta volna
neki az imént e nő, hogy tehetségében áll immár megváltania
lelkemet.

Matild nem értette meg e fölkiáltást s így szólt:

— Ne kételkedjél benne, Gabriela. Az én hibám, ha Fá-
bián mind máig eltitkolta előtted, — ha azzal kérkedett jelen-
létedben, hogy nemtelen viszonyai vannak, — s ha azzal rágal-
mazta magát, hogy képtelen tiszta, fenkölt érzelmekre.

Gabriela szemeiben a legőszintébb ámulat tükröződött.

— Az ön hibája? — szólt aztán imádandó naivsággal. —
Nem értem, édes néni.

— Úgy van! — felelt Matild. — Én parancsoltam meg
neki, hogy iparkodjék leküzdeni és visszariasztani a te szerel-
medet, míg haza nem jön a tábornok s beleegyezését nem adja
hozzá, hogy Fábián férjed legyen.

— Nos? — tört ki a leány kimondhatatlan örömmel — és a bácsi beleegyezik?

— Igen, leányom, a tábornok s én mátlól fogva rátok adjuk áldásunkat. . .

Matild szavát hirtelen s rövid zokogás szakítá félbe. Engem is elfogott a megindultság, kegyelettel és hálával teltem el e hősléklú asszony iránt. Gabriela pedig a mint ott állt összekulcsolt kezekkel, égre emelve szemeit, melyekben az alkonyatnak az napon végső fénye tükrözödött, egy szerafhoz hasonlított, ki az Örökkévaló dicsőségét zengi. — Majdnem kiléptem már rejtekhelyemből, hogy lábai elé vessem magam, midőn a tábornokné hangja megszólalt s visszatartott.

— Még ma este, — szolt a vélt áldozat, — írunk szüleidnek s kikérjük beleegyezésöket. Előbb azonban eljön Fábíán, bemutatom férjemnek, következöleg velünk fog ebédelni, úgy mint azon szép napokban, mikor még titkon szerettétek egymást. Ah majd elfelejtettem, fogd ez arczképeket, ezt a medaillont és e hervadt virágokat. Fábíán hozta ezeket neked ajándékba s aztán nálam tette le engedelmesen nevednapján, születésed évfordulóján, újévkor, stb. Mind máig magamnál tartottam öket, nem akarva oly reményt táplálni szívedben, melyről a tábornok hazajöttével talán le kellett volna mondanod. Ma már azonban nincs mit félni. Fábíán tied s te Fábíáné vagy. Csókolj meg gyermekeket s légy oly boldog, a mint megérdemled!

Matild nem volt képes visszatartani magát az utolsó szavaknál, s nem bírta átadni szerelmünk egykori zálogait. Keservesen sírva fakadt. Gabrielát szintén elfogta a sírás, karjai közé rohant s csókokkal halmozta el arczát, miközben én beléptem a boudoirba s oda térdeltem e megható csoportozat elé, mely szívem összes érzéseit képviselte.

Gabriela, midőn megpillantott, pirúlva rejtette arczát annak keblébe, kit anyjának tekintett. Emez sietve törülte le könnyeit, lázas vagy talán csak tünetö mohósággal. Aztán fölkelt és nyugodtnak látszón, mosolyogni iparkodva, szeliden felém tolt a megzavarodott leánykát, maga pedig a boudoir másik felébe vonúlt s ott egy karszékbe rogyott.

— Fábíán, — szolt e közben — ím fogadja nejét, tegye öt boldoggá!

— Matild! — mormolám, öt követve, a helyett hogy Gabrielához közeledtem volna.

— Hagyjon most! — szólt a szegény asszony, tiszteletkeltő lemondással. — Ki vagyok merülve. Majd aztán beszélünk. Ne törődjék most velem, iparkodjék Gabrielát megnyerni. A tábornok egy óra múlva itt lesz s akkorára mind hármunkat a lehető legjobb barátságban kell hogy találjon.

Rettentő önzése a szerelemnek! Szó szerint vettem e fölszólítást, élni akartam Matild engedelmével s könyörtelenül kiaknázva nagylelkűségét, mi neki annyi gyötrelmébe került, Gabriélához közeledtem, mintha magunkra lettünk volna. Megfogtam kezét s elragadtatva szemléltem páratlan szépségét. Anap már lenyugodott s a szürkület visszfenye az ablak jázminjain beszürodve, egyedül világítá meg a szoba azon részét, egészen homályban hagyva azt a helyet, hol Matilde ülve maradt. Gabriela ott állt mellettem a virágba borított ablaknál, ártatlanul, boldogan, diadalmasan; engedte, hogy megszólítsam és simogassam meleg, lágy kezét, ezt a gyöngéd és bizó kezét, mely nem remegett meg újjaim közt, sőt inkább odaadón közvetíté, hogy szerelmes lelkünk-szívünk áramai, ifjú vérünk áramaival együtt, szabadon érintkezhessenek egymással, éltet adva két egymásba olvadni készülő létnek.

Végre fölemelte szemérmes tekintetét s egymásra néztünk. Szemeink mozdulatlanul, mintegy önkívületben egymás szemléletébe merültek, nem látva magok körül már más világot, mint saját vágyaik fénylő örvényét; pupilláink egymáshoz beszéltek, egymástesókolgatták, miközben kimondhatatlan büszkeséggel vettem észre, hogy Gabriela szemében a nőnek minden szenvedélye ott lobog az anygali szelídség mögött, sejtetem engedve, mily gyöngéd hitvest ígér, — életemnek édes társát s gyermekeim anyját sejtettem meg benne.

— Édes Gabrielám!

— Édes Fábíánom! — suttogák ajkaink, ösztönszerűleg közeledve. De mielőtt egymást érinthették volna, tompa nyögés hangzott föl a sötétből, mely a boudoir másik részét borítá. Matild volt, kiről megfélekedtünk. A rémület megfagyasztá véretem s eleresztettem Gabriela kezét. Emez szégyenkezve és zavartan vonult hátra, fölemelte egy közeli ajtó függönyét s hirtelen eltűnt.

— Szegény Matildom! — kiáltottam föl ekkor, megriadtan rohanva oda az engesztelhetetlen tábornoknéhoz. Bocsáss meg! Kegyetlen voltam. Önző voltam!

— Nagyon kegyetlen, nagyon önző — felelt ő rekedten, az arcát fűrésztő könnyeket törülgetve. — Azt hittem, legalább ma leszesz annyi kímélettel irántam, hogy nem édelegsz vele jelenlétemben.

— Bocsáss meg, te szent!

— Nem, nem, te kell, hogy megbocsáss — felelt ő. — Nekem meg kellett volna halnom, a mely nap megbizonyosodtam felőle, hogy nem szeretsz már. Meg is fogok halni. Légy nyugodt. Nem bírom el.

Azt hittem összedül körülöttem a világ. Meg akartam minden áron akadályozni, hogy tönkre menjen minden reményem s ész nélkül szóltam:

— Ne beszélj így! Jobban szeretlek, mint valaha. Mindkettőtököt szeretni foglak. Te mindig az én Matildom maradsz!

S tudva minő hatalma van fölötte nem annyira szavaimnak, mintsem dédelgetéseimnek, zajos csókokkal borítottam el mohón orcáit, miket a szószegő csakhamar viszonzott is. E perczen az előbbinél még kínosabb nyögés hangzott a szobában s aztán rögtön azon függöny mögött, melyen át Gabriela távozott, egy összeomló test tompa zuhanása hallatszott.

Oda rohantunk s láttuk, hogy a leány a helyett, hogy mint hittük, szobájába távozott volna, zavarában s kíváncsiságában, mit ártatlansága érthetővé tesz, a függöny mögé rejtőzött s ott mindent hallott.

— Megöltük! — ordítottam magamon kívül, segítni iparkodván a szerencsétlenül.

— Te öltél meg mindkettőnket! — Ordította még szilajabbul Matild, megakadályozva, hogy Gabrielához közeledjem. Menj innen! Távozzál! Most már nincs mentségem férjem feltékenysége ellen!

— Oh de azért te nem halsz meg! — feleltem ekkor kegyetlen vadsággal. — Isten nem engedi elpusztulni a démonokat, hogy bűnhődésül szolgáljanak az ilyen bűnösöknek, mint én. — Matild, halld utolsó szavam, mit ez életben még hozzád intézek! Halld a mi történetünk végszavát: Légy átkozott!

Szóltam s ezzel örökre távoztam e házból, örületen a szerelemtől s kétségbeeséstől.

ALARCON PÉTER után, spanyol eredetiből

T. I.

AZ ÓCSAY-FI.

I.

Várról várva szertehordják
Magyarország véres kardját.
Porzik az út, vágat a ló,
Megharsan a tárogató.
Három fúvás, erős tiszta,
A toronyőr adja vissza.
— Várnak ura Ócsay Pál,
Hadra készülj, hí a király!

Ócsay Pál öreg sas már,
Nehéz neki a kardvas már
Félig sírban béna lába,
Harczra hívják, de hiába.
Más rogyott hős, ha nem mehet,
Fiát küldi maga helyett.
— Nem adtál, Ég, nekem fiat,
Meghalok a szégyen miatt!

Vigasztalja deli lánya
De annak is szemrehányja :
— Eredj, bújj a szemem elől,
A látásod szinte megöl.
Ott lesz minden úri család
S nem adhatok lovat alád! . . .
Hejh, busul is a szép Lenke,
Mért is lány ő s nem levente!

Ócsay Pál vára tornyán,
 Végig néz a hadak sorján,
 Melyek hosszú, büszke árja
 Ott vonúl el-fel Budára.
 Hány szomszédja küldi fiát,
 Csupa ifju víg daliát;
 Ott robognak tüzes ménen . . .
 — Hejh csak én nem, hejh csak én nem!

Néz s a mint néz, álmod lát tán?
 Gúnyt űz véle tán a sátán?
 Csapat megy a várdobogón,
 Ócsay szín a lobogón,
 Csapat élén hegyke legény,
 Játszik a toll a süvegén.
 Köszönti őt fényes karddal
 S a csapattal tova nyargal.

— Hé hidzárók, kapu-strázsák! . . .
 S szavai a boltot rázzák,
 Míg a lépcsőn lebotorkál,
 Hol a kapu-őrség sort áll.
 S milyen őrség, Uramisten!
 Köztük egy ép legény nincsen.
 Várjobbágyok véne, alja,
 Csonka, béna fiatalja.

— Mi dolog az, hát e vázak
 Őrzik ezt az ősi házat?
 Takarodtok ruzsnya népek!
 Hol vannak az ifjak, épek?
 Sok felelet kél azonnal:
 Elmentek a kisasszonynyal!
 — Hova mentek? — Budavárba?
 Onnan aztán a csatára.

Ócsay Pál már nem kérdi,
 Már a dolgot nagyon érti.
 — Hamar lóra, és utána
 Terringette bolond lánya!

De csak néhány öreg ló van
 Irmagul az istállóban
 Alig jók az iga elé . . .
 S Lenke vágat Buda felé.

II.

Buda alatt, pesti síkon
 Gyűl a had
 A legénység kipányvázza
 A lovat.
 Minden új csapat vezérit
 A budai várba kérik.
 Könyvbe írja ott egy diák,
 Hogy katonát mennyit, ki ad.

«Ki a vezér!» . . . Ócsay Pál
 Egy fia.
 «Csapat száma?» . . . Ötven lovas
 Dalia.
 Jól van . . . Tiszteletre várja
 A vezért most jó királya
 S Ócsay Lél — Lenke előbb —
 Ott áll már a király előtt.

«Ócsay vagy?» . . . Igen felség
 Az vagyok!
 «Nemzetséged hősi hírben
 Fenn ragyog.
 Ifju lovag, a nagy néven
 Általad se essék szégyen! . . .
 Bárha gyermek, a mint nézlek,
 Zsöngve vagy te még vitéznek.»

Ócsay Lél elpirul most,
 El fülíg.
 Hogy így szemre oly kevésre
 Becsülik.

«Igyekezni' fogok felség,
 Hogy rossz hírem soh' se költsék!»
 S hangja reszket, könnye pereg —
 S a király szól: «Szegény gyerek!»

S gondol egyet és parancsot
 Olyat ad:
 El se hagyja Ócsay a
 Palotát.

A csapatját vegye más át,
 Ő meg itten álljon strázsát,
 A legbelsőbb díszteremben
 Király ajtajával szemben.

S áll ott strázsát, minden szemnek
 Gyönyörül.
 Udvarhölgyek zsongják, bongják
 Őt körül.

Alig szállott le az est még
 Már szerelmes levelecskék
 Hivogatták, csalogatták
 Légyottra az istenadtát.

A szép strázsa légyottokra
 Nem megy el.
 Suttogják is, hogy már otthon
 Mást kegyel.
 Azt is mondják, hogy szegényke
 Kissé pipogya legényke
 Végül azt sütik ki rája:
 Anyám asszony katonája.

Harmadnap egy tréfás hadnagy
 Beleköt:
 «Tudsz-e öcsém elszámolni
 Vagy ötöt?
 Ócsay-vér tűzbe borúl
 — S visszavág — bár szíve szorúl —
 «Kardvágást is tudok hatot,
 Ha te nem kérsz bocsánatot.»

Szól a hadnagy: «Várlak lenn a
Kert alatt» . . .
Összecsapnak, vág a hadnagy —
«Vedd magad!»
És le nem sújt éles kardja
Mosolyogva visszatartja.
A gyermekkel csak úgy játszik,
Hisz oly ügyetlennek látszik.

Addig játszik míg a gyermek
Kihevül.
A vívásba szépen bele
Melegül.
Egy döfést tesz, hévvel gyorsan
A víg hadnagy jajja harsan
Összeroskad — és felette
Sír, sikoltoz a ki tette.

Véres aczélt iszonyodva
Veti félre.
Ráborúl az ellenfele
Testére.
S keblét fedő patyolatját
Kis kezei szétszaggatják,
Könnyeivel öntözgeti
S a nagy sebet kötözgeti.

Feleszmél a sebzett hadnagy:
Mi dolog?
Üdvözült már s rá az éden
Mosolyog?
Két szép alabástrom alma,
Szűzkebelnek páros halma . . .
S édes lányhang esdi tőle
A sebéről: «fáj-e, mély-e?»

III.

Nem halt meg a vidám hadnagy,
Ki sebét ütötte
Éjjel nappal ápolgatva
Virrasztott körötte.

Ócsaynak szép csapatja
Nem lesz vezér nélkül
Vezeti a vidám hadnagy
Mihelyest felépül.

Tized napon indul is már
Harczra a királylyal.
Otthon búsul újra Lenke
Vén Ócsay Pállal.

Buzgó imádságra hányszor
Teszi kezét össze!
Arany gyűrű csillog villog
Kulcsolt ujja közte.

Kis karika arany gyűrű
Hejh, de hol a párja?
Az a deli hadnagy ujján
A csatákat járja.

Hallga, hallga!... Kürtszó hallik!
Fel, fel a toronyba!
Ott, ott lobog a mi színünk,
A mi zászlónk rongya!

A kürt büszke diadalt zeng
De a csapat fogytán —
Én jegyesem, én szerelmem
Te közte se vagy tán!...

Élsz-e, s hozzám visszatérsz-e?
Veszted túl nem élném . . .
Hála, hála! ő az! ő az!
Ott a csapat élén.

És repül ujongva Lenke,
Boldogan elébe
S roskad hű fehér galambként
Kedvése ölébe.

Az Ócsai vár lett másnap
Legszebb hely a földön
Lakodalmi ének zengett
Vígan hegyen-völgyön.

Mikor már az égi boltra
Felszállt a fiastyuk,
Vén Ócsay Pál is eljárt
Kedvében egy lassut.

Nagy öröm ez! Nemcsak Lenkét
Adta ő ma férjhez,
Deli vője juszt is szerzett
Az Ócsay névhez.

A király kiadta néki
Pecsétes levélen,
Hogy a hölgynek, ki legyőzte,
Ösnevével éljen;

De mivel a háborúban
Ő nyert diadalmat,
Rendelt neki adományul
Egy szép uradalmat.

Vén Ócsay Pálnak immár
Végre fia is volt.
Nem fordítják czimerét meg
Ha már ő meg is holt.

S ha a király majdan ujfent
 Készül hadi vészre,
 Ócsayak ős szablyája
 Nem száll leánykézre.

KOZMA ANDOR.

SANDALPHON.

Hallottad-e az ős Talmud regét,
 Melyben a hívő rabbik hirdeték
 A lég határtalan honát? —
 Hallál-e Sandalphonról valaha,
 Róla, ki az imádság angyala,
 Ki hord fején dicskoronát?

Az égi város előtt ottan áll,
 Mint egy szobor a külső kapunál,
 Ama fény-létrán legfelül,
 Melyet — rajt számnélküli angyalok —
 Lát vala Jákob, hogy elszűnyadott,
 Ott künn a pusztán, egyedül.

A szélnek és a tűznek angyali
 Egy himnuszt birnak csak is dallani,
 S dalukkal éltök is kihál;
 Kioltja a hön égő áhitat,
 Miként a lantnak húrja megszakad,
 A zene bongó hangival.

Sandalphon áll: e szárnyaló dalok
 Meg nem ragadják, némán andalog.
 Szemében semmi tűz nem ég;
 Holt angyalok közt halhatatlan ő:
 Hallgatja ott a letről feltörő
 Hangoknak suhogó neszét,

Miket a hívő lelkek küldenek,
 A kik sóhajtvá kérik az eget,

S imájok szárnyra kelve száll;
 Miket, az égre, megtört szív röpít
 És kik súlyos keresztjüket nyögik,
 Míg roskadoz a gyöngy váll.

S ott összegyűjti mind e sok imát
 S belőlük, im kezében lesz virág,
 Egész bibor piros füzér;
 S az örök élet városának ott
 Utczáira az édes illatot
 Besöpri mind a könnyű szél . . .

Oh, jól tudom: legenda az egész
 Csak képzelet, mese, ama regés
 Rabbinus-tan ábrándja csak;
 De mégis, ez az ősi hagyomány,
 E szép babona — ép azért talán —
 Úgy kísért, ah úgy megragad!

Éjjel, ha nézem ablakomon át
 Az ég boltjának fényes csarnokát,
 Rajta szikrázó csillagok:
 Ott áll, közöttük, méltóságosan
 Sandalphon-angyal, szárnya megsuhan —
 S a ködös távolban ragyog . . .

S érzem, hogy e rege egy rész a szív
 Éh-szomjából, a mint küzködve vív
 S örült agyának tüze ég,
 Esengve a tiltott gyümöles után,
 Az édenbeli arany alma-fán,
 Enyhíteni kínos láz-hevét.

LONGFELLOW után, angolból

Szász Béla.

A NÖVÉNYVIZSGÁLAT ÉS A RENDSZEREZÉS ELVEI LINNÉIG.

Mikor született az első virág? E kérdés a legszorosabb kapcsolatban áll az «ember-lét» kérdésével. Feleletet arra még a phytophalæontologusok homályba burkolt tudománya sem ad. Valószínű, hogy az állatvilágot a növényvilág megelőzte és így: a teremtes koronája megjelenvén a földön, már virágot talált. Az ember tehát a szabad természet gyermeke volt kezdetől fogva, a föld különböző helyei és viszonyai szerint, hol rövidebb, hol hosszabb ideig élt közvetlen annak kebelén. Erre volt utalva.

Ennél fogva bizonyos, hogy a «rendszerezés» elve — vagy is a növényeknek bizonyos rendszerbe való foglalása — oly régi, mint maga a nyelv, és hogy a rendszertan kezdeteit is a nyelv fejlődésének gyermekkorában kell keresnünk; mert a következő fogalmak: «fű», «fa», «cserje», «gomba», és hasonló kifejezések még a legprimitívebb nép, a földragó papuák nyelvén is megvannak.

Minden tudomány bölcsője a gyakorlati élet prózájában ringott. A kutató szellem és a tudás vágya az első emberrel megszületett; de a melynek határa kezdetben és azután is jó ideig a «hasznos» határán túl nem igen terjedt.

A szerves élet szülő forrása a hő. A nap melege szülte az első csira életét, mely az anyaföld szervetlen alkatrészeiből szerves anyagot termelt az emberiség táplálkozására. Ebből ki-folyóan találó egy neves tanár*) azon megjegyzése, hogy e

*) Radlkofer: *Festrede (Über die Methoden in der botan. Syst. etc.)* gehalten in der Akademie zu München. 1884. Adatait felhasználom.

földön aligha van oly növény, melyet az ember meg ne ízlelt volna. Így támadt az első, mondhatnók: gastrikus rendszer, a mely a növényvilágot egyszerűen két óriási osztályba, az «élvezhetők» és az «élvezhetetlenek» csapatjára osztotta.

De az életben a barát az ellenséggel karöltve jár; a megsebzett ember fájdalmainak enyhítésére, sebeinek gyógyítására gyógyító irt keresett és talált a növények világában.

Létrejött a «harmadik» osztály, a mely magába foglalta a gyógyító növényeket. Az előbbi két osztályhoz képest az ugyancsak kinőtte magát; «mert az arab és később az oly híressé vált görög «rizotomi»-k (gyökérásók) már jelentékeny számú növényt ismertek. A további haladás ezzel megszűnt és ez az állapot — nyilván pár ezer évig — eltartott egészen Theophrastus Bombastus Paracelsius koráig 1541-ig. A tudományos gondolkodás arája tehát alig haladta meg a 300 évet és így az a sok ezer év, a mely az emberiség létezése óta Paracelsus koráig letelt, a tudományra nézve e tekintetben csaknem elveszett.

Dioscorides (Kr. sz. u. 70.) 600 növény ismeretéről szóló munkáját közel 1500 évig fölülmúlhatatlan remekműnek tartották az írástudók a világ összes irodalmában és «tudós» ember számába ment még a középkorban is, ki Dioscorides könyvének a keresztyénkor e «második bibliájának», magyarázatát csak megkísérelte. Hogy a növényvilág változása a földrajzi tényezők közvetlen befolyása alatt áll, és hogy a Teremtő Dioscorides 600 virágánál többet is nyújtott a föld lakói számára, arra gondolni sem mertek. Igazán különös, hogy oly korban, a midőn a matematikai tudományok korszakot alkotó tételei a gondolkodó és kutató elme megközelíthetetlen mélységét bizonyítják, a dioscoridesi plánták száma úgyszólván «regula aurea»-t képezett. A Rajna vidékén ép úgy mint a Tropusok alatt Dioscorides növényeit keresték és vélték föltalálni az emberek.

Végre megtörte a kor meddőségét Linné és vele a mystikus előítélet nyomasztó befolyása is csakhamar véget ért. Az ő korával a növény tudomány kibontakozik az orvosi tudományok jármából; tudományos színezetet nyer és kezd önálló tudománynyá fejlődni. A kutatás meglehetősen szigorú logikai következetességgel az inductiv módszer szerint történik.

A természet saját lefolyásában a végtelen sokaság halma-

zával borítja el a vizsgálódó elmét. A tényeket ok és okozati kapcsolatba hozni azonnal, teljes lehetetlenség. Megejtették tehát az analysist, a jelenségeket physikailag szétbontották, vagyis az inductiv kutatás két eszközt, az észlelést (observatio) némi kísérlettel (experimentum) kapcsolatosan, tehetségökhöz és a század akkori fölfogásához képest a botanikában is lehetőleg kifejtették. Ezen az alapon ismerkednek meg az alakok változatosságával és belátják azt, hogy mindez közvetlen kapcsolatban áll a földrajzi viszonyokkal. Bizonyosságul szolgálnak az egyes növények elnevezései: *Asarum europæum*, *Tamarix germanica*, *Silene gallica*, *Linaria italica*, *Cirsium anglicum* és sok más virág: «communis», «vulgaris», «palustris» stb. keresztnevei.

Azt az eredményt, mit a dioscoridesi növények keresésével a múlt századokban elértek, korlátolt voltánál fogva sem mondhatjuk meddőnek; mert elvégre is az igazság útát tört s csakhamar arra a tapasztalatra jutottak, hogy a föld virágszőnyegének tarkasága végtelen. Az ismeretek tekintélyes tömegét rendszerbe foglalják és az egész a Linné inaugurálta eljárással (1753) tudományos színezetet nyer.

Evvel belepett a növényekről szóló tudomány az elismert tudományok kötelekébe. Megvetették az úgynevezett «morphologiai methodus» alapját, s nem sok idő telt el, hogy segéd-tudományok is beállottak a növénytan szolgálatába. Az eredmény, mit a közelmúlt rövid másfél század tudósai ebben elértek, fölülmúlja mindazt, mit az ős-, ó-, és a középkor ez irányban felmutathat. A természet kedvelt gyermekét önmaga lelkesítette, a való tények többé-kevésbbé szerencsés fölismerésére s a jelszó «cognoscere rerum causas» ki volt mondva.

Az ismeretlen dolgok halmaza azonban óriási nagy volt. Így történt, hogy csakis a szembeötlő bélyegek alapján pár szóval írták le a növényt; bő magyarázatára egyszerűen rá nem értek. Általában a növény physiognomiái képe volt egyben irányadó, a többbit pedig mellékes dolgok gyanánt egyszerűen mellőzték.

Fuchs (1542; *Fuchsia*) az arabok példája után alfabetikus sorrendben összesen 512 növényt ismer. Bock (1554), hasonlóan korlátolt növényismerettel, egyetlen lépéssel sem haladt tovább Theophrastusnál,* a ki pedig Krisztus urunk sz. e.

*) Össze nem tévesztendő Theophrastus Bombastus Paracelsussal, a ki 1541-ben halt meg Salzburgban. Szül. Einsiedelben.

kerek 300 évvel botanizált. A Tournefort (1694) — és a Magnol (1720) — korszak alatt is a növényvilág még mindig: «fák», «bokrok» és «füvek» stb. általános beosztása szerint szerepel. Ez volt az ú. n. «physiognomiai rendszer.»

A gondolkodás ereje azonban mindinkább szabad tért hódított és a vizsgálódás lépcsőről-lépesre korlátlanabbul haladt előre. Az általános beosztás keretén belül kezdettek a részletekkel is foglalkozni, a melynek eredménye volt az, hogy a nagy osztályokból kisebb «természetes» alapokon nyugvó csoportok váltak ki. Ezzel megvetették volna a «természetes rendszer» alapját.

Különös! A nyelv fejlődésével kellett fejlődnie a természet ismeretének is. Az élő következőképpen működésben levő agyban kellett megszületnie azon szigorúan körülírt kategoriáknak és képzeteknek, a melyek kijelölték azt, mit kell «ernyő»-nek, «gumó» s «tövis»-nek, mit «gyümölcs»-nek stb. — mondanunk: és a mi már föltűnő: mit «virágos» és mit «virágatlan»-nak!

Lobelius (1570) Dodonæus (1583) és Clusius (1610) a «mohokat», «gombákat» és a «páfrányokat» már külön osztályokba sorozzák. Lobelius azonban összes kortásait megelőzte; az ő műveiben a Pázsitfű-félék (Gramineæ), Palka-félék (Cyperaceæ), stb. Liliom-félék (Liliaceæ), Keresztes-virágúak (Cruciferae), Tavirózsa-félék (Nymphaeaceæ), Pillangós-virágúak (Leguminosæ), Ernyősek (Umbelliferae), Ajakos-virágúak (Labiales), Érdes-levelűek (Asperifoliae) és Fészkes-virágúak (Compositae) már meg vannak egymástól különböztetve; a mely azonban még nem annyira tudományos gondolkodásra, mint inkább a «gyakorlati eljárás» szem előtt tartására vall.

Utoljára a csillagos égboltot is belevonják sántító hasonlataik támogatására. Porta (1588) merész képzelettel a növények változó színeit a nap, hold és a csillagok többé-kevésbé ragyogó vagy bágyadt fényére vonatkoztatja. Ehhez bizonyos «biológiai» momentumok csatlakoznak; megfigyelték ugyanis a főbb vonásaiban a növény termőhelyének minemiségét (mocsár, víz, száraz stb.), — fejlődését és pusztulását. Így Dodonæus mocsári és vízi növényeket ismer. Daléchamps (1587) napsütött helyeken, vagy árnyékban, kavicsos, és fővényes talajon, termő, tengerparti (succulens) és gazdasági növények-

ről szól. Passæus (1607) pedig az év szakai szerrint tavaszi, nyári, őszi és téli növényekről tanít.

A kutatás a lefolyt századok meddőségéhez képest hihetetlen gyorsasággal foly. Csakhamar fölismerik a virág s a gyümölcs, illetve a termés sajátosságainak fontosságát és rendszertani jelentőségét. Ez alapon Caspar Bauhinus (1596—1623) 6000 növényt ismer meg; tízszer annyit, mint Dioscorides s koráig a föld összes botanikusai. A lázas erővel megindult vizsgálatok eredményei így vetették meg a «természetes rendszer» alapját.

Mily közel jutott e kor az óhajtott czél felé a melynek megvalósításán a legutóbbi évtizedek annyi lánghelméje — közöttök a magyar születésű Endlicher is — küzdött és fáradott. S íme, mintha megijedt volna az ember a fürkésző ész gondolatainak szabad és mindenekfölött természetes röptétől; a szépen megmunkált talaj ekéje lejtőre került.

Cæsalpinus (1583) egy csapással megteremtette a «mesterséges rendszert» és a gondolkodás természetes és helyes logikai következetességét az egyedüli exact tudomány: a matematika bilincseibe szorítja.

Rivinus (1690) egy-, két-, három-, négy-, öt-, hat- és sok szirmuakra osztja a növényvilág tagjait.

Ez eljárás koronáját Linné ismert «sexualisrendszeré»-ben találjuk, a mely főleg az ivarszervek számviszonyai szerint huszonnégy osztályt foglal magában; megkülönböztetvén egy csomó alosztályt, ugyancsak számtani elvek alapján. A kutatás synthetikus módszerének segélyével az ismeretek roppant halmaza gyűlt össze a tudósok könyvtáraiba s mintha nem bírtak volna evvel megküzdeni, az analitikus vagy is inkább a mesterséges eljárás híveivé szegődtek. Ennek a segélyével törekedtek elfogadható «egységek» gyanánt a növény reproductiv (virág) szerveiben oly bélyegeket megállapítani, a melyek szerint az ismereteket nemcsak egy rendszerbe összegezni, hanem a növényvilág könnyen eligazodni is lehessen.

A tudomány fejlődéstörténetében ez nagyjelentőségű lépés volt és annyival érdekesebb, mert a szépen megindult bűvárkodás természetes fejleményével sehogy sem állt összhangban.

A tudósok összes figyelmöket kizárólagosan a reproductiv szervek számviszonyainak kikutatására fordították, egyeb tekintetben a növénynyel mit sem törődtek. Az így nyert ered-

mények alapján építék föl az új rendszert, melyet ugyan manapság «mesterséges»-nek nevezünk az akkori fölfogás ellenére, a mely abban a jó hiszemben volt, hogy eljárásával a természet sorrendje ellen mit sem vét.

E kor bűvárlatait azért végeredményében senki sem fogja kicsinyelni; főleg az, ki tudja, hogy egy ismeretlen plánta lehető gyors és helyes meghatározásánál Linné rendszere csaknem nélkülözhetetlen. A «mesterséges» és «természetes» fogalmak elvégre is nagyon viszonylagos értékűek a növényzet rendszerében; midőn akadnak physiologusok, kik minden rendű és rangú beosztás jogosultságát kereken tagadják a dolgok természetes folyamánnyaképen.

Mindazonáltal hiszszük, hogy a jelen idők hatalmas kétségültsége közelébb hoz a «természetes rendszer» eszményeinek megvalósításához; jóllehet elvitatnunk azt sem lehet, hogy bár mily törekvéssel is természetes rendszert a szó való és teljes értékében alapítani nem lehet. Több-kevesebb «mesterkélttség» minden rendszerben fog érvényesülni és azt végkép kiküszöbölni soh' sem sikerül.

És ez nagyon természetes, ha megfigyeljük, mily szoros a természet egyetemének roppant számú alkotásai közt a kapcsolat. A lánczolat minden szemének kapcsolata oly benső, hogy azokat bárminő «titulus»-sal egymástól mereven elválasztani, — jobb kifejezéssel: «természetes határokat» köztök vonni, alig lehetséges. Az átmenet tehát kölcsönösen fokozatos s a hol e téren hiányok mutatkoznak; vagy is: a hol még tisztán jellemzett növénycsaládok állanak egymás mellett a rendszerben, minden viszonylagos kapcsolat nélkül, bizvást föltehetjük, hogy a hiányzó összeköttetés megvan, de még nem ismerjük; vagy pedig az illető családok helyzete mesterséges s a fokozatos átmenet elvének nem megfelelő. Minden modern botanikus tudja, hogy a természetes rendszer legtetszetősebb kifejezései: «Egyszikűek» — «Kétszikűek», bár nagyon szépen és a leghibátlanabbul fejezik ki a növényvilág két óriási osztályát, még is mesterségesek — és így tovább.

Az analytikus módszer alapján épült mesterséges rendszer uralma mintegy másfélszáz évig tartott. S a ki e nemben a legremekebbet alkotta: Linné — látta be legelőször Tourneforttal együtt a helyzet tarthatatlanságát. Belátta azt, hogy rendszere bár gyorsan eligazít az alakok rengeteg birodalmá-

ban; a nélkül azonban, hogy az analitikus eljárás által nyert növénycsoportok a természet törvényeivel összhangban volnának. Belátta azt, hogy a tudományos kutatás eddig követett módszerének búcsút kell mondani; tógáján egy nagyot fordítva, félremagyarázhatatlanul kijelenté, hogy egyedül a synthetikus (tehát a régebben követett) módszer segítségével csoportosíthatjuk a természet dolgait, — a reproductiv szerveken kívül a vegetatív (levél, szár és gyökér) szerveket is figyelembe vevén; szóval az egész növényt tetőtől talpáig, úgy, a mint azt a Mindenható megteremtette. De csak «külsőleg»; a növény «belső» viszonyainak a kikutatása — az anatómiai (növény-bonczatani) módszer alkalmazásával — a jelen idők vívmánya.

Linné meg volt győződve a «faj» (species) változhatatlanságáról. Ebből kifolyólag az a fölfogása, mit a természetes rendszerről táplálhatott, lényegesen eltér Lamareck, s később Darwin — Wallace ú. n. «leszármazási elméletének» (Descendenz-Theorie) — tantételeiben kifejtett elveitől. Bár tőlök elvitatnunk azt sem lehet, hogy minderről legalább homályos sejtelemmel ne bírtak volna. Hisz Tournefort, Bauhin, Linné «genusokat» ismertek, sőt ezeket rokon-csoportokba is foglalták; szóval ismerték: az «ágakat», sőt itt-ott a «galyakat» is, de a «törzsre» nem gondoltak!

Mielőtt Linné reform-munkásságát megkezdette volna, botanikus kortársai a növény leírásában már is a lakonikus rövidsége törekedtek. S bár kevés szóval igen sokat mondtak, jóval többet, mint sok modern értekezés à la Jordan, mely ropant synonym-interpretációjával és gyártásával (hazai példák szerint is) csak ijeszt és nem tanít, — mindazonáltal méltányos törekvésök: rövid phrasisokban könnyű áttekintést nyújtani a növények birodalmáról; az ismeretek rohamos szaporodásával utoljára is hajótörést szenvedett.

Linné ú. n. «binominalis módszere» ezt a bajt csírájában megszüntette.

Ő ugyanis a növényvilág bizonyos csoportját, a melyről bebizonyult az, hogy virág és termésök szerkezetére nézve lényegesen megegyeznek, egy «genusba» («nem») foglalta össze és egy rendezett állam polgáraihoz hasonlóan családi, vagyis vezeték-névvel, az egymással vegetatív szerveikben megegyező individuumokat pedig kereszt — azaz «species» (faj) — névvel látta el.

Ez a nevezetes eljárás ébreszthette Linnét a «rokonság» fogalmának gondolatára, a midőn sexualis rendszerével meg nem elégedvén, *Classes plantarum*-jában (1738) így nyilatkozik:

«Primum et ultimum in parte systematica Botanices quæsitum est Methodus naturalis.»

A természetes rendszer elvének megfelelően, előbb 65, «később 68 rokon-csoportot formál az általa leírt genusokból, melyeknek száma az ezret meghaladta; — oly szerencsés kézzel, hogy azok még most is legnagyobbbészrt érvényben maradtak.

A gyors haladáshoz okvetetlenül könnyű eszközökre volt szükség és ez az, a mi Linné sexualis rendszerét fogyatkozásai ellenére is nélkülözhetetlenné, mondhatnók fölkapottá tette.

«Ordines naturalis valent de natura plantarum; artificiales in diagnosi plantarum» szól Linné *Genera plantarum*-jának VI. kiadásában.

Ez az elv jellemzi ezután Linné munkásságát élete utolsó napjáig; 1738-ban tett kijelentéséhez: «Diu et ego circa methodum naturalem inveniendam laboravi, bene multa quæ adde-rem obtinui, perficere non potui, continuaturus, dum vixero» — a mint azt a mester halála után Gisecke által kiadott egyetemi előadásai bizonyítják, — hű maradt mindvégig. Szavát remekül beváltotta, mert óriásit alkotott; alkotását egy emberélet be nem fejezheté.

A görögök és rómaiak mintegy 1000 növényből álló növény ismerete Linné koráig megtízszereződik; Linné pedig a növényvilágnak majd egy myriádját körülbelöl 1300 genusba foglalta össze. Ma már 12 myriáddal kell számot vetnünk és ezreket számlál manapság sok oly genus, melynek Linné százát sem ismerte.

Bentham és Hooker *Genera plantarum*-jának 7500 genus és 95.000 speciesével szemben Radlkofer müncheni tanár, úgyszintén Crépin, a bruxellesi állami botanikus-kert igazgatója, a földkerekség növényvilágának összes fajait mintegy 12.000 genusban 120.000 speciesre becsüli.

És ez alatt csak is az úgynevezett virágos növényeket: a phanerogamokat értjük, a melyeknek ismét csak egy része, a kétszikűek, rövid jellemzése De Candolle *Prodronus regni vegetabilis*ének 20 vaskos kötetében foglaltatik.

Most már nincs ember e föld hátán, a ki ily növényismerettel dicsekedhetnék.

Idegen világrészek flórájával Linné kora előtt egy lélek sem törődött. Linné volt az első, a ki a botanika széles körben való korlátlan művelésére hatalmas iskolát teremtett.

Növendékeinek száma e tudomány szolgálatában már is jelentékeny, kik a világ négy égtája felé szétoszolván, hatalmas növényküldeménynyel gazdagíták a mester herbariumát.

Linné tanítványai, mindmegannyi mester, ismét követőkre találtak és egy — addig ismeretlen lelkesedés tüze szálította meg a kutatók elméjét a világ «ismeretlenjeinek» a megismerésére; az a tűz, mely — bármennyire is változzék a világnézet — lelkesíteni fog örökké!

A mester elköltözött, tanítványai pedig elszéledtek, örömmel hirdetvén a «scientia amabilis» szép és nemes munkára buzdító ígét.

RICHTER ALADÁR.

É R T E S I T Ő.

Hangulatok. Költemények. Írta Szabolcska Mihály. Buda-Pest. Singer és Wolfner könyvkereskedése. 1894.

Bizonyos várakozással vettük kezünkbe Szabolcska verseinek újabb kis gyűjteményét. Habár eloszlott is már az a füst, melylyel nevének első feltünését némelyek körülvették; habár ítéletet alkothattunk már magunknak az ő költői tehetsége felől régebben megjelent versgyűjteményéből: mégis érdekelt bennünket, figyelemmel kísérni, vajon fejlődik-e s mily irányban fejlődik tovább Szabolcska költészete? nyert-e valamit terjedelemben, erőben, értékben, változatosságban? vagy folyvást azon színvonalon lebeg, melyre mindjárt első megjelenésekor emelkedett? Most is, mint régebben, csaknem szemérmes igénytelenséggel nyújtja kezünkbe ezt a kis füzetet, mint egy virágbokrévét, melyet apró mezei virágokból kötöztetett műzsája, de a melyben megakad egy-egy élettelen, hímzett himbó is. Nagy része lapokban szétszórva, ismerős volt már előttünk. Így együtt szemlélve őket, annál egységesebb hatást gyakorolnak ránk s a szív különböző hangulatai, melyeket ezek a rövid versecskék tolmácsolnak, mintegy összhangba olvadva tűnnek föl. Mert ezek többnyire valóban csupán hangulatok; néha nem egyebek, mint ötletszerű érzelem- vagy eszmeszikrák, melyek, mint ilyenek, nem is tarthatnak igényt valamely nagyobb mérvű költői méltatásra.

Szabolcska, ha jól emlékszünk, verseinek első gyűjteményét oly előhanggal vezette be, hogy az ő költészete nem akar egyéb lenni, mint pusztán csillogó éjjeli pásztortűz, mely megelégszik, ha egy-egy jámbor útast fölmelegíthet. A *Hangulatok*ban sem tagadja meg ezt a kevéssel megelégedő természetét. Bevezető verse: «*Erdőn,* előszó *gyanánt,*» nem táplál maga iránt nagy reményeket, távol van

tőle a kérkedés, távol az a divatos nagyot mondani akarás. Az erdő kis madarait szólítja meg rövid dalában: «Ne féljeteK tőlem Kis madarak, Maradjatok itten, Nem bántalak. Mutassátok békén Magatokat, KezdjéteK előlről Nótátokat. Ne vegyéteK föl se, Hogy itt vagyok: Én is csak magamnak DalolgateK.» Ez a magának dalolgatás igénytelensége valóban meg is látszik dalain. Csakhogy ez azoknak se ajánlására, se mentségére nem szolgálhat. Kezünkbe adván füzetét, abban a dalok nekünk olvasóknak és bírálva olvasóknak is szólnak, s fölhívnak arra, hogy gyönyörködjünk, de ítéljünk is.

A *Hangulatok* jó része a költő szerelmének tolmácsolásából áll. Vágyakozás, kétség és remény, szelid borongás és majd mélázó öröm az elért boldogság révpartján. Végre mégis talán hajótörés, midőn a teljesült remények után, mint híves szellő csap meg bennünket az ily vallomás: «Megcsalt a szívem dobogása Midőn először láttalak . . . én másnak gondoltalak.» (145. l.) «Kettőnk közül szidják, szólják, elválásunk okozóját» (150. l.) «dallam zokog, sír, messze-messze, mint egy nehéz panasz . . . nem hallo-d-e? az én megölt szerelmem bús, visszajáró lelke az!» (153. l.) De az ő szerelmének se epedésében, se mámorában, se csalódásában nem vesszszük észre az érzelem mélységét, a szenvedély tüzét, a képzelem föllengő szárnyalását. Nem akarjuk azt állítani Szabolicskáról, a mit Toldy Ferencz állított Csokonairól, hogy Lillának nem volt mély hatása a költőre; hogy ő nem is volt érzelmes; ő inkább csak azért szeretett, hogy énekelhessen; de annyi bizonyos, hogy e madárcsicsergés-szerű apró dalok, bármily kedvesek, gyöngédek és őszinték, nem tesznek szívünkre mélyebb benyomást s nem éreztetik velünk, hogy azok a költő szívének ily mélyebb benyomásából eredtek.

Dalaiban tisztaságra és átlátszóságra törekszik. Az a könnyűség, naivság és üdeség, mely első költeményeiben megkapta figyelmünket, itt is felötlő. Hogy úgy szóljunk, bizonyos ifjúi ártatlanság és jól eső természetes egyszerűség vonúl át rajtok. Igénytelen, könnyen békülő, könnyen elégedő. Szíve nem vet nagyobb hullámokat akkor, midőn «egyetlen szerelme» után sovárog és ábrándozik, mint akkor, midőn azt megnyerte, vagy ismét elvesztette. «Áhítatos csendességben» ölelkezvén vele (137. l.), nem a boldogság érzésében merül el, hanem együvé találkozásukból tanúságot merít, még pedig azt, hogy «van, van Isten a világba, A legnagyobb bizonyosága, Ép mi vagyunk, te meg én». Majd midőn elvesztette, fájdalma abban keres kiömlést és megnyugvást, hogy megemlegeti még őt az elvesztett kedves, egy-egy lesárgult levélről, ha majd virágait öntözgeti,

vagy ha a sír felé hajolván, vezeklő könnyeket önt valamiért, a mi régen elmúlt.

Folytonos érintkezésben áll a természettel. Annak képeiből s jelenségeiből merít legtöbb költeményéhez részint tárgyat, részint feldiszipítést. S e tekintetben ízlése és helyes érzéke megóvjá minden túlzástól. Képei az eszme, vagy tárgy megvilágítására, nem pedig torzítására szolgálnak. Azonban valamint érzelme, úgy képzeletvilága is szűk körű. Gyakran esik ismétlésekbe. Az anya, a szülői kicsiny ház, a Tiszavidék, az erdő újra meg újra hangzanak lantján, többnyire ugyanazon melódiákban. *Szeretem az erdőt, Búcsu az erdőtől, Dal egy erdőről, Csüggedt erdő*, ugyanazon törül fakadtak. Nem egy költeményében szólal meg helyzetéből kifolyó vallásos érzelme. *A karácsony* (30. és 36. l.), *Pünkösdkor* (48. l.), *Jézus* (73. l.), *Két ház* (118. l.), *Ének az új évben* (121. l.), valamint még előbb az *Imádkozás* (19. l.), mind ide tartoznak. Úgy ez utóbb említett költeményben, mint a *Két ház* címűben, alig van valami jele az imádkozásnak, holott a költő mind a kettőben azt gondolja, sőt azt említi, hogy imádkozik. Szokatlan, szinte visszásan esik tőle, a gyöngédség dalnokától, hogy egyik versében ő is az anyóssal való stereotyp élczelődésben leli kedvét. Megtalálta az örök-mindenkor (?) keresett poézist kis felesége csókos ajakán . . . » «Csak egytől félek, a nagy kritikától, Édes szerelmem, az édes mamádtól.» (130. l.) Százszor elcsépeelt félelem. Minden dicséretet érdemlő számos darabja közül méltó különösen kiemelni csillogó színeivel a *Hortobágyon* (45. l.), a bensőséggel teljes, méla *Párizsi harangokat* (21. l.), a *Vágyat* (33. l.), a fűzet legkedvesebb költeményét, a falusi élet boldogságának kedves rajzát s a fűzet legutolsó versét, a *Bolygó zsidót* (155. l.), mely a különben elkoptatott tárgynak azon bevégezéssel ad érdeket, hogy a bolygó zsidó egy kihalt világot, egy letűnt eget, lejárt eszményeket hordoz szívében :

És míg csak annak süt reád a napja
Lelked a bolygó üstökös darabja,
S míg vágyaiddal egyre bujdosol,
A cél talán — sehol!

Nem sokat érnek az oly alkalmi-féle versek, mint a *Nemzeti ünnep* (63. l.), *Ének Csokonai Vitéz Mihályhoz* (52. l.), Az alkalom nem mindig hozza meg az ihletet. Amabban a hazafias érzések, emebben Csokonai dicsőítése, mely a *Tihanyi echo* alakja és változata akar lenni, igen megszokott és emelkedés nélküli kifejezésre jutnak.

Versformáiban nem idegenkedik a népdal-formáktól; bár nem fordul azokhoz különös előszeretettel sem. Nyelvezete tiszta, lendületes, világos: de erő, tős gyökeres magyar eredetiség és zamat nem igen vehető abban észre. Verselési technikája is sok kívánni valót hagy. Nem ritkák nála a döcögő prózai sorok, — a strófa-alkat rendetlensége, — a gyarló rímek, melyekre alig látszik valami súlyt helyezni s megelégszik, ha bennök egy vagy két önhangzó egyforma. Pedig ez a könnyű, vagy föl sem vevő elbánás annyival inkább észrevétel alá esik, mert egy valódi költői tehetségről, és mert apró dalokról van szó, melyekben az apró fogatkozások is nagyon szembeötlők, sőt bántók. Szerkesztői, vagy nyomdai elnézésből történhetett, hogy a 124. és 126. lapon levő két költemény címe (*Sze-relem nyelve. Üzenet*), a mint legalább tartalmukból kivehető, föl van cserélve.

Szabolcska a *Hangulatok*kal újabb bizonyítékát adta költői hivatottságának. E hivatottság kiválóan a dalköltészetre látszik őt utalni. Nem mondhatjuk, hogy régibb versgyűjteményéhez mérve, valamely lényeges haladást vennénk észre ez újabb füzetkében: de visszaesést sem találunk; sőt ezzel mintegy kidomborítva szemléljük már költői egyéniségét. Fog-e fejlődni tovább, nem tudjuk; de annyi bizonyosnak látszik, hogy annak a várakozásnak, melyet első bemutatói fölkeltettek, bajosan fog megfelelni. v. e.

Pálffy Albert. A régi Magyarország utolsó éveiben. Regény. Írta Pálffy Albert. Buda-Pest, Franklin-Társulat. 1894.

El kell ismernünk, hogy Pálffy Albert regénye nem épen a mai divat szerint való. Nincsenek benne élesen kihegyezett pszichológiai problémák, végzetes szenvedélyek rajza, impressionista stílus vagy képzeletcsigázó történet; nincs benne se érzéki hevület, se képzeleti láz, de ennek híjában vannak oly tulajdonságai, melyek sehogy sem érdemlik meg azt a kicsinylést, melyet iránta nem egy fiatal kritikus mutat. E sorok írója érdeklődik a múlt iránt is s e mellett szeret a divatnak lélektani csalódásaitól is menekülni s egy kis czopfocska oly kevéssé ijeszti meg, mint a mennyire meg nem hatja a legdivatosabb hajtekercs. Így aztán megeshetik, hogy az elbeszélés módjának nyugodtságát, keresetlen egyszerűségét épen nem becsüljük kevesebbre, mint a föltűnni vágyó különczködést, a józanság széles országútján való járást, mint a lehetetlen

ösvényeken való kapaszkodást. — S Pálffy ez újabb regényének még megvan az az érdeme, hogy az alapjában igen egyszerű s régies módú történetnek érdekes háttért ad. — Mikor a regény lapjain végig haladunk, mintha éles vonalú fametszeteket néznénk a 48 előtti időkből. Felvonóznak előttünk a régi pártok képei, s a régi újságíró szemtanú hiteles magyarázattal kíséri azokat. S miért ne dicsérnők ügyességét, melylyel képzelt alakjai sorsát az idők történetével összeszővi? Így aztán, ha regényalakjainak pszichológiai érdeke talán nem is nagy, de értékessé válnak előttünk, hogy igazán egy letűnt kor lelkülete él bennök s annak keretébe foglalva tűnnek szemünkbe. Mint valami illusztrált krónikát, úgy olvashatjuk e regényt s egy jó krónikát olvasni van olyan mulatság, mint a legdivatosabb regényt. A sok borsos dolog után — igazi csemege. A mi pedig Pálffy művében tiszta regény, egyszerű szövegében hasonlóképp múlt idők képét hozza emlékünkre. *Altväter-Hausrath* — de azért nem rosszabb, mint sok új bútor. Van a regényben egy jó-ságos nagynéne, Zsadányi Margit, ki leány maradt, mióta vőlegénye, egy ezredes-gróf, nagy kártyás, egy gazdagabb bankárleány miatt elhagyta. — Margitnak volt egy fivére is, kit ugyanez ezredes kártyaadósság miatt halálba kergetett. — E fivérének maradt egy fia, regényhősünk, Zsadányi Pál, kit azután a nagynéne gondozó szárnyai alá vesz. — Pál atyja sorsáról mit sem tud; a gyöngéd nagynéne a titkot hét lakattal őrzi. — E Pálnak a nagynéne mindent megenged, mindent elnézne; csak egyet nem szabad tennie: nem szabad megszeretnie a kártyás ezredes-gróf leányát. S Pál épen ezt szereti meg. A nagynéne kitagadással fenyegeti; hiába! Minden áron meg kell akadályozni az egybekelést. Margit néni elmegy tehát — két nappal a kitűzött esküvő előtt — a leányhoz, ki rossz apja ellenére is gyöngéd, angyali teremtés; s érzékenyen sírva fölfedi előtte a titkot. A leány megreppen; lemond Pálról s a Dunába öli magát. Pál pedig a csatában hal el, a mint Szolnok mellett egy osztrák ágyútelepet foglal el. — Ha a regény alakjain végig tekintünk, fölvethetnők a kérdést, indokolva van-e az alakok jelleméből a tragikus vég? Mi legalább azt hiszszük, hogy abban inkább a regénymesének előre megállapított menete volt a döntő, mint az alakok jelleme. A mennyire ezeket ösmerjük, egy néhány mellékkörülmény változtatásával Zsadányi Pál s menyasszonya talán boldog párrá válhattak volna. Azonban nem tagadjuk, hogy a regény vége hatásosan van írva; annál hatásosabban, mert rövid s érzékenykedés nélkül való.

Tarkítja a regényt sok érdekesen közbe szőtt epizód: ilyen Batthyányék fölvonulása, Kossuthnak követé választása előtt; egy megyei administrator vitézkedései a megyéjében; stb. Epizód alakokban sincs hiány s a conservatív hivatalnok, báró Klobuchevich, egy jó magyar vígjátéknak lehetne hősévé. A fő alaknak, Zsadányi Pálnak, s jó nagynénjének viszonyában is érdekes az, hogy míg a nagynéne egy 48 előtti conservatív nemes nő, kiben a családi büszkeség majdnem oly nagy, mint jósága unokaöcscse iránt, — Zsadányi Pál az új eszmék harczosa, a *Pesti Hírlap* híve lesz. Ezt az ellentétet talán a regény végének indokolásánál is erősebben föl lehetett volna használni. De bármint legyen is, a regénynek nem kis érdeke, hogy meséje háttereül föltűnik előttünk a kor társadalmi s politikai viszonyainak képe s hogy alakjainak sorsa ezekkel jobbra kapcsolatban áll.

l. b.

A földrajzi nevek helyesírásáról.

I.

Mivel a *Budapesti Szemle* májusi füzetében már másodízben vetette föl a földrajzi nevek helyesírásának kérdését, elég fontosnak látszik azt tartani, hogy hasábjain a kérdésnek legalább is elvi oldala több szempontból is megvilágíttassék.

Midőn a Magyar Földrajzi Társaság a földrajz tanításának javítása céljából a használatban levő iskolai fali térképeket revisio alá vette és az újak megszerkesztésénél figyelembe veendő kívánalmakat megállapította, nem zárkozhatott el a földrajzi nevek helyesírásának kérdése elől sem. Mert hiszen pædagogiai okok szinte parancsolólag követelik, hogy az e tekintetben máig is fönnálló széthúzásnak legalább az iskolában gát vettessék. Ez okból bizonyos szabályokat állított föl, a melyeknek követését ajánlja és a mennyiben hatáskörében teheti, maga is megteszi. Elvi szempontból tehát az a kérdés, helyes-e az ilyen szabályok alkotása és ha igen, helyesek-e a föllállított szabályok?

Hogy a földrajzi nevekre nézve az egyöntetű helyesírás szükségét más, nagy nemzetek is érezték, álljanak itt a következő adatok: A londoni földrajzi társaság 1885. állította föl szabályait (lásd *Proceedings* 1885. 535.), a melyeket elfogadott az angol admirali-

tás, a kormány hadügyi és gyarmatügyi osztálya. A párisi földrajzi társasága példát 1886-ban követve, szabályait a kormány 1887 június 21-ki rendeletével hivatalosaknak nyilvánította. A németek 1888-ban állapították meg, minő helyesírást kövessenek (l. *Annalen der Hydrogr.* 1888. 543) és az éjszak-amerikai Egyesült-Államokban 1890-ben Harrison B. elnök külön hivatalt állított föl, a mely hivatva van a földrajzi nevek helyesírásában döntő véleményt adni és a mely két év alatt három bulletinben számolt le az ezen idő alatt kifejtett munkásságáról. Azt hiszem, ennyi példa elég annak bebizonyítására, hogy a Magyar Földrajzi Társaság nem akar magának oly zsarnoki hatalmat vindikálni, a mely páratlan volna. Ha már most hozzá vesszük, hogy se nálunk, se a fönti államokban, se a tudomány nevében (!), se egyéb czímen senkinek eszébe nem jutott az egyöntetű helyesírást czélzó e törekvések ellen kardot rántani, Simonyi J. úr magát a maga küzdelmében meglehetősen elszigetelve fogja érezni. Ámde míg a nagy nyugati nemzetek az összes írókat, sőt hivatalos közegeiket is nógatják, sőt kényszerítik bizonyos helyesírás elfogadására: a magyar földrajzi intézet csak az iskolában törekszik ezt az egyöntetűséget előmozdítani. Már pedig az iskolában csakugyan kívánatos, hogy a gyermek egy és ugyanazon földrajzi tárgyat egy és ugyanazon névvel lássa megjelölve mind a maga könyvében, mind a térképen*). Mert miként kívánhatja valaki, hogy a tíz-tizenegy éves gyermek a maga könyvében található Narancs-folyó nevérol fölismerje a térkép Oranje-folyóját vagy a «Fo-chow»-ról a Fuceut, a Rocky-Mountainsról a Sziklás-hegységet, Liègesről Lüttichet stb. Ha már szükségesnek látta a magyar tanárvilág egy műszótár szerkesztését csak azért, hogy a tanítás könnyíttessék, mennyivel inkább kívánatos, hogy a földrajzi nevek, a melyeknek emlékezetbe vésése tetemesen nehezebb, ne legyenek két-vagy többfélék ugyanazon iskolában ugyanazon tárgynak tanító-eszközeiben? De kár volna hosszasabban beszélni arról, vajon kell-e az iskolában a földrajzi nevek egyöntetű helyesírására törekednünk

*) Természetesen az olyan egybevágóságot, a minőt Simonyi úr kíván, hogy az Atlanti-oczeán mindig cz-vel legyen írva és ha esetleg a z elmaradt volna, már az crimen læsae majestatis, sőt még a térképen sem szabad a névnek nagy betűkkel írva lenni: hanem csak úgy, miként a könyvben, egyforma betűkkel, az olyan egybevágóságot föltételezni senki sem akarja. Az ilyen egybevágóság követelésével a komoly kritikus csak önmagát mutatja be kicsinyesnek.

vagy sem; komoly, tanítással foglalkozó ember ezt kétségbe vonni aligha fogja. E helyett lássuk inkább az ellenvetéseket, a melyeket e törekvés ellen Simonyi J. úr emel.

«Századunk elején, Napoleon idején, mondja S. úr, mire a földrajzokat kinyomtatták, már részben elavultak néha.» Hát biz ez igaz, de nem csak azért, mert a helységnevek változtak meg, hanem mert megváltoztak az európai birtokállapotok. Hiszen ha a földrajzokat olyan rettenetes állandó dolgokká kívánnók tenni, a melyeknek a megváltozott helyzetet visszatükröztetniök nem szabad, akkor legjobb volna a múlt századból való, vagy talán még régibb könyveket mindig újból lenyomatni.

«Az egyöntetűség — ez is egyik ellenvetés — bizonyos határig (meddig, azt nem könnyű megmondani) bizonyára elérhető és kívánatos.» Ha elérhető és kívánatos, miért küzdjünk ellene? Vagy talán összetett kézzel várunk kell vele, míg magától fejlődik? Még egy lépést sem szabad tennünk az elérendő cél felé, nehogy a maradiság elvének híveit édes nyugalomukból fölzavarjuk? Magától az ilyen dolog nem csinálódik; valakinek meg kell kezdeni, hogy mozgásba jöjjön.

Az egyöntetűség «utopia lesz mindaddig, a míg különböző betűkkel írják ugyanazon hangokat a különböző népek». De hiszen a magyar földrajzi intézet nem akar pressiót gyakorolni se a horvátokra, se az olaszokra stb., hogy másképen írják a magok városainak nevét, mint a hogyan hivatalos helységnévtáraikban ők magok írják; épen ellenkezőleg azt kívánja, hogy az ő helyesírásukat mi is elfogadjuk; ne írjuk tehát a franczia, az olasz, a belga városok neveit úgy, miként a németek, hanem úgy miként az illető népek magok; azaz ne írjunk Scheldét, Mailandot, Luxemburgot stb. Escaut, Milano, Luxembourg stb. helyett.

«Lehetetlen az egyöntetűség mindazon hegy-, folyó- és vidék-névre nézve, a melyek több ország területén vannak.» Ez is teljesen igaz; itt az egyformaságot a földrajzi intézet szabályai nem is kívánják, mert különben nem állítanák föl elvül, hogy az illető ország vagy nép helyesírásához törekedjünk alkalmazkodni.

«A nagy tömegek nem iskolás fiúk, a kikre ráparancsolhatnának akár egyes tudósok . . . Nincsenek viaszból, hogy . . .» Az igaz, hogy a nagy tömegek nincsenek viaszból, mert különben az okos szó nem fogna rajtok, de fog ám rajtok; mutatja az, hogy köztők «a kisebb városaink magyar neve is terjedni kezd», hogy az újabb német atlaszokon ott vannak hazánk városainak magyar nevei is, sőt

hogy az új Hachette-féle atlaszon, tehát tőlünk már jó messze megjelenő térképen városainknak nem német, hanem magyar nevei (Pozsony, Szabadka stb.) állanak fölül és csak ezek alatt, zárjelben, vannak a német nevek. Azon reform, hogy a helységnevek az illető országok helyesírása szerint irandók, tehát kezd általánossá válni, kezd érni; de ez nem történt volna meg, ha kezdeményező lépést senki sem tesz. Majd be fog következni azon idő is, midőn a nagy németeket követve az osztrák németek is magyarul fogják írni a magyar városok neveit és ez esetben biztosra vehetjük, hogy a mi német újságaink is követni fogják példájokat. Természetes, hogy ez csak a helységnevekre nézve várható; hogy a hegyek és folyók stb. neveit a németek a német néven fogják mindig nevezni, az kétségtelen; az nem áll senkinek sem szándékában, hogy ezt megváltoztassa.

A magyar földrajzi intézet helyesírási szabályai ellen azok ellenzője az iskola szempontjából csak két helyen tesz ellenvetést. És a magyar földrajzi intézetnek, a mely tulajdonképen az iskola számára dolgozik, csakis e két ellenvetésre tartoznék felelni. Íme az egyik ellenvetés: «Ne tegyük ki az ifjúságot annak, hogy az iskolában mindig csak egy bizonyos fajtájú térképet lássanak és ha ki-
lépnek az életbe, akkor vegyék észre, hogy milyen különféle térképek vannak . . .» Már, kérem alássan, az iskola nem teheti azt meg, hogy az iskolás gyermeket ettől a bajtól megóvja; mert bármennyi térképet is mutat be, mindig fönmarad az eshetőség, hogy újféle térkép is kerüljön az ifjú kezébe, egyszerűen azon okból, mert vannak jó és vannak rossz térképek is. A földrajzi nevekre nézve pedig éppen akkor óvják meg a gyermekeket az ez irányban bekövetkezhető keserű csalódástól, ha a földrajzi intézet helyesírási szabályait követjük, mert ez esetben akár angol, akár francia vagy olasz térképet kap a kezébe, a rajta levő helységnevek nem lesznek előtte ismeretlenek holott ha Simonyi úr kedve szerint járnánk el, csakis német régiebb és gyöngébb térképeken igazodhatnák el teljesen, mert csak ott látná viszont a Mailand, Schelde, Lüttich stb. neveket. A másik ellenvetése Simonyi úrnak az iskola szempontjából, hogy kíméljük meg «a magyar fiúkat, legalább azokat, a kik nem akarnak világhírű földrajztanárok lenni, attól az időfecsérléstől, a melybe kerülne, hogy leszoktassuk őket a megszokott magyar nevekről». Ez kissé furcsa kívánság és csakis úgy érthető meg, ha fölteszszük, hogy a tíz-tizenegy éves gyermek, midőn először kezd földrajzot tanulni, már az Algír, az Antwerpen, Koppenhága, Elzassz stb. stb. neveket

mind, mint megannyi vele született eszméket, elhozza magával az iskolába. Ugy-e, kérem, ez nem tehető föl?

A föntebbiekben igyekeztem bebizonyítani, hogy e földrajzi nevek kiírásában az egyöntetűségekre való törekvés jogosult és törekedtem megfelelni mindazon ellenvetésekre, a melyeket Simonyi J. úr a Magyar Földrajzi Társaság helyesírási szabályai ellen fölhozott. Hogy mennyiben jött összeütközésbe a magyar földrajzi intézet a tőle helyeseknek elismert szabályokkal a maga térképein és névgyűjteményében, arra nézve, mivel inkább személyes ügy, csak néhány megjegyzésre kívánok szorítkozni. A Balkán-félsziget államaiban helységnévtárak nem igen vannak, a városok nemzeti nevei pedig nagyon eltérnek az általánosan (egyéb irodalmakban is) használt nevektől; ezért egyelőre jónak látszott a régiek megtartása. A lengyel neveket az orosz statisztikai adatok is nagyobbára lengyel orthographiával közlik; ellenben a galicziai neveket a bécsi Orts-Lexikon nem. Finnországban a városok nevei még mindig svédek, mivel a hivatalos nyelv is svéd.

Kíváncsinos volna egyébként, hogy a földrajzi írók, először a földrajzi nevek orthographiájára nézve az elvekben egyeznének meg és ne támadnák meg a szabályokat, ha netalán valaki az ő nézetök szerint azokat nem alkalmazta is helyesen.

Brózik Károly.

II.

Bámulattal olvastam végig Brózik úr feleletét. Lehetséges-e ez? Ennyire csalódtam, mikor ismertető cikkemet befejeztem és azt elég világosnak, elég könnyen érthetőnek tartottam?

Nem azzal a kijelentéssel fejeztem-e be cikkemet, hogy föl szólalásaim «nem annyira a földrajzi társaságtól elfogadott és elég mérséklettel fogalmazott szabályok ellen irányulnak, hanem inkább e szabályoknak olyatén túlhajtása ellen, a minőt az új földrajzi névgyűjteményekben tapasztalunk? És még ezt a túlzást sem annyira önmagáért tartom károsnak, hanem azért, mert a dogmák szigorúságával lép elő és maga mellett mást tűrni nem akar.» Isten neki, megpróbálom, talán tudok magyarul beszélni.

Ismertetésem azzal foglalkozik, hogy a földrajzi társaságtól elfogadott szabályzatot milyen helytelenül értelmezik a szerzők, ille-

tőleg milyen hibásan alkalmazzák, és mennyire *nem* «ragaszkodnak» hozzá, nem pedig azzal, hogy helyesek vagy helytelenek-e a földrajzi társaság szabályai. A hibákkal és helytelenségekkel nem önmagokért foglalkoztam, hanem szerzőikért. A szerzők részt vettek a földrajzi társaság szabályainak megalkotásában és állásuknál, szereplésöknél fogva azon rövid szabályok értelmezésére volnának hivatva. Avatatlanok tehát méltán azt hihetik, hogy azokat a szabályokat úgy kell értelmezni és alkalmazni, mint a hogyan a szerzők értelmezik és alkalmazzák. Rómutattam tehát, hogy milyen rosszszól értelmezik, milyen félszegül és hibásan alkalmazzák.

Mért védi tehát Brózik úr feleletében a földrajzi társaság szabályait, melyeket ismertetésem meg nem támad?

Nyilván a mesebeli okos molnárlány példáját követi, a ki el is ment a királyhoz, nem is, köszönt is a királynak, nem is, vitt is neki ajándékot, nem is. Brózik úr felelni is akart, nem is. Feleletének hét-nyolczadrésze a szabályokat védi ellenem, ki azokat nem támadtam; tehát abban a részben nem felel, hanem egy csomó színarany igazságot mond, melyet magam is aláírok. Feleletének utolsó nyolczadrészával Brózik úr csakugyan felel. Azért engedelmével hátulról kezdem és mindenek előtt az igazi feleletére válaszolok, azután bátorkodom majd feleletének elejét is kissé megforgatni.

«Finnországban a városok nevei még mindig svéd, mivel a hivatalos nyelv is svéd.» Melyik svéd könyvből tetszett hát venni *Sz.-Mikhel* finn város nevét a magyar *Sz-szel*? Bizonyára semelyikből. És Boszniában magyar-e a hivatalos nyelv, hogy Szarajevót tetszik írni? Franciaországban olasz-e a hivatalos nyelv, hogy Nizzát tetszik írni.

«A lengyel neveket az orosz statisztikai adatok is nagyobbára lengyel orthographiával közlik; ellenben a galicziai neveket a bécsi Orts-Lexikon nem.» Hogy hivatkozhatik Brózik úr az orosz statisztikai adatokra és a bécsi Orts-Lexikonra? Holott éppen munkatársának, Berecz úrnak elnöklete alatt «a vallás- és közoktatásügyi m. kir. miniszter» úrtól a földrajzi intézet térképeinek átvizsgálására külön kinevezett bizottság mondotta ki, hogy a lengyel nevek «transzkribálандók» (*l. Földrajzi Közlemények* 1891. 529. l.), a mit ismertetésemben is fölemlítettem. Vagy Berecz úrra, az íróra nem kötelező az, a mit Berecz úr, mint a bizottság elnöke kimondott?

«A Balkán félsziget államaiban helységnévtárak nem igen vannak, a városok nemzeti nevei pedig nagyon eltérnek az általánosan (egyéb irodalmakban is) használt nevektől; ezért egyelőre jónak

látszott a régiék megtartása.» Vannak-e helységnévtárak vagy «nem igen vannak»-e, azt talán most ne kutassuk, annál kevésbbé, mert a földrajzi társaság szabályai csak a római ábéczt használó európai és amerikai kulturnépekre mondják ki, hogy hivatalos helységnévtáraik irányadók. Nézzük inkább azt, hogy mire felel Brózik úr azzal, hogy «egyelőre jónak látszott a régi nevek megtartása.»

Talán arra, a hol az egyöntetűség hiányát emelem ki, hogy Plevnát és Sumlát magyarosan írja, Filippopolyt, Nápoly és Konstantinápoly mintájára magyarosítja és alája teszi a bolgár nevét (Plovdivot), Drinápolynál pedig a török (Edirne) nevet teszi fölül és a magyar nevet alája zárjelben ?

Talán arra, a hol megkérdezem, hogy a romániai nevek közül az egyiket miért írja tiszta magyarosan, a másikat félig magyarosan, a harmadikat harmadrészből magyarosan, a negyediket tiszta románosan, az ötödiket szerbes magyarosan, sőt ugyanazon egy nevet (Bukarest) kétféleképen (Bucuresti-nek és Bukuresti-nek) és pedig úgy, hogy se magyarul, se románul (Bucuresci a helyes román alak) nincs jól ? Tehát öt nevet hatféle «elv» szerint ! ?

Talán arra, hogy szerb nevet horvátosan írnak át, nem pedig magyarosan, a hogy a szabályok követelik ?

Talán . . . De minek folytassam a találgatást ? Azt hiszem, minderre felel Brózik úr és egyre sem.

Feleletében csak erre a «néhány megjegyzésre kívánt szorítkozni», hát talán fölösleges volna egyebeket is újra föltálatnom. Bizonyára már így is elég világos, hogy itt miről van szó.

Lássuk már most Brózik úr feleletének elejét.

Azt kérdezi mindenekelőtt, «helyes-e az ilyen szabályok alkotása, és ha igen, helyesek-e a föllállított szabályok ?» A kérdés első részére igennel, a második részére nemmel feleltem már egy éve ugyan e helyen.

Azután elsorolja, hogy mely előkelő külföldi tudós társaságok és kormányok, és mikor intézkedtek ez ügyben ; megemlíti azt is, hogy csekély személyemen kívül se nálunk, se külföldön, se a tudomány nevében (!) «se egyéb czímen senkinek eszébe nem jutott az egyöntetű helyesírást czélzó e törekvések ellen kardot rántani.»

Feleletem : Dicsérem én is azon társaságok és hatóságok bölcsességét, valamint azokét is, a kik nem rántottak kardot. Tagadom, hogy én e törekvések ellen kardot rántottam, és kijelentem, hogy e bölcs törekvéseknek csak ferde irányban való érvényesülése ellen küzdök. Ha pedig külföldön senki sem rántott volna kardot

e törekvések ellen, annak talán az az oka is lehetne, hogy a külföldi földrajzi társaságok főtitkárai, titkárai és választmányi tagjai óvatosabb kézzel, nagyobb körültekintéssel nyúltak ehhez a nagy újításhoz és nem igen ingatták meg mindjárt kezdetben az újítások iránti bizalmat.

Vagy mutasson a külföldi irodalomban példát arra, hogy valamely földrajzi társaság főtitkára, mint egy hivatalos, tudományos bizottság elnöke, valamely szabály megtartását rendeli el és már a lehető legelső alkalommal e szabályt épen ő maga nem követi.

Mutasson a külföldi irodalomban példát arra, hogy valamely földrajzi társaság titkára úgy elveti a súlykot, mint Jankó úr teszi, mikor kijelenti, hogy «itt volna már az ideje, hogy a folyók magyar neveit alkalmazzák, mert a ki látja, hogy Gran városa Esztergom magyarul, az bizonyára a Gran folyót is nem Garam, hanem Esztergomnak fogja mondani». És ha már akadna titkár, ki ilyesmit megírna, akadna-e szerkesztő, a ki ki is nyomatná?

Mutasson a külföldi irodalomban példát arra, hogy valamely földrajzi társaság választmányi tagja egy nagy reformot kezdeményező dolgozatban vagy akár egy hírlapi tárczacikkben öt nevet hatféle «elv» szerint ír, egy nevet kétféleképpen, még pedig úgy, hogy okvetetlenül mind a kétféle alak helytelen. Ismertetésemben több példát mutatok be a térképről ilyen következetlenségre, egy és ugyanazon névnel, de ha tetszik, mutathatok még más példákat is. Azonban talán elég annyi is.

Ha pedig Brózik úr a külföldi irodalomban mindezek egyikére sem tud példát mutatni, annál kevésbbé ezeknek ilyen halmozatára, akkor miképen hivatkozhatik arra, hogy «külföldön se a tudomány nevében (!), se egyéb czímen senkinek eszébe nem jutott az egységes helyesírást czélzó e törekvések ellen kardot rántani»? És miként kényszeríthet engem így arra, hogy teljes meztelenségében mutassam be azt, a mit már egyszer elég világosan bemutattam?

Hogyan mondhatja, hogy senkinek se jutott eszébe a külföldön e törekvések ellen kardot rántani, holott épen ismertetésemben (271. lap) egy munka címére és lapszámára utalva említem, miképen nyilatkozik erről a kérdésről a lipcei egyetem híres tanára. Természetesen ő sem ránt kardot az egész újítás ellen, hanem az újításnak egy kis része ellen szólal föl, a mely részét ő czélszerűtlennek tartja.

Ha szabad kérdezni, hol vádolom a mi szegény jó földrajzi társaságunkat azzal, hogy «páratlan zsarnoki hatalmat akar magá-

nak vindikálni? Végig néztem ismertetésemet, még a tavalyit is, de nem találok azt a helyet. Hogy is mondhattam volna olyat? A mi jó földrajzi társaságunk zsarnok! Olyan az, mint a falat kenyér, mint az írósvaj.

Azoktól az egyes uraktól féltém a mi zsenge kis földrajzi irodalmunk szabadságát, a kik nemcsak a földrajzi társaságnál — mert az maga ugyan nem sok hatalmat adhatna kezökbe, — hanem az új magyar földrajzi intézetben is, a közoktatási tanácsban is, sőt a minisztériumnál is irányadók. Féltém, hogy «földrajzi irodalmunk szabadságát, habár a legjobb hiszemben is, el fogják nyomni kiváló állásuk súlyával.»

Hogy aggodalmam alapos volt, azt Berecz úrnak ismertetésében (277. lap) leírt vitatkozása teljesen kétségtelenné teszi. Miután a bírálatára írt válaszból meggyőződhetett volna arról, hogy a *Helységnévtár* sem szentírás, hanem változandó és ingatag alap, melyre nem lehet maradandót építeni, mégis csak azzal a catoï mondással végezi: «... kénytelenek vagyunk továbbra is követelni, hogy erre nézve a *Helységnévtár* legyen mérvadó, mivel a geographusok általában megegyeztek abban...» Nem állítom, hogy Berecz úr a vitájából folyó tanúlságot meg nem érti, azt sem állítom, hogy nem akarja megérteni, de azt bátran állíthatom, hogy a maga álláspontja mellett elfogúlt. Már pedig az ilyen elfogultság olyasvalakinél, a ki mind a négy főlemlített helyen irányadó, nagyon káros lehet az irodalom fejlődésére. Egy e téren annyira irányadó, hatalmas, befolyásos egyéniségnek elfogultsága mindazoknak kedvét szegheti, mindazokat elriaszthatja a munkától, a kik elfogultságával szemben elég erélyt nem tudnak kifejteni.

Hogy valaki előkelő állásával és tiszteletreméltó egyéniségével még akaratlanul is mennyire befolyásolja az ítéletet, azt jó példán, épen Berecz úr példáján mutathatom meg.

Berecz úr mint egy bizottság elnöke, a m. k. vallás- és közoktatásügyi minisztérium megbízásából részt vett Magyarország azon szép fali térképének megvizsgálásában, melyet e helyen ismertettem és a melyet Kogutovicz úr Lóczy Lajos úrnak ellenőrzése mellett készített. Berecz úr nyilván nem is gondolt arra, hogy olyan térképen, mely Lóczy úrnak, a földrajzi társaság volt elnökének és jelenlegi választmányi tagjának nevével jelent meg, lehessen valami, a mi a *Helységnévtár*val meg nem egyezik és a földrajzi társaság helyesírási szabályainak meg nem felel. Nem láttam ugyan Berecz úrnak a minisztériumhoz intézett jelentését, de rámutathatok né-

hány körülményre, a melyből az teljes bizonyossággal következethető.

A Földrajzi Közlemények 1891-diki évfolyamában (526. l.) jelent meg a térkép első kiadásának ismertetése, mely a hogy illik, dicséri és semmi kifogása ellene, a nevek helyesírása ellen sem. Az ismertetés nincs aláírva, tehát valószínűleg a szerkesztőtől való; de ha nem, akkor is Berecz úr, mint szerkesztő nyilván megjegyzné mellette, hogy szerinte ezek és ezek a nevek hibásak.

Berecz úr azonban nyilván nem tud azokról a (az ő fölfogása és a földrajzi társaság szabályai szerinti) hibákról, mert megjelent a térkép második kiadása, megjelent hozzá a kézi térkép a nélkül, hogy a hibákat kijavította volna. Mert hogy Berecz úr, ki ez ügy iránt annyira érdeklődik, ki mint munkatársa és mint munkáinak a miniszteriumtól több ízben kiküldött fölülvizsgálója, a magyar térképészeti intézettel olyan élénk összekötetésben van, a hibákat észrevette volna és arra Kogutowicz urat nem figyelmeztette volna, bizonyára lehetetlenség.

A Helységnévtár neveivel nem egyeznek az immár három ízben megjelent térképnek következő nevei (megjegyzem, hogy több eltérés is lehet, nem kerestem őket, csak azokat említem, a melyek szemembe tűntek): Szlatina Akna-Szlatina helyett, Deés Dész h., Deésakna Désakna h., Kolos Kolozs h., Maros-Ujvár Maros-Ujvár-Akna h., Félegyháza Kis-Kun-Félegyháza h., Halas Kis-Kun-Halas h., Majsa Kis-Kun-Majsa h., Árokszállás Jász-Árokszállás h., Fénsszaru Jász-Fénsszaru h., Ujpest Uj-Pest h. (Buda-Pest környékén így, a fő térképen helyesen, tehát mind a három térképen kétféleképen), Héjjásfalva Héjjasfalva h., Székes-Fohérvár Székes-Fejérvár h., Déliblat neve a kis térképen már helyesen Deliblatnak van írva, de helyette (mellesleg említve) egy csomó név másképen van. Mindez Berecz úrnak föl nem tűnt.

A földrajzi társaság szabályaitól eltérőleg az összes szerbiai városnevek nem magyarosan, hanem horvátosan vannak átírva.

A romániai városnevek részint román helyesírással, részint magyarosan vannak írva, sőt ugyanazon egy név, Ocna mind a három térképen egy helyen románosan van írva, más helyen magyarosan Okna. A galicziai nevek egy része németesen van írva, más része lengyelesen. (Ezt nem lett volna jó megnézni a bécsi Orts-Lexikonban?)

Berecz úr szerint és az emlegetett szabályok szerint mindez helytelenség. Minthogy Lóczy úrhoz nem férhet az a gyanú, hogy

Berecz úr ítéletére tudatosan, akarva hatott volna, Berecz úr pedig három kiadásban sem vette észre ezeket a hibákat, más magyarázatot nem találtunk, mint azt, hogy ő Lóczy úr munkájában hibát nem is sejtett, azaz Lóczy úr állása, szereplése és kiváló egyénisége akaratlanul is befolyásolta ítéletét.

Brózik úr védi ellenem az egyöntetű helyesírássra való törekvést, holott én is kíváncsi vagyok nyilvánítom a lehető egyöntetűséget, de nem azt a tarka-barka egyöntetűséget, a melyet sajnálattal voltam kénytelen bemutatni és a melyhez képest az egyöntetűség nélküli régi állapot rózsás állapot volt. Mikor Filippopolt Filippopolyra egyöntetűsítik, mért tarkítják megint az egyöntetűséget azzal, hogy Nápolyt Napolira forgatják vissza?

Tanulja meg a gyerek a helyes olasz nevet, hogy ráismerjen, ha olasz térkép kerül a kezébe! Ez szép szó. De hátha előbb kerül a kezébe valamely magyar könyv vagy újság és abban a Nápoly név, arra ne ismerjen rá?

Egyöntetűsítsünk, de óvatosan, ne úgy derűre borúra, mert akkor ugyan cifra egyöntetűség lesz. Olyan lesz, mint íme Európa térképén látjuk, vagy olyan, mint Afrika térképén láttuk, a hol a Jóreménység-fok, Fokföld és Fokvárosból egy tiszta angol, egy tiszta magyar és egy felelelőadó angol-hollandi-magyar név lett — csupa egyöntetűsítésből.

Kezét összecsapva szörnyűködik Brózik úr, hogy hát várjuk-e, míg magától megindul a reform? Hogy «magától nem csinálódik az ilyen dolog, valakinek meg kell kezdeni». Meg ám, de nem úgy, hogy az egyöntetűség nevében mindent összegabalyítsunk. Eddigi ismertetéseimben csak az egyes térképek részleteit hasonlítottam össze. Ha most a magyar térképészeti intézet különböző térképeit is összehasonlítom, akkor nyájas olvasóm, te csapod össze a kezedet ezen az egyöntetűségen. Íme Magyarország fali térképének és kézi térképének egymás mellé állított nevei: A falin Stryj, a kézin Sztrij; f. Przemyśl, k. Przemisl; f. Stanislau, k. Sztaniszlavov; f. Czernowitz, k. Csernovicz; f. Neu-Sandec, k. Novi-Szandecz; f. Neu-markt, k. Novitarg; f. Ursu, k. Orsu, k. Vidin, k. Widin. Erre már kis változattal így kiálthatna föl Brózik úr: «Hát még egy ilyen lépést sem szabad tennünk az elérendő cél felé, nehogy a maradi-ság elvének híveit édes nyugalmokból fölzavarják!?»

Hogy ne írjunk Scheldét, Luxemburgot. De hiszen az Európa térképe is így írja. A folyó és hegységnevekre nézve nem kívánják a földrajzi társaság szabályai az egyformaságot és Brózik úr maga is

elismeri, hogy az úgy is lehetetlen a több ország, több nyelv területén keresztül haladó vizeknél. De hát akkor mi az ég szerelméért erőlködnek a Rajnának, Visztulának és más egyebeknek jó magyar nevét németre, lengyelre váltani?

Kissé alább azt a véleményét nyilvánítja Brózik úr, hogy a németek majd lassanként elfogadják a magyar helységneveket, de «hogy a hegyek és folyók stb. neveit a németek a német néven fogják mindig nevezni, az kétségtelen; az nem áll senkinek sem szándékában, hogy ezt megváltoztassa.» Hát ha érdemes volna azzal az időt tölteni, kikeresném, hogy kik és hol panaszkodtak azon, hogy a külföld Theissnek nevezi a Tiszát, Neusiedler-Seenek a Fertőt stb., mert hogy ilyen panaszokat olvastam, arra határozottan emlékszem.

Kérdem azonban, ha mi hiába ábrándozunk, hogy egy szebb jövőben a német is Tiszának nevezze a Tiszánkat, akkor micsoda fölösleges nagylelkűség az Brózik úrtól, hogy a szebb jövőt nem is várva, már most kezdi a Rajnát Rheinnak, a Visztulát Weichselnek nevezni?

Az Európa fali térképéhez mellékelt «Megjegyzések», melyeket Kogutowicz úr írt alá, de — talán nem csalódunk abban, hogy — nem ő fogalmazott, imígy biztat, jó magyar: «Ha mi azt akarjuk, hogy a külföldiek Pozsonyt, Szabadkát stb. írjanak, nekünk is el kell fogadnunk a Wien, Prag, Leipzig stb. neveket. Reméljük is, hogy térképeink kíváncsatos elterjedésénél e nevek nemsokára meg is fognak honosodni... *Egyelőre* természetesen a hegy-, folyó-, szigetnevek dolgában nekünk is (tudniillik Brózik, Berecz és Kogutowicz uraknak) engedményeket kell tennünk a meghonosodott szokással szemben (tudniillik eltűrik még egy ideig — nem azt, hogy mi Bécsset, Prágát, Lipcsét mondjunk, hanem már csak azt, hogy a Rheint Rajnának, Seinet Szajának, Schweizot Svájcnak nevezzük) mert ebben a dologban is hiba volna a merev pedanteria.»

Uraim, nem az Esztergomra visszamagyarosítandó Garam folyó szelleme lengedez-e az önök feje fölött?

Nem volt-e igazam, mikor az urak munkáinak, nyilatkozatainak és ez *egyelőre* szónak láttára azt mondtam, hogy lejtőn indultak lefelé, melyen a volapükig meg sem állhatnak?

A mit Brózik úr a térképekről mond, az félreértésen alapszik. Nem azt mondtam, hogy a fiú más térképet is lásson, mint egy térképészeti intézetét, hanem arról beszéltem, hogy ne csak sraffos, hanem rétegvonalas, nem csak rétegvonalas, hanem domború kép-

ről rajzolt stb. térképeket is mutassunk neki, lásson kataszteri, lásson katonai stb. térképeket, szóval különféle modorban rajzoltakat.

Nem teszszük föl, hogy az iskolásgyerek «a neveket, mint veleszületett eszméket hozza az iskolába», hanem igen is fölteszszük, hogy a mi földrajzunkon kívül előbb vagy utóbb más földrajz is kerülhet a gyerek kezébe, más térkép is. Igen is fölteszszük, hogy a földrajztanáron kívül történet- és irodalomtanárok, költők és más ilyféle kellemetlen emberek is vannak a világon, a kik Nápolyt Nápolynak nevezik. És fölteszszük, hogy a gyereknek papája is van, a ki Wient Bécsnek, Pragot és Krakaut Prágának és Krakónak, a Rheint Rajnának is nevezi. Egy szóval fölteszszük, hogy rajtunk kívül még három-négy ember van a világon vagy talán ezren és milliónyian is és fölteszszük, hogy nem tabula rasa az egész világ.

Végig mentem Brózik úr feleletén és befejezhetném soraimat, de engedelmet kérek még néhány szóra.

Mindenek előtt tiltakozom az ellen a fölfogás ellen, hogy a kritika személyes ügy. Brózik úrra nézve lehet személyesen kellemetlen ügy, de a tudományra nézve nem személyes ez az ügy.

Az urak a földrajzi társaságban egy szerintem is hasznos, önök szerint pedig végtelenül fontos reformot indítottak meg külföldi példára. Mikor első térképeik megjelentek, figyelmeztetni bátorkodtam az urakat, hogy a meghonosodott, meggyökerezett neveinket ne bántsuk, mert különben lesz ugyan talán egyöntetű névsorunk, de szem elől tévesztjük, hogy a nevek nekünk csak eszközök és pedig gyakorlati eszközök, melyek a gyakorlati élet elől el nem zárkozhatnak.

Brózik úr akkor köszönetet mondott, hogy «éber figyelemre intem», mert akkor sem látta fölszólalásom lényegét, hanem subjectiv érzelemmel olvasta, milyen hibákat találtam munkájokban. Én elég udvariasan megnyugtattam őt, hogy nem a hibákat kerestem, a minthogy az csakugyan nagyon mellékes is volt fölszólalásomban. De ha már azt hitte, hogy akadt valaki, a ki őt «éber figyelemre inti», nem lett volna érdemes Európa névsorát jobban megcsinálni?

Azt mondja Brózik úr, hogy «a komoly kritikus kicsinyesnek mutatja be önmagát,» ha az ő munkájában olyas hibákat talál. Az előzmények után Brózik úr számára bizonyítványt állíthatok ki, hogy ő nem egy, hanem száz kicsiséggel sem törődik. De mivel sok kicsiny sokra megy, jó lett volna, ha ő saját munkájával szemben kritikusabb lett volna, akkor én nem lehettem volna kicsinyes.

Kimondhatom az előzmények után azt is, hogy Brózik úrral helyet cseréltem. Mert hiába állítja, hogy ő védi a reformot én ellenem. Szóval védi, de cselekedeteivel megtámadja. Az Isten mentse meg a reformot ilyen jó barátaitól, tíz ilyen jó barát többet árt neki, mint ezer ellenség. A reformot nem Brózik úr védi ellenem, hanem én védem ő ellene. Így áll a dolog. Ha az urak összebeszéltek volna, hogy a reformot csúffá teszik, alig tehették volna különben.

Egyébiránt ne tessék rám haragudni. A fogorvosra sem haragszunk, mikor kihúzza a rossz fogunkat. Ki vele. A fájdalom csak pillanatnyi, azután sokkal jobban vagyunk.

Politikai és nemzeti fontosságát annak, hogy a bécsi és budapesti német hírlapok, vagy akár az összes külföldiek Pressburg és Pressbourg helyett Pozsonyt, Theiss helyett Tiszát írjanak, nagyon túlbecsülik. A kik ezért olyan igen nagy árt akarnak fizetni, azok úgy tesznek, mint a kik egész háztartásukat a szerint rendezik be, hogy mit szólnak hozzá a szomszédok. Törődnünk kell ugyan a szomszédunkkal is, de egészen a szerint berendezkednünk nem szabad.

Talán magas annak az erkölcsi álláspontja, a ki azt mondja, nevezzük Bécsset Wiennek, ha mi azt kívánjuk, hogy ők Buda-Pestet a magyar nevén emlegessék. Talán ideális, tudományos tekintetben is szép álláspont, de nem ebből a világból való. Mint egyes egyén lehetünk ezen az állásponton, de mint nemzet tényleg azon az önző állásponton vagyunk, a melyen az adomabeli néger, a ki nézetét a jóról és rosszról az erkölcsi felfogását vizsgáló hittérítőnek úgy magyarázza meg, hogy jó az, ha én veszem el másnak a feleségét, rossz pedig az, ha más veszi el tőlem az én feleségemet.

Azt hiszem különben, a németnek kisebb gondja is nagyobb annál, hogy Bécsset mondunk-e vagy Wient, Rajnát-e vagy Rheint. Rájuk nézve a neveknek nincs olyan nemzeti értéke, mint ránk nézve Buda-Pestnek és egyebeknek.

Simonyi Jenő.

Új magyar könyvek.

Acsády Ignác. Két pénzügy-történelmi tanulmány. I. A pozsonyi és szepesi kamarák. 1565—1604. II. A jobbágy-adózás. 1564—76-ban. Buda-Pest, 1894. Akademia. (8-r. 238 l.) 2 frt.

Békefi Antal. A kálvárián. (Egyetemes regénytár. IX. évf. 11.) Buda-Pest, 1894. Singer és Wolfner. (8-r. 163 l.) 50 kr.

Beniczkyné Bajza Lenke. Családi hagyomány. Regény, 3 kötetben. Buda-Pest, 1894. Singer és Wolfner. (8-r. 240, 216, 222 l.) 3 frt 60 kr.

Beszédes Frigyes. Szent virágok. Buda-Pest, 1894. Athenæum. (8-r. 183 l.)

Bognár Teofil. Idegen eredetű népmeséink. Buda-Pest, 1894. Athenæum ny. (8-r. 81 l.)

Boncz Ferencz. A valláskörüli felségjogok. Buda-Pest, 1894. Pallas. (8-r. 198 l.) 1 frt 40 kr.

Buday László. Versek. Buda-Pest, 1894. Singer és Wolfner. (8-r. 132 l. és 2 lev.) 1 frt.

Colomb asszony. Carilés leánya. Regény. Francziából fordította U. Ilona. (Athenæum olvasótára. II. 11.) Buda-Pest, 1894. Athenæum. (8-r.) 50 kr.

Csányi Gizella. Laicus filozofia. Buda-Pest, 1894. Kilián Fr. (8-r. V. 64 l.) 1 frt.

Csarada János. A nemzetközi jog története a legrégibb idők-től a vesztfáli békéig, tekintettel Magyarország nemzetközi viszonyaira a középkorban. Buda-Pest. 1894. Eggenberger. (8-r. IX. 391 V. l.) 3 frt 50 kr.

Cserey Adolf. Rovarhatározó, vagyis vezér a gyakrabban előforduló rovarok neveinek könnyű és biztos kikereséséhez. I. köt. 1. füz. Ungvár, 1894. Székely és Illés. (8-r. XIX. 28 l.) 40 kr.

Czímjegyzéke a budapesti magy. kir. egyetemi könyvtár kézíratainak. II. rész. Eredeti oklevelek és gyűjtemények. Buda-Pest, 1894. Egyet. nyomda. (8-r. 305—810 l.)

Dalmady Győző. Hazafias költemények. 1856—1894. Buda-Pest, 1894. Athenæum. (8-r. 322, VII, l.) 1 frt 60 kr.

De Gerando Antonina. Hogyan «lesz Magyarország». Kolozsvár, 1894. (8-r. 62 l.) 20 kr.

Demkó Kálmán. A magyar orvosi rend története, tekintettel a gyógyászati intézmények fejlődésére Magyarországon a XVIII. század végeig. Buda-Pest, 1894. Dobrowsky és Franke, (8-r. VIII. 555 l.) 5 frt.

Didon. Felbonthatatlanság és elválás. Fordította Somogyi Aladár, Buda-Pest, 1894. (8-r. 306 l.) 2 frt.

Éhen Gyula. Elfelelt dalok. Szombathely, 1894. Bertalanffy I. nyomd. (8-r. 124 l. és 2 lev.)

Fayer László. Tanulmányok a büntetőjog és a bűnvádi eljárás köréből. Buda-Pest, 1894. Pfeifer. (8-r. 130 l.) 1 frt.

Féjes István összes költeményei. 1. 2. kötet. Buda-Pest, 1894. Révai testv. (8-r. 399, 471 l.) 6 frt.

Filon Ágost. Ibolya. Regény. Ford. Fái I. Béla (Egyetemes Regénytár. IX. évf. 10. köt.) Buda-Pest, 1894. Singer és Wolfner. (8-r. 197 l.) 50 kr.

Flammarion Camille. A világ vége. Fordította Kenedi Géza. Buda-Pest, 1894. Légrádi testv. (8-r. 387 l.) 5 frt.

Gárdonyi Géza. Április. Költemények. Buda-Pest, 1894. Singer és Wolfner. (16-r. 143 l.) 1 frt 20 kr.

Goldziher Ignác. Renan mint orientalista. Emlékbeszéd. (A m. t. akadémia elhunyt tagjai fölött tartott emlékbeszédek. VIII. köt. 2. sz.) Buda-Pest, 1894. Akadémia. (8-r. 100 l.) 1 frt.

Hamvas József. A szerkesztőségben. Dramolett. Kolozsvár, 1894. (8-r. 35 l.) 1 kor.

Hegedűs Sándor. Az adó-eszmény. Tudományos és gyakorlati szempontból. Székfoglaló értekezés. (Értekezések a társadalmi tudományok köréből XI. köt. 7. sz.) Buda-Pest, 1894. Akadémia (8-r. 25 l.) 30 kr.

Hentaller Lajos. Kossuth és kora. Buda-Pest, 1894. Athenæum (8-r. VIII. 350 l.) 2 frt.

Hentaller Lajos. A balavásári szüret. Történeti rajz a közép-korból. Buda-Pest, 1894. Magyar nyomda. (8-r. 157 l.) 1 frt 20 kr.

Herczeg Ferencz. A három testőr. Bohózat 3 felv. Buda-Pest, 1894. (8-r. 151 l.) 1 frt 20 kr.

Herczegh Mihály. Magyar sommás eljárás és fizetési megtaggyás. 1893: XVIII. és XIX. törvényczikkek. Az országgyűlési előmunkálatok felhasználásával. Buda-Pest, 1894. Franklin-t. (8-r. VI, 355 l.) 3 frt 50 kr.

Herczegh Mihály. Egyház és idealizmus. Buda-Pest, 1894. Athenæum. (8-r. 24 l.)

Herman Ottó. Úti rajzok és természeti képek. Sajtó alá rendezte Révy Ferencz. Buda-Pest, 1894. Méhner V. (8-r. 136 l.) 50 kr.

Kandra Kabos. Az ezeréves Károlyiak. (Szt.-István társulat tudományos és irodalmi osztályának felolvasó üléseiből. 1. sz.) Buda-Pest, 1894. Szt.-István társ. (8-r. 23 l.) 30 kr.

Kenedi Géza. Szénrajzok. Buda-Pest, 1894. Singer és Wolfner. (8-r. 158 l.) 1 frt 50 kr.

Király Pál. Dacia provincia Augusti. II. kötet. (Történeti nép- és földrajzi könyvtár. 47. köt.) Buda-Pest, 1893. Nagy-Becs-kerek. Pleitz F. P. (8-r.) 3 frt.

Kohn Dávid. Az olasz valuta története. Buda-Pest, 1894. Singer és Wolfner. (8-r. 213 l.) 2 frt.

Kovács Ferencz. Az 1843 44-ik évi magyar országgyűlési alsó

tábla kerületi üléseinek naplója. IV. kötet. Buda-Pest, 1894. Franklin-t. (8-r. 771 l.) 5 frt.

Kovássy Elemér. Apró történetek. Ungvár, Lévai Mór. 1894. (8-r. 168 l.) 1 frt 20 kr.

Köszeghy Fül. Bercsényi házassága. Történeti ének 1695-ből. A Varsóban levő eredeti kéziratból közli Thaly Kálmán. Toldalék: «Actio curiosa.» Magyar történeti színjáték 1678-ból. Buda-Pest, 1894. Akadémia. (8-r. 200 l.) 2 frt.

Krafft-Elbing R. br. Psychopathia Sexualis. A visszás nemi érzések különös figyelembe vételével orvos-törvényszéki tanulmány. A VIII. kiadásból fordította Fischer Jakab dr. Buda-Pest, 1894. Singer és Wolfner. (8-r, V, 394 l.) 5 frt.

Marczali Henrik. Magyarország története. Buda-Pest, 1894. Eggenberger. (8-r. VIII, 212 l.) 1 frt 20 kr.

Margitay Dezső. A hivatal. Regény. (Az Athenæum olvasótára.) Buda-Pest. 1894. Athenæum. (8-r. 173 l.) 50 kr.

Miklós Ödön. Budapeستől Chicagóig és tovább. Buda-Pest, 1894. Kilián Fr. (8-r. 154 l.) 1 frt 50 kr.

Molnár Victor. Gróf Csáky Albin. Élet- és jellemrajzi vázlat. Buda-Pest, 1894. Lampel R. (8-r. 64 l.) 1 frt.

Muzslai János. Ballangó. Költői elbeszélés. Buda-Pest, 1894. Franklin-t. nyomd. (8-r. 176 l.)

Muzslai János. A férj esküje. Színmű 3 felv. Buda-Pest, 1894. Révai testv. (8-r. 127 l.)

Nagy Ferencz. Magyar tengerjog. Akadémiai székfoglaló. (Értekezések a társadalmi tudományok köréből. XI. köt. 8. sz.) Buda-Pest, 1894. Akadémia. (8-r. 50 l.) 45 kr.

K. Nagy Sándor. Sajtó és esküdszéki törvénykezés. A sajtótörvény, az erre vonatkozó törvények, az összes sajtó és esküdszéki rendeletek és curiai határozatok rendszeres gyűjteménye. Nagyvárad, 1894. Ifj. Berger Sámuel. (8-r. VII, 158 l.) 1 frt.

Pekár Gyula. Homályban. Novellák. Buda-Pest, 1894. Athenæum. (8-r. 148 l.) 1 frt 20 kr.

ASSICURAZIONI GENERALI 1893. ÉVI MÉRLEGE.

BEVÉTEL.

Nyereség- és veszteség-számla az A) mérleghez (1893).

KIADÁS.

A tétel neve	Üzlet Vagyon Összes						A tétel neve	Üzlet Vagyon Összes							
	Bevételek							Kiadások							
	frt	kr	frt	kr	frt	kr		frt	kr	frt	kr	frt	kr		
1. Díjtartalék a múlt évről:							1. Viszonybiztosítási díjak:								
a) tűzbiztosítás	23	4225 21					a) tűzbiztosítás			3232203	79				
b) szállítmánybiztosítás		211347 26					b) szállítmánybiztosítás			906773	42				
c) jégbiztosítás		20566 82	2576139	29		2576139 29	c) jégbiztosítás			42933	27				
2. Tartalék oly károokra, melyek 1892. decz. 31-én még függőben voltak:							d) baleset biztosítás			329347	16	4511257	64		4511257 64
a) tűzbiztosítás		474762 37					2. Károk: a) tűzbiztosítás:								
b) szállítmánybiztosítás		395312 19					kifizetett károösszegek	frt	2,871,618	11					
c) jégbiztosítás		3967 09	874041	65		874041 65	tartalék még ki nem fizetett károokra		440,764	87	3312382	98			
3. Díjak a törlések levonásával:							b) szállítmánybiztosítás:								
a) tűzbiztosítás		7857612 79					kifizetett károösszegek	frt	939,619	63					
b) szállítmánybiztosítás		2203035 65					tartalék még ki nem fizetett károokra		555,426	14	1495045	77			
c) jégbiztosítás		47556 42					c) jégbiztosítás:								
d) balesetbiztosítás		329347 16	10434822	02		10434822 02	kifizetett károösszegek	frt	12,205	58					
4. Visszatérített baleset károk							tartalék még ki nem fizetett károokra		1,762	64	13968	22			
5. Visszatérített baleset jutalékok							d) baleset biztosítás				188301	95	5009698	92	5009698 92
6. Kötvényilletékek:							3. Díjtartalék 1893. decz. 31-én még folyó biztosításokra:								
a) tűzbiztosítás		319963 60					a) tűzbiztosítás			2500201	67				
b) szállítmánybiztosítás		10898 61					b) szállítmánybiztosítás			228994	79				
c) jégbiztosítás		13103 74	343965	95		343965 95	c) jégbiztosítás			10198		2739394	46		2739394 46
7. Tőkeelhelyezések jövedelme:							4. Jutalékok:								
a) Felzálogkövetelések kamatai		4000					a) tűzbiztosítás			852532	39				
b) Értékekre adott előlegek kamatai		1107 22					b) szállítmánybiztosítás			97251	21				
c) Állam- és más értékpapírok kamatai s osztalékai		279187 25					c) jégbiztosítás			1554	90				
d) Kamatok váltóbeszámításból, folyó számlától és ágió		16572 25					d) baleset biztosítás (jutalék és költség)			90801	43	1042139	93		1042139 93
8. Nyereség különféle értékesítések folytán							5. Általános kezelési költségek:								
							a) tűzbiztosítás			609568	39				
							b) szállítmánybiztosítás			132167	02				
							c) jégbiztosítás			361	61	742097	02		742097 02
							d) baleset biztosítás								
							6. Adók és illetékek:								
							a) tűzbiztosítás			245063	63				
							b) szállítmánybiztosítás			10060	22				
							c) jégbiztosítás			1818	24	257842	09		257842 09
							d) baleset biztosítás								
							7. Az ellátási pénztár kamatai								
							Nyereség					23905			23905
							Összesen			205642	23	2318787	58		524829 78
							Összesen			14508072	29	34309255		14851164	84
A tűzbiztosítási ágba befoglalvák a tűkörtűveg-biztsításában elért eredmények.															
Összesen			14508072	29	34309255	14851164 84									

Nyeresség- és veszteség-számla a B) mérleghez. Életbiztosítási osztály (1893).

[illegible]

VAGYON.

Az ASSICURAZIONI GENERALI vagyoniállása 1893. deczember 31-én.

TEHER.

Folyósz.	A tétel neve	A		B		Összesen		Folyósz.	A tétel neve	A		B		Összesen	
		forint	kr	forint	kr	forint	kr			forint	kr	forint	kr	forint	kr
1	A részvényesek adólevelei a tőke be nem fizetett részéről	1837500		1837500		3675000		1	Alaptőke	2625000		2625000		5250000	
2	Ingatlan birtok:							2	Tőkésített nyereménytartalék	1312500		1312500		2625000	
	a) városi telkek			4248672	42			3	Tartalék az értékpapírok árfolyam-ingadozásának fedezésére	772318	76	418225	57	1190544	33
	b) földbirtokok (gazdasági leltárral)			2496628	72		6745301	14	4	Ingatlan tartalék			1289480	92	
	c) 1893 decz. 31-én még el nem adott gazdasági termények a társaság földbirtokaiból			130265	26	130265	26	5	Tartalékalap kétes követelések fedezésére	40000		40000		80000	
3	a) Kölcsönök a társaság életbiztosítási kötvényeire			3904850	96	3904850	96	6	a) Díjtartalék még érvényben levő biztosításokra:	2739394	46			2739394	46
	b) Aktív életjáradékok és jelzálog által biztosított, a felek halálakor főlveendő tőkék vételára			4660		3909510	96		Az A mérlegen			3975760	91	3975760	91
4	Kamatkozó jelzálogilag biztosított tőke-kölcsönök ingatlanokra a jelzálog oszt. tartozók kivételével			80000		1705765	47	7	Tartalék bejelentett, de december 31-én még ki nem fizetett károkra:	997953	65			997953	65
	a) folyó frt 1.784.000,47								Az A mérlegen			438109	34	438109	34
	b) hátralékos frt 1.765,-*								Az A mérlegen			621910	73	621910	73
5	Kölcsönök letéteményezett állam- és más értékpapírokra	22683	94	13486	98	36170	92	8	Osztalékalap az életbiztosításban (haláleset bizt. frt 375.958'90 nyereménnyel biztosítottak javára/vegyesbiztosítás: 245.951'83	509336	05			509336	05
6	Állam- és más értékpapírok	5067086	86	2938295	69	3445004	52	9	A hivatalnokok ellátási pénztárának vagyona			641155	56	1081853	96
7	Váltók a társaságban	529064	60			528064	60	10	Jelzáloghitelezők	1017738	40	641155	56	4099436	36
8	Előlegek a jelzálog-osztályának (alapszb. I. cikke e) pont)			85928	86	85928	86	11	Egyenleg a viszontbiztosítók számláján	35696		529836		631815	61
9	Pénzek folyó számlán különböző bankoknál és hitelintézeteknél	216735	05	637593	51	2824951	56	12	a) az intézet főköjainak számláján	548256	33	83559	28	1038155	29
10	Készpénz-készlet a trieszti és velencei igazgatóságok pénztárában	334188	97	3025	70	337214	67	13	a) Hitelezők különböző címeken	524791	69			524791	69
11	Készpénz-készlet a főkök pénztárában	55907	69	23741		79648	69		b) Letétek kezesség és biztosítók gyanánt	5690	58			5690	58
12	Maradvány a viszontbiztosítók számláiból	41122	70	18756	54	429985	24	14	A B mérleg folyó számlájának egyenlege	4977	50			4977	50
13	a) az intézet főköjainak számláiból	849257	28	125188	12	974445	40	15	Gidoni alapítvány	3000				3000	
14	a) az A mérleg folyó számlájából			524791	69	524791	69	16	Girard alapítvány	527538	74	284646	39	812185	13
15	a) Adósek különböző címek alatt	396916	07	379515	31	776431	38	17	Goldschmidt alapítvány						
	b) Adósek jelzálogkölcsönökre hátralékos kamatokkal	1000		6430	61	7430	61	18	Felosztható nyereség						
	c) Letétek kezesség és biztosítók gyanánt	1038455	29	588805	99	1627261	28								
	d) Letét Goldschmidt alapítvány	3000				3000									
16	Díjtartalék átadott élet- viszontbiztosításokra			1390695	22	1390695	25								
17	Butorzat a vaszerények a társaság összes hivatalaiban, üzegtáblák, papír és nyomtatvány az összes raktárakban														
18	Előlegezett jutalékok és szervezési költségek														
		12792647	45	47529262	05	60321909	50			12792647	45	47529262	05	60321909	50
	Az 1893 december 31. a jövő évekre érvényben maradó díjkötelezvények értéke:								A jövő években lejárandó tűzbiztosítási díjak:						

A cs. kir. szab. Assicurazioni Generali központi igazgatósága Triestben: Besso M., Dr. Camillo Bozza, Bárá Bruck Ottó, Dr. Calabi R., Bárá Morpurgo József.
Ségré V. A vezértitkár: Besso József.

Magyarországi vezérügynökség Budapesten, Dorottya-utca 10. szám, az intézet saját házában.

3/2135

Magyar 72-1

TI SZEMLE

A MAGYAR TUD. AKADEÉMIA MEGBIZÁSÁBÓL

SZERKESZTI

GYULAI PÁL.

208. SZÁM.

1894. ÁPRILIS.

BUDA-PEST.

FRANKLIN-TÁRSULAT

MAGYAR IROD. INTÉZET ES KÖNYVNYOMDA.

1894.

Megjelen évenként tizenkétszer, minden hó 1-én.

TARTALOM.

	Lap
I. RAINER FŐHERCZEG PAPIRUS - GYŰJTEMÉNYE. — Goldziher Ignácztól	1
II. ÚTI LEVELEK AMERIKÁBÓL. (I.) — Ottlik Ivántól	21
III. MIKOLT, ARANY CSABA-TÖREDÉKÉBEN, — Beöthy Zsoltól	65
IV. A BOTRÁNY. Regény. (I.) — Alarcon Péter után, spanyol eredetiből. — T. I.	76
V. KÖLTEMÉNYEK: <i>A szerelem iskolája.</i> — Némethy Gézátl. — <i>Babér és szőlő-tő.</i> Zanella Jakab után olaszból. — Szász Károlytól	112
VI. AZ 1843—44-IKI ORSZÁGGYŰLÉSRL. — Zichy Antaltól	117
VII. AZ ELSŐ JÁTÉKTANFOLYAM HAZÁNKBAN. — Szigetváry Ivántól	127
VIII. TÖRVÉNYJAVASLAT A HÁZASSÁGI JOGRÓL. — Joób Lajostól	134
IX. ÉRTESITŐ: Cherbuliez V.: <i>Művészet és természet.</i> — I. m. — Dowden: <i>Introduction to Shakespeare.</i> — sz. — Kriza János költeményei. — I. a. — Duret Th.: <i>Histoire de France de 1870 à 1873.</i> — L. — <i>Revue d'histoire litteraire de la France.</i> — h. — <i>Új magyar könyvek</i>	142

A BUDAPESTI SZEMLE tájékozni igyekszik a magyar közönséget azon eszmékről, melyek világszerte foglalkoztatják a szellemeket s mintegy közvetítő kíván lenni egyfelől a szaktudomány és a művelt közönség, másfelől a hazai és külföldi irodalom között.

E folyóirat a magyar tud. Akadémia megbízásából és támogatásával jelen ugyan meg, de a cikkek irányáért és tartalmáért egyedül a szerkesztőség felelős.

A szerkesztőséget illető közlemények a szerkesztő neve alatt az Akadémia palotájába intézendők.

Megjelen évenként tizenkétszer, 10 ívnyi tartalommal.

Előfizetési ára, bérmentes küldéssel egész évre 12 frt, félévre 6 frt.

Előfizetéseket minden könyvárus elfogad. Bécsben Szelinski György, cs. kir. egyet. könyvárus, I. Stefansplatz Nr. 6. A reclamatiók azon könyvkereskedéshez intézendők, a melynél az előfizetés történt. Előfizethetni egyébiránt magánál a Franklin-Társulatnál is (egyetem-utca 4. szám).

A Budapesti Szemle közleményeinek utánnnyomása vagy fordítása tilos.

A Franklin-Társulat kiadásában Budapesten megjelentek és minden hazai könyvkereskedésben kaphatók :

A Kisfaludy-Társaság legújabb kiadványai:

Aeschylus Orestiaja. Fordította Csengeri János. Füzve 1 frt 50 kr.
Díszkötésben 2 frt.

Ariosto Órjöngő Lorántja. Az éposz legértékesebb részei. Ford.,
Ariostóról szóló tanulmányokkal bevezette és jegyzetekkel ellátta Radó
Antal. Két kötet. Füzve 4 frt. Díszkötésben 5 frt.

Kielland L. Sándor. Méreg. Regény. Norvégből fordította Ritoók
Emma. Füzve 1 frt 20 kr.
Díszkötésben 1 frt 80 kr.

Kriza János költeményei. Összegejtötte Kovács János. Füzve 1 frt.
Díszkötésben 1 frt 60 kr.

Ugyanitt jelent meg a következő, a magyar kir. belügyminister által
111104/I. 1. sz. a. a törvényhatóságoknak beszerzésre ajánlott nagybecsű
történelmi munka :

Az 1843/44-ik évi magyar országgyűlési alsó tábla kerületi üléseinek naplója.

Szerkesztette és kiadta

KOVÁCS FERENCZ

kir. tanácsos, ügyvéd. Csongrádmegye volt alispánja, H.-M.-Vásárhely
v. orsz. képviselője.

I. II. III. és IV. kötet. — Egy-egy kötet ára 5 frt.

Szerző Klauzál Gábor oldala mellett vett részt az országgyűlésen, s fel-
jegyzései, naplója, ma megfizethetetlen beccsel bírnak.

Rendkívüli árleszállítás.

A BUDAPESTI SZEMLE

régibb évfolyamai közül még a következők kaphatók teljesen :

1879; 1880; 1881; 1885; 1886; 1887; 1888; 1889; 1890.

Egy-egy évfolyam ára 12 frt helyett csak 6 frt.

A „Budapesti Szemle“ ezuttal első ízben szállíttatik le árban, mit különösen egyleteknek és közkönyvtáraknak ajánlunk figyelmébe, mert alkalom nyílik ezáltal arra, hogy oly könyvtárak, melyekben e nagybecsű tartalommal bíró folyóirat csak csonkán van meg. kiegészíthessék a hiányzó évfolyamokkal, a mi ez alkalommal csekély áldozatokkal válik lehetségessé.

■ A «Budapesti Szemle» 74. (1883. febr.); 86. (1884. febr.) és 87. (1884. márcz.) füzeteit hajlandók vagyunk megvenni, vagy esetleg más művekre kicserélni.

A Franklin-Társulat kiadásában Budapesten megjelentek és kaphatók

A HONFOGLALÁS TÖRTÉNETE.

Irta Borovszky Samu.

Ára füzve 1 frt. — Vászonnkötésben 1 frt 60 kr.

Most, midőn Munkácsynak „Honfoglalás“ festménye a legnagyobb érdeklődést kelti mindenfelé, Borovszky munkája fokozott figyelemre számíthat. Benne a honfoglalás — a mennyire a források ezt lehetővé teszik, — pozitív alapon tárgyalatik. Szerző kiterjeszkedik ugyan a mondára, hagyományra is, de összehasonlító oknyomozó vizsgálataiban kimutatja ezeknek történelmi megbízhatlanságát. Munkája nem a tudósok, hanem a nagy közönség számára készült s nagy érdeklődésre számíthat mind azoknál, kik a Munkácsy képét megnézik, vagy látták.

BÁRÓ KEMÉNY ZSIGMOND ÖSSZES BESZÉLYEI.

KIADJA A KISFALUDY-TÁRSASÁG. — KÉT KÖTET.

Ára füzve 3 frt. Vászonnkötésben 3 frt 60 kr.

Klökner Péter könyvkereskedése kiadásában Székesfehérvárott megjelent:

SZABADFÖLD

A JÖVŐ KORSZAK TÁRSADALMI KÉPE.

Irta Dr. Hertzka Tiradar.

Szerző engedélyével németből fordította Dr. Herman Sándor.

A 28 ívre terjedő nagy 8-rétű kötet ára 1 frt 50 kr.

1 frt 65 kr.-nak beküldése ellenében bérmentve küldetik meg.

2135

BUDAPESTI SZEMLE

A MAGYAR TUD. AKADÉMIA MEGBIZÁSÁBÓL

SZERKESZTI

GYULAI PÁL.

209. SZÁM.

1894. MÁJUS.

BUDA-PEST.

FRANKLIN-TÁRSULAT

MAGYAR IROD. INTÉZET ÉS KÖNYVNYOMDA.

1894.

Megjelen évenként tizenkétszer, minden hó 1-én.

TARTALOM.

	Lap
I. BAROSS GÁBOR RENDSZERE ÉS MŰVEI. I. — Szabó Jenőtől	161
II. UTAZÁS AZ AKADEMIA KÖRÜL. — Grenier után. G. M....	212
III. UTI LEVELEK AMERIKÁBÓL. (II.) — Otlik Ivántól	234
IV. ÚJABB TÉRKÉPEINK ÉS A FÖLDRAJZI NEVEK. Simonyi Jenőtől	259
V. A BOTRÁNY. Regény (II.) — Alarcon Péter után, spanyol eredetiből T. I.	280
VI. KÖLTEMÉNYEK: <i>A régi seb.</i> — Szász Károlytól. — <i>Sonettek</i> I—VI. Heredia után, francziából. — Vargha Gyulától	305
VII. ÁBRÁNYI EMIL ÚJABB KÖLTEMÉNYEI. —a—s.	310
VIII. ÉRTESITŐ: Fagniez G.: <i>La père Joseph et Richelieu</i> I—l. — Pierre Loti: <i>Pêcheur d'Islande.</i> — Góbi Imrétől. <i>A Revue des Deux Mondes</i> Kossuthról. — d. — Havas Rezső: <i>Magyar földrajzi könyvtár.</i> — s. — <i>Új magyar könyvek</i>	324

A BUDAPESTI SZEMLE tájékozni igyekszik a magyar közönséget azon eszmékről, melyek világszerte foglalkoztatják a szellemeket s mintegy közvetítő kíván lenni egyfelől a szaktudomány és a művelt közönség, másfelől a hazai és külföldi irodalom között.

E folyóirat a magyar tud. Akadémia megbízásából és támogatásával jelen ugyan meg, de a cikkek irányáért és tartalmáért egyedül a szerkesztőség felelős.

A szerkesztőséget illető közlemények a szerkesztő neve alatt az Akadémia palotájába intézendők.

Megjelen évenként tizenkétszer, 10 ívnyi tartalommal.

Előfizetési ára, bérmentes küldéssel egész évre 12 frt, félévre 6 frt.

Előfizetéseket minden könyvtáros elfogad. Bécsben Szelinski György, os. kir. egyet. könyvtáros, I. Stefansplatz Nr. 6. A reklamatiók azon könyvkereskedéshez intézendők, a melynél az előfizetés történt. Előfizethetni egyébiránt magánál a Franklin-Társulatnál is (egyetem-utca 4. szám).

A Budapesti Szemle közleményeinek utánnomása vagy fordítása tilos.

A Franklin-Társulat kiadásában Budapesten megjelent és minden könyvkereskedésben kapható:

KÖLCSEY FERENCZ MINDEN MUNKÁI.

Teljes harmadik kiadás 10 kötetben.

Négy vászonkötetben 12 frt.

Hét vászonkötetben aranymetszéssel 16 frt.

STEIN JÁNOS

m. kir. egyetemi könyvkereskedésében **Kolozsvárt** megjelentek s minden hazai könyvkereskedésben kaphatók:

Szabó Károly. *A régi székelység.*

Székel történeti és jogi tanulmányok
1 frt 60 kr.

Farkas Lajos, dr. *A római jog történelme.* I. kötet 3 frt 60 kr.

Brassai Sámuel, dr. *A módszeről.* 2-ik javított kiadás 1 frt 40 kr.

Brassai Sámuel, dr. *Számító Sorcrates.* Fejbeli számvetés gyak. kérdésekben. 8. kiadás 80 kr.

Szilágyi Ete, dr. *Micrometer-Ophthalmoscop.* A szemtükör által adott kép méréséről 3 frt 60 kr.

De Gerando Antonina. *Hogyan „lesz Magyarország?”* 15 kr.

Baritiu Oktáv. *Magyar-román zsebszótár.* 2-ik jav. és bőv. kiadás. 1 frt 40 kr.

Baritiu Oktáv. *Gramatica limbey magiare.* Edit. IV. 1 frt.

Kozma Endre. *Elméleti és gyakorlati román nyelvtan.* 2-ik jav. és bőv. kiadás 1 frt.

Kriza János. *Vadrózsák.* Székely népkölt. gyűjtemény 2 frt 50 kr.

Kőváry László. *Erdély régiségei és történelmi emlékei* 2 frt.

Gyergyai Ferencz. *Magyarosan.* A magyar nyelv sajátosságairól 1 frt.

Szentkereszty György, br. *Szőlő-építés, szőlőművelés és pinczekezelés könyve* 1 frt.

Gróf bethleni Bethlen Kata *életének maga által való leírása* 80 kr.

Benedek Lajos. *Az erdélyi részek helyiségnévtára.* Új kiadás. 2 frt.

Kozma Józsefné. *A női és gyermekruhák szabásrajzának és készítésének tankönyve.* Új kiad. 1 frt 40 kr.

Nagy János, dr. *A székelyek scytha-hun eredetősége* 70 kr.

Pap Miklós. *Caraffa és az eperjesi vértörvényszék.* 2-ik bőv. kiad. Két kötet 2 frt.

A Franklin - Társulat kiadásában Budapesten megjelent és minden könyvkereskedésben kapható:

JÓSIKA MIKLÓS REGÉNYEI.

Egy-egy füzet 50 kr.

1. 2. Abafi.	53—55. A szegedi boszorkányok.
3. Zólyomi.	56—57. A nagyszebeni királybíró.
4—6. Az utolsó Bátor.	58—59. Az első lépés veszélyei.
7—10. A eszek Magyarországon.	60—61. Akarat és hajlam.
11—14. Zrinyi a költő.	62—64. Jő a tatár.
15—16. A könnyelműek.	65—66. Pygmaeon v. egy magyar család Párisban.
17—24. Második Rákóczy.	67—68. A rejtett seb.
25—26. Eszther.	69—71. A tudós leánya.
27—28. A rom titkai.	72—74. A gordiusi csomó.
29—32. A hat Uderszki leány.	75—76. Szív rejtelmek.
33—35. A két barát.	77—80. Régibb és újabb novellák.
36—40. Jósika István.	81—82. A két mostoha.
41—43. A zöld vadász.	83—84. Két élet.
44—49. Egy néger szabadsághős.	85—86. A Végváriak.
50—51. Két királynő.	
52. Egy kétemeletes ház Pesten.	

EMLEKIRAT.

Irta Jósika Miklós.

Négy kötet. — Ára 4 forint.

Jósika ez önéletrajza, kettős érdekű. A híres regényíró maga tartja élénk élete tükrét s lépten nyomon élénken festi a kort is, melyben élt, s mely oly gazdag volt mozgalmas képekben.

BÁRÓ KEMÉNY ZSIGMOND ÖSSZES BESZÉLYEI.

KIADJA A KISFALUDY-TÁRSASÁG.

KÉT KÖTET.

Ára füzve 3 frt, vászonba kötve 3 frt 60 kr.

Tartalom: A szív örvényei (1851). — Két boldog (1852). — Szerelem és hiúság (1853). — Allhikmet, a vén törpe (1853). — Erény és illem (1853).

8/2135

BUDAPESTI SZEMLE

A MAGYAR TUD. AKADÉMIA MEGBIZÁSÁBÓL

SZERKESZTI

GYULAI PÁL.

210. SZÁM.

1894. JUNIUS.

BUDA-PEST.

FRANKLIN-TÁRSULAT

MAGYAR IROD. INTÉZET ÉS KÖNYVTÁR.

1894.

Megjelen évenként tizenkétszer, minden hó 1-én.

TARTALOM.

	Lap
I. BRUNETIÈRE SZÉKFOGLALÓJA A FRANCZIA AKADÉ- MIÁBAN. — K. A.	337
II. BAROSS GÁBOR RENDSZERE ÉS MŰVEI. (II.) — Szabó Jenőtől... ..	351
III. UTI LEVELEK AMERIKÁBÓL. (III.) — Ottlik Ivántól ...	398
IV. A BOTRÁNY. Regény (III.) — Alarcon Péter után, spanyolból T. I.	416
V. KÖLTEMÉNYEK: <i>Az Ócsay-fiú.</i> — Kozma Andortól. — <i>Sandalphon</i> Longfellow után, angolból Szász Bélától	457
VI. A NÖVÉNYVIZSGÁLAT ÉS A RENDSZEREZÉS ELVEI LINNÉIG. — Richter Aladártól	466
VII. ÉRTESITŐ: Szabolcska M.: <i>Hangulatok.</i> — v. e. — Pálffy A.: <i>A régi Magyarország utolsó éveiben.</i> — I. b. — <i>A földrajzi nevek</i> <i>helyesírásról:</i> I. Brózik Jánostól. II. Simonyi Jenőtől. — <i>Új magyar</i> <i>könyvek</i>	475

A BUDAPESTI SZEMLE tájékozni igyekszik a magyar közönséget azon eszmékről, melyek világszerte foglalkoztatják a szellemeket s mintegy közvetítő kíván lenni egyfelől a szaktudomány és a művelt közönség, másfelől a hazai és külföldi irodalom között.

E folyóirat a magyar tud. Akadémia megbízásából és támogatásával jelen ugyan meg, de a cikkek irányáért és tartalmáért egyedül a szerkesztőség felelős.

A szerkesztőséget illető közlemények a szerkesztő neve alatt az Akadémia palotájába intézendők.

Megjelen évenként tizenkétszer, 10 ívnyi tartalommal.

Előfizetési ára, bérmentes küldéssel egész évre 12 frt, félévre 6 frt.

Előfizetéseket minden könyvtárus elfogad. Bécsben Szelinski György, os. kir. egyet. könyvtárus, I. Stefansplatz Nr. 6. A reclamatiók azon könyvkereskedéshez intézendők, a melynél az előfizetés történt. Előfizethetni egyébiránt magánál a Franklin-Társulatnál is (egyetem-utca 4. szám).

A Budapesti Szemle közleményeinek utánnnyomása vagy fordítása tilos.

—x— A trieszti általános biztosító társaság (Assicurazioni Generali) f. é. május hó 10-én tartott 52-ik közgyűlésén terjesztettek be az 1893. évi mérlegek. A zárszámadási jelentéséből látjuk, hogy a társaság életbiztosítási díjtartaléka 1893. évi deczemb. hó 31-én 39.657.609 frt 91 kr-ra emelkedett, míg kár- és nyereség részesülési tartalékok czimén 1.060.020 frt 07 kr. vezetett uj számlára elő. 1893. decz. 31-én az érvényben volt életbiztosítási tőke összegek 162.807.937 frt 73 kr-ra emelkedtek; az életbiztosítási ágban az év folyamán bevett díjak 6.725.576 frt 29 krt tettek. — A tűz- és szállítmány-biztosítási ágakban a díj és illeték bevétel 10,388.780 frt 65 kr. volt, miből 2,729.196 frt 46 kr. mint díjtartalék és 996.191 frt 01 kr. mint kártartalék lett minden tehertől menten a jövő évre átvitelezve. Az 1893. decz. hó 31-én érvényben volt biztosításokért a jövő években esedékessé váló díjkötelezvények összege 29,399.787 frt 58 kr-ra emelkedett. — Károkért az 1893-ik évben 9.302.328 frt 93 krt fizetett ki. Ehhez hozzáadva az előbbi években teljesített kár fizetéseket, a társaság alapítása óta károk fejében 262.301.706 frt 61 krnyi igen is tekintélyes összeget fizetett ki. Ebből a kártérítési összegből hazánkra 49.265.865 frt 80 kr. esik, melyet a társaság 154,311 káresetben fizetett. — Az értékpapírok árfolyam ingadozása fedezetére alakított tartalék 1893. december 31-én 1.190.544 frt 33 krt tett ki daczára annak, hogy a sorsolás alá eső és a névértékükön beváltható értékpapírok csakis névértékükön vétettek fel a mérlegbe, míg a nyereség tartalék alapszabályszerű mérvében a részvénytőke fele összegében, vagyis 2.625.000 frtban, az ingatlan tartalék 1.289,480 frt 92 krnyi összegben s végre a kétes követelések tartaléka 80.000 frttal fentartatott. — A társaság biztosíték alapjai az idei átutalások folytán 49.162.470 frt 81 krról 54.990.003 frt 34 kr-ra emelkedtek és következőképen vannak elhelyezve: 1. Ingatlanok és jelzálog követelések 8,747.260 frt 73 kr. 2. Életbiztosítási kötvényekre adott kölcsönök 3.909.510 frt 96 kr. 3. Allampapírokra adott kölcsönök 36.170 frt 92 kr. 4. Értékpapírok 31.450.046 frt. 52 kr. 5. Tárca váltók 528.064 frt 60 kr. 6. Folyó-számlák (Adósok a hitelezők követeléseinek levonásával) 1.214.319 frt 82 kr. 7. Készpénz az intézeteknél és bankoknál 2.429.629 frt 79 kr. 8. A részvényeseknek biztosított adósslelvi 3,675.000 frt. Összesen o. é. 54.990.003 frt 54 kr. Ezekből több mint 15 millió magyar értéknkre esik, Az elért 812.185 frt 13 krnyi tiszta nyeresémből a társaság osztalékul részvényenkint 120 frtot aranyban, vagyis 300 frankot fizet.

A Franklin-Társulat kiadásában Budapesten megjelent és minden könyvkereskedésben kapható:

KÖLCSEY FERENCZ MINDEN MUNKÁI.

Teljes harmadik kiadás 10 kötetben.

Négy vászonkötetben 12 frt.

Hét vászonkötetben aranymetszéssel 16 frt.

A Franklin-Társulat kiadásában Budapesten megjelentek és minden hazai könyvkereskedésben kaphatók:

A Kisfaludy-Társaság legújabb kiadványai:

Aeschylus Orestiaja. Fordította Csengeri János. Füzve 1 frt 50 kr.
Díszkötésben 2 frt.

Ariosto Őrjöngő Lorántja. Az éposz legértékesebb részei. Ford.,
Ariostóról szóló tanulmánynyal bevezette és jegyzetekkel ellátta Radó
Antal. Két kötet. Füzve 4 frt. Díszkötésben 5 frt.

Kielland L. Sándor, Méreg. Regény. Norvégból fordította Ritóóh
Emma. Füzve 1 frt 20 kr.
Díszkötésben 1 frt 80 kr.

Kriza János költeményei. Összegyűjtötte Kovács János. Füzve 1 frt.
Díszkötésben 1 frt 60 kr.

Ugyanitt jelent meg a következő, a magyar kir. belügyminister által
111104/I. 1. sz. a. a törvényhatóságoknak beszerzésre ajánlott nagybecsű
történelmi munka:

Az 1843/44-ik évi magyar országgyűlési alsó tábla kerületi üléseinek naplója.

Szerkesztette és kiadta

KOVÁCS FERENCZ

kir. tanácsos, ügyvéd. Csongrád megye volt alispánja, H.-M.-Vásárhely
v. orsz. képviselője.

I. II. III. IV. V. és VI. kötet. — Egy-egy kötet ára 5 frt.

Szerző Klauzál Gábor oldala mellett vett részt az országgyűlésen, s fel-
jegyzései, naplója, ma nagy becsűek.

